

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

BATI TÜRKLERİNİN
MANZUM ATASÖZLERİ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

DOKTORA TEZİ

CİLT I

Danışman
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU

Hazırlayan
Sinan GÖNEN

Konya - 2006

BİBLİYOGRAFYA

- ACAROĞLU, M. Türker (1985), “Bulgaristan Türklerinin Atasözleri ve Deyimleri”, *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler II* (hızl. Feyzi Halıcı), Ankara, 105-128.
- ACAROĞLU, M. Türker (1986), “Gagauz Atasözleri ve Deyimleri”, *Türk Folkloru Araştırmaları 1986/1*, Ankara, 25-54.
- ACAROĞLU, M. Türker (1988), “Azerbaycan Ata Sözleri ve Deyimleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 5 (54), Haziran, 132-168.
- ACAROĞLU, Türker (1989), *Dünya Atasözleri*, İstanbul.
- ACAROĞLU, Türker (1992), *Türk Atasözleri*, İstanbul.
- AHUNDOV, Ehliman (1994) (Türkiye Türkçesine akt. Semih Tezcan), *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, Ankara.
- AKKOYUNLU, Ziyat (2002), “Irak Türk Edebiyatı”, *Türkler*, C. 20, Ankara, 625-632.
- AKSOY, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, İstanbul.
- AKSOY, Ömer Asım (1996), *Bölge Ağızlarından Derlemeler I*, Ankara. (Ön Söz)
- ALBAYRAK, Nurettin (2004), *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.
- ALKAYA, Ercan (2006), “Kırım Karay Türklerinin Türkiye Türkleriyle Ortak Olan Atasözleri”, *Prof. Dr. Saim Sakaoglu’na Armağan*, Konya-Haarlem, 449-461.
- ALPTEKİN, Ali Berat (1983), “Meddah Behçet Mahir’in Hikâyelerindeki Atasözleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27, Aralık, 179-205.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2004), *Âşık Veysel / Türküz Türkü Çağırırız*, Ankara.
- ALTUN, Mustafa (2004), “Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (21), Mayıs-Temmuz, 79-91.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1991), *Eski Türk Şiiri*, Ankara.
- ARTUN, Erman (2004), *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, İstanbul.
- ATALAY, Besim (1991) (çev.), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini ‘Endeks’ IV*, Ankara.
- AYALDI, Kemal (1970), “Türk Atasözlerinde Çocuk”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 21 (250), Mayıs, 5615-5616.
- BAĞIŞKAN, Tuncer (1997), *Kıbrıs Türk Halkbiliminde Ölüm*, Ankara.

- BAYAT, Ali Haydar (1990), “Folklorumuzda Üçlü Ölçülü Sözler (Üçlemeler)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 70, Şubat, 103-175.
- BAYAT, Ali Haydar (1992) (eklerle yayına hzl.), *Oğuzname (Emsal-i Mehmedâlî) XVI. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı*, İstanbul.
- BENDEROĞLU, Abdüllatif (1987), “İrak-Türk Atasözlerinde Benzerlikler”, *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri / 7-9 Mayıs 1983 Eskişehir*, Eskişehir, 53-55.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya (2002), “Nazım ve Nesir Örneklı Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimleri”, *Türkler*, C. 11, Ankara, 622-634.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya (2003) (hzl.), *Şinasi, Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*, İstanbul.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya (2004), “Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimlerinden Manzum Örneklı 20 Atasözü ve Deyimin Yorumu”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004*, Ankara, 431-445.
- BİRTEK, Ferit (1944), *En Eski Türk Savları*, Ankara.
- BORATAV, Pertev Naili (1992), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul.
- BOZKAPLAN, Şerif Ali (2004), “Atasözlerinin Yapı ve İşleyiş Biçimlerine İlişkin Bir Örnekleme Modeli”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004*, Ankara, 513-552.
- BOZYİĞİT, Ali Esat (1971), “Atasözleri ve Deyimlerimizde Giyim-Kuşam”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 22 (261), Nisan, 5935-5937.
- BOZYİĞİT, Ali Esat (1972), “Atasözleri ve Deyimlerimizde Meslekler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 23 (276), Temmuz, 6368-6372.
- BOZYİĞİT, Ali Esat (1975), “Derlemeler: Karşıt Anlamalı Atasözlerimizden Örnekler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 27 (317), Aralık, 7512-7514.
- BOZYİĞİT, Ali Esat (1982), “Fıkralı Atasözlerimiz”, *Türk Folkloru*, 3 (30), Ocak, 15-18.
- BOZYİĞİT, Ali Esat (1983a), “İki Sözcüklü Atasözleri”, *Türk Folkloru*, 5 (50), Eylül, 25-26.
- BOZYİĞİT, Ali Esat (1983b), “Karşılaştırmalı Atasözleri”, *Türk Folkloru*, 5 (52), Kasım, 13-15.
- BOZYİĞİT, Ali Esat (1984a), “Atasözlerimizde Yer Adları I”, *Türk Folkloru*, 5 (60), Temmuz, 9-11.
- BOZYİĞİT, Ali Esat (1984b), “Atasözlerimizde Yer Adları II”, *Türk Folkloru*, 6 (62), Eylül, 30-33.
- Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, (BAAD.) Ankara 1996.

- BROCKELMANN, Carl (hızl.), “Mesel Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Ankara ???, 120-124.
- BULUÇ, Sadettin (1978), “Eski Bir Elyazmasında Bulunan Türk Atasözleri”, *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara, 11-26.
- BURDURLU, İbrahim Zeki (1967a), “İncelemeler: Atasözlerimizin Cümle Yapısı I”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 19 (217), Ağustos 1967, 4491-4495.
- BURDURLU, İbrahim Zeki (1967b), “İncelemeler: Atasözlerimizin Cümle Yapısı II”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 19 (219), Ekim 1967, 4559-4562.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1930), “Orhon Abidelerinde Atalarsözü”, *Halk Bilgisi Haberleri*, 1 (3), 1 Kânunusani, 43-46.
- CENİKOĞLU, G. Tarıman (1991), *Bir Hikâyeye / Olaya Dayanan Atasözleri*, Konya. (yayımlanmamış yüksek lisans semineri)
- CEYHAN, Adem (1998), “Eski Bir Atasözleri Kitabı”, *Bir*, 9-10, 109-132.
- ÇELİK ŞAVK, Ülkü (2002), *Kırgız Atasözleri*, Ankara.
- ÇELİK, Muhittin (1998), “Kaşkay Atasözleri”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, 2 (19), Haziran, 58-63.
- ÇENELİ, İlhan (1973), “Zâtî Divanı’nda Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Kültürü*, 11 (123), Ocak, 153-157.
- ÇINAR, Yıldız (1996), *Hazihü’l Risalet-i Min Kelimat-ı Oğuzname el-Meşhur bi-Atalar Sözü*, Ankara. (dan. İsa Özkan)
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2003a), “Atasözleri”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı / Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. 3, Ankara, 151-201.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2003b), “Karşılaştırmalı Atasözleri Bağlamında Türk Dünyası Atasözlerinde Sosyo-Kültürel Süreklilik ve Değişme Üzerine Tespitler”, *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları*, 5, 3-12.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara.
- ÇORUHLU, Yaşar (2002), *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf (1983), *Atasözlerimiz*, İstanbul.
- DEDE, Abdürrahim (1978), *Batı Trakya Türk Folkloru*, Ankara.
- Derleme Sözlüğü X.*, Ankara 1993.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2004), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.
- DİLAÇAR, A (1971), “1612’de Avrupa’da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerinin Özellikleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1970*, Ankara, 197-210.

- DİLÇİN, Dehri (2000), *Edebiyatımızda Atasözleri*, Ankara.
- DOĞAN, Levent (2000), “Kırgız Atasözlerinin Sınıflandırılması”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9, Bahar, 206-241.
- DOĞAN, Levent (2001), “Türk Dünyası Atasözleri”, *Türk Kültürü*, 39 (458), Haziran, 326-340.
- DRİMBA, Vladimir (1985), “Dobruca Tatar Atasözleri”, *Türk Folkloru Araştırmaları 1985/1*, Ankara, 25-36.
- DRİMBA, Vladimir (1989), “XVII. Yüzyılda Yayımlanmış Bir Türk Atasözleri ve Vecizeleri Derlemesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1985*, Ankara, 9-26.
- DUYMAZ, Ali (1999), “Balıkesir’den Derlenen Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri /01-02 Haziran 1998 Balıkesir*, Balıkesir, 334-342.
- ELÇİN, Şükrü (1963), “Türk Atasözlerinde At”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 15 (171), Ekim, 3189-3192.
- ELÇİN, Şükrü (1977), *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü (1988), *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü (1993), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara.
- ELÇİN, Şükrü, “Atalar Sözü”, *Türk Dünyası El Kitabı Cilt 3*, 343-354.
- EMİROĞLU, Seyit (2005), “Masallar ve Atasözleri”, *Erciyes*, 27 (315), Mart 2004,12-13; (aynı yazı) 28 (327), Mart, 21-22.
- ENGİN, İsmail (1988), “Atasözleri ve Evlilik Hukuku”, *III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri / 7-9 Mayıs 1987 Eskişehir*, Eskişehir 1988, 137-148.
- ERGİN, Muharrem (1996), *Orhun Abideleri*, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (2001), *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul.
- [ERGUN], Sadettin Nüzhet-Mehmet Ferit [UĞUR] (2002), (yayına hzl. Hüseyin Ayan), *Konya Vilâyeti Halkîyat ve Harsiyyatı*, Konya.
- ERSOYLU, Halil (1983), “Fatih’in Şiir Dilindeki Atasözü ve Deyimler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 24, Haziran, 173-183.
- GÖKALP, Ziya (1976) (hzl. İsmail Aka-Kâzım Yaşar Koprıman), *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul.
- GÖKSAN, Ayhan (1966), “Türk Dünyası Atasözleri, I Azerbaycan Atasözleri”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 248-258.
- GÖKÇEOĞLU, Mustafa (1997), *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Lefkoşa.

- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1977), *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul.
- GÖNEN, Sinan (2001), *Kadınhanı (Konya) Halk Kültürü ve Folkloru*, Konya (yayımlanmamış lisans tezi).
- GÖNÜLLÜ, Mehmet Nuri (1997), “Alanya’dan Derlenen Ölçülü ve Kafiyele Atasözleri”, *Erciyes*, 20 (233), Mayıs, 12-16.
- GÖZAYDIN, Nevzat (1998), “Türk Dünyasının Atasözleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6, Güz, 708-719.
- GÖZLER, H. Fethi (1982), “Türk Atasözleri Üzerinde Bir Araştırma”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt Halk Edebiyatı*, Ankara, 177-200.
- GÜLEÇ, Azmi (1970a), “İklim ve İklim Dair Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 21 (252), Temmuz, 5675-5679.
- GÜLEÇ, Azmi (1970b), “Sulama, Nadas ve Gübre ile İlgili Atasözü ve Deyimler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 22 (256), Kasım, 5804-5805.
- GÜLEÇ, Azmi (1970c), “Ekim İşlerine Dair Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 22 (258), Ocak, 5848-5849.
- GÜLEÇ, Azmi (1971), “Büyüme, Hasat, Harman’a Dair Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 23 (266), Eylül, 6083-6084.
- GÜLEÇ, Azmi (1972a), “Ağaçlara Dair Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 23 (271), Şubat, 6228-6229.
- GÜLEÇ, Azmi (1972b), “Bağ ve Bahçeye Dair Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 23 (275), Haziran, 6332-6334.
- GÜLENSOY, Tuncer (1975), “Türk Dünyası Atasözlerinin Anlam Yönünden Benzerlikleri Üzerine Notlar”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı / Belleten 1974*, Ankara, 93-101.
- GÜLER, Abdulkadir (1984), “Halk Edebiyatımızda Manzum Atasözleri”, *Erciyes*, 7 (74), Şubat, 8-11.
- GÜNGÖR, Harun-ARGUNŞAH, Mustafa (2002), *Gagauz Türkleri, Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Ankara.
- HAFİZ, Nimetullah (1985), *Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Priştine.
- HAFİZ, Nimetullah (1989), *Makedonya Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, İstanbul.
- HAFİZ, Nimetullah (1990), *Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri I*, Ankara.

- HASAN, Hamdi (1997), *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*, Ankara.
- HENGİRMEN, Mehmet (1983), *Güvâhî, Pend-nâme (Öğütler ve Atasözleri)*, Ankara.
- İÇEL, Hatice (2005), *Batı Türklerinin Dörtlüklerinden Kurulu Bilmeceleri Üzerinde Bir Araştırma C. I*, Konya 2005. (yayımlanmamış doktora tezi)
- İNAN, Abdulkadir (1998), *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara.
- İNAN, Abdulkadir (2000), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara.
- İPEK, Yücel (2004), “Divanü Lügati’t- Türk’de Yer Alan Atasözleri”, *Erciyes*, 27 (315), Mart, 14-17.
- İSEN, Mustafa (1990), *Latîfî Tezkiresi*, Ankara.
- İSLAMOĞLU, Mahmut (1988), “Kıbrıs Türk Atasözlerinin Kerkük ve Kosova’daki Varyantları”, *III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri / 7-9 Mayıs 1987 Eskişehir*, Eskişehir, 173-184.
- İVGİN, Hayrettin (1977), “Kişileri Hayvan Olan Fıkramsı Atasözleri”, *Sivas Folkloru*, 5 (55), Ağustos, 10-11.
- İZBUDAK, Velet Çelebi (1936), *Atalar Sözü*, Ankara.
- KAFKASYALI, Ali (2002), *İran Türk Edebiyatı Antolojisi I*, Erzurum.
- KARATAŞ, Turan (2004), *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara.
- KAYA, Doğan (2000), *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul.
- KAYA, Doğan (2004), *Anonim Halk Şiiri*, Ankara.
- KESKİN, Hilal (2001), *Vagîf Veliyev, Azerbaycan Folkloru (233-319. Sayfalar Arası)*, Konya (yayımlanmamış bitirme tezi).
- KETENE, Cengiz (1990), *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler*, Ankara.
- KILDIROĞLU, Mehmet (1996), “Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesinde Biçim ve Anlam Bakımından Ortak Atasözleri”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, 1 (6), Nisan, 26-33.
- KIRIMLI, Sadi G. (1961), *Atalar Sözü*, İstanbul.
- KİŞMİR, Celâlettin (1971), “Halk Şiirinde Atasözleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 23 (269), Aralık, 6155-6156.
- KOCAKAPLAN, İsa (2002), *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, İstanbul.
- KURGAN, Şükrü (1988), “Tarih Boyunca Türk Atasözleri”, *III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri / 7-9 Mayıs 1987 Eskişehir*, Eskişehir, 239-243.

- KURT, İhsan (1997), *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Konya.
- KURUKAFA, Vedat (1990), “Atasözlerinde Hayvanlar (Tespit, Tasnif, Tahlil)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 68, Ekim, 137-162.
- KURUKAFA, Vedat (1991), “Atasözleri, Deyimler ve Bilmecelerde Geçen Hayvan Adlarının Zikredilişi, Çokluğu, Yüzdeleri Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 70, Şubat, 193-201.
- KUT, Turgut (1983), “Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Atasözleri Kitapları”, *Türk Folkloru*, 5 (53), Aralık, 5-6.
- KÜRENOV, Sapar (1995) (Akt. Ali Duymaz), *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri*, İstanbul.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1988), “Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1961*, Ankara, 137-146.
- MAHMUT, Enver-MAHMUT, Nedret (1997), *Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Ankara.
- MAHMUT, Nedret (1976), “Fıkra (Anekdotik) Atasözlerinin Özellikleri”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt Halk Edebiyatı*, Ankara, 173-180.
- MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük Cilt 1*, İstanbul 2002.
- MENGİ, Mine (1986), “Necâtî’nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı”, *Erdem*, 2 (4), Ocak, 47-56.
- MUSAOĞLU, Mehman (1997), “Türk Halkları Atasözlerinin Konu ve Dil Özellikleri”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, 1 (11), Şubat, 79-82.
- MUSAOĞLU, Mehman (2002), “Ortaq Türk Atalar Sözləri”, *Dədə Qorqud*, 2002/III, Bakı, 130-143.
- MUSAOĞLU, Mehman-Muhittin GÜMÜŞ (1995), *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*, Ankara.
- NERİMANOĞLU, Kamil Veli-Fehri UĞURLU (1993), *Oğuznameler*, Bakû.
- OY, Aydın (1972), *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul.
- ÖGEL, Bahattin (1995), *Türk Mitolojisi II*, Ankara.
- ÖGEL, Bahattin (1998), *Türk Mitolojisi I*, Ankara.
- ÖNDER, Ali Rıza (1975), “Atasözlerinde Tüze Kuralları”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı / Belleten 1974*, Ankara, 109-121.
- ÖNDER, Mehmet (1987), “Konya ve Çevresinde Söylenen Fıkralı Atasözleri ve Tekerlemeler”, *Türk Folkloru Araştırmaları 1987*, Ankara, 75-80.

- ÖZCAN, Ali (1984), “Kutadgu Bilig’de Atasözleri ve Hikmetler”, *Erciyes*, 7 (79), Temmuz, 19-20.
- ÖZERGİN, M. Kemal (1970), “İstanbul’da Derlenmiş Ölçülü Sözler, Fıkralar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 22 (256), Kasım, 5782-5783.
- ÖZKAN, Mustafa (1983), “Pendnâme-i Güvâhi’deki Atasözleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27, Aralık, 222-247.
- ÖZTELLİ, Cahit (1960), “Bibliyografya: Türk Atasözleri Bibliyografyası”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 6 (134), Eylül, 2219-2222.
- PLASKOWICKA-RYMKIEWICZ, Stanisława (1968), “Olumsuz Yargılı Türk Atasözleri”, *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966*, Ankara, 217-223.
- RÖHRİCH, Lutz (1996) (çev. A. Osman Öztürk-Ali Baykan), “Modern Dilde Kullanılan Atasözlerinin Biyolojisi”, *Millî Folklor*, 31-32, Güz-Kış, 152-159.
- SAKAKOĞLU, Saim (1982), “Yunus Emre Efsanesi”, *Erciyes*, 5 (53), Mayıs, 14-16.
- SAKAOĞLU, Saim (1973), “Araştırmalar: Gümüşhane Masallarında Atasözü, Deyim ve Beddualar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 14 (285), Nisan, 6611-6612.
- SAKAOĞLU, Saim (1975), “Atasözlerimizin Yapısı”, *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı*, 1974, Ankara, 131-141.
- SAKAOĞLU, Saim (1979), “Türk Atasözlerinin Yapısı”, *Burak*, 1 (2), Aralık, 6-7.
- SAKAOĞLU, Saim (1981), “Batı Trakya (Rodoplar) Karasu Vadisi’nden Göçen Türklerin Halk Edebiyatı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2 (14), Ekim, 203-231.
- SAKAOĞLU, Saim (1984a) “Atasözleri ve Deyimlerimizdeki Yabancı Asıllı Kelimeleri Türkçeleştirebilir miyiz?”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (33), Aralık, 130-140; *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri / 7-9 Mayıs 1983 Eskişehir*, Eskişehir 1987, 255-261.
- SAKAOĞLU, Saim (1984b), “Abdülhak Hamid’in Sabr ü Sebat Adlı Eserinde Atasözleri ve Deyimler”, *Mehmet Kaplan’a Armağan*, İstanbul, 221-246.
- SAKAOĞLU, Saim (1985) “Atasözleri ve Deyimler Bibliyografyası / Ek”, *Türk Folkloru*, 6 (66), Ocak, 12-15.
- SAKAOĞLU, Saim (1991), “Halk Edebiyatında Kafiye Meselesi”, *IV. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı ve Yunus Emre Semineri 11-13 Mayıs 1989 Eskişehir*, Eskişehir, 301-305.

- SAKAOĞLU, Saim (1999a), “Dîvânü Lûgati’t- Türk’teki Atasözlerinin Anadolu’daki İzleri”, *Dîvânü Lûgat-it Türk Bilgi Şöleni Bildirileri / 7-8 Mayıs 1999* Ankara, Ankara 1999, 36-46.
- SAKAOĞLU, Saim (1999b), “Âşık Edebiyatında Yarım Kafiye Den Daha Zayıf Kafiye Var Mıdır?”, *I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 01-02 Haziran 1998 Balıkesir*, Balıkesir, 99-105.
- SAKAOĞLU, Saim (2001), *Dîvânü Lûgati’t- Türk’teki Türk Halk Edebiyatı*, Konya.
- SAKAOĞLU, Saim (2004a), *Karaca Oğlan*, Ankara 2004.
- SAKAOĞLU, Saim (2004b), *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*, Ankara.
- SAKAOĞLU, Yurdanur (1984), “Atasözlerimizin Şiir Yapısı”, *Türk Folkloru*, 5 (53), Aralık 1983, 13-17; II, 5 (54), Ocak, 13-15.
- SALGIR, Abdülkadir (1986), “Atasözlerimizle Kırım Atasözleri Arasındaki Duygu ve Düşünce Yakınlığı”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II Cilt, Halk Edebiyatı*, Ankara, 349-358.
- SARACOĞLU, Erdoğan (1992), *Kıbrıs Ağzı*, Ankara.
- SOYKUT, İ. Hilmi (1936), “Atasözlerinin Edebî Değerleri”, *Halk Bilgisi Haberleri*, 5 (55), Mayıs, 101-104.
- SOYKUT, İ. Hilmi (1974), *Türk Atalar Sözü Hazinesi*, İstanbul.
- ŞAHİN, Hatice (1999), “Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Atasözleri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7, Bahar, 60-68.
- ŞEMSETTİN Sami (1317), *Kamûs-i Türkî*, İkdâm Matbaası [İstanbul].
- TAN, Nail (1980), “Nasrettin Hoca Fıkralarından Kaynaklanan Atasözleri ve Deyimlerimiz”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2 (9), Aralık, 171-187.
- TAN, Nail (1986), *Folklorumuzda Ölçülü Sözler*, İstanbul 1986.
- TAVKUL, Ufuk (2001), *Karaçay-Malkar Atasözleri*, Ankara.
- TDK (1988), *Türkçe Sözlük I*, Ankara. (son bs. 2005)
- TDK (1974), *Yazın Terimleri Sözlüğü* (hızl. Tahir Nejat Gencan, vd.), Ankara.
- TEKİN, Aslan (1995), *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, İstanbul.
- Türk Ansiklopedisi Cilt 12* (1964), Ankara.
- Türk Ansiklopedisi Cilt 4* (1966?), Ankara.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Cilt 1* (1977), İstanbul.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Cilt 2* (1977), İstanbul.

- Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü C. 1* (2001), Ankara.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Cilt 4* (1991), İstanbul.
- TÜRMEN, Hayret M. (1963), “Hayvanlar Üzerine Söylenen Atasözleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 14 (168), Temmuz, 3116-3117; II, 15 (170), Eylül, 3174.
- TÜRMEN, Hayret M. (1965), “İnsan Organları Üzerine Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 16 (188), Mart, 3680-3681.
- USLU, Necati Asım (1985), “Türkçe’de Yalnız Göze Ait Deyimler ve Atasözleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 4 (38), Ekim, 1-57.
- UYGUNER, Muzaffer (1966), “Sait Faik’de Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Dili*, 15 (176), Mayıs, 550-556.
- ÜLKER, Hasan (1991), “Türkiye’de Yaşayan Karaçay-Malkar Türklerinden Derlenen Atasözleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 75, Aralık, 159-190.
- ÜLKER, Hasan (2002), “Türk Dünyasında Atasözlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme”, *Türkler*, C. 19, Ankara, 96-104.
- ÜLKÜSAL, Müstecib (1970), *Dobruca’daki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler*, Ankara.
- ÜSTÜNER, Ahat (2002), “Olumsuz Yargılı Atasözleri”, *Türk Dili*, 83 (601), Ocak, 35-42.
- VASFİ, İhsan S. (1985), *Irak Türkleri’nde Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul.
- YALIM, Seyfullah (1986), “Karaçay-Balkar Türklerinde Atasözleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIV/2, 221-227.
- YANAR, Ahmet (1997), *Hayvan Motifli Atasözleri ve Deyimlerimiz*, Erdemli.
- YARDIMCI, Mehmet (1998), “Makedonya ve Diğer Türk Yurtlarında Söylenen Ortak Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6, Güz, 739-752.
- YARMAN, Vecdi (1976), “Türk Ata Sözleri ve Şiir”, *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri /27-29 Ekim 1975 Konya*, Ankara, 177-183; (aynı bildiri), *Türk Folklor Araştırmaları*, 27 (320), Mart 1976, 7597-7599.
- YORGANCIOĞLU, Oğuz M. (1980), *Kıbrıs Folkloru*, Magusa.
- YUND, Kerim (1964), “Silifke, Irak, Bulgaristan ile Kırım’da Söylenen Atasözleri Arasında Karşılaştırmalar”, *Türk Kültürü*, 3 (26), Aralık, 115-117.
- YUND, Kerim (1974), “İncelemeler: Sorulu Savlarımız”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 26 (301), Ağustos, 7060-7062.

- YUND, Kerim (1976), “Atasözleri Deyiminin Anlamdaşları”, *Sivas Folkloru*, 4 (37), Şubat, 9-13.
- YUND, Kerim (1980), “Dilimizde Atasözleri ile Yakın Anlamlı Sözler Dizisi”, *Türk Folkloru*, 2 (13), Ağustos, 8.
- YUND, Kerim (1984a), “Ömer Seyfettin’in Hikâyelerinde Atasözleri (Özlü Sözler)”, *Türk Folkloru*, 6 (63), Ekim, 7-9.
- YUND, Kerim (1984b), “Ömer Seyfettin’in Hikâyelerinde Atasözleri (Özlü Sözler) 2”, *Türk Folkloru*, 6 (64), Kasım, 26-28.
- YUSUF, Süreyya (1976), “Pristine’de Türk Atasözleri”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt Halk Edebiyatı*, Ankara, 377-396.
- YÜCE, Nuri (1983), “Türk Şivelerindeki Ata Sözlerinde Uygunluk”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27, Aralık, 263-268.
- ZEYNEŞ, İsmail-Muhittin GÜMÜŞ, (1995), *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*, Ankara.
- ZÜLFİKAR, Hazma (1988), “Ata Sözü Terimi Kaynağı ve İmlası”, *Türk Dili*, LV (438), Haziran, 321-328.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	1
GİRİŞ	6
A. ATASÖZLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	6
1. TARİHTEN GÜNÜMÜZE ATASÖZÜ KAVRAMI	6
2. ANSİKLOPEDİLERDE VE SÖZLÜKLERDE ATASÖZÜ KAVRAMI	9
3. TÜRK DÜNYASINDA ATASÖZÜ KARŞILIĞINDA KULLANILAN TERİMLER	10
B. TARİHTEN GÜNÜMÜZE ATASÖZLERİ	12
1. TARİHİ KAYNAKLARDA ATASÖZLERİNİN KULLANIMI	12
a. Orhun Abideleri’nde Atasözleri	12
b. Uygur Dönemi Atasözleri (Berlin Turfan Yazmalarından Bir Tıp Kitabı)	14
c. Dîvânü Lûgati’t- Türk’te Atasözleri	15
ç. Kutadgu Bilig’te Atasözleri	21
d. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Atasözleri	24
e. Atabetü’l Hakayık’taki Atasözleri	26
f. Oğuznamelerdeki Atasözleri	27
g. Kabusname Çevirisinde Yer Alan Atasözleri	29
ğ. “Kitab-ı Atalar” Adlı Yazmadaki Atasözleri	30
h. Berlin’de Bulunan Atasözleri Kitabı	30
ı. Manzum ve Musavver Durûb-ı Emsâl	31
i. Bibliothèque Nationale’de Bulunan Yazmadaki Atasözleri	32
j. Megiser’in Dilbilgisi Kitabındaki Atasözleri	32
k. Türk Atasözleri ve Vecizeleri Derlemesi	34
l. British Museum’daki Yazmada Bulunan Atasözleri	34
m. 17. Yüzyıla Ait Bir Elyazmasında Bulunan Atasözleri	36
n. Oxford’da Bulunan Bir Mecmuadaki Atasözleri	37
o. Bir “Emsal” Kitabındaki Atasözleri	38
ö. Kantemiroğlu Dimitri’nin Eserlerindeki Atasözleri	39
2. EDEBİYATIMIZDA ATASÖZLERİNİN KULLANIMI	41
a. Halk Edebiyatında Atasözleri	41

b. Eski Türk Edebiyatında Atasözleri.....	54
c. Yeni Türk Edebiyatında Atasözleri.....	60
C. ATASÖZLERİNİN ÇEŞİTLİ ÖZELLİKLERİ	64
1. ŞEKİL VE KAVRAM ÖZELLİKLERİ.....	64
2. ATASÖZLERİNİN CÜMLE YAPILARI ÜZERİNE ÇEŞİTLİ GÖRÜŞLER..	69
3. FIKRALI ATASÖZLERİ.....	81
4. ATASÖZÜ ARAŞTIRICILARI TARAFINDAN YAPILMIŞ ATASÖZÜ TANIMLARI.....	82
Ç. ATASÖZLERİNİN OLUŞUM SÜRECİ VE KAYNAKLARI.....	83
1. KENDİ DOĞAL SÜRECİNDE OLUŞAN ATASÖZLERİ	84
2. SÖYLEYENİ BELLİ OLAN ŞİİR PARÇALARININ, VECİZELERİN YA DA ÖZLÜ SÖZLERİN ZAMANLA ATASÖZÜNE DÖNÜŞMESİ	84
3. NASREDDİN HOCA FIKRALARINDAN KAYNAKLANAN ATASÖZLERİ	85
4. BELİRLİ BİR HİKÂYEYE YA DA FIKRAYA DAYANDIRILARAK OLUŞAN ATASÖZLERİ	86
5. TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDEN KAYNAKLANAN ATASÖZLERİ	88
6. BİLMECE PARÇALARININ ZAMANLA ATASÖZÜNE DÖNÜŞMESİ.....	89
7. MÂNİ PARÇALARININ ZAMANLA ATASÖZÜNE DÖNÜŞMESİ	89
D. ATASÖZLERİNİN SINIFLANDIRILMASI.....	91
1. ATASÖZLERİNİN KULLANILDIĞI YERE VE ZAMANA GÖRE YAPILAN SINIFLANDIRMA	91
2. ATASÖZLERİNİN İÇERDİĞİ KONUYA GÖRE YAPILAN SINIFLANDIRMA	92
3. ATASÖZLERİNİN BİRDEN FAZLA ÖZELLİĞİ GÖZ ÖNÜNDE BULUNDURARAK YAPILAN SINIFLANDIRMA	96
E. ATASÖZLERİ İLE KALIPLAŞMIŞ DİĞER TÜRLERİN İLİŞKİSİ.....	98
1. ATASÖZÜ VE DEYİM İLİŞKİSİ.....	98
2. ATASÖZÜ VE BİLMECE İLİŞKİSİ	99
3. ATASÖZÜ VE DUA-BEDDUA İLİŞKİSİ.....	99
4. ATASÖZÜ VE ÖLÇÜLÜ SÖZ İLİŞKİSİ	100
F. ATASÖZÜ ÇALIŞMALARININ DÜNÜ VE BUGÜNÜ.....	101
1. TANZİMAT DÖNEMİYLE BAŞLAYAN ATASÖZÜ ÇALIŞMALARI.....	101
2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ATASÖZÜ ÇALIŞMALARI.....	103

a. Bibliyografyalar	103
b. Dergiler.....	104
c. Atasözü Kitapları	105
ç. Atasözü Sözlükleri ve Açıklamalı Atasözü Kitapları	106
d. Akademik Çalışmalar.....	106
3. TÜRK DÜNYASI ATASÖZLERİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR	109
a. Bazı Önemli Atasözü Kitapları.....	109
b. Atasözü Sözlükleri ve Açıklamalı Atasözü Kitapları	109
c. Türk Dünyası Atasözlerinin Ortaklıklarıyla İlgili Bazı Makale ve Bildiriler	110
I. BÖLÜM / BATI TÜRKLERİNİN MANZUM ATASÖZLERİNİN	
İNCENLEMESİ	112
A. MANZUM ATASÖZÜ ÜZERİNE GENEL BİLGİLER.....	113
1. MANZUM ATASÖZÜ TERİMİNİN ANLAM ALANI.....	113
2. MANZUM ATASÖZLERİ ÜZERİNE ÇEŞİTLİ GÖRÜŞLER	117
3. MANZUM ATASÖZLERİNİN ŞEKİL VE KAVRAM ÖZELLİKLERİ.....	124
a. Şekil Özellikleri.....	124
b. Kavram Özellikleri.....	125
4. MANZUM ATASÖZÜNÜN TANIMI.....	126
B. MANZUM ATASÖZLERİNİN ŞEKİL YAPISI	127
1. MANZUM ATASÖZLERİNDE MISRA YAPISI.....	128
a. Beyit Şeklinde Olan Manzum Atasözleri	128
b. Üç Mısradan Oluşan Manzum Atasözleri	129
c. Dörtlük Şeklinde Olan Manzum Atasözleri.....	130
ç. Beş Mısradan Oluşan Manzum Atasözleri	131
d. Altı Mısradan Oluşan Manzum Atasözleri.....	131
2. MANZUM ATASÖZLERİNDE KAFİYE ŞEMASI	133
a. Üç Mısradan Oluşan Manzum Atasözlerinde Kafiye Şeması.....	133
b. Dörtlük Şeklindeki Manzum Atasözlerinde Kafiye Şeması.....	134
c. Beş Mısradan Oluşan Manzum Atasözlerinde Kafiye Şeması	135
ç. Altı Mısradan Oluşan Manzum Atasözlerinde Kafiye Şeması	136
3. MANZUM ATASÖZLERİNDE KAFİYE YAPISI.....	137
a. Yarım Kafiye'den Daha Zayıf Kafiye / Çeyrek Kafiye.....	137
b. Yarım Kafiye	139

c. Tam Kafiye	140
ç. Zengin Kafiye.....	141
d. Tunç Kafiye	142
e. Cinaslı Kafiye.....	143
f. Mısra Başı Kafiye	144
g. Çift Kafiye	146
4. MANZUM ATASÖZLERİNDE REDİF YAPISI.....	148
a. Ek Şeklindeki Redif.....	148
b. Kelime Şeklindeki Redif	149
c. Bir Ek ve Bir Kelimededen Oluşan Redif	150
ç. Bir Ek ve İki Kelimededen Oluşan Redif.....	151
d. Bir Ek ve Üç Kelimededen Oluşan Redif	151
e. Bir Ek ve Dört Kelimededen Oluşan Redif	152
f. Kafiyesi Bulunmayıp Redifi Olan Manzum Atasözleri	152
5. MANZUM ATASÖZLERİNDE HECE ÖLÇÜSÜ	154
a. 1’li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözü.....	154
b. 2’li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	155
c. 3’lü Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	155
ç. 4’lü Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	156
d. 5’li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	157
e. 6’lı Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	158
f. 7’li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri.....	159
g. 8’li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	161
ğ. 9’lu Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	162
h. 10’lu Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	163
ı. 11’li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	164
i. 12’li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	165
j. 13’lü Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	165
k. 14’lü Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	166
l. 15’li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	166
m. 16’lı Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri	167
6. ÖLÇÜSÜZ MANZUM ATASÖZLERİ	168
7. MANZUM ATASÖZLERİNDE DURAK YAPISI	173
a. 3’lü Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	173

b. 4' lü Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	174
c. 5' li Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	175
ç. 6' lı Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	176
d. 7' li Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	177
e. 8' li Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	178
f. 9' lu Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	179
g. 10' lu Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	180
ğ. 11' li Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	181
h. 12' li Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	182
ı. 13' lü Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	183
i. 14' lü Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	184
j. 15' li Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	184
k. 16' lı Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak	185
C. MANZUM ATASÖZLERİNİN CÜMLE YAPISI.....	186
1. MANZUM ATASÖZLERİNDE CÜMLE ÇEŞİTLERİ.....	186
a. Basit Cümle.....	186
b. Birleşik Cümle	186
c. Sıralı Cümle	187
ç. Eksiltili Cümle	187
d. Emir Cümlesi	188
e. Soru Cümlesi.....	189
f. Kuralsız Cümle	189
2. KESİK MANZUM ATASÖZLERİ.....	190
3. ZİNCİRLEME YAPIYA SAHİP MANZUM ATASÖZÜ	190
4. DOLDURMA MISRALI MANZUM ATASÖZLERİ	191
5. MANZUM ATASÖZLERİNİN VARYANTLARINDA ÖGE DÜŞMESİ	192
a. Yüklemlerin Düşmesi	192
b. Öznelerin Düşmesi	193
6. MANZUM ATASÖZLERİNDE MISRALAR ARASINDAKİ İLİŞKİ	194
a. Aralarında Benzetme İlgisi Olanlar.....	194
b. Aralarında Zıtlık İlgisi Olanlar	195
c. Aralarında Karşılaştırma Olanlar	195
ç. Birbirlerini Anlam Olarak Tamamlayanlar.....	196

d. Birbirlerinden Bağımsız Olanlar	197
7. MANZUM ATASÖZLERİNİN KELİME DÜNYASI.....	197
a. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Kurulmuş Manzum Atasözleri	198
b. Aynı Kelimelerin Karşılıklı Kullanılmasıyla Kurulmuş Manzum Atasözleri..	198
8. MANZUM ATASÖZLERİNDE İKİLEMELER	199
9. MANZUM ATASÖZLERİNDE TAKLİDİ SESLER.....	200
Ç. MANZUM ATASÖZLERİNİN MUHTEVA YAPISI.....	201
1. İNSANIN ÇEŞİTLİ ÖZELLİKLERİNİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	203
a. Aşk ve Sevgi	203
b. Sabır.....	204
c. Çalışma ve Tembellik.....	205
ç. Açlık ve Tokluk.....	207
d. Dert ve Keder.....	209
e. Delilik ve Akıllılık.....	210
f. Alçak Gönüllülük.....	211
g. Doğruluk ve Dürüstlük	212
ğ. Gençlik ve İhtiyarlık.....	213
h. Huy ve Mizaç.....	214
ı. Öfke ve Kin.....	215
i. Sağlık.....	216
j. İnsanın İyi ve Kötü Hâlleri	216
k. Âlimlik ve Cahillik.....	218
l. Gösteriş.....	219
m. Şan ve Şöhret	220
n. Cesaret ve Yiğitlik.....	220
2. DOSTLUK, ARKADAŞLIK VE GÜVENİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	222
3. AİLE ve AKRABA İLİŞKİLERİNİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	226
a. Soy-Nesil.....	226
b. Akraba	226
c. Dede-Nene	227

ç. Anne-Baba	227
d. Hanım	228
e. Koca.....	229
f. Çocuk	229
g. Kardeş.....	230
ğ. Gelin-Kaynana	230
h. Kayın-Baldız	231
ı. Amca-Dayı.....	231
i. Hala	232
j. Damat	232
k. Üvey Anne	232
l. Kuma	232
m. Elti	233
4. TOPLUMSAL BİRLİK VE DEVLET KAVRAMINI KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	234
5. KOMŞULUK, YARDIMLAŞMA VE MİSAFİRLİĞİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	236
a. Komşuluk:.....	236
b. Yardımlaşma:.....	237
c. Misafirlik:	238
6. EĞİTİMİ KONU OLAN MANZUM ATASÖZLERİ.....	239
7. EKONOMİYİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	241
a. Genel Ekonomik Durum.....	241
b. Mal	241
c. Para	242
ç. Borç	242
d. Zenginlik-Fakirlik	243
e. Pazar-Ticaret	244
f. Kefillik	245
g. Veresiye Verme.....	245
ğ. Ödüş Verme.....	245
h. Vergi Vermek.....	245
ı. İsraf-Tutumluk	246
i. Eş Malı	247

8. DİNÎ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	248
a. Helal - Haram	248
b. Namaz	248
c. Yaradan'la İlgili Olanlar	248
ç. Besmele	250
d. Günah - Tövbe	250
e. Ahiret-İman	250
f. Kader İnancı	251
9. DUA VE BEDDUAYI KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	252
a. Dua	252
b. Beddua	253
10. ÂDET VE GÖRGÜ KURALLARINI KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	255
11. ÇİFTÇİLİĞİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	257
12. GÜZEL VE DOĞRU KONUŞMAYI KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	259
13. HALK TAKVİMİ VE HALK METEOROLOJİSİNİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	261
a. Mevsimler ve Yağışlar	261
a1. Kış - Yaz	261
a2. Yağmur-Kar	262
b. Aylar	263
b1. Şubat	263
b2. Gücük	264
b3. Mart	264
b4. Nisan	264
b5. Ağustos	265
b6. Kasım	265
b7. Recep	265
c. Günler	265
c1. Cuma-Cumartesi-Pazar	266
c2. Nevruz Günü	266
c3. Arefe- Bayram Günleri	266
c4. Hıdırellez Günü	266

ç. Günün Vakitleri.....	266
ç1. Gece-Gündüz	266
ç2. Sabah-Akşam	267
14. YASAKLAMA VE UYARI BİLDİREN MANZUM ATASÖZLERİ.....	269
15. MANZUM ATASÖZLERİNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ.....	273
a. Doğum	273
b. Evlenme	273
b1. Çeyiz	275
b2. Dünür Gitme	275
b3. Düğün	276
c. Ölüm	276
16. HALK HEKİMLİĞİNİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ.....	279
17. GURBETİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	282
18. SİHRİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	283
19. HAYVANLARI KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	284
1. Akrep:	284
2. Arı:	284
3. Arslan:	285
4. At:	285
5. Ayı:	285
6. Balık:	285
7. Baykuş:	285
8. Baz:	285
9. Bit:	285
10. Bülbül:	285
11. Çakal:	286
12. Çekirge:	286
13. Dana:	286
14. Deve:	286
15. Domuz:	286
16. Eşek:	286
17. Horoz-Daz:	286
18. İnek:	287
19. Kaplan:	287

20. Karga:	287
21. Katır:.....	287
22. Kaz:	287
23. Keçi:	287
24. Kedi-Papağan.....	287
25. Keklik:	287
26. Koyun:	287
27. Köpek/ İt.....	288
28. Kurbağa:	288
29. Kurt:.....	288
30. Kuzgun:.....	288
31. Kuzu:	288
32. Maymun:.....	288
33. Öküz:	288
34. Ördek:	289
35. Pire:	289
36. Serçe:	289
37. Sıçan:	289
38. Sinek:.....	289
39. Sivrisinek:	289
40. Şahin:.....	289
41. Tavşan:.....	289
42. Tavuk:	289
43. Tazı:	290
44. Tilki:	290
45. Turna:	290
46. Yılan:	290
Dev	290
20. HALK MUTFAĞINI KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ	291
a. Yemekler ve Çeşitli Yiyeceklerle İlgili Manzum Atasözleri.....	291
b. Meyvelerle İlgili Manzum Atasözleri	293
c. Sebzelerle İlgili Manzum Atasözleri	294
ç. Tatlılarla İlgili Manzum Atasözleri	294
d. İçeceklerle İlgili Manzum Atasözleri.....	295

e. Baharatlarla İlgili Manzum Atasözleri	295
D. MANZUM ATASÖZLERİNDE MİTOLOJİ	296
1. MANZUM ATASÖZLERİNDE RENKLER.....	296
a. Kara / Siyah.....	296
b. Ak / Beyaz	297
c. Sarı.....	299
ç. Al/ Kırmızı	300
d. Mavi.....	301
e. Yeşil.....	301
2. MANZUM ATASÖZLERİNDE KÜLTLER.....	303
a. Dağ Kültü.....	303
b. Su Kültü	305
c. Ağaç Kültü	306
c1. Çam	308
c2. Ardıç.....	308
ç. Maden Kültü	309
ç1. Demir.....	309
ç2. Altın.....	310
ç3. Bakır	311
ç4. Gümüş.....	312
ç5. Kömür.....	313
d. Hayvan Kültü	313
d1. At.....	313
d2. Kurt	315
d3. Yılan.....	316
d4. Yırtıcı Kuşlar	316
E. MANZUM ATASÖZLERİNDE KARŞIT ANLAM VE ÇELİŞKİ	
..... 318	
1. KARŞIT ANLAMLI MANZUM ATASÖZLERİ.....	318
2. ÇELİŞKİ İÇEREN MANZUM ATASÖZLERİ.....	321
F. BATI TÜRKLERİNİN MANZUM ATASÖZLERİNİN	
ORTAKLIKLARI.....	326

1. BATI TÜRKLERİNİN BÜTÜN COĞRAFYASINDA BENZER ŞEKİLLERDE BİLİNER MANZUM ATASÖZLERİ.....	330
2. BATI TÜRKLERİ’NİN BİR KISMINDA BENZER ŞEKİLLERDE BİLİNER MANZUM ATASÖZLERİ	336
3. BATI TÜRKLERİ’NİN SADECE BİR TOPLULUĞUNDA BİLİNER MANZUM ATASÖZLERİ	338
G. MANZUM ATASÖZLERİNDE EDEBÎ SANATLAR.....	340
1. ALİTERASYON-ASONANS	340
2. CİNAS.....	341
3. HÜSNÜTALİL	342
4. İSTİARE.....	343
5. İSTİFHAM	344
6. KAT’	345
7. KİNAYE.....	346
8. MECAZİMÜRSEL	347
9. MÜBALAĞA	348
10. NİDA.....	349
11. TARİZ	350
12. TECAHÜLÜARİF.....	351
13. TEKRİR.....	352
14. TELMİH	353
15. TENASÜP	354
16. TEŞBİH.....	355
17. TEŞHİS ve İNTAK.....	356
18. TEZAT	357
Ğ. MANZUM ATASÖZLERİNDE ÇEŞİTLİ UNSURLAR.....	358
1. MANZUM ATASÖZLERİNDE MESLEKLER VE İŞ KOLLARI	358
a. Avcılık	358
b. Bakkal:.....	358
c. Balcı:.....	358
ç. Berber:	358
d. Bezirgân:.....	358
e. Boyacı:.....	359

f. Bozacı:	359
g. Çiftçi:	359
ğ. Çoban:	359
h. Halayık:	359
ı. Hizmetçi:	359
i. Hekim:	359
j. Hoca:	359
k. İmam:	359
l. İşçi:	359
m. Kadı:	360
n. Kahveci:	360
o. Kasap:	360
ö. Molla:	360
p. Müezzin:	360
r. Oduncu:	360
s. Rençber:	360
ş. Tellak:	360
t. Terzi:	360
2. MANZUM ATASÖZLERİNDE ŞAHIS VE MİLLET ADLARI	361
a. Millet ve Boy Adları	361
a1. Millet Adları	361
a2. Boy Adı	362
b. Şahıs Adları	363
b1. Kadın Adı	363
b2. Erkek Adları	363
3. MANZUM ATASÖZLERİNDE MEKÂN ADLARI	364
a. Türkiye'den Mekân Adları	365
a1. İl Adları	365
a2. İlçe ve Köy Adları	366
b. Türkiye Dışından Mekân Adları	366
b1. Ülke Adları	366
b2. İl Adları	367
4. MANZUM ATASÖZLERİNDE GİYECEK KÜLTÜRÜ	368
5. MANZUM ATASÖZLERİNDE SAYILAR	370

6. MANZUM ATASÖZLERİNDE İNSAN UZUVLARI.....	372
7. MANZUM ATASÖZLERİNDE EŞYALARDAN SEÇMELER	374
a. Tarım İle İlgili Eşyalar.....	374
b. Mutfak İle İlgili Eşyalar	374
c. Askerlik İle İlgili Eşyalar.....	375
ç. Ev Eşyaları.....	376
d. Hayvanlarla İlgili Eşyalar	377
8. MANZUM ATASÖZLERİMİZDE MUSİKİ ALETLERİ	378
SONUÇ	379
II. BÖLÜM / METİNLER	381
METİNLER HAKKINDA AÇIKLAMALAR.....	382
III. BÖLÜM / BATI TÜRKLERİNİN MANZUM ATASÖZLERİNİN	
TİP VE VARYANT DAĞILIMI TABLOSU	648
BATI TÜRKLERİNİN MANZUM ATASÖZLERİNİN TİP VE VARYANT	
DAĞILIMI TABLOSU İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR	649
BİBLİYOGRAFYA.....	704

ÖN SÖZ

Milletleri diğer milletlerden ayıran unsurların başında özgün kültürleri gelir. Milleti, millet yapan kültürel ürünler, milletin büyüklüğünü de gösterir. Bu açıdan bakıldığında; Türk kültürü dünyanın en büyük kültürlerinden biridir.

Kültürel ürünlerimiz birçok disiplin tarafından bugün incelemeye tabi tutulmaktadır. Bu disiplinlerden biri de halk edebiyatıdır.

Türk milletinin tarihten bugüne ortaya koyduğu, halk anlatmaları, halk şiiri, kalıplaşmış ifadeler, âşık edebiyatı ve tasavvufî halk edebiyatı metinleri, halk edebiyatı disiplininin inceleme alanını oluşturur. Türk halk edebiyatı bilim dalının incelemiş ve incelemekte olduğu kültürel varlığa göz atıldığında ise yine, Türk kültürünün eşsiz zenginliği hemen dikkatleri çekecektir.

Bugün ülkemizde, Orta Asya Türk devlet ve topluluklarında ve diğer Türklerin yaşadığı coğrafyalarda Türk kültürü araştırılmaya devam ederken, elde edilen kültürel varlıklar da incelenmektedir.

Kültürel ürünlerimizden biri, bizim de tez konumuz olan atasözlerimizdir. İlk örneklerini ilk yazılı kaynağımız olan *Orhun Abideleri*'nde gördüğümüz atasözleri; *Kutadgu Bilig*'de ve özellikle *Dîvânü Lûgati't- Türk*'te karşımıza çıkmıştır.

Türk atasözü varlığının, sözlü kültürel ortamdan yazılı kültürel ortama müstakil olarak aktarılması, *Teshil* (1480) kitabını ve birkaç *Oğuzname*'yi dışarıda tuttuğumuzda, Tanzimat dönemiyle başlar. Atasözü çalışmaları Cumhuriyet dönemiyle devam eder. 1970'lere kadar olan bu çalışmalar genellikle derleme yayınından öteye gidemez.

Bugüne geldiğimizde, Türk atasözlerinin üzerinde bilimsel çalışmalar yapılmaya başlanmış, fakat âdeta Türk milletinin gen haritası olan atasözü hazinemizin kapağı tam olarak aralanamamıştır. Bu çalışmamızda da, bu hazinenin kapağı bir başka açıdan aralanmaya çalışılmıştır.

Aynı kültürel mirasa sahip, Hazar Denizi'nin batısındaki soydaş Türk topluluklarının atasözleri şekil yönünden incelenmeye tabi tutulurken, metinler bölümünde de görüleceği üzere, bunların birçoğunun benzer, yani tip ve varyant ilişkisi

içerisinde oldukları görülmüştür. Çalışmamızda, Türk atasözleri şekil açısından farklı bir bakış açısıyla ele alınırken, Batı Türklerinin manzum atasözlerinin tip ve varyant tablosu da oluşturularak çalışmamıza ayrıca özgünlük kazandırılmıştır.

Çalışmamız, **Ön Söz, Giriş, I. Bölüm, II. Bölüm, III. Bölüm** ve **Bibliyografya**'dan oluşmaktadır.

Giriş, yedi ana başlıktan oluşmaktadır. İlk başlığımızda; atasözü teriminin tarihten günümüze yüklendiği anlam ve yerine kullanılan terimler irdelenmiştir. Bunun yanında, atasözü karşılığında Türk dünyasında kullanılan terimler verilmiştir. İkinci başlığımızda; önce atasözlerinin *Orhun Abideleri*'nden başlamak üzere tarihî kaynaklarda kullanımı örneklerle ortaya konmuş; daha sonra halk edebiyatı, eski Türk edebiyatı ve yeni Türk edebiyatı alanlarında kullanılışı örneklendirilmiştir. Üçüncü başlığımızda, atasözü araştırmacılarının; atasözlerinin şekil ve kavram özellikleriyle ilgili ve cümle yapılarına dair görüşleri ortaya konarak, konu derinleştirilmeye çalışılmış ve önemli görülen atasözü tanımları alınmıştır. Dördüncü başlığımızda, atasözlerimizin oluşum süreci, yedi farklı alt başlığa ayrılarak, örneklerle desteklenmiştir. Beşinci başlığımızda ise bugüne kadar yapılan atasözü sınıflamaları, üç alt başlığa ayrılarak değerlendirilmiştir. Altıncı başlığımızda atasözlerinin, diğer kalıplaşmış ifadeler (deyim, bilmece, dua-beddua, ölçülü söz) ile karşılaştırması yapılmıştır. Son başlığımızda ise, atasözü çalışmalarının dünü ve bugünü üç alt başlıkta değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın **I. Bölüm**'ü **Batı Türklerinin Manzum Atasözlerinin İncelenmesi** adını taşımaktadır. Bu bölüm dokuz ana başlıktan oluşmaktadır. İlk ana başlığımız, **Manzum Atasözleri Üzerine Genel Bilgiler** adını taşımakta ve burada manzum atasözü teriminin anlam alanı, üzerine görüşler, manzum atasözlerinin şekil ve kavram özellikleri ile tarafımızdan yapılmış manzum atasözü tanımı yer almaktadır.

İkinci ana başlığımız, **Manzum Atasözlerinin Şekil Yapısı** adını taşımaktadır. Burada Batı Türklerinden tespit edilen manzum atasözlerinin, mısra yapısı, kafiye şeması, kafiye yapısı, redif örgüsü, olduğu hece ölçüsü ve durak yapısı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Üçüncü ana başlığımız, **Manzum Atasözlerinin Cümle Yapısı** adıyla yer almaktadır. Burada; ilk alt başlıkta manzum atasözlerinde yer alan cümle çeşitleri ortaya konulmuştur. İkinci alt başlıkta kesik manzum atasözleri değerlendirilmiştir. Üçüncü alt başlıkta doldurma mısralı manzum atasözleri yer alırken, dördüncü alt başlıkta

zincirleme yapıya sahip manzum atasözleri yer almıştır. Beşinci alt başlıkta manzum atasözlerinin varyantlarındaki öge düşmesi konu edilmiştir. Altıncı alt başlığımızda, manzum atasözlerinin mısraları arasındaki ilişki incelenmiştir. Devamındaki alt başlıkta manzum atasözlerinin kelime dünyası ele alınmıştır. Sekizinci alt başlıkta ise manzum atasözlerinde yer alan ikilemeler incelenmiş, son alt başlıkta da taklidî seslere eğilinmiştir.

Dördüncü ana başlığımız ve aynı zamanda çalışmamızın en hacimli başlığı, **Manzum Atasözlerinin Muhteva Yapısı** adını taşımaktadır. Burada çalışmamızın Metinler bölümünde yer alan manzum atasözleri teferruatlı bir içerik değerlendirmesine tabi tutulmuştur. Öncelikle insanın çeşitli özellikleriyle ilgili manzum atasözleri alt başlıklarda incelenmiştir. Dostluk, arkadaşlık ve güveni konu alan atasözleri ikinci alt başlığı oluşturmuş, aile ve akrabalık ilişkileriyle ilgili manzum atasözleri ise üçüncü alt başlığı oluşturmuştur.

Toplumsal birlik ve devlet kavramı ile ilgili manzum atasözleri bir başka alt başlıkta değerlendirilirken; komşuluk, yardımlaşma ve misafirlik üzerine kurulu manzum atasözleri bir diğer alt başlıkta değerlendirilmiştir.

Eğitim üzerine kurulmuş manzum atasözleri bir başka alt başlıkta toplanmıştır. Ekonomi üzerine kurulu manzum atasözleri ekonomik hayatın çizgilerine bağlı olarak kendi arasında alt başlıklara ayrılmıştır.

Dinle ilgili manzum atasözlerimiz de, kendi arasında alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Devamında dua ve beddua içerikli manzum atasözlerimiz yer almıştır.

Âdet ve görgü kurallarını bildiren ve aynı zamanda hatırlatan manzum atasözleri de ayrı başlıkta toplanmıştır. Çiftçilikle ilgili manzum atasözlerimiz de diğer bir başlığı oluşturmuştur.

Güzel ve doğru konuşmayı özendiren ve teşvik eden manzum atasözlerimiz bir araya toplanarak bir başka başlığımızı meydana getirmiştir.

Halk takvimi ve halk meteorolojisi üzerine kurulan manzum atasözlerimiz diğer bir alt başlığımızı oluştururken, kendi arasında ayrıntılı bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Yasaklama ve uyarı bildiren manzum atasözlerimiz başka bir alt başlıkta değerlendirilmiştir. İnsan hayatının aşamalarından oluşan geçiş dönemleri üzerine kurulu manzum atasözlerimiz de ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Halk hekimliği ile ilgili manzum atasözleri tespit edilerek ayrı bir başlıkta değerdendirilmiştir. Gurbet ile ilgili manzum atasözlerimiz de ayrı bir başlık altında yer almıştır. Devamında sihir ile ilgili tespit ettiğimiz metinler bir başka başlığımızı oluşturmıştır.

Manzum atasözlerimiz hayvanlar açısından incelendiğinde bir diğer başlığımız meydana gelirken, 48 ayrı hayvan tespit edilmiştir. Bu bölümün son başlığını halk mutfağı üzerine kurulmuş manzum atasözlerimiz oluşturmıştır. Bu içerikteki atasözlerimiz de kendi arasında ayrı başlıklarda incelenmiştir.

Beşinci ana başlığımız, **Manzum Atasözlerinde Mitoloji** başlığını taşımaktadır. Burada manzum atasözlerinde mitolojik renkler (kara, beyaz, sarı, kırmızı, mavi, yeşil) değerdendirilmiş, devamında kültler (dağ, su, ağaç, maden, hayvan) ele alınmıştır.

Altıncı ana başlığımız **Manzum Atasözlerinde Karşıt Anlam ve Çelişki** başlığıyla yer almaktadır. Bu başlık altında anlam açısından birbiriyle zıt olan ve anlam bakımından birbiriyle çelişen manzum atasözleri iki ayrı alt başlıkta değerdendirilmiştir.

Yedinci ana başlığımız **Batı Türklerinin Manzum Atasözlerinin Ortaklıkları** adını taşımaktadır. Burada manzum atasözlerinin Batı Türklüğündeki bilinirlikleri üç alt başlığa ayrılarak değerdendirilmiştir.

Sekizinci ana başlığımız, **Manzum Atasözlerinde Edebî Sanatlar** adını taşımaktadır. Bu başlık altında manzum atasözlerinde yer alan edebî sanatlar tespit edilerek örnekleriyle gösterilmiştir.

Dokuzuncu ana başlık, **Manzum Atasözlerinde Çeşitli Unsurlar** adıyla yer almakta ve yedi alt başlıktan oluşmaktadır. İlk alt başlıkta manzum atasözlerinde yer alan meslekler ve iş kolları tespit edilmiştir. İkinci alt başlığı, şahıs ve millet adları oluşturmıştır. Üçüncü alt başlığı mekân adları, dördüncü alt başlığı giyecek kültürü meydana getirmiştir. Beşinci alt başlığı manzum atasözlerinde geçen sayılar, altıncı alt başlığımızı insan uzuvları oluşturmıştır. Yedinci ve son alt başlığımızda ise manzum atasözlerinde yer alan tarım, mutfak, askerlik, ev ve hayvanlarla ilgili eşyalar ele alınmıştır.

II. Bölüm, Metinler adını taşımaktadır. Burada metinlerle ilgili açıklamalardan sonra, 35 kaynaktan tespit ettiğimiz 4572 atasözü ele alınmış, bunların 1640 adedi tipi, 1676 adedi de varyantları oluşturmıştır. 1256 adet manzum atasözü de birbirinin aynısıdır.

III. Bölüm, Batı Türklerinin Manzum Atasözlerinin Tip ve Varyant Dağılımı Tablosu adını taşımaktadır. Burada kısa açıklamadan sonra Batı Türklüğünden tespit edilen manzum atasözlerinin tip ve varyant tablosu yer almıştır.

Son bölümde ise **Bibliyografya** yer almaktadır. Burada tezimize kaynaklık yapan çalışmalar yazarlarının soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Bu geniş kapsamlı özgün çalışmanın ortaya çıkmasında elbette beni destekleyen, yönlendiren ve cesaret veren güzel insanlar vardı.

Öncelikle, bu çalışmanın hazırlanması aşamasında başından sonuna kadar beni destekleyen, yönlendiren, kütüphanesinin kapılarını açan ve özellikle ulaşamadığım kaynakların temininde yardımcı olan, danışmanım, hocam Sayın Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca tezimin konu seçimi başta olmak üzere, çalışmanın hemen bütün aşamalarını takip eden, her yönden destek olan hocam Sayın Prof. Dr. Ali Berat Alptekin'e de teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu çalışmanın her aşamasında bana moral veren, destek olan, arkadaşım Dr. Aziz Ayva'ya da teşekkür ederim.

Benden hayat yolunda desteklerini esirgemeyen, çocuklarımızın ağır yüküne rağmen, tezimin hazırlanması aşamasında beni anlayan, yoğun çalışmalarına sabırla katlanan, sevgili eşim, Fatma Gönen'e de buradan teşekkürlerimi sunuyorum.

Konya - 2006

Sinan GÖNEN

GİRİŞ

A. ATASÖZLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. TARİHTEN GÜNÜMÜZE ATASÖZÜ KAVRAMI

Bugün Anadolu’da yaygın olarak *atasözü* ya da *atalar sözü* şeklinde kullandığımız terim, tarih içerisinde farklı kelimelerde karşılık bulmuştur. Tespit edilebilen ilk atasözü metni Orhun Abideleri’nde yer almaktadır. O günden bugüne kadar atasözünü karşılamak üzere çeşitli terimler Türkler arasında kullanılmıştır.

Eski Türkçede Göktürk Anıtlarında, Uygurlar’dan kalma eserlerde, XI. yüzyılda Karahanlılar devrinde, Doğu Türk ilinde, ‘söz, haber, mesaj, nutuk, şöhet, şey’ anlamlarına gelen ve (sa-) fiilinden türemiş ‘sab-sav’ kelimesi kullanılmış, hatta XIV. yüzyılda İslam tesirindeki Kıpçak sahasında da bu kelime görülmüştür (Elçin, 1977: 137).

Sav kelimesini biz, en eski kaynaklarımızdan olan *Dîvân ü Lûgati’t- Türk*’te görebiliyoruz. Burada *sav* kelimesi kullanılarak şu anlamları ifade etmektedir:

“saw: Söz, haber, salık; mektup; risale; atalar sözü, darbimesel; kıssa, hikâye, tarihsel şeyler.” (Atalay, 1991: 498).

Derleme Sözlüğü’nde beş farklı anlamı verilen *sav*’ın konumuzla ilgili ilk maddedeki anlamları şöyledir: 1. Söz, laf, dedikodu; 2. Karşılıklı konuşma sohbet; 3. Bilgi, haber; 4. Mektup (C. 10, 3551). Bugün; *sav*’ın *Dîvân*’daki anlamından büyük oranda farklı anlamlar ifade ettiği dikkatimizi çekmektedir.

Tarihî süreci takip ettiğimizde, bir diğer önemli kaynağımız olan *Kutadgu Bilig*’te, atasözü karşılığında *sav*’ın yerini *mesel* teriminin aldığını görüyoruz.

Kutadgu Bilig’te atasözleri verilmeden önce şu ifade karşımıza çıkmaktadır: “Buna benzer Türkçe bir *mesel* şöyle der.” (Özcan: 1984: 19). Bu kelimenin dilimize girmesinde ve atasözü karşılığında kullanılmasında Türklerin müslüman olmalarının etkisi büyüktür.

İlerleyen zaman diliminde atasözü karşılığında *mesel*, *darb-ı mesel*, *durûb-i emsâl* ve *tabir* karşılıkları kullanılmış; bu kullanımlar 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

Aşağıda sözlüklerde *mesel* kelimesi için verilen anlamlar yer alacaktır:

1. Kamûs-i Türkî’de mesele verilen karşılık şöyledir:

“1. Bir kaide-i umûmîyeye numûne olmak üzere îrad olunan söz; 2. Ma’nâ-yı zâhîrîsine kasd olunmayub zımnen ve kinayeten diğer bir şeye delâlet itmek üzere îrad olunan söz.” (s. 1688).

2. İslam Ansiklopedisi’nde mesel şöyle açıklanmıştır:

“Aslında iştikakına göre, habeşçe mesl, messâlê; Ârâmîce maslâ ve İbrânice mâsâl gibi, mukayese ve karşılaştırma ifâde eder; tâbirler mûtaad olarak bu şekli aldıkları için, bu kelime de sonra umûmî olarak atalar-sözü ve darb-ı mesel mânasını almıştır.” (C. 8: 120).

3. Ferit Devellioğlu’nun Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat’ında ise mesele verilen karşılıklar şöyledir:

“1. Örnek, benzer, nümûne, 2. Dokunaklı mânâlı söz, 3. Terbiye ve ahlâka faydalı, yararlı olan hikâye.” (Devellioğlu, 2004: 625).

4. Aslan Tekin’in Edebiyatımızda İsimler ve Terimler adlı eserinde ise meselin ifade ettiği anlam şöyle açıklanmıştır:

“Atasözüne, öğretici, ahlâkî küçük hikâyelere denir. Zamanımızda çokluk atasözü yerine kullanılır.” (Tekin, 1995: 392).

Ansiklopediler ve sözlüklerde Arapça kökten türeyen *darb-ı mesel* terimi için şu tanımlar verilmiştir:

1. Kamûs-i Türkî’de darb-ı mesele verilen karşılık şöyledir:

“... *mesel* gibi irâd olunan meşhûr söz, atalar sözü. Çoğulu *durub-ı emsal*: *darb-ı meseller*, *atalar sözleri*.” (s. 853)

2. Türk Ansiklopedisi, darb-ı meseli, “Atalar sözü ya da ata sözü. Çoğulu olan *durub-i emsal*’ın karşılığı da *ata sözleri*’dir. Darbimesel, aslında ‘mesel getirmek, bir durumu temsil yoluyla anlatmak’ demek ise de zamanla, meselin, temsilin kendisi demek olan *atalar sözü* anlamına kullanılır olmuştur. Eski eserlerde mesel ile darbimesel, emsal ile *durub-i emsal* aynı anlamda kullanılmıştır.” şeklinde tanımlar (C. 12, 1964: 304).

3. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* ise *darb-ı meseli* şöyle tanımlar: “Misal getirmek, bir durumu temsil yoluyla anlatmak için söylenmiş hikmetli söz, atasözü. Çokluk şekli durûb-ı emsal.” (C. 2: 1977: 195).

4. Türk Dil Kurumu’nun *Türkçe Sözlük*’ü *darb-ı meseli* açıklarken “Atasözü, atalar sözü” tanımlamasını yapar. (C. 1, 1988: 340).

5. Ferit Devellioğlu tarafından hazırlanan *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat* ise *darb-ı meseli* yine, “Atasözü, ata sözleri” şeklinde açıklar (2004: 166).

6. Aslan Tekin tarafından hazırlanan *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler* adlı eserde ise *darb-ı meselin* ifade ettiği anlam şöyle açıklanmıştır:

“Meydana gelen bir durumu, misal getirerek ve temsil yoluyla anlatmak için kullanılan, kalıplaşmış hikmetli söz. Türkçe’de, çokluk şekli olan durûb-ı emsâl de kullanılmıştır.” (Tekin, 1995: 158).

Bu arada; 14 ve 15. yüzyıllarda süren eski Osmanlıca dönemi metinlerinde atalar sözü deyiimi daha yaygındır (Oy, 1972: 4). Anadolu’da Oğuz lehçesi ile yazılmış bazı derleme eserlerde ve genellikle Batı Türkleri arasında Türk kökünden gelen atalar sözü tabirini görmekteyiz. Bunu bugün için 15. asırdan itibaren takip edebiliyoruz. Velet Çelebi’nin yayımladığı *Kitab-ı Atalar* 885/1480, Berlin’deki *Hâzihi-r risâlet-i min kelimât-ı Oğuzname el meşhur bi atalar sözü* ve 885’te yazılıp İstanbul’da 932/1526’da kopya edilen Paris Millî Kütüphanesi’ndeki *Kitâb-ı Atalar* adlı eserlerle birlikte 17-18. yüzyılların halk şairi Levnî’nin 1282 tarihli bir cönkte kayıtlı destanı (Atalar Sözü Destanı) örnek olarak verilebilir (Elçin, 1992: 343). Ayrıca aynı dönemde Farça *pend* sözü de kullanılmış, pendnameler yazılmıştır.

Yakın dönemde, atasözü karşılığında Şinasi ve Rıza Tevfik *hikmetü’l avam* terimini kullanmışlardır (Oy, 1972: 4).

Sonuç olarak diyebiliriz ki, atasözü karşılığında Türkler müslüman olmadan önce *sa-* kökünden türeyen *sab*, *sav* kelimelerini kullanılmışlar, İslama girişle birlikte yaygın olarak *mesel*, *darb-ı mesel*, *durub-i emsâl* karşılıkları kullanılmış, Cumhuriyet’le birlikte de *atalar sözü*, çoğunlukla da *atasözü* karşılığı bugünlere kadar kullanılagelmiştir.

2. ANSİKLOPEDİLERDE VE SÖZLÜKLERDE ATASÖZÜ KAVRAMI

a. Ansiklopedilerde Atasözü Kavramı

1. *Türk Ansiklopedisi* atasözünü şöyle tanımlar:

“Az kelime ile bir fikri, bir öğüdü tam ve kesin olarak anlatan ve atalardan kalma diye kabul edilen kalıplaşmış söz.” (C. 4: 1966?: 87).

2. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*’nde ise atasözü maddesi şöyle açıklanmıştır:

“Atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeler sonunda vardıkları hükümleri hikmetli düşünce, öğüt ve örneklemeler yolu ile veren; birçoğu mecazî anlam taşıyan; yüzyılların oluşturduğu biçimle kalıplaşmış bulunan; daha çok sözlü gelenek içinde nesilden nesile geçerek yaşayan; anonim nitelikteki özlü söz.” (C. I, 1977: 214).

3. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’nde de atasözü şöyle açıklanmıştır:

“Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü söz.” (C. 4, 1991: 44).

b. Sözlüklerde Atasözü Kavramı

1. Türk Dil Kurumu yayınları arasında yer alan *Yazın Terimleri Sözlüğü* atalar sözünü şöyle açıklar:

“Ataların uzun denemelerine dayanan yargılarını öğüt olarak kurallaştıran özsöz.” (1974: 19).

2. Türk Dil Kurumu’nun hazırlamış olduğu *Türkçe Sözlük*’ün atasözü maddesinin açıklaması ise şöyledir:

“Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş söz, darbimesel.” (1988: 100).

3. Aslan Tekin’in *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler* adlı eserinde ise atasözünün tanımı şöyle yapılmıştır:

“Yüzyıllar boyu atalarımızın gözlem ve tecrübeleri sonucu çıkardığı özlü sözler. Atasözleri atalarımızın uzun hayat tecrübeleri sonunda verdikleri hükümdür.” (Tekin, 1995: 72).

4. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*’nde atasözü şöyle tanımlanır:

“Bütün milletlerin atalarından kalmış, yol, yöntem gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Farklı milletlerin *kanatlı söz, nasihat, cevherli söz, ibret verici söz, altın söz, dilin gülzârı, halk mektebi, halk hikmeti, ruhun tâbibî, aklın gözü* vb. anlamlar içeren isimler verdiği, sözlü kültür ve edebiyatın bu en kısa ve göreceli olarak en sabit metne sahip olan türü, günümüz Türkiye Türkçesi’nde *atasözü* olarak adlandırılır.” (2001: 250).

5. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* ise atasözünü şöyle tanımlar:

“Eskiden söylenmiş ve hikmet taşıdığı için yaygınlaşmış, benimsenmiş söz, ata sözü atalar sözü.” (C. 1, 2002: 590).

6. Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü’nde ise atasözü şöyle açıklanır:

“Atalar sözü, darb-ı mesel. Kim tarafından söylenildiği belli olmayan, doğrusu zamanla söyleyeni unutulmuş ve halkın ortak malı olmuş, insana öğüt ve ders veren, insanın dünya hayatındaki durumunu açıklayan ‘hüküm şeklinde nakledilen’ hikmetli, özlü sözler.” (Karataş, 2004: 56).

7. Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü’nde atasözü şöyle tanımlanmıştır:

“Ataların yüzyıllar içindeki tecrübe ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini öğüt ve yargı şeklinde nakleden anonim, kısa ve özlü söz. Türkiye Türkçesinde çoğul şekliyle atasözleri denmekle beraber, eskiye doğru gidildikçe ‘atalar sözü’, bazen de ‘atalar sözleri’ şeklinde geçmektedir.” (Albayrak, 2004: 42).

8. Özkul Çobanoğlu tarafından hazırlanan *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*’nde ise atasözlerinin tanımı şöyle verilmiştir:

“Yeryüzündeki bütün milletlerin atalarından kalmış, yol, yöntem gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Bu sözler Türkiye Türkçesi’nde ‘atasözleri’ olarak adlandırılır.” (2004: 1).

3. TÜRK DÜNYASINDA ATASÖZÜ KARŞILIĞINDA KULLANILAN TERİMLER

Çok farklı coğrafyaları kendilerine vatan edinmiş Türkler, beslendikleri ana ve ortak kültürden hareketle özellikle edebiyat alanında ortak adlandırmalara gitmişlerdir. Bu ortak adlandırmalarda coğrafyaların yakınlığı da etkili olmuştur. Bu arada tabii olarak farklı adlandırmaların da olduğunu söylemeliyiz.

Atasözleri Türk milletinin bütünlüğünü farklı coğrafyalarda da olsa canlı tutan edebî değerlerin başında gelir. Aşağıda bu bütünlüğü pekiştirecek olan, atasözü karşılığında Türk dünyasında kullanılan terimler yer alacaktır:

Saha (Yakutlar) : *Xohoono*

Tobollar : *Takmak*

Uranhâlar : *Ülgercomak*

Altaylar : *Ülgercomak*

Tuvalar : *Üleger domaktar çeçen söster*

Sagaylar : *Takpak*

Hakaslar : *Söspek*

Hoten civarı : *Tabma*

Kırgız, Kazak, Özbek, Karakalpak ve Kazan Tatarları : *Makal*

Uygurlar : *Makal, tabma, ulular sözü,*

Kırım Tatarları : *Makal, kartlar sözü, hikmet*

Türkmenistan, Kuzey Afganistan ve İran Türkmenleri : *Makal, nakıl*

Başkurtlar : *Makal, atalar hüzi, aytım*

Tatarlar : *Atalar süzi, aytım*

Türkmenler : *Atalar sözi*

Çuvaşlar : *Samah, comak, oranlama*

Türkiye, Kıbrıs, Rodos, İstanköy, Batı Trakya, Makedonya, Kosova, Bulgaristan, Gagavuz, Suriye ve Azerbaycan : *Atasözü, atalar sözü, eskiler sözü*

Irak : *Atasözü, atalar sözü, eskiler sözü, darb-ı kelam, emsâl, cümle-i hikemiyye, deme, demece, dayişet,*

Dobruca: *Atasözü, atalar sözü, eskiler sözü, kartlar sözü*

Ayrıca, atasözü için Azerbaycan'da *ata baba sözleri* ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde *deyişet, ozanlama, deme, demece, büyük sözler, duru sözler, ulular sözü, kelam-ı kibar, teselleme, söylence, oranlama* ve *sanaka (sınaka)* denildiği de görülmektedir.

(*Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü C. 1*, 2001: 250; Oy, 1972: 5; Yund, 1976: 9-13; Yund, 1980: 8; Zülfikar, 1988: 321-328).

B. TARİHTEN GÜNÜMÜZE ATASÖZLERİ

1. TARİHİ KAYNAKLARDA ATASÖZLERİNİN KULLANIMI

a. Orhun Abideleri'nde Atasözleri

Türk tarihinin ilk yazılı belgesi olarak kabul edilen Orhun Abideleri, sosyal yaşantının bütün alanlarında, günün bilgilerini kayıtlı bir şekilde bizlere aktaran en önemli şaheserlerimizden biridir. Orhun Abideleri üzerine çalışan Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri* adlı eserinin Ön Söz'ünde Abidelerden şöyle bahseder:

“Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin... İlk Türk tarihi... Taşlar üzerine yazılmış tarih.... Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması... Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri... Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası... Türk askerî dehasının, Türk askerlik san'atının esasları... Türk gururunun ilâhî yüksekliği... Türk feragat ve faziletinin büyük örneği... Türk ictimâî hayatının ulvî tablosu... Türk edebiyatının ilk şaheseri...” (Ergin, 1996: 7).

Türk kültürünün, tarihinin, edebiyatının, sanatının ilk yazılı vesikası olan Orhun Abideleri'nin ilkini, Bilge Kağan 732 yılında kardeşi Kül Tigin adına diktirmiştir. Bilge Kağan Abidesi'ni ise oğlu 735'te diktirmiştir. Üçüncüsü olan Tonyukuk Abidesi ise 720-725 yılları arasında kendisi tarafından dikilmiştir.

Şüphesiz, bilhassa Türk edebiyatı açısından değeri ölçülemeyecek durumda olan bu Anıtlardan bugüne intikal eden bilgiler arasında, bizim de çalışma konumuz olan atasözü mahiyetindeki sözler ilk defa karşımıza çıkmıştır. Bütün ilkleri üzerinde toplayan Abidelerde geçen atasözü metinlerini ilk defa tespit eden Ahmet Caferoğlu'dur. O, 1930 yılındaki makalesinde üç atasözü metni tespit etmiş ve atasözü metinlerine geçmeden önce şöyle demiştir:

“...yedinci miladî asıra ait olup bize intikal edebilen eski Türk abidelerinin bir taraftan tam resmî hükûmet lisanı ile yazıldığı halde diğer taraftan da halk lisanına ait unsurları taşıdığını görmekteyiz. Daha sonralara ait diğer lisan abidelerinde tabiatile bu halk lisanı unsuru artmaktadır. Meselâ onuncu asra ait Mahmut Kâşgari lûgatının başdan başa halk edebiyatı misallerile müzeyyen oluşu ve kezalik aynı asırda yazılmış

ve her beytini âdeta bir darbimesel telakki edebileceğimiz Kutadku-Bilik’in lisanı buna kuvvetli bir delil olabilir.” (Caferoğlu, 1930: 44).

Bu tespitlerden sonra Ahmet Caferoğlu Orhun Abideleri’nde tespit ettiği atasözü metinlerini vermiştir. Aşağıda bu atasözü metinleri yer alacaktır:

Tonyukuk Abidesi’nde Yer Alan Atasözü

Turuk bukalı semiz bukalı Irakda Bilser Semiz buka turuk buka teyin bilmez ermiş.

“Şayet (insan) uzaktan arık boğayı semiz boğadan tefrik etmek isterse, o takdirde boğanın arık mı yoksa semiz mi olduğunu tefrik edebilmez.” (Cafeoğlu, 1930: 45).

Tonyukuk Abidesi’nde Yer Alan İkinci Atasözü

Yuyka erikli toplağalı uçuz ermiş Yinçge eriglig üzgeli uçuz yuyka kalın bolsar toplağuluk alp ermiş Yinçge yoğon bolsar üzgölük alp ermiş.

“(Bir şey) yufka iken (onu) büküp toplamak kolay imiş (derler); (bir şey) ince iken (onu) kırıp parçalamak (keza) kolay (derler). (fakat) yufka kalın olursa (onu) büküp toplamak müşgül (olur) imiş; ince kalın olursa (onu) kırıp parçalamak sarp (olur) imiş (derler).” (Cafeoğlu, 1930: 45).

Kül Tigin ve Bilge Kağan Abidesi’nde Yer Alan Üçüncü Atasözü

Açsar tosak ümezsen Bir todsar açsık ümezsen.

“Aç olduğun zaman tokluk (nedir) bilmezsin, bir defa doyunca (da) açlık (nedir) bilmezsin.” (Caferoğlu, 1930: 46).

Daha önce bu konuya eserinde temas eden Aydın Oy (1972: 117-118), Ahmet Caferoğlu’nun tespit ettiği atasözü metinlerini Muharrem Ergin’in en son okuyuş ve anlamlandırılışından alarak vermiştir. Biz de burada atasözlerinin en güncel okunuşlarını elimizde olan Muharrem Ergin’in 1996 yılına ait eserinden alıyoruz:

a. *Toruk bukalı semiz bukalı arkada böngser, semiz buka toruk buka tiyin bilmez ermiş* (Ergin, 1996: 91-92). Zayıf boğa ile semiz boğa arkada tekme atsa; semiz boğa, zayıf boğa olduğu bilinmezmiş (Ergin, 1996: 52).

b. *Yuyka erkli tupulgalı uçuz ermiş yinçge erklig üzgeli uçuz. Yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş Yinçge yoğon bolsar üzgölük alp ermiş* (Ergin, 1996: 93).

Yufka olanın delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce yoğun olsa kırmak zor imiş (Ergin, 1996: 54).

c. *Açsık tosık ömez sen. Bir todsar açsık ömez sen* (Ergin, 1996: 66, 88). Açlık tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin (Ergin, 1996: 18-19; 48).

Türker Acaroğlu, *Türk Atasözleri* adlı eserinde Orhun Abidelerindeki atasözlerinden söz ederken Yenisey Abidelerinden de bahseder ve beş atasözü metnini verir. Atasözlerinin son üçü yukarıda verilen atasözleri ile aynıdır. İlk ikisini ise aşağıya alıyoruz:

Başın ne ile tehlikeye düşer? Dilin ile.

Kara budun sinlikten göç etmiş, kara suya katlanmak güçmüş (Acaroğlu, 1992: 47)

b. Uygur Dönemi Atasözleri (Berlin Turfan Yazmalarından Bir Tıp Kitabı)

8. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar kullanılan Eski Türkçenin ikinci dönemine Uygur Türkçesi adı verilmiştir. Sağdan sola doğru yazılan bu yazı sistemi Göktürk Türkçesine yakındır. Bu yazı dönemi içinde Dîvân ü Lûgati't- Türk, Kutadgu Bilig gibi Türkçe turfan metinleri içinde önemli eserler yer almaktadır (Acaroğlu, 1992: 48).

Orhun Abideleri'nden Dîvân ü Lûgati't- Türk ve Kutadgu Bilig'e uzanan zaman dilimi içerisinde, İslam muhitinin tesirinden uzak olan ve Reşit Rahmeti Arat'ın tespit ettiği Uygur dönemi atasözlerini de burada vermek yerinde olacaktır.

Berlin Turfan yazmaları arasında bulunan bir tıp kitabının boş kalan sayfalarında yazılı bulunan atasözleri ayrıca bir başlıkta sıralanmıştır: *yime türk savında bar* (yine Türk atasözlerinde var) (Arat, 1991: 272). Burada biri, bir şiir mecmuasının sonuna eklenmiş olarak bulunan 14 atasözü metni vardır.

Reşit Rahmeti Arat, atasözlerini *Nazımla İlgili Parçalar* başlığının ilk alt başlığında değerlendirerek şu tespitlerde bulunmuştur:

“Türk nazımının en eski şekillerinden biri olan bu atasözlerinin tarihî inkişaf devirleri ve yayılış sahaları içinde meydana gelen kalıpları ile ifâde ve âhenk bakımından mukayeseli bir araştırmaya tâbi tutmak, şüphesiz, bir çok husûsların aydınlatılmasına yardım edecektir.” (Arat, 1991: 271).

Buradaki 14 atasözünün dört tanesi beyit şeklindedir. Aşağıda bu atasözleri ile anlamları yer alacaktır:

Örnek 1:

Erdemlig kişi erdini birle tüz ol

Erdemsiz kişi etük içindeki ulyak birle tüz ol

(Faziletli insan cevherle birdir,

Faziletsiz insan çizme içindeki taban astarı ile birdir.)

Örnek 2:

Buyanlıg kişi burkanlar birle tüz ol

Buyansız kişi buk bakır birle tüz ol

(İyilik yapan insan burkanlarla birdir,

İyilik yapmayan insan boş bakır ile birdir.)

Örnek 3:

Begimsinmeyük beg boslar beltir sayu berge salur

Atakımsınmayuk atıg bulsar art sayu mayakayur

(Bey olmayacak kimse bey olursa, her yol kavşağına sopa koyar,

Şöhrete lâıık olmayan kimse şöhet bulursa her dağın sırtına işaret diker.)

Örnek 4:

Yagmur yagsa kapung bolsun yabıngu kergek

Yavuz kişi yakın kelse abıngu kergek

(Yağmur yağarsa kabın olsun, örtünmek gerek,

Kötü insan yakın gelirse, gizlenmek gerek.)

(Arat, 1991: 274-275)

c. Dîvânü Lûgati't- Türk'te Atasözleri

Türk kültürünün ve özellikle Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biri Dîvânü Lûgati't- Türk'tür. Kaşgarlı Mahmut tarafından 1072'de başlanıp 1074'te tamamlanan bu şaheserimiz, Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılması sebebiyle Türk dilinin söz varlığını oluşturan hemen bütün öğelerini içinde barındırmaktadır. Dîvân'daki söz varlıklarından önemli bir bölümü ise bizim konumuz da olan atasözleridir. Daha öncede belirttiğimiz üzere Dîvânü Lûgati't- Türk'te atasözü karşılığında sav kelimesi kullanılmış ve atasözlerinden örnekler verilirken *sawda mundağ kelir* ibaresi yer almıştır.

Türk atasözü araştırmaları için önemli bir kaynak olan Dîvân'daki atasözleri, araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bilim âleminde keşfedildiği günden bugüne kadar çeşitli araştırmacılarca incelenmiştir. Dîvân'da bulunan atasözlerinin araştırılması, elimizdeki bilgilere göre 1918 yılında başlayıp son yıllara kadar devam etmiştir. Aşağıda görüleceği üzere Dîvân'ı inceleyen bilim adamı ve araştırmacılar atasözlerinin sayısı konusunda bir noktada birleşmemişlerdir.

Bu çalışmaların yanında Dîvân'daki atasözlerinin söz varlıkları üzerinde de uzun uzun çalışmalar yapılmış ve atasözlerinin günümüze uzanan çizgide yok oluşları, değişime uğramaları ve kısmen aynen gelişleri varılan sonuçlar olmuştur.

Aşağıda Dîvân'daki atasözleri üzerine çalışanlardan kısaca bahsedilecektir.

1. Atasözleri üzerine ilk çalışmayı Abdülahad Nuri yapmıştır. 1918 yılında İstanbul'da başlanan bu çalışma 1923 yılında tamamlanmış ve 251 atasözü varlığından bahsedilmiştir (Sakaoğlu, 2001: 27).

2. Dîvân'daki atasözlerine ilk eğilen yabancı araştırmacı Carl Brockelmann'dır. O, 1920 yılında Almanca yayımlanan makalesinde 264 atasözünün olduğunu söylemiştir ("Alttürkische Volksweisheit", *Ostasiatische Zeitschrift*, 7, 1920, 49-73) (Sakaoğlu, 2001: 28).

3. Necip Asım, 1923 yılında Dîvân'daki atasözlerini bir dizi hâlinde yayımlamış ve sonunda *Eski Savlar* adıyla kitaplaştırmıştır (1922). Burada 290 atasözü vardır (Sakaoğlu, 2001: 28).

4. Ferit Birtok, *En Eski Türk Savları* adıyla (1944), yayımladığı eserinde 291 atasözü tespit etmiştir.

5. Ali Ulvi Elöve, *Dîvânü Lûgat-it Türk'teki Halk Şiirleri, Halk Sözleri (Savları)* adıyla hazırlayıp da yayımlayamadığı çalışmasında Dîvân'daki 266 atasözünden bahsetmiştir (Sakaoğlu, 2001: 28).

6. Dîvân'daki atasözleri üzerine yakın zamanda çalışan bir diğer araştırmacı ise Aydın Oy'dur. O, 1972 yılında basılan *Tarih Boyunca Türk Atasözleri* adlı eserinde Dîvân'daki atasözlerine eğilmiş ve 262 atasözünü metinleriyle beraber vermiştir (Oy, 1972: 124-154).

7. Dîvân'daki atasözleri üzerinde en son duran isim ise Yücel İpek'tir. O, *Erciyes* (315) dergisindeki makalesinde 252 atasözünün metnini vermiş ve makalenin devamında Dîvân'da tekrarlanan atasözleri (28 adet) ve günümüz Türkçesinde yaşayanları da (13 adet) sıralanmıştır (İpek, 2004: 14-17).

Yukarıdaki rakamlara baktığımızda birbirlerini tutmadığı görülecektir. Bu da araştırmacıların birinin atasözü kabul ettiği metni, bir diğerrinin kabul etmemesinden kaynaklanmaktadır. Ama şu kadarı söylenebilir ki bu rakamların en azı 251, en çoğı ise 291'i göstermekte; bu da gününün şartlarından bugünlere yansıyan önemli bir atasözü varlığını önümüze koymaktadır.

Dîvân'daki atasözlerini inceleyen araştırmacılar atasözlerini bugünkü atasözü varlığımızla karşılaştırarak çeşitli sonuçlara varmışlardır. Aşağıda Aydın Oy'un Dîvân'dan tespit ettiği atasözlerinin bugünkü karşılıklarıyla ilgili yapmış olduğı açıklamalarından örnekler yer alacaktır:

Örnek 1:

Aş tatığı tuz yogrın yimes (III, 31)

Aşın tadı tuz, çanakla yenmez.

Not: Bu savın bugünkü karşılığı "Aş tuz ile, tuz oran ile" atasözüdür (Oy, 1972: 126).

Örnek 2:

Kökke sagursa (sudhsa) yüzke tüşür. (II, 81; III, 132; III, 439)

Göge tükürülürse yüze düşer.

Not: Bu sav, "Rüzgâra tüküren yüzüne tükürür." atasözünün orijiniidir (Oy, 1972: 138).

Örnek 3:

Kuş tuzakka meng uçun ilinur. (III, 358)

Kuş tuzağı dane için ilinir, takılır.

Not: Bugünkü "Gözü tanede olan kuşun ayağı tuzaktan kurtulmaz." atasözünün karşılığıdır (Oy, 1972: 139).

Örnek 4:

Yılan yarpuzdın kaçar kança barsa yarpuz utru kelür. (III, 39)

Yılan yarpuzdan kaçar, nereye varsa yarpuz karşı gelir.

Not: Bu sav bugünkü "Yılanın sevmediğı ot ağzında biter." atasözünde yaşamaktadır (Oy, 1972: 153).

Aşağıda ise Saim Sakaoglu'nun iki bildirisinden hareketle, onun tarafından Dîvân'daki atasözleri üzerine yapılan değerlendirmenin başlıkları ve birer örneği yer alacaktır:

I. Tarihî Dönemde Görülen Değişiklikler

A. Dîvân'da olup da bugün unutulmuşlar: *Buzdan suw tamar.* (III, 123; Buzdan su damlar.)

B. Bazı atasözleri yerlerini benzerlerine bırakmışlardır: *Bir karga birle kış gelmes.* (II, 26; Bir karga ile kış gelmez.) Bugün: Bir çiçekle yaz olmaz.

C. Dîvân'daki sözlerin bazıları bugün aynen kullanılmaktadır: *Közden yırasa köngülden yeme yırar* (III, 366; Gözden ırak olsa gönülden de ırak olur.) Bugün: Gözden ırak olan gönülden de ırak olur.

II. Coğrafi Dağılımda Görülen Değişiklikler

A. İlk örneklerden günümüze kadar görülen değişiklikler

B. Türk şiveleri arasında görülen değişiklikler

C. Anadolu ağızlarında görülen değişiklikler

Bildirinin devamında Dîvân'dan seçilen 40 atasözü şu başlıklar altında değerlendirilmiştir:

I. Bugün de aynı şekilde kullanılanlar

II. Kelime Değişikliği ile kullanılanlar

III. Günümüz atasözleri ile aynı anlamda fakat farklı kelimelerle kullanılanlar

IV. Yapı değişikliğine uğrayarak kullanılanlar (Sakaoglu, 1984a: 130-140; Sakaoglu, 1999a: 36-46)

Dîvân'daki atasözü varlığı üzerine en son çalışma yapan Yücel İpek ise Dîvân'da tekrarlanan atasözleri (28 adet) ve günümüz Türkçesinde yaşayanları (13 adet) tespit etmiştir. Aşağıda bu tespitten örnekler yer alacaktır:

Tekrarlanan Atasözleri:

Ay elle imlemes (Ay elle gösterilmez) (C. I, 82, 288)

Yüze bakma erdem dile. (C. II, 8; C. III, 143)

Saban sürmede sandruş (çekişme) olsa harmanda kavga olmaz. (C. I, 402; C. III, 416)

Günümüz Türkçesinde Yaşayanlar:

Hayvanın alacası dışında, insanın alacası içinde.

Et tırnaktan ayrılmaz.

Kanı kanla yumazlar.

Kuşu tuzağa düşüren bir avuç yemdir.

Gözden irak olan gönülden de irak olur. (İpek, 2004: 17)

Ferit Birtek tarafından hazırlanan *En Eski Türk Savları* adlı eser atasözlerinin manzum ve mensurluğu açısından taranarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Öncelikle Dîvân'da 250'nin üzerinde atasözünün varlığını kabul edersek, bu atasözlerin 100'e yakınının manzum olduğu tespit edilmiştir. Atasözlerinin ilk şekillerinin manzum olduğunu düşünürsek bu sayı az bir rakam değildir. Zira sözel kültürün hâkim olduğu Kaşgarlı Mahmut'un derlemelerinde manzum parçaların olması dikkat çekicidir.

Aşağıda tarafımızdan tespit edilen manzum atasözlerinden örnekler yer alacaktır:

Kişi sözleşü,

Yılkı yıdhlasu. (III. 104, 17)

“Kişi sözleşir,

Hayvan koklaşır.”

(Birtek, 1944: 14)

Telim sözüg ukxa bolmas,

Yalım kaya yıksa bolmas. (III. 20, 3)

“Çok sözü anlasa olmaz,

Yalçın kayayı yıksa olmaz.”

(Birtek, 1944: 14)

Kuş yawuzı sayyızgan,

Yıgaç yawuzı azgan,

Yir yawuzı kazgan,

Budun yawuzı Barsgan. (I. 439, 6)

“Kuşun kötüsü saksağan,

Ağacın kötüsü azgan ağacı,

Yerin kötüsü kazan gibi çukur yer,

Halkın kötüsü Barsgan halkıdır.”

(Birtek, 1944: 17)

Kişi alası içtin,

Yılkı alası taştın. (I. 91, 22)

“Kişinin alacalığı (iki yüzlülüğü) içinde,
Hayvanın alacalığı (iki yüzlülüğü) dışında.”

(Birtek, 1944: 21)

Tatsız Türk bolmas,

Başsız bürk bolmas. (I. 349, 22 / II. 281, 5)

“Acemsiz Türk olmaz,
Başsız bürk (köl) olmaz.”

(Birtek, 1944: 29)

Alımçı arslan,

Birimçi sıçgan. (I. 75, 18/I. 409, 9)

“Alacaklı arslan,
Verecekli sıçan.”

(Birtek, 1944: 29)

Birin birin minğ bolur,

Tama tama köl bolur. (III. 360, 10)

“Birer birer bin olur,
Damlaya damlaya köl olur.”

(Birtek, 1944: 30)

Kara bulutıg yil açar,

Urunç bile il açar. (I. 354, 9)

“Kara bulutu yel açar,
İnsan vurunç (rüşvet) ile el açar (hükümet kapısı).”

(Birtek, 1944:32)

Aç iwek,

Tok tülek. (I. 387, 27)

“Aç evek (aceleci),

Tok dölek (rahat).”

(Birtek, 1944: 33)

Aç ne yimes,

Tok ne times. (I. 79, 4)

“Aç ne yemez,

Tok ne demez.”

(Birtek, 1944: 33)

Tegme kişi öz bolmas,

Yat yaguk tüz bolmas. (I. 433, 6)

“Değme kişi öz olmaz,

Yad yakın bir olmaz.”

(Birtek, 1944: 38)

Alplar birle uruşma,

Begler birle turuşma. (I. 182, 23)

“Alplarla vuruşma,

Beylerle duruşma (karşı gelme).”

(Birtek, 1944: 50)

Alp yagıda,

Alçak çugıda. (I. 41, 10)

“Alp düşmanda,

Yavaş kavgada.”

(Birtek, 1944: 51)

ç. Kutadgu Bilig’te Atasözleri

Türk kültür tarihinin en önemli şaheserlerinden bir diğeri Kutadgu Bilig’tir. 1069-1070 yılında Yusuf Has Hacıp tarafından yazılan bu eser, Karahanlılar Devleti’nin hakanına sunulmuştur. Eserin adı *kutlu bilgi* ya da *saadet veren bilgi* anlamlarına gelmektedir.

“Eserde insanın melekeleri; adalet, devlet, akıl, kanaat olmak üzere başlıca dörde ayrılmakta ve bunlardan, Adâleti Gündoğdu isimli padişah, Devleti Aytoldı ismindeki vezir, Akılı Ögdülmüş adı ile vezirin oğlu, Kanaati de vezirin Odgurmuş isimli kardeşi yaşatmaktadır. Kitap bu dört şahsın karşılıklı konuşmaları şeklinde gelişmekte, şâir münâzaralar ile felsefî, içtimâî ve ahlakî bilgiler vermekte, nasihatlerde bulunmaktadır.” (Özcan, 1984: 19).

6645 beyit olarak yazılan, devlet yönetimi ve insan yaşamının bütün alanlarına dair konuları öğüt şeklinde anlatan Kutadgu Bilig’teki deyişlere genel olarak *hikmet* adı verilmiştir. Atasözlerinin genel özelliğinin insanlara öğüt vermek olduğu düşünüldüğünde Kutadgu Bilig’in atasözü varlığı açısından ne kadar zengin olduğu hemen fark edilecektir. Eserde geçen birçok hikmet bugün kalıplaşmış son şekillerine bürünerek karşımıza çıkmaktadır. Eserde, Dîvânü Lûgat-it Türk’te olduğu gibi derlemeye dayanan atasözlerinin yerini şairin kendince uyarladığı atasözleri almıştır. Ayrıca biraz önce de bahsedildiği üzere bir nasihat kitabı olan eserdeki atasözlerinin tespit edilmesi, atasözlerinin hikmetlerden ayrılması oldukça güç olacaktır.

Şair eserinde atasözleri ve hikmetlerden bilgi verirken belirli ibareler kullanır. Atasözlerinden önce, “Buna benzer Türkçe **mesel** şöyle der.”; hikmetlerden önce ise Buna benzer şairin sözü şöyledir.” veya “Akıllı, saçları ağarmış bilgin ne der?” cümleleri karşımıza çıkar (Özcan, 1984: 19). Ayrıca, burada da görüleceği üzere eserde, atasözü karşılığında *mesel* kelimesi kullanılmıştır.

Kutadgu Bilig’de atasözü varlığını araştıran Aydın Oy, “Yusuf Has Hacıp şairlik gücünü gösterme eğiliminde olduğundan Kutadgu Bilig’deki savlar, ancak sezinlenebilir.” demekte ve eserden üç örnek vermektedir. Biz bu örnekleri aşağıya alıyoruz:

Örnek 1:

Negü ekse yirke yana ol önür

Negü birse evre anı ok alur (1394)

(“Ne ekersen onu biçersin” atasözünü karşılar.)

Örnek 2:

İve kılmış işler ökinçi yarın (587)

(Acele işin sonu pişmanlık anlamında olup dilimizdeki bu atasözüne yaklaşmaktadır.)

Örnek 3:

Serinse bulur er mesel köke yol (1322)

(“İnsan sabrederse göğe bile yol bulur, bu meseldir.” anlamında olup “Sabreden derviş muradına ermiş.” atasözünü andırıyor.) (Oy, 1972: 155-156).

Eser üzerinde çalışan bir diğer araştırmacı Ali Özcan’dır. O, Reşit Rahmeti Arat tarafından hazırlanan metin ve tercüme kitaplarından yararlanarak atasözlerini tespit etmeye çalışmış ve hikmetlerle ayırmadan birlikte yayımlamıştır. Aşağıda eserden tespit edilen bu metinlerden örnekler yer alacaktır:

Örnekler:

Bilginin kıymetini bilgili bilir, akla hürmet bilgiden gelir. (472)

Ey ikbâl bulan! Bu ikbâle güvenme, gelen ikbâl bir gün olur gider. (550)

İşe acele ile girme, sabır ve teeni ile hareket et. Acele yapılmış olan işler, yarın pişmanlık getirir. (587)

Saadete inanılmaz. O vefasız ve dönektir. Yürürken hemen uçar, ayağı kaygandır. (670)

Az bir iyiliğe karşı çok şükür et; nimet çok olursa onun kıymetini bil. (758)

Bilgilerin sözü akan duru pınarın suyu gibidir, eksilmez. (973)

Söz ondur, fakat biri söylenmelidir. (988)

Ölüme karşı gümüş fayda etse idi, insan gümüşü kendisine fidye yapardı. (1113)

Kötülük yılandır, dikkat et seni sokabilir. (1297)

Heves ve öfke anında hiçbir iş yapma. (1453)

Arslan köpeklerle baş olursa, köpeklerin her biri, kendi karşısındakine arslan kesilir. (2047)

Gurur faydasızdır. O insanları kendisinden soğutur. (2120)

Anadan doğan hiç kimse ecelsiz ölmez; düşmanı görünce neden korkarsın? (2288)

Vurulan kamçı yarası kapanır ve çabuk geçer; dil acısı ise yıllarca dinmez. (2580)

İnsanlar arasında yazı olmasa idi, dille söylenen söze kim inanırdı? (2700)

Ömür aziz değil, emek azizdir. (2841)

Sinek için fil büyük bir düşmandır. Fili ısırıldığı zaman, onu zıp zıp zıplatır. (3399)

Adalet göğün direğidir. Bu direk bozulursa gök yerinde duramaz. (3463)

İnsan gönlünün esiri olursa kendisine hâkim olamaz. (3855)

Düşman biricik de olsa onun zararı bindir. Binlerce dostun olsa bile daima bir tanesi eksiktir. (4190)

Şairin dili kılıçtan daha keskindir ve kalplerin yolu ise kılıçtan incedir. (4393)

Ev almak istersen komşunu sor; yer almak istersen suyunu sor. (4548)

Her işi akıl ile işle, nefsin esiri olma, gönlünü diri tut. (5196)

Bugünkü günüünden, yarınki günün ve gecen daha iyi olsun. (5307)

Doğru söz acıdır. Onu hazmedebilirsen, yarın faydasını görürsün. (5777)

(Özcan, 1984: 19-20)

Yukarıdaki atasözü örneklerinden de anlaşılacağı üzere, Kutadgu Bilig'teki atasözleri; insanı doğru yaşam sürmeye yönlendirmeye çalışan, yaşamın bütün alanlarında hareket noktalarını belirleyen, mutlu yaşam sürmeyi hedefleyen ve bilginin, bilgili olmanın faziletlerini ortaya koyan özellikleriyle ön plana çıkmaktadır.

d. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Atasözleri

Dede Korkut Hikâyeleri, Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biridir. Fuad Köprülü'nün hikâyeler için söylediği, "Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar." cümlesi hikâyelerin bizim için önemini ortaya koyan en önemli sözlerdir (Ergin, 2001: 5). 11. yüzyılda olduğu ve 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında yazıya geçirildiğini bildiğimiz hikâyeler Türk örf, âdet ve töresinin alp gazi tipinde canlı yaşayışını gözlerimiz önüne serer. Hikâyelerin bugün bile bazılarının Türkiye'de dahil olmak üzere birçok Türk coğrafyasında hâlâ anlatılıyor olması, değerini gösteren bir diğer unsurdur.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin iki nüshası vardır. İlk nüshası Dresten nüshası olup kapağında *Kitâb-ı Dedem Korkud 'Alâ Lisân-ı Tâ'ife-i Oğuzân* yazılıdır. Burada Giriş'le birlikte 12 hikâye vardır. İkinci nüshası Vatikan nüshası olup adı *Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Beg ve Gayri*'dir ve burada da Giriş'le birlikte altı hikâye vardır.

Hikâyelerde Dede Korkut bilge bir kişi olarak karşımıza çıkar. Destanî unsurların ağır bastığı hikâyeler bilim dünyasınca keşfedilmesiyle beraber birçok yönden incelemeye tabi tutulmuş ve çeşitli eserler ortaya konulmuştur.

Hikâyeleri atasözü varlığı açısından ilk değerlendiren Aydın Oy'dur. O, hikâyelerdeki atasözlerini iki makale ile bilim dünyasına duyurmuş (*Türk Dili*, 6 (61), Ekim 1956; 6 (65), Şubat 1957), daha sonra atasözleri ile ilgili açıklamalarını, eserinde

genişleterek yayımlamıştır. Aşağıda Oy'un tespit ettiği atasözlerinden örnekler yer alacaktır:

Örnekler:

Allah Allah demeyinçe işler onmaz.

Kadir Tanrı vormeyinçe er bayımaz.

Ezelden yazılmazsa kul başına kaza gelmez.

Kül depeçük olmaz.

Güygü oğul olmaz.

Karı düşmen dost olmaz.

Oğul atadan görmeyinçe sofrı çekmez.

Kara polad öz kılıcı çalmayınca kırım dönmez.

Kız anadan görmeyinçe öğüt almaz.

Oy'un tespit ettiği atasözleri arasında, manzum kabul edebileceğimiz atasözler ise şunlardır:

Ölen adam dirilmez

Çıkan can girü gelmez.

Yapa yapa karlar yağsa yaza kalmaz

Yapağulu gökçe çemen güze kalmaz.

Oğul dahı neylesün, baba öliip mal kalmasa

Baba malından ne faide başda devlet olmasa.

Konşu hakkı

Tanrı hakkı

(Oy, 1972: 163-165)

Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki atasözleri üzerine Azerbaycan Bakû Üniversitesi'nde Kamil Veli Nerimanoğlu ve Fehri Uğurlu da çalışmış; ortak hazırladıkları *Oğuznameler* (Bakû, 1993) adlı eserlerinin, “‘Gitabi-Dede Gorgud’ Dastanlarında İşlenmiş Atalar Sözleri ve Zerbi-Meseller” adlı alt başlığında 82 atasözü varlığından bahsetmişlerdir. Aşağıda Kiril harflerinden Türkiye Türkçesine aktardığımız ilk 20 atasözü metni, örnek olmak üzere yer alacaktır:

Örnekler:

Ağır yükler zehmin gatr bilir.

Ağlamagla nesnemi olur?
Adam içmez acı sular sızınca, sızmasa yey.
Ayrı ayrı yollar izin deve bilir.
Aldadıban er tutmag övret işidir.
Allah Allah demeyince işler önmez.
Alp ere gorhu vermek eyib olur.
Alp er erden adın yatırmag eyib olur.
Ana hakkı, Tanrı hakkı.
Arı gönülde pas olsa, şerab açar.
Aslan enigi yine aslandır.
Ata adını yürütmeyen hoyrad oğul, ata belinden enince enmese yey.
Ata adın yürüdende dövletli ogul yey.
Ata dururken ogul elini öperler.
At ayağı kölük, ozan dili çevik olur.
At gulağı sag olur.
At yemeyen acı otlar [bitince] bitmese yey.
At işlemese er öyünmez.
At işler, er öyüner.
Baba malından ne fayda, başda dövlet olmasa?

(Nerimanoğlu-Uğurlu, 1993: 66-68)

e. Atabetü'l Hakayık'taki Atasözleri

Atabetü'l Hakayık (Hakikatların Eşiği) 13. yüzyılın başlarında Edip Ahmet Yüknekî tarafından yazılmıştır. Asıl metninde 102 dörtlük olup 14 bölüm olarak düzenlenmiştir. Tamamı gazel biçiminde söylenmiş 40 beyit ve 101 dörtlük olmak üzere 484 dize tutarındadır. Başta Türk dili tarihi olmak üzere, tarih ve edebiyat tarihi araştırmaları için eserin değeri vardır. Konusu tümüyle dinî ve ahlâkîdir. Yazarın kendinden de söz ettiği eserin en iyi nüshası Uygur yazısıyla yazılıdır (Acaroğlu, 1992: 54).

“Bu bir söz ozakı urulmuş mesel” (Bu söz eskiden söylenmiş bir meseldir.) Örnekte görüldüğü üzere, eserde atasözü kavramı karşılığında *mesel* kelimesi kullanılmıştır (Oy, 1972: 158).

Eser, Reşit Rahmeti Arat tarafından 1951 yılında Türkiye Türkçesiyle yayımlanmıştır. Bu yayını atasözleri açısından değerlendiren Aydın Oy, eserde 23

atasözü varlığından bahseder. Atasözleri nazma çekilirken asıllarının bozulmamasına özen gösterilmiştir. Aşağıda bu atasözlerinden örnekler yer alacaktır:

Biligsizke hak söz tatıgsız erür

Angar pend nasihat asıgsız erür.

(Bilgisize doğru söz tatsızdır,
Ona öğüt ve nasihat faydasızdır.)

Tavar asgı ne ol barur sen yaling

Kalur munda kidin seped sandukung

(Malın faydası nedir ki çıplak gidersin
Kalır burada sonra sepet ve sandığın.)

İsiz kılğan erke sen edgü kıla

Keremning başı bu erür ked bile

(Kötülük yapan adama sen iyilik yap
Keremin başı budur, bunu iyi bil.)

Budun mallıg erke urup yüzlerin

Tözü kul kılurlar azad özlerün

Kim ol malsız erse ol erni körüp

Yüz evrüp keçerler yumup közlerün

(Halk mallı kişiye döndürüp yüzlerini
Hepsi kul yaparlar azad özlerini
Kim malsız ise o kişiyi görünce
Yüz çevirip geçerler yumup gözlerini.)

(Oy, 1972: 158-161)

f. Oğuznamelerdeki Atasözleri

1. Berlin’de Bulunan Oğuznamedeki Atasözleri

Berlin Kraliyet Kütüphanesi’nde henüz tamamı bulunamayan *Oğuzname*, “*Hazihü’i Risalet-i Min Kelimat-ı Oğuzname el-Meşhur bi- Atalar Sözi*” başlığını taşımaktadır. Kitabın dışında yapııştırılmış bir kâğıtta ise, “*Kitab-ı Oğuzname, Türkî ve Tatarca darb-ı meseldir*” yazılıdır. Burada bulunan yazmadan ilk bahseden ve yazmada

bulunan 400 atasözünü yayımlayan Diez'dir. Yazmada ayrıca, Dede Korkut Hikâyeleri'nin girişi de vardır. Bu bölümü Orhan Şaik Gökyay 1938 yılında *Dede Korkut Kitabı*'nda yayımlamıştır (Oy, 1972: 168-169). Bu Oğuzname 1996 yılında, Yıldız Çınar tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır: Yıldız Çınar, *Hazihü'l Risalet-i Min Kelimat-ı Oğuzname el-Meşhur bi-Atalar Sözü*, Ankara 1996 (danışman: İsa Özkan, yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Oğuznamedeki atasözlerinden manzum mahiyette olan birkaçını aşağıya alıyoruz:

*Kalabada söyleyenün sözi yiter,
Yollarda izlerde yalnız yürüyenün özi yiter.*

*Sanup sanup söyleyenler iş bitirür,
Saya saya söyleyenler yaş yitirür.*

*Atalar sözünü tutmayan yabana atılır,
Ahirette tamu ehline katılır.*

(Oy, 1972: 169-170)

2. İstanbul'da Bulunan Oğuznamedeki Atasözleri

Berlin'de bulunan *Oğuzname*'nin diğer bir parçası ise İstanbul Topkapı Sarayı Revan Köşkü Kitaplığı'nda bulunmaktadır. Nihal Atsız tarafından kopya edilip Orhan Şaik Gökyay (*Dede Korkut Kitabı*, 1938) tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca; Muharrem Ergin *Oğuzname* ile ilgili olarak Yazıcıoğlu'nun *Selçuknamesi*'nin baş tarafına eklendiğini belirtmiştir (Oy, 1972: 171). Aydın Oy, bu *Oğuzname* metninden 11 atasözü varlığını tespit etmiştir. Aşağıya bu atasözlerinden örnekler alıyoruz:

Örnekler:

*Burulu yonca halin borsuk bilür.
Çuvaldız kıymatın nökeri bilür.
Er ağırın er yeynisin eren bilür.
Kara başa ağır gelse beyni bilür.
Yedi yollar ayırdın deve bilür.*

3. XVI. Yüzyıldan Kalma Bir Oğuzname

Leningrad (Petersbug) Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi, El Yazmaları Bölümü'nde esas adı *Kitâb-ı Oğuznâme* veya *Emsâl-i Mehmedali* olan, fakat *Emsâl-i Türkî* adıyla kayıtlı (121/58) yazmadır. Bu yazmayı Azerbaycan Türkologlarından Samed Alizâde 1987'de Bakû'de Kiril harfleriyle yayımlamıştır.

Kapağında Emsâl-i Mehmedali veya Mecmau'l Mehmedali yazan el yazmasının birinci sayfası *Haza Kitâb-ı Oğuznâme* sözleri ile başlar. 15. yüzyılın sonlarında istinsah edildiği tahmin edilen Oğuzname, her sayfada 15 satır ihtiva eden rık'aya meyilli nesih hatla harekeli olarak yazılmıştır. Yazmada mevcut 1863 atasözünün dokuzu Arapça veya Farsça kelâm-ı kibar, otuz kadarı da muhtelif şiiirlerden mısraları ihtiva eder. 112 atasözü de Samed Alizâde tarafından müstehcenliği veya okunamadığı için noktalarla geçiştirilmiştir (Bayat, 1992: VIII-IX).

Bu eseri, Ali Haydar Bayat eklerle birlikte, *Oğuzname (Emsal-i Mehmedalî) XVI. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı*, adıyla 1992 yılında İstanbul'da Latin harflerine aktarmıştır.

g. Kabusname Çevirisinde Yer Alan Atasözleri

Kabusname, Kûhistan hükümdarı Keykâvus'un, oğlu Giylânşah için 1082 yılında yazdığı bir öğütler kitabıdır. 44 bölüme ayrılır. Selçuklular dönemi edebiyat ürünlerinden sayılır. Bu öğretici eserde, ahlak ve görgü kuralları, sağlık, ticaret, gökbilim, şiir, müzik, avcılık, vb. konularda, çağının görüşleri yönünde, ara sıra öyküler anlatılarak uygulanabilir öğütler verilmektedir. Daha önce Farsçadan Türkçeye iki çevirisi olmakla beraber, asıl çeviri 15. yüzyılda Mercimek Ahmet tarafından yapılmıştır. Mercimek Ahmet, aslının çevirisini verdikten sonra kendince belirsiz gördüğü yerleri, ikinci bir cümleyle ya da bir atasözüyle daha çok açığa kavuşturduğu görülmektedir. Eser, Orhan Şaik Gökyay tarafından 1944 yılında yayımlanmıştır (Acaroğlu, 1992: 60-61). Mercimek Ahmet tarafından eklenen atasözlerinden örnekleri aşağıya alıyoruz:

Örnekler:

Her nesnenin azı ve özü yeğrekdir.

Eyiliği eyle, suya bırak, bir gün sana karşı gele.

Danışıkçı bulmasan borkünle danış.

Dil konukluğu yeğdir, türlü türlü nimetten ise.

Aşkı aşk giderir ancak.

Zahmet çeken rahata erer.

Evvel komşu andan ev.

Korkak bezirgân ne kâr eder, ne ziyan.

Hainlerin sonu çürük olur.

Müflis tunç kale içindedir. (Oy, 1972: 174-179)

ğ. “Kitab-ı Atalar” Adlı Yazmadaki Atasözleri

Bu yazma, Mevlâna Şemsettin adlı bir tıp bilgini tarafından yazılan *Teshil* adlı kitabın sonuna eklenmiştir. Eser, İstanbul Fatih Millet Kitaplığı’ndan 3443 numara ile kayıtlıdır. Ön Söz’de “Bu kitab pür pend ile hatmolundukta tamam, hicretün sekiz yüz seksen beşi olmuşdı vesselâm.” cümlesi kitabın yazılış tarihini Hicri 865 (M. 1480-1481) olarak vermektedir. Yazmada “atalar eydür” girişiyle sıralanan ve sonradan okuyucu tarafından Latin rakamlarıyla sırası belirtilmiş bulunan 698 atasözü yer almaktadır. Bunların arasında deyimler ve atasözü sayılmayan sözler de bulunmaktadır. Yazma kırk iki sayfa olup baş tarafında bir giriş bölümü vardır. Giriş bölümünde ayrıca numara verilmemiş olan “Atalar sözi Kuran’a girmez yanınca yilişür.” atasözü geçmektedir (Oy, 1972: 185).

Velet Çelebi İzbudak yazmayı günümüz Türkçesine aktarmıştır (1936). Yazmadaki atasözlerinin altlarında günümüzde kullanılan şekilleri de yazılmıştır. Biz de, *Metinler* başlığı altında yer alan atasözlerimizi oluştururken bu atasözlerden yararlandık. Atasözleri incelendiğinde atasözü özelliği zayıf olan ve özellikle cinsellik sınırlarını zorlayan sözlerin bir hayli olduğu görülecektir.

Burada yer alan atasözü metinlerini yukarıda belirttiğimiz üzere *Metinler* başlığı altında kullandığımız için atasözü örneği verilmeyecektir.

h. Berlin’de Bulunan Atasözleri Kitabı

Berlin’de bulunan Türk atasözleri kitabından 1998 yılında ilk bahseden Adem Ceyhan’dır. O atasözleri kitabıyla ilgili olarak şunları söyler:

“Berlin Devlet Kütüphanesi MS. Diez A. Oct. 113’te kayıtlı bu atasözleri mecmuasının maalesef nerede, ne zaman ve kim tarafından vücuda getirildiğine dair bir kayıt bulunmadığı gibi, istinsah tarihi ve müstensih adı da yoktur. Her sayfasında on beş satırın yer aldığı yazma, Allah’tan yardım dilediğini ifade eden ‘Hüve’l-Muîn’ kelimeleri ile başlıyor. İki bölüm halinde düzenlenen mecmuanın birinci kısmında (yk. 1-26) Türk atasözleri, Arap asıllı eski harflerimizin sırasına göre alfabetik olarak, ikinci

kısımında (yk. 26-39) ise elifbe sırası gözetilmeden sıralanmış... İncelediğimiz yazmada bahis konusu atasözlerin ne zaman derlendiğine dair bir kayıt yoksa da, dil ve imlâ özellikleri bize bunların 15. asrın ikinci yarısında veya 16. asrın başlarında derlenmiş olabileceğini gösteriyor.” (Ceyhan, 1998: 117). Deyim ve atasözlerinin birlikte yer aldığı yazmada 900 civarında atasözü vardır.

Aşağıya bu yazmadan örnek manzum atasözleri alıyoruz:

*Aç esiner,
Âşık gerinür.*

*El eli yur,
İki el yüzi yur.*

*Hayvan yularından
Er ikrarından.*

*Kaz kaz ile, baz baz ile,
Kel tavuk, kör horoz ile.*

*Ya aşını çanagina uydur,
Ya çanagini aşına uydur. (Ceyhan, 1998: 119-132)*

1. Manzum ve Musavver Durûb-ı Emsâl

Bu yazmadan bir makalesinde Süreyya Beyzadeoğlu şöyle bahsetmektedir:

“16. yüzyıla ait, müellifi belli olmayan bu eserde, 267 atasözü ve deymi ihtiva eden müellifine ait 289 beyit bulunmaktadır. Eserin ortasında ve sonunda eksik sayfalar bulunduğundan mevcudun dışında daha ne kadar beytin varolduğu bilinmemektedir. Atasözleri ve deyimleri sembolize eden 29 minyatürün de yer aldığı bu eserin metni Prof. Günay Kut tarafından tespit edilerek beyitlerin içerisinde geçen atasözleri ve deyimler çeşitli derlemelerde yer alan şekilleriyle alfabetik sıraya konulmuş, mukayeseli bir çalışma sonucu yayımlamıştır (Günay Kut, *Atasözleri ve Deyimlere Ait Manzum ve Minyatürlü Yazma Bir Eser*, Yıllık-I, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, 1986, s. 73-112).” (Beyzadeoğlu, 2002: 623)

i. Bibliothèque Nationale’de Bulunan Yazmadaki Atasözleri

Paris’te bulunan Bibliothèque Nationale’deki yazmadan ilk söz eden Fransız Edgari Bolchet’tir. 16 yüzyıla ait olan yazmayı ülkemize ilk tanıtan ise Pertev Naili Boratav olmuştur. 16. yüzyıldan kalma yazmada Boratav 94 atasözü tespit etmiştir. Aydın Oy, burada yer alan atasözlerini incelemiş, müstehcen olanlarını çıkarak diğerlerini eserine almıştır (Oy, 1972: 180-184). Aşağıda buradan alınan manzum mahiyetteki örnekler yer alacaktır:

Avrat var kim arpa unun aş eyler,

Avrat var kim kertik başın yaş eyler.

Biş de biş

Biş buçuk da biş.

Hak bătıldan ağlamadı,

Akan dereyi kimse bağlamadı.

Ton küürdür,

Er Türkdür.

Uğrı kurda oyul assı itmez,

Uruspiya öğüt assı itmez.

Ulu bayramdan itden sakın,

Kiçi bayramda otdan sakın.

j. Megiser’in Dilbilgisi Kitabındaki Atasözleri

Avrupa’da yayımlanan ilk Türk dili grameri 1612 yılında Hieronymus Megiser tarafından yazılmıştır (*Institutionum Linguae Turcicae Libri Ouatuor*, Leipzig 1612). Bu kitap, Batı’da yayımlanan doğu dilleri gramerlerinin beşincisidir. Eserde 220 Türkçe atasözü çevriyazı ile verilmiş, açıklaması yapılmış; Latince, İtalyanca ve Almanca denklere ile karşılaştırılmıştır. Aşağıda A. Dilaçar tarafından yayımlanan atasözlerinden manzum mahiyette olanlarının örnekleri yer alacaktır:

Adam on,

Dokuzu don.

*Âdem tedbir eder,
Allah Taalâ takdir eder.*

*At binenin,
Kılıç kuşananın.*

*Baş yarılrsa üsküf içinde,
Kol kesilse yen içinde.*

*Ben üzümün suyunu sever, sofı tanesini,
Zira kimi kızı sever, kimi annesini.*

*Eden bulur,
Suçu duyulur.*

*El eli yur,
İki el yüzü yur.*

*Eski düşman dost olmaz,
Olursa dürüst olmaz.*

*Evvel görüş,
Andan biliş.*

*Handa aş, onda hasır baş,
Handa iş, ondan sıvış.*

*Nasibin var ise gelir Yemen'den,
Nasibin yoksa düşer tependen.*

(Dilaçar, 1971: 197-210)

k. Türk Atasözleri ve Vecizeleri Derlemesi

17. yüzyılda Timoteo Agnellini'nin hazırladığı, *Proverbii utili, e virtuos In Lingua Araba, Persiana, e Turca gran parte in versi, Conla lora ispiegazione in lingua Latina& Italiana; Et alcuni Vocaboli di dette Lingue. Racolti da TIMOTEO AGNELLINI il minima frà i Vescovi della Mesopotamia. In Padova, Nella Stamperia del seminaria, M. DC. LXXXVIII* adlı küçük bir broşürde (Biblioteca Nazionale Marciana / Venedik) Türk atasözleri ve vecizeleri yer almaktadır.

Türk atasözü ve vecizeleri iki sütun hâlinde, çift sayfalarda ilk önce Arap, sonra Latin alfabesiyle, çift olmayan sayfalarda ise hep iki sütun hâlinde, İtalyanca ve Latince tercümeleri ile yayımlanmıştır.

Metinlerin yanında aynı cinsten Arapça ve Farsça metinler de vardır. Buradaki metinlerin Angellini'nin kendisi tarafından mı derlendiği, yoksa başka bir kitaptan aktarma mı olduğu konusu hâlen açıklığa kavuşmamıştır. Burada 38 atasözü ve vecize vardır. Aşağıda bu derlemede bulunan atasözlerinden örnekler yer alacaktır:

Begenmedigin taş baş yarar.

Sabır ile koruk helva olur, dut yaprağı atlas.

Tez veren iki kerre verir.

Kanı kan ile yumazlar, kanı su ile yullar.

Cahil dosttan, âlim tuşman yegdir.

(Drimba, 1989: 9-26)

İ. British Museum'daki Yazmada Bulunan Atasözleri

Şükrü Elçin tarafından bilim dünyasına duyurulan (*Türk Kültürü*, 10 (114), Nisan 1972) bu yazma bir Türk atalar sözü mecmuasıdır. British Museum'da bulunan Rieu katalogunun Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum, 233-234. sayfalarında 5486 numara ile kayıtlı mecmuanın yalnız Türk atalar sözünü ihtiva eden kısmı Şükrü Elçin tarafından yayımlanmıştır.

İstanbul'da elçilik yapan Sir Daniel Harvey'in papası Dr. John Covel'e ait olan ve 17. yüzyılda yazılan asıl mecmua, 51 sayfa olup 1072/1661 tarihlidir. Dış kapakta, ilk yaprağın sağ üst köşesinde, kitabı takdim mahiyetinde, Latince, sonradan yazılmış "Öğretmenler ve öğrenciler için Türk atalar sözü ve diyaloglar" cümlesi vardır. Sayfanın ortasında Latin harfleri ile "Ciovanni Covelli" adı ve 1670 tarihi yazılıdır. Mecmuadaki atalar sözü, başlıksız olarak 1-10. sayfalar arasında olup her sayfası 8-9

satırdan ibarettir. Kataloğa göre içinde 100, Şükrü Elçin'e göre ise 99 atasözü vardır (Elçin, 1988: 357).

Aşağıda 99 atasözü içindeki manzum mahiyette olanlarından örnekler yer alacaktır:

*Ne virurseng eliüngle,
O gider seniüngle.*

*Azdan viren candan virür,
Çokdan viren maldan virür.*

*Virmeyince Ma'bud,
Neylesün Mahmûd.*

*İşin yog ise şâhid ol,
Borcun yog ise kefil ol.*

*Ne kadar eyleseng bir murâda,
Ele girmez mukadderden ziyâde.*

*Bir dost,
Bir post.*

*Sırını dime nâşiye,
Belki düşmanunga haber daşıya.*

*Gitdi kazzâz,
Geldi bezzâz.*

*Ne yavuz ol asıl,
Ne yavaş ol basıl.*

*Az olsun,
Öz olsun.*

*Kimine emek,
Kimine yemek.*

*Kimine hây hây,
Kimine vâý vâý.*

*Evvel taâm,
Ba'de kelâm.*

*Aşk olsun yola,
Ol da çamursuz ola.*

*Dâr-ı dünya bir misâfirhânedür,
Göç yaragın görmeyen divânedür.*

*Ne Şâm'ın şekeri,
Ne Arabın yüzi. (Elçin: 1988: 358-360)*

m. 17. Yüzyıla Ait Bir Elyazmasında Bulunan Atasözleri

17. yüzyıla ait olan bu yazmadan ilk bahseden ve yazmadaki atasözlerini yayımlayan Sadettin Buluç'tur. O, bir makalesinde yazma ile ilgili olarak şunları söyler:

“İstanbul, Süleymaniye kitaplığı, Fatih bölümü No: 5424'teki yazma derginin içinde, 96b-98a'da bulunan atasözlerinin başlığı şöyledir: 'min zarbi'l- emsâl ata sözi türki niçe nasihatdur.' Yazısı harekesiz nestaliktir, yazıldığı tarih belirtilmemiştir.” (Buluç, 1978: 11). Buluç'a göre yazmada yer alan diğer tarihler dikkate alındığında yazmanın 17. yüzyılın ikinci yarısından kalma olduğu söylenebilir.

Yazmada derlenmiş olarak 184 atasözü vardır. Aşağıda, burada yer alan manzum atasözlerinden örnekler yer alacaktır:

*Aş tuz ile,
Tuz oran ile.*

*Eden bulur,
İnleyen ölür.*

*Er ölür, atı kalur,
At ölür, meydanı kalur.*

*Ne sanursan eşüne,
Gelse gerek başuna. (Buluç, 1978: 12-22)*

n. Oxford’da Bulunan Bir Mecmuadaki Atasözleri

Oxford’da Bodleian Kütüphanesi’nde, katalogta “Türkçe Tekellümât” başlığı ve tasnifte 192 numara ile kayıtlı bir mecmua vardır. Bu mecmua, 22 Nisan 1752 tarihinde Queen’s Colege’li Gulliellmus Wood adlı bir şahıs tarafından armağan edilmiştir. 53 yapraklı, küçük boy, nestalik bu yazma, *Türkçe Tekellümât, Durûb-ı Emsâl beyânındadır, Kitâb-ı Hoca Nasreddin* başlıklarını taşımaktadır. Yazmanın ikinci metninde eski alfabe sırasına ve Şükrü Elçin’in tespitine göre 290 atasözü vardır (Elçin: 1988: 361).

Aşağıda, örnek olmak üzere 290 atasözü içindeki manzum mahiyette olanları verilecektir:

Örnekler :

*Er ölür adı kalur,
At ölür, meydanı kalur.
Eve tuz gerek,
Her nesne düz gerek.
Aş tuz ile,
Tuz oran ile.
İden bulur,
İngleyen ölür.
Alet işler,
Er öğünür.
Evvel giriş,
Andan biliş.
İvmek melâmet,
Yab yab selâmet.
Âdem tedbîr ider,*

Allâhü Teâlâ takdir ider.
Elden gelen öğün olmaz,
O da vakt ile bulunmaz.
Anasın gör, kızın al,
Kıyısın gör, bezin al.
El eli yur,
İki el yüzi yur.
Et ile deri,
Yemekle diri.
İnsan ikrârından,
Hayvan yularından.
At binening,
Kılıç kuşananing.
Eski dost düşman olmaz,
Olursa dürüst olmaz.
Baş öğünür börk içinde,
Kol öğünür yeng içinde.
Kasaba yağ kayusu,
Koyuna can kayusu.
Gelmek irâdet,
Gitmek icâzet.
Ne dağda bağım var,
Ne dilkü ile da'vam var. (Elçin: 1988: 362-368)

o. Bir “Emsal” Kitabındaki Atasözleri

Avrupalılar, Türkçeyi öğrenmek maksadı ile hazırladıkları gramer, lügat ve el kitabı türündeki eserlerde atasözlerimizi kendi dillerine aktarmışlardır. Bu kaynaklardan biri de 1688 tarihinde İtalya’da eski bir kültür merkezi olan Venedik’te (Venezia) bastırılan “Adagi” adlı eserdir (Elçin, 1988: 369).

Bu eserde yer alan 152 atasözü metni Şükrü Elçin tarafından yayımlanmıştır (Erciyes, 4 (48), Ocak 1982). Aşağıda bu atasözleri içerisinde manzum olanları örnek olarak yer alacaktır:

Âlet işler,
El öğünür.

*El eli yur,
İki el yüzü yur.*

*Her kimin ki bağı var,
Yüreğinde dağı var.*

*At binenin,
Kılıç kuşananın.*

*Topal ördek ile yorga kaz,
Sen bilürsün deyince söz kalmaz.*

*Azacık aşın,
Kavgasız başın.*

*İt ürür,
Kervan geçer.*

*Kimine hay hay,
Kimine vay vay.*

*Ya devlet başa,
Ya kuzgun leşe.*

*Avrat evi yapar,
Avrat evi yıkar. (Elçin, 1988: 369-372)*

ö. Kantemiroğlu Dimitri'nin Eserlerindeki Atasözleri

Boğdan Voyvodası Dimitri Kantemir'in (1673-1723) tarihle ilgili ve diğer alanlardaki eserlerindeki halk bilimi ve etnografya öğeleri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Türker Acaroğlu, onun Türk atasözlerini içine alan eserleri üzerinde tek tek durarak, eserlerdeki atasözü metinlerini yayımlamıştır. Bu eserler şunlardır: Dimitri

Kantemir'in bizimle ilgili ilk eseri olan *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı, 3 Cilt, 1979-1980) ve Türkçeye çevrilmeyen diğerleri *Historia İeroglifica* (17 atasözü), *Discriptio Moldaviae* (4 atasözü) ve *İslâm Dinî Sistemi*'ndeki (50 atasözü). Aşağıya Dimitri'nin eserlerinde yer alan örnek atasözü metinleri alıyoruz:

Ağacın ilk meyvesini toplamak, ağacı dikenin hakkıdır.

Akacak kan damarda durmaz.

Takdir, tedbiri bozar.

Deve boynuz ararken kulaktan olmuş.

İnsan mihnette belli olur.

Su uyur, düşman uyumaz.

Boş torba ile at tutulmaz.

Osmanlı tavşanı araba ile avlar.

Bugün gelen bugün gitsin.

Haram geldi, haram gitti.

Nimet Allah'ındır. (Acaroğlu, 1992: 67-73)

2. EDEBİYATIMIZDA ATASÖZLERİNİN KULLANIMI

a. Halk Edebiyatında Atasözleri

Halka ait, edebî olarak kabul edebileceğimiz bütün ürünleri araştıran halk edebiyatı disiplini, atasözlerini kalıplaş ifadeler başlığı altında incelemektedir. Elde bulunan atasözleri, bilimsel olarak incelenmelerinin yanında, halkın özellikle sözlü kültür geleneğinde canlı olarak yaşamaktadır. Tarihî süreç içerisinde yazılı kaynaklarda olduğu kadar, sözlü kültür geleneğinde de nesilden nesile aktararak bugünlere kadar ulaşan atasözlerimiz, yarınlara da bizim sayemizde ulaşacaktır.

Halkın sade yaşayışının yansıdığı atasözlerimiz, milletimizin âdeta “gen” haritasını oluşturmaktadır. Atasözlerinin kalıplaşmış ve bir kısmının manzum olması, bugünlere kadar bozulmadan akıllarda daha kolayla kalarak, özgün hâlleriyle ulaşmasının başlıca sebebi olmuştur.

Bugün halk edebiyatı ürünlerinin ana kaynağı olan kaynak kişilerden derleme çalışmaları sırasında edinilen malzemelerde bölge ağız özellikleri, bölge ağızlarında en fazla yaşayan deyim ve atasözleri, mahallî kelimeler, vb. derlenen malzemeyi özgün kılan en önemli unsurlardır. Ama teknolojinin yaşamımıza her geçen gün biraz daha aktif olarak girmesiyle, insanlar âdeta teknolojik araç ve gereçlere kendilerini bağımlı kılmaları sonucu sözlü kültür geleneğimiz zayıflamakta, önemini yitirmekte ve hatta kaybolmaktadır.

İlk derleme çalışmasının sonucu olarak kabul edebileceğimiz, bugün elimizdeki en önemli eserlerimiz arasında *Dîvânü Lûgati't- Türk* bulunmaktadır. Kâşgarlı Mahmûd'un o günkü Türk dünyasını dolaşarak hazırladığı eserinde ilk defa geniş kapsamlı olarak ortaya konmuş atasözlerimizi görmektediriz. 11. yüzyılda başlayan derleme çalışmaları divan edebiyatının canlı yaşandığı uzun dönemlerde kesintiye uğramış; fakat atasözlerimiz halk şairlerinde dilinde az da olsa yaşamıştır.

Bugün ülkemizde ve Türk dünyasında derleme çalışmaları hızlı bir şekilde yürütülmektedir. Bu çalışmalar sonucu ele geçen ürünler çeşitli şekillerde kayıt altına alınmakta, yeri geldikçe de bilim dünyasına sunulmaktadır.

Atasözlerimiz halkın günlük yaşamında en çok kullandığı söz kalıplarından olması dolayısıyla halktan derlenen her türlü malzeme içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Masallarımızda, halk hikâyelerimizde, fıkralarımızda, vb. anlatmanın uzunluğuna ve kısalığına göre bir ve birden daha çok görülebilmektedir. Ayrıca, halk şiirinin temsilcileri olan âşıklarımızın söyleyişlerinde de atasözleri, deyimlerden sonra en çok görülen kalıplaşmış ifadelerdir. Bunun yanında dinî tasavvufî halk edebiyatının temsilcilerinin eserlerinde de atasözleri kullanılmıştır.

Aşağıda halk edebiyatı türleri içerisinde yer alan atasözleri çeşitli başlıklar altında örneklerle değerlendirilecektir:

1. Halk Anlatmalarında Atasözleri

a. Masallarda Atasözleri

Genellikle masal anaları tarafından anlatılan, olağanüstü motiflerle örülü hayal mahsulü halk anlatmalarına masal adını vermekteyiz. İnsanları ve özellikle çocukları eğlendirmek amacıyla anlatılan masallar, anlatıcılarının ağız özellikleri ve kelime varlıklarıyla söze dökülür ve gerektiğinde yazıya geçirilir. Masal anlatıcıları genellikle masal anaları ve sözlü kültürün yoğunlaştığı ortamlarda yaşayan insanlar olduğu için sözlü kültürü yozlaştıran unsurlardan etkilenmeleri daha zor olmaktadır. Masal anlatırken, anlatmalarını zenginleştirmek için farkında olarak ya da farkında olmadan pek çok atasözü kullanmaktadırlar.

Ülkemizde, masallar halkın içinden derlenip bilimsel olarak incelenmeye başlanmasından sonra, başta tip ve motif yapısı olmak üzere çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Ayrıca; masalların hitap ettiği kitle olan çocukların kelime ve hayal dünyalarına etkileri, yetişmelerindeki katkısı halk edebiyatı bilim adamlarının yanında; çocuk psikologları başta olmak üzere bu alanla ilgili çalışma yapan bilim adamları ve araştırmacılar tarafından incelenen konular arasındadır.

Çeşitli açılardan değerlendirilen masallarda yer alan atasözleri de incelenen unsurlardan biri olmuştur. Biz aşağıya örnek oluşturması amacıyla masal metinlerinde tespit edilen atasözlerinden örnekler alıyoruz:

Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil adıyla doktora tezi hazırlayan Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, masal metinlerinde yer alan atasözlerini 1973 yılında, atasözlerinin masalların içinde aldıkları şekillere göre bir sınıflamaya tabi tutarak yayımlamıştır. Aşağıda bu sınıflama ve örnekleri yer alacaktır:

A. Aslı şekillerini koruyanlar:

Gönül kimi severse güzel odur.

Su testisi su yolunda kırılır.

B. Bir kelimesi mahallî bir kelimeyle değiştirilenler:

Vakitsiz öten guggunun [horozun] başını keserler.

C. Bazıları aslî şekle göre eksiktir:

Eden bulur. [İnleyen ölür.]

[İyilik et denize at], balık bilmezse Hâlik bilir.

Ç. Bazılarında esas kelime benzer bir kelime ile değiştirilmiştir:

Tekkeyi bekleyen südüünü [çorbayı] içer.

D. Esas kelimelerden biri zıt anlamlı bir kelime ile değiştirilmiştir:

Sabrın başı [sonu] selâmettir.

E. Bazılarının aslî şekille yakın anlam bağı vardır:

İnsanoğlunun başı kılıdır. [İnsanoğlu çiğ süt emmiş.]

Korku cana fayda vermez. [Korkunun ecele faydası yoktur.]

F. Bazıları ilâve sözlerle ve değişikliklerle görülür:

Ölümden öte gavur köyü yok. [Ölüm öte köy yok.]

Ölümden öte yana köy yok. [Ölümden öte köy yok.]

(Sakaoğlu, 1973: 6611)

Görüleceği üzere atasözleri buradaki masallarda çok değişik şekillerde karşımıza çıkmıştır. Bu durumda; masal anlatıcısının bölge ağzına olan bağlılığı, eğitim durumu, yaşı, hafızasının zayıflaması, vb. özellikler ön plana çıkmaktadır.

Eflatun Cem Güney'in 1997 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan *Masallar* adlı eserini atasözleri açısından değerlendiren Yard. Doç. Dr. Seyit Emiroğlu; eserde yer alan 23 masal metninde 35 atasözü tespit etmiştir. Aşağıda bu masal metinlerinde yer alan atasözlerinden örnekler yer alacaktır. Masalın sonundaki parantez içindeki numara ise masalın eserdeki sırasını göstermektedir.

Örnekler:

Aç tavuk düşünde darı görür. (10)

Ana gibi yâr, vatan gibi diyâr olmaz. (11)

İnsan oğlu çiğ süt emmiş. (16)

Lâfla peynir gemisi yürümez. (12)

Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır. (22)

Yoktan yorga kopmaz. (15)

Anasına bak kızını al,

Kenarına bak bezini al. (17)

Ya devlet başa,

Ya kuzgun leşe (2)

Yaşı yetmiş,

İşi bitmiş. (15)

(Emiroğlu, 2004: 13)

b. Halk Hikâyelerinde Atasözleri

Nazım nesir karışımı genellikle aşk ve sevdâ üzerine kurulu halk anlatmalarımıza halk hikâyeleri adını vermekteyiz. Seven ile sevilen, âşık ile maşuk üzerine kurulu olarak anlatılan halk hikâyelerimizin yanında kahramanlığı konu edinen halk hikâyelerimiz de vardır.

Halk hikâyesi anlatıcıları olan meddahların günümüzde sayıları yok denecek kadar azalmıştır. Biz bu başlığımız altında; yakın tarihimizde yaşamış ve kendisinden birçok malzeme derlenmiş olan Medah Behçet Mahir (1910, Erzurum doğumlu)'ın anlatmış olduğu halk hikâyelerinde geçen atasözlerinden örnekler vereceğiz. Atasözü metinleri Prof. Dr. Ali Berat Alptekin tarafından bir makale olarak hazırlanarak bilim dünyasına sunulmuştur.

Prof. Alptekin hikâyelerde tespit ettiği atasözlerini; Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I, Atasözleri Sözlüğü* (Ankara 1981) adlı eserinde, *Bölge Ağızları'nda Atasözleri ve Deyimler* (Ankara 1969, 1971)'de ve 1000 temel eserden çıkan *Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II* (İstanbul 1971) adlı eserlerde karşılıklarını araştırarak alt alta vermiştir. İncelenen halk hikâyeleri ise şunlardır:

Ercişli Emrah İle Selvi Han Hikâyesi Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi (Dr. Muhan Bali, Ankara 1973): 26 atasözü.

Köroğlu Destanı (Prof. Mehmet Kaplan, Dr. Mehmet Akalın, Dr. Muhan Bali): 126 atasözü.

Âşık Garip Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma (Dr. Fikret Türkmen, Ankara 1974): 20 atasözü.

Erzurum Halk Hikâyeleri Üzerinde Araştırmalar (Refik Marul, Erzurum 1978, yayımlanmamış bitirme tezi; tezde olan hikâyeler: *Nuralan Padişahı ile Veziri Has Hikâyesi, Cadı Ayar Zeliha Hikâyesi, Daşgıran Hikâyesi, Padişahın Röye Hikâyesi, Şah Oğlu Şah Abbas ile Deli Murat Hikâyesi*): 11 atasözü.

Erzurum Ağzı ile Hatemi Tâi (Tey) Masalı (Tuncer Gülensoy, *Erciyes*, 4 (37, 38, 39, 40, 42, 43, 44), Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım 1981): 7 atasözü.

Kirmanşah Hikâyesi Üzerinde Bir Çalışma (Ali Berat Alptekin, Erzurum 1980 (basılı olmayan şekli), Ankara 1999: 18 atasözü.

Tahir ile Zühre (Fikret Türkmen, Ankara 1983): 6 atasözü.

Hikâyelerde Yer Alan Atasözü Örnekleri

Köroğlu:

Acının kahrını çekmeyen ne bilsin, balın kadrin. (s. 199)

Cefayı çekmeyen, safanın kadrini bilmez. (Aksoy, 184 / 611)

Kirmanşah:

Ağlayanın malı gülene hayretmez. (137)

Ağlayanın malı gülene kalmaz. (*Bölge Ağızları*, 33)

Tahir ile Zühre:

Allah herkesin kalbine göre verir. (252)

Allah herkesin gönlüne göre verir. (*Türk Atasözleri*, 31/776)

Ercişli Emrah ile Selvi Han:

Arife tarif yeter. (158)

Arif olana bir söz yetişir. (*Türk Atasözleri*, 42/1073)

Âşık Garip:

Boş torbaya at kışnemez. (213)

Boş torbaya eşek bile gelmez. (*Türk Atasözleri*, 94/2516)

Nuralan Padişahı:

Aş daşanda gepçeye fiyad bulunmaz. (11)

Aş taşınca kepçeye paha olmaz. (Aksoy, 142/304)

Hatemi Tey:

Ayağını yorganına göre uzat. (*Erciyes*, 40/19)

Karga ile konuşanın sonu çöplüktür. (*Erciyes*, 37/18)

Cadı:

Hak doğrunun yardımcısıdır. (2)

Allah doğrunun yardımcısıdır. (Aksoy, 128/201)

Taşkıran:

Uyku ölüm gibidir. (2)

Uyku ölümdür, uyku uykunun mayasıdır. (Aksoy, 367/1939)

Şah Abbas:

Yiğitler lâkabı ile söylenir. (3)

Yiğit lâkabıyla anılır. (Aksoy, 385/2051)

(Alptekin, 1983: 179-205)

c. Efsanelerde Atasözleri

Dinî, inandırıcı, kısa nesir şeklindeki halk anlatmalarımıza efsane adını veriyoruz. Halk anlatmalarımız içerisinde yer alan efsanelerin, en önemli özelliği bir durumu, bir adın verilişini, bir olayın nedenini, vb. olayları açıklayıcı olmalarıdır. Diğer halk anlatmalarımızda olduğu gibi efsanelerimizin bünyelerinde de atasözlerinin yer aldığı görülmüştür. Ancak atasözlerinin metinlerde yer alması efsaneyi anlatan kaynak şahıs ile ilgilidir. Yani kaynak şahıs konuşmalarında atasözlerini çok kullanıyorsa mutlaka ondan derlenen malzemelerde de atasözüne rastlanacaktır. Biz burada bir örnek vererek konuya açıklık getirmek istiyoruz.

Saim Sakaoğlu'nun Meddah Behçet Mahir'den derlediği ve *Erciyes* dergisinde yayımladığı, "Yunus Emre Efsanesi" adlı makalesinde, Behçet Mahir, Yunus Emre'nin hayatını anlatırken bir atasözü kullanmıştır.

Burada Yunus Emre, hocası Taptap Baba'ya yedi yıl hizmet etmesine rağmen kendisine hiçbir şey öğretmediğini düşünerek hocasına haber vermeden gurbete çıkar. Bu noktada Behçet Mahir, Yunus Emre'nin hocasının bu olaydan haberi olduğunu anlatmak için, "Gözlüye gizli olmaz." şeklindeki atasözünü kullanır (Sakaoğlu, 1982: 14).

c. Fıkralarda Atasözleri

Halk anlatmalarımız içinde günlük hayatımızda en çok kullandığımız tür fıkralardır. Konuşmalar arasına konuya uygun bir yerde, konuyla ilgili bir fıkra sıkıştırılır. Kimi zaman ders vermek, kimi zaman eğlendirmek, kimi zaman da konuyu başka bir konuya bağlamak için anlatılan fıkralar, bir fıkra tipine bağlı olduğu gibi bir fıkra tipine bağlı olmadan da anlatılabilir.

Halk anlatmalarımız içerisinde atasözleri ile en yakından ilişkili olan tür fıkralardır. Zira atasözü araştırmacıları atasözlerini yapılarına göre sınıflandırırken, "fıkralı atasözleri", "fıkramsı atasözleri" gibi adlarla adlandırdıkları yeni bir atasözü

sınıflaması yapmışlardır. Biz bu konuya atasözlerinin yapısını işlerken ayrıca değineceğiz. Ama burada birkaç örnek vermek yerinde olacaktır:

Deveye, “Neden boynun eğri?” demişler; “Nerem doğru ki?” demiş.

Tavşana, “Dağ sana küstü,” demişler; “Ben ona küstüm.” demiş.

Arsızın yüzüne tükürmüşler; “Yağmur yağıyor.” demiş.

Bu örneklerde de görüleceği üzere “demiş” ve “demişler” fiilleri ile çoğu zaman da soru cümleleri üzerine kurulu bu fıkralı atasözlerine ileride tekrar dönülecektir.

Bizim bu başlık altında asıl değerlendireceğimiz konu, kaynağı fıkralara dayanan ya da atasözünün oluşumundan sonraki bir dönemde kaynağı bir fıkraya dayandırılan atasözlerimizdir.

Bu konuda en önde gelen ad ise uluslararası çapta tanınan fıkra tipimiz Nasreddin Hoca’dır. Onun adına bağlı olarak anlatılan bazı fıkraların özünü oluşturan cümleler daha sonradan atasözü ve deyim olarak kullanılmaya başlanmış; atasözü ve deyim ilgili kitaplarımıza da girmiştir. Bugün birçoğumuzun kullandığı bazı atasözlerinin doğuşunu da anlatan bu fıkralardan aşağıda birkaç örnek yer alacaktır:

Parayı Veren Düdüğü Çalar

Hoca bir gün pazara giderken çocuklar çevresine toplanıp:

“Hoca, bize düdük al...”

“Hoca bize düdük al...” diye bağırmışlar. İçlerinden bir çocuk da para verip düdük almasını istemiş. Hoca, parayı cebine yerleştirip eşeğiyle pazara gitmiş. Akşam üzeri çocuklar Hoca’nın yolunu beklemişler. Hoca, eşeğiyle pazardan gelmiş. Çocuklar düdüklerini istemişler. Hoca, cebinden bir düdük çıkarıp parayı veren çocuğa uzatmış ve diğer çocuklara dönerek:

“Parayı veren düdüğü çalar.” demiş. (Tan, 1980: 172)

Ayağını sıcak tut, başını serin

Gönlünü ferah tut, düşünme derin

Hoca’ya sormuşlar:

“Hekimlik bilir misin?”

“Bilirim.” demiş ve bildiklerini şöyle özetlemiş:

“Ayağını sıcak tut, başını serin

Gönlünü ferah tut, düşünme derin.” (Tan, 1980: 173)

El Elin Eşğini Türkü Çağırarak Arar

Subaşının eşği kaybolmuş. Hayvanın bulunması için herkes seferber olmuş. Hoca da subaşının eşğini aramaya başlamış. Hoca, bir yandan kayıp hayvanı arıyor, bir yandan da türkü söylüyormuş. Diğer arayıcılar, Hoca'nın bu hareketine anlam verememişler. İçlerinden biri, türkü söylemesinin sebebini Hoca'dan sormuş. Hoca gülerek cevap vermiş:

“El, elin eşğinin türkü çağırarak arar.” (Tan, 1980: 173)

Damdan Düşen Damdan Düşenin Hâlini Bilir

Komşuları Nasreddin Hoca'nın damdan düştüğünü duyarlar. “Gidelim de bir geçmiş olsun.” diyelim diye kararlaştırırlar.

“Hayırdır Hocam, bu ne hâl?”

“İnşallah fazla bir şey yoktur!”

“Ağrın sızın var mı?”

Sorular uzadıkça Hoca'nın da canı sıkılmaya başlar. Yapacağı tek şey vardır, hepsini birden susturmak:

“Efendiler sizin içinizde damdan düşen var mı? Benim hâlimden ancak o anlar!” (Sakaoğlu, 2005: 63)

Örneklerde görüleceği üzere atasözlerine, başta Nasreddin Hoca'nın nükteleriyle olmak üzere halk kendine göre bir açıklama getirmiştir. Fıkra ile atasözünün iç içe girmesinin kaynağını atasözü ile fıkranın halka öğüt ve ders verme noktasında birleşmeleri oluşturur. Fıkralar insanları eğlendirirken ders vermekte, atasözleri ise ifade edeceği hükmü birkaç kelimede yoğunlaştırarak sunmaktadır. Ayrıca fıkralara baktığımızda fıkranın nükteli üzerinde toplayan cümlesi atasözü olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Karşılıklı Atasözü Söyleme Oyunu

Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* adlı eserinin “Atalar sözü nasıl tanımlanır?” başlığında diğer halk edebiyatı ürünleri gibi atasözlerinin de durup dururken kullanılamayacağını, ancak bir yerde günlük konuşmadan bağımsız olarak kullanıldığını belirtmektedir.

“Kırımlı Karayımlarda ve Anadolu’da İçel’de, belki başka yerlerde de bir oyun vardır; bunda karşılıklı iki takım sıra ile atasözleri söyleşir; yenilmemek için karşı

tarafın söylediği atasözünün başlangıç harfinde yeni bir atasözü bulmak gerekir; dağarcığını ilk tüketen takım yenilmiş sayılır.” (Boratav, 1992: 19).

Hafızadaki atasözü varlığının çokluğuna dayanan bu oyun atasözünün kullanıldığı farklı bir alanı göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bugün kaç kişiye, “Haydi, yedi veya sekiz tane atasözü söyle!” deyince hemen hatırına bu kadar atasözünü getirebiliyor ki? Ancak, konuşmalarımızda onlarca, hatta yüzlerce atasözünü farkında olarak veya farkında olmadan kullanmaktayız.

3. Halk Şiirinde Atasözleri

Halk şiirinin temsilcileri âşıklardır. Tarih içerisinde kam, şaman, baskı, ozan gibi isimlerle adlandırılan âşıklar, saz çalıp çalmamalarına ve okuma yazma bilip bilmemelerine göre kalem şuarası, kalem şairi, çöğür şairi, vb. adlarla anılmışlardır.

Bugün âşık adı ile tanınan bu şairler, halkı ilgilendiren bütün konuları şiirlerinde işlemişlerdir. Şiirlerin çoğunluğunun halkın anlayabileceği dille yazılması, kelimelerin günün konuşma dilinden seçilmesi, halk şiirinin ayrı bir güzelliğidir. Halk şiiri ile atasözleri birçok konuda örtüşmektedir. Öncelikle halkın konuştuğu dil ile söylenmeleri onları birleştiren en önemli özelliktir. Ayrıca atasözünün az kelime ile çok şeyler anlatması, şiirle ortak olan bir başka yanıdır.

Şiir dilinde atasözlerinin kullanılması daha kolay olmuş, atasözünün kalıplaşmış kelime yapısı divan şiirinde olduğu gibi bozulmamıştır. Âşığın atasözünü şiirinde kullanırken divan şiirinde olduğu gibi belirli bir kalıba uydurma zorunluluğu olmaması bunun başlıca sebebidir.

Halk şiirinin temsilcileri, özellikle nasihat destanlarında yeri geldikçe atasözü metinleri kullanmışlar, hatta müstakil atasözü destanları bile oluşturmuşlardır. 17-18. yüzyılda Levnî ile başlayan bu gelenek daha sonraki dönemlerin âşıkları tarafından da sürdürülmüştür. Aşağıda, âşıkların atasözleri ile yoğrulmuş şiirlerinden örnek parçalar yer alacaktır.

İlk *Atalarsözü Destanı* yazan Levnî’dir. Asıl adı, Abdülcélil Çelebi (?-1732) olup, Edirne’den İstanbul’a gelerek saray nakışhanesine çırak olarak girmiş, 1730’a kadar sarayın başressamı olarak bulunmuştur (Acaroğlu, 1992: 30). Levnî’nin minyatür ve resim sanatlarından başka şiirler söylemesi ve bir *Atalarsözü Destanı* kaleme alması, onun bizim için olan önemi artırmaktadır. Aşağıda bu ünlü destandan parçalar yer alacaktır:

Atalarsözü Destanı

Tut atalar sözün kalb-i selim ol
Gönülden gönüle yol var demişler
Gider yavuzluğu tab'-ı halim ol
Sarp sirke kabına zarar demişler.

....

Dediler bu pendî sordumsa kime
Tuz ekmek bilmeze halini deme
Kül kömür ye nâmert lokmasın yeme
Gün olur başına kakar demişler

....

Yâr ile ettiğin kavle ver karar
Kâr etmezsen bari eyleme zarar
Aza kanaat et olma tamahkâr
Ucuz satan tizcek satar demişler.

...

Levnî nasâyihî pirlerin böyle
Durûb- emsâli nazm ile söyle
Meydan-ı hünerde ağırlık eyle
Ağır basar yeyni kalkar demişler.

(Dilçin, 2000: 4-7)

Levnî'den başka Salburcuoğlu (17. yy.), Mengûşî (18-19. yy.), Tâlibî (18-19. yy.), Mir'âtî (19. yy.), Şem'î (19. yy.), Gedayî (19. yy.), Figanî (19. yy.), Gufrânî (19-20. yy.), vb. âşıkların da *Nasihât Destanı*; Şikarî (18-19. yy.)'nin ise *Atalarsözü Destanı* vardır (Dilçin, 2000). Aşağıya Gedayî'nin Nasihat Destanı'ndan örnekler alıyoruz:

Nasihât Destanı

Gafil olma seni aldatır mutlak
Meyledersen zevk ü şevk-ı dünyaya
Âkil isen can gözünün aç da bak
Hikmet ü kudret ü sun'ı Mevlâ'ya

Neler geldi gitti âlemden
Ta zuhur-ı nev'i benî âdemden

Kurtulmadı gamdan derd ü elemden

Her kim kadem bastı işbu fenaya

...

Hakk'a sığın bâb-ı tevekkülde dur

Bakalım Huda'dan ne eyler zuhur

Müşkilin var ise bir kâmile sor

Yol gösteren pek çok olur âmâya

...

Şabı kaynatmakla olur mu şeker

Meşhur sözdür **her cins cinsine çeker**

Zerre kadar aklın var ise eğer

Pes-pâyedir gönül verme bâlâya

(Dilçin, 2000: 41-42)

Aşağıda; örnek olmak üzere Gufrânî, Refikî, Sümmanî ve Şikârî'nin şiiirlerinde geçen atasözleri yer alacaktır:

Ağlar sabi bile verin mememi,

Çağrılmayan yere gel olur mu ya? (Gufrânî)

Alan ile satan bilir âlemde,

Hem de güzel ile yatan demişler. (Refikî)

Kişizadelikle kendini kurma,

Mezar taşı ile iftihar olmaz. (Sümmanî)

Ateş olmaz ise kaynamaz çömlek,

Od olmadan odun yanmaz demişler. (Şikârî)

(Kışmir, 1971: 6155-6156)

Âşıklar atasözü destanlarında ya da atasözü metinlerini içinde bulunduran destanlarından başka, koşmalarında da sık sık atasözü kullanmışlardır. Âşıkların hemen tamamının şiiirlerinde atasözlerinin ister bir bütün olarak, ister bir parçası, isterse de atasözünden esinlenmiş ibareleri kullandıklarını söyleyebiliriz. Bu nedenle bütün âşıkların şiiirlerinden örnekler vermek yerine önemli isimlerden birkaçından aşağıda örnekler yer alacaktır:

Âşık şiirinin en güçlü temsilcilerinden biri şüphesiz 17. yüzyılın en güçlü âşıklarından Karaca Oğlan'dır. Onunla ilgili bugüne kadar birçok bilimsel ve popüler yayın yapılmıştır. Karaca Oğlan ile ilgili hazırlanan en kapsamlı ve en yeni bilgilerle dolu eser, *Karaca Oğlan* adıyla 2004 yılında Prof. Dr. Saim Sakaoğlu tarafından hazırlanmıştır. Eserde, Prof. Sakaoğlu Karaca Oğlan'ın 500 şiirini incelemiş, şiirlerde geçen atasözü ve deyimleri, *Atasözleri ve Deyimler* (s. 194) başlığı altında değerlendirmiştir. Burada atasözlerinin önce günümüz Türkçesindeki kullanılışları, daha sonra şiirde geçtiği şekli, şiir ve dörtlük numarası ile verilmiştir.

Armudun (Ahlatın) iyisini ayılar yer.

Meyvanın eysini ayılar yermiş. (233/3)

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.

Ataş yanmayınca tütün mü tüter. (112/2; 309/3)

Göz görmeyince gönül katlanır.

Göz görmeyince de gönül çekinmez. (497/2)

Ulu suyun geçit yeri sığ olur.

Yuka olur suyun geçeği. (417/3)

Bazı atasözleri ise temel düşünce aynı olmakla birlikte ifade ediliş şekli farklı olarak tespit edilmiştir:

Allah sağ gözü sol göze muhtaç eylesin.

Sağ gözden sol göze fayda yoğ imiş. (466/4)

Yiğit ekmeğiyle yiğit beslenir.

Yiğit gölgesinde yiğit saklanır. (492/3)

Bazı atasözlerinin ise bölge ağızlarında yaşadığı tespit edilmiştir:

Cevher saman denk edilmez.

Cevheri de denk ettiler samana. (2/3)

Sözünü bilmez densize komşu olma.

Komşu olma sözün bilmez densize. (425/2)

Yiğit olmayanın yalanı çok olur.

Yiğit olmayanın yalanı çoktur. (426/4)

(Sakaoğlu, 2004: 195-197)

19. yüzyılda yaşamış olan güçlü âşıklarımızdan biri de Dadaloğlu'dur. Onun 130 civarındaki şiiri cesaret, yiğitlik ve kahramanlık konularıyla örülmüştür. Aşağıya atasözleriyle yoğrulmuş bir şiirini örnek olarak alıyoruz:

Gönülden gönüle yol gider derler

Onu sürmeğe bir hoşça can gerek

Doğru söyle yiğit işin bön gerek

Hilebaz olamaz yiğit bön gerek

...

Yüksek kayalarda şahin avlanmaz

Kısır katırlar da kulun kulnamaz

Bazı hocalar da çalgı dinlemez

Nedir kuru ağaç bize din gerek

Dadaloğlum *der ki belim bükülür*

Gözlerimin nuru yere dökülür

Yalnız taştan duvar olmaz sökülür

Koç yiğide emmi dayı il gerek

(Dilçin, 2000: 126)

19. yüzyılın hiciv tarzında şiirleriyle ünlenmiş bir diğer âşık edebiyatı temsilcisi ise Bolulu Dertli'dir. Aşağıdaki şiiri onun nasihat şiiri yazarken atasözlerini ne kadar ustalıkla kullandığının bir örneğidir:

Sefine-i kalbin engine salma

Aşk bahrinde rüzgâr eser demişler

Gark olup girdab-ı mihnete dalma

Gemisin kurtarmak hüner demişler

Rızkın için elem çekme âlemde

Rezzak ismi varken levh ü kalemde

Üsrün yüsri vardır kalma elemde

Attan inen yine biner demişler

Sen hakkına razı olman mı Dertli

Çün geldin cihana ölmen mi Dertli

“Nahnü kasemnâ”yı bilmen mi Dertli

Hak'tan ne gelirse kader demişler

(Dilçin, 2000: 124)

20. yüzyılda âşık şiirinin en güçlü temsilcilerinden biri Âşık Veysel'dir. 150'nin üzerinde şiiri bulunan Âşık Veysel insan hayatının bütün alanlarını ilgilendiren şiirler söylemiştir. Onun şiirleri ve sanatı ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda onun şiirlerinde kullandığı atasözleri de incelenen konular arasındadır. Prof. Dr. Ali Berat Alptekin 2004 yılında hazırladığı *Âşık Veysel / Türküz Türkü Çağırırız* adlı çalışmasında, daha önce Âşık Veysel ile ilgili hazırlanan *Âşık Veysel Şatıroğlu / Dostlar Beni Hatırlasın* (hızl. Ümit Yaşar Oğuzcan, İstanbul 1973) adlı eserde yer alan şiirleri atasözleri açısından taramış, sayfa numaraları ile birlikte vermiştir.

Aslan yatağı boş kalmaz. (203)

El elin derdini bilmez dediler. (41)

Gül dikende biter diken gül olmaz. (73)

Hiçbir zaman gül dikensiz olamaz. (50)

Kar suyundan süzen çeşme göl olmaz. (73)

Kişi ne çeker dilinden. (62)

Ne ekersen onu biçersin topraktan. (77)

Sabretmeyen maksudunu bulamaz. (50)

Taşma su ile değirmen dönmez. (63)

Tilki gölgesine arslan gizlenmez. (63)

Yanık gelir ses ıranktan. (80)

(Alptekin, 2004: 70)

Yukarıdaki atasözü metinleri şiirin bir parçası olduklarında yapılarındaki değişiklikler dikkati çekmektedir. Bazısında asıl kelimenin yerini eş anlamlısı ya da yakın anlamlısı almış, bazısında asıl cümleinin öğeleri yer değiştirmiş, bazısında ise asıl kelimelerde düşmeler olmuştur.

b. Eski Türk Edebiyatında Atasözleri

Atasözleri, sözlü kültür geleneğinin yanında yazılı kültürde de kullanılmıştır. Yazılı kültürü oluşturan edebiyatın bütün alanlarında kullanılan atasözleri, divan edebiyatının da türlerine söz kaynaklığı yapmıştır. Atasözlerinin bütün konularda söylenilmiş olması, insanlara öğüt vermesi, kısa ve öz ifade yapısına sahip olması, vb.

özellikleri edebiyat alanında ve özellikle şiirde kullanılmasının başlıca sebepleri arasında sayılabilir.

Şiirde ve özellikle mesnevi türünde atasözünün kullanılmasıyla ilgili aşağıdaki tespit hayli dikkat çekicidir:

“Şiirde atasözü kullanma işi, bir çığır hâlinde olmak üzere 11. asırda mesnevî şekliyle yazılan Kutadgu Bilig ve yakın bir ihtimal ile 12. asır mahsullerinden olan Atabetü'l Hakayık adlı manzum siyasetnamelerle başlamış, 13-14. asırlar arasında yetişen Gülşehrîler, yine mesnevi tarzında kaleme aldıkları eserlerinde bu çığır daha önemli bir tarzda ve âdeta edebî bir sanat hâlinde işleyip genişleterek divan yoluna bağlamaya muvaffak olmuşlardır. 15. ve 16. asır şairlerinden Safî, Visalî, Ahmet Paşa, Zatî, Necatî gibi yüksek simalar tarafından divan edebiyatının her nev'ine, bilhassa gazel ve kaside kısımlarına sokulmuş olan bu irad-ı mesel cereyanı, daha sonra yetişen pek çok şairlerin de himmetiyle yavaş yavaş kök salıp gelişmeye başlamış ...” (Dilçin, 2000: XXX).

Ayrıca, Tezkireci Latîfî'nin Necatî'yi tanıtırken yaptığı şu tespit de dikkate değerdir:

“Atasözü ve deyimlerle örülü şiir söylemede tek ve bu tarzda yaratıcı, söz üslûbunda mucid ve yeni şeyler bulan biridir... Şiirde nüktedânlığı ile atasözü ve deyimlerle örülü şiir söylemesi yüzünden oybirliği ile ona Osmanlı ülkesinin Firdevsî-i Tûsî'si ve şairler sultanı denmiştir.” (İsen, 1990: 329).

Atasözleri aruzlu türlerin içerisine 11. yüzyıldan başlayarak girmiş, bu türlerde kullanılmaları 15 ve 16. yüzyıllarda doruğa çıkmış, 17 ve 18. yüzyıllarda da gelişerek devam etmiştir.

Şiirlerinde atasözlerini kullanan önemli divan şairlerini şöylece sıralayabiliriz: Safî, Visalî, Ahmet Paşa, Zatî, Necatî, Tâlîî, Riyâzî, Atâyî, Nâbî, Sâbit, Râgıp Paşa, Sünbülzâde Vehbî, Sürûrî, Vâsıf, Fâzıl, Şeyh Gâlip, İzzet Molla, Yenişehirli Avnî, Şinâsi, Ziyâ Paşa (Beyzadeoğlu, 2002: 622).

Divan şairleri atasözlerini şiirlerine yansıtırken kimileri atasözlerinin özgün yapılarını korumaya dikkat etmiş, kimileri de şiirin içerisinde atasözlerini eritmeye çalışmışlardır. Bu edebiyatın dilinin ağır olması, yüksek zümreye hitap etmesi, vb. sebepler atasözlerinin şiirlerin içerisinde erimesinin başlıca sebebi olmuştur. Ayrıca aruz vezninin kalıplarının içerisine girmeye zorlanan kalıplaşmış atasözleri elbetteki kalıplarından ayrılarak vezne dökülmüştür.

Divan edebiyatının özellikle iki türünde atasözleri çokça kullanılmıştır. Bu türler, mesnevi ve manzum nasihatnamelerdir. İnsanlara ders ve öğüt vermeyi amaçlayan nasihatnamelerde, ayet, hadis, özlü sözler ve atasözleri kullanılarak okuyucu kitlesinin daha güçlü etkilenmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Özellikle *Pendnâme-i Güvâhi* bu alanın en önde gelen eseridir. Onun yanında, *Hayriye-i Nabî*, *Lutfiye-i Vehbî*, *Pendnâme-i Zariî* de sayılabilir (Dilçin, 2000: XXVII).

Divan şairlerinin eserleri, çeşitli açılardan bilim adamları ve araştırmacılar tarafından değerlendirilirken, eserlerdeki atasözü varlığı da değerlendirilen konulardan olmuştur. Aşağıda aruzlu türler içerisinde yer alan atasözlerinden örnekler yer alacaktır:

Elhazer sûz-ı derûnumdan aman yaklaşma
Âteşin penbe ile olmaz oyunu zîrâ. (Vâsıf)
(Ateş ile pamuğun oyunu olmaz.)

Gönül bir dâğ ile fahr eyleme dâğ üstüne dâğ var
Meseldir gül-şen-i 'âlemde bir gülle bahar olmaz. ('İzzet Molla)
(Bir gülle bahar olmaz.)

Lâzım mı Burâkı medh ü tavsîf
Bu kârı ana kim etti teklîf
'Afv eyleyelim ki belki bilinmez
Bir sürçen atın başı kesilmez. (Şeyh Gâlib)
(Bir sürçen atın başı kesilmez.)

Gidicek sonra elinden fırsat
Eder izhâr-ı nedâmet kat kat
Lîk fırsat yine girse eline
Nâm-ı ahabbını almaz diline
Tutar elbet yine eski suyunu
Çıksa da cânı değişmez huyunu. (Sünbülzâde Vehbî)
(Can çıkmayınca huy çıkmaz.)

Nola ol kâfir-i hımsa havâle etsem ağyârı
Meseldir dinsizin elbet gelir hakkından îmansız. (Neylî)

(Dinsizin hakkından imansız gelir.)

Her kişi kalbinde bir aslan yatar

Gûşe-i vîrânede sultan yatar. (Atâyî)

(Herkesin gönlünde bir aslan yatar.)

‘Aceb mi katre ârâm etmese ebr-i bahâr üzre

Binenler tez nüzûl eyler semend-i müste’ar üzre. (Nâbî)

(İğreti ata binen tez iner.)

Zâlimleri ‘adlin ne zamân hâk edecektir

Mazlûmların çıkmadadır göklere âhı. (Ziya paŗa)

(Mazlumun ahı yerde kalmaz.)

(Beyzadeoğlu, 2002: 626-634).

Divan şiirinin mâhlas alma geleneğine uyarak kendisine “Avnî” takma adını alan Osmanlı Padiŗahı Fatih Sultan Mehmet de edebiyata gönül vermiŗ ve şiirler ortaya koymuŗtur. Aŗađıya onun şiir dünyasındaki atasözlerinden birkaç örneği alıyoruz:

Avniyâ kat’ eyleme sen avn-i Rahmânden ümîd

(Allah’tan umut kesilmez.)

Bu mesel meŗkûrdur kim çıkmaduk candan ümîd

(Çıkmayan candan ümit kesilmez.) (Ersoylu, 1983: 175)

Şiirlerinde atasözü ve deyimler kullanarak şairler sultanı unvanını alan Necatî’nin divanında yer alan atasözlerinden aŗađıya örnekler alıyoruz:

Egerçi olur taŗ kopduğı yerde

Sitâre var ki akîki ider Yemen’de garîb

(Taŗ düŗtüđü yerde ağırdır.)

Meyl it gözüm yaŗına eyâ serv-i hoŗ-hırâm

Dirler ki eyle iyliği âb-ı revâna at.

(İyilik yap, denize at; balık bilmezse Halik bilir.)

Nâle kıl kim alasın nâ-merd dünyada murâd

Ana süd virmez Necâtî tâ kim oğlan ağlamaz.
(Ağlamayan çocuğa meme vermezler.)

Hâlûñ cefâyı hûşe-i zülfünden öğrenür
Üzüme göre kararur ey bî-vefâ üzüm.
(Üzüm üzüme baka baka kararır.)

(Mengi, 1986: 51)

Mehmet Hengirmen 1983'te, *Güvâhî, Pend-nâme (Öğütler ve Atasözleri)* adıyla bir eser hazırlamıştır. Aşağıda bu eserden aldığımız atasözü örnekleri yer alacaktır:

Ki ağ akçe olur kara gün için.
(Ak akçe kara gün içindir.)
Ki söyler bulduğun dilde sünük yok.
(Dilin kemiği yok.)
Görünen köye kulağuz ne hâcet.
(Görünen köy kılavuz istemez.)
Elünle virdüğün kalur seniñle.
(Ne verirsen elinle, o gider seninle.)
Su uyur uyumaz düşman dimişler.
(Su uyur, düşman uyumaz.)
Ki Tanrı'ya yaraşur yalunuzluk.
(Yalnızlık Allah'a mahsustur.)
Oturma yol eri yolda yaraşur.

(Yolcu yolunda gerek.) (Hengirmen, 1983: 30-82)

Ayrıca aynı yıl, Mustafa Özkan *Pendnâme-i Güvâhî*'nin Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi bölümü 3760 numarada kayıtlı olan nüshasını asıl alıp, aynı kütüphanenin Lala İsmail Bölümü 242 numarada kayıtlı olan nüshası ve Üniversite Kütüphanesi T. Y. 1917 numarada kayıtlı olan nüshasını zaman zaman karşılaştırarak eserde yer alan atasözlerini bir makale şeklinde bilim dünyasına sunmuştur. Aşağıda *Pendnâme*'den aldığımız örnek atasözü metinleri yer alacaktır:

<i>Dimişler hem bunu fikr eyle yiğün</i>	(Davarın küçüğü)
<i>Ki al küçük tavarı ön büyüğün</i>	Bostanın cücüğü)

*Düşerler niçe izz ehlin kısıya
İnanma beglere tayanma suya*

(Güvenme dostuna
Saman doldurur postuna)

*Eğer atun bir ola bin yokuşda
Velikin bin olursa in inişde*

(Bin atın varsa inişte in
Bir atın varsa yokuşda bin)

*Gerek her sözde bir Yâr-ı demsâz
İşidilmez yalunuz elden âvâz*

(Bir elin nesi var
İki elin sesi var)

*Hemin az eylemek gerek aşını
Dileyen kimse gavgasuz başını*

(Azıcık aşım
Ağrımaz başım)

*Ki dimişler anasını gör kızın al
Kıyısına nazar eyle bezin al*

(Anasına bak kızın al
Kenarına bak bezin al)

*Ki olur Allah anılmadan iş ebter
Hüdâ vermezse devlet bayımaz er*

(Vermeyince Mâbud
Neylesin Mahmut)

*Ol aldanmış degül dirler haberde
Kiçiden evlenen tüyen seherde*

(Erken kalkan yol alır
Erken evlenen döl alır)

*Sana kim taş atarsa at sen etmek
Degüldür erlik itdüğünü itmek*

(İyiliğe iyilik her kişinin kârı
Kötülüğe iyilik er kişini kârı)

*Sanur zâlim gedâya lâğ
Keçi can kayurur kasap umar yağ*

(Kasap et derdinde
Koyun can derdinde)

*Sevinür devleti olan işine
Güvenir devleti yoklar düşüne*

(Devleti olan sevinir işine
Devleti olmayan güvenir düşüne)

*Utanursın sözünden az zamanda
İşidilmez haber olmaz cihanda*

(Yalan söze temel olmaz
Duyulmadık haber olmaz)

(Özkan, 1983: 222-247)

16. yüzyılın tanınmış şairlerinden Zâtî'nin, Ali Nihat Tarlan tarafından hazırlanan divanının birinci cildindeki atasözlerinin bir bölümünü İlhan Çeneli tespit etmiştir. Buradaki 496 gazelde yer alan atasözlerinden aşağıya örnekler alıyoruz:

Dôst kûyma 'adû ugurlayın şâyed gele
Bu mesel zâhir meseldür *görini gelmez kazâ*.

Tekye-i 'âlemde Zâtî hân-ı vasl-ı dilberî
Konug umdugın yimez gerçi ki mihmândur umar.

Sabr idelüm ki fûrkat ola visâle tebdîl
Sabr itmek ile cânâ havlâ olur koruklar.

(Çeneli, 1973: 153-154)

c. Yeni Türk Edebiyatında Atasözleri

Tanzimatla birlikte edebiyatımızda, yeni bir dönem açılmıştır. Batı'nın etkisiyle gelişen yeni edebî türler, kendilerine okuyucu kitlesi bulmalarıyla birlikte roman, hikâye, çağdaş şiir, tiyatro, vb. türler gelişme ve edebiyat alanında üretilen yeni eserler arasına girmeye başlamıştır. Her ne kadar Batı tesirinde gelişmeye başlamış olsa da bu türler kaynağını Türk kültüründen almış ve yine Türk insanına hitap etmiştir.

Biz, bu başlık altında yeni türlerde kullanılan atasözü metinlerinden örnekler vererek konuya çeşitlilik kazandırmak istedik. Aşağıda edebiyatımıza yeni giren bu türlerden tiyatro ve modern hikâyeden örnekler yer alacaktır.

Tiyatro:

İlk tiyatro eserlerimiz arasında bulunan Abdülhak Hamit'in *Sabr ü Sebat*'ı konumuz için en önemli eserlerden biridir. Zira bu eserin yazılış amacı da atasözlerinin bu yeni türde kullanılmasıyla ilgilidir.

Yazarın ilk eseri olan *Macera-yı Aşk*'ı okuyan Ahmet Vefik Paşa, ona atasözlerinden yararlanarak “millî ve mahallî” bir tiyatro yazmasını öğütlemiş, o da ikinci tiyatro eseri olan *Sabr ü Sebat*'ı yazmıştır. Abdülhak Hamit bu yeni eserini atasözleri ile doldurunca, Ahmet Vefik Paşa, “Ben sana darb-ı mesel mecmuası yaz dememiştim.” lâtifesiyle karşılamıştır (Acaroğlu, 1992: 42).

Buradan anlaşılacağı üzere elimizdeki bu eser atasözleri ile süslenmiş durumdadır.

1984 yılında bu eseri inceleyen Saim Sakaoğlu, “Abdülhak Hamid'in Sabr ü Sebat Adlı Eserinde Atasözleri ve Deyimler” adlı bir makale yazarak eserdeki atasözü ve deyimleri tespit etmiştir. 70 Türk atasözü, 14 Fransız atasözü, 121 deyim makalede yer almıştır. Aşağıda bu makaleden aldığımız Türk atasözü örnekleri yer alacaktır. İtalik olarak verilen atasözleri eserde (*Sabr-ü Sebat*, İstanbul, 1874) yer alan atasözleridir. Onun üzerinde yer alan atasözleri ise atasözü kitaplarında yer alan atasözleridir.

Örnekler:

Acele işe şeytan karışır.

Acele işe şeytan karışır, fırsatın sonu vuslattır. (59/4-5)

Akıllı vakit bekler.

Otur sabret, akıllı vakit bekler. (40/14)

Arife bir işaret yeter.

Arife bir işaret elverir. (58/17-18)

Artık (fazla) mal göz çıkarmaz.

Müft olsun da zift olsun, artık göz çıkarmaz. (24/11)

Dervişin fikri ne ise zikri de odur.

Şu hani dervişin fikri ne ise zikri de odur derler de. (55/14)

İki kişi lakırdı ederken üçüncüsü sen olma.

İki kişi lakırdı ederken üçüncüsü olmamalıdır. (97/14-15)

Ne verirsın elinle, oda gider seninle.

Siz ne vereceksiniz bakayım hanım? Ne verirsın elinle, o gider seninle demişler. (23/17)

Rafta şeker var ama sana göre değil.

Rafta şeker var ama bize göre değil. (42/12)

Sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas.

Sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas; acele işe şeytan karışır. (59/3)

Yersiz olanın her yer vatanıdır.

Yersiz olanın her yer vatanıdır. (49/12-13)

Zahmet çeken rahmet bulur.

Firkatin sonu vuslattır, zahmet çeken rahmet bulur. (59/6)

(Sakaoğlu, 1984b: 221-246)

O dönemde yazılan pek çok eserde atasözü kullanılmıştır. Burada konuya kısaca açıklık getirmesi için, o dönem içinde atasözleri açısından en önemli kabul edebileceğimiz, *Sabr ü Sebat*'tan örneklerle yer verilmiştir.

Hikâye:

Modern Türk hikâyeciliğinin kurucularından ve en önemli hikâye yazarlarımızın başında gelen isim şüphesiz Ömer Seyfettin'dir. Genç yaşta hayata veda etmesine rağmen geride kendisini hiçbir zaman unutturmayacak eserler bırakmıştır. O eserlerinde, kullandığı dil ile, eserlerinde işlediği konular ile hep halka yakın durmuş ve hep halka hitap etmiştir. Onun eserlerinde halk kültürünün bütün öğelerini görmek mümkündür. Bugün halk bilimi ve halk edebiyatının inceleme alanına giren birçok konu Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde işlenmiştir.

Ömer Seyfettin hikâyelerinde atasözlerini de çok kullanmıştır. Onun Bilgi Basımevi tarafından sekiz cilt olarak basılan hikâyelerini Kerim Yund atasözleri ve özlü sözler açısından incelemiştir. Aşağıda bu hikâyelerde yer alan atasözlerinden örnekler yer alacaktır:

1. Cilt:

Çok bilen çok yanılır. (103)

Ayağını sıcak tut, başını serin. (190)

2. Cilt:

Gaza duadan eftaldir. (83)

Halkın dediği, Hakk'ın dediği. (96)

3. Cilt:

Domuz derisinden post, gâvurdan dost olmaz. (106)

Vakit nakittir. (162)

4. Cilt:

Çalışan demir parlar. (39)

Bir çiçekle yaz olmaz. (135)

5. Cilt:

Kırkından sonra azanı teneşir paklar. (27)

Erkeğin çirkini mi olur, meğer ki züğürt ola. (119)

(Yund, 1984a: 7-9)

6. Cilt:

Az tamah çok ziyan getirir. (47)

Kurunun yanında yaş da yanar. (49)

7. Cilt:

Evdeki Pazar çarşıya uymaz. (8)

Vermeyince mabut, neylesin Mahmut. (43)

8. Cilt (atasözü tespit edilememiştir.)

(Yund, 1984b: 26-28)

Burada örnek olarak hikâyeciliğimizin kurucularından Ömer Seyfettin'den örnekler verilmiştir. Ancak bugün modern hikâye gelişerek devam etmektedir. Hemen hemen bütün hikâye kitaplarımız ve hikâyelerimiz atasözü varlığı gözüyle incelendiğinde mutlaka pek çok atasözü tespit edilecektir.

Yine, modern hikâyeciliğimizin ustalarından Sait Faik Abasıyanık da eserlerinde atasözü ve deyimlerden yararlanan isimlerdendir. Onun hikâyelerinde yer alan atasözlerinden aşağıya birkaç örneği alıyoruz:

Kırk yıl günahkâr, bir yıl tövbe-kâr. (Şahmerdan)

Ne ekersen, onu biçersin. (Bir Takım İnsanlar)

Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur. (Mahalle Kahvesi)

Aç ayı oynamaz. ((Kumpanya)

Gün ola, harman ola. (Son Kuşlar)

Eski dost, düşman olmaz. (Tüneldeki Çocuk)

(Uyguner, 1966: 550-551)

C. ATASÖZLERİNİN ÇEŞİTLİ ÖZELLİKLERİ

1. ŞEKİL VE KAVRAM ÖZELLİKLERİ

Atasözleri, atasözü araştırmacıları ve bilim adamları tarafından şekil ve kavram açılarından incelenmiş ve çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Aşağıda; atasözleri üzerine çalışan araştırmacıların ortaya koydukları görüşler yer alacaktır.

Atasözlerimiz üzerinde en fazla çalışan araştırmacılarımızın başında Ömer Asım Aksoy gelir. Onun ilk baskısı 1965 yılında yapılan *Atasözleri ve Deyimler* adlı eserinin elimizde bulunan yedinci baskısı 1988 tarihini taşımakta ve *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü / 3 Cilt* olarak tasarlanmıştır. Bu eserde, Ömer Asım Aksoy atasözlerinin şekil özelliklerini şöyle sıralamıştır:

1. Atasözleri kalıplaşmış (klişe durumuna gelmiş) sözlerdir. Her atasözü, belirli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş biçimdir.

2. Atasözleri kısa ve özlüdür. Az sözcükle çok şey anlatır.

3. Atasözlerinin çoğu, bir, iki cümledir. Daha uzun olanları azdır.

Kavram özellikleri ise şöyle belirtilmiştir:

1. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak yansızca bildiren atasözleri vardır:

Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür.

2. Doğa olaylarının nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem sonucu belirten atasözleri vardır:

Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.

3. Toplumsal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı (açıkça söylemeyip dolayısıyla) hatırlatan atasözleri vardır:

Ağlamayan çocuğa meme vermezler.

4. Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt veren atasözleri vardır:

Çirkefe taş atma, üstüne sıçar.

5. Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek (dolayısıyla) yol gösteren atasözleri vardır:

Bal bal demekle ağız tatlı olmaz.

6. Töre ve gelenekleri bildiren atasözleri vardır:

Bir fincan kahvenin kırık yıl hatırı var.

7. Kimi inanışları bildiren atasözleri vardır:

Ananın bahtı kızına.

(Aksoy, 1988: 15-19)

Atasözlerimizin şekil ve kavram özelliklerini inceleyen bir diğer araştırmacımız ise İ. Hilmi Soykut'tur. O, *Türk Atalar Sözü Hazinesi* adlı eserinde atasözlerinin şekil özellikleriyle ilgili görüşlerini şöyle ortaya koymuştur:

1. Bazı atasözleri, hafızaya yardımcı olarak, iç kafiyeyle söylenmiştir; hatta gerekirse bunu beyit hâline getirmek de mümkündür.

Eski dost düşman olmaz, it derisi post olmaz.

2. Açıkça bir kafiye bulunmadığı hâlde atalar sözü ahenkli hatta aynı ölçüde iki ifadenin birleşmesi suretiyle kurulmuştur.

Bir gözümü ağlatır, bir gözümü güldürür.

3. Bazen sözün başında ve sonunda tam veya yarım kafiyeyle iki kelime bulunur. İlk kelime ayak olarak alınmıştır, asıl metne hiçbir şey ilave etmez, hatta kendisi de ekseriya manası olmayan bir sözdür:

Taberi, çocuktan al haberi.

4. Bazı atasözlerimizde, ifadenin bölüm yerlerini belirtmek için muvazât (mukabillik, karşılıklı olma hâli) diye vasıflandırabileceğimiz ses uyumaları görülür.

Sabreden derviş, muradına ermiş.

5. Birçok halk şairinin yaptığı gibi cinas sanatına yer veren sözlerimiz de vardır:

Sivrilttiğimiz kazıklar, gelir bizi kazıklar.

6. Bazı atasözleri, belli bir bölgeye ait olup, o çevreye mahsus mahallî sözleri aksettirir:

Köylü birbirine düşmezse Osmanlı nukla yiyemez. (nukla: yumurta)

7. Mini mini bir fıkrayı andıran savlar ve sorulu, cevaplı sözler de şekil bakımından orjinaldir:

Hayır söylemeze demişler: “Hayır söyle, seferden gelince sana neler getiririm.” Demiş: “Şimdi ver, belki gider gelmezsin.”

8. Bilhassa karar verme hususunda muhayyer bakış manası taşımayan bazı atasözlerimiz vardır ki, başka başka şekiller altında fakat aynı kavramda kullanılmaktadır:

Ya düdüğü çalmalı, ya mandırada kalmalı.

Ya deveyi gütmeli, ya bu diyardan gitmeli.

9. Bazı kelimeler, çeşitli bölgelerde çeşitli şekillerde kullanılmıştır:

***Hanım** kırarsa kaza, halayık kırarsa ceza.*

***Kadın** eli kaşık sapından kabarır.*

***Karı** malını yiyip de unmuş var mı? Kes bir soğan daha.*

***Avrat** var ev yapar, avrat var ev yıkar.*

10. Bazı atasözlerimiz, komşu milletlerle olan karşılıklı dil ve kültür alışverişleri sebebiyle, temasta bulunan milletlerin atasözlerine ya kavramca benzer veya kelimesi kelimesine onların aynıdır:

En-nezâfetü min-el iyman. (Arapça)

Temizlik imandandır.

La langue bat où le dent fait mal. (Fransızca)

Dervişin fikri neyse zikri de odur.

11. İlk defa hırçınlık, küskünlük, hiddet, vb. ruhî taşkınlık anlarında söylendiği besbelli olan bazı atasözlerimiz, o anların verdiği pervasızlık sebebiyle, açık ve seçik kelimelerle ifade edilmiştir:

Ayıp ölmüş, kıcı görünmüş.

12. Bazı atasözlerimizde dikkati çeken bir karşıtlık bulunmaktadır:

Bekarlık sultanlıktır.

Bekarlık maskaralıktır.

13. Gerek meslek ve sanatlar, gerekse coğrafî mevki ve şiveler bazı atasözlerine hudutlu bir yer verir, yani bu gibi sözler ancak belli yerlerde ve bölgelerde kullanılır.

14. Öyle atasözlerimiz vardır ki, iki bölümden ibaret oldukları hâlde, bazen ifadeyi kuvvetlendirmek ve ilk hükmün sınırını genişletmek için her iki bölüm bir arada söylenir, bazen de yine müstakil hüküm taşıyan birinci bölüm kullanılmakla yetinilir:

El elden üstündür, arşa varıncaya kadar.

El elden üstündür.

15. Bazı atasözü kitaplarında yer alan atasözü mahiyetindeki birtakım sözler bazı aydınlarca yazılmış ya da söylenmiş sözlerdir.

16. Bir kısım atasözlerimiz de vardır ki bunlar minyatür birer fıkracık gibi tertiplenmişlerdir. Bu tip sözlere temsîlî atasözleri adını vermek mümkündür.

(Soykut, 1974: 49-54)

Kavram özellikleri ise eserin ana konusu oluşturmuştur. Bu başlık altında ayrıca bir değerlendirme yapılmamıştır. Atasözleri konuları açısından tasnif yapılmış ve aşağıdaki maddeler de ayrıca belirtilmiştir:

1. İnsanın tabiatla olan münasebetlerini, müşahedeye dayanarak anlatan sözler:

Ağacın yemişini ye, kabuğunu soyma.

2. İnsanın toplum hayatıyla olan münasebetlerini, yine uzun denemelere dayanarak belirten sözler:

Komşu hakkı, Tanrı hakkı.

3. Toplum hayatında rastlanan olaylardan alınmış dersleri kesin bir öğüt hâlinde veren sözler:

Ev alma, komşu al.

4. Bazen bu öğütler, doğrudan doğruya hitap şeklinde değil de, dolayısıyla verilir:

Kendi düşen ağlamaz.

5. Ataların, kendi düşünüş ve felsefesine, kendi mantığına dayanarak elde ettiği sağlam sonuçları gösteren sözler:

Ak akçe kara gün içindir.

6. Geleneklere dayanan ve millî karakter gösteren sözler:

Misafir, kısmetiyle gelir.

7. Bütün bu konular dışında; hayvanlar, bitkiler, hatta cansız varlıklar üzerine söylenmiş sözler de bize atasözleri kavramı hakkında bir fikir verebilir:

Deve ölürse derisi eşeğe yük olur.

(Soykut, 1974: 46-48)

H. Fethi Gözler, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi*'nde sunduğu bildirisinde; "Atasözlerimizin Genel Nitelik ve Özellikleri" başlığı altında atasözlerinin şekil ve kavram özellikleriyle ilgili olarak şu tespitleri yapmıştır:

1. Atasözlerimiz kalıplaşmış hâlde bulunur.

2. Atasözlerini günlük konuşmalardan muhteva bakımından ayıran bazı özellikler vardır:

a. Atasözleri yalın sözlerdir.

b. Anlatımlarında çoğunlukla açıklık hâkimdir.

3. Atasözleri hiçbir zaman edebî bir tür sayılmaz.
 4. Atasözlerimiz kavram bakımından da özellikler gösterir.
 - a. İctimaî hadiseleri tarafsız bir gözle aksettiren atasözleri
 - b. İctimaî hadiselerin nasıl meydana geldiğini ve bundan herkesin ders almasını öğütleyen atasözleri
 - c. Tabiat hadiselerinin nasıl meydana geldiğini anlatan atasözleri
 - ç. Nasihat ve ahlakla ilgili atasözleri
 - d. Felsefî hakikatler ve kuru gerçekleri aksettiren atasözleri
 - e. Gelenek, görenek ve âdetlerimizi aksettiren atasözleri
 - f. İnanışlarımızı aksettiren atasözleri
 5. Atasözlerimiz temsili özellik gösterirler ve mecazi anlamla yüklü oldukları ifade edilirse de, mecazsız atasözleri az da olsa vardır.
 6. Bazı atasözlerimiz birbirine zıt gibi görünürler
 7. Bazı özdeyişler, bazı yalın gerçekleri ifade eden sözler veya yazarı bilinen veya bilinmeyen fakat bilgece söylenmiş mısralar, beyitler atasözlerimizin özelliklerini taşıyalar bile bunları atasözü kabul etmek yerinde değildir.
 8. Atasözleri milletlerin kendi varlık ve benliklerinin aksidir. Bununla beraber diğer milletlerin atasözlerine benzeyen atasözlerimiz de vardır. (Gözler, 1982: 177- 189)
- Zeyneş İsmail ve Muhittin Gümüş tarafından hazırlanan *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri* (Ankara 1995) adlı eserin Ön Söz'ün de atasözlerinin genel özellikleri şöyle sıralanmıştır:

- a. Kısa ve öz anlatım
- b. Genelleştirme
- c. Gözlem
- d. Ders ve öğüt verme
- e. Yol göstericilik
- f. Dilin genel özelliklerini, gelenekleri, örf ve âdetleri yansıtır, vb.
- g. Gerçeklik
- h. Halk inanışları
- i. Alay, yergi, tenkit
- j. Mecazlı ve sanatlı anlatım (İsmail-Gümüş, 1995: 6)

Bizim atasözlerinin şekil ve kavram özellikleri ile ilgili görüşlerimiz manzum atasözlerinin şekil ve kavram özellikleri başlığı altında değerlendirilecektir.

2. ATASÖZLERİNİN CÜMLE YAPILARI ÜZERİNE ÇEŞİTLİ GÖRÜŞLER

Bu başlık altında; bugüne kadar atasözlerimizin cümle yapıları hakkında görüş bildirmiş, araştırmacı ve bilim adamlarının görüşlerine yer verilecektir.

1. Ömer Asım Aksoy'un Görüşleri

Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1* adlı eserinde atasözlerinin cümle yapılarına dair yaptığı değerlendirmeleri şöyledir:

Beyit şeklinde olanlar:

Gülme komşuna

Gelir başına

Sakla samanı

Gelir zamanı

Dize şeklinde olan atasözleri:

Çocuktan al haberi.

Kimse bilmez kim kazana kim yiye.

Kendi düşen ağlamaz.

Eksilteli atasözleri:

Borç vermekle, düşman kırmakla.

Ata arpa, yiğide pilav.

Aş tuz ile, tuz oran ile.

Öykü biçimindeki atasözleri:

Oynamasını bilmeyen kız, "Yerim dar." demiş. Yerini genişletmişler, "Gerim dar." demiş.

Deveye, "İnişi mi seversin yokuşu mu?" demişler; "Düz, yere mi girdi?" demiş.

Kurda, "Neden boynun kalın?" demişler; "İşimi kendim görürüm de ondan." demiş.

Devrik cümleli olan atasözleri:

Ada bana, adayım sana.

Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu.

Say beni sayayım seni.

İki yargılı atasözleri:

a. Atasözü iki cümleli bir benzetmedir. Cümlelerden biri benzeyen, öteki kendisine benzetilen yandır.

Demir tavında, dilber çağında.

Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten.

Erken kalkan yol alır, erken evlenen döl alır.

b. Atasözünün iki cümlesi arasında bir benzetme değil, başka bir ilgi vardır. İki yargı birbirini tamamlar ya da birbirine karşıt olabilir.

Aç bırakma hırsız edersin, çok söyleme arsız edersin.

Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk.

Var evi kerem evi, yok evi verem evi.

(Aksoy, 1988: 22-31)

2. İbrahim Zeki Burdurlu'nun Görüşleri

Atasözlerinin cümle yapıları üzerinde ilk duran araştırmacılarımızın başında yer alan İbrahim Zeki Burdurlu, “Atasözlerimizin Cümle Yapısı I-II” adlı makalelerinde atasözlerinin cümle yapıları ile ilgili şu tespitleri yapar:

Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanan *Atasözleri ve Deyimler* adlı eserdeki 1621 atasözü incelenmiştir.

Basit Cümleler:

Acı patlıcanı kırağı çalmaz.

Aslan yatağından bellidir.

Sıralı Cümleler:

Uşağı işe koş, sen de ardına düş.

Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış.

Bileşik Cümleler:

Aman diyene kılıç kalkmaz.

Arpa verilmeyen at kamçı zoruyla yürümez.

Bağlı Cümleler:

Mal adama hem dost hem düşmandır.

Köpeği dövmeli ama sahibinden utanmalı.

Verilen örneklerden sonra, sonuç olarak atasözlerimizin;

1. Öznelerin çoğu yüklemidir.
2. Öznelerin, dolaylı tümleçlerin niteleyen sıfatları hemen hemen hiç yoktur.
3. Yüklemlere zarflar eklenmemiştir.
4. Sıralı ve bağlı cümlelerin bazılarında yüklem kullanılmamıştır.

Ayrıca iki sözcükten oluşan atasözleri:

Ağlatan gülmez.

Bekârlık maskaralık.

Üç sözcüklü atasözleri:

Aç ayı oynamaz.

Açın uykusu gelmez.

Makalenin devamında atasözlerinin özneleri incelenmiştir. Buna göre;

Özneleri isim olanlar:

Mahkeme kadiya mülk değildir.

Özneleri belirtili, belirtisiz isim tamlaması olanlar:

Balın tazesı, oğulun tazesinden.

Özneleri sıfat tamlaması olanlar:

Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.

Özneleri zamir olanlar:

Herkes, evinde ağadır.

Özneleri sıfat olanlar:

Deli, deliyi görünce çomağını saklar.

Özneleri sıfatfiil olanlar:

Eken biçer, konan göçer.

Özneleri isimfiil olanlar:

Korkulu rüya görmektense uyanık yatmak hayırlıdır.

Edilgen olarak öznesizler:

Ekmeden biçilmez.

(Burdurlu, 1967a: 4491-4494)

Makalenin yayımlandığı derginin devamındaki sayıda ise atasözlerinin yüklemleri incelenmiştir. Buna göre;

Atasözlerimizin yüzde yetmiş beşten fazla cümlesi geniş zamanla söylenmiştir:

Üç göç, bir yangın yerini tutar.

Terazi var, tartı var, her şeyin bir vakti var.

Geniş zamandan sonra di’li geçmiş zaman, miş’li geçmiş zaman, istek, dilek-
şart, gereklilik, emir kipleriyle, bileşik zamanlardan hikâye bileşik zaman görülüyor:

*Boyuma göre boy **buldum**, huyuma göre huy **buldum**.*

*Eşeği düğüne **çağırmişlar**, “Ya odun eksik, ya su!” **demiş**.*

*Komşunu iki inekli iste ki kendin bir inekli **olasın**.*

*Emmim, dayım kesem, elimi soksam **yesem**.*

*Su akarken testiği **doldurmalı**.*

*Kuşa süt nasip olsa anasından **olurdu**.*

*Köpeğin duası kabul **olsaydı**, gökten kemik **yağardı**.*

*Anasına bak kızını **al**, kenarına bak bezini **al**.*

Bazı atasözlerimiz sıralı cümle durumunda oldukları hâlde sözcük sayısını azaltmak amacıyla yüklem çift değil, tektir. Birinci bağımsız cümlelerin yüklemeleri ikincilerin yerini tutmaktadır:

İt ite buyurmuş, it kuyruğuna (buyurmuş).

Avradı eri saklar, peyniri deri (saklar).

Bazı atasözlerimiz de yüklemsizdir:

Ata arpa, yiğide pilav.

Atın ürkeği, yiğidin korkağı (sevilmez).

Atasözlerinde cümleler diziliş bakımından kurallıdır. Bazıları devriktir:

Alma alı, sat yağızı, bin doruya, besle kırı.

Besle kargayı, oysun göziünü.

Atasözlerinde olumlu, olumsuz cümleler çoğunluktadır:

Gün doğmadan neler doğar.

Suçtu gelin etmişler, kimse güvey girmemiş.

Atasözlerinde çok az soru cümlesi görüyoruz:

Buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de mi yok?

Erkek arslan, arslan da dişi arslan, arslan değil mi?

Sonuçta, yukarıda anlatılanlar on maddede özetlenmiştir.

(Burdurlu, 1967b: 4559-4562)

3. Aydın Oy’un Görüşleri

Aydın Oy atasözlerinin cümle yapılarını şu şekilde maddeleştirmiştir:

1. Ayır ayrı basit cümleli iki atasözü arka arkaya sıralanmış, iki cümleli tek bir atasözü olmuştur:

Bekâr gözü ile kız alma, gece gözü ile bez alma.

Elti eltiye eş olmaz, arpa unundan aş olmaz.

2. Tek bir fiille bittiği, bir basit cümle imiş gibi görüldüğü hâlde, gizli sıra cümle diye adlandırabileceğimiz karakterde olan atasözlerimiz vardır:

Abdal tekkede, hacı Mekke’de bulunur. (Son biçim)

Abdal tekkede (bulunur), hacı Mekke’de bulunur. (Ara biçim)

Abdal tekkede bulunur.

Hacı Mekke’de bulunur. (Ayrı ayrı ilk biçimleri)

3. İki basit cümleden oluşup bir gizli sıra cümle hâline gelen yukarıdaki atasözlerimizde, birinci cümlelerin fiilleri atılmış, ikinci cümlelerin fiilleri korunmuştu. Şimdi ele aldığımız atasözlerinde ise durum tam tersinedir. Birinci cümlelerin fiilleri korunarak ikinci cümlelerin fiilleri atılmış, bir çeşit devrik sıra cümleler meydana gelmiştir:

Açın amanı olmaz, tokun imanı. (Son biçim)

Açın amanı olmaz, tokun imanı (olmaz). (Ara biçim)

Açın amanı olmaz.

Tokun imanı olmaz. (Ayrı ayrı ilk biçimler)

4. Bir yanı olumlu, bir yanı olumsuz iki ayrı basit cümle, yan yana gelerek sıra cümleli bir atasözünü meydana getirmiştir. Bu durumda karşıtlardan yararlanma, karşılaştırma veya söze daha bir güç katma gibi istekler etken olmuştur:

Acıyan uyumuş, acıkan uyumamış.

Akıl veren çok, ekmek veren yok.

5. Bir yanı asıl yargıyı yüklenen, diğer yanı onu pekiştiren veya açıklayan, yahut birinin devamı olan cümlelerden oluşan sıra cümleli atasözlerimiz vardır:

Aç ile arkadaş olma, yemem der de sömürür.

Deli ile çıkma yola, başa gelir türlü belâ.

6. Tam bir sıralama yolu ile ayrı ayrı basit cümlelerden oluşan sıra cümleli atasözleri:

Aç koyma hırsız edersin, çok söyleme arsız edersin.

Aşk ağlatır, dert söyler.

[7]. İçinde konuşmalar bulunan atasözlerinde ana cümle çoğunlukla (-miş’li) geçmiş zaman) kipinde fiillerle kurulmuştur:

Terziye “Göç!” demişler; “İğnem başımda!” demiş.

Tencere demiş, “Dibim altın!”; kaşık demiş, “Ben nerdeyim?”

[8]. Sayıca az olmakla birlikte birtakım atasözlerimiz soru cümlelerinden kurulmuştur.

Buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de mi yok?

Karlar yağsa kış değil mi, kişi hâlini bilse hoş değil mi?

[9]. Kimi atasözlerimizde ise soru ve cevap cümlelerinden oluşmuş bir konuşma havası sezilir:

Yalancı kim? İşittiğini söyleyen.

Hekim kim? Başına gelen?

[10]. Devrik cümleli atasözleri:

Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü.

Gülme komşuna, gelir başına.

(Oy, 1972: 92-97)

4. Kerim Yund'un Görüşleri

Atasözlerinin üzerinde çalışan bir diğer önemli isim ise Kerim Yund'dur. O, 1974 yılında *Türk Folklor Araştırmaları* (26 (301), Ağustos) dergisindeki "İncelemeler: Sorulu Savlarımız" adlı makalesinde 'Sorulu Savlar'ın oldukça çok olduğundan bahsettikten sonra:

"Bir bölük savlarımız da yalnız 'Sorulu cümle' olarak kalmayıp; soruyu sorduktan sonra karşılığını da vermektedir. Bu gibi savlara 'Karşılıklı savlar' ya da 'Sorulu-Karşılıklı savlar' adını veriyoruz." tespitini yapmış ve alfabetik olarak sorulu savlardan örnekler vermiştir:

Abacı, kebeci, sen neci?

Balı olan bal yemez mi?

Çıkacak cana cefa ne?

Eşeğin yoksa eniştin de mi yok?

Malını yemiş de ölmüş var mı?

Öksüz güler mi, gülerse onar mı?

Yanan harmanın öşürü mü olur?

(Yund, 1974: 7060-7062)

5. Ali Esat Bozyiğit'in Görüşleri

Atasözleri üzerine incelemelerde bulunmuş bir diğer araştırmacımız ise Ali Esat Bozyiğit'tir. Onun atasözlerinin cümle yapıları ile ilgili ilk yazısı *Türk Folklor*

Araştırmaları (27 (317), Aralık 1975)’nda çıkmıştır. Bu yazısı, “Karşıt Anlamalı Atasözlerinden Örnekler” başlığını taşımakta, burada küçük bir girişten sonra karşıt anlamalı atasözleri konularına göre ayrılarak örnekler verilmiştir.

Sadık dost akrabadan yeğdir. (Dostluk)

Güvenme dostuna, saman doldurur postuna.

Nerde birlik, orda dirlik. (Ortaklık)

Ortak öküzden, başka buzağı yeğdir.

Borç yiğidin kamçısıdır. (Borç)

Borçlu ölmez benzi sararır.

(Bozyiğit, 1975: 7512-7514)

Ali Esat Bozyiğit’in atasözleri ile ilgili diğer bir yazısı da, *Türk Folkloru* (5 (50), Eylül 1983)’ndaki “İki Sözcüklü Atasözleri” adlı makalesidir.

Burada, “...bir düşüncenin, duygunun, bir yaşam deneyinin yalnızca iki yargı, iki öğüt sözcüğüyle söylenip atasözü özelliği kazandığı sözlerdir.” diye tanımlanan iki sözcüklü atasözleri çeşitli başlıklar altında değerlendirilerek ilgili örnekleri verilmiştir:

1. Özne (isim) + Yüklem (isim)

İlim deryadır.

Gayret söyletir.

2. Özne (isim) + Yüklem (sıfat)

Can tatlıdır.

Yaz garibindir.

3. Özne (sıfat-fiil) + Yüklem

Seven katlanır.

Edene ederler.

4. Özne + Yüklem (sıfat-fiil)

Meydan koşanıdır.

Devran sürenindir.

5. Özne (edilgen) + Yüklem

Başlanan uçlanır.

Bozulmadan düzelmez.

6. Özne + Yüklem (emir kipi)

Harman davran.

Sevilirken sevil.

(Bozyiğit, 1983a: 25-26)

Ali Esat Bozyiğit'in atasözleri ile ilgili diğer bir yazısı yine, *Türk Folkloru* (5 (52), Kasım 1983)'nda çıkmıştır. “Karşılaştırmalı Atasözleri” adlı makalede, iki durumu birbiriyle kıyaslayan, karşılaştıran ve birini ötekine üstün tutan sözler incelenmiştir. Burada, “iyidir”, “evladır”, “yeğdir” ve “hayırlıdır” yargılarıyla son bulan atasözleri seçilmiştir.

A....., B'den..... yeğdir.

B.....den, A.....yeğdir.

Sağlık, varlıktan yeğdir.

Eşeginden çulu yeğdir.

Bir bütün bin yarım dan iyidir.

Bir ağaç dikmek, yedi evlattan hayırlıdır.

Dar yerde yemek yemektense, geniş yerde dayak yemek evlâdır.

(Bozyiğit, 1983b: 13-15)

6. Saim Sakaoğlu'nun Görüşleri

Saim Sakaoğlu'nun atasözlerinin yapısıyla ilgili ilk yazısı, *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı*, 1974'te çıkan “Atasözlerimizin Yapısı” adlı makalesidir. Burada fıkra edası taşıyan atasözlerinin yapıları üzerinde durulmuştur. Aşağıya makalede yapılan tespitleri özetleyerek alıyoruz:

I. Kahramanı İnsan Olan Sözler

A. Birinci ve ikinci cümle olumlu cümledir:

Abdala: “Kar yağıyor.” demişler;

“Titremeye hazırım.” demiş.

B. Birinci cümle soru cümlesi, ikinci cümle olumlu cümledir:

Kele: “Yıkandın mı?” demişler;

“Tarandım bile.” demiş.

C. Her ikisi de soru cümlesidir:

Hacıya: “Tesbih alır mısın?” demişler;

“Ya biz buraya ne için geldik?” demiş.

II. Kahramanı Hayvan Olan Sözler

A. Birinci ve ikinci cümle olumlu cümledir:

Tilkiye: “Tavuk gütt.” demişler;

“Ayağım yalınayak.” demiş.

B. Birinci cümle soru cümlesi, ikinci cümle olumlu cümledir:

Eşeğe: “Kaç gün yol yürürsün?” demişler;

“Kıyık bilir.” demiş.

C. Birinci cümle olumlu, ikinci cümle soru cümlesidir:

Eşeğe: “Boynun eğri.” demişler;

“Nerem doğru ki?” demiş.

III. Diğerleri

A. Birinci cümle soru cümlesi, ikinci cümle olumlu cümledir:

İyiliğe: “Nereye gidiyorsun?” demişler;

“Kötülüğe.” demiş.

Ayrıca bu tasnife ek yapılmış ve tasniften farkı az olanlar;

Arnavuta sormuşlar: “Cehenneme gider misin?” diye,

O da: “Aylık kaç?” demiş.

Farkı fazla olanlar;

Fukara: “Ondum.” demiş;

Şeytan: “Ben öldüm mü?” demiş.

(Sakaoğlu, 1974: 139-141)

Saim Sakaoğlu'nun atasözlerinin cümle yapısı ile ilgili bir diğer makalesi Burak dergisinde çıkmıştır. Burada da fıkra edası taşıyan sözler incelenmiştir:

1. İki Konuşmalı Atasözleri

“Kız, ağan ne çirkin!”

“Babamın evinde o da yok idi!”

2. Üç konuşmalı Atasözleri

a. İnsan adları ile ilgili olanlar

“Adın nedir?”

“Artık.”

“Tamam gel de artığın senin olsun.”

b. Diğerleri

“Gözünü kim oydu?”

“Hısım oydu.”

“Onun için mi derin oydu?” (Sakaoğlu, 1979: 6-7)

7. Yusuf Çotuksöken'in Görüşleri

Yusuf Çotuk Söken, ilk baskısı 1979 yılında yayımlanan *Atasözlerimiz* adlı eserinin *Atasözlerinin Biçim Özelliği* başlığı altında, atasözlerinden örnekler vererek cümle yapılarına dair görüşlerini belirtmiştir. Aşağıya örnekler alıyoruz:

Abanın kadri yağmurda bilinir.

(Yalın cümle, fiil cümlesi (geniş zaman), kurallı cümle, olumlu cümle)

Deliye her gün bayram.

(Yalın cümle, ad cümlesi, kurallı cümle, olumlu cümle)

Elden gelen öğün olmaz, o da vaktinde bulunmaz.

(Sıralı cümle, girişik cümle, fiil cümlesi (geniş zaman), kurallı cümle, olumsuz cümle / yalın cümle, fiil cümlesi (geniş zaman), kurallı cümle, olumsuz cümle)

Ayrıca Çotuksöken, atasözlerinin anlatım özelliklerini de şöyle sıralamıştır:

1. Dolaysız Anlatım: *Dertsiz baş olmaz.*
2. Dolaylı (Mecazlı) Anlatım: *Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.*
3. Yarı dolaylı Anlatım: *Yazın başı pişenin, kışın aşı pişer.*
4. Örneksemeli Anlatım: *Duvarı nem, insanı gam yıkar.*
5. Karşılaştırmalı Anlatım: *Akıllı düşman, akılsız dosttan hayırlıdır.*
6. Öykülemeli Anlatım: *Abdala, "Kar yağıyor." demişler, "Titremeye hazırım." demiş.*
7. Sorulu-Yanıtlı Anlatım: *Aza demişler: "Nereye?", "Çoğun yanına." demiş.*
(Çotuksöken, 1983: 13-16)

8. H. Fethi Gözler'in Görüşleri

H. Fethi Gözler'in, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi*'nde sunduğu ve atasözlerini bütün yönleriyle değerlendirdiği bildirisinde; atasözlerinin cümle yapılarıyla ilgili olarak özetle şu tespitler yer almıştır:

1. Atasözlerinin Yapı Bakımından Çeşitleri

a. Atasözü cümleleri yapıları bakımından ekseriyetle bileşiktir: *Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.*

b. Basit cümleler de vardır: *Bir başa bir yüz yeter.*

2. Cümle Öğelerinin Dizilişlerine Göre Atasözü Cümlelerinin Çeşitleri

a. Atasözü cümleleri genellikle kurallı cümle hâlinde bulunurlar: *El ağzına bakan karısını tez boşar.*

b. Devrik cümlelere de rastlanır: *Gençlikte taş taşı, kocalıkta ye aşı.*

3. Atasözü Cümlelerinin Yüklemlerine Göre Çeşitleri

- a. Fiil cümlesi: *Ateş ile su hatıra bakmaz.*
- b. İsim cümlesi: *Çok arayandan, çok soran yeğdir.*

4. Atasözü Cümlelerinin Cümle Şekillerine Göre Çeşitleri

- a. Sıralı cümle: *Elti eltiden kaçar, görümceler bayrak açar.*
- b. Bağlı cümle: *Elin ağzı torba değil ki büzesin.*

5. Atasözü Cümlelerinin Anlamlarına Göre Çeşitleri

- a. Olumlu cümle
- b. Olumsuz cümle
- c. Soru cümlesi
- ç. Ünlem cümlesi

6. Atasözlerinin Ögeleri

7. Atasözlerimizde Kullanılan Noktalama İşaretleri (Gözler, 1982: 204-209)

9. Şerif Ali Bozkaplan'ın Görüşleri

Atasözlerinin cümle yapılarını etraflıca değerlendiren Şerif Ali Bozkaplan, 14 başlık altında değerlendirmelerini sunmuştur. Aşağıda bu değerlendirmeden örnekler yer alacaktır:

1. Zıtlıkla Kurulmuş Atasözleri (*Az eli aştı gör, çok eli işte gör.*) 2. Tekrarlı Atasözleri (*Evceğizim evceğizim, saklar benim hakceğizim.*) 3. Kafiye Atasözleri (*Arpayı taşı yerden, kızı kardaşlı yerden.*) 4. Aynı veya Yakın Seslerle Kurulmuş Atasözleri (*Çingene ciğer pişirir, yemeden karnını şişirir.*) 5. Sıfatlarla Kurulmuş Atasözleri (*İven kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz.*) 6. Sayılarla Kurulmuş Atasözleri (*Bir çöplükte iki horoz ötmaz.*) 7. Eksilti Cümlelerle Kurulmuş Atasözleri (*Demir tavında, dilber çağında.*) 8. Emir Cümleli Atasözleri (*Evine göre pişir aşını; erine göre bağla başını.*) 9. Mukayeseli Atasözleri (*Malın iyisi suya yakın, daha iyisi eve yakın.*) 10. İkilemeli Atasözleri (*Sarımsak içli dışlı, soğan yalnız başlı.*) 11. Sorulu Atasözleri (*Kan kusana altın leğenin ne faydası var?*) 12. Paralel Anlatımlı Atasözleri (*Karaya sabun, deliye öğüt neylesin!*) 13. De- Fiiliyle Kurulmuş Atasözleri (*Katıra, "Baban kim?" demişler, "Dayım at." demiş.*) 14. Devrik Cümleli Atasözleri (*Ana besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla.*) (Bozkaplan, 2004: 514-520)

10. Mustafa Altun'un Görüşleri

Atasözlerimizin cümle yapılarını değerlendiren bir başka araştırmamız ise Mustafa Altun'dur. Onun "Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme" adlı makalesinde yer verdiği görüşlerini özetleyerek aşağıya alıyoruz:

1. Atasözlerinde Sentaktik Yapı

1.1. Basit Cümle (*İş insanın aynasıdır.*)

1.2. Birleşik Cümle **1.2.1. Girişik Birleşik Cümle** **1.2.1.1. Girişik Birleşik Cümle-İsimfiil** (*Dünyaya aldanmak delilik demektir. Bir defa görmek bin defa okumaktan yeğdir.*) **1.2.1.2. Girişik Birleşik Cümle-Sıfatfiil** (*Arı kahrın çekmeyen balın kahrın ne bilsin. Her bilinen söylenmez.*) **1.2.1.3. Girişik Birleşik Cümle-Zarf fiil** (*Göçerim diye eksiğin dağıtma. Kol kesilirken parmak acımaz.*) **1.2.2. Şart Cümlesi** **1.2.2.1. Şart İfade Eden Cümleler** (*Aşkın var ise dağlara düş. Kaderinde ne varsa, kaşığına o çıkar.*) **1.2.2.2. Dilek, Temenni, İkaz ve Öğüt İfade Eden Cümleler** (*Dost kazanırsan tut, düşman kazanırsan güt. Takdir ne ise o olur.*) **1.2.3. Ki'li Birleşik Cümle** (*Deli odur ki bir düştüğü çukura bir daha düşer. Anaları ne ki danaları ne olsun.*)

1.3. Sıralı ve Bağlı Cümle **1.3.1. Sıralı Cümle** (*Baş yarılır börk içinde, kol kırılır yen içinde. Çirkin bürünür, güzel görünür.*) **1.3.2. Bağlı Cümle** **1.3.2.1. Biçimce Bağlı Cümle** **A. Ortak Öğeli Bağlı Cümle** **i. Ortak Yüklemlili** (*El deliye, biz akıllıya hasret kaldık.*) **ii. Ortak Özneli** (*Ekmek bulamaz yemeğe, itinin adını gümüş koyar.*) **iii. Ortak Tümleçli** (*Ateşe su at, barut atma.*) **B. Cümle Bağlayıcılarıyla Kurulan Cümleler** **i. Tezat İfade Eden Bağlayıcılar** (*Allah bilir ama kul da sezer. El insanın düşünüyü azdırır da suyunu kızdırmaz.*) **ii. Karşılaştırma İfade eden Bağlayıcılar** (*Deliyi ne döv, ne dövül. Ha anan ölmüş, öksüz kalmışsın, ha baban.*) **iii. Pekiştirme İfade Eden Bağlayıcılar** (*Kardeşim olsun da kanlım olsun. Tavuk kaza bakmış da kuyruğunu yırtmış.*) **1.3.2.2. Anlamca Bağlı Cümle** (*Göz bir penceredir, gönüle bakar. Kul çalışır, Allah verir.*)

1.4. Eksiltili Cümle

Atın ürkeği, yiğidin korkağı.

Ata arpa, yiğide pilav.

1.5. Aktarma Cümlesi **1.5.1. Ki Edatıyla Kurulu Aktarma Cümleler** (*Kimi der ki "Öldür öldür." kimi der ki "Kıyma kıyma."*) **1.5.2. Türkçenin Cümle Yapısına Uygun Aktarma Cümleler** (*Kimse "Gözünün üstünde kaşın var." demesin.*)

1.6. Değil Cümlesi

Bilmemek ayıp değil, öğrenmemek ayıp.

1.7. mi Soru Ekiyle Yapılan Cümle

Kurt ağzından kuzu alınır mı?

Bizim atasözlerinin cümle yapıları ile ilgili görüşlerimiz manzum atasözlerinin cümle yapıları üzerine görüşlerimiz başlığı altında değerlendirilecektir.

3. FIKRALI ATASÖZLERİ

Şekil yönünden manzum ve mensur olmak üzere ikiye ayrılan atasözlerinin mensur olanları içerisinde yer alan bir kısım atasözleri de fıkralı atasözleri başlığı altında değerlendirilmiştir. Mensur atasözleri içerisinde yer alan, bir fıkra edası taşıyan, demiş, demişler, sormuşlar, vb. fiillerle, karlılıklı konuşma ve soru cevap üzerine kurulu atasözleri fıkralı atasözleri adıyla adlandırılmıştır.

Fıkralı atasözlerini inceleyen araştırmacılar, öykü biçiminde atasözleri (Aksoy, 1988; Çotuksöken, 1983), karşılıklı konuşma esasına dayalı atasözleri (Oy, 1972) ve de-fiiliyle kurulmuş atasözleri (Bozkaplan, 2004) gibi adlar da vermişlerse de araştırmacıların çoğu fıkralı atasözleri ya da fıkra edası taşıyan atasözleri (Sakaoğlu, 1974; Mahmut, 1976; İvgin 1977; Bozyiğit, 1982; Önder, 1987; Boratav, 1992) adını kullanmışlardır.

Fıkralı atasözlerini şekil açısından inceleyen araştırmacılarının görüşleri yukarıda atasözlerinin cümle yapılarına dair görüşler içerisinde yer almıştır. Burada sadece fıkralı atasözlerinden birkaç örnekle yetinilecektir:

Deveye, “İnişi mi seversin, yokuşu mu?” demişler, “Düz yere mi girdi?” demiş.

Kurda, “Neden boynun kalın?” demişler, “İşimi kendim görürüm de ondan.” demiş.

Ormana bir balta girmiş, “Sapı bendendir.” demiş.

Terziye, “Göç.” demişler, “İğnem başımda.” demiş.

Deliye, “Oyna.” demişler, ortalığı yıkmış.

Yetim demiş, “Ben güldüm.”; felek demiş, “Ben nerdeyim.”

Boyacıya, “Hangi rengi seversin?” demişler, “Altın sarısı ile gümüşü.” demiş.

Deve kırk yılda intikam almış, “Ne erken oldu” demiş.

Soğuk, “Kırk kat keçe, ben ondan geççe; bir kat deri, ben ondan geri.” demiş.

4. ATASÖZÜ ARAŞTIRICILARI TARAFINDAN YAPILMIŞ ATASÖZÜ TANIMLARI

1. Şinasi durub-ı emsal adıyla verdiği atasözlerini şöyle şöyle tanımlamıştır:

“Durub-ı emsal ki hikmetü’l avamdır, lisanından sâdır olduğu milletin mahiyet-i efkârına delâlet eder.” (Oy, 1972: 2).

2. Ömer Faruk Akün atasözlerini şöyle tanımlamıştır:

“Halk tarafından söylenen, kendi içinde kapalı bir ifadesi olan, öğretici bir muhteva ve yüksek bir şekil taşıyan söze atasözü denir.” (*Şadırvan*, 28, Ekim 1949’dan Oy, 1972: 1).

3. Ömer Asım Aksoy atasözünü şöyle tanımlamıştır:

“Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler.” (Aksoy, 1988: 37).

4. İ. Hilmi Soykut atasözünü şöyle tanımlamıştır:

“Atasözlerinin; atalarımızın dilinden sâdır olup zamanımıza kadar intikal etmiş, birçok tecrübe ve gözlem sonucunda bir karara varılarak hüküm hâlinde ve en vecîz bir şekilde ifadelendirilmiş, kelimelerini ve kelime yerlerinin değiştirilmesi câiz olmayan öğüt, görgü, kanaat ve inanışlar olduğu, bundan önceki bahislerin incelenmesinden anlaşılmıştır.” (Soykut, 1974: 57).

5. Yusuf Çotuksöken’in atasözü tanımı ise şöyledir:

“Bir ulusun ortak kanı, inanış, görüş ve özlemlerinin dile getirildiği bir kamuoyu kurumudur.” (Çotuksöken, 1983: 9).

6. Türker Acaroğlu atasözlerini şöyle tanımlamıştır:

“Atasözü, çoğunlukla mecazi biçimde, halk felsefesinin yaşam deneylerini anlattığı, açıkça vurgulanmış bir genel kural, bir düsturdur.” (Acaroğlu, 1992: 8).

Ç. ATASÖZLERİNİN OLUŞUM SÜRECİ VE KAYNAKLARI

Atasözlerinin ne zaman ve nasıl oluştuğu, atasözü araştırmacıları için hep merak konusu olmuştur. Tarih içinde ilk örneklerini yazılı belgelerde gördüğümüz atasözlerinin kaynakları açısından öteye geçebilmemizin imkânı yoktur. Ancak yazılı hukuk kurallarının henüz uygulanmadığı dönemlerde, insanların ilişkilerini belirli kurallara dayandırdıklarını düşündüğümüzde, kesin kuralların atasözleri üzerinde toplanmış olabileceğini söyleyebiliriz. Zira insanların nerede nasıl davranacağı, yanlış davranması durumunda kendisine uygulanacak yaptırım gücünü, ancak töre ve törenin yaşama yansıyış yollarından biri olan, sözlü iletişimin en etkili görevini atasözleri üstlenmiştir.

Bu konuyla ilgili olarak, “Atasözlerinde Tüze Kuralları” adlı makalesinde, kendisi de Yargıtay üyesi olan Ali Rıza Önder şu tespitleri yapar: “Türk tüze tarihi üzerindeki araştırmalar bizce, atasözlerinden başlamalıdır. Daha sonra, halk içinde kalıntıları görülebilen eski tüze uygulamaları ile belgeler, halkbilim konusu olarak incelenmeli, eski Türk Töre’sinden bugünkü halk tüzesine ulaşılmalıdır. Böylece, genel halkbilimin tüze (hukuk) kesiminde verimli çalışmalar yapılabileceği kanısındayız.” (Önder, 1975: 121)

Atasözlerinin işlediği konulara göz attığımızda hayatın bütün alanlarını kapsayacak nitelikte olduğunu görürüz. Bu da bize, geçmişte insanlara yaşamın bütün alanlarında uygulanan müeyyide yollarından birini, karşıdaki insana söylenen özlü sözler yani atasözleri söyleyerek sakındırmak, yasaklamak olduğunu gösteriyor.

Atasözlerinin oluşumunda en önemli etkenlerden biri de zamandır. Zamanın getirisi olarak meydana gelen yeni olaylar karşısında insanların tepki olarak ortaya koydukları davranışlar tecrübeleri oluşturmuş; sonuçta bu tecrübelerin getirisi olarak atasözleri hayattaki sabit yerini almıştır.

İnsanları daima iyiye, doğruya ve güzele yönlendirmeyi amaçlayan atasözlerinin oluşum sürecini ve kaynaklarını aşağıda maddeleştirerek verdiğimiz başlıklarda değerlendirebiliriz:

1. Kendi Doğal Sürecinde Oluşan Atasözleri

2. Söyleyeni Belli Olan Şiir Parçalarının, Vecizelerin Ya Da Özlü Sözlerin Zamanla Atasözüne Dönüşmesi

3. Nasreddin Hoca Fıkralarından Kaynaklanan Atasözleri

4. Belirli Bir Hikâyeye Ya Da Fıkraya Dayandırılarak Oluşan Atasözleri

5. Tasavvuf Düşüncesinden Kaynaklanan Atasözleri

6. Bilmece Parçalarının Zamanla Atasözü Olması

7. Mânî Parçalarının Zamanla Atasözü Olması

1. KENDİ DOĞAL SÜRECİNDE OLUŞAN ATASÖZLERİ

İnsanların tecrübelerine ve gözlemlerine dayanarak oluşan atasözlerini bu başlıkta değerlendirebiliriz. Bugün elimizde bulunan atasözlerimizin birçoğu yüzlerce yılın tecrübelerine dayanarak oluşmuş olup bu başlık altında toplanabilir.

İnsanlar karşılaştıkları her yeni durum ve olay karşısında, tecrübelerini zenginleştirmişler; bu zenginliğin bir göstergesi olarak da bazen yasaklayıcı, bazen yönlendirici ve bazen de ders ve öğüt veren atasözleri oluşmuştur.

2. SÖYLEYENİ BELLİ OLAN ŞİİR PARÇALARININ, VECİZELERİN YA DA ÖZLÜ SÖZLERİN ZAMANLA ATASÖZÜNE DÖNÜŞMESİ

Şairlerin en önemli özelliği yüzlerce sayfada anlatılabilecek duygu ve düşünceleri bir kıtaya, bir beyite ve hatta bir mısraya sığdırabilmeleridir. Onların şiir söyleyişlerindeki ustalık insanlar tarafından kabul görmekte ve şiirlerinin bazı parçaları zamanla halkın dilinde söylenilerek, kimi zaman söyleyeni unutulup atasözüne dönüşmektedir.

Aynı durum özellikle devlet büyüklerinin veya insanlar üzerinde etki yapabilecek şahsiyetlerin söyledikleri vecize niteliğindeki sözlerde de görülmektedir. Bu durum ayrıca ölçülü sözler dediğimiz sözler için de geçerlidir. Bu tür sözler, söyleyeninin unutulmasıyla anonimleşmiş, zamanla da atasözleri arasında kabul edilmiştir.

Aşağıdaki atasözü kitaplarımıza girmiş olan manzum parçanın asıl sahibi Yunus Emre'dir. Ancak görüyoruz ki bugün söyleyeni unutulmuş ve halk arasında atasözü olarak kullanılmaktadır.

Dervişlik olaydı taç ile hırka,

Ben de alırdım otuza kırka. (Aksoy, 1988: 237)

Dervişlik olaydı taç ile hırka,

Birini de ben alırdım otuza kırka. (BAAD. II, 1996: 39)

Aşağıdaki atasözünün doğuşu da bu başlığa örnek oluşturacaktır:

“Burası bir büyük mekteptir; girmeyen en büyük merkeptir.

Bu atasözünü söyleyen yıllar öncesi Edirne cezaevinde yatmış bir tutukludur. Atasözü, kömürle duvara yazılmış. Oradan Türkiye ve Bulgaristan’ın her yöresine yayılmıştır.” (Acaroğlu, 1985: 111).

3. NASREDDİN HOCA FIKRALARINDAN KAYNAKLANAN ATASÖZLERİ

Daha önce fıkra ile atasözü ilişkisinde değindiğimiz bu durum, atasözlerinin oluşmasını açıklayan bir başka sebeptir. Nasreddin Hoca’nın nüktelerinden dilimize, atasözleri ve deyimler yerleşmiştir. Bunlar; “Damdan düşen halden bilir, el elin eşeğini türkü çağırarak arar, ya tutarsa, dostlar alışverişte görsün, yorgan gitti kavga bitti, kazan doğurdu, sen de haklısın, fincancı katırlarını ürkütme, ipe un sermek, mavi boncuk kimde ise benim gönlüm ondadır, acemi bülbül bu kadar öter, bindiğin dalı kesme, buyurun cenaze namazına, vb.” (Kurgan, 1988: 245). Bu atasözü ve deyimlerin yanında aşağıda örnek olarak yer alacak, elin ağzı torba değil ki büzesin ve parayı veren düdüğü çalar adlı fıkralar da bugün atasözü olarak kullanılmaktadır.

Nasreddin Hoca fıkralarının bazılarının zamanla atasözüne dönüştüğü konusuna açıklık getirecek olan örnek bir metin aşağıda yer alacaktır:

Elin ağzı torba değil ki büzesin.

“Bir gün Hoca oğlunu eşeğe bindirmiş, kendisi de arkadan yavaş yavaş yürüyerek köye doğru gidiyormuş. Bu durumu görenler:

‘Yahu, demişler. Şu hâle bakın, ihtiyar adam yaya gidiyor, delikanlı eşeğe binmiş. Dünya tersine döndü galiba.’

Hoca, bu sözleri işitince oğlunu eşekten indirip kendisi binmiş. Başlamışlar gene köylerine doğru yol almağa. Bir süre gittikten sonra gene birkaç köylüyle karşılaşmışlar. Köylüler:

‘Ne ayıp, demişler. Koca adam eşeğe binmiş, ufacak çocuk yaya yürüyor. Bu adamda hiç insaf, hiç merhamet yok mu acaba?’

Hoca, bu sözler üzerine bu defa oğlunu da eşeğe bindirmiş. Aradan çok geçmeden bir köylü topluluğuna daha rastlamışlar. Köylülerden biri:

‘Şunlara bakın hele, demiş. Eşegin bel kemiği nerdeyse kırılacak. Bu sıcakta iki kişi o cılız hayvana nasıl olur da biner? Hiç insaf yok mu bunlarda.’

Hoca, bir ‘lâhavle’ çektikten sonra eşekten inmiş, oğlunu da indirmiş. Eşek önde, onlar arkada yürümeğe başlamışlar. Tam köylerine yaklaştıkları sırada birkaç köylü daha karşılarına çıkmış. İçlerinden biri:

‘Şu aptallara bakın, demiş. Eşek bomboş gidiyor, kendileri de yaya. Böyle akılsızlık olur mu?’

Hoca’nın canı çok sıkılmış. Oğluna dönerek:

*‘Gördün mü evlât? Her ağızdan bir söz çıkıyor. İnsanları taş çatlasa memnun edemezsin. **Elin ağzı torba değil ki büzesin.** En iyisi biz bildiğimizden şaşmayalım.”*
(Tan, 1980: 174).

Bu örnek fıkramızda da görüleceği üzere, Nasreddin Hoca’nın başından geçen bir olay, bünyesine biraz da mizah unsurları katarak insanlara ders vermeyi amaçlamaktadır. Ama fıkranın sonunda yer alan en etkili cümle, hatta fıkranın ana konusunu üzerinde taşıyan cümlesi bugün atasözü olarak kullanılmaktadır.

4. BELİRLİ BİR HİKÂYEYE YA DA FIKRAYA DAYANDIRILARAK OLUŞAN ATASÖZLERİ

Bazı atasözlerinin bir hikâyesi vardır. Aslında bu hikâyelerin atasözünün oluşmasından sonra mı ortaya çıktığı, yoksa bu hikâyeye dayandırılarak mı atasözünün oluştuğu sorusuna cevap bulmak oldukça zordur. Zira, hem atasözleri hem de hikâyelerinin halk muhayyilesinde oluşması bu güçlüğü doğuran en önemli sebeptir. Atasözlerinin, hikâyelerinin olması yadırganacak bir durum olmayıp, tıpkı hikâyeli deyimlerimizin olduğu gibi atasözlerimizin de kaynağını açıklayan hikâyelerin olacağı unutulmamalıdır. Bu konuya açıklık getirecek iki örneği aşağıya alıyoruz:

Sakla samanı

Gelir zamanı

“Eskiden, bir devlet egemenliği altındaki yaşlı insanların denize atırmış. Bir genç babası yaşlanınca onu denize atmaya götürmüştü. Denizin yakınındaki kayalıklara gelince babası oğluna:

“Ben de babamı burada denize atmıştım.” deyince, oğlu babasına, baba, “Ben de yaşlanınca benim oğlum da beni buradan atacak mı?” diye sormuş. Babası “Tabi oğlum, oğlun da seni atacak.” demiş. O genç bunun üzerine babasını denize atmaktan vazgeçmiş. Devletinden saklı evinde bakarmış. O yıllarda da o memlekette ekin bitmemiş, senelerce ktlık sürmüş. Kimse bir dönüm ekin ekememiş.

Yaşlı babası oğluna demiş ki:

“Samanlıktaki samanı götür, nadaslara saç.” O yıl kimsede ekin olmamış. Bunların halazada da ise tek tük ekinleri olmuş. Bir kelleden on, yirmi kök ekin olmuş. Bu olayı devletin yetkilileri araştırmış. Bu genci çağırmışlar, sormuşlar. Bu genç de durumu anlatmış. Bu aklın yaşlı aklı olduğuna karar vermişler. **Sakla samanı, gelir zamanı** diyerek bir daha yaşlıları denize atmaktan vazgeçmişler.” (Gönen, 2001: 75)

Akıl olmayınca neylesin sakal,

Tarladan götürdü kayışı çakal.

“Vaktiyle ihtiyar bir köylü tarlayı sürmüş, sürülmeyen bir kısım kalmış. Ertesi gün yine nasıl olsa geleceğim diye, sabanı öküzlere bağliyan kayışı tarlada bir toprak yığınının altına saklamış. Ertesi gün, tarlaya geldiği zaman, kayışın çakallar tarafından çekilip götürülmüş olduğunu üzülererek görmüş.” (Cenikoğlu, 1991: 9)

Bazı atasözlerimiz bir fıkranın ifade etmeye çalıştığı hüküm üzerine kurulmuştur. Yani atasözü fıkranın sonunda oluşmuştur. Bu yolla ortaya çıkan atasözlerimizden aşağıda iki örnek yer alacaktır:

“Ev sahibi, yağmurlu havayı bahane ederek bir türlü gitmeyen can sıkıcı misafire şöyle demiş:

- Saçak altı kurudur

Misafirin yoludur.

Misafir de şu cevabı vermiş:

- Behey eşekten doğma katır

Ne gönül bilirsin, ne hatır

Misafirin gönlü değilsin ya

İsterse sırt üstü yatar.” (Özergin, 1970: 5783)

Yukarıdaki örnek fıkra metnimizin son iki mısrası bugün aynen ya da benzer şekillerde atasözü olarak kullanılmaktadır.

“Bir ana ile burnu biraz irice kızı görücülüğe gitmişler. Ancak görücüye çıkan kızın da ağzı biraz büyükmüş. Kız anasına bunu açıktan söyleyememiş de:

- Ana, ağabeyimin yeni yaptırdığı evin kapısı biraz büyük oldu, demiş.

Görücüye çıkan kız ise bu îmânın farkına varıp:

- İlâhi kardeş, demiş.

Gözdür süzülür

Ağızdır büzülür

İlle burun ille burun!” (Özergin, 1970: 5783)

Yukarıdaki örneğimizin son üç mısrası bugün atasözü olarak kullanılmaktadır.

5. TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDEN KAYNAKLANAN ATASÖZLERİ

Atasözlerinin kaynaklarını açıklayan ve oluşumlarına kaynaklık eden bir diğer unsur ise tasavvuftur. Atasözlerimiz arasında yer alan tasavvuf kökenli olanlarını, Abdülbâki Gölpınarlı tespit etmiş ve *Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* adlı eserinde yayımlamıştır. Biz bu eserden aldığımız birkaç örneği burada veriyoruz:

Ağaca dayanma çürür, duvara dayanma yıkılır; dayan kul, Allah’a dayan.

“Tasavvuf ehli arasında söylenegelen bu atasözü, herhangi bir işe doğru dürüst başlanınca, sağlam bir gönülle, başarı elde edeceğine inanarak o işin üstüne düşülmesini öğütler; aynı zamanda şuna-buna güvenerek, bir topluluğa dayanarak, başaramayacağı işe girişen kişinin, o işe girişmesine sebep olanların el çektikleri takdirde desteksiz kalacağını da hatırlatır.” (Gölpınarlı, 1977: 13).

Eğilen baş kesilmez. Eğilen boyun vurulmaz.

“Yaptığı kusûru anlayıp özür dileyen kişinin bağışlanacağını bildiren iki atasözüdür.” (Gölpınarlı, 1977: 111).

Kork Allah’tan korkmayandan.

“Allah’tan kormayanın vicdanî mürakabası olamaz; bu yüzden de dilediğini yapar. Bu atasözü bunu hatırlatmaktadır.” (Gölpınarlı, 1977: 205).

Nasıl yaşarsan öyle ölürsün.

“‘Her kul, ne üzerine, ne hâlde ölürse, ona göre, o tarz da dirilir.’ Meâlindeki hadîsin Türkçesidir. Tasavvuf ehli, bu atasözüne büyük bir önem verir.” (Gölpınarlı, 1977: 246).

Tekkeye hizmet eden tekkeden geçinir.

“Soyunan, yâni dervişliğe ıkrar veren kişi, tekkeye girer, orda kalır. Gördüğü muayyen hizmet yüzünden orda yer-içer.” (Gölpınarlı, 1977: 329).

Uluların sözü yere düşmez dünya durdukça.

“Yaşça, yahut yolca ulu olanların sözlerinin dinlenmesi gerektiğini, yaş, mevki ve olgunluk bakımından gerçekten uluysa tecrübelerinin de onu olgunlaştırdığı cihetle sözlerinin tutulması icap edeceğini öğütleyen bir atasözüdür.” (Gölpınarlı, 1977: 334).

6. BİLMECE PARÇALARININ ZAMANLA ATASÖZÜNE DÖNÜŞMESİ

Atasözlerimizin oluşum sürecine bir katkı da bilmecelerden gelmiştir. Anonim halk edebiyatının kalışlaşmış ifadeler başlığı altında değerlendirdiğimiz bu iki tür de ister istemez birbirini çeşitli şekillerde etkilemiştir.

Aşağıda, kaynağını bilmecelerden alan atasözü örnekleri yer alacaktır:

“Örümcek ile ilgili olan şu bilmecemizin iki mısraı alınarak atasözü olarak kullanılmıştır.

Bir kuşum var havayî

Yüksek yapar yuvayı

Değme bir kuş yapamaz

Onun yaptığı binayı.

(Erkek kuş havayı, Dişi kuş yapar yuvayı.)

İki mısraı alınarak atasözü hâline getirilmiş diğer bir bilmece ve onun atasözü olarak kullanımı şöyledir:

Salman deve

Girmez eve

Kır sapını

Girsin eve.

(Salman deve, gelmez eve.)” (İçel, 2005: 33)

7. MÂNİ PARÇALARININ ZAMANLA ATASÖZÜNE DÖNÜŞMESİ

Atasözü, sadece kalışlaşmış ifadelerden olan bilmecelerden kaynaklanmamış, anonim halk şiirinin bir türü olan mânilerin bazı parçalarının da atasözü olarak kullanıldığı olmuştur.

Aşağıda, Kerkük’ten derlenen mânilerin son iki mısrasının atasözü olarak kullanıldığını gösteren iki örnek yer alacaktır:

“Düşte gör

Hayalde gör düşte gör
Düşenin dostu olmaz
İnanmazsav düş te gör
Son iki mısra bir atasözüdür.

O yar gözün
Kim görüp o yar gözün
Aslan gücünden düşse
Karınca oyar gözün
Son iki mısra bir atasözüdür.” (Akkoyunlu, 2002: 630).

D. ATASÖZLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Atasözleri çeşitli şekillerde sınıflandırılarak incelenmiştir. Biz bu sınıflamaları şu başlıklar altında değerlendirdik:

1. Atasözlerinin Kullanıldığı Yere ve Zamana Göre Yapılan Sınıflandırma.
2. Atasözlerinin İçerdiği Konuya Göre Yapılan Sınıflandırma.
3. Atasözlerinin Birden Fazla Özelliği Göz Önünde Bulundurarak Yapılan Sınıflandırma.

Yukarıda üç ana başlıkta topladığımız atasözlerini sınıflandırma işi, atasözü araştırmacıları tarafından çoğu zaman birbirine karıştırılarak atasözlerine uygulanmıştır. Aslında her biri atasözlerinin farklı bir yönünü kapsayan bu maddeler, atasözlerini daha iyi irdelemek ve daha detaylı incelemek için kullanılabilecek metotlardır.

Bugüne kadar atasözü araştırmacılarının bir bölümü makalelerini ya da eserlerini hazırlarken konuyu esas almışlar, bir bölümü ise atasözlerini alfabetik olarak vermekle yetinmişlerdir. Bunun yanında tek maddeye göre sınıflama yapanlar olduğu gibi, bir veya birkaç maddeye göre de sınıflama yapan araştırmacılarımız olmuştur.

1. ATASÖZLERİNİN KULLANILDIĞI YERE VE ZAMANA GÖRE YAPILAN SINIFLANDIRMA

Atasözlerini kullanıldığı ülke, bölge ve kullanım zamanı bu sınıflamada esası oluşturmuştur.

Bu sınıflamayı yapan ilk araştırmamız Ömer Asım Aksoy'dur. Ona göre:

1. Bugün yurdumuzun her yerinde kullanılanlar
2. Kullanılışları, yurdumuzun kimi bölgelerine özgü olanlar
3. Türkiye dışındaki Türk lehçelerinde yaşayanlar
4. Eski zamanlarda kullanılmış, bugün unutulmuş olanlar.

(Aksoy, 1965'ten, 1996: 7)

Şükrü Elçin de atasözlerini bu sınıflamayı kullanarak gruplandırmıştır. Ona göre ise:

1. Bütün Türk dünyasında kullanılanlar
2. Türkiye gibi bir bölgeye has olanlar
3. Tercüme atalar sözü

2. ATASÖZLERİNİN İÇERDİĞİ KONUYA GÖRE YAPILAN SINIFLANDIRMA

Atasözlerimizin içerdiği konuya göre tasnifinin yapılması, birçok araştırmamız tarafından en çok tercih edileni olmuştur. Bu doğrultu da yapılan tasniflerin hemen hepsi aynı zaman da o eserin ya da makalenin atasözlerini inceleme başlıkları olmuştur. Aşağıda atasözlerimizin konuya bağlı olarak yapılan tasniflerinden örnekler yer alacaktır.

Aydın Oy, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri* adlı çalışmasında konuya göre tasnifi esas almıştır:

Atasözlerimizde Ulusal Değerlerimiz, Türklük Konusunda Atasözleri, Atasözlerimizde Sosyal Yaşantı ve Sosyal Değerler, Atasözlerimizde Din, Atasözlerimizde Tasavvuf İzleri, Sağlık ve Ölüm Konusunda Atasözleri, Ekonomi Üzerine Atasözleri, Atasözlerimizde Doğa (Tabiat) ve Evren (Kâinat), Hayvanlarla İlgili Atasözleri, Atasözlerimizde At, Atasözlerimizde Tarım ve Hayvancılık, İklim ve Halk Takvimi Üzerine Atasözleri (Oy, 1972: V).

Konuya göre tasnif yapan bir diğer atasözü araştırmamız İ. Hilmi Soykut'tur. *Türk Atalar Sözü Hazinesi* adlı eserinde çok ayrıntıya girilerek hazırlanan tasniften biz buraya ana başlıkları alıyoruz:

Allah ve İnsan; Tabiat; Adam-İnsan; Kadın; Erkek ve Kadın; İnsan ve Sıhhat, İnsanda Beğenilen Haller, İyi Vasıflar; İnsanda Hoş Görülmeyen, Kötü Haller; İnsan ve Tabiat; İnsan ve Toplum; İnsan ve Çeşitli Mârifet, Meslek ve San'atlar; İnsanoğlunun Hayat Boyunca Rastladığı Maddî Davranışlar, Durumlar, Hükümler, Olaylar ve Tepkiler; İnsanoğlunun Hayat Boyunca Rastladığı Manevî Davranışlar, Durumlar, Hükümler, Olaylar ve Tepkiler; Türülü İşler ve Durumlar Hakkında, Ataların Açık ve Kesin Öğütleri; Hayvanlar ve Bunların Özellikleriyle İlgili Sözler; Çeşitli Konularda Atasözleri (Soykut, 1974: 437-452).

Türker Acaroğlu da, *Türk Atasözleri* adlı eserinde konuya bağlı bir tasnif yapmıştır:

A. Meslek ve Sanat Düsturları: 1. Zaman, 2. Çiftçilik, 3. Bağcılık-Bahçecilik, 4. Çobanlık, 5. Avcılık, 6. Değirmencilik, 7. Kasaplık, 8. Nalbantlık, 9. Tabaklık (Debbaglık), 10. Tellallık (Tellaliye), 11. Ve Ötekiler.

B. Günlük Yaşam Kuralları: Kişisel Yaşam Kuralları, Aile Yaşamı Kuralları, Toplumsal Yaşam Kuralları.

C. Din ve Dünya İşleri: 1. Allah (Tanrı), Peygamber, Evliya, İmam, 2. Padişah (Sultan), Kadı (Hâkim), Bey (Efendi) (Acaroğlu, 1992: 9-25).

Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş* adlı eserinde atasözlerini konulara göre şöyle tasnif etmiştir:

I. İnsan ve Değerler

A. Yüceltilen Değerler: a. Dostluk, b. İyilik, c. Sabır, d. Sebat, azim, e. Bağışlama, f. Fedakârlık, g. Aşk, sevgi, h. Temkin, ihtiyat, ı. Digergâmlık, i. Hayata bağlılık.

B. Yerilen Değerler: a. Cimrilik, b. Yalancılık, c. Suçu yüklenmeyiş, d. Tenkide tahammülsüzlük, e. İhtiyatsızlık, f. Öfke, g. Nankörlük.

C. İnsan karakteri ve kişilik

II. İnsan-Cemiyet: a. Sosyal işbirliği, dayanışma, b. Sosyal hiciv, c. Mevkiye rağbet, d. Yöneticilik, e. Kanun fikri, f. Mülkiyet, g. Ekonomi, h. Eğitim, ı. İş ve zamanın değerlendirilmesi, i. Kabiliyetlerin değerlendirilmesi, j. Düşmana karşı uyanık olma.

III. Bilgi ve Hakikat

IV. Dünya Görüşü

A. a. Kader fikri, b. Nasip, c. Tanrı,

B. Determinizm (sebepe-netice münâsebeti)

C. Değerlerin Değişmesi (Elçin, 1993: 626-632).

H. Fethi Gözler de, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi*'nde sunduğu bildirisinde; atasözlerimizi, konuya bağlı kalarak şöyle tasnif etmiştir:

1. Eğitimle ilgili atasözlerimiz
2. Sosyal konulara ait atasözlerimiz
3. Şahsî değerlerle ilgili atasözlerimiz
4. Ekonomik kavramları dile getiren atasözlerimiz
5. Türk milletin genel karakter ve niteliklerine dair atasözlerimiz

6. Türk halkının nefret duyduğu ve tiksindiği olaylar ve davranışlara ait atasözlerimiz

7. Atalarımızın çeşitli konulardaki görüş ve düşüncelerini belirten atasözlerimiz (Gözler, 1982: 193)

Çalışmalarda atasözlerinde işlenen bütün konular ayrı ayrı başlıklarda incelendiği gibi tek bir konuyu etraflıca inceleyen araştırmacılar da olmuştur. Bunlardan biri de Vedat Kurukafa'dır.

Vedat Kurukafa, *Türk Dünyası Araştırmaları* (6 (68), Ekim 1990)'ndaki "Atasözlerinde Hayvanlar /Tesbit, Tasnif, Tahlil" adlı makalesinde sadece hayvanlarla ilgili atasözlerinin tasnifini yapmıştır. Burada Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'ndeki 2110 atasözü taranmış ve 447 atasözünün hayvanlarla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu tasnife göre atasözlerinde geçen hayvanlar şu başlıklar altında değerlendirilmiştir:

Yabanî Hayvanlar: 1. Arslan, 2. Ayı, 3. Balık, 4. Domuz, 5. Fare (Sıçan), 6. Fil, 7. Gergedan, 8. Kurbağa, 9. Kurt, 10. Maymun, 11. Tilki, 12. Yılan.

Kuşlar: 1. Anka, 2. Baykuş, 3. Baz, 4. Bülbül, 5. Daz, 6. Doğan, 7. Karga, 8. Kartal, 9. Keklik, 10. Kırlangıç, 11. Kuzgun, 12. Leylek, 13. Saksığan, 14. Serçe, 15. Şahin, 16. Turna.

Böcekler: 1. Akrep, 2. Arı, 3. Bit, 4. Bükelek, 5. Çekirge, 6. Çıyan, 7. Karınca, 8. Kurt, 9. Pire, 10. Sinek, 11. Sivrisinek, 12. Yengeç.

Evcil Hayvanlar: 1. At, 2. Beygir, 3. Buzağı, 4. Cıvıv, 5. Dana, 6. Deve, 7. Eşek, 8. Horoz, 9. İnek, 10. İt, 11. Katır, 12. Kaz, 13. Keçi, 14. Kedi, 15. Koç, 16. Koyun, 17. Kuzu, 18. Manda, 19. Oğlak, 20. Öküz, 21. Ördek, 22. Piliç, 23. Sıpa, 24. Tavşan, 25. Tavuk, 26. Tay, 27. Teke, 28. Toklu (Kurukafa, 1990: 142).

Atasözlerinde geçen hayvanlarla ilgili bir diğer tasnifli çalışma ise Ahmet Yanar tarafından hazırlanan *Hayvan Motifli Atasözleri ve Deyimlerimiz* adlı eserdir. Atasözlerimiz üzerine hazırlanan popüler bir kitap olan eserde, atasözlerimizde ve deyimlerimizde yer alan hayvanlar alfabetik olarak tasnif edilmiştir.

Levent Doğan, "Kırgız Atasözlerinin Sınıflandırılması", başlıklı yazısında (*Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9, Bahar, 2000) Kırgız atasözlerini konularına göre ayırarak şu sınıflamayı yapmıştır:

A. Yerilen ve Yüceltilen Değerler ile İlgili Atasözleri: a. Vatan-millet sevgisi ve birlik-beraberlik, b. Yiğitlik, c. Dostluk, ç. Dürüstlük, Hırsızlık, Doğruluk, Yalancılık, İyilik ve Kötülük, d. Sabretmek, e. Tedbirli olmak, f. Adalet, g. Bağışlama, h. Kendini bilmezlik, ı. Aç gözlülük, i. Danışmak ve nasihat.

B. İlim-Bilim Sahibi Olmak, Akıl ve Dil ile İlgili Atasözleri

C. Sağlığın Önemi ile İlgili Atasözleri

Ç. Sosyal Hayat ile İlgili Atasözleri: a. Kurnazlık, b. Zenginlik ve Fakirlik, c. Sosyal Hiciv, ç. Misafirlik-Komşu, d. Mevki-Makam sahibi olmak, e. Ölüm, f. İş, emek ve zahmet çekmek, g. Aile fertleri, ğ. Allah ve Din, h. Düşman.

D. Hayvanlar ile İlgili Atasözleri

E. Tabiat Unsurları ile İlgili Atasözleri

F. Kımız ve Manas ile İlgili Atasözleri (Doğan, 2000: 206-241)

Ülkü Çelik Şavk, *Kırgız Atasözleri* adlı eserinde Kırgız atasözlerini aşağıya aldığımız maddelere göre sınıflandırmıştır:

1. Vatan, ulus, ülke, vatandaşlık, mücadele, lider, topluluk, yönetim, sorumluluk.
2. Emek, meslek, ekonomi, tasarruf, iş hayatı, boş gezme.
3. Dostluk, yoldaşlık, uyumluluk, konukseverlik, kadir kıymet, hata, küskünlük, düşmanlık.
4. Ömür, ölüm, sağlık, gençlik, ihtiyarlık, baht, kaygı, kıvanç, güç, temizlik, güzellik, hoşluk, yiyecek.
5. Tabiat olayları, vakıalar, hayat tecrübeleri, havyanlar, öğütler.
6. Dil ve belâgat.
7. Ana baba, sevgi, aile, çocuk, kardeşlik, akrabalık, gelenek görenekler, eğitim.
8. Din, ticaret, zenginlik, egemenlik, makam, devlet.
9. Sınıfları içeren atasözleri.

(Çelik Şavk, 2002: X)

Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı / Türk Dünyası Edebiyat Tarihi* (C. 3)'ndeki atasözü maddesinde; Türk dünyası atasözlerinin, aşağıya tarafımızdan maddeleştirilen ölçütlere göre sınıflandırılabileceğini şu şekilde ifade etmektedir:

1. Türk dünyası atasözleri, söyleyiş özelliği, kavram, fonetik, sentaks, vb. hususlarda çok büyük ölçüde ayniyet göstermekle birlikte çeşitli nedenlerle bazı atasözleri de değişik bakımlardan farklılıklar taşımaktadır.

a. Aynı hayat tarzını, dünya görüşünü, gelenek ve görenekleri ve dolayısıyla da aynı kültürel ekolojiyi yansıtmada anlam ve söyleyiş bakımından birbirinin tamamen aynısı olanlar.

b. Anlamı aynı olmakla birlikte söylenişinde bir veya birkaç kelime ve bazen de sadece sınırlı ufak tefek farklılıklar olan atasözleri.

c. Her Türk boyunun ve topluluğunun yaşadığı sosyokültürel muhitin yer aldığı hususi coğrafya ve sosyokültürel farklılıkların dışı vurulduğu mahallî olan atasözleri.

2. Atasözlerini taşıdıkları yargıların niteliklerine göre yapılan tasnif.

a. Atasözlerinin bir kısmı açıktan açığa ahlaki amaçlar gözetir.

b. Atasözlerinin diğer bir kısmı ise açıktan açığa öğüt vermez.

3. Bazı âdet ve gelenekleri düsturlaştırmış olan atasözleri.

Maddenin devamında *Atasözlerinin Tema ve Konuları* başlığında ise şu sınıflamayı yapmıştır:

Yiğitlik, Mertlik, Ağırbaşlılık, Sabırlılık, Konukseverlik, Sosyal Değerler, Aile, Akrabalık, Komşuluk, Dostluk, Görgü Kuralları, Sağlık ve Ölüm Konusunda Atasözleri, Ekonomi Konulu Atasözleri, Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Atasözleri, Tabiat ve Evren Konulu Atasözleri, İklim ve Takvimle İlgili Atasözleri, Hayvanlarla İlgili Atasözleri, Zihin Terbiyesi ve Diğer Konular (Çobanoğlu, 2003a: 160-180).

3. ATASÖZLERİNİN BİRDEN FAZLA ÖZELLİĞİ GÖZ ÖNÜNDE BULUNDURARAK YAPILAN SINIFLANDIRMA

Pertev Naili Boratav *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* adlı eserinde atasözlerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Asıl atasözleri

a. Bir yargıyı, ya da bir gözlemi kapsayan atasözleri

b. Dolambaşsız, açık bir öğüt, akıl verme, ya da yasaklama biçimindeki atasözleri

c. Fıkra edası taşıyan atasözleri

2. Atalarsözü değerindeki deyimler

a. Atasözü çeşnisi taşıyan deyimler

b. Bireylik hâllerde uygulanan deyimler

c. Benzetmeli deyimler

(Boratav, 1992: 120-122)

Erman Artun ise *Türk Halk Edebiyatına Giriş* adlı çalışmasında atasözlerini şu başlıklar altında sınıflandırmıştır:

1. Asıl atasözleri

a. Bir yargı, bir gözlem görünümündeki atasözleri, bir ders veya davranış kuralı öğretenler, bir ahlak kuralına sahip bir gözlemi anlatanlar veya günlük olayların, tabiat olaylarının gözleminden doğan hükümleri anlatanlar.

b. Doğrudan doğruya bir öğüt, bir emir, yasak belirtenler

2. Atasözü niteliğindeki deyimler

3. Fıkra türünde atasözleri (Artun, 2004: 229).

E. ATASÖZLERİ İLE KALIPLAŞMIŞ DİĞER TÜRLERİN İLİŞKİSİ

Anonim halk edebiyatının kalıplaşmış ifadeler alt başlığını atasözü, deyim, dua-beddua, bilmece ve ölçülü sözler oluşturur. Bu sözler arasında çeşitli ortaklıklar olduğu gibi farklılıklar da vardır.

Aşağıda atasözü ile diğer kalıplaşmış ifadeler ayrı ayrı değerlendirilecektir.

1. ATASÖZÜ VE DEYİM İLİŞKİSİ

Bugüne kadar ortaya konulan eserlerde atasözleri ile deyimler çoğunlukla birlikte ele alınmıştır. Birçok eserimizde de atasözü ile deyim birbirine karıştırılmıştır. Atasözlerinin şekil ve kavram özelliklerini daha önce vermiştik. Burada öncelikle deyim anlamını vermek gerekecektir: “Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce.” (Aksoy, 1988: 52).

Atasözleri ile deyimler arasındaki ortaklıklar ve farklar aşağıda belirtilecektir.

Atasözü ile deyim arasındaki en önemli ortaklıklar:

1. Hem atasözleri, hem deyimler kalıplaşmış sözler olup kısa ve özlü bir anlatım yapısına sahiptirler.
2. Hem atasözlerinde, hem de deyimlerde kelimeler genellikle gerçek anlamının dışında kullanılarak mecaz sanatına sıkça başvurulmuştur.
3. Bazı sözler ifade ettiği anlama göre hem atasözü, hem de deyimdir.
4. Hem atasözünün, hem de deyim hikâyesi olanları vardır.

Atasözü ile deyim arasındaki en önemli farklar:

1. Atasözleri genel kural niteliğinde bir hüküm ifade ederler, deyimler ise genel kural niteliğinde bir hüküm taşımazlar.
2. Atasözleri uzun gözlem ve deneyime dayanırlar, deyimler için bunu söyleyemeyiz.
3. Atasözleri en az bir cümleden oluşurken, deyimler genellikle bir veya birkaç kelimeden oluşurlar.

Burada maddeleştirek aralarındaki ilişkinin özünü vermeye çalıştığımız atasözleri ile deyimler tarihî kökleri çok eskiye dayanan sözlerdir. Kalıplaşmış olması ve günlük konuşmalarda sıkça kullanılması, onların zaman içerisinde bozulmadan bugünlere gelmesini sağlamıştır.

2. ATASÖZÜ VE BİLMECE İLİŞKİSİ

Günlük yaşamda insanı ilgilendiren her şeyi konu edinerek, çeşitli ipuçları üzerine kurulu, soru cevaptan oluşan kalıplaşmış ifadelerin bir türü de bilmecelardır. Atasözü ile bilmece arasındaki tespit ettiğimiz ortaklıklar ve farklılıklar aşağıdadır.

Atasözü ile bilmece arasındaki en önemli ortaklıklar:

1. Hem atasözü, hem bilmece anonim olmakla birlikte, muamma veya lûgazların yazarları veya söyleyenleri bellidir.
2. Hem atasözü, hem bilmecenin nesir şeklinde söylenenleri olduğu gibi nazım şeklinde söylenenleri de vardır.
3. Her iki tür de, insanı ilgilendiren, hayatın bütün alanlarını konu edinirler.

Atasözü ile bilmece arasındaki en önemli farklar:

1. Atasözleri durup dururken söylenen sözler olmayıp yeri gelince söylenir. Bilmeceler için bunu söyleyemeyiz. Zira bilmeceler etrafında, bilmece sorma geleneği oluşmuştur. Geleneğin ön gördüğü zamanlarda (ev oturmalarında, kış gecelerinde, vb.) bilmece sorulur.
2. Bilmeceler, karşıdaki kişinin bilgisini ve düşünme hızını, vb. özellikleri ölçerler. Oysa atasözlerinin hitap ettiği kitleye ders ve öğüt verme en önde gelen özelliğidir.

3. ATASÖZÜ VE DUA-BEDDUA İLİŞKİSİ

Bir kişi hakkında ya da insanı ilgilendiren herhangi bir konuda iyiliği, güzelliği, olumluyu isteyen kalıplaşmış ifadeler duayı; kötülük ve olumsuzluğu isteyen, olumsuz mahiyetteki kalıplaşmış ifadeler de bedduayı oluşturur. Dua ve beddua ile atasözünün az da olsa ortaklıkları ve farklılıkları vardır.

Atasözü ile dua-beddua arasındaki en önemli ortaklıklar:

1. Hem atasözünün hem de dua-bedduanın nazım ve nesir şekilleri vardır.
2. Atasözlerinin ifade ettiği anlam ile duanın bazı ortaklıkları vardır. Atasözleri genel olarak öğüt verirken insanları iyiye, güzele ve doğruya yönlendirmeye

çalışır. Dua da ifade ettiği anlam bakımından insanların iyiye, güzel ve doğruya ulaşması için yapılan istektir.

3. Hem atasözleri, hem de dua-beddua az sözle çok şey anlatırlar.

Atasözü ile dua-beddua arasındaki en önemli farklar:

1. Dua-bedduanın konusu insan merkezlidir. Atasözleri ise bütün konuları işlerler.

2. Özellikle beddua söylemekten insanlar kaçınırlar, atasözlerinde böyle bir durum yoktur.

3. Beddualar insanların kötü duruma düşmelerini isterken, atasözlerinde böyle bir durum yoktur. Aksine atasözleri insanları kötülüklerden ve olumsuz durumlardan korumaya çalışırlar.

4. ATASÖZÜ VE ÖLÇÜLÜ SÖZ İLİŞKİSİ

Kalıplaşmış ifadelerin bir türü de çoğunlukla hece ölçüsü ile söylenmiş, az da olsa aruz ölçüsü ile söylenenleri olan, başlangıçta söyleyenleri olan fakat bugün unutilan ölçülü sözlerdir. Ölçülü sözler ile atasözleri arasındaki ortaklıklar ve farklar aşağıda belirtilmiştir.

Atasözleri ile ölçülü sözler arasındaki en önemli ortaklıklar:

1. Ölçülü sözlerin başlangıçta söyleyeni belli iken bugün unutulmuştur. Aynı durum bazı atasözleri için de geçerlidir.

2. Hem atasözlerinde, hem de ölçülü sözlerde öğüt ve ders verme en önemli hedefler arasındadır.

Atasözleri ile ölçülü sözler arasındaki en önemli farklılıklar:

1. Atasözleri bir hüküm içerirken, ölçülü sözler bir hüküm içermezler. Fakat dilek ve temenni içerenleri vardır.

2. Ölçülü sözler manzum olmakla birlikte, manzum olan atasözlerinin dışında mensur atasözleri de vardır.

F. ATASÖZÜ ÇALIŞMALARININ DÜNÜ VE BUGÜNÜ

1. TANZİMAT DÖNEMİYLE BAŞLAYAN ATASÖZÜ ÇALIŞMALARI

Atasözlerimizin tespit edildiği ilk kaynak olan *Orhun Abideleri*'nden başlayarak ortaya konulan eserlerde atasözü kullanılması, ilk derlenen atasözü metinlerinin yer aldığı *Dîvânü Lûgati't- Türk*'le devam etmiştir. Aynı dönemlerde ve daha sonraki dönemlerde yazılan eserlerde de atasözü kullanma işi sürmüştür. Bu arada, Mevlâna Şemseddin'in *Teshil* (1480) adlı tıp kitabının sonunda yer alan ve kimin tarafından eklendiği belli olmayan atasözleri, bir manzumenin ya da bir eserin uygun bir yerinde kullanılmadan müstakil ortaya konulan ilk atasözlerimiz olması yönüyle de önemlidir.

Tanzimat'a gelinceye kadar atasözleri, divan edebiyatının türlerinde ve halk âşıklarının atalar sözü ve nasihat destanlarında kullanılmaya devam etmiştir. Tanzimat dönemiyle beraber atasözleri üzerine derlemeler yapılmış, yapılan bu derlemeler el yazmalarında ve basma kitaplarla yayımlanmıştır.

“Osmanlı döneminde derlenmiş bulunan atasözleri ve deyim ihtiva eden eserler iki bölümde değerlendirilmelidir. Bunlardan birincisi; sadece atasözü ve deyim ihtiva eden derlemeler, ikincisi ise atasözleri ve deyimlerle birlikte manzum ve mensur örnekleri ihtiva eden derlemelerdir. Sadece atasözü ve deyim ihtiva eden derlemelerin 41'i yazma, 55'i eski harfli basılı eser olmak üzere toplam sayısı 96'dır. İkinci bölümde yer alan derlemelerin sayısı ise beşi el yazması, ikisi eski harfle basılı toplam yedi tanedir.” (Beyzadeoğlu, 2002: 623).

Atasözü yazmaları ve ilk basma eserler, Ömer Asım Aksoy, Aydın Oy, Türker Acaroğlu, Süreyya Beyzadeoğlu, vb. atasözü araştırmacıları tarafından daha önceden ayrıntılı olarak incelenmiştir. Biz, burada basma atasözü çalışmalarının yapı taşı mahiyetinde olan eserleri vermekle yetineceğiz.

1. Edirmeli Hıfzî, *Manzume-i Durub-i Emsal*, İstanbul 1845.

Not: Bu eser, Tülin Kakı tarafından *Hıfzî / Manzûme-i Durûb-ı Emsâl* (İstanbul 1991, 25+25[tıpkıbasım]) adıyla Mimar Sinan Üniversitesi'nde Aydın Oy'un danışmanlığında lisans tezi olarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

2. Vacid, *Durub-i Emsal*, İstanbul 1859.

Not: Bu eser, Mukadder Türk tarafından *Vâcid / Durûb-ı Emsâl* (İstanbul 1991, 32+39[tıpkıbasım]) adıyla Mimar Sinan Üniversitesi'nde Aydın Oy'un danışmanlığında lisans tezi olarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

3. Şinasi, *Durub-ı Emsal-i Osmaniye*, İstanbul 1863; 2. bs. 1870.

4. Şinasi-Ebuzziya Tevfik, *Durub-ı Emsal-i Osmaniye*, İstanbul 1885. (Ebuzziya Tevfik tarafından genişletilmiş 3. bs.)

Not: Bu eser, Süreyya Beyzadeoğlu tarafından *Şinasi, Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*, adıyla İstanbul'da 2003'te yayımlanmıştır.

5. Ahmet Vefik Paşa, *Türkî Durûb-ı Emsâl - Atalar Sözü*, İstanbul 1871; 2. bs. *Müntehabat-ı Durûb-ı Emsâl - Atalar Sözü*, İstanbul 1872.

Not: Bu eserin ilk baskısı, Ayten Dak tarafından *Ahmet Vefik Paşa / Atalar Sözü Türkî Durûb-ı Emsâl* (İstanbul 1991, 168+166 [tıpkıbasım]) adıyla Mimar Sinan Üniversitesi'nde Aydın Oy'un danışmanlığında lisans tezi olarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

6. Ahmet Midhat, *Türk Durub-ı Emsali*, İstanbul 1878.

7. Tekezade M. Sait, *Durub-i Emsâl-i Türkiyye Yahud Atalarsözü*, İstanbul 1893.

Not: Bu eser, Serap Tosunoğlu tarafından *Tekezâde M. Sa'id / Durûb-ı Emsâl-i Türkiye Yahut Atalar Sözü* (İstanbul 1991, 337 s.) adıyla Mimar Sinan Üniversitesi'nde Aydın Oy'un danışmanlığında lisans tezi olarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

8. Abdülâhat Nuri, *Atalar Sözü*, İstanbul 1918; 2. bs. Kastamonu 1923. (*Dîvânü Lûgati't- Türk*'teki atasözleri incelenmiştir.)

9. Gümülcineli Özbekoğlu Esat, *Türk Dilinde Darb-ı Meseller*, İzmir 1341.

Not: Bu eser, Aydan Şensoy tarafından *Gümülcineli Özbekoğlu Esat, Türk Dilinde Darb-ı Meseller* (İstanbul 1991, 34+46+36[tıpkıbasım]), adıyla Mimar Sinan Üniversitesi'nde Aydın Oy'un danışmanlığında lisans tezi olarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Atasözü derleme ve yayın çalışmaları yukarıda verdiğimiz eserlerin yayın tarihlerinden de anlaşılacağı üzere 1860'lı yıllardan sonra başlar. Edirneli Hıfzî'nin eserini manzum olması dolayısıyla hariç tutarsak, buradaki eserler ileride bir çığır hâlinde gelişerek çoğalacak olan atasözü derleme ve yayımlama çalışmalarının öncüleri durumunda olmuşlardır.

Ayrıca; bu dönemde yabancıların eserlerinde de atasözlerimize rastlamak mümkündür. Fransız yazar Paul de Regla'nın 1892'de Paris'te yayımladığı *Les Bas-*

fonds de Constantinople (İstanbul'un Ayaktakımı) adlı eserinin son bölümünde birçok Türk atasözü vardır (Acaroğlu, 1992: 74).

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ATASÖZÜ ÇALIŞMALARI

Şu an içinde bulunduğumuz zamanı da kapsayan bu dönemde atasözü çalışmalarımız önemli bir artış göstermiştir. Bu dönemde müstakil atasözü kitaplarının yanında *Halk Bilgisi Haberleri*, *Folklor Postası* ve özellikle *Türk Folklor Araştırmaları* dergilerinin atasözü çalışmalarının ilk döneminde katkısı çok büyük olmuştur. Daha çok derlemeye dayanan atasözü yayınları, atasözü hazinemizin somut olarak ortaya konulmasını sağlamıştır.

Halkın güncel hayatında kullandığı fakat henüz yazıya aktarılmayan atasözleri bu dönemde yazıya aktarılmaya başlanmış ve yeni bir inceleme alanı olarak ortaya çıkmıştır. Hâlen atasözü derleme çalışmaları devam etmektedir.

1960'lı yıllarla birlikte Türk Dil Kurumu atasözü derleme işlerini de yürütmüş ve bölgelerden atasözleri derletmiştir. Bu atasözleri daha sonra *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* (Ankara 1969) adıyla yayımlanmıştır.

Derleme faaliyetleriyle beraber atasözlerini açıklayan sözlük yayıncılığı da bu arada doğmuş ve günümüzde sayıları yüzlerle ifade edilen atasözü sözlükleri ya da diğer bir adla açıklamalı atasözleri kitapları ortaya konulmuş ve konulmaya devam etmektedir.

Özellikle son yıllarda diğer Türk devlet ve topluluklarının atasözü varlıklarının ortaya konulmaya başlanmasıyla birlikte az da olsa makale boyutunda karşılaştırmalı çalışmalar yapılmıştır.

Günümüze gelinceye kadar atasözlerine diğer halk edebiyatı türlerine göre daha fazla araştırmacı ve bilim adamı tarafından eğilinmiş, fakat bu çalışmalar daha çok derlemeyle sınırlı kalmıştır. Atasözlerinin bilimsel olarak henüz istenilen boyutta incelemeleri yapılamamış, makale boyutundan ileri gidilememiş, ortaya bilimsel eserler yeterince konulamamıştır.

Aşağıda son dönemdeki atasözü çalışmaları çeşitli başlıklar altında değerlendirilecektir.

a. Bibliyografyalar

1. Cahit Öztelli, "Bibliyografya: Türk Atasözleri Bibliyografyası", *Türk Folklor Araştırmaları*, 6 (134), Eylül 1960, 2219-2222.

Burada; 61 kaynağın künyeleri verilmiş, makalenin sonunda ise sonradan eklenen dört kaynağın künyesi verilmiştir.

2. Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü (2 Cilt)*, İstanbul 1988 (7. bs.). Buradaki Kaynakça da atasözleri ve deyimlerle ilgili 730 kaynak vardır.

3. Aydın Oy, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul 1972.

Eserin sonunda yer alan *Bibliyografya*'da 567 kaynak verilmiştir.

4. Turgut Kut, "Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Atasözleri Kitapları", *Türk Folkloru*, 5 (53), Aralık 1983, 5-6.

Burada, 9 kaynağın künyesi verilmiştir.

5. Saim Sakaoğlu, "Atasözleri ve Deyimler Bibliyografyası / Ek", *Türk Folkloru*, 6 (66), Ocak 1985, 12-15.

Aksoy'un ve Oy'un eksiklerine 75 kaynakla ek yapılmıştır.

6. Türker Acaroğlu, *Dünya Atasözleri*, İstanbul 1989.

Burada; 254 kaynağın künyesi verilmiştir.

b. Dergiler

1. Türkiye'deki Dergiler

Yukarıda kısaca değindiğimiz üzere *Halk Bilgisi Haberleri* ile başlayan dergilerdeki atasözü yayınları *Folklor Postası* ve *Türk Folklor Araştırmaları* ile devam etmiştir. Bunlarında yanında, *Sivas Folkloru*, *Türk Folkloru*, *Türk Dünyası Araştırmaları*, *Türk Dili*, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, *Türk Folklorundan Derlemeler*, *Türk Folkloru Araştırmaları*, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, *Erciyes*, *Millî Folklor*, vb. dergiler de atasözü çalışmalarına katkıda bulunmuş ve yayınıni sürdürenler çalışmalarına devam etmektedir. Ayrıca halk edebiyatı ve halk bilimi ile ilgili yazılara yer veren bütün dergilerde küçüklü büyüklü atasözü yazılarına rastlamak mümkündür.

2. Atasözü Dergisi: Proverbium

Atasözü dergisi *Proverbium* Fin Edebiyat Derneği tarafından Helsinki'de yayımlanmıştır. Şükrü Elçin, İlhan Başgöz gibi halk edebiyatçılarından da makalelerinin yayımlandığı dergi dünya atasözü araştırıcılığına çok büyük katkılar sağlamıştır.

Kaynaklardan takip ettiğimize göre 1996 yılına kadar yayınıni sürdürmüştür.

c. Atasözü Kitapları

Bu dönemde atasözleri ile ilgili birçok eser ortaya konulmuştur. Aşağıya, bu eserlerden alanımız için önemli olanlarını alıyoruz:

1. Necip Asım [Yazıksız], *Divan ü Lûgat-it Türk'ten Mehuz Eski Savlar*, İstanbul 1924. (Dîvân'dan tespit edilen 290 atasözüne yer verilmiştir.)
2. Haşim Veli, *Atalar Sözü*, İstanbul 1926. (763 deyim ve atasözü vardır.)
3. Sadettin Nüzhet [Ergun], Mehmet Ferit [Uğur], *Konya Vilâyeti Halkîyat ve Harsiyyatı*, Konya 1926. (Yeni harflere Hüseyin Ayan tarafından (Konya 2002) aktarılmıştır. 2057 atasözü vardır.)
4. Alp Demir, *Türk Dilinde Darb-i Meseller*, İstanbul 1933. (5200 deyim ve atasözü vardır.)
5. Veled Çelebi İzbudak, *Atalar Sözü*, Ankara 1936. (698 atasözü vardır.)
6. Sadı G. Kırımlı, *Atalar Sözü*, İstanbul 1939. (2742 atasözü vardır.)
7. Osman Nuri Peremeci, *Atalar Sözü*, İstanbul 1943. (7693 atasözü ve deyim vardır.)
8. Mustafa Nihat Özön, *Türk Atasözleri*, İstanbul 1952. (8600 atasözü vardır.)
9. Feridun Fazıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul 1963. (15080 atasözü ve deyim vardır.)
10. Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, Ankara 1965.
11. *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, Ankara 1969. 1971'de iki cilt hâlinde basılmıştır.)
12. *Türk Atasözleri ve Deyimler* (MEB), Ankara 1971. (10730 atasözü ve deyim vardır.)
13. Aydın Oy, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul 1972. (2291 atasözü vardır.)
14. E. Kemal Eyüboğlu, *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler I-II*, İstanbul 1973 I. C, İstanbul 1975 II. C.
15. Ali Doğanay, *Türk Atasözleri Sözlüğü*, Ankara 1973.
16. İ. Hilmi Soykut, *Türk Atalar Sözü Hazinesi*, İstanbul 1974.
17. Yusuf Çotuksöken, *Atasözlerimiz*, İstanbul 1979.
18. Türker Acaroğlu, *Dünya Atasözleri*, İstanbul 1989.
19. Türker Acaroğlu, *Türk Atasözleri*, İstanbul 1992.

ç. Atasözü Sözlükleri ve Açıklamalı Atasözü Kitapları

Atasözlerimizle ilgili sözlük çalışmaları ve açıklamalı atasözü kitaplarının ortaya konulması 1970’li yıllarda başlamıştır. Bugün bu türden, sayılarını yüzlerle ifade edeceğimiz, çoğunluğu popüler eser mevcuttur. Biz buraya bu çalışmaların en önemlilerini örnek olmak üzere alıyoruz:

1. Aydın Su (Yusuf Ziya Bahadın), *Açıklamalı Atasözleri*, İstanbul 1971.
2. Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 3 Cilt*, Ankara 1971-1977. (1988 tarihini taşıyan 7. bs. 2 cilttir.)
3. Aydın Su (Yusuf Ziya Bahadın), *Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul 1977.
4. H. Fethi Gözler-M. Ziya Gözler, *Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul 1982.
5. Nejat Muallimoğlu, *Deyimler, Atasözleri, Beyitler ve Anlamdaş Kelimeler*, İstanbul 1983.
6. Metin Yurbaşı, *A Dictionary of Turkish Proverbs*, Ankara 1993.
7. Sevim Yörük-Yaşar Yörük, *Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul 1996.
8. Ali Püsküllüoğlu, *Türk Atasözleri Sözlüğü*, Ankara 2003.
9. Şöhret Türkmen Aktaş, *Seçme Atasözleri ve Eleştirmeli Açıklamaları*, Ankara 2004.

d. Akademik Çalışmalar

1. Lisans Tezleri ve Yüksek Lisans Seminerleri

Üniversitelerimizde; halk edebiyatıyla ilgili derleme içerikli yapılan hemen hemen bütün lisans tezlerinde atasözleri mevcuttur. Bu durum bize atasözü varlığımızın zenginliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Ancak burada, sadece atasözlerimizle ilgili yapılan ve ulaşabildiğimiz lisans tezleri ve yüksek lisans seminerleri yer alacaktır.

Lisans Tezleri

1. Selçuk Kırbaç, *Kırım-Tatar Atasözleri*, İstanbul 1991. (dan. Aydın Oy. Çalışma, Rıza Fazıl’ın *Kayda Birlik, Anda Tirilik* (Taşkent 1991) adlı eserinde yer alan atasözlerini içermektedir.)
2. Şebnem Peşkirin, *Irak Türkmenleri Ağzında Atalar Sözü*, İstanbul 1991. (dan. Aydın Oy. Çalışma, Şakir Sabir Zabit’in *Irak Türkmenleri Ağzında Atalar Sözü* (Bağdat H. 1381) adlı eserinin Türkiye Türkçesine aktarılmasından oluşmaktadır.)

3. Türkân Bal, *Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları'nda Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1994. (dan. Aydın Oy)

Yüksek Lisans Seminerleri

1. G. Tarıman Cenikoğlu, *Bir Hikâyeye / Olaya Dayanan Atasözleri*, Konya 1991. (dan. Saim Sakaoğlu)

2. Mestan Karabacak, *Ara Kafiye Atasözleri*, Konya 1992. (dan. Saim Sakaoğlu)

3. Ayşe Özertaş, *Kafiye Atasözleri Üzerine Bir Deneme*, Konya 1992. (dan. Saim Sakaoğlu)

4. Semra Atay, *Atasözlerimizle Bölge Ağzlarındaki Atasözleri Arasındaki Paralellikler*, Konya 1994. (dan. Saim Sakaoğlu)

5. Recep Selimoviç, *Mukayeseli Boşnak ve Türk Atasözleri*, Konya 2000. (dan. Saim Sakaoğlu)

6. Beyhan Palancı, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten Dergisi'nde Yayımlanmış Atasözleri ve Deyimlerle İlgili Makaleler (1953-1962)*, Konya 2005. (dan. Saim Sakaoğlu)

7. Halide Hilâl Altunel, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten Dergisi'nde Yayımlanmış Atasözleri ve Deyimlerle İlgili Makaleler (1963-2005)*, Konya 2005. (dan. Saim Sakaoğlu)

2. Yüksek Lisans Tezleri

1. Nadir Engin Uzun, *Dilbilimi Açısından Atasözü ve Türkiye Türkçesindeki Örnekleri Üzerine Bir Çalışma*, Ankara 1988. (dan. Doğan Aksan)

2. Mehmet Doğan, *Atasözlerimizde Dini Motifler*, Konya 1996. (dan. Abdullah Özbek)

3. Yıldız Çınar, *Hazihü'l Risalet-i Min Kelimat-ı Oğuzname el-Meşhur bi-Atalar Sözü*, Ankara 1996. (dan. İsa Özkan)

4. Selmin Bahar, *Bild der Frau im Deutschen und Türkischen Sprichword*, Ankara 1996. (dan. Hüseyin Salihoğlu)

5. Oğuz Doğan, *Kazak Nogay ve Kırım Çöl Türkçesindeki Atasözleri ve Bunların Şive ve Ağız Yönünden Değerlendirilmesi*, İstanbul 1996. (dan. Muhammet Yelten)

6. Cemal Saraç, *Benzer Türk ve Kumuk Atasözlerinin Karşılaştırılması ve Şerhi*, Mahaçkala 1996. (Dağıstan Devlet Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü)
7. Hülya Yolasıǧmazoğlu, *Türkçe`de ve Almanca`da Köpek Kavramına Dayanan Atasözleri ve Deyimlerin Anlambilimsel Açıdan Karşılaştırılması*, Ankara 1997. (dan. Şerife Yıldız)
8. Ramazan Topdemir, *Adıyaman Yöresinin Atasözleri ve Deyimleri*, Urfa 1997. (dan. Muammer Gürbüz)
9. Bilginer Onan, *Özbek Atasözleri A Maddesi (Metin-Çeviri-Açıklama)*, İstanbul 1997. (dan. Emine Gürsoy Naskali)
10. Sadriye Güneş, *Türk ve Rus Atasözleri Arasındaki Benzerlikler*, İstanbul 1999. (dan. Nuri Eyüpoğlu)
11. Hande Sipahi, *Halide Edib'in The Clown and His Daughter Adlı Romanındaki Atasözleri ve Deyimler ve Fransızca Çevirileriyle Karşılaştırılması*, Ankara 2000. (dan. Sibel Bozbeyoğlu)
12. Yasin Bayın, *Bazı Divanlarda Atasözlerinin Kullanımı (15-18. Yüzyıl)*, Afyon 2001. (dan. Hikmet Feridun Güven)
13. Sevil Öge, *15. YY. Şairlerinden Mesihî, Cem Sultan, Ahmed Paşa, Necatî Beg, Üsküblü İshak Çelebi ve Şeyhî'nin Divanlarında Atasözleri ve Deyimler*, Edirne 2001. (dan. Süreyya Beyzadeoğlu)
14. Lyazzat Zhussupova, *Kazakça Atasözleri, Deyimler ve Türkiye Türkçesi Karşılıkları*, İstanbul 2001. (dan. Nuri Yüce)
15. Esra Aratan, *XVIII. Yüzyıl Türk Edebiyatında Mahallileşme Akımı Üzerine Bir İnceleme*, İzmir 2002. (dan. İlhan Genç)
16. Ayça Oğul, *İlköğretim Birinci Kademe 5. Sınıfta Atasözleri Öğretimi ve Buna Yönelik Aktiviteler*, Çanakkale 2003. (dan. Nesrin Bayraktar)
17. Melih Alptekin, *Garib-name'de Deyimler ve Atasözleri*, Van 2003. (dan. Zafer Önler)
18. Naciye Özdemir, *Türkiye Türkçesi ve Türkmencedeki Atasözleri (Kavram Alanları ve İletileri Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme) 2 cilt*, Ankara 2003. (dan. İclal Ergenç)
19. Atiye Nazlı, *Atasözlerin İlköğretim I. Kademedeki Öğrencilerin Eğitimine Etkisi*, Konya 2003. (dan. Seyit Emiroğlu)

3. TÜRK DÜNYASI ATASÖZLERİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Türk dünyasında atasözleriyle ilgili yapılan çalışmalar aşağıda üç ayrı başlık altında değerlendirilecektir:

a. Bazı Önemli Atasözü Kitapları

Aşağıda; Türk dünyasından ulaşabildiğimiz atasözü kitapları yayın yılına göre yer alacaktır:

1. Müstecib Ülküsal, *Dobruca'daki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler*, Ankara 1970.
2. İhsan S. Vasfi, *Irak Türkleri'nde Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1985.
3. Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkçesinde Ata Sözleri ve Deyimler*, Ankara 1988.
4. Kurtuluş Öztopçu, *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul 1992.
5. Emine Ceylan, *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri (Çuvaşça-Türkçe / Türkçe-Çuvaşça Sözlük)*, Ankara 1996.
6. Hamdi Hasan, *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*, Ankara 1997.
7. Mesut Azmanoğlu, *Türk Dünyası Atasözleri*, İstanbul 1999.
8. Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Atasözleri*, Ankara 2001.
9. Ülkü Çelik Şavk, *Kırgız Atasözleri*, Ankara 2002.
10. Rıdvan Öztürk-Osman Uyanık, *Kumuk Atasözleri ve Deyimleri*, Konya 2006.

b. Atasözü Sözlükleri ve Açıklamalı Atasözü Kitapları

Türk dünyası atasözlerini açıklamalı olarak veren sözlük ve eserler aşağıda yer alacaktır:

1. Zeyneş İsmail-Muhittin Gümüş, *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*, Ankara 1995.
2. Mehman Musaoğlu-Muhittin Gümüş, *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*, Ankara 1995.
3. Sapar Kürenov-Muhittin Gümüş, *Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri ve Bilmeceleri*, Ankara 1995.

4. İbrahim Yoldaşev-Muhittin Gümüş, *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*, Ankara 1995.

5. Mustafa Gökçeoğlu, *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Lefkoşa 1997.

6. Ahmet Güngör-Asel Cailova Güngör, *Türkçe Açıklamalı Kırgız Atasözleri*, Ankara 1998.

7. Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara 2004.

c. Türk Dünyası Atasözlerinin Ortaklıklarıyla İlgili Bazı Makale ve Bildiriler

Aşağıda; Türk dünyası atasözlerinin ortaklıklarını konu alan, ulaşabildiğimiz makaleler ve bildiriler yer alacaktır:

1. Kerim Yund, “Silifke, Irak, Bulgaristan ile Kırım’da Söylenen Atasözleri Arasında Karşılaştırmalar”, *Türk Kültürü*, 3 (26), Aralık 1964, 115-117.

2. Ayhan Göksan, “Türk Dünyası Atasözleri, I Azerbaycan Atasözleri”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, 248-258.

3. Tuncer Gülensoy, “Türk Dünyası Atasözlerinin Anlam Yönünden Benzerlikleri Üzerine Notlar”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı / Belleten 1974*, Ankara 1975, 93-101.

4. Nuri Yüce, “Türk Şivelerindeki Ata Sözlerinde Uygunluk”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27, Aralık 1983, 263-268.

5. Abdülkadir Salgır, “Atasözlerimizle Kırım Atasözleri Arasındaki Duygu ve Düşünce Yakınlığı”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II Cilt, Halk Edebiyatı*, Ankara 1986, 349-358.

6. Abdüllatif Benderoğlu, “Irak-Türk Atasözlerinde Benzerlikler”, *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri / 7-9 Mayıs 1983 Eskişehir*, Eskişehir 1987, 53-55.

7. Mahmut İslamoğlu, “Kıbrıs Türk Atasözlerinin Kerkük ve Kosova’daki Varyantları”, *III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri / 7-9 Mayıs 1987 Eskişehir*, Eskişehir 1988, 173-184.

8. Mehmet Kıldıroğlu, “Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesinde Biçim ve Anlam Bakımından Ortak Atasözleri”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, 1 (6), Nisan 1996, 26-33.

9. Mehman Musaoğlu, “Türk Halkları Atasözlerinin Konu ve Dil Özellikleri”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, 1 (11), Şubat 1997, 79-82.
10. Nevzat Gözaydın, “Türk Dünyasının Atasözleri” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6, Güz, 1998, 708-719.
11. Mehmet Yardımcı, “Makedonya ve Diğer Türk Yurtlarında Söylenen Ortak Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6, Güz, 1998, 739-752.
12. Hatice Şahin, “Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Atasözleri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7, Bahar, 1999, 60-68.
13. Levent Doğan, “Türk Dünyası Atasözleri”, *Türk Kültürü*, 39 (458), Haziran 2001, 326-340.
14. Mehman Musaoğlu, “Ortaq Türk Atalar Sözləri”, *Dədə Qorqud*, 2002/III, Baku 2002, 130-143.
15. Hasan Ülker, “Türk Dünyasında Atasözlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme”, *Türkler*, C. 19, Ankara 2002, 96-104.
16. Özkul Çobanoğlu, “Karşılaştırmalı Atasözleri Bağlamında Türk Dünyası Atasözlerinde Sosyo-Kültürel Süreklilik ve Değişme Üzerine Tespitler”, *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları*, 2003/5, 3-12.
17. Ercan Alkaya, “Kırım Karay Türklerinin Türkiye Türkleriyle Ortak Olan Atasözleri”, *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’na Armağan*, Konya-Haarlem 2006, 449-461.

**I. BÖLÜM / BATI TÜRKLERİNİN MANZUM
ATASÖZLERİNİN İNCELENMESİ**

A. MANZUM ATASÖZÜ ÜZERİNE GENEL BİLGİLER

1. MANZUM ATASÖZÜ TERİMİNİN ANLAM ALANI

Türk halk edebiyatının kalıplaşmış ifadeler bölümünde yer alan atasözleri, Türk kültürünü canlı olarak yansıtan en önemli ürünlerimizin başında gelir. Hayatın hemen hemen bütün alanlarıyla ilgili olarak birçok atasözümüz vardır. Türklerin atasözlerini düsturlaştırarak gerekli önemi verdiklerini, yine bir başka atasözümüz şöyle ifade etmektedir: “Atalar sözü Kuran’a girmez, yanınca yelişür.” Atasözlerimiz bazen insanlara uyarılarda bulunur, bazen yasaklama bildirir ve bazen de yol göstericidir. Belirli bir görevi üzerinde taşıyan atasözleri, âdeta ideal hayatı hedefleyen kanunlardır. Diğer halk edebiyatı ürünlerinin aksine atasözlerimiz yeri geldiğinde, bir olay ya da durum karşısında; söyleyenin hafızasındaki şekliyle ifade edilir. Yani atasözünü kullanan kişi, atasözü kullandığının farkındadır, ama durup dururken de atasözü söylememiştir. Ayrıca atasözü kullanıcısının hafıza durumu ve ifade tarzında atasözlerine ne kadar sıklıkla başvurduğu da önemlidir.

Uzun yılların tecrübesi neticesinde oluşan, herkesçe doğruluğuna inanılan ve ifade ettiği düsturlara yine herkesçe uymaya çalışılan atasözleri, tarihî bir süzgeçten geçerek bugünlere gelmiştir. Oluşumları itibariyle en eski kültürel ürünlerimizden olan atasözlerimiz, geçirdikleri süreç içerisinde zenginleşmişler, bu zenginliklerinin yanında unutilanlar da olmuştur.

Örneğin, bugün Dîvânü Lûgati’t- Türk’teki atasözlerimizin bir kısmı benzer ve yakın kelimelerle yaşarken, geçen yaklaşık 1000 yıllık süreçte unutilanlar da olmuştur.

Sözlü kültürün en büyük düşmanı zaman olmuştur. Onun yanında ürünlerin yazıya geçirilememesi, nesilden nesile aktarılamaması da zamanla birlikte etkili olan unsurlardır. Zamanın ve diğer faktörlerin kültürel ürünlerde yaptığı bu olumsuz etkiye karşılık, atasözlerimiz direnebilmiş ve özellikle bizim de inceleme konumuz olan manzum atasözlerimiz hafızalarda daha kolay kalabilmesi nedeniyle bu direnci daha

fazla göstermiştir. İçerisinde barındırdıkları kelimeler itibariyle de atasözlerimiz, zamanın olumsuz etkisi karşısında dirençlerini güçlü tutmuşlardır.

Türk atasözleri Orhun Abideleri'nde ilk kez karşımıza çıkmakla birlikte, Uygur dönemi yazıtlarında ve özellikle Dîvânü Lûgati't- Türk'te genişçe yer bulmuştur. Giriş bölümümüzde de ayrıntılı bir şekilde değindiğimiz Türk atasözlerinin yazılı kaynaklardaki durumu metin yayınından ileriye gidememiştir. Özellikle 1950'li yıllarla birlikte atasözlerimiz çeşitli açılardan irdelenmeye başlanmış ve üzerinde bilimsel çalışmalar artmıştır. Bugünlere geldiğimizde ise Türk atasözleri ile ilgili çalışmalar devam etmektedir.

Atasözlerimiz, kullanıldığı bölgelerden derlenmiş, özellikle konu ve şekil olarak incelenmeye tabi tutulmuştur. Atasözleri şekil yönünden incelendiğinde ise manzum ve mensur olarak ikiye ayrılmıştır.

Bu çalışmada da atasözlerimiz içerisinde yer alan manzum örnekler tespit edilerek incelenmiştir. Ancak, manzum atasözlerimiz ile ilgili olarak adlandırma sorunu ortaya çıkmıştır. İlerleyen başlıklarda da görüleceği üzere atasözleriyle ilgilenen araştırmacı ve bilim adamları manzum mahiyetteki atasözlerine ayrıntılı olarak değinmişlerdir. Fakat manzum atasözü kavramı, divan edebiyatı türlerinden ve özellikle mesnevilerin beyitlerinde yer alan atasözleri için de kullanılmıştır. Ağâh Sırrı Levend'in "Türk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Deyimler" adlı makalesi incelendiğinde, manzum atasözü terimini, birkaç mesneviden alınan örnek beyitlerde yer alan atasözleri için kullandığı görülecektir (Levend, 1961: 137-146). Yine aynı terim Süreyya Beyzadeoğlu'nun "Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimlerinden Manzum Örnekli 20 Atasözü ve Deyimin Yorumu" adlı bildirisinde divan edebiyatı türlerinde geçen atasözleri için kullanılmıştır (Beyzadeoğlu, 2004: 431-445).

Türkiye'de atasözleri üzerine en fazla çalışan isim şüphesiz Ömer Asım Aksoy'dur. Onun atasözü derlemeleri ve yayınları bugünkü atasözü çalışmalarının başlangıcı olmuştur. Manzum mahiyetteki atasözlerimiz için *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I* adlı eserinde; atasözlerinin özelliklerini *Tamamlayıcı Bilgiler* başlığı altında verirken bazı atasözlerini *Beyit* başlığı altında değerlendirmiştir. Yani atasözleri iki mısradan oluştuğu için, manzum atasözü terimi yerine beyit kavramı kullanılmıştır. Bu atasözlerinden aşağıya örnekler alıyoruz:

Güvenme varlığa

Düşersin Darlığa

Hayır dile komşuna,

Hayır gele komşuna. (Aksoy, 1988: 22)

Manzum atasözü terimini, bir başka araştırmamız Abdülkadir Güler de halk edebiyatı alanında kullanır. Onun, “Halk Edebiyatımızda Manzum Atasözleri” adlı makalesi incelendiğinde, manzum atasözü terimi; dörtlüklerden oluşan, kafiyesi ve redifi olan, hece sayıları birbirine eşit şiir parçaları için kullanılmıştır (Güler, 1984: 8-10). Bu şiir parçaları bir bütün olarak atasözü değil, atasözleri dörtlüğün içerisine serpiştirilmiştir.

Yine Nurettin Albayrak’ın hazırlamış olduğu *Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (İstanbul 2004) incelendiğinde manzum atasözü kavramı, içinde atasözü barındıran divan edebiyatı türleriyle açıklanmaktadır.

Yukarıda genel olarak çizilen çerçevede atasözlerimizin, kendileri manzum olmayıp, manzum mahiyetteki bir edebî türün içerisinde geçtiği için manzum atasözü adını aldığı görülmektedir. Oysa başlı başına edebî bir tür olarak manzum atasözü vardır ve atasözü hiçbir manzum mahiyetteki edebî türün içerisinde yer almamakta, kendine özgü ölçüsü, durağı ve kafiyesi bulunarak manzum olmanın bütün şartlarını yerine getirmektedir.

Sonuç olarak manzum atasözü terimi çalışmamızda incelediğimiz ve başından sonuna kalıplaşmış olan manzum mahiyetteki atasözlerimiz için kullanılmalıdır.

Manzum atasözlerimizi inceleyen bazı araştırmacı ve bilim adamlarımız farklı adlandırmalara da gitmişlerdir. Örneğin, Doğan Kaya, *Anonim Halk Şiiri* adlı eserinde manzum atasözlerimizi *düzgü* kavramı başlığı altında şekil ve içerik yönleriyle incelemiş, diğer ölçülü söz mahiyetindeki sözlerle birlikte ele almış ve manzum mahiyetteki bütün söz varlığımızın bugüne kadar sistemli olarak ortaya konulamadığını belirtmiştir.

Manzum atasözlerimizi farklı ad altında toplayan bir diğer araştırmamız ise Nail Tan’dır. O, *Folklorumuzda Ölçülü Sözler* adlı eserinde ölçülü sözler arasında manzum atasözlerimize de yer vererek, “...ölçülü sözlerin bir bölümü mevcut atasözü ve deyimlerimizin ya şiir şekline getirilmiş hâlidir, ya da manzum atasözü ve deyimlerimizin çeşitlemesi durumundadır.” demektedir (Tan, 1986: 12).

Manzum mahiyetteki atasözlerimizin yaygın kullanımıyla ilgili olarak da, “Türk Halk Edebiyatı’nda vezinli, kâfiyeli atasözü ve deyimlerimiz pek çoktur. Çünkü

vezinli, yani ölçülü, kâfiyeli sözlerin hatırdâ tutulması daha kolaydır.” diyerek bu kullanım sıklığını ölçülü ve kâfiyeli olmasına bağlamaktadır (Tan, 1986: 9).

Nail Tan’ın ölçülü sözler içerisine aldığı manzum atasözlerinin üç mısradan kurulu olanlarını, Ali Haydar Bayat da, yine ölçülü sözlerle birlikte ele almıştır (Bayat 1991: 103-175).

Manzum atasözü teriminin farklı anlamlarda kullanılması ve manzum atasözlerimizin farklı adlarla anılma ve farklı türlerin içerisinde eritilmesi, bu konunun bir disiplin hâlinde, sistemli bir şekilde ele alınmamasından kaynaklanmaktadır. Atasözü üzerine çalışan araştırmacılar ve bilim adamları manzum atasözlerimize temas etmişler, fakat bu tespitler bir bilimsel düzleme bugüne kadar oturtulamamıştır. Burada; atasözlerimizin şekil açısından manzum ve mensur olarak ikiye ayrıldığını; manzum atasözü teriminin sadece ilk harfinden, son harfine kadar atasözü olan metinler için kullanılması gerektiğini tekrar vurgulamamız gerekecektir.

2. MANZUM ATASÖZLERİ ÜZERİNE ÇEŞİTLİ GÖRÜŞLER

Atasözlerimiz, konu açısından değerlendirmeye tabi tutulurken şekil açısından da değerlendirilmiştir. Atasözlerini inceleyen bilim adamı ve araştırmacılar atasözlerinin şekil açısından manzum ve mensur olarak ikiye ayrıldığını belirterek manzum atasözleri hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu konuda ilk ve en önemli değerlendirmeyi ise Reşit Rahmeti Arat yapmıştır.

Reşit Rahmeti Arat *Eski Türk Şiiri* adlı eserinde manzum atasözlerinin ayrı bir tür oluşuyla ilgili olarak şu görüşlerine yer vermiştir:

“Türk nazımının inkişaf merhâleleri bahis mevzuu olurken, bir nevi manzûm birlikler şeklinde tavsif edilebilecek ata-sözleri ile mânanın sırlı te’sirini artırmak üzere, bâzı vesileler ile muayyen hitâp tarzında kullanılan ‘bağlı’ tâbir veya cümleler göz önünde tutulmalıdır.

Türk ata-sözleri kalıplaşmış mânaların şekillendirilmiş bir ifâde tarzı olup, muhtelif devir ve muhitlere göre az-çok farklı kisvelere bürünmüş bulunmaktadır. Türk nazımının en eski şekillerinden biri olan bu ata-sözlerinin tarihî inkişaf devirleri ve yayılış sâhaları içinde meydana gelen kalıpları ile ifâde ve âhenk bakımından mukayeseli bir araştırmaya tâbi tutmak, şüphesiz, bir çok husûsların aydınlatılmasına yardım edecektir.” (Arat, 1991: 271).

Arat, manzum atasözlerinin şekil özellikleriyle ilgili olarak da şu tespitleri yapmıştır:

“Türk rûhuna ve bu rûhun yoğurduğu dilin yapısına uygun olan bu tarz, taklid edilmeğe, inkişaf ettirilmeğe ve bu esas üzerinde yeni-yeni tecrübelerle cidden değer bir kıymettir. Dikkatli kullanılan yahut, başka bir tâbirle, tam ifâdesini bulan ata-sözlerinde, âhenk, baş ve son kafiye, vezin v.b. gibi şiirde aranılan bütün esas unsurlar mevcuttur.” (Arat, 1991: 271).

Atasözlerimizin manzum özellikleriyle ilgili olarak bir diğer değerlendirme Dehri Dilçin’e aittir. O, *Edebiyatımızda Atasözleri* adlı eserinde Dîvânü Lûgati’t-Türk’teki manzum örneklerden hareketle günümüzden de örnekler vererek manzum atasözlerini açıklamaya çalışarak şu tespitlerde bulunmuştur:

“Atasözlerimiz, millî edebiyatımızın öz anası sayılabilir. Bu sözlerden bazıları nazımdan ziyade nesre daha yakın iseler de birçoklarının da vezne uygun geldikleri

görülmektedir. Binaenaleyh bu gibi sözlerin, ilk söylenişte atalarımızın ağızından vezinli ve kafiyeli olarak çıkmış olduklarını kabul etmek lâzım gelir. Bunların ekserisi beyit halindedir; müstakil bir mısra şeklinde olanları da çoktur. Bu çeşit atasözlerinden birkaçı:

Tezek karda yatmas,

Edgü isiz katmas. (D.L.T.)

(Tezek kar altında uzun zaman kalmaz, iyi ile kötü birbirine karışmaz.)

Teğme kişi öz bolmas,

Yat yağuk tüz bolmas. (D.L.T.)

(Herkes kendin gibi olmaz, yabancı ile yakın bir olmaz.)

...

Deli kız evde kalmaz

Delik taş yerde kalmaz.

Kel ölür sırma saçlı olur

Kör ölür badem gözlü olur.

Kız anadan öğrenir sofrı düzmeyi

Er atadan öğrenir sıra gezmeyi

Gerek manzum olsun, gerek mensur olsun atasözlerimizin hepsi de kendilerine has birinci vasıf olan sadelik, tabiiyet ve her suretle mükemmellikten başka edebiyat nokta-i nazarından da birçok sanat güzelliklerini haiz bulunmaktadır. Bilhassa mevzun olanlar, bu tabii zevk inceliklerine seci, yarım kafiye, tam kafiye gibi bedî bir takım unsurların da karışmasıyla ikinci bir güzellik daha edinmiş oldukları içindir ki birçok asırlardan beri büyük atalarımızın ruh ve zevkleri üzerinde yapageldikleri tesiri, bugün aynen bizim zevklerimiz üzerinde de icra etmekten geri kalmıyorlar.” (Dilçin, 2000: XIX-XX).

Manzum atasözlerimiz hakkında değerlendirme yapan bir diğer bilim adamı ve araştırmamız Şükrü Elçin’dir. O, *Halk Edebiyatı Araştırmaları II* adlı eserinde bu konuyla ilgili olarak şu yorumu yapar:

“Belli bir dil, kültür, mantık, tecrübe, zevk ve muhâkeme seviyesinde meydana gelen bu edebiyat mahsullerinin ilk örnekleri umumiyetle manzumdur. Türk düşüncesinde aynı cümle veya mısradaki kelime tekrarlarından gelen tenâzur, mânâ

aykırılıklarından doğan tezâd ve umumî ses unsurlarını teşkil eden vezin ve kafiye, bu manzumeleri ve geleneğini zamanımıza kadar getirmiştir. Mensur atalar sözü, nazmın parçalanmasından, onu teşkil eden unsurların düşmesinden, unutulmasından meydana gelebileceği gibi müstakil bir hüviyetle de dilde asıl şeklini almış olabilir.” (Elçin, 1988: 339).

Manzum atasözlerimiz üzerine değerlendirmelerde bulunan bir diğer araştırmacı ise Azerbaycanlı Vagif Veliyev’dir. Onun, *Azerbaycan Folkloru* (Bakû 1985) adlı eseri Türkiye Türkçesine bitirme tezi olarak birkaç öğrenci tarafından aktarılmıştır. Bu eserinde Vagif Veliyev, atasözlerinin manzum özelliği ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Azerbaycan atalar sözünün bir hissesi menzumdur. Menzum atalar sözü ve meseller daha tesirli ve yadda galandır. Diğer terefdan tez ezberlenir, uzun iller hafizelerden silinmir:

Yemeyin dadı duzda,
Dünyanın dadı gözde.

İpek el har olub,
Eşşeye çidar olub.

Divari nem,
İgidi gem çürüder.”

(Keskin, 2001: 14-15)

Atasözlerimiz ile ilgili ilk sistemli çalışmayı yapan araştırmacılarımızın başında gelen Aydın Oy, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri* adlı eserinde atasözlerimizin manzum yönüyle ilgili olarak şunları söyler:

“Türk halkı konuşma sırasında âhengi sever. Hem kulağa hoş gelsin diye, hem de uzun yıllar boyu unutulmasın diye Türk halk zevki, atasözlerine de manzum özellikler kazandırmıştır.

...

Atasözlerinde, en az üç heceliden başlayıp on üç ve daha çok heceli olanlarına kadar çok çeşitli hece ölçüsü görülür. Birer örnekle gösterelim:

3 heceliler: Yaş bitmiş
İş bitmiş

...

13 heceliler: Buğdayım var deme ambara girmeyince,

Oğlum var deme yoksulluğa ermeyince.

...Sayılı birkaç atasözünün de aruz ölçüsünün bir iki kalıbına uyduğu görülüyor.” (Oy, 1972: 53-55)

Türk atasözü araştırmalarına emeği geçen bir diğer isim İ. Hilmi Soykut’tur. Onun *Türk Atalar Sözü Hazinesi* adlı eserinde atasözleri ayrıntılı bir konu tasnifine tabi tutulmuş, şekil ve kavram özelliklerine de değinilmiştir. Onun atasözlerinin şekil özelliklerini belirtirken ortaya koymuş olduğu olduğu 16 maddelik sonucun ilk iki maddesi atasözlerinin manzum özelliğiyle ilgilidir. Aşağıya ilgili maddeleri alıyoruz:

“1. Bazı atasözleri, hafızaya yardımcı olarak (iç kafiye) söylenmiştir; hatta gerekirse bunu beyit hâline getirmek de mümkündür.

Eski dost düşman olmaz, it derisi post olmaz.

2. Açıkça bir kafiye bulunmadığı hâlde atalar sözü ahenkli hatta aynı ölçüde iki ifadenin birleşmesi suretiyle kurulmuştur.

Bir gözümü ağlatır, bir gözümü güldürür.

Borcun iyisi vermek, derdin iyisi ölmek.” (Soykut, 1974: 49-50)

Türk atasözleri ile şiir kavramını bir bildirisinde birlikte değerlendiren Vecdi Yarman da, atasözlerimizin manzum yönüne dikkat çekerek hece ölçüsü üzerinde durmuş ve üç heceli olanlardan başlayarak, on altı hece ölçüsüne sahip olanlara kadar tespit etmiş ve örneklendirmiştir. Bu arada aruz ölçüsüne uyan atasözlerine de örnekler vermiştir (Yarman, 1976: 177-183).

Atasözlerimizi geniş bir bakış açısıyla değerlendiren H. Fethi Gözler de, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi*’nde sunduğu bildirisinde; atasözlerinin genel nitelik ve özelliklerini verdikten sonra, “Atasözlerimizin Nazmı Andırması Bakımından Özellikleri” başlığında, atasözlerinin ölçü ve kafiye çeşitlerini örneklerle değerlendirmiştir. Ayrıca, atasözlerini biçim açısından mısra ve beyit olmak üzere ikiye ayırmıştır. Aşağıya, Gözler’in beyit şeklinde verdiği atasözlerden örnekler alıyoruz:

Armudun sapı var,

Üzümlün çöpü var.

Gülme komşuna,

Gelir başına. (Gözler, 1982: 190)

Manzum atasözlerimizi bilimsel bir değerlendirmeye tabi tutan bir diğer araştırmacımız ise Yurdanur Sakaoğlu’dur. O, “Atasözlerimizin Şiir Yapısı” adlı

makalesinin girişinde şunları söyler: “Atasözlerimizi yapısı açısından incelediğimiz zaman karşımıza çok çeşitli meseleler çıkmaktadır. Bugüne kadar değişik açılardan yaklaşılan atasözlerimizi biz de bu kısa incelememizde manzum olmaları yönüyle ele alacağız. Binlerce sözün büyük bir bölümünü teşkil eden manzum sözlerini bir yazının dar çerçevesine sığdırmak zor olacağı için, şimdilik bir bölümünü konu edeceğiz.” (Sakaoğlu, 1983: 13).

Yurdanur Sakaoğlu, manzum atasözleri üzerine yaptığı değerlendirmesinde birçok manzum atasözünü incelemiş ve şu konular üzerinde durmuştur: Manzum atasözlerimizin mısra yapısı, hece ölçüsü, cümle yapısı, durak ve kafiye çeşitleri.

Atasözlerimizin manzum yapısıyla ilgili değerlendirmelerde bulunan bir başka araştırmacımız Ali Duymaz’dır. O, “Balıkesir’den Derlenen Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme” adlı bildirisinin *biçim* başlığı altında şunları söyler:

“Atasözlerini biçim açısından inceleyenler ilk olarak nazım unsurları üzerinde durmuşlar, hatta atasözlerinin ilk şekillerinin nazım olduğu fikrini savunmuşlardır. Sözlü edebiyatın yapısı ve sosyal hayatın gereği bu fikirde doğruluk payı muhakkak vardır. Çünkü sözlü edebiyatın kalıcılığını sağlayan özellik, ahenk unsurlarıdır. Bugün yazının geliştiği, eğitimin sözlü ve geleneksel değil, yazılı, görsel ve örgütlü olarak yapıldığı toplum yapımızda dahi atasözlerindeki nazım unsurları varlığını sürdürmektedir. Ölçü, kafiye, nazım birimi, aliterasyon ve seci gibi nazma mahsus özellikler atasözlerinde bütün canlılığıyla yaşamaktadır.” (Duymaz, 1999: 341).

Manzum atasözlerimizle ilgili değerlendirmelerde bulunan bir diğer araştırmacımız ise Ziyat Akkoyunlu’dur. O, Irak Türk kültürü içerisinde atasözlerinin ve özellikle manzum atasözlerinin yerini değerlendirirken şunları söyler:

“Atasözleri için ‘Eskiler Sözü’ tabirini kullanan Irak Türkleri, mensur atasözlerini manzum hale getirme temayülü gösterirler. Bize göre bu temayül bütün Türk atasözlerinde görülen ortak bir özelliktir. Zira manzum olarak söylenen sözler daha tesirli ve daha akılda kalıcıdır. Bu itibarla, bir milletin kültürüne ait zevk, tecrübe, mantık ve muhakemenin birleştiği mahsullerin ilk örneklerinin manzum olduğu kanaatimiz esas alınacak olursa atasözlerinin, eski şiir parçalarının muhakeme gücü en kuvvetli mısralarının kalıntıları olduğu düşünülebilir. Bu hadiseye Irak Türklerinin diğer bir edebi hazinesi olan hoyrat dörtlükleri arasında yer alan atasözleri örnek teşkil eder. Ancak tabii ki bu örneklerdeki atasözlerinin halkın bir tercihi neticesiyle mısra ilave edilmek suretiyle şiir parçaları haline gelebileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

...

Düşte gör
Hayalde gör düşte gör
Düşenin dostu olmaz
İnanmazsav düş te gör
Son iki mısra bir atasözüdür.

O yar gözün
Kim görüp o yar gözün
Aslan gücünden düşse
Karınca oyar gözün

Son iki mısra bir atasözüdür.” (Akkoyunlu, 2002: 630).

Atasözlerimizin manzum yönüyle ilgili olarak değerlendirmelerde bulunan bir diğer araştırmacı ise Mustafa Gökçeoğlu’dur. O, *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eserinin başında aşağıda bir bölümüne yer verdiğimiz şu tespitleri yapmıştır:

“Atasözlerimizle deyimlerimizin ölçülü, uyaklı olanları da vardır. Bunlar çoğu kez iki yargılıdır. Her yargı da ayrı dize biçimindedir.

Kim öle, kim kala.

Kim öle 1+2=3

Kim kala. 1+2=3

...

Kimi toplar, kimi saçar.

Kimi toplar 2+2=4

Kimi saçar. 2+2=4

...

Sakla samanı, gelir zamanı; sattım samanı, yaptım bu hanı.

Sakla samanı 5

Gelir zamanı 5

Sattım samanı 5

Yaptım bu hanı. 5

...

Ne az ver yerindir, ne çok ver övündür.

Ne az ver yerindir 3+3=6

Ne çok ver övündür. 3+3=6

...

Hancının arabı kaçtı, gaylesi sana mı düştü.

Hancının arabı kaçtı 8

Gaylesi sana mı düştü. 8

Uyaklı olmalarına karşın ölçüsüz olanlar da vardır.

Necla dokur, Mübecel diker,

Hep işler elden geçer.” (Gökçeoğlu, 1997: 22-24)

Mehmet Nuri Gönüllü, Alanya’dan derlediği manzum mahiyetteki atasözlerine *ölçülü ve kafiyeli atasözler* adını vererek, beyit şeklinde olanları *ikili*, üç mısradan oluşanları *üçlü atasözleri* başlıkları altında değerlendirmiştir. İncelemenin bulunmadığı, sadece metin yayımından ibaret olan makaleden örnek metinler alıyoruz:

“Acısını denizin, gemisi batan bilir,

Sızını bir dizin üstünde yatan bilir.

Başka malı,

Paşa malı.

Asil azmaz

Bal kokmaz,

Kokarsa yağ kokar. (aslı ayrandır)

Aşır,

Deşir,

Pişir.” (Gönüllü, 1997: 12-16)

* * *

Yukarıdaki görüşlerden anlaşılacağı üzere, Türk atasözlerinin ilk şekli genellikle manzumdur. Atasözlerinin manzum özelliği akılda kalmasını kolaylaştırmış ve bugünlere kadar en az bozulma ile gelmesini sağlamıştır. Manzum atasözlerimizin yanında mensur atasözlerimiz de vardır, ancak bugünün mensur atasözlerinin büyük bir kısmı dünün manzum atasözleri olduğu unutulmamalıdır.

3. MANZUM ATASÖZLERİNİN ŞEKİL VE KAVRAM ÖZELLİKLERİ

a. Şekil Özellikleri

1. Atasözleri kalıplaşmış sözler olmakla birlikte, ilk oluşumları genellikle manzum şekilde olmuştur. Atasözlerinin kalıplaşmasına en büyük katkısı manzum mahiyette olmaları sağlamış, böylece akılda kalması kolaylaşmıştır. Bu durumun dışında da olan atasözlerinin olabileceği unutulmamalıdır.

2. Sözel kültür ürünlerinden atasözleri, kalıplaşmış olmalarının yanında, yaşayan bir canlı olan dilin, tarih içerisindeki gelişiminden etkilenmiş, farklı yüzyıllarda farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Dolayısıyla kalıplaşmış olma özellikleri bünyelerindeki kelimelerin dilde yaşama süreleriyle sınırlı kalmıştır. Sonuç olarak, bir atasözü aynı anlamı, farkı yüzyıllarda farklı kelimelerle kalıplaşmış olarak karşılayabilmiştir.

3. Manzum atasözlerinin bazılarının mısraları bugün unutulmuş ya da kullanımdan düşmeye başlamıştır:

Damla(ya) damla(ya) göl olur,

Damlacıktan sel olur.

Bugün daha çok, “Damlaya damlaya göl olur.” şeklinde kullandığımız atasözümüz aslında manzum bir atasözümüzdür. Ama ikinci mısranın kullanılmaması onun tek cümleden ibretmiş gibi algılanmasına sebep olmaktadır.

Eden bulur,

İnleyen ölür.

Yine yukarıdaki atasözümüzün “İnleyen ölür.” mısrası bugün çoğumuz tarafından kullanılmamakta, hatta bu atasözümüzün o mısrasının olup olmadığı bilinmemektedir.

4. Manzum atasözlerimiz, iki mısradan oluşabileceği gibi altı mısradan da oluşabilmektedir.

Bir dost,

Bir post. (443)

*Kebab tuzlu gerek, tuzsuz gerekmez,
Gözel yüzlü gerek, yüz­süz gerekmez,
Ulular uslu gerek, ussuz gerekmez,
Sular buzlu gerek, buzsuz gerekmez,
Gözel benlü gerek, bensiz gerekmez,
Yigit donlu gerek, donsuz gerekmez. (1114)*

5. Manzum atasözlerimiz hece ölçüsünün birli kalıbıyla söylenebildiği gibi, 16'lı hece ölçüsüyle de söylenebilmektedir. Ayrıca, aruz ölçüsüne uyan manzum atasözlerimiz de vardır.

*Yüz,
Düz. (1620)*

*Boyuna düşmeyen kaftan eskir sürünü sürünü,
Yerine düşmeyen gelin ağlar yerini yerini. (481ç)*

*Ârif isen bir gül yeter karmaya,
Nâdân isen gir bahçeye yıkmaya. (214)*
Müstefilün/müstefilün/fâilün

*Baş kesilir, börk içinde,
Kol kırılır, yen içinde. (384)*
Müfteilün / müfteilün

6. Manzum atasözleri mısra yapısına göre incelendiğinde; beyitlerin yanında, üçlüklerden, dörtlüklerden, beş ve altı mısradan oluştuğu da görülmüştür. Ayrıca, manzum atasözleri kafiye şemasına, yapısına ve durağa sahip olup, bu yapılar ilerleyen bölümünde ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

b. Kavram Özellikleri

Aşağıda maddeler hâlinde yer alacak olan atasözlerimizin kavram özellikleri; sadece manzum atasözlerimiz için geçerli olmayıp, bütün atasözlerimiz için de geçerlidir:

1. Atasözlerimiz, atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeleri sonucu oluşmuştur.

2. Günün şartlarına göre, insan hayatını ilgilendiren bütün konular atasözlerimizde karşımıza çıkmaktadır.

3. Atasözlerimiz birkaç kelime ile çok şey ifade ederler.

4. Atasözlerimiz insanlara yol gösterirken, yasaklamalarda da bulunur.

5. Atasözlerimizin genel amacı, en ideal hayat tarzının yakalanması için insanlara hizmet etmektir.

6. Anlam olarak birbiriyle çelişen ya da karşıt görüş bildiren atasözlerimiz de vardır.

7. Atasözleri olduğu dönemin kültürel ve sosyal hayat tarzıyla yoğrulmuştur. Bu sebeple, bazı manzum atasözlerinin bugün için anlam alanı daralmıştır.

4. MANZUM ATASÖZÜNÜN TANIMI

Atasözü araştırmaları içerisinde; atasözlerinin manzum yönüne ilk defa temas eden Reşit Rahmeti Arat'tır. Arat'tan sonra atasözlerinin manzum özelliği üzerinde diğer araştırmacı ve bilim adamlarının tespitleri de yukarıda değindiğimiz üzere yer almış; ama bu tespitler bugüne kadar bir disipline oturtulamamıştır. Ayrıca, kavram olarak manzum atasözü terimi tam anlamıyla ortaya konulamamış, değişik adlar verilmiş ve tanımı da yapılamamıştır. Biz; aşağıda önce atasözlerimizin genel bir tanımını vererek, bu tanımdan yola çıkıp manzum atasözü teriminin tanımını yapacağız.

Atasözlerini; tarihî kökleri çok eskilere kadar dayanan, deneyim, gözlem ve tecrübelerle yoğrulan, ilk şekilleri genellikle manzum olan kalıplaşmış sözlerdir diye tanımlayabiliriz.

Atasözü kavramını açıkladıktan sonra manzum atasözünü de şöyle tanımlayabiliriz:

Yukarıdaki genel tanım burada da geçerli olmak üzere, manzum atasözü; ahenk unsurlarından kafiye, redif, ölçü ve durağa sahip, birden fazla mısradan kurulu, akıllarda daha kolay yer eden atasözüdür. Ahenk unsurlarından herhangi birinin ya da ikisinin eksik olduğu manzum atasözlerimizin varolduğunu da belirtmeliyiz.

B. MANZUM ATASÖZLERİNİN ŞEKİL YAPISI

Anonim halk şiirinin en temel özelliklerini; mısra yapısı, kafiye, durak ve hece ölçüsü oluşturur. Bu özellikler şiire ahenk unsuru katan özelliklerdir. Bu özelliklerden birinin eksik olması elimizdeki parçanın şiirsel özelliğinin eksik olmasına ve dolayısıyla anlatım gücünün zayıflamasına sebep olur. Burada sayılan özellikler anonim halk şiirini oluşturan bütün türlerde mevcuttur.

Manzum atasözlerinde halk şiirimizin ahenk unsurlarının tamamı bütün canlılığıyla karşımıza çıkmaktadır.

İncelemiş olduğumuz üçlük, dörtlük, beşlik ve altılık manzum atasözü metinlerinde kafiye şeması aşağıda ayrı başlıklar altında incelemiş ve manzum atasözlerimizin kafiye şeması ortaya konulmuştur.

Manzum atasözlerimizin en önemli ahenk unsuru olan redif ve kafiye de kendi içinde çeşitli başlıklara ayrılarak ayrıntılı olarak değerlendirilmiş; örnek metinler verilerek konu açıklanmaya çalışılmıştır.

Manzum atasözlerinin durak yapısı da incelediğimiz bir başka unsur olmuştur. 3'lü hece ölçüsüyle söylenen manzum atasözlerimizden, 16'lı hece ölçüsüyle söylenen manzum atasözlerimize kadar olan ölçülerde durak yapıları ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Manzum atasözlerinin şekil yapısında incelediğimiz bir diğer unsur ise manzum atasözlerinin mısra yapısıdır. Burada; manzum atasözlerin mısra yapısının genellikle iki mısradan, diğer bir deyişle beyitlerden oluştuğu görülecektir. Bunun yanında üç mısradan, dört mısradan, beş mısradan ve altı mısradan oluşan manzum atasözleri de incelediğimiz metinler içerisinde yer almaktadır.

İncelediğimiz 3316 manzum atasözü taranarak, manzum atasözlerinde kullanılan hece ölçüsü tespit edilmiştir. Ortaya konulan hece ölçülerinin metin numaraları örneklerden sonra ayrıca yer almıştır.

Aşağıda manzum atasözlerinin şekil yapısı ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1. MANZUM ATASÖZLERİNDE MISRA YAPISI

Çalışmamızda incelediğimiz 3316 manzum atasözü mısra yapısı açısından değerlendirildiğinde şu sonuçlar elde edilmiştir. Öncelikle incelediğimiz 3316 manzum atasözünün, ölçüsü birbirini tutmayanları da dahil ettiğimizde 3178 adedi beyit şeklinde söylenmiştir. Geri kalan 138 adedinin 102 adedi üç mısradan; 31 adedi dört mısradan; 3 adedi beş mısradan; 2 adedi ise altı mısradan oluşmaktadır. Bu sonuçlar bize manzum atasözlerinin genellikle beyit şeklinde söylendiğini göstermektedir.

Aşağıda incelediğimiz metinlerin mısra yapısı ayrı başlıklar altında değerlendirilecek ve o gruba dahil olan diğer manzum atasözlerinin numaraları da verilecektir.

a. Beyit Şeklinde Olan Manzum Atasözleri

Çalışmamızın büyük bir bölümünü oluşturan beyit şeklindeki manzum atasözleri 3178 adettir. Çalışmamızda incelenen manzum atasözü sayısının 3316 olduğu düşünüldüğünde, 3178 sayısı, manzum atasözlerinin büyük çoğunlukla beyit şeklinde söylendiğini ortaya koymuştur. Bu başlık altında değişik hece ölçüleriyle söylenmiş beş örnek aşağıda yer alacaktır:

*Bir dost,
Bir post. (443)*

*Él gücü,
Sél gücü. (770a)*

*İşsîz ömîr,
Otsîz kömîr. (1050)*

*Ota katsan at yeméz,
Été katsan it yeméz. (1311)*

*Varsa hünerin, var her yerde yerin,
Yoksa hünerin, var her yerde yerin. (1519)*

b. Üç Mısradan Oluşan Manzum Atasözleri

İncelediğimiz 3316 manzum atasözü içerisinde 102 adedi üç mısradan oluşmaktadır. Beyit şeklinde söylenilen manzum atasözlerinden sonra ikinci sırayı üç mısradan oluşan manzum atasözleri almaktadır. Burada şunu da belirtmeliyiz ki, kafiyesi ortak olup, hece ölçüsü açısından birbirini tutmayan, bazen bir hecesi eksik bazen ögeleri düşmüş olan manzum atasözleri de bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Aşağıda üç mısradan oluşan beş adet manzum atasözü örnek olmak üzere yer alacaktır:

*Acıkmadan yeme,
Sormadan söyleme,
İstemededen verme. (19)*

*Bağ alma bağlanarsan,
Dağ alma dağlanarsan,
Koyun al, yağlanarsan. (357)*

*Eşeğini sağlam bağla,
Sonra Allah'a ısmarla,
Komşunu hırsız çıkarma. (820)*

*Koca elde,
Çocuk belde,
Kardaş nerde? (1173)*

*Yorulmaz diz,
Utanmaz yüz,
Tükenmez yüz. (1614)*

19, 23, 88, 128, 153, 162, 166, 166c, 166ç, 192, 200a, 255, 259c, 263g, 263j, 268, 357, 361ç, 401, 401a, 410, 410a, 417, 456, 457, 457a, 457b, 457ç, 457d, 488a, 492,

497, 514, 532ı, 564a, 564b, 622d, 625a, 625b, 625c, 641, 642a, 642b, 692, 710a, 800ç, 819, 820, 829ç, 830, 846, 870, 870a, 874, 963, 978, 1006, 1018, 1030, 1093a, 1093b, 1102f, 1154a, 1154b, 1166, 1173, 1173a, 1183, 1184, 1185a, 1189a, 1245ç, 1262e, 1262ğ, 1282, 1291, 1293, 1302, 1364, 1405, 1405a, 1405c, 1405ç, 1405d, 1405e, 1405f, 1405g, 1405ı, 1405j, 1405k, 1405r, 1426, 1450, 1454, 1454ç, 1479, 1501, 1512, 1559, 1590e, 1614, 1633.

c. Dörtlük Şeklinde Olan Manzum Atasözleri

Çalışmamızda incelediğimiz 3316 manzum atasözü içerisinde 31 adedi dört mısradan oluşmaktadır. Şiir tekniği açısından tam olan metinler olduğu gibi özellikle hece ölçüsü açısından kusurlu manzum atasözleri de bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Aşağıda örnek olarak dört adet manzum atasözü metni yer alacaktır:

*Agaç kesseng, uzun kes,
Temir kesseng, kışa kes.
Cona barsang, kışarır,
Tüye barsang, sozulur. (56)*

*Ayran vér ayransıza,
Kalmaz bu dörén sizé,
Vakt olar ayran olar,
Vermézlér ayran sizé. (315)*

*Ot belasından sakla,
Suw belasından sakla,
Yel belasından sakla,
Nehak töhmetden sakla. (1309)*

*Verme malın veresiye,
Akar gider karasuya;
Baş yarılır, kol kırılır,
Sulh ederler yarısına. (1533a)*

56, 81, 111ç, 116a, 145c, 145ç, 153a, 169, 200, 315, 453, 553a, 577, 668c, 671, 893, 893a, 938, 1033b, 1256, 1309, 1318, 1374, 1374a, 1378, 1378e, 1403c, 1509b, 1511, 1511a, 1533a.

ç. Beş Mısradan Oluşan Manzum Atasözleri

İncelenen 3316 manzum atasözü arasında üç adedi beş mısradan oluşmaktadır. Manzum atasözlerinin mısra yapısına çeşitlilik katan bu başlığımız bir tip ve onun iki varyantından oluşmaktadır.

Aşağıda iki manzum atasözü metni ile bu başlığımız örneklendirilecektir:

*Dünya bir gemi,
Akıl yelkeni,
Fikir dümeni,
Kolla kendini,
Göreyim seni. (700)*

*Dünya bir gemi,
Akıl yelkeni,
Fikir dümeni,
Kullan kendini,
Göreyim seni. (700a)*

700, 700a, 700b.

d. Altı Mısradan Oluşan Manzum Atasözleri

Çalışmamızda incelenen 3316 manzum atasözü içerisinde iki adedinin altı mısradan oluştuğu tespit edilmiştir. Aşağıya aldığımız bu iki manzum atasözünün ilki 11’li hece ölçüsüyle söylenmiş, fakat üçüncü mısrası 12’li hece ölçüsüdür; bunun yanında ikinci örneğimiz 5’li hece ölçüsüyle söylenmiş olup onun da üçüncü mısrası bir hece fazla olup 6’lı hece ölçüsüyle söylenmiştir.

Aşağıda bu iki manzum atasözü metni örnek olarak yer alacaktır:

*Kebab tuzlu gerek, tuzsuz gerekmez,
Gözel yüzlü gerek, yüz­süz gerekmez,
Ulular uslu gerek, ussuz gerekmez,
Sular buzlu gerek, buzsuz gerekmez,
Gözel benlü gerek, bensiz gerekmez,
Yigit donlu gerek, donsuz gerekmez. (1114)*

*Sakla samanı,
Gelir zamanı,
Sakladım samanı,
Geldi zamanı.
Sattım samanı,
Yaptırdım hanı. (1378d)*

Yukarıda beş ayrı başlık altında değ­erlendirdiğimiz manzum atasözlerinin mısra yapısı karşısında şöyle bir değ­erlendirme yapabiliriz. Öncelikle daha önce de belirttiğimiz gibi manzum atasözleri genellikle beyit şeklinde söylenmiştir. Bunda söylenmesini kolay olması, akılda daha kolay kalabilmesi en büyük katkıyı sağlamıştır. Beyit şeklinde söylenen manzum atasözlerinin yanında; üç mısradan, dört mısradan, beş mısradan ve altı mısradan oluşan manzum atasözleri de karşımıza çıkmıştır. Bu da, bize beyit şeklinin dışında da manzum atasözü söylenilebileceğini göstermiştir. Bunların yanında özellikle, beyit şeklinde olan, üç mısradan oluşan ve dört mısradan oluşan manzum atasözlerini asıl tipinin yanında varyantlarına bakıldığında bazı öğelerin düşmüş olduğu görülmektedir. Bu tür şiir tekniği açısından kusurlu diyebileceğimiz metinler de yukarıdaki başlıklar değ­erlendirilirken incelemeye tabi tutulmuştur.

2. MANZUM ATASÖZLERİNDE KAFİYE ŞEMASI

İncelemiş olduğumuz metinler içerisinde üç, dört, beş ve altı mısradan oluşan manzum atasözlerinin kafiyeleri şekil bakımından incelenmiş ve kafiye şeması ortaya çıkarılmıştır.

Buna göre, üç mısradan oluşan manzum atasözleri **aaa**, **aab**, **aba**; dört mısradan oluşan manzum atasözleri **aabb**, **aaaa**, **aaxa**, **abcb**; beş mısradan oluşan manzum atasözleri **aaaaa** ve **aaabb**; altı mısradan oluşan manzum atasözleri ise **aaaaaa** şeklinde kafiye şemasına sahiptir. Aşağıda ayrı başlıklar altında örnekleriyle birlikte manzum atasözlerinin kafiye şeması incelenecektir.

a. Üç Mısradan Oluşan Manzum Atasözlerinde Kafiye Şeması

Çalışmamızda incelediğimiz 101 adet üç mısradan oluşan manzum atasözünün kafiye şeması aşağıda örneklerle gösterilmiştir.

aaa : Kafiye şeması **aaa** olan ve üç mısradan oluşan manzum atasözlerinin metin numaraları şunlardır:

19, 23, 88, 128, 153, 162, 166c, 192, 200a, 255, 259c, 263g, 263j, 268, 357, 361ç, 401, 401a, 410, 410a, 417, 456, 457, 457a, 457b, 457ç, 457d, 488a, 492, 497, 514, 564b, 622d, 625a, 625b, 625c, 641, 642a, 642b, 692, 710a, 800ç, 820, 829ç, 830, 846, 870, 870a, 874, 963, 978, 1006, 1030, 1093b, 1102f, 1154a, 1154b, 1166, 1173, 1173a, 1183, 1184, 1185a, 1189a, 1245ç, 1262e, 1262ğ, 1282, 1291, 1293, 1302, 1364, 1405ç, 1405ı, 1426, 1450, 1454, 1454ç, 1479, 1501, 1559, 1590e, 1614, 1633.

Aşağıya 514 numaralı metni örnek olarak alıyoruz:

<i>Cavanlıkda kocalığa güc sakla,</i>	a
<i>Pullu gündé pulsuz güné pul sakla,</i>	a
<i>Savaşanda barışmağa üz sakla. (514)</i>	a

aab : Kafiye şeması **aab** olan manzum atasözlerimiz ise şu numaralarda kayıtlıdır: 166ç, 532ı, 1018.

Aşağıda 166ç numaralı metin örnek oluşturacaktır:

<i>Alma alı, satma kırı,</i>	a
<i>İlle doru, ille doru,</i>	a
<i>Yağzın da bin de biri. (166ç)</i>	b

aba : Kafiye şeması **aba** şeklinde olan manzum atasözlerimiz aşağıdaki numaralarda yer almaktadır: 166, 564a, 819, 1093a, 1405, 1405a, 1405c, 1405d, 1405e, 1405f, 1405g, 1405j, 1405k, 1405r, 1512.

Aşağıya 1405 numaralı metni örnek olarak alıyoruz:

<i>Sır verme dostuna,</i>	a
<i>Dostun dostu vardır,</i>	b
<i>O da söyler dostuna. (1405)</i>	a

b. Dörtlük Şeklindeki Manzum Atasözlerinde Kafiye Şeması

Çalışmamızda yer alan 31 adet dört mısradan oluşan manzum atasözü kafiye şeması açısından değerlendirildiğinde, aşağıdaki kafiye şemaları tespit edilmiştir. Aşağıda kafiye şemaları ile birlikte birer örnek yer alacaktır:

aabb : Kafiye şeması **aabb** olan manzum atasözlerinin numaraları aşağıdadır:

56, 81, 116a, 200, 577, 671, 893, 893a, 1033b, 1256, 1509b, 1511, 1511a.

Aşağıya 577 numaralı metni örnek olarak alıyoruz:

<i>Çünkü öğrendin Farsı,</i>	a
<i>Getdi didin yarısı,</i>	a
<i>Çünkü öğrendin Erebi,</i>	b
<i>Getdi dinin herebi. (577)</i>	b

aaaa : Kafiye şeması **aaaa** olan dörtlükler şunlardır: 111ç, 145c, 145ç, 153a, 453, 668c, 938, 1309, 1379, 1379e, 1403c.

Aşağıya 1379e numaralı metni örnek olarak alıyoruz:

<i>Sakla samanı,</i>	a

<i>Gelir zamanı,</i>	a
<i>Sattım samanı,</i>	a
<i>Yaptım bu hanı. (1379e)</i>	a

aaxa : Kafiye şeması **aaxa** olan dörtlükler şunlardır: 169, 315, 553a, 1318, 1533a.

Örnek olarak aşağıya 1318 numaralı metni alıyoruz:

<i>Öğüme aş go,</i>	a
<i>İki elim boş go,</i>	a
<i>Yemez isem,</i>	x
<i>Başıma taş go. (1318)</i>	a

abcb : Kafiye şeması **abcb** şeklinde olan dörtlükler ise şunlardır: 1374, 1374a.

Aşağıda 1374a numaralı metin örnek olarak yer alacaktır:

<i>Sade sudan zerde olmaz,</i>	a
<i>Bal kazana girmeyince,</i>	b
<i>Hazır akça tez tükenir,</i>	c
<i>Arkasından gelmeyince. (1374a)</i>	b

c. Beş Mısradan Oluşan Manzum Atasözlerinde Kafiye Şeması

İncelemiş olduğumuz manzum atasözlerimiz içerisinde yer alan 700, 700a ve 700b numaralarında yer alan ve beş mısradan oluşan manzum atasözlerimizde iki çeşit kafiye şeması karşımıza çıkmış olup aşağıya alıyoruz:

aaaaa : Kafiye şeması **aaaaa** olan 700 ve 700b numaralı metinlerden 700 numaralı olanını aşağıya örnek oluşturması için alıyoruz:

<i>Dünya bir gemi,</i>	a
<i>Akıl yelkeni,</i>	a
<i>Fikir dümeni,</i>	a
<i>Kolla kendini,</i>	a

Göreyim seni. (700) **a**

aaabb : Beş mısradan oluşan üç manzum atasözünden 700b numaralı olanı **aaabb** şeklinde kafiye şemasına sahiptir. Aşağıya bu metni örnek olarak alıyoruz:

Dünya bir gemidir, **a**
Akıl yelkendir, **a**
Fikir dümendir, **a**
Kullan kendini, **b**
Göreyim seni. (700b) **b**

ç. Altı Mısradan Oluşan Manzum Atasözlerinde Kafiye Şeması

Çalışmamızda yer alan iki adet (1114-1378d) altı mısradan oluşan manzum atasözünün kafiye şeması **aaaaaa** olarak karşımıza çıkmıştır. Biz bu manzum atasözlerin ikisini de örnek olarak aşağıya alıyoruz:

aaaaaa :

Kebab tuzlu gerek, tuzsuz gerekmez, **a**
Gözel yüzlü gerek, yüzsüz gerekmez, **a**
Ulular uslu gerek, ussuz gerekmez, **a**
Sular buzlu gerek, buzsuz gerekmez, **a**
Gözel benlü gerek, bensiz gerekmez, **a**
Yigit donlu gerek, donsuz gerekmez. (1114) **a**

Sakla samanı, **a**
Gelir zamanı, **a**
Sakladım samanı, **a**
Geldi zamanı, **a**
Sattım samanı, **a**
Yaptırdım hanı. (1378d) **a**

3. MANZUM ATASÖZLERİNDE KAFİYE YAPISI

Türk şiir geleneğinin en önemli unsurlarından biri kafiyedir. Şiire ahenk katan ve şiiri şiir yapan unsurların başında gelen kafiye, anonim halk şiiri ürünlerinde bütün çeşitleri ve güzelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Türk şiir tarihinin ilk dönemlerinde kafiye mısra başında yer almış, ilerleyen zamanlarda mısra ortasına, oradan da mısra sonuna kaymıştır.

Çalışmamızda incelediğimiz manzum atasözlerinde, Türk şiirinin özellikle ilk dönemlerinde görülen mısra başındaki kafiyenin ve ilerleyen dönemlerde ortaya çıkan mısra ortası kafiyenin bulunduğunu tespit ettik. Bu örnekleri mısra başı kafiye ve çift kafiye başlıkları altında değerlendirdik.

Ayrıca Türk şiirinde en fazla kullanım alanına sahip olan yarım kafiye manzum atasözlerimizde de sıkça karşımıza çıkmıştır. Bunun yanında yarım kafiyeden daha zayıf kafiye diğer bir adla çeyrek kafiye de incelediğimiz metinlerde karşımıza çıkan kafiye çeşitlerindendir.

Biz; aşağıda manzum atasözlerinin kafiye yapısını çeyrek kafiye, yarım kafiye, tam kafiye, zengin kafiye, tunç kafiye, cinaslı kafiye, mısra başı kafiye ve çift kafiye olmak üzere sekiz başlıkta değerlendirdik. Aşağıda, burada adı geçen başlıklar altında manzum atasözlerinin kafiye yapısı örneklerle incelenecektir.

a. Yarım Kafiyeden Daha Zayıf Kafiye / Çeyrek Kafiye

Anonim halk şiiri ve âşık şiiri ürünlerinde yakın zamana kadar en sık kullanılan kafiye olarak yarım kafiye biliniyordu. Son yıllardaki araştırmalar, özellikle irticalen şiir söyleyen âşıkların zaman zaman aynı olmayan, fakat kulağa yakın sesle hitap eden bazı harfleri kafiyeli olarak kullandıklarını göstermiştir. Bir çeşit şiir özelliği de gösteren manzum atasözlerimizde de bu tür kafiye yapılarına rastlanılmaktadır.

Bu konuya 1989 ve 1998'de iki bildirisinde değinen Saim Sakaoğlu; örneklerden hareketle yarım kafiyeden daha zayıf kafiye adını verdiği bu kafiye çeşidini açıklamış, kafiyeyi oluşturan harfleri de şöyle sıralamıştır:

l-n / ğ-l / ş-ç / ğ-r / z-k / n-m / l-r (Sakaoğlu, 1991: 301-306; Sakaoğlu, 1999b: 99-105).

Bu kafiye çeşidine araştırmacılar tarafından yarım kafiye'den daha zayıf kafiye, çeyrek kafiye gibi adlar verilmiştir. Kafiye'nin göz için değil de kulak için yapıldığı durumlarda, daha çok irticalen şiir söyleyen âşık'ların şiirlerinde bu tür kafiye'ler oluşmuştur.

İncelemiş olduğumuz metinlerde yer alan bu tür kafiye'leri tespit ederek aşağıya örneklerini alıyoruz.

84 numaralı ilk örneğimizde **ağlar** kelimesi redifi oluşturmakta; birinci mısradaki **m** sesi ile ikinci mısradaki **n** sesi çeyrek kafiye'yi oluşturmaktadır:

Ağlarsa anam**m** ağlar,
Kalanı yalan**n** ağlar. (84)

Aşağıdaki örneğimizde ise **var** kelimesi redifi oluşturmakta; ilk mısradaki **l** sesi ile ikinci mısradaki **n** sesi çeyrek kafiye'yi oluşturmaktadır:

Akıl**l** var,
Yakın**n** var. (105)

Aşağıdaki örneğimizde ise **olsun** kelimesi redifi oluşturmakta; ilk mısradaki **m** sesi ile ikinci mısradaki **n** sesi çeyrek kafiye'yi oluşturmaktadır:

Bağa bak üzüm**m** olsun,
Yemeye yüzün**n** olsun. (360)

496 numaralı örnek metnimizde **olsun** kelimesi redifi oluşturmakta; ilk mısradaki **n** sesi ile ikinci mısradaki **l** sesi çeyrek kafiye'yi oluşturmaktadır:

Bütün**n** olsun,
Mitil**l** olsun. (496)

Aşağıdaki örneğimizde ise **adam** kelimesi redifi oluşturmakta; ilk mısradaki **l** sesi ile ikinci mısradaki **m** sesi çeyrek kafiye'yi oluşturmaktadır:

Cahil**l** adam,
Yarım**m** adam. (502)

571 numaralı örnek metnimizde **olur** kelimesi redifi oluşturmakta; ilk mısradaki **n** sesi ile ikinci mısradaki **m** sesi çeyrek kafiye'yi oluşturmaktadır:

Çok yiyen çoban**n** olur,

Az yiyen adam olur. (571)

1262 numaralı örnek metnimizde ilk mısranın son harfi olan **ç** sesi ile ikinci mısranın son sesi **ş** sesi çeyrek kafiye yapı oluşturmuştur:

Nerde aç ordan ka**ç**,
Nerde aş oraya yana**ş**. (1262)

Aşağıdaki son örneğimizde ise **beğensin** kelimesi redifi oluşturmakta; ilk mısradaki **l** sesi ile ikinci mısradaki **r** sesi çeyrek kafiye yapı oluşturmuştur:

Kalırsa el beğensin,
Ölürse yer beğensin. (1331a)

b. Yarım Kafiye

Mısra sonlarında rediften önce sadece bir sesin benzeşmesiyle oluşan kafiye yarım kafiye adı verilmektedir. Türk şiir geleneğinde en fazla kullanılan yarım kafiye, manzum atasözlerinde de sıkça karşımıza çıkan kafiye çeşidi olmuştur.

Biz aşağıya manzum atasözlerinde yer alan yarım kafiye yapısına sahip örneklerden birkaçını alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde **kalır** kelimesi redifi oluşturmuş; **hat** ve **tot** kelimelerinin sonundaki **t** sesi ise yarım kafiye yapı oluşturmuştur:

Alimden hat kalır,
Temirden tot kalır. (150)

425 numaralı metnimizde ise **-dan** eki redifi oluşturmuş; **Musul** ve **asıl** kelimelerinin sonundaki **l** sesi ise yarım kafiye yapı oluşturmuştur:

Bez alırsan Musul'dan,
Kız alırsan asıldan. (425)

Aşağıdaki örneğimizde, **-sı** eki redifi oluşturmuş; ilk mısradaki **kına** kelimesinin sonundaki **a** sesi ile ikinci mısradaki **kara** kelimesinin sonundaki **a** sesi yarım kafiye yapı oluşturmuştur:

Erkeğin eli kınası,
Kadının yüzü karası. (802)

981 numaralı metnimizde ise, **-maz** eki redifi oluşturmuş; **yağ-** ve **doğ-** fiillerinin son sesi **ğ** ise yarım kafiye oluşturmuştur:

Her buluttan yağmur yağmaz,
Her karından oğlan doğmaz. (981)

1356 numaralı son örnek metnimizde ise **-ten** eki redifi oluşturmuş; **küp** ve **dip** kelimelerinin son sesi olan **p** sesi ise yarım kafiye oluşturmuştur:

Pekmezi küpten,
Kadını dipten. (1356)

c. Tam Kafiye

Mısra sonlarında rediften önce iki sesin benzeşmesinden oluşan kafiye tam kafiye adı verilmektedir. Manzum atasözleri içerisinde tam kafiye en çok kullanılan kafiye çeşitlerindendir.

Aşağıya tam kafiye yapısına sahip örnek metinleri alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde mısra sonlarındaki **-dan** eki redifi oluşturmuş; ilk mısradaki **baş** ve ikinci mısradaki **yaş** kelimelerinin son iki sesi olan **aş** sesleri de tam kafiye oluşturmuştur:

Adamı başdan,
Ağacı yaşdan. (48)

Aşağıdaki örnek üçlüğümüzde de mısra sonlarındaki **-lanarsan** ekleri redifi oluşturmuş; ilk mısradaki **bağ**, ikinci mısradaki **dağ** ve üçüncü mısradaki **yağ** kelimelerinin son iki sesi olan **ağ**'lar da tam kafiye oluşturmuştur:

Bağ alma bağlanarsan,
Dağ alma dağlanarsan,
Koyun al, yağlanarsan. (357)

615a numaralı örneğimizde **ver** fiili redifi oluşturmuş; ilk mısradaki **yel** kelimesi ile ikinci mısradaki **bel** kelimesinin son iki sesi olan **el** sesleri tam kafiye oluşturmuştur:

Deliye yel ver,

Eline **bel** ver. (615a)

1029 metin numaralı örneğimizde ise mısra sonlarındaki **ile** edatı redifi oluşturmuş; ilk mısradaki **insan** kelimesi ile ikinci mısradaki **hayvan** kelimesinin son iki sesi olan **an** sesleri tam kafiye oluşturmuştur:

İnsan ins**an** ile,
Hayvan hay**van** ile. (1029)

Aşağıdaki son örneğimizde de mısra sonunda bulunan **derviş** ve **ermiş** kelimelerinin son iki sesi olan **iş** sesi tam kafiye oluşturmuştur:

Sabreden derv**iş**,
Muradına erm**iş**. (1370)

ç. Zengin Kafiye

Mısra sonlarında rediften önce üç ve daha fazla sesin benzeşmesiyle oluşan kafiye zengin kafiye adı verilmektedir. Manzum atasözlerimiz içerisinde yer alan zengin kafiye yapısına sahip örnek metinlerden aşağıya alıyoruz.

Aşağıdaki örneğimizin ilk mısrasında bulunan **toprak** ile ikinci mısrasında yer alan **çaprak** kelimesinin sonunda bulunan **-prak** sesleri benzeşerek zengin kafiye oluşturmuştur:

Adamnı canı to**prak**,
Terekni canı ç**aprak**. (51)

Aşağıdaki örneğimizde de mısra sonlarında yer alan **zahmet** ve **rahmet** kelimelerindeki **-ahmet** sesleri benzeştiği için zengin kafiye oluşturmuştur:

Başta zah**met**,
Sora rah**met**. (389)

Aşağıdaki 779 numaralı örneğimizde ise mısra sonlarında yer alan **çayıra** ve **bayıra** kelimelerinin sonundaki **-a** sesi redifi oluşturmakta; **ayır** sesleri de zengin kafiye oluşturmaktadır:

Elmayı ç**ayıra**,
Armudu bay**ıra**. (779)

1308 numaralı örneğimizin ilk mısrasında bulunan **fesat** ile ikinci mısrasında yer alan **kesat** kelimelerinin sonundaki **-esat** sesinin ortaklığı zengin kafiye'nin oluşturmasına sebep olmuştur:

Ortalıkta **fesat**,
İnsanlarda **kesat**. (1308)

Aşağıdaki son örneğimizde ise, ilk mısradaki yer alan **pazar** ve ikinci mısradaki bulunan **bozar** kelimelerinin sonundaki **-zar** sesleri zengin kafiye'yi oluşturmuştur:

Hileli **pazar**,
Mideyi **bozar**. (1495a)

d. Tunç Kafiye

Mısra sonunda, rediften önce ses benzeşmesini oluşturan kelimelerin birinin diğeri'nin içinde geçmesiyle ortaya çıkan kafiye'ye tunç kafiye adı verilmektedir. Burada kafiye'yi oluşturan seslerin üçten daha fazla olması gerekir.

Aşağıya manzum atasözleri içerisinde yer alan tunç kafiye yapısına sahip örnek metinlerden alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde, mısra sonlarındaki **-sı** eki redifi oluşturmuş; ikinci mısranın son kelimeleri olan **öz ağırı**, ilk mısranın içinde geçmesi sonucu tunç kafiye oluşmuştur:

Ağırlarda **öz ağırsı**,
Her kişinin **öz ağırsı**. (86)

366 numaralı örnek metnimizin mısra sonlarındaki **-sını** ekleri redifi oluşturmuş; ilk mısradaki **ana** kelimesi ikinci mısranın son kelimesi **dana**'nın içinde geçmesiyle tunç kafiye oluşmuştur:

Bak **anasını**,
Al **danasını**. (366)

Aşağıdaki örneğimizde tunç kafiye, ilk mısranın son kelimesi **dana**'nın, ikinci mısranın son kelimesi **meydana**'nın içinde geçmesiyle oluşmuştur:

Elli yaşında **dana**,

İndi düşüb meyd**ana**. (777)

Aşağıdaki örneğimizde de, ilk mısranın sonunda yer alan **ömür** kelimesinin ikinci mısranın son kelimesi olan **kömür**'ün içinde geçmesi tunç kafiye'nin ortaya çıkmasına sebep olmuştur:

İbadet için **ömür**,
Zemheri için **kömür**. (1007)

1342 numaralı son örneğimizde ise tunç kafiye, ilk mısranın son kelimesi **akıl**'ın ikinci mısranın son kelimesi olan **pakıl**'ın içinde geçmesiyle oluşmuştur:

Öz aklın **akıl**,
El akı **pakıl**. (1342)

e. Cinash Kafiye

Mısra sonlarında yer alan, yazılışları ve okunuşları aynı, kullanıldığı anlamları farklı olan kelime veya birleşik kelimelerle yapılan kafiye çeşidine cinash kafiye adı verilmektedir. Şiir tekniği açısından oluşturulması hüner isteyen bu tür kafiye çeşidine manzum atasözlerimizde de rastlanılmaktadır.

Tespit ettiğimiz cinash kafiye yapısına sahip örnek manzum atasözlerimizi aşağıya alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizin ilk mısrasında yer alan **bal tası** kelimeleri ile ikinci mısrasının son kelimesi olan **baltası** anlam olarak birbirinden farklı olduğu için cinash kafiye ortaya çıkmıştır:

Balcının var **bal tası**,
Oduncunun **baltası**. (374)

513 numaralı örnek metnimizde ise, ilk mısranın son kelimesi olan **kazan**, kaz- fiilinin emir şeklinde kullanılmış; ikinci mısranın son kelimesi olan **kazan** ise eşya anlamında kullanılarak cinash kafiye'yi oluşturmuştur:

Cavanlıkda pul **kazan**,
Kocalıkda kur **kazan**. (513)

Aşağıdaki örneğimizin mısra sonlarında bulunan **yakar** fiili ilk mısrada cezp et- anlamında kullanılmış; ikinci mısrada ise eza ver- anlamında kullanıldığı için cinaslı kafiyein oluşmasına sebep olmuştur:

Dışarısı eli **yakar**,
İçerisi beni **yakar**. (654)

Aşağıdaki örneğimizde ise, mısra sonlarında bulunan **göl**, ilk mısrada çiçek anlamında, ikinci mısrada ise göl- fiilinin emir şeklinde kullanıldığı için cinaslı kafiye oluşmuştur:

Geçti bülbül, geçti **göl**,
İster ağla ister **göl**. (886)

1374 numaralı, dördlükten oluşan örnek metnimizin ikinci ve dördüncü mısralarının son kelimesi **kazana**, ilk mısrada eşya anlamında; ikinci mısrada ise kazan-fiiliyle ilgili olarak kullanıldığı için cinaslı kafiye ortaya çıkmıştır:

Sade pirinç zerde olmaz,
Bal gerektir **kazana**;
Baba malı tez tükenir,
Evlat gerektir **kazana**. (1374)

1382 numaralı son örneğimizin mısra sonlarında yer alan **öğüt** kelimesi, ilk mısrada nasihat anlamında, ikinci mısrada ise öğüt- fiilinin emir şeklinde kullanıldığı için cinaslı kafiye oluşmuştur:

Sana vereyim bir **öğüt**,
Ununu elinle **öğüt**. (1382)

f. Mısra Başı Kafiye

Türk edebiyatında ilk yazılı şiir mısra başı kafiye yapısına sahiptir. Mısra başı kafiye Türk şiir geleneğinin ilk yazılı döneminde kullanılmış, zamanla mısranın ortasına ve sonuna kaymıştır. Bugün anonim halk şiirimizde ve saz şiirimizde de karşımıza çıkan bu tür kafiyei Doğan Kaya şöyle açıklamaktadır:

“Mısralar ünlü ile başlıyorsa ünlünün yanındaki ses o kadar önemli değildir, lâkin ünsüz ile başlıyorsa ünsüzün yanına gelen sesin aynı olması gerekir ve ünlülerden ı/i, o/u ve ö/ü’nün farkı aranmaz.” (Kaya, 2000: 183).

Mısra başındaki ses benzeşmesiyle ve ortak kelimelerle oluşan mısra başı kafiye nin anlatıma güç kattığını söyleyebiliriz. Ayrıca, mısra başı kafiye ile çift kafiye nin manzum atasözlerimizde beraber yer aldığı da görülmüştür. Buna, aşağıdaki 207, 302 ve 629 numaralı metinler örnek olarak gösterilebilir.

Aşağıda, incelediğimiz manzum atasözlerinde de karşımıza çıkan mısra başı kafiye yapısına sahip örnekler yer alacaktır.

Aşağıdaki ilk örnek metnimizin iki mısrasının başı da **Anun kim** diye başlamış ve mısra başı kafiye yi oluşturmuştur:

Anun kim derdi var, derman onundur,
Anun kim sidgi var, iman onundur. (207)

302 numaralı örneğimiz ise **Ay ayakta** ortak başlayışıyla başlayarak mısra başı kafiye yi oluşturmuştur:

Ay ayakta, çoban yataкта,
Ay ayakta, çoban ayakta. (302)

Aşağıdaki örneğimizin her iki mısrası da **b** sesi ile başlamakta ondan sonra **i** ünlüsü gelerek mısra başı kafiye yi oluşturmaktadır:

Bir ev,
Bin dev. (445)

Aşağıdaki örneğimizde mısra başı kafiye yi, **Dert var** ortak söyleyişinin kullanılması oluşturmuştur:

Dert var, gelir geçer,
Dert var, deler geçer. (629)

792 numaralı örneğimizde ise iki mısra da **Er** kelimesi ile başlamış ve ondan sonra gelen kelimelerin başlangıç sesi **g** olmuştur. Böylece mısra başı kafiye ortaya çıkmıştır:

Er gelir ev taşar,
Er gider ev şaşar. (792)

Aşağıdaki örnek metnimizde ise mısra başlangıçları **Her** kelimesi ile olduğu için mısra başı kafiye oluşmuştur:

Her kâmilin bir zevâli,
Her zevâlin bir kemâli. (985)

1252 numaralı örneğimizin her iki mısrası da **Ne** soru edatıyla başladığı için mısra başı kafiye oluşmuştur:

Ne varına güven,
Ne yoğuna gücen. (1252)

1585 numaralı son örneğimizin her iki mısrası da **y** sesi ile başlamakta ve devamında **e** ünlüsü gelmekte, böylece mısra başı kafiye oluşmaktadır:

Yedin tut,
Yegin tut. (1585)

g. Çift Kafiye

Manzum atasözlerinde karşımıza çıkan kafiye çeşidinden biri de çift kafiye. Şiir tekniği açısından oluşturulması oldukça zor olan çift kafiye, manzum atasözlerimizde sıkça görülmektedir.

Çift kafiye manzum atasözlerinde iki türlü karşımıza çıkmaktadır. İlki, aşağıdaki 534, 574, 687, 1132 ve 1437 numaralı örneklerde gördüğümüz mısra sonlarındaki kafiye den bağımsız, mısra içlerindeki kafiyelerle beraber oluşan kafiye dir. İkinci si ise 254 ve 1262 numaralı örneklerde gördüğümüz mısra sonlarındaki kafiye lere uygun mısra içlerinde de kafiye nin yer alması şeklinde oluşan çift kafiye dir.

Aşağıda çift kafiye li manzum atasözlerimizden örnekler yer alacaktır.

Aşağıdaki ilk örneğimizde **aş** sesleri mısra sonunda ve içinde kullanılarak çift kafiye yi oluşturmuştur:

Aşını yaşır an **aş** bolmaz,
Yaşını yaşır an **yaş** bolmaz. (254)

534 numaralı örneğimizde ise mısra içindeki kafiye **ğ** sesi oluşturmuş mısra sonundaki kafiye ise **-urt** sesleri oluşturarak çift kafiye ortaya çıkmıştır:

Çakalın eniği **kurt** olmaz,
Aslanın yatağı **yurt** olmaz. (534)

Aşağıdaki örneğimizde mısra başlarındaki **çubuk** ve **kütük** kelimeleri ile mısra sonlarındaki **çıt** ve **küt** kelimeleri çift kafiye oluşturmuştur:

Çubuk kırılır, **çıt** der,
Kütük kırılır, **küt** der. (574)

687 numaralı örnek metnimizde mısra başlarındaki **n** sesi ile mısra sonlarındaki **l** sesi çift kafiye oluşturmuştur:

Dostunı saklama, nepden galmasın,
Duşmanı saklama, sırnı bilmesin. (687)

Aşağıdaki örneğimizin baş tarafında **l** ve **n** sesleriyle çeyrek kafiye, sonunda ise **z** sesiyle yarım kafiye oluşarak çift kafiye kurulmuştur:

Kırk serçeden börek olmaz, kaza bak kaza;
Dul karıdan havas alınmaz, kıza bak kıza. (1132)

1262 numaralı örneğimizde **ç** ve **ş** sesleri mısra içinde ve mısra sonunda çeyrek kafiye oluşturarak çift kafiye oluşturmuştur:

Nerde aç ordan kaç,
Nerde aş oraya yanaş. (1262)

1437 numaralı son örneğimizde ise küçük ve büyük kelimeleri arasındaki **-ük** sesiyle oluşan tam kafiye ile et ve ot arasındaki **-t** sesiyle oluşan yarım kafiye çift kafiye ortaya çıkarmıştır:

Şahin küç**ük**, et yer,
Deve büy**ük**, ot yer. (1437)

4. MANZUM ATASÖZLERİNDE REDİF YAPISI

Anonim halk şiirinin en önemli ahenk unsurlarından biri mısra sonlarında bulunan rediflerdir. Çoğu zaman şiire akıcılık katmak ve mısralar arasındaki uyumu sağlamak için kullanılan redif, şiirin ayrılmaz bir parçasıdır.

Mısra sonlarında kafiye den sonra gelen, kullanıldığı anlam ve şekil yönüyle birbirine benzeyen ses veya sesler redifi oluşturmaktadır. Redifi tek sest en oluş an bir harf oluşturabildiği gibi, birden fazla harften oluş an ekler, bir veya birden fazla kelime de oluşturabilir. Bazı kaynaklar kafiye nin olmadığı yerde redifin aranmayacağını belirtmektedirler. Ancak, manzum atasözlerinde kafiyesi olmayıp da redifi bulunan birçok örnek bulunmaktadır. O örneklerde redif şiirdeki mısra sonu uyumu sağlayan en önemli unsur hâline gelmektedir.

Manzum atasözlerindeki şiir ahengini oluşturan kafiye, ölçü, durak, vb. özelliklerin yanında redifi de sayabiliriz. Aşağıda çeşitli başlıklar altında redifi örnekleriyle değerlendireceğiz.

a. Ek Şeklindeki Redif

Burada redif sadece mısra sonunda kafiye den sonra gelen ek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ek şeklindeki redif, tek sest en oluşabileceği gibi, bir ve birden fazla heceden de oluşabilmektedir. Aşağıdaki metinler buna örnek oluşturmaktadır.

Aşağıdaki ilk örneğimde redifi mısra sonundaki **-dı** eki oluşturmaktadır:

Ağız aç**dı**,

Göher saç**dı**. (80)

365 numaralı örneğimde ise mısra sonunda bulunan yarasını ve anasını kelimelerinin ortak eki olan **-sını** redifi oluşturmaktadır:

Baht ı yâr olanın sarar yaras**ını**,

Olmayanın yâr beller anas**ını**. (365)

Aşağıdaki örneğimizde ise redifi, görevi ve şekli aynı olan **-riz** eki oluşturmuştur:

Bugün bulur bugün yer**riz**,
Yarına Hak kerim der**riz**. (486)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde redifi **-maz / -mez** eki oluşturmuştur:

Kara gün kararır kalm**az**,
Koç yiğit bunalıp öl**mez**. (1085)

1363 numaralı son örneğimizde ise redifi **-ine/-üne** eki oluşturmuştur:

Sabah kalkan iş**ine**,
Öğlen kalkan düş**üne**. (1363)

b. Kelime Şeklindeki Redif

Burada ise, mısra sonunda bulunan redif başlı başına kelimedenden oluşmaktadır. Bunu tek kelimedenden oluşan redif ve birden fazla kelimedenden oluşan redif diye ikiye ayırabiliriz. Aşağıda örneklerle bu konuyu açıklayacağız.

Aşağıdaki ilk örneğimizde redif **olmaz** yüklemidir. Görüleceği üzere redif tek kelimedenden ibarettir:

Abdaldan paşa **olmaz**,
Kamıştan maşa **olmaz**. (5)

233 numaralı örneğimizde ise redifi **gözü ilé** oluşturmaktadır. Burada da bir isim ve bir edat redifi oluşturmuştur:

Arvadı akıl **gözü ilé**,
Atı cahıl **gözü ilé**. (233)

607 numaralı örneğimizde redifi yedi kelimedenden oluşan **yüzen gülerse avrat, gir oyna çık oyna** ibaresi oluşturmuştur:

Deh demeden **yüzen gülerse avrat, gir oyna çık oyna**,
Eve gelince **yüzen gülerse avrat, gir oyna çık oyna**. (607)

Aşağıdaki örneğimizde ise redifi **gabağı** kelimesi oluşturmuştur:

Él **gabağı**,

Yél **gabağı**. (752)

1005 numaralı örneğimizde ise redif **beni neyler** ibarelerinden oluşmaktadır. Görüleceği üzere burada da redif iki kelimededen oluşmuştur:

Islandım kurudum, sel **beni neyler**,
Ellendim bellendim, el **beni neyler**? (1005)

Aşağıdaki son örnekte ise redifi tek kelimedenden ibaret olan **ekmeği** kelimesi oluşturmuştur:

Baba ekmeği zindan **ekmeği**,
Koca ekmeği meydan **ekmeği**. (1172a)

c. Bir Ek ve Bir Kelimedenden Oluşan Redif

Bazen mısra sonunda yer alan redif, bir ek ve bir kelimedenden oluşmaktadır. Aşağıdaki örnekler bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Aşağıdaki ilk örneğimizde redifi **-ta/-te** ekiyle **gör** fiili oluşturmuştur:

Az eli aş**ta gör**,
Çok eli iş**te gör**. (326)

622 numaralı örneğimizde, **-sız** ekiyle, **olmaz** yüklemi redifin oluşmasını sağlamıştır:

Deniz dalgasız **olmaz**,
Gönül sevdasız **olmaz**. (622)

Aşağıdaki örneğimizde ise, **-a** ekiyle **yakışır** yüklemi redifi oluşturmuştur:

İri yarı kadın yola **yakışır**,
Çıtı pıtı kadın kola **yakışır**. (1036)

1305 numaralı son manzum atasözü örneğimizde ise, mısra sonlarındaki **-ım** eki ve **suyu** kelimesi redifi oluşturmuştur:

Olar aş**ım suyu**,
Olmaz baş**ım suyu**. (1305)

ç. Bir Ek ve İki Kelimeden Oluşan Redif

Bazı şiir parçalarında ise mısra sonunda bulunan redifi, bir ek ve devamında yer alan iki kelime oluşturmaktadır. Aşağıdaki manzum örneklerde bu durum işlenmiştir.

Aşağıdaki ilk örneğimizde redifi **–an** ekiyle iki kelimeden ibaret olan **yer ayrı** kelimeleri oluşturmıştır:

Acı**kan** yer ayrı,
Acı**yan** yer ayrı. (18)

463 numaralı örneğimizde ise **–mezin/-mazın** eki ve **deyenden gorg** kelimeleri redifi oluşturmıştır:

Bir yeme**zin** deyenden gorg,
Bir oturmaz**ın** deyenden gorg. (463)

Aşağıdaki örneğimizde **–de** eki ile **bir kere** ibareleri redifi oluşturmıştır:

Gelinde **bir kere**,
Ölümde **bir kere**. (894)

1008 numaralı örneğimizde redifi **–dim/düm** ekiyle mısra sonunda yer alan **üzüm suyunu** kelimeleri oluşturmıştır:

İç**dim** üzüm suyunu,
Tökd**üm** üzüm suyunu. (1008)

Aşağıdaki son örneğimizde ise redif **–ar** ekiyle **ananın malını** kelimeleriyle oluşmuştur:

İyi evlat tutar **ananın malını**,
Kötü evlat satar **ananın malını**. (1056)

d. Bir Ek ve Üç Kelimeden Oluşan Redif

Mısra sonunda yer alan redif bazen de, bir ek ve üç kelimeden oluşabilmektedir. Bu duruma örnek oluşturacak manzum atasözümüz aşağıda yer alacaktır:

Çeyned**üğüne** güvenme, yütd**üğüne** güven,

Yuttuğuna güvenme, yütdüğüne güven. (551)

e. Bir Ek ve Dört Kelimeden Oluşan Redif

Mısra sonunda yer alan redif bazen de bir ek ve dört kelimeden oluşabilmektedir. Aşağıda bu durumu örneklerle açıklayacağız.

Aşağıdaki örneğimizde redif **-a/-e** ekiyle birlikte yer alan **dokunursa vay çömleğin hâline** ibarelerinden oluşmuştur. Görüleceği üzere ekten sonra yer alan kelimelerin sayısı dörde çıkmıştır:

Çömlek taş **dokunursa vay çömleğin hâline**,
Taş çömleğe **dokunursa vay çömleğin hâline**. (573)

Yukarıdaki manzum atasözümüzün varyantı konumundaki aşağıdaki atasözümüzde ise redif, **-a** ekiyle beraber **değse de vay kabağın başına** ibarelerinden oluşmuştur:

Taş kabağa **değse de vay kabağın başına**,
Kabak taş **değse de vay kabağın başına**. (573c)

f. Kafiyesi Bulunmayıp Redifi Olan Manzum Atasözleri

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, bazı manzum atasözlerimizde kafiye bulunmayıp sadece redif bulunmaktadır. Bu tür manzum atasözlerimizde ahengi sağlayan unsur redif olmaktadır. Aşağıya bu durumu örneklendirecek metinleri alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde redifi **parayı neynen** kelimeleri oluştururken rediften önce bir kafiye bulunmamaktadır:

Aklın var **parayı neynen**,
Aklın yok **parayı neynen**. (111c)

312 numaralı örnek metnimizde ise **üstüne** kelimesi rediftir. Fakat rediften önce yine kafiye yoktur:

Ayda bir gel dostuna, kalksın ayak **üstüne**,
Günde bir gel dostuna, yatsın sırtı **üstüne**. (312)

Aşağıdaki örneğimizde **içinde** kelimesi redifi oluşturmuştur. Rediften önce bulunan **börk** ve **yen** kelimeleri arasında kafiye yoktur:

Baş kesilir börk **içinde**,
Kol kırılır yen **içinde**. (384)

Yine, aşağıdaki 478 numaralı örneğimizde **-na** ekiyle **varma** fiili redifi oluştururken **-na** ekinden önce bir kafiye oluşmamıştır:

Boşanıp kocana **varma**,
Sevişip dostuna **varma**. (478)

1117 numaralı son örneğimizde redifi **kaygısı** kelimesi oluşturmuş; ondan önce yer alan **baş** ve **yağ** kelimeleri arasında bir kafiye oluşmamıştır:

Keçiye baş **kaygısı**,
Kasaba yağ **kaygısı**. (1117)

5. MANZUM ATASÖZLERİNDE HECE ÖLÇÜSÜ

Burada; çalışmamızda incelemiş olduğumuz varyantlarıyla birlikte ele alınan 3316 adet manzum atasözü hece ölçüsü açısından incelenmiştir. Bu atasözlerinden 1640 adedi asıl tip olup, 1676 adedi de varyanttır.

Bu incelememiz sonucunda, 1’li hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözü olduğu gibi 16’lı hece ölçüsüyle söylenmiş manzum atasözünün de olduğu görülmüştür. Bunun yanında bir hecesi fazla olan, bir veya birkaç ögesinin düşmesiyle hece sayısı tutmayan, sonuç olarak hece ölçüsü açısından kusurlu olan metinler ise ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Aşağıda her başlığın altında örneği yer alacak, örneklerden sonra ise incelenen metinlerde yer alan, o hece ölçüsüyle söylenmiş diğer manzum atasözlerinin numaraları sıralanacaktır.

a. 1’li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözü

İncelediğimiz metinler içerisinde 1620 numarada yer alan manzum atasözümüz 1’li hece ölçüsüyle söylenmiştir. Bu metnin dışında 1’li hece ölçüsüyle söylenmiş başka bir manzum atasözüne rastlanılmamıştır. Mensur atasözlerimiz içerisinde iki kelimeden ibaret olanların olması, bize 1’li hece ölçüsüyle de manzum atasözünün söylenebileceği konusunu hatırlatmıştır.

Mensur atasözlerimizden örnekler:

Bekarlık maskaralık. (Aksoy, 1988: 184)

Bekarlık sultanlık. (Aksoy, 1988: 184)

Gün bugün. (Aksoy, 1988: 295)

Vakit nakittir. (Aksoy, 1988: 458)

Tarafımızdan bu konuyu hem ortaya koymak, hem de ortaya koyarken tartışmaya açmak için aşağıdaki örneğimize metinlerimiz içerisinde yer verilmiştir.

Aşağıya bu örneğimizi alıyoruz:

Yüz,

Düz. (1620)

b. 2'li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

Çalışmamızda yer alan ve aşağıda numaraları belirtilen 14 adet manzum atasözümüz 2'li hece ölçüsüyle söylenmiştir. Aşağıda bu manzum atasözlerinden beş örneğe yer veriyoruz:

*Aç ol,
Dinç ol. (28b)*

*Az git,
Düz git. (328)*

*Düz söz,
Bir söz. (713)*

*Harman,
Davran. (965)*

*Yüz ölç,
Bir biç. (1623)*

28b, 28c, 33, 328, 337, 339, 443, 445, 713, 965, 1394, 1540, 1623, 1623d.

c. 3'lü Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

3'lü hece ölçüsüyle söylenen manzum atasözlerimizin sayısı 70'tir. Aşağıya bu manzum atasözlerimizden beş örneği alıyoruz:

*Aç boğaz,
Aç kalmaz. (24)*

*Bin işçi,
Bir başçı. (433)*

El ağzı,
Fal ağzı. (739)

Kız evi,
Naz evi. (1143)

Yüz elli,
Yaz belli. (1621)

10, 24, 75, 76, 105, 323, 333, 333a, 333b, 335, 335a, 335b, 383b, 401, 433, 433a, 443a, 449, 449a, 449b, 454, 458, 520, 659, 739, 739b, 751, 770a, 804, 828, 835a, 837a, 881, 882a, 936, 936a, 947, 1019, 1022, 1033a, 1051, 1082, 1097, 1110d, 1124, 1143, 1143a, 1148, 1166a, 1214, 1216, 1233, 1287d, 1388a, 1388b, 1388c, 1429, 1487, 1509b, 1525, 1539, 1541, 1569, 1585, 1597, 1597a, 1620a, 1620b, 1621, 1621b.

ç. 4'lü Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

Çalışmamızda değerlendirdiğimiz 3316 manzum atasözünden 192 adedi 4'lü hece ölçüsüyle söylenmiştir.

Aşağıda bu manzum atasözlerinden beş örneğe yer verilecektir:

Aç ne yemez,
Tok ne demez. (31)

Dert ağlatır,
Aşk söyletir. (627)

Gaşınan göz,
Gerisi söz. (1100a)

Mart soğuğu,
Dert soğuğu. (1216a)

Varma dula,
Girme çula. (1514)

28, 31, 74a, 80, 89a, 89b, 109c, 109ç, 121, 121a, 128, 128a, 144, 145, 145a, 145b, 145ç, 145e, 158, 161, 180, 218, 227b, 227g, 227ğ, 239, 243, 244, 244a, 249, 259f, 260, 261, 263e, 263ğ, 263h, 270a, 286, 291a, 293, 312e, 320, 331, 345, 349, 346b, 356, 366a, 369ç, 389, 414, 417, 421, 448, 455, 484, 496, 502, 516, 528, 544, 548, 550, 565, 568, 598, 627, 627a, 627b, 627c, 627ç, 627e, 644, 665, 667, 667ç, 682, 684, 697, 698d, 704, 719, 724c, 727, 727a, 733a, 742, 748d, 752, 755, 766, 766a, 770, 771, 808, 811a, 827g, 827ğ, 837, 841, 842, 849, 851, 851a, 852, 852a, 852b, 853, 854, 854a, 854b, 867, 879, 888, 890, 892a, 893a, 893b, 916, 934c, 934ç, 934e, 934ğ, 952, 965a, 978, 1045, 1050, 1054ğ, 1064a, 1100, 1100a, 1100b, 1102g, 1111, 1116, 1129, 1141, 1161, 1163, 1173, 1173a, 1177, 1177a, 1177b, 1181, 1181a, 1216a, 1221a, 1246, 1264, 1264a, 1265, 1268, 1287c, 1287ç, 1323, 1368, 1378ç, 1378g, 1380, 1389, 1389a, 1416, 1422, 1422a, 1422b, 1422ç, 1457, 1486, 1500, 1502, 1510, 1514, 1520, 1524, 1543, 1565, 1565c, 1569b, 1570, 1573, 1578, 1587, 1595, 1607, 1608a, 1614, 1623a, 1623ç, 1639, 1639a.

d. 5’li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

Manzum atasözlerinin söylendiği diğer bir hece ölçüsü kalıbı ise 5’li olanıdır. İncelemiş olduğumuz manzum atasözleri içerisinde 253 adedi bu hece ölçüsüyle söylenmiştir. Aşağıda bu manzum atasözlerimizden beş adedi yer alacaktır:

*Kışın yaba al,
Yazın soba al. (2c)*

*Bey oğlu kulluk,
Kul oğlu beylik. (422)*

*Kayerde birlik,
O yerde tirlik. (677c)*

*Nasıl anası,
Öyle danası. (1235)*

Ya devlet başa,

Ya kuzgun leşe. (1537)

2b, 2c, 21, 35, 35b, 35c, 35ç, 35d, 35e, 37, 47g, 47 l, 47m, 47n, 47p, 47ş, 48, 48b, 65, 71, 79, 108, 114c, 120, 120a, 134, 163, 172, 172a, 180b, 182, 185, 185a, 190, 202, 210, 210a, 210d, 211a, 211ç, 211d, 213, 219, 230, 238, 251, 251a, 259k, 264a, 274, 290, 304, 313, 313a, 334, 336ç, 341, 343, 343a, 343b, 343c, 343ç, 346a, 349, 350, 352, 366, 370, 375, 380a, 404c, 409a, 411, 413, 422, 430, 430a, 438, 474ğ, 479, 485, 490, 500, 530, 541, 554c, 556, 557, 561, 561a, 561b, 561c, 583, 583b, 597, 608, 614, 615, 615a, 615b, 618, 618a, 619a, 621, 631, 632ğ, 652, 653, 656, 662, 667a, 667c, 667f, 674a, 683ç, 688, 696c, 696d, 698, 698c, 700, 700a, 703, 704a, 704b, 723, 736, 737, 745, 773, 794, 820a, 821, 822, 860, 863, 869, 878, 878a, 885, 899, 909, 912b, 913, 919, 919a, 934, 934a, 934b, 954, 958, 984, 1000, 1003, 1026, 1026a, 1026b, 1034c, 1037, 1043, 1043a, 1043b, 1043c, 1043ç, 1059b, 1064b, 1064g, 1067, 1078, 1119, 1122, 1123, 1133, 1139, 1144a, 1152, 1159, 1159a, 1164, 1164a, 1167, 1167a, 1169, 1178, 1180, 1189, 1189c, 1200b, 1234, 1235, 1235a, 1235b, 1257, 1258, 1259, 1262a, 1262e, 1262f, 1266c, 1283, 1294, 1300, 1342, 1344, 1346, 1349, 1353, 1356, 1356ç, 1370b, 1375, 1378, 1378a, 1378b, 1378c, 1378e, 1378f, 1388, 1404a, 1419, 1419a, 1422d, 1422g, 1422ğ, 1431, 1438, 1455, 1465, 1482, 1495, 1495a, 1495c, 1503, 1503a, 1503ç, 1503e, 1517b, 1530, 1532, 1534a, 1534b, 1534c, 1534ç, 1537, 1544, 1550, 1569d, 1579, 1579a, 1586, 1590c, 1596, 1625.

e. 6'lı Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

İncelenen manzum atasözleri içerisinde 183 adedi 6'lı hece ölçüsüyle söylenmiş olup, aşağıya beş örneği alıyoruz:

*Dünyaya dayanma,
Varına inanma. (47k)*

*Ay var ili gözlér,
İl var ayı gözlér. (305b)*

*Elden yiyen şeker,
Evden yiyen çöker. (763a)*

*Kocadır gül eder,
Kocadır küll eder. (1174)*

*Üzümlü elde gör,
Çöpünü yerde gör. (1506)*

2, 17b, 18, 19, 21a, 31b, 31ç, 34, 35a, 39, 44, 44a, 47j, 47k, 48a, 54, 67, 85, 114ç, 116, 150, 215, 219a, 220, 220c, 234, 236b, 236c, 240, 246, 247, 252, 252a, 257, 259, 259ç, 259e, 278, 279, 285, 287a, 298, 305, 305b, 305c, 311e, 325, 326, 326b, 336b, 341a, 363, 369, 375a, 380, 385, 395, 399, 405, 436, 437, 447, 459, 475, 488, 531, 546, 552ç, 554b, 563a, 565b, 581, 594, 624, 624a, 624b, 625e, 629, 634, 636, 637a, 638, 650, 651, 654a, 657, 696, 702, 703b, 712, 721, 722b, 724, 733, 758, 759, 760, 763a, 778, 779, 792, 793, 807a, 877, 889, 894, 900, 902, 908, 942, 944, 944b, 944ç, 959a, 959d, 969e, 977, 983, 992, 1020b, 1023, 1027, 1028, 1029, 1088a, 1089, 1117c, 1117f, 1117g, 1137, 1158, 1174, 1176, 1191, 1201c, 1240, 1243a, 1247, 1252, 1255, 1255ç, 1255d, 1255f, 1262h, 1266a, 1266ç, 1277, 1287b, 1305, 1308, 1310, 1353b, 1359, 1372, 1378ğ, 1402, 1409, 1414, 1421, 1425, 1425a, 1425b, 1425d, 1428, 1437, 1439, 1444, 1455c, 1459, 1459a, 1474, 1485, 1503d, 1506, 1506a, 1563, 1588, 1590, 1602, 1606, 1609, 1627, 1635.

f. 7'li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

Çalışmamızda incelediğimiz 3316 manzum atasözünden 452 adedi 7'li hece ölçüsüyle söylenmiştir. Bu sayıyı diğer hece ölçüsüyle söylenmiş manzum atasözlerimizin sayıları ile karşılaştırdığımızda şunu söyleyebiliriz. 7'li hece ölçüsüyle söylenen manzum atasözleri diğer hece ölçüsü kalıplarından çok çok fazladır. Anonim halk şiirinin en çok kullanılan hece kalıbından biri olan 7'li hece ölçüsü, bizim çalışmamızda da sayının fazla olmasıyla dikkatlerimizi çekmiştir. Aşağıda bu başlık altında beş örnek yer alacaktır:

*Akıllı neyler balı,
Akılsız neyler malı. (111)*

At alsan avuluman,
Kız alsan uruvuman. (259d)

Eski bez yorgan olmaz,
Eski dost düşman olmaz. (814)

Borcun yoksa kefil ol,
İşin yoksa şahit ol. (1046a)

Ya bu derdi çekecen,
Ya bu yerden gidecen. (1536b)

2d, 5, 5d, 14, 16, 17, 20, 22ç, 23e, 23f, 23j, 30a, 38, 43, 45, 47d, 47f, 47ö, 47r, 49, 51, 52, 53, 56, 60, 68, 77c, 78, 84, 84a, 84b, 84c, 84ç, 84d, 84e, 91, 92a, 94, 99, 104, 106, 110, 111, 111ğ, 115, 125, 126, 130a, 137, 138, 146, 147, 151a, 176, 183, 184, 189a, 189b, 193a, 196, 198a, 198ç, 217a, 224, 225, 226, 226a, 226b, 228, 228a, 228b, 228c, 231, 236, 248b, 250a, 253, 253a, 253b, 256, 259d, 259ğ, 259i, 264c, 270, 270p, 270r, 270s, 271a, 275, 288, 305a, 309a, 309ç, 309e, 311, 311c, 311ç, 312a, 312c, 312f, 321, 336, 351, 353, 353a, 355, 357, 360, 362a, 371a, 374, 379, 384a, 384c, 388, 394, 394a, 394b, 397, 398, 403, 406, 407a, 420, 424, 425, 425a, 431, 435, 440, 444a, 444b, 450, 453a, 453b, 459a, 461, 464a, 466, 472a, 475a, 476, 480, 495, 501, 503, 505, 511, 513a, 512, 513, 522, 524, 533, 540a, 542, 547, 552, 552a, 552b, 552c, 563, 571, 574, 579a, 582, 588, 590, 591, 592, 592a, 596, 599, 606, 606c, 609, 611, 612, 622, 623, 624c, 627d, 629a, 647, 649a, 659a, 661b, 672, 691, 706, 706a, 715, 715b, 715c, 715ç, 718, 722c, 726a, 764, 767, 772, 777, 783, 787, 788, 789, 790, 805ç, 807, 814, 814e, 814f, 814g, 814ğ, 816a, 816c, 823, 825, 829b, 829c, 829ç, 829d, 857, 858, 865, 872, 876, 886, 892ç, 895, 898, 911, 914, 914a, 914b, 917, 920, 934f, 934ı, 941, 944c, 953, 953a, 966, 967, 969, 969a, 969b, 969c, 969ç, 969d, 969ı, 969i, 969l, 974, 975, 996, 1001, 1007, 1008, 1008a, 1008b, 1011, 1015a, 1024a, 1040, 1040a, 1042, 1044, 1046, 1046a, 1046ç, 1046f, 1046g, 1046h, 1046ı, 1046i, 1053, 1057ğ, 1063, 1066, 1070, 1070a, 1073, 1075, 1076, 1076a, 1079, 1083, 1086, 1087, 1096, 1101, 1101a, 1102ğ, 1104, 1106, 1115, 1117, 1117a, 1117b, 1117d, 1117e, 1138, 1145, 1147, 1170b, 1182, 1194c, 1194ç, 1198, 1199, 1199b, 1199c, 1199ç, 1199d, 1200a, 1218, 1218a, 1218b, 1225, 1232, 1241, 1248, 1251, 1254, 1255a, 1255b, 1255e, 1261, 1266b, 1276, 1278,

1278a, 1285ç, 1288, 1290, 1301, 1303, 1309, 1311, 1312, 1314, 1320, 1324, 1326, 1328, 1331, 1331a, 1333, 1336, 1337, 1338, 1343, 1345a, 1347, 1354, 1361, 1363, 1363a, 1369, 1369a, 1378h, 1385, 1391, 1392, 1395, 1396, 1403a, 1403b, 1404f, 1405i, 1406, 1409a, 1412, 1425ç, 1426, 1426a, 1440, 1442, 1448, 1449, 1454b, 1456a, 1458, 1462, 1463, 1467, 1469a, 1469c, 1469ç, 1470, 1475, 1476, 1477, 1490, 1493, 1494, 1503c, 1503f, 1508, 1508a, 1508b, 1508c, 1508ç, 1508d, 1513, 1523c, 1523d, 1527, 1533, 1536b, 1536c, 1545, 1546, 1561, 1562, 1566a, 1566b, 1566ç, 1566g, 1570a, 1572, 1572a, 1572c, 1581, 1582a, 1583, 1589a, 1608, 1610, 1611, 1615, 1624, 1624a, 1632, 1634b, 1634c, 1634ç, 1635a, 1635b, 1635c, 1635ç, 1635d, 1635e, 1635f, 1635g, 1635ğ, 1635h, 1635i, 1635i.

g. 8’li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

Hece ölçüsünün 8’li kalıbıyla söylenen manzum atasözlerimizin sayısı 240’tır. Aşağıya bu manzum atasözlerimizden beş örneği alıyoruz:

*Acığ geli üz saralı,
Acığ gider üz karalı. (15)*

*Baş kesilir börk içinde,
Kol kırılır yen içinde. (384)*

*Düğünün tadı el ilen,
Harmanın tadı yel ilen. (698b)*

*Kara dana gök demeer,
Gelendé da yok demeer. (1084)*

*Yarım hekim candan eder,
Yarım hoca dinden eder. (1566)*

3, 9, 9a, 12b, 15, 23d, 23 l, 46, 47a, 47b, 47ç, 55, 73, 74, 77, 86, 100, 111c, 127, 132, 139, 141, 165a, 166a, 166b, 166ç, 170, 171, 186, 187, 191b, 193, 198f, 216, 226ç, 232, 248a, 250, 264b, 270n, 270o, 270ö, 272, 276, 280, 283, 297, 301, 307, 309,

312b, 312ç, 312g, 314a, 317, 347, 347a, 348, 376, 377, 3884 384b, 384ç, 384h, 390, 393, 400, 404, 412, 416, 416e, 416f, 416g, 426a, 432, 434, 441, 465, 472, 478, 481, 486, 492, 494, 498, 499, 504, 510, 538, 539ı, 543, 553, 567, 569, 572, 578, 586, 587, 593, 600, 601, 614b, 619, 625, 635, 637, 640, 645, 664a, 668, 668a, 698b, 701, 705, 730, 761, 774, 775, 776, 781a, 797, 799, 802, 806, 817, 820, 820b, 820ç, 836, 840, 840a, 862, 887, 891a, 895a, 897, 910, 935, 940, 945, 949, 949a, 949b, 949c, 949ç, 949d, 950, 968, 968a, 971, 971d, 971g, 981, 982, 985, 999, 1020, 1024, 1024b, 1024c, 1031g, 1033, 1033c, 1046b, 1046c, 1046j, 1061, 1068, 1073a, 1077b, 1081b, 1084, 1085, 1094, 1098, 1134, 1160, 1162c, 1170, 1175, 1192a, 1201a, 1201ç, 1211, 1213, 1213a, 1250, 1253b, 1267, 1279a, 1284, 1286c, 1286d, 1289, 1296, 1316, 1327, 1329, 1330, 1360, 1374a, 1381, 1382, 1382c, 1398, 1401, 1407, 1408, 1415, 1417, 1425c, 1436a, 1436c, 1437a, 1454c, 1471, 1496, 1497, 1498, 1499, 1509, 1522, 1533a, 1536, 1536a, 1536ç, 1544, 1547, 1551, 1551a, 1553, 1558, 1566, 1566d, 1568, 1576, 1589, 1599, 1604, 1617, 1626.

ğ. 9’lu Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

Çalışmamızda değerlendirdiğimiz manzum atasözlerinden, 84 adedi 9’lu hece ölçüsüyle söylenmiştir. Aşağıda, 9’lu hece ölçüsüyle söylenen beş örnek metni veriyoruz:

*Aç bırakma hırsız edersin,
Çok söyleme arsız edersin. (23)*

*Eşekten düşen çapa kürek,
Bigirden düşen kaba döşek. (292d)*

*Eşeğin yattığı küllüktür,
İnsanın azdığı elliktir. (818)*

*Kötülük her kişinin kârı,
İyilik er kişinin kârı. (1057d)*

Yoğurt dökülür yeri kalır,

Ayran dökülür neyi kalır? (1601)

11, 23, 23a, 30, 30b, 31a, 41, 111j, 131, 140, 140a, 142, 142a, 149, 198, 198b, 198d, 198e, 199, 248, 248d, 254, 264, 270k, 270l, 282, 288a, 292d, 302, 306ç, 329, 382, 382ç, 382d, 428a, 432a, 434a, 463b, 517, 534, 540, 560, 626, 626a, 633, 646, 668b, 722, 753, 768, 815, 818, 845, 957, 959b, 972, 973, 991, 1031f, 1032, 1035, 1057d, 1118, 1118c, 1146, 1279, 1284b, 1284c, 1286a, 1286b, 1286ç, 1332, 1362, 1384, 1436, 1453b, 1492, 1507, 1515, 1575, 1577, 1601, 1630ç, 1631.

h. 10'lu Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

İncelemiş olduğumuz metinler içerisinde, 10'lu hece ölçüsüyle söylenen manzum atasözlerinin sayısı 57'dir. Aşağıda bu manzum atasözlerimizden beş örneği alıyoruz:

*Âlim olmak istersen durma yaz,
Cahil olmak istersen durma kaz. (148a)*

*Gula gul diyseñ ölesi geler,
Bege gul diyseñ gülesi geler. (926)*

*Camanga tiyme belası cugar,
Kazanga tiyme küyesi cugar. (1113a)*

*Lambayı almadan camına bak,
Gelini almadan huyuna bak. (1207)*

*Yürüme bilmeyen yolu bozar,
Konuşma bilmeyen sözü bozar. (1619)*

26e, 57, 66, 111g, 148a, 148b, 191, 191a, 194, 195, 198c, 292ç, 338c, 426, 428, 539i, 632, 632g, 637b, 728, 754, 800c, 800d, 817a, 844, 844a, 918, 926, 928, 970a, 1013, 1031b, 1031ç, 1031d, 1077a, 1109b, 1113, 1113a, 1155b, 1156, 1062a, 1172,

1172a, 1172c, 1179, 1207, 1237, 1249, 1249a, 1298, 1364, 1509c, 1509d, 1619, 1628a, 1630a, 1630b.

1. 11’li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

Anonim halk şiirinin en fazla kullanılan hece ölçüsünden biri olan, 11’li hece ölçüsü manzum atasözlerimizin 65 adedinde karşımıza çıkmıştır. Aşağıya 11’li hece ölçüsüyle söylenen beş manzum atasözünü örnek olarak alıyoruz:

*Ahmak oldur dünya için gam yiye,
Ne bilirsin kim kazana kim yiye. (92)*

*Bozacının sermayesi darıdır,
Evi çeviren evcimen karıdır. (482)*

*Gecesi garganın bayguşa gündür,
Eşegin ölüsü ite düğündür. (880)*

*Kızıñ bar mı, el üyünde cattırma,
Uluñ bar mı, pazar aşı tattırma. (1155a)*

*Üveye etme, özünden bulursun,
Geline etme, kızından bulursun. (1504)*

1, 1a, 4ç, 4d, 42, 50, 92, 111f, 111h, 111k, 113, 122, 140b, 168, 207, 214, 248ç, 300, 364, 423, 482, 514, 519, 539h, 562, 643, 664, 687, 847, 880, 905, 964, 986, 987, 1005, 1005a, 1010, 1010a, 1031, 1033ç, 1036, 1065, 1065a, 1065b, 1065e, 1120, 1128, 1153, 1155a, 1226, 1231, 1255c, 1260, 1281, 1295, 1339, 1373, 1443, 1504, 1519, 1528, 1557, 1557b, 1630, 1630c.

i. 12’li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

Çalışmamızda incelediğimiz metinler içerisinde 22 adedi hece ölçüsünün 12’li kalıbıyla söylenmiştir. Aşağıya bu manzum atasözlerinden üç adedini örnek olmak üzere alıyoruz:

*Acı söz insanı dininden çıkarır,
Tatlı söz yılanı ininden çıkarır. (12)*

*Dediyindén dönérsén, el dönér séndén,
Dediyini tutarsan, el tutar séndén. (602)*

*Kızın varsa el yatağında yatmasın,
Oğlun varsa el ekmeğini tatmasın. (1155)*

4, 4f, 12, 12c, 111a, 111b, 248c, 308a, 602, 632ı, 1012, 1031e, 1056, 1065c, 1092, 1155, 1157, 1529, 1555, 1582, 1628a, 1628b.

j. 13’lü Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

Çalışmamızda yer alan manzum atasözü metinlerinden sadece beş adedi hece ölçüsünün 13’lü kalıbıyla söylenmiştir. Biz aşağıda üç örnekle yetiniyoruz:

*Az uyku, az yemek insanı eder melek;
Çok uyku, çok yemek insanı eder helek. (329a)*

*Gündüz yağar gece açar, yıl bozgunluğu,
Kadın söyler erkek susar, ev bozgunluğu. (943)*

*Eyiliğe eyiliğ her adamın kârı,
Haraplığa iyiliğ mert adamın kârı. (1057a)*

329a, 741, 943, 1057, 1057a.

k. 14'lü Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

İncelemiş olduğumuz manzum atasözü metinleri içerisinde 11 adedi hece ölçüsünün 14'lü kalıbıyla söylenmiştir. Biz, aşağıya üç örnek alıyoruz:

*At minmegen at minse şaba şaba öttürür,
Ton kiymegen ton kiyse kaga kaga tozdurur. (269)*

*Ek tohumun arısını bitmezse bitmesin,
Koş öküzün irisini çekmezse çekmesin. (726)*

*Misafirin iyisi geçer gider kış gibi,
Misafirin kötüsü oturur baykuş gibi. (1229)*

148, 269, 312, 573c, 632c, 726, 1057b, 1057f, 1057g, 1229, 1299.

l. 15'li Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

Manzum atasözlerimizden altı adedi hece ölçüsünün 15'li kalıbıyla söylenmiştir. Aşağıya bu manzum atasözlerimizden üç adedini örnek olmak üzere alıyoruz:

*Barlı günüm mihman gelse, göterliban şat boldum,
Yoklî günüm mihman gelse, örteniban ot buldum. (378)*

*Fürseti fövt eyleyüp goma bugünü yarına,
Dünyanın yogdur vefası, bagma şimdi varına. (868)*

*Sonradan imam olanın camiye sığmaz sesi,
Sonradan kadın olanın hamama sığmaz tası. (1420)*

378, 573, 868, 1340, 1420, 1481.

m. 16'lı Hece Ölçüsü ile Söylenen Manzum Atasözleri

Çalışmamızda incelediğimiz 3316 manzum atasözünden sadece iki adedi hece ölçüsünün 16'lı kalıbıyla söylenmiştir. Biz, aşağıya bu iki manzum atasözü metnini de alıyoruz:

*Boyuna düşmeyen kaftan eskir sürünü sürünü,
Yerine düşmeyen gelin ağlar yerini yerini. (481ç)*

*Çün yoldaşın simiz sevmez sen gir yüyir garasına,
Sonra semiz sana galur kimse girmez arasına. (576)*

6. ÖLÇÜSÜZ MANZUM ATASÖZLERİ

Tezimizde toplam 3316 adet manzum atasözü incelenmiş, bunlardan 1659 adedinin ölçüsü tutmamıştır. Bu durumla karşılaşmamızın çeşitli sebepleri vardır.

Öncelikle kafiyesi birbirini tutan fakat hece sayıları birbirini tutmayan manzum atasözleri bu başlık altında değerlendirilmiştir. Aşağıda ilk örnek olarak yer alan metinde görüleceği üzere, beytin ilk mısrası beş hece, ikinci mısrası dört heceden oluşmaktadır. İkinci ve üçüncü örnekler de bu gruba girmektedir.

Diğer bir sebep ise öge düşmesidir. Madde başı olan asıl tip diyebileceğimiz manzum atasözünün varyantlarında karşımıza çıkan bu durum ister istemez kafiye yapısını bozduğu gibi, hece ölçüsünü de bozmaktadır. Genellikle yüklemelerin düşmesi sonucu karşımıza çıkan bu durum, bazı manzum atasözlerinde özenin düşmesi sonucu da karşımıza çıkabilmektedir.

Bu durum, manzum atasözlerinin cümle yapıları incelenirken ayrıca geniş bir biçimde değerlendirilecektir.

Aşağıda yer alan dördüncü ve beşinci örneklerde görüleceği üzere ilk mısralarda yüklem düşmesi sonucu, manzum atasözümüz şiir tekniği açısından kusurlu duruma düşmüştür. Bazı örneklerde yüklem ikinci mısradaki düştüğü de görülmüştür.

Aşağıda beş örneğimiz yer alacak devamında ise toplam 1659 manzum atasözünün metin numaraları verilecektir:

Örnekler:

*Acı acıya,
Su sancıya. (13)*

*Baht olmayınca başta,
Ne kurada biter ne yaşta. (103b)*

*Düşüne düşünme görmeli bir işi,
Sonra pişman olmamalı kişi. (711)*

*Molla evindén aş,
Kor gözündén yaş çıkmaz. (1020ç)*

*Tatsız çorbaya tuz,
Akılsız kafaya söz kâr etmez. (1460b)*

2a, 2ç, 2e, 4a, 4b, 4c, 4e, 5a, 5b, 5c, 5ç, 5e, 5f, 5g, 6, 7, 8, 12a, 12ç, 13, 13a, 13b, 13c, 13ç, 16a, 16b, 16c, 16ç, 17a, 17c, 22, 22a, 22b, 22c, 23b, 23c, 23ç, 23g, 23ğ, 23h, 23i, 23j, 23k, 25, 25a, 25b, 25c, 26, 26a, 26b, 26c, 26ç, 26d, 26f, 26g, 27, 28a, 29, 31c, 31d, 32, 32a, 32, 36, 39a, 39b, 39c, 40, 40a, 42a, 42b, 42c, 42ç, 47, 47c, 47e, 47ğ, 47h, 47i, 47j, 47o, 47s, 47t, 52a, 52b, 54a, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65a, 65b, 65c, 65ç, 65d, 67a, 67b, 67c, 67ç, 67d, 69, 70, 72, 74b, 74c, 77a, 77b, 77ç, 81, 82, 83, 83a, 87, 88, 89, 90, 93, 95, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 103a, 103b, 107, 109, 109a, 109b, 111ç, 111d, 111e, 111i, 111j, 112, 114, 114a, 114b, 114d, 116a, 117, 118, 119, 123, 124, 129, 130, 131a, 133, 135, 136, 143, 145c, 145d, 151, 152, 153, 153a, 153b, 153c, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 160a, 162, 164, 165, 165b, 165c, 165ç, 165d, 166, 166c, 167, 169, 169a, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180o, 181, 187a, 188, 189, 192, 197, 200, 200a, 201, 203, 204, 205, 205a, 205b, 205c, 205ç, 205d, 206, 206a, 208, 208a, 209, 210b, 210c, 210ç, 211, 211b, 211c, 212, 212a, 217, 219b, 219c, 220a, 220b, 221, 221a, 221b, 222, 223, 227, 227a, 227c, 227d, 227e, 227f, 229, 229a, 229b, 230a, 233, 235, 236a, 237, 241, 242, 245, 255, 256a, 259, 259a, 259b, 259c, 259g, 259h, 259i, 259j, 262, 263, 263a, 263b, 263c, 263ç, 263d, 263f, 263g, 263i, 263j, 264ç, 265, 265a, 266, 267, 268, 270b, 270c, 270ç, 270d, 270e, 270f, 270g, 270ğ, 270h, 270i, 270j, 270m, 271, 273, 274a, 274b, 274c, 274ç, 274d, 275a, 277, 281, 284, 287, 289, 289a, 291, 292, 292a, 292b, 292c, 294, 295, 296, 299, 299a, 303, 305ç, 305d, 306, 306a, 306b, 306c, 308, 308b, 308c, 308ç, 308d, 308e, 308f, 309b, 309c, 309d, 310, 310a, 311a, 311b, 311d, 312d, 314, 316, 316a, 316b, 318, 319, 320a, 322, 324, 326, 327, 330, 330a, 330b, 332, 332a, 332b, 332c, 333c, 336a, 336c, 336d, 338, 338a, 338b, 340, 341b, 342, 344, 344a, 350a, 353b, 354, 358, 358a, 358b, 358c, 359, 360a, 360b, 360c, 360ç, 360d, 360e, 361, 361a, 361b, 361c, 361ç, 361d, 361e, 362, 363a, 365, 367, 367a, 368, 368a, 369a, 369b, 369c, 369d, 369e, 371, 371b, 372, 372a, 373, 374a, 374b, 381, 382a, 382b, 382c, 382e, 382f, 382g, 383, 383a, 383c, 383ç, 383d, 383e, 384d, 384e, 384f, 384g, 384j, 386, 387, 391, 396, 401a, 402, 404a, 404b, 406a, 407, 408, 408a, 409, 410, 410a, 415, 415a, 415b, 415c, 415ç, 415d, 416a, 416b, 416c, 416ç, 416d, 416ğ, 416h, 418, 419, 427, 429, 429a,

436a, 436b, 439, 441a, 442, 444, 444c, 444ç, 444d, 446, 446a, 448a, 450a, 451, 451a, 453, 454, 454c, 454ç, 454d, 456, 457, 457a, 457b, 457c, 457ç, 457d, 460, 462, 463, 463a, 464, 465a, 467, 467a, 468, 469, 470, 471, 471a, 473, 474, 474a, 474b, 474c, 474ç, 474d, 474e, 474f, 474g, 474h, 474i, 474i, 477, 481a, 481b, 481c, 483, 483a, 483b, 483c, 487, 487a, 487b, 488a, 489, 489a, 489b, 491, 493, 497, 500a, 503a, 503b, 505a, 505b, 505c, 506, 507, 507a, 508, 509, 511a, 515, 518, 521, 523, 524a, 525, 526, 527, 529, 532, 532a, 532b, 532c, 532ç, 532d, 532e, 532f, 532ğ, 532ğ, 532h, 532i, 532i, 535, 535a, 536, 537, 537a, 539, 539a, 539b, 539c, 539ç, 539d, 539e, 539f, 539g, 539ğ, 539j, 539k, 539l, 539m, 539n, 539o, 539ö, 540b, 545, 545a, 549, 551, 553a, 554, 554a, 555, 555a, 558, 559, 563b, 564, 564a, 564b, 565a, 566, 570, 570a, 570b, 570c, 570ç, 572a, 573a, 573b, 575, 577, 579, 580, 580a, 580b, 581a, 583a, 584, 585, 587a, 589, 592b, 592c, 592ç, 593a, 595, 595a, 595b, 600a, 603, 604, 605, 606a, 606b, 606ç, 607, 607a, 609a, 609b, 609c, 610, 610a, 613, 614a, 615c, 615ç, 616, 617, 619b, 620, 620a, 620b, 622a, 622b, 622c, 622ç, 622d, 622e, 622f, 625a, 625b, 625c, 625ç, 625d, 628, 630, 630a, 630b, 632a, 632b, 632ç, 632d, 632e, 632f, 632h, 635a, 635b, 637c, 639, 641, 642, 642a, 642b, 648, 649, 649b, 654, 655, 657a, 657b, 658, 660, 661, 661a, 662a, 663, 666, 667b, 667d, 667e, 668c, 669, 670, 671, 673, 673a, 674, 674b, 675, 675a, 675b, 675c, 676, 677, 677a, 677b, 678, 679, 680, 681, 683, 683a, 683b, 683c, 683d, 685, 686, 689, 690, 691a, 691b, 692, 693, 695, 696a, 696b, 696ç, 696e, 696f, 696g, 698a, 698ç, 699, 699a, 700b, 701a, 703a, 704c, 707, 708, 709, 710, 710a, 710b, 711, 711a, 714, 715a, 716, 716a, 716b, 717, 720, 722a, 724a, 724b, 725, 726b, 729, 729a, 729b, 729c, 731, 732, 734, 734a, 734b, 734c, 734ç, 734d, 735, 738, 738a, 739a, 740, 743, 744, 744a, 745a, 746, 746a, 746b, 747, 748, 748a, 748b, 748c, 748ç, 748e, 748f, 749, 750, 756, 757, 761a, 761b, 761c, 761ç, 761d, 762, 763, 763b, 765, 768a, 769, 771a, 772a, 772b, 772c, 780, 780a, 780b, 781, 781b, 782, 784, 784a, 785, 785a, 786, 791, 791a, 795, 796, 798, 800, 800a, 800b, 800ç, 801, 802a, 803, 803a, 803b, 803c, 803ç, 804a, 804b, 805, 805a, 805b, 805c, 805d, 805e, 805f, 805g, 805ğ, 805h, 806a, 806b, 806c, 806ç, 806d, 807b, 807c, 809, 810, 811, 812, 813, 814a, 814b, 814c, 814ç, 814d, 814h, 816, 816b, 819, 820c, 820d, 820e, 820f, 824, 826, 827, 827a, 827b, 827c, 827ç, 827d, 827e, 827f, 829, 829a, 830, 831, 832, 832a, 832b, 832c, 833, 834, 834a, 834b, 835, 835b, 838, 839, 840b, 846, 846a, 848, 850, 855, 855a, 855b, 856, 859, 861, 864, 866, 870, 870a, 871, 873, 874, 875, 875a, 878b, 879a, 882, 883, 884, 884a, 885a, 887a, 891, 891b, 892, 892b, 892c, 893, 893c, 896, 901, 901a, 903, 904, 904a, 906, 907, 912, 912a, 912c, 915, 916a, 918a, 921, 922, 923, 923a, 924, 925, 927, 929, 930, 931, 932, 933, 934d, 934g,

934h, 937, 938, 939, 944a, 946, 948, 951, 951a, 954a, 954b, 954c, 954ç, 955, 956, 956a, 959, 959c, 959ç, 959e, 960, 961, 962, 963, 969f, 969g, 969ğ, 969h, 969j, 969k, 969m, 970, 971a, 971b, 971c, 971ç, 971e, 971f, 971ğ, 971h, 976, 979, 980, 980a, 988, 989, 990, 991a, 991b, 993, 993a, 993b, 994, 994a, 994b, 994c, 994ç, 994d, 994e, 994f, 994g, 994ğ, 994h, 994ı, 994i, 994j, 994k, 994l, 995, 997, 998, 1002, 1004, 1006, 1009, 1012a, 1013a, 1014, 1015, 1015b, 1015c, 1016, 1017, 1018, 1020a, 1020c, 1020ç, 1020d, 1021, 1025, 1028a, 1028b, 1028c, 1030, 1031a, 1031c, 1033b, 1033d, 1034, 1034a, 1034b, 1034ç, 1035a, 1038, 1039, 1039a, 1039b, 1039c, 1039ç, 1039d, 1041, 1041a, 1041b, 1041c, 1041ç, 1043d, 1043e, 1043f, 1046d, 1046e, 1046ğ, 1047, 1048, 1049, 1052, 1054, 1054a, 1054b, 1054c, 1054ç, 1054d, 1054f, 1054g, 1055, 1056a, 1056b, 1056c, 1057c, 1057ç, 1057e, 1058, 1058a, 1059, 1059a, 1060, 1062, 1064, 1064c, 1064ç, 1064d, 1064e, 1064f, 1065ç, 1065d, 1065f, 1065g, 1069, 1071, 1071a, 1072, 1074, 1077, 1077c, 1080, 1081, 1081a, 1083a, 1088, 1088b, 1088c, 1090, 1091, 1093, 1093a, 1093b, 1095, 1099, 1099a, 1100c, 1100ç, 1101b, 1101c, 1102, 1102a, 1102b, 1102c, 1102ç, 1102d, 1102e, 1102f, 1103, 1105, 1109, 1109a, 1109c, 1110, 1110a, 1110b, 1110c, 1110ç, 1110e, 1110f, 1112, 1114, 1116a, 1116b, 1117ç, 1118a, 1118b, 1118ç, 1118d, 1121, 1125, 1126, 1127, 1130, 1131, 1131a, 1131b, 1132, 1135, 1135a, 1135b, 1135c, 1135ç, 1136, 1136a, 1136b, 1136c, 1136ç, 1136d, 1136e, 1136f, 1140, 1142, 1142a, 1142b, 1142c, 1143b, 1143c, 1143ç, 1144, 1149, 1150, 1150a, 1151, 1154, 1154a, 1154b, 1162, 1162b, 1165, 1165a, 1166, 1168, 1170a, 1171, 1171a, 1172b, 1172ç, 1177c, 1183, 1184, 1185, 1185a, 1185b, 1185c, 1186, 1187, 1187a, 1187b, 1188, 1189a, 1189b, 1189ç, 1190, 1192, 1192b, 1192c, 1192ç, 1192d, 1193, 1194, 1194a, 1194b, 1195, 1196, 1197, 1198a, 1199a, 1199e, 1200, 1200c, 1201, 1201b, 1202, 1203, 1203a, 1204, 1205, 1205a, 1205b, 1206, 1208, 1209, 1210, 1212, 1215, 1217, 1217a, 1219, 1220, 1221, 1221b, 1222, 1222a, 1223, 1224, 1227, 1228, 1230, 1231a, 1236, 1238, 1239, 1239a, 1239b, 1239c, 1242, 1243, 1244, 1245, 1245a, 1245b, 1245c, 1245ç, 1247a, 1247b, 1247c, 1250a, 1253, 1253a, 1253c, 1255g, 1255ğ, 1256, 1259a, 1259b, 1262, 1262b, 1262c, 1262ç, 1262d, 1262g, 1262ğ, 1263, 1266, 1269, 1270, 1270a, 1271, 1272, 1273, 1274, 1275, 1275a, 1275b, 1278b, 1280, 1282, 1284a, 1285, 1285a, 1285b, 1285c, 1286, 1286e, 1286f, 1286g, 1286ğ, 1287, 1287a, 1287e, 1287f, 1287g, 1287ğ, 1287h, 1287ı, 1287i, 1288a, 1291, 1292, 1293, 1297, 1302, 1304, 1306, 1307, 1308a, 1313, 1314a, 1315, 1317, 1318, 1319, 1321, 1322, 1325, 1331b, 1331c, 1332a, 1334, 1335, 1341, 1345, 1345b, 1345c, 1345ç, 1345d, 1348, 1350, 1351, 1352, 1353a, 1355, 1355a, 1356a, 1356b, 1356c, 1356d, 1357,

1357a, 1358, 1358a, 1365, 1366, 1367, 1367a, 1370, 1370a, 1370c, 1371, 1374, 1376, 1377, 1377a, 1377b, 1378d, 1379, 1382a, 1382b, 1382ç, 1383, 1385a, 1385b, 1385c, 1385ç, 1385d, 1385e, 1386, 1387, 1390, 1390a, 1390b, 1390c, 1390ç, 1390d, 1393, 1397, 1399, 1400, 1400a, 1400b, 1400c, 1400ç, 1400d, 1403, 1403c, 1404, 1404b, 1404c, 1404d, 1404e, 1405, 1405a, 1405b, 1405c, 1405ç, 1405d, 1405e, 1405f, 1405g, 1405ğ, 1405h, 1405i, 1405j, 1405k, 1405l, 1405m, 1405n, 1405o, 1405ö, 1405p, 1405r, 1408a, 1410, 1410a, 1410b, 1410c, 1410ç, 1410d, 1411, 1413, 1418, 1419b, 1422c, 1422e, 1422f, 1423, 1424, 1427, 1430, 1432, 1433, 1434, 1434a, 1434b, 1434c, 1434ç, 1434d, 1434e, 1434f, 1434g, 1434ğ, 1434h, 1434ı, 1434i, 1434j, 1434k, 1434l, 1435, 1435b, 1441, 1445, 1445a, 1446, 1447, 1450, 1451, 1451a, 1451b, 1452, 1453, 1453a, 1454, 1454a, 1454ç, 1455a, 1455b, 1455ç, 1456, 1456b, 1460, 1460a, 1463b, 1461, 1464, 1466, 1468, 1469, 1469b, 1469d, 1471a, 1472, 1473, 1476a, 1478, 1479, 1480, 1482a, 1483, 1488, 1489, 1491, 1495b, 1501, 1503b, 1505, 1507a, 1509a, 1509ç, 1509e, 1511, 1511a, 1512, 1516, 1517, 1517a, 1518, 1521, 1523, 1523a, 1523b, 1523ç, 1526, 1529a, 1531, 1533b, 1534, 1534d, 1535, 1537a, 1538, 1573a, 1548, 1549, 1552, 1552a, 1554, 1554a, 1554b, 1554c, 1556, 1557a, 1558a, 1559, 1560, 1560a, 1564, 1565a, 1565b, 1566c, 1566e, 1566f, 1567, 1569a, 1569c, 1569ç, 1571, 1572b, 1574, 1574a, 1574b, 1580, 1582b, 1582c, 1584, 1590a, 1590b, 1590ç, 1590d, 1590e, 1590f, 1591, 1591a, 1591b, 1592, 1593, 1594, 1598, 1600, 1602a, 1603, 1605, 1612, 1613, 1616, 1618, 1621a, 1622, 1622a, 1623b, 1623c, 1628, 1628c, 1628ç, 1629, 1630d, 1630e, 1633, 1634, 1634a, 1636, 1637, 1638, 1638a, 1638b, 1640.

7. MANZUM ATASÖZLERİNDE DURAK YAPISI

Türk şiirinin bir diğer ahenk unsuru durak yapılarıdır. Söyleyişe güç katan bu unsur şiirin söylenildiği hece ölçüsüne göre değişmektedir. Türk şiir geleneğinde en fazla 7'li, 8'li ve 11'li hece ölçüsü kullanılmıştır. Bu ölçülere göre değişen duraklar genellikle tekli hece ölçülerinde büyük sayı başta kalarak yapılmış; çift sayılı hece ölçülerinde ise genellikle sayının ikiye bölünmesi durak yapısını ortaya çıkarmıştır. Elbette bu durumun dışında durak yapıları da vardır.

Manzum atasözlerimizin hece ölçüsü 1'li hece ölçüsünden başlayarak 16'lı hece ölçüsüne kadar ulaşmaktadır. Bu zengin hece ölçüsünün yanında, manzum atasözlerimizde durakları da görebilmekteyiz. Elbette söylendiği hece ölçüsüne göre duraklar çeşitlilik göstermektedir. 1'li ve 2'li hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözlerimizde durak tespit edilememiştir. Duraklar, 3'lü hece ölçüsünden başlayarak 16'lı hece ölçüsüne kadar söylenilen manzum atasözlerinde bulunmaktadır. Burada ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, manzum atasözleri içerisinde söylenildiği hece ölçüsünün durak yapısına uymayan metinler de vardır. Bu tür metinler incelenen örnekler içerisine alınmamıştır.

Aşağıda her hece ölçüsünün durağı ayrı ayrı başlıklar altında gösterilmiştir.

a. 3'lü Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

3'lü hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözlerinde iki çeşit durak yapısı tespit edilmiştir: 1+2 ve 2+1.

Bu durak yapılarına göre söylenilen 3'lü hece ölçülü manzum atasözü örnekleri aşağıda, durakları / işareti ile ayrılmış olarak gösterilmiştir:

1+2 :

Az / olsun,
Düz / olsun. (333)

Bir / inat,
Bir / murat. (449)

Kız / yükü,
Tuz / yükü. (1148)

2+1 :

Akıl / var,
Yakın / var. (105)

Erkek / sel,
Kadın / göl. (804)

Kızın / var,
Sızın / var. (1166a)

b. 4'lü Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

4'lü hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözlerinde üç çeşit durak karşımıza çıkmıştır. Bunlar; 2+2, 3+1 ve 1+3'tür.

Aşağıda her durak birimi örneklerle gösterilmiştir:

2+2 :

Ağız / açdı,
Göher / saçdı. (80)

Evvel / ayag,
Sonra / dayag. (849)

Ana / yılan,
Sözü / yalan,
Karı / çiçek,
Sözü / gerçek. (893a)

3+1 :

Arlıya / ar,

Arsıza / kâr. (218)

Yolcuya / yol,
Kurbāya / göl. (1607)

1+3 :

Al / gapıda,
Sat / gapıda. (128a)

Dert cırlatır,
Aşk cırlatır. (627ç)

Hem / okuduk,
Hem / okuttuk,
Hem / unuttuk. (978)

c. 5'li Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

5'li hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözleri, 3+2 ve 2+3 olmak üzere iki çeşit durak yapısına sahiptirler.

Aşağıda bu durak yapıları örneklerde gösterilmiştir:

3+2 :

Açılan / solar,
Ağlayan / güler. (37)

Dırdırcı / karı,
Sokucu / arı. (653)

Görmemiş / görmüş,
Gülmeden / ölmüş. (919)

Koyuna / çoban,
Tarlaya / saban. (1189)

2+3 :

Aç at / yol almaz,
Aç it / av almaz. (21)

Arslan / postunda,
Gönül / dostunda. (230)

Düğün / el ile,
Harman / yel ile. (698)

Nasıl / anası,
Öyle / danası. (1235)

ç. 6'lı Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

6'lı hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözlerinde üç çeşit durak yapısı tespit edilmiştir. Bunlar; 3+3, 4+2 ve 2+ 4'tür.

Aşağıya bu durak yapılarıyla kurulmuş örnekleri alıyoruz:

3+3 :

Elmayı / soy da ye,
Armudu / say da ye. (219a)

Güvenme / varlığa,
Düşersin / darlığa. (944)

4+2 :

Ana yapsa / kaza,
Bala yapsa / ceza. (959a)

Ne şaşkın ol / basıl,
Ne taşkın ol / asıl. (1255)

2+4 :

Gündüz / sakınarak,
Gece / barınarak. (942)

Aşın / koyusunda,
İşin / kıyısında. (252a)

d. 7'li Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

7'li hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözlerinde dört çeşit durak yapısı karşımıza çıkmıştır. Bunlar; 4+3, 3+4, 5+2 ve 2+5'tir.

Aşağıda bu durak yapıları örneklendirilmiştir:

4+3 :

Açla çıplak / şen olur,
Dört yakaya / şan olur. (38)

Ele desen / dört olur,
İçe atsan / dert olur. (764)

Komşu sever / varlıkla,
Koca sever / sağlıklıla. (1170b)

3+4 :

Adamın / öz adamı,
Yandırır / köz adamı. (49)

Bağa bak / üzüm olsun,
Yemeye / yüzün olsun. (360)

5+2 :

Rüzgârın ardı / yağış,
Şakanın ardı / düşüş. (1361)

Temeh ettiler / mala,
Kızı verdiler / lala. (1467)

2+5 :

Pancar / peşkir istemez,
Bez don / uçkur istemez. (1347)

Zaman / samanı satar,
Saman / zamanı satar. (1378h)

e. 8'li Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

8'li hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözlerinde dört çeşit durak yapısı vardır. Bu duraklar, 4+4, 5+3, 3+5 ve 6+2 şeklindedir.

Aşağıda bu duraklar örnekleriyle yer alacaktır:

4+4 :

Alma sarı / satma sarı,
Kapındaysa / tutma sarı. (170)

Büyük kızın / sonu gelin,
Uzun ömrün / sonu ölüm. (499)

Gündüz géder / dardar éyler,
Géce gelir / yér dar éyler. (940)

5+3 :

Dişin ağrıdı / çek kurtul,
Başın ağrıdı / kes kurtul. (668)

İşin yog ise / şait ol,
Paran var ise / kefil ol. (1046b)

3+5 :

Akçasız / pazara gitme,
Kefensiz / mezara girme. (100)

Oğlan yer / oyuna gider,
Çoban yer / koyuna gider. (1284)

6+2 :

İnsanı sevdiren / huyu,
Bıçağı kestiren / suyu. (426a)

Yağcı'dan kız alma / kaçır,
Kayı'dan kız alma / uçar. (1547)

f. 9'lu Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

9'lu hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözlerinde dört çeşit durak tespit edilmiştir. Bu duraklar, 4+5, 5+4, 6+3 ve 3+6'dır.

Aşağıda durak yapıları örnekleriyle birlikte yer alacaktır:

4+5 :

Aç ne bilir / tokun hâlini,
Tok ne bilir / açın hâlini. (30)

Cömert derler / maldan ederler,
Yiğit derler / candan ederler. (1630ç)

5+4 :

Anasına bak / kızını al,
Kenarına bak / bezini al. (198)

Anadan gören / inci dizer,
Babadan gören / sofraya yazar. (1286a)

6+3 :

Alçak yerde yatma / sel alır,
Yüksek yerde yatma / yel alır. (142)

Âlim yaşadıkça / koç olur,
Cahil yaşadıkça / hiç olur. (149)

3+6 :

De'vet var / çomagdan artıdır,
De'vet var / uçmagdan artıdır. (646)

El gör ki / eline çanasın,
Yer gör ki / yerine çanasın. (753)

g. 10'lu Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

10'lu hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözleri beş çeşit durak yapısına sahiptir. Bu duraklar; 5+5, 6+4, 4+6, 7+3 ve 3+7 şeklindedir.

Aşağıya bu duraklara göre söylenmiş manzum atasözlerinden örnekler alıyoruz:

5+5 :

Karnı acıkan / katık istemez,
Uykusu gelen / yastık istemez. (26e)

Camanga tiyme / belası cugar,
Kazanga tiyme / küyesi cugar. (1113a)

6+4 :

Ağacı uzun / arkav bolur,
Adamı uzun / calkav bolur. (57)

Cüre cüre kişi / cürşeñ bolur,
Söyli söyli kişi / sözşeñ bolur. (1171a)

4+6 :

Paran varsa / cümle âlem kulun,
Paran yoksa / tımarhane yolun. (1509c)

Zengin geyer / güle güle derler,
Fakir geyer / nerde buldun derler. (1629a)

7+3 :

Âlim olmak istersen / durma yaz,
Rençber olmak istersen / durma kaz. (148b)

El kapısını dövme / parmakla,
El seninkini döver / tokmakla. (539i)

3+7 :

Eki baş / bir kazanda kaynamaz,
Eki caş / bir orunda oynamaz. (1077a)

Gün olur / geçit vermez geçmeğe,
Gün olur / su bulunmaz içmeğe. (1162a)

ğ. 11'li Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

11'li hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözlerinde 6+5, 5+6, 4+4+3, 4+7 ve 7+4 şeklinde beş adet durak karşımıza çıkmıştır.

Aşağıda bu duraklar örneklendirilecektir:

6+5 :

Akşam kızartısı / sabaha yaydır,
Séhér kızartısı / akşama vaydır. (122)

Harar çuval olur / kıl vara vara;
Belki sultan olur / kul vara vara. (964)

5+6 :

Babası ölen / ağa oldum sanır;
Anası ölen / hanım oldum sanır. (4ç)

Cömert demişler malından etmişler,
Yiğit demişler canından etmişler. (1630c)

4+4+3 :

Aba da bir / diba da bir / giyene,
Güzel de bir / çirkin de bir / sevene. (1)

Ârif isen / bir gül yeter / kakmaya,
Nâdân isen / gir bahçeye / yıkmaya. (214)

4+7 :

Evli olup / ev halinden bilesin,
Bekâr olup / hangır hangır gülesin. (847)

İgid odur / atdan düşüb atlana,
İgid odur / hér ézaba katlana. (1010)

7+4 :

Avret düzdüğü evi / Tanrı yıkmaz,
Avret bozduğu evi / Tanrı yapmaz. (300)

Çirkine gözel desen / guyrug bular,
Gözele çirkin desen / dodag yalar. (562)

h. 12'li Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

12'li hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözlerinde 6+6, 7+5 ve 5+7 şeklinde üç çeşit durak karşımıza çıkmıştır.

Aşağıda bu üç çeşit durak yapısına sahip manzum atasözlerinden örnekler yer alacaktır:

6+6 :

Tükür yakarisına / düşer yüzüne,
Tükür aşesine / düşer sakalına. (248c)

Hacı, hacı olmaz / gitmekle Mekke'ye,
Dede, dede olmaz / gitmekle tekkeye. (6321)

7+5 :

Abdal ata binince / bey oldum sanır,
Şalgam aş a girince / yağ oldum sanır. (4)

Ayağını isti tut / başını sérin,
Yéméyina fikir ver / düşünmé dérin. (308a)

5+7 :

Akıllı oğlan / neyler ata malını,
Akılsız oğlan / neyler ata malını. (111a)

Kızını katma / akranına eşine,
Horoz küçükse / tavuk düşer peşine. (1157)

1. 13'lü Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

13'lü hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözlerinde iki çeşit durak tespit edilmiştir. Bunlar; 7+6 ve 4+4+5'tir.

Aşağıya bu durak yapılarına sahip örnekleri alıyoruz:

7+6 :

El ayıbın körgende / dört boladır közu,
Öz ayıbın körgende / kör boladır közu. (741)

İyiliğe iyilik / her kişinin kârı,
Kötülüğe iyilik / er kişinin kârı. (1057)

4+4+5 :

Gündüz yağar / gece açar / yıl bozgunluğu,
Kadın söyler / erkek susar / ev bozgunluğu. (943)

i. 14'lü Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

14'lü hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözlerinde iki çeşit durak tespit edilmiştir. Bu duraklar, 7+7 ve 4+3+4+3'tür.

Aşağıya bu durak yapılarına sahip örnekleri alıyoruz:

7+7 :

Âlim olmak istersen / al kalemi durma yaz,
Cahil olmak istersen / al kalemi durma kaz. (148)

Ayda bir gel dostuna / kalksın ayak üstüne,
Günde bir gel dostuna / yatsın sırtı üstüne. (312)

4+3+4+3 :

At minmegen / at minse / şaba şaba /öttürür,
Ton kiymegen / ton kiyse / kaga kaga / tozdurur. (269)

j. 15'li Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

15'li hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözlerinde tek durak yapısı tespit edilmiştir. 8+7 şeklinde olan bu durak yapısına sahip olan örneklere aşağıda yer veriyoruz:

8+7 :

Barlı günüm mihman gelse / göterliban şat boldum,
Yoklu günüm mihman gelse / örteniban ot buldum. (378)

Çömlek taşa dokunursa / vay çömleğin hâline,
Taş çömleğe dokunursa / vay çömleğin hâline. (573)

Öten gudret oyunıdır / bilmeyene gaz gelür,
Tanrı'nın neimetü çoğ / bilmeyene az gelür. (1340)

k. 16'lı Hece Ölçüsüyle Söylenilen Manzum Atasözlerinde Durak

16'lı hece ölçüsüyle söylenilen manzum atasözleri 8+8 durak yapısına sahiptir.

Aşağıya bu durak yapısına sahip örnekleri alıyoruz:

8+8 :

Boyuna düşmeyen kaftan / eskir sürünü sürünü,
Yerine düşmeyen gelin / ağlar yerini yerini. (481ç)

Çün yoldaşın simiz sevmez / sen gir yüyir garasına,
Sonra semiz sana galur / kimse girmez arasına. (576)

C. MANZUM ATASÖZLERİNİN CÜMLE YAPISI

Manzum atasözlerinin cümle yapısı incelendiğinde bir zenginlikle karşılaşılacaktır. Anlatımın güçlü, biçimin sağlam ve ahenk unsurlarının yerli yerince oturmuş olduğu görülecektir. Manzum atasözlerinin mısralarını oluşturan kelimeler incelendiğinde ise bu zenginliğin derinlikleri daha da artacaktır.

Atasözlerimizin manzum yapıya sahip olmasında, kurulduğu cümle yapılarının büyük katkısı olmuştur. Özellikle, eksilti cümle ve kuralsız cümle yapısı en önemli katkıyı yapan cümle çeşitleridir.

Aşağıda manzum atasözlerinin cümle yapısı, mısralar arasındaki ilişkiler ve kelime dünyası ayrıntılı olarak ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1. MANZUM ATASÖZLERİNDE CÜMLE ÇEŞİTLERİ

a. Basit Cümle

Bir tek yargı bildiren ve tek yükleme sahip cümleye basit cümle adı verilmektedir. İncelediğimiz metinler içerisinde yer alan, birden fazla basit cümleden kurulmuş mısralara sahip örneklerimizi aşağıya alıyoruz:

Abalıda kese yatar,
Çuhalıda tasa yatar. (3)

Çakalın eniği kurt olmaz,
Aslanın yatağı yurt olmaz. (534)

Kül depecük olmaz,
Güyeğü oğul olmaz. (1203)

b. Birleşik Cümle

Basit cümle tek yargıyı tek yükleme bildirirken, birleşik cümle birden fazla yüklem ile yargıyı bildiren cümlelerdir. Birleşik cümle; ki'li birleşik cümle, girişik

birleşik cümle (fiilimsilerle yapılanlarına) ve şartlı birleşik cümle olmak üzere üç alt başlıkta değerlendirilir. Aşağıda, metinlerden tespit ettiğimiz birleşik cümle örnekleri yer alacaktır:

Adamın var ki galilen gul tapar,
Adam var ki ahca ile pul tapar. (50)

Erken evlenen döl alır,
Erken yola çıkan yol alır. (805)

Horuz silkélénsé bir céngé tük olar,
Dévé silkélénsé bir ulağa yük olar. (1002)

c. Sıralı Cümle

Arka arka gelen fakat birbirlerine anlamca ve biçimce bağlı olmayan cümleye sıralı cümle adı verilmektedir. Aşağıdaki örneklerimizin mısralarında yer alanlar da bu türden cümlelerdir:

Aç ölmez, gözü kararır,
Borçlu ölmez, benzi sararır. (32)

At bulunur, meydan bulunmaz,
Meydan bulunur, at bulunmaz. (264)

At ölür, meydan kalır,
Yiğit ölür, şan kalır. (270)

ç. Eksiltili Cümle

Bir veya birden fazla ögesi düşmüş olan cümleye eksiltili cümle adı verilmektedir. Manzum atasözlerimiz içerisinde en fazla karşılaştığımız cümle çeşidi eksiltili cümledir. Burada, cümlenin yarıda kesilmesindeki amaç anlatım gücünü

zenginleştirmek, atasözünün devamının zihinlerde oluşmasını sağlamaktır. Aşağıda, bu tür cümle yapısına sahip mısralı örnekler yer alacaktır:

Baş kesilir börk içinde,
Kol kırılır yen içinde. (384)

Delinin sözü,
Serhoşun gözü. (614)

Kız istenirken,
At beslenirken. (1144a)

Yemeğın tadı tuz,
Dünyanın tadı göz. (1590)

Yukarıdaki ilk örneğimizin devamı zihinlerde; *kalır*, ikinci örneğimizin devamı *itibar edilmez*, üçüncü örneğimizin devamı *güzeldir* ve sonuncu örneğimizin devamı ise *-dur/-dür* diye oluşmaktadır.

d. Emir Cümlesi

Manzum atasözlerimizde karşılaştığımız bir başka cümle çeşidi ise emir cümlesidir. Bu tür cümle yapısına sahip atasözlerinde kesin hükümle yasaklama bildirmekten çok, tavsiye niteliğı daha ağır basmaktadır. Bu durum aşağıdaki örneklerimizde de görülecektir:

Aklına geleni işleme,
Her ağacı taşlama. (117)

Bir söyle,
İki dinle. (458)

Erken gözüyle kız alma,
Gece gözüyle bez alma. (806)

Sev seni seveni hak ile yeksan ise,
Sevme seni sevmeyeni Mısır'a sultan ise. (1400)

e. Soru Cümlesi

Manzum atasözlerinde yer alan bir diğer cümle çeşidi ise soru cümlesidir. Bu tür metinlerde amaç soru sorup cevabını aramaktan çok; anlamı zihinlerde pekiştirmektir. Aşağıda soru cümlesi yapısına sahip örnek metinler yer alacaktır:

Çobandan padişā olur mı,
Āştan maşa olur mu? (5f)

Béy dediyin nédir,
Béyénmédiyin nédir? (419)

Görenedir görene,
Köre nedir köre ne? (917)

Yakışığı var mı yamanın,
İyisi var mı kumanın? (1556)

f. Kuralsız Cümle

Türkçenin dilbilgisi yapısına uymayan, yüklem cümle sonunda yer almadığı cümleye kuralsız cümle adı verilmektedir. Anlatıma ahenk katmak, zenginleştirmek ve pekiştirmek için özellikle konuşma dilinde başvurulan kuralsız cümle, manzum atasözlerimizde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Tespit ettiğimiz birkaç örneği aşağıya alıyoruz:

Al éliné silâhı,
Küvvét versin ilahı. (126)

Cahille çıkma yola,
Getirir başına belâ. (416b)

Geldik yüze,
Çıktık düze. (890)

Sonradan imam olanın camiye sığmaz sesi,
Sonradan kadın olanın hamama sığmaz tası. (1420)

2. KESİK MANZUM ATASÖZLERİ

Kesik mânilerde gördüğümüz, mısra sayısı çoğu zaman dörtten fazla olup ilk dizesi hece sayısı bakımından az olan ve hazırlık amacıyla söylenen nazım biçiminin benzeri, manzum atasözlerimizin varyantlarında da karşımıza çıkmıştır. Biz buna kesik manzum atasözü adını verdik. Aşağıya ilgili iki örneğimizi alıyoruz:

Örnek 1:

Aşağıdaki ilk beyit tip, diğeri ise varyanttır. Varyantın ilk mısrasında yer alan **pazar** kelimesi hece sayısı açısından eksik olup, hazırlık amacıyla söylenmiştir. Ayrıca pazar kelimesi ile bozar kelimesi de kafiyevidir:

Utandık pazar,
Dostluğu bozar. (1495)

Pazar,
Havayı bozar. (1495b)

Örnek 2:

Aşağıdaki örneğimizin varyantında da **karın** kelimesi biçim bakımından kesik manzum atasözünü oluşturmuştur. Burada da, karın ile yakın kelimeleri kafiyevidir:

Kulaktan burun yakın,
Kardeşten karın yakın. (1199)

Karın,
Kardeşten daha yakın. (1199e)

3. ZİNCİRLEME YAPIYA SAHİP MANZUM ATASÖZÜ

Manzum atasözlerinde karşımıza çıkan bir diğer yapı ise, özellikle zincirleme koşmalarda görülen yapıya benzer bir yapıdır. Zincirleme koşmalar, her dörtlüğün sonunda yer alan kafiye kelimesi bir sonraki dörtlüğün ilk dizesinin başında tekrarlanmasıyla oluşur. İncelediğimiz metinler içerisinde de bu yapıya benzer bir tip ve

onun varyantı karşımıza çıkmıştır. Biz bu örneğimize zincirleme yapıya sahip manzum atasözü adını vererek, metnimizi aşağıya alıyoruz.

Aşağıda görüleceği üzere ilk mısranın ikinci kelimesi **gam**, ikinci mısranın başında yer almış; ikinci mısranın ikinci kelimesi **çör**, üçüncü mısranın başında yer alarak zincirleme yapıyı oluşturmuştur:

Gam gam getirir,
Gam çör getirir,
Çör ölüm getirir. (870)

4. DOLDURMA MISRALI MANZUM ATASÖZLERİ

Manzum atasözleri içerisinde karşılaştığımız, bir diğer mısra yapısı ise doldurma mısralardır. Bu tür mısralar, bir anlam ifade etmeyip, biçim açısından mısrayı oluşturan sözcüklerden oluşur. Doldurma mısralar genellikle ilk mısrada yer alarak, ikinci mısrada asıl söylenecek olana hazırlık yapmaktadır. Aşağıda metinler içerisinde tespit ettiğimiz örneklerimiz yer alacaktır.

Aşağıdaki ilk örneğimizin ilk mısrası doldurma mısra olup, ikinci mısraya zemin hazırlamaktadır:

Aftan olsun, oftan olsun,
Dek oğlana gaftan olsun. (55)

Yine, aşağıdaki örneğimizin ikinci mısrası doldurma mısradır. Burada da bu mısra anlam yüklü olmayıp ilk mısrayı şekil olarak tamamlamaktadır:

Ete ekmek vezir,
Gerisi vızır yazır. (831)

Aşağıdaki örneğimizin ilk mısrası doldurma mısradır. Burada da ilk mısra hiçbir anlam ifade etmeyip, ikinci mısraya hazırlık yapmaktadır:

Hetiye hütüye,
Düşersin bir kötüye. (995)

Aşağıdaki son örneğimizde de ilk mısra doldurma mısradır. Burada da ikinci mısraya zemin hazırlanmaktadır:

Ne apta, ne upta,
Şeytan gibi azapta. (1238)

5. MANZUM ATASÖZLERİNİN VARYANTLARINDA ÖGE DÜŞMESİ

Manzum atasözlerinin varyantlarında en sık karşılaştığımız problem, öge düşmesidir. Genellikle yüklemelerin düşmesi en sık karşılaştığımız öge düşmesi olmuştur. Nesir cümlelerindeki bağlı cümle yapısının benzeri olan bu durum, aşağıda üç başlık altında değerlendirilmiştir.

a. Yüklemelerin Düşmesi

Örnek 1:

Aşağıdaki ilk örneğimizde ilk metin asıl tip, diğer ikisi ise varyanttır. İlk varyantta (2a) görüleceği üzere, ilk mısradaki yüklem düşürken, ikinci varyantta (2e) ikinci mısradaki yüklem düşmüştür. Asıl tipte ise her iki mısrada yüklem düşerek eksilti cümle oluşmuştur:

Aba vakti yaba,
Yaba vakti aba. (2)

Aba vakti aba alan,
Yaba vakti yaba alan aldanmaz. (2a)

Yazın aba al,
Kışın yaba. (2e)

Örnek 2:

Aşağıdaki ilk örneğimiz (13) asıl tip, diğerleri ise (13a, 13b) varyanttır. Burada, ilk varyantın (13a) ilk mısrasında yüklem düşerken, ikinci varyantın (13b) ikinci mısrasında yüklem düşmüştür:

Acı acıya,
Su sancıya. (13)

Acı acıyı,

Su sancıyı savar. (13a)

Acı acıyı keser,
Su sancıyı. (13b)

Örnek 3:

Aşağıdaki son örneğimizde de, ilk metin asıl tip (474), ondan sonra gelenler de varyanttır. Yine burada varyantların ikisinin de (474b, ç) ilk mısrasında yüklem düşmüştür:

Borç ödememken,
Col cürmekmen. (474)

Borç ödemekle,
Yol yürümekle tükenir. (474b)

Borç vermekle,
Yol yürümekle tükenir. (474ç)

b. Öznelerin Düşmesi

Örnek 1:

Aşağıdaki örneğimizde ise, özne düşmesiyle karşılaşırız. Burada ilk örneğimiz asıl tip (210), ikinci örneğimiz (210b) ise varyanttır.

Özne düşmesi varyantın ikinci mısrasında görölmektedir. Burada **arayan** öznesi ikinci mısra düşmüştür:

Arayan bulur,
İnleyen ölü. (210)

Arayan Mevlâ'sını da bulur,
Belâsını da bulur. (210b)

Örnek 2:

Aşağıdaki örneğimizde de özne düşmesiyle karşılaşırız. Asıl tipten sonra yer alan varyantın (205b) ilk mısrasında özne düşmüştür:

Anlayana sivri sinek saz,
Anlamayana davul zurna az. (205)

Anlayana sas,
Anlamayana davul zurna as. (205b)

6. MANZUM ATASÖZLERİNDE MISRALAR ARASINDAKİ İLİŞKİ

Manzum atasözlerini, mısraların anlamları açısından incelediğimizde; mısraların birbirleriyle olan bağlarının çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum, aşağıda ayrı başlıklar altında örnekleriyle değerlendirilecektir.

a. Aralarında Benzetme İlgisi Olanlar

Aşağıda, mısralar arasında benzetme ilişkisi olan örneklerimiz yer alacaktır: 76 numaralı örneğimizde ikinci mısra, ilk mısraya benzetilmiştir:

Ağır taş,
Ağır baş. (76)

Aşağıdaki örneğimizde ise yukarıdaki örnek metnimizin aksine, ilk mısra ikinci mısraya benzetilmiştir:

Bir ev,
Bin dev. (445)

Yine, aşağıdaki örneğimizde de ilk mısra, ikinci mısraya benzetilmiştir:

Dul avradın dilléri,
Karaca yazın günléri. (690)

Aşağıdaki son örneğimizde de ilk mısra, ikinci mısraya benzetilmiştir:

İşsîz ömîr,
Otsız kömîr. (1050)

b. Aralarında Zıtlık İlgisi Olanlar

Manzum atasözleri içerisinde bir grup da, anlam olarak zıtlık ilgisiyle kurulmuştur. Aşağıdaki ilk örneğimizde de görüleceği üzere ilk mısra ile ikinci mısra anlam olarak birbirine zıttır:

Çok söyleme arsız olur,
Az verme hırsız olur. (23ğ)

Aşağıdaki örneğimizde ise zıtlığı ilk mısradaki **eğri** ile ikinci mısradaki **doğru** kelimeleri ortaya çıkarmıştır:

Eğri bay olmaz,
Doğru zay olmaz. (723)

Aşağıdaki örneğimizde **güzel** ve **çirkin** kelimeleriyle zıtlık oluşmuştur:

Güzel bürünür,
Çirkin görünür. (561c)

Yine aşağıdaki son örnek metnimizde de **var** ve **yok** kelimeleri zıtlığı doğurmuş ve manzum atasözümüz bu zıtlık üzerine kurulmuştur:

Varsa aşın, rahattır başın,
Yoksa aşın, tehlikede başın. (1517)

c. Aralarında Karşılaştırma Olanlar

Bir kısım manzum atasözlerimizde ise mısralar arasında karşılaştırma yapılmıştır. Bu durum aşağıda örneklendirilecektir.

Aşağıdaki ilk örneğimizde insanların tepkilerinin farkı, karşılaştırmalı olarak ortaya konmuştur:

Adam var ki, gözdén kızar,
Adam var ki, sözdén kızar. (46)

Aşağıdaki örneğimizde ise, birliğin önemi vurgulanırken yine karşılaştırma yapılmıştır:

Bir elin nesi var,
İki elin sesi var. (444)

Aşağıdaki örneğimizde ise ev hanımı ile hizmetçinin aynı suç karşısında görecekları tepki, karşılaştırmalı olarak sunulmuştur:

Hanım kırarsa kaza,
Halâyık kırarsa ceza. (959)

Yine aşağıdaki son örneğimizde de, kişinin ve çevresinin bilgileri karşılaştırmalı olarak ortaya konmuştur:

Sen bilirsın bir iki,
El biliyor bin iki. (1391)

ç. Birbirlerini Anlam Olarak Tamamlayanlar

Manzum atasözlerimizin bir kısmında da birinci mısra ile ikinci mısra anlam olarak birbirini tamamlar. Aşağıda bu yapıyla kurulmuş örneklere yer verilecektir.

Aşağıdaki ilk örneğimizde, ilk mısradaki durum ortaya konurken, ikinci mısradaki o duruma uygun bir açıklama getirilmiştir:

Aç boğaz,
Aç kalmaz. (24)

Yine aşağıdaki örneğimizin ilk mısrasında insanın yapması gerekenler belirtilirken, ikinci mısradaki bunlar yapıldığı takdirde insanın kazançlı çıkacağı vurgulanmaktadır:

Bağı bak üzüm olsun,
Yemeye yüzün olsun. (360)

Aşağıdaki örneğimizin ilk mısrasında bir uyarı yapılırken, ikinci mısradaki uyarıya uyulmaması hâlinde insanın zorlukla karşılaşacağı belirtilmektedir:

Besmelesiz çıkma yola,
Başa gelir türlü belâ. (416)

Aşağıdaki son örnek metnimizin ilk mısrasında insanın anatomik yapısı konu edilirken, ikinci mısradaki bu yapının nasıl canlı ve zinde kalacağı belirtilmektedir:

Kemikle deri,

Yemekle diri. (1123)

d. Birbirlerinden Bağımsız Olanlar

Manzum atasözlerimizin bir kısmında da mısralar mecaz anlamıyla birbirini tamamlayıp aynı konuya işaret ederken, gerçek anlam itibariyle birbirlerinden bağımsız bir yapıya sahiptir. Bu tür yapıyla kurulmuş örneklerimizi aşağıya alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde ilk mısranın içerdiği anlam ile ikinci mısranın içerdiği anlam birbirlerinden tamamen uzak olup bağımsızdırlar:

Aç insan katık istemez,
Uykusuz baş yastık istemez. (26)

Aşağıdaki örneğimizde de ilk mısra beylik ile ilgiliyken, ikinci mısra yiğitlikle ilgilidir:

Beğlik vermekle,
Yiğitlik vurmakla. (67d)

Yine aşağıdaki örnek metnimizin ilk mısrası devletle ilgiliyken, ikinci mısrası düşmanla ilgili olup mısralar birbiri ile anlam olarak bağımsızdır:

Devlete hiyanet olmaz,
Düşmandan nimet olmaz. (648)

Aşağıdaki son örneğimizde ise mecazi anlamın dışında düşünüldüğünde, mısralar arasındaki bağımsızlık göze çarpacaktır:

Eken biçer,
Konan köçer. (727)

7. MANZUM ATASÖZLERİNİN KELİME DÜNYASI

Manzum atasözlerimizi kelime dünyası açısından incelediğimizde çok değişik kalıplaşmış yapılar tespit edilmiştir. Aşağıda tespit edilen bu yapılar farklı başlıklar altında değerlendirilecektir.

a. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Kurulmuş Manzum Atasözleri

Manzum atasözlerimizin bir bölümünde aynı kelime, mısralar içerisinde birden fazla kullanılmıştır. Bu tür yapıya sahip olan örneklerimizi aşağıya alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde **malım** kelimesi dört defa kullanılmış, anlamı zenginleştirerek vurguyu artırmıştır:

Aç **malım**, var **malım**,
Tok **malım**, yok **malım**. (29)

Aşağıdaki örnek metnimizde de, **oyna** kelimesi üç defa kullanılarak anlamı zenginleştirmiştir:

Anarı **oyna**, beri **oyna**,
Bölmecedен geri **oyna**. (197)

Yine aşağıdaki örneğimizde, **evim** kelimesi üç defa kullanılmıştır. Burada da vurgu ve anlam pekiştirilmiştir:

Dövmez **evim**, söğmez **evim**,
Kaşını gözünü eğmez **evim**. (689)

Aşağıdaki son örneğimizde ise **ağa** kelimesi iki defa kullanılarak, **sağa** kelimesiyle de kafiye oluşturmuştur:

Sen **ağa** ben **ağa**,
Bu ineği kim sağa. (1390)

b. Aynı Kelimelerin Karşılıklı Kullanılmasıyla Kurulmuş Manzum Atasözleri

Manzum atasözlerimizin bir bölümünde ise ilk mısrada yer alan iki farklı kelime, ikinci mısrada yerleri değişmiş olarak karşımıza çıkar. Bu kelimelerden ilki birinci mısranın başında yer alırken, aynı kelime ikinci mısranın ortalarında; ikinci kelime ise ilk mısranın ortalarında yer alırken, ikinci mısranın başında bulunur. Ayrıca her iki mısranın yüklemi de aynıdır.

Bu tür yapıyla kurulmuş manzum atasözlerinden aşağıda örnekler yer alacaktır.

Aşağıdaki örneğimizin ilk mısrasındaki **ağıl** ve **pul** kelimelerinin yeri, ikinci mısra da değişerek anlam zenginleştirilmiştir:

Ağıl var **pul** yok,
Pul var **ağıl** yok. (71)

Aşağıdaki örneğimizde de **at** ve **meydan** kelimelerinin yerleri ikinci mısra da değişmiştir:

At bulunur **meydan** bulunmaz,
Meydan bulunur **at** bulunmaz. (264)

Yine aşağıdaki örnek metnimizin ilk mısrasındaki **bir darlığı** ve **bir bolluğu** ibareleri ikinci mısra da yer değiştirerek, anlam zıttıyla pekiştirilmiştir:

Bir darlığın bir bolluğu,
Bir bolluğun bir darlığı. (441)

Aşağıdaki örneğimizin ilk mısrasındaki **dağ** ve **bağ** kelimeleri ikinci mısra da yer değiştirerek beytin anlam bütünlüğünü oluşturmuştur:

Dağ gülü **bağ**da bitmez,
Bağ gülü **dağ**da bitmez. (582)

Aşağıdaki son örneğimizin ilk mısrasındaki **zaman** ve **saman** kelimeleri ikinci mısra da yer değiştirmiş ve ifade ettiği anlamı zıddıyla ortaya koymuştur:

Zaman saman satar,
Saman zaman satar. (1378ğ)

8. MANZUM ATASÖZLERİNDE İKİLEMELER

Manzum atasözlerinin kelime dünyasını oluşturan bir diğer grup ise ikilemelerdir. Biz aşağıya birkaç örnek alıyoruz:

Aşağıdaki ilk örneğimizin her iki mısrasının sonu ikilemeyle bitmektedir:

Çalışırsan **hakır hakır**
Aşın pişer **fakır fakır.** (538)

Aşağıdaki örneğimizin ikinci mısrasında **dilim dilim** ikilemesi kullanılmıştır:

Dilim seni, dilim seni,
Dilim dilim dilem seni. (664a)

Yine aşağıdaki metnimizin, ilk örneğimizde olduğu gibi her iki mısrası ikileme ile bitmektedir:

Hayvan **koklaşa koklaşa**
İnsan **söyleşe söyleşe**. (971)

Aşağıdaki son örnek metnimizde **büke büke** ve **çöke çöke** ikilemeleri kafiyeli olarak kullanılmıştır:

Yol **büke büke**,
Deve **çöke çöke**. (1605)

9. MANZUM ATASÖZLERİNDE TAKLİDÎ SESLER

Manzum atasözlerimizin kelime dünyasında karşımıza taklidî sesler de çıkmıştır. İki örneğimize aşağıda yer veriyoruz:

Çık çık eden nalçadır,
İş bitiren akçadır. (581)

Çubuk kırılır, **çıt** der,
Kütük kırılır, **küt** der. (605)

Ç. MANZUM ATASÖZLERİNİN MUHTEVA YAPISI

İnsan yaşamını ilgilendiren her şey manzum atasözlerimize konu olarak yansımıştır. İnsanın değer verdiği ve insanı etkileyen bütün her şey, manzum atasözlerimizde konu olarak işlenirken; bazı konularda atasözlerinin yoğunlaştığı görülmüş, bazı durumlarda ise sayının azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, özellikle atasözlerinde mecaz sanatının çoğunlukla karşımıza çıkması, muhtevayı incelerken dikkat ettiğimiz bir husus olmuştur. Bununla birlikte manzum atasözlerimizin her mısrası başka bir konuyu işlemiş, bu durum karşısında bir atasözünün birden fazla başlık altında değerlendirildiği olmuştur.

Manzum atasözlerimizi muhteva yönünden incelememiz sırasında, hayatın bütün yönleriyle ilgili olarak söylenmiş olan atasözlerimizin, muhteva yapısını oldukça ayrıntılı olarak verilmeye çalışılmıştır.

Öncelikle insan merkezinden hareket edilmiştir. Zira bütün atasözlerimiz insanın mutluluğunu amaçlarken ona çeşitli açılardan yardımda bulunmaktadır. Atasözlerimizin bir kısmı yol gösterirken, bir kısmı yasaklamalarda bulunmaktadır. İnsanın birçok temel özelliği ile ilgili manzum atasözü söylenmiştir. Bunlar; aşk ve sevgi, sabır, tembellik ve çalışkanlık, açlık ve tokluk, dert ve keder, delilik ve akıllılık, alçak gönüllülük, doğruluk ve dürüstlük, gençlik ve ihtiyarlık, huy ve mizaç, öfke ve kin, sağlık, iyi ve kötü hâller, âlimlik ve cahillik, gösteriş, şan ve şöhret, cesaret ve yiğitlik aşağıda incelediğimiz başlıklar olmuştur.

Manzum atasözlerimizde konu olarak karşımıza çıkan ve bizim aşağıda incelediğimiz bir diğer içerik ise dostluk, arkadaşlık ve güvendir.

Yine konu zenginliği ile dolu olan manzum atasözlerimizde, aile ve akrabalık ilişkileri de muhteva içerisinde incelenen diğer bir başlık olmuştur. Burada aileyi oluşturan ve akrabalık bağıyla birbirine bağlı bireylerle ilgili olan manzum atasözlerimiz incelenmiştir.

Manzum atasözlerimizde karşımıza çıkan bir diğer konu ise, toplumsal birlik ve devlet kavramı olmuştur. Bu konu ile ilgili manzum atasözlerimiz aşağıda ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Sosyal hayatın ayrılmaz parçalarından olan komşuluk, yardımlaşma ve misafirlik manzum atasözlerimizde işlenen konular arasındadır. Aşağıda ayrı başlık

altında bu konu da incelenmiştir. Diğer bir başlığımızda ise, eğitici yönü olan manzum atasözlerimiz incelenmiştir.

Ekonomik hayat bütün yönleriyle manzum atasözlerimize yansımıştır. Aşağıda bu konu çeşitli alt başlıklara ayrılarak değerlendirilmiştir.

Manzum atasözlerimize yansıyan bir diğer unsur ise dindir. Bu konu ile ilgili tespit ettiğimiz metinlerden hareketle aşağıda ayrı bir başlık altında yaptığımız değerlendirme yer alacaktır.

Kalıplaşmış ifadelerden olan dua ve beddua içerikli manzum atasözlerimiz ise bir diğer başlığımızı oluşturmuştur.

Âdet ve görgü kurallarını konu edinerek insanları yönlendiren ve eğiten atasözlerimiz de ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Manzum atasözlerimizin muhtevasını oluşturan bir diğer konu ise çiftçiliktir. Bu konu etrafında söylenen atasözlerimiz de ayrı bir başlığımızı oluşturmuştur.

Güzel ve doğru konuşma ile ilgili söylenen atasözlerimiz de tespit edilmiş, ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Manzum atasözlerimizde işlenen konulardan biri de, halk takvimi ve halk meteorolojisidir. Atasözlerimizde beraber işlenen bu iki ayrı konu, burada tek başlık altında yer alırken çeşitli alt başlıklara da ayrılmıştır.

Gurbet ile söylenen atasözlerimiz de ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Hayvanlar ile ilgili manzum atasözlerimiz de ayrı başlıklar altında toplanmıştır.

Ayrıca, çok çeşitli konularda yasaklama ve uyarı bildiren atasözlerimizde ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

İnsan hayatının üç önemli aşamasından oluşan geçiş dönemleri de manzum atasözlerinde karşılaştığımız konulardan olup, aşağıda ayrı başlıklar etrafında incelenmiştir. Bunun yanında halk mutfağı ile ilgili olan manzum atasözlerimiz de ayrı bir başlık altında toplanmıştır.

Manzum atasözlerimizde karşılaştığımız bir diğer muhteva unsuru ise, halk hekimliği ile ilgili olan metinlerimiz olmuş ve ayrı bir başlığımızı oluşturmuştur.

Yukarıda görüleceği üzere, manzum atasözlerimiz birçok başlığa ayrılmış ve ayrıntılı olarak aşağıda incelenmiştir.

1. İNSANIN ÇEŞİTLİ ÖZELLİKLERİNİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Manzum atasözlerinde en fazla işlenen konuların başında, insan merkezli olan konular gelmektedir. İnsanın; kişisel iç dünyası, çevresine davranış biçimlerinin iyi ve kötü yönleri, çalışması ya da çalışmaması; sabır ve öfkesi; aç ve tok olma hâli, dert ve kederi, deli ve akıllı olması, genç ve yaşlılık hâli, huyu, sağlığı, âlimliği ve cahilliği, şan ve şöhret sahibi olması, vb. manzum atasözünde karşımıza çıkan insan merkezli konulardır. Aslında bütün manzum atasözlerimiz insan merkezli, insanın çevresi ve etkinlikleriyle ilgilidir, ancak burada sadece insanın belli başlı özellikleri üzerine yoğunlaştığını tespit ettiğimiz manzum atasözlerimizi değerlendirilmiştir.

Aşağıda ayrı başlıklar altında değerlendirmemiz yer alacaktır.

a. Aşk ve Sevgi

Manzum atasözlerine insanın gönül dünyasının yansıdığını görüyoruz. Engin tecrübelerin ışığında, bazen insana sevgi ve aşk yolunda rehberlik yapan, bazen bilgi veren, bazen de kısıtlamalar getiren bu atasözlerimizden örnekler alarak değerlendirmelerde bulunacağız.

Aşağıdaki atasözümüz ten rengi üzerine kurulmuş olup, insanlara bir noktada yol göstericilik yapmaktadır:

Beyazın adı var,
Esmerin tadı var. (114ç)

Bunun yanında, insanın ancak bir kişiyi sevebileceğini belirten ve insana sınırlama getiren aşağıdaki atasözümüzde aşka en gerçekçi pencereden bakılmaktadır:

Bir kökte ekî ay bolmaz,
Bir yürekte ekî süygî bolmaz. (452)

619 numaralı atasözümüz, aşka zaman sınırlaması getirerek belirli bir dönemde, yani gençlik döneminde bu duyguların doruğa çıktığını vurgulamaktadır:

Demir tavanda dövülür,
Dilber çağında sevilir. (619)

Aşağıdaki manzum atasözümüz, her gönlün mutlaka aşka kapılarını açtığını deniz dalgalarına benzeterek anlatmaktadır:

Deniz dalgasız olmaz,
Gönül sevdasız olmaz. (622)

İnsanın içine düştüğü durumu, daha önce o konuda tecrübesi olanlar daha iyi anlayabilirler. Aşağıdaki manzum atasözümüz de bu konuyla ilgilidir:

Denize dalan bilir,
Güzeli seven bilir. (623)

Günümüz, halk âşıklarında da gördüğümüz, aşka tutularak şiir söyleme geleneğini aşağıdaki manzum atasözümüz güzel bir şekilde örneklendirmektedir:

Dert ağlatır,
Aşk söyler. (627)

b. Sabır

İnsanın en erdemli davranışlarının başında sabır gelir. Hayatta karşılaşılan her türlü güçlüğü göğüs germek zor olduğu gibi bu, her insanın da tam anlamıyla başarabileceği bir durum da değildir. İnsan yaşamındaki bu güzel davranış şekli, manzum atasözlerine de yansımış ve burada genel olarak insanlara öğüt verilerek yönlendirme amaçlanmıştır.

Aşağıdaki manzum atasözü sabrın sonunun mutlaka iyi ve güzel olacağını, âdeta bir gülün, bir zaman sonra solmasına benzeterek müjdelemektedir:

Açılan solar,
Ağlayan güler. (37)

Sabır etmek elbette zordur; ama sonunda insanı güzellikler beklemektedir. Aşağıdaki manzum atasözümüz bu durumu örneklendirecektir:

Sabır aşşsı,
Meyvası tatlı. (1367a)

Sabır edilecek bir durumun karşısında; sabır etmemek kişiyi olumsuz durumlar içerisine sokabilir. Nitekim aşağıdaki manzum atasözü bu durumu anlatmakta ve âdeta uyarıda bulunmaktadır:

Sabırsızın er işi,
Sakat olur er işi. (1369)

Halk arasında en sık kullandığımız manzum atasözlerinden olan aşağıdaki atasözümüz, sabrın sonunun murada eriş olduğunu ne kadar veciz bir şekilde anlatmaktadır:

Sabreden derviş,
Muradına ermiş. (1376)

1371 numaralı manzum atasözü ise sabreden ile sabretmeyi karşılaştırmakta, sonucunda elde edilecekleri örneklendirerek insanlara ikazda bulunmaktadır:

Sabreden döz yer,
Sabretmeyen leş yer. (1371)

c. Çalışma ve Tembellik

İnsanın yaşamında yerine getirmesi gereken en önemli ödevi çalışmaktır. Yaşamın ideal bir şekilde sürdürebilmesi için gerekli olan çalışma, insana mutluluğun kapılarını açan en değerli anahtardır. Toplum hayatımızda da çalışmaya ve çalışana gereken özen gösterilmiş; çalışmamaya ve tembelliğe de gereken toplumsal müeyyideler uygulanmıştır. Aşağıda çalışma, emek, yaşam refahı ve tembellikle ilgili manzum atasözleri yer alacaktır.

Halk arasında en fazla kullanıma sahip manzum atasözlerimizden biri olan 369 numaralı atasözümüz, çalışmayı bakımlı bir bağa, çalışmamayı ise bakımsız bir dağa benzetmektedir:

Bakarsan bağ olur,
Bakmazsan dağ olur. (369)

Aşağıdaki manzum atasözü ise, yine çalışan ile çalışmayanı karşılaştırmış ve aradaki farkı örnekleme yoluyla ortaya koymuştur:

Çalışan dağlar aşar,
Çalışmayan düz yolda şaşar. (537)

İnsanın tembelliği üzerine kurulu aşağıdaki manzum atasözümüzde, insanın tembelliği yerilmiştir:

Hayvanın kocası mayışır,
İnsanın tembeli yayışır. (973)

Çalışmak, insan vücuduna zindelik kazandırırken, toplumdaki yerini de yüceltmektedir. Aksi durumda insanın toplumsal değerinin düşmesinin, ekonomik durumunun zayıflamasının yanında, vücudunun da hantal bir yapıya bürüneceği aşağıdaki manzum atasözünde işlenmiştir:

İşleyen demir ışılar,
Yatan öküz muşular. (1049)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde, hanımların tembelliği benzetme sanatı da kullanılarak hicvedilmiştir:

Küt bıçak ele,
Tembel karı dile. (1192d)

Çalışmak, harekettir. Hareketin olduğu yerde, bolluk, zenginlik ve yaşam kalitesinin yüksekliği vardır. Aşağıdaki manzum atasözümüz bu konuyu en kısa ifadelerle anlatmaktadır:

Nerde var hareçet,
Onda var bereçet. (1266a)

Çalışmanın karşılığında insan iç huzuru bulduğu gibi, maddî varlığa da sahip olmaktadır. Aşağıdaki manzum atasözümüzde bu konu işlenerek özenilecek durumlar arasında çalışma da gösterilmiştir:

Şalışkanga servet,

Başkasına ibret. (1439)

Aşağıdaki manzum atasözünde, tembel olanın yaptığı işi bir türlü bitirememesi yerilmiştir:

Tenbılñ işi pitmez,
Caz kelse de kışi pitmez. (1468)

Çalışmadan, ortaya emek konulmadan, karşılığında bir şeyler beklemek ne kadar yanlışsa; çalışarak, emek ortaya konularak yapılan işler karşılığında da bir şeyler beklemek o kadar doğrudur. Aşağıdaki manzum atasözü mükâfatın öncesinde çalışmanın gerekliliğini örneklemiştir:

Terlemeden içilmez,
Ekilmeden biçilmez. (1470)

Toplum hayatında çalışana gereken özen gösterilmekte, bu yolla çalışma da özendirilmeye çalışılmaktadır. Aşağıdaki manzum atasözünde bu konu işlenmiştir:

Varsa hünerin, var her yerde yerin,
Yoksa hünerin, var her yerde yerin. (1519)

ç. Açlık ve Tokluk

Açlık ve tokluk manzum atasözleri arasında en fazla işlenen konular arasında yer almıştır. Burada açlığın ne kadar kötü bir durum olduğu, tokluk hâliyle karşılaştırmalı olarak ortaya konurken, açlık sonucunda insanların ne gibi durumlara düşebileceği de işlenmiştir.

Aşağıda bu konuyla ilgili manzum atasözü örnekleri yer alacaktır.

Aşağıdaki manzum atasözünde aç olan insan ile tok olan insanın çevreyi algılayışları işlenerek, onların çevreyi algılayıştaki fark ortaya konulmuştur:

Ac elé bilér hamı acdır,
Tok elé bilér hamı tokdur. (11)

İnsanın fizyolojik ihtiyaçlarının başında gelen yiyip içmek, yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli olan gereksinimdir. Bu gereksinimini çeşitli sebeplerle bir süre ertelemiş olan insanlar, ihtiyaçlarının fazla olduğunu düşünebilirler. Aşağıdaki manzum atasözü bu konuyu işlemektedir:

Acıkan doymam sanır,
Susayan kanmam sanır. (16)

İnsanın en büyük zaaflarından biri, açlık karşısında dayanamamasıdır. Bu durum, insana her türlü yiyeceği elde etme çabasına yönlendirir. 17 numaralı manzum atasözü bu konuya örnek teşkil etmektedir:

Acıkan ne olsa yer,
Acıyan ne olsa der. (17)

Açlığın insanı sabırsız bir hâle getirdiğini aşağıdaki manzum atasözü, çocuğun zaman tanımamasına benzeterek anlatmaktadır:

Aç aman bilmez,
Çocuk zaman bilmez. (22)

İnsanın açlıkla denenmemesi gerektiğini ve eğer böyle yapılırsa, onun ne gibi kötü durumlara düşebileceğini anlatan aşağıdaki manzum atasözü, aç bırakmanın ve gereğinden fazla laf söylemenin ne kadar yanlış olduğunu anlatmaktadır:

Aç bırakma hırsız edersin,
Çok söyleme arsız edersin. (23)

Aç olan insan için yemek çeşidinin fazla bir önemi yoktur. Onun bir an önce açlığını gidermesi gerekmektedir. Bu durum uykusuzluk durumuna benzetilerek aşağıdaki manzum atasözümüzde işlenmiştir:

Aç insan katık istemez,
Uykusuz baş yastık istemez. (26)

Açlık ile tokluğun karşılaştırıldığı aşağıdaki manzum atasözünde bu hâllerde bulunan insanların nasıl davranacağı konu edilmiştir:

Aç ne yemez,

Tok ne demez. (31)

d. Dert ve Keder

İnsan yaşamı iyilikler, güzelliklerle örölü olduğu gibi, dert ve kederle de bazen kuşatılabilmektedir. Bu tür durumlar, insanlara maddî ve manevî zararlar verebilmekte ve hatta insan vücudunda ağır tahribatlara da yol açabilmektedir. Aşağıya dert ve kederi konu olarak işleyen manzum atasözlerinden örnekler alıyoruz.

Aşağıdaki manzum atasözünde acının, insanın başına gelmesiyle birlikte insanın yüzünün renginin bile nasıl karadan sarıya döndüğü, kederin insandan ayrılmasıyla beraber, insan nasıl kendine geldiği mecaz sanatı da kullanılarak işlenmektedir:

Acığ geli üz saralı,
Acığ gider üz karalı. (15)

Aşağıdaki manzum atasözünde insanı çeşitli yönleriyle hayattan kopartan ve insanı bu hayattan almaya kadar götüren dertli olma durumu, ağacın bir küçük kurt tarafından yok edilişine benzetilerek işlenmiştir:

Ağacı kurt yer,
İnsanı dert yer. (65)

Derdi, dertli insan tam anlamıyla bilebilir. Zira bütün sıkıntılara o katlanmaktadır. Aşağıdaki manzum atasözü bu konuyla ilgilidir:

Çékmé, çekmé bu dérdi,
Çékén bilér bu dérdi. (547)

İnsan, yaşamında çeşitli zor durumlarla, sıkıntılarla, hastalıklarla, vb. karşılaşır. Bu durumlar, insanı etkileme ölçülerine göre, ona zarar verebilir. Aşağıdaki manzum atasözü bu tür durumları örneklendirmektedir:

Dert var, gelir geçer,
Dert var, deler geçer. (629)

Dert, keder, sıkıntı vb. zor durumların beraberinde insanın doğal yaşamını diğer insanlardan farklı kıldığını ve insanın çeşitli çare ve çıkış yollarına başvurduğunu anlatan manzum atasözünü aşağıya alıyoruz:

Dolu güğüm gümlemez,
Dertsiz olan inlemez. (672)

İnsanın yaşamda ayakta kalabilmesi ve sağlıklı olarak varolabilmesi gam, dert, keder, vb. durumlardan uzak kalmasıyla yakından ilgilidir. Aksi hâlde aşağıdaki manzum atasözünün konu edindiği duruma düşecektir:

Duvarı nem yıkar,
İnsanı gam yıkar. (696)

e. Delilik ve Akıllılık

İnsanın içinde bulunduğu psikolojik durum iyi ve kötü yönleriyle manzum atasözlerinde işlenen konular arasındadır. Akıllı ve deli kavramlarıyla atasözlerine yansıyan ve bu durumlar içerisinde bulunanların ne gibi davranışlar geliştirebileceğini, o davranışlar karşısında, diğer insanların nasıl davranması gerektiğini özlü bir şekilde anlatan manzum atasözlerinden aşağıya örnekler alıyoruz.

Aşağıdaki manzum atasözü, akıllı ile delinin söyledikleri üzerine kurulmuştur:

Ağıllı bildiyini söyléméz,
Délı söylédiyini bilméz. (72)

İnsana, yaptıklarıyla değer katan en önemli uzuv akıldır. Aklın olmadığı durumlarda, insanın kendi yaşamına, etrafındakilere ve çevresine yararı dokunamayacağı gibi, zararı da dokunabilir. Aklın değerini işleyen bir manzum atasözünü aşağıya alıyoruz:

Akıl olmayınca başta,
Ne kuruda biter, ne yaşta. (103)

Akıllı ile delinin davranışlarını karşılaştırıp, farkı ortaya çıkaran aşağıdaki manzum atasözünde, akıllı atını överken, deli karısını övmektedir:

Akıllı atın mahtar,
Teli katının mahtar. (110)

Ekonomik varlık, ancak onu işletebilen insan için vardır. O da, ancak akıl ile gerçekleşir. Aksi durumda malın ve mülkün bir değeri yoktur. Aşağıdaki manzum atasözü bu durumu anlatmaktadır:

Akıllı neyler balı,
Akılsız neyler malı. (111)

İnsanın anlayışı ve aklı üzerine kurulu olan aşağıdaki manzum atasözünde, anlamayan baş, kara taş benzetilirken, aklın mal ve mülkten daha değerli olduğu işlenmektedir:

Anlamayan bir kállédén bir kara daş yahşıdır,
Bu dünyada maldan, mülkdén bir ağıllı baş yahşıdır. (204)

Aşağıdaki manzum atasözü ise, aklı başında olmayan insanların durumunu gözler önüne sermektedir:

Halının tozu tükenmez,
Delinin sözü tükenmez. (614b)

f. Alçak Gönüllülük

Erdemli davranış biçimlerinden biri de alçak gönüllü davranmaktır. Özellikle az ile yetinmek ve insanın iç huzuru yakalamasının bir yolu olan alçak gönüllülük manzum atasözlerine de yansımıştır. Aşağıya bu konuyla ilgili örnek metinler alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde mütevaziliği, az ile yetinmeyi görüyoruz:

Az olsun,
Düz olsun. (333)

İnsan davranışları içerisinde en kötü olanlarından biri tamah ve aç gözlülüktür. Aşağıdaki manzum atasözü bu kötü davranışın yanlış olduğunu ve insanın ihtiyacı ölçüsünde yetinmeyi bilmesi gerektiğini anlatmaktadır:

Azıcık aşım,
Kavgasız başım. (343)

İnsan ilişkilerinde maddî çıkarların ön plana çıkmaması en ideal iletişim yolunun ilk prensiplerindendir. Maddî çıkarlar, insan ilişkilerinde daima gerilerde durmalıdır. Aşağıdaki örneğimiz, maddenin insan ilişkilerinde değersizliğini göstermesi bakımından önemlidir:

Yarım elma,
Gönül alma. (1565)

g. Doğruluk ve Dürüstlük

Hayat doğruluk ve dürüstlük üzerine kurulmuştur. Bu çizginin dışına çıkanlar gerek toplumsal ve gerekse hukukî müeyyidelere çaptırılmaktadır. Ama toplum içerisinde doğru ve dürüstlüğü yanında, yanlış ve sakıncalı işlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu durumlar manzum atasözlerine yansımış, atasözlerimiz doğrunun güzelliğini işleyerek yanlış ve sakıncalı durumları yermiş, insanları bu tip durumlara düşmemeleri için uyarmıştır. Aşağıya bu konuyla ilgili örnek metinler alıyoruz.

Aşağıdaki manzum atasözü, eğri ve doğru kavramlarıyla toplum içinde dürüst davranmayı aç gözlülük açısından işlenmektedir:

Aradım cihanda, bulamadım başıma göre taç,
Ne eğriyi tok gördüm, ne doğruyu aç. (208)

İnsan öncelikle kendisini düzeltmeli, kendisine çekidüzen vermeli ve doğru bildiklerinden taviz vermemelidir. Bunları yapmasına rağmen, içinde yaşadığı toplumun olumsuz değerlendirmeleri her zaman yanlış tarafında olacaktır. Bu durumu anlatan bir örneği aşağıya alıyoruz:

Ben olayım doğru,
El eylesin eğri. (405)

Bazı durumları en doğru bir şekilde ifade etmek için bir söz bile yeterlidir. Önemli olan doğru olmasıdır. Aşağıdaki metnimizde bu konu kısa ve öz ifade edilmiştir:

Düz söz,
Bir söz. (713)

Aşağıdaki örneğimizde, eğri ile doğru kavramları etrafında dürüst davranma ve dürüst davranmama konusu işlenmiş ve toplumun bu durumlara verdiği değer ortaya konulmuştur:

Eğri bay olmaz,
Doğru zay olmaz. (723)

Toplum hayatında doğruluğun ve dürüstlüğün önemini vurgulayan son örnek metnimizi aşağıya alıyoruz:

Eyri oturag,
Düz danışag. (724b)

ğ. Gençlik ve İhtiyarlık

Hayatın yaşanılması kaçınılmaz dönemlerinden olan gençlik ve ihtiyarlık manzum atasözlerinde işlenen konular arasındadır. Hayatın her döneminin kendine göre bir güzelliği olduğu gibi, her dönemde insanın yapması gerekenler farklı olabilmektedir. Manzum atasözleri yapılması gereken bu işleri hatırlatırken, insanlara yol göstermekte, hayatlarını daha güzel duygularla yaşamalarını hedeflemektedir. Aşağıda bu amaçla söylenmiş manzum atasözü örnekleri yer alacaktır.

İnsan, gençliğinin değerini bilmeli ve bir gün mutlaka yaşlanacağını unutmamalıdır. Bu doğrulardan hareket ederek yaşlandığı zaman kendine rahat bir hayat sürdürecektir ortam hazırlamalıdır. Aşağıdaki manzum atasözümüz bu durumu örneklendirmektedir:

Cahıllıgda çek cefa,
Gocalıgda sür sefa. (503)

Gençlik, çalışma yılları olmalıdır ve gerekli birikimler bu dönemde elde edilmelidir. Onun için çalışmak gençlere özgüdür. Bunun yanında yaşlıların bulunduğu yerde de söz olur, sohbet olur. Şayet, yaş küçük ise âdeta saygı gereği fazla söz söylenmemesi gerektiğini aşağıdaki manzum atasözümüz açıklamaktadır:

Caşlar kelse iş başlama,
Kartlar kelse söz başlama. (510)

Aşağıdaki manzum atasözümüz de, gençlikte ve yaşlılıkta insanın olması gereken hâli anlatmaktadır:

Cavanlıkda hêlimlik,
Kocalıkda sâlimlik. (512)

Aşağıdaki örneğimiz yine insanın gençlikte çalışması gerektiğini, ihtiyarlıkta ise bu türlü fırsatları yakalayamayacağı gibi, ölüme daha yakın olduğunu hatırlatmaktadır:

Gençlikte para kazan,
Kocalıkta kur kazan. (513a)

h. Huy ve Mizaç

İnsanı diğer insanlardan ayıran, hareket noktaları kalıplaşmış bütüne kişinin huyu diyebiliriz. Her insanın değişik, kendine özgü bir davranış biçimi vardır. Bu davranış biçimleri bazen insanları üzerken, bazen de sevindirmektedir. İşte bu durum manzum atasözlerine genellikle de üzücü olan, insanları inciten yanlarıyla yansımıştır. Aşağıya bu konuyu işleyen manzum atasözlerinden örnekler alıyoruz.

Aşağıdaki manzum atasözünde insanların sinirleniş şekillerindeki farklılık işlenmiştir:

Adam var ki, gözdér kızar,
Adam var ki, sözdén kızar. (46)

İnsan çevresine karşı davranışlarıyla kendi toplumsal değerini belirler. Hırçın ve çirkin davranışları onu olumsuz bir insan tipi yaparken, güzel ve olgun davranışları da onu olumlu insan tipi olarak karşımıza çıkarır. Aşağıdaki örneğimiz bu durumu örneklendirmektedir:

Bıçağı kestiren kendi suyu,
İnsanı sevdiren kendi huyu. (426)

İnsan; toplum içinde tek başına yaşayamayan, mutlaka birileriyle birlikte olmaya mahkûm bir varlıktır. Ayrıca, kişinin mizacı ve karakteri mutlaka kendine

uygun biriyle arkadaşlık yapmasına zorlayacaktır. Zira aksi düşünöldüğünde iletişim sağlanamaz. Aşağıdaki örneğimiz bu durumu anlatmaktadır:

Boynuma göre boy buldum;
Huyuma göre huy buldum. (481)

İnsanlar nesiller şeklinde zaman diliminde varolagelmışlerdir. Kişi mensup olduğı aileye kalıtsal bağlarla bağlıdır. Bunun yanında, kişinin bazı olumsuz davranış biçimleri de zamanla kaybolabilmektedir. İşte aşağıdaki manzum atasözü bu konuyu işlemektedir:

Soydur çeker,
Huydur geçer. (1102g)

Aşağıdaki manzum atasözünde ise, aile ortamına yeni girecek olan gelin adayının davranışlarının önceden bilinmesi, olumsuz birtakım davranışlarının gözden geçirilmesi benzetme sanatı da kullanılarak, bir noktada uyarı anlamında bizlere sunulmaktadır:

Lambayı almadan camına bak,
Gelini almadan huyuna bak. (1207)

1. Öfke ve Kin

İnsanın olumsuz davranış biçimlerinden biri de öfke ve kindir. Toplum yapısında, kişinin ailesinde ve kendisinde birçok tahribata neden olan bu türlü davranışlar manzum atasözlerimizde yerilmiş ve kaçınılması istenmiştir. Aşağıda bu konuyu işleyen manzum atasözlerinden örnekler alıyoruz.

Aşağıdaki manzum atasözünde zamanla kin duygusunun insanda kaybolduğı konu edilmektedir:

Gün geçer,
Kin geçer. (936)

Aşağıdaki manzum atasözünde ise öfkenin, insanın görünen yüzünde yaptığı değişiklikler işlenmiş, elbette dışa vuran bu durum insanın aklî kapasitesini kullanmasının zayıflamasına da neden olmaktadır. Sonuçta ise, iş işten geçmiş olmakta ve insan yaptığına pişman olmaktadır:

Öfke gelir göz kızartır,
Öfke gider yüz kızartır. (1024b)

i. Sağlık

Yaşamın ideal bir şekilde sürdürülebilmesinin en önemli ön şartı insanın sağlığının yerinde olmasıdır. Aksi takdirde yaşamdan istenilen düzeyde mutluluk elde edilemez. İnsanın sağlık durumu da manzum atasözlerinde işlenen konular arasındadır. Burada iki örnekle yetineceğiz, daha geniş değerlendirmeyi halk hekimliği bahsini işlerken yapacağız.

Aşağıdaki manzum atasözünde sağlığın Allah'ın yardımıyla insanda bulunduğu, yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli maddî desteğin ise devletten geldiği konusu işlenmiştir:

Allah'tan sağlık,
Hukûmetten aylık. (160a)

İnsanın sağlığı, dünyada hiçbir maddî değer ile ölçülemeyecek kadar önemlidir. Zira sağlığı yerinde olmayan biri için malın ve mülkün hiçbir değeri yoktur. Aşağıdaki manzum atasözümüz bu durumu güzel bir şekilde özetlemiştir:

Baş sağlığı,
Dünya varlığı. (383)

j. İnsanın İyi ve Kötü Hâlleri

Her insanın iyi yönü bulunduğu gibi, bazı olumsuz yönleri de vardır. İdeal insanda olması gereken, olumsuz yönlerinin de kırıcı olmamasıdır. İnsanları kötü durumdan iyi duruma, yanlışlıktan doğruluğa sevk eden ve davranışlarının sınırlarını çizmeyi hedefleyen manzum atasözlerimizden aşağıya örnekler alıyoruz.

İnsan çevresinde bulunanlara karşı çeşitli yükümlülüklerle sahiptir. Bu yükümlülükleri yerine getirirken aşmaması gereken bazı sınırlar vardır. Aşağıdaki manzum atasözümüz bu sınırlardan iki tanesini anlatmaktadır:

Aç bırakma hırsız edersin,
Çok söyleme arsız edersin. (23)

Aşağıdaki manzum atasözünde ise kişinin olgun, öfkeden uzak ve akılcı düşünen biri olmasıyla; aksi davranması karşılaştırılmış ve sonucu benzetme sanatı kullanılarak açıklanmıştır:

Ağır ayağ başa değer,
Yüngül (hafif) ayağ daşa değer. (74)

Kişinin insanlar tarafından benimsenmiş iyi ve kötü hâlleri, onun toplumdaki yerinin belirlenmesi noktasında en büyük ölçüt olmaktadır. Aşağıdaki manzum atasözümüz bu durumu örneklendirmektedir:

Ağır taşı el kaldırır,
Yeğimli taşı yel kaldırır. (77)

İnsanda istenilmeyen davranış biçimlerinden biri yalancılıktır. Toplumsal yapı güven temeli üzerine yükselmiştir. Bu temeli yerinden sarsacak olan unsurların başında ise yalan söyleme gelmektedir. Bir kişi şayet bu alışkanlığa sahip ise onun sözlerinin, diğer insanların yanında hiçbir değeri yoktur. Aşağıdaki manzum atasözünde bu durum işlenmektedir:

Ardıcın közü olmaz,
Yalancının sözü olmaz. (211)

İnsanın bazen davranışları sahte olabilmekte ve insan görünenin dışına çıkabilmektedir. Bazı zor durumlar insanların gerçek yüzlerinin meydana çıkmasına vesile olmaktadır. Aşağıdaki manzum atasözü bu konuyu örneklendirmektedir:

Hayvanın iyisi otlukta,
İnsanın iyisi kıtlıkta. (972)

Aşağıdaki manzum atasözümüz ise toplumsal bir ayıp olan fesat konusunu işleyerek, yermektedir:

Ortalıkta fesat,
İnsanlarda kesat. (1308)

k. Âlimlik ve Cahillik

Okumaya ve bilgi sahibi olmaya çalışmak, insanın erdemli davranışlarından biridir. İnsanın çevresini anlaması, çevresine daha faydalı olması, ancak yeni bilgilerle donanmasıyla mümkündür. Bunun da yolu eğitimden geçmektedir. Aksi hâlde cahil kalacak, kendi yaşamına zarar verdiği gibi, yaşadığı topluma da zarar verebilecektir. Bu durum da manzum atasözlerimizde işlenen konular arasındadır. Aşağıya örnek metinler alıyoruz.

Aşağıdaki manzum atasözümüzde âlim olmanın ve cahil kalmanın yolu, bir tür ders verilerek anlatılmaktadır:

Âlim olmak istersen al kalemi durma yaz,
Cahil olmak istersen al kalemi durma kaz. (148)

Bilgili insanın yaşadığı toplumda ayrı bir yeri vardır. Ona, o yeri kazanımları sağlamıştır. Aşağıdaki durum âlim ile cahili karşılaştırarak bu durumu örneklendirmektedir:

Âlim yaşadıkça koç olur,
Cahil yaşadıkça hiç olur. (149)

Aşağıdaki manzum atasözünde ise, cahil insanın yarım insan olduğu anlatılmakta ve cahillik yerilmektedir:

Cahil adam,
Yarım adam. (502)

Yine aşağıdaki manzum atasözümüzde de cahil ile yapılan her türlü işte çeşitli sorunların yaşanacağı belirtilmektedir:

Cahille çıkma yola,
Getirir başına belâ. (416b)

Belki de cahillik ve cahil için söylenilmiş en ağır ifadeleri aşağıdaki manzum atasözümüz içermektedir. Ancak, burada yerilen cahillikten ziyade cahil kalmak için zoraki direnenler olsa gerektir:

Her şey bir şeydir,
Cahil hiçbir şeydir. (989)

I. Gösteriş

Diğer insanları bazen küçük görmek, bazen kendini büyük göstermek adına yapılan gösteriş, toplum hayatında kaçınılması gereken bir davranış şeklidir. Toplumun değer yargıları, o tip davrananlara gereken müeyyideyi uygulamakta gecikmemektedir. Bu durumları anlatan ve bazen yerin manzum atasözlerimizden aşağıya örnekler alıyoruz.

Aşağıdaki manzum atasözünde teknolojinin getirisi olan aletlerin, insan yaşamını kolaylaştırmasına ve insanın işlerinde en büyük yardımı sağlamasına rağmen; insanın bununla övündüğü konu edinmektedir:

Alet işler,
El övünür. (145)

Bazı kişiler sahip oldukları ekonomik gücün gereğini yerine getirmek yerine; gösteriş uğruna, olduklarından farklı davranmaktadırlar. Bu durum, aşağıdaki manzum atasözünde yerilmektedir.

Ayrarı yog içmeye,
Atınan gider sıçmaya. (316)

Aşağıdaki manzum atasözünde ise, kişinin ekonomik bağımsızlığı, yine kişinin övünmesiyle birlikte işlenmiştir:

Babam evi uzak olsa,
Öğünmesi kolay olsa. (348)

Övünme, istenilmeyen bir davranış olmasına rağmen, aşağıdaki manzum atasözünde bu türlü davranışların da, ancak ekonomik varlıkla gerçekleşebileceği vurgulanmaktadır:

Kaba ağacın gürlemesi dal ile,
Koç yiğidin öğünmesi mal ile. (1062)

Aşağıdaki manzum atasözünde de gösteriş yerilmiştir:

Fukarenin düşgünü
Yazlık geyer gış günü. (1635f)

m. Şan ve Şöhret

İnsan yaşamında yaptığı başarılı işlerle anılır ve şöhrete kavuşur. Gerçek şöhret ise kişinin yaptıklarıyla diğer insanların gönüllerinde kazandığı yerdir. Bu durum manzum atasözlerimize de konu olmuştur. Aşağıdaki manzum atasözleri bu konuyu örneklendirecektir.

Aşağıdaki manzum atasözünde, yiğitlik gösteren birinin yaptığı kahramanlıklar sayesinde kazandığı şanın, onun geride en büyük mirası olarak kalacağı anlatılmaktadır:

At ölür meydan kalır,
Yiğit ölür şan kalır. (270)

İnsan, zarif ve ince davranışlarıyla diğer insanların gözünde, hak ettiği yeri alabilir. Aşağıdaki manzum atasözümüz bu durumu atın yürümesi sonucu yol almasına benzeterek işlemektedir:

At yürümekle yol alır,
Kibar vermekle ün alır. (272)

Bazı insanlar hak etmediği şan ve şöhrete kolay yoldan ulaşmaya çalışmaktadır. Gerçek şanın, ancak kamil insan gibi davranarak elde edilebileceğini anlatan manzum atasözümüzü aşağıya alıyoruz:

Ne şan iledir ne mâl iledir,
Beğim ululuk kemâl iledir. (1249a)

n. Cesaret ve Yiğitlik

Manzum atasözlerimizde en çok işlenen konuların başında cesaret ve yiğitlik gelmektedir. Türk milletinin ana hayat damarlarından biri olan cesaret ve yiğitlik manzum atasözlerinde gereğince işlenmekte; aksi davranılması ise yerilmektedir. Aşağıya bu konuyu işleyen manzum atasözlerimizden seçtiğimiz örnekleri alıyoruz.

Aşağıdaki manzum atasözümüzde yiğitlik göstermenin ancak savaşarak yerine getirilmesi gereken bir iş olduğu anlatılmaktadır:

Ağalık vermekle,

Yiğitlik vurmakla. (67)

Aşağıdaki manzum atasözünde ise atın ürkek olması ve yiğidin korkak olması yerilmektedir. Zira yiğitlik cesaretin semeresidir:

Atın ürkeği,
Yiğidin korkağı. (287)

Yiğitlik ancak inanılan doğrulardan taviz verilmeyerek elde edilir. Aksi hâlde ağacın yumuşağını kurdun yemesi gibi, yiğidin yumuşağını da gerçek bir yiğit alt eder. Bu durum aşağıdaki manzum atasözümüzde konu edilmektedir:

Er yumuşağın er yer,
Ağaç yumuşağın gurd yer. (795)

Yiğidin her zaman zinde olması gerektiği konusu, benzetme sanatını kullanarak aşağıdaki manzum atasözümüzde işlenmektedir:

Et kanlı gerek,
Yiğit canlı gerek. (827)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde yiğidin özellikleri arasında, atı kullanmadaki çevikliği ve her türlü sıkıntıya katlanması gerektiği sayılmaktadır:

İgid odur, atdan düşüb atlana,
İgid odur, hér ézaba katlana. (1010)

Yiğitlik gösteren birine, toplumda yerine getirmesi gereken işlerde bazı müsamahalar gösterildiği aşağıdaki örneğimizde işlenmekte, yiğidin ne giyse ve nasıl yürüse ona yakıştığı belirtilmektedir:

Yiğit nece yürürse yaraşır,
Yiğit ne geyerse yaraşır. (1598)

* * *

Yukarıda ayrıntılı olarak insanın çeşitli özelliklerini konu alan manzum atasözleri incelenmiştir. Burada; konu açısından insanın belirli özelliklerine yoğunlaşan manzum atasözleri ele alınmıştır.

2. DOSTLUK, ARKADAŞLIK VE GÜVENİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Toplumu ayakta tutan yapılardan olan ve toplumsal dayanışmayı oluşturan; dostluk, yardımlaşma ve güven manzum atasözlerimizde işlenen konulardan biridir. Dostluğun öneminden bahseden manzum atasözlerimiz olduğu gibi, dostluğu ayakta tutan güven duygusunun zedelenmesi sonucu, ortaya çıkan olumsuz durumlardan insanları korumayı amaçlayan manzum atasözlerimiz de vardır. Ayrıca, yardımlaşmayı esas alan ve yardımlaşmayı teşvik eden manzum atasözlerimiz de bu başlık altında değerlendirilmiştir. Aşağıya örnek metinleri alıyoruz.

İnsan, toplum içinde yaşamaya mecburdur. Bu mecburiyet insanları birbirleri ile yardımlaşmaya zorlamıştır. Aşağıdaki manzum atasözümüz bu konuyu işlemektedir:

Adam adama gerek olur,
İki serçeden börek olur. (41)

İnsanı insan yapan dış görünüşü değil, onun iç dünyası, kişiliği ve diğer insanlar tarafından algılanış biçimidir. Onun için, dış görünüş her zaman insanları aldatır. Aşağıdaki manzum atasözümüzde bu konu açıklanmaktadır:

Adam adamdır olmasa da pulu,
Eşek eşektir olmasa da çulu (atlastan olur çulu). (42)

Kişi nerede, nasıl konuşması gerektiğini bilmeli ve konuştuklarının arkasında durmalıdır. Zira insanı değerli kılan konuşmaları ve sözlerinde durması olduğu gibi; değersiz kılan da aksi davranışlarda bulunmasıdır. Aşağıdaki manzum atasözünde bu konu çok güzel bir şekilde ele alınmaktadır:

Adam ağzında söz,
Kazan altında köz. (44)

Yardımlaşma, bir toplumun, toplumsal iletişim ortamını ve kaynaşmasını sağlayan en önemli vasıta. Her insan elinden geldiğince ve gücü yettiğince en yakınında bulunanlardan başlamak suretiyle yardımlaşmayı yerine getirmekle yükümlüdür. Zira bu insanlığın bir gereğidir. Ama, aşağıdaki manzum atasözünde

işlendiği gibi; bazı durumlarda kişinin maddî gücü ile ilgili olarak yardımlaşma sırasında farklı yaklaşımlar ortaya çıkabilmektedir:

Az veren candan verir,
Çok veren maldan verir. (336)

Her insanın az veya çok bir arkadaş çevresi vardır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta arkadaş seçimidir. Zira aşağıdaki manzum atasözümüzde konu edildiği gibi arkadaş kişinin aynası durumundadır:

Çiminle cezersın,
Ona benzersın. (558)

Dostluk ve düşmanlık insanlık tarihî sürecinde varolmuş iki zıt insanlık hâlidir. Dost kazanmak zordur. Zira dostluk maddiyatla ölçülmeyen, tamamen kişisel anlaşılmaya bağlı, gerektiğinde can verebilecek duygu donanımına sahip kişiler arasındaki duygu bağıdır. Düşmanlık ise tamamen kin ve nefretle örülmüş bir sosyal durumdur. Aşağıdaki manzum atasözümüzde kişinin dostu ile düşmanının bakış açılarındaki fark ortaya konulmuştur:

Dost başa bagar,
Düşmen ayağa bagar. (675)

Toplum yaşamında karşılaştığımız durumlardan biri de iki dostun bir alışveriş sonucu dostluklarını zedelemeleridir. Aşağıdaki manzum atasözümüzde bu konu işlenerek alışveriş işlerine dostluğun karıştırılmaması önerilmektedir:

Dostluk başka,
Alışveriş başka. (681)

Dost kazanmak zordur; ama dostsuz kalmak daha zordur. Aşağıda bu durum *tuzsuz aşı* benzetilerek işlenmektedir:

Dostsuz başım
Duzsuz aşım. (684)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde ise, kişinin eski bir dostunun her ne durum olursa olsun, karşısına düşman olarak çıkamayacağını anlatmaktadır:

Eski bez yorgan olmaz,
Eski dost düşman olmaz. (814)

İnsanoğlunun en büyük zaaflarından biri kötü ve olumsuz bir duruma aynı yolla tepki vermesidir. Oysa kötü ve olumsuz bir duruma, tam tersi yolla tepki vermek her kişi tarafından belki gerçekleştirilemeyebilir; ama ideal davranış şekli budur. Aşağıdaki manzum atasözümüz bu durumu çok güzel örneklendirmektedir:

İyiliğe iyilik her kişinin kârı,
Kötülüğe iyilik er kişinin kârı. (1057)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde insanlara güven duygusu beslerken dikkat etmemiz gereken önemli bir nokta olan ölüm konusu işlenmekte insanlara bu konuda ders verilmektedir:

Adama dayanma ölür,
Duvara dayanma yıkılır. (47)

İnsanların dünyadaki varlıkları her zaman güven kaynağı olmayabilir. Zira herhangi bir olumsuz durum karşısında bu varlıklarını yitirebilirler ve zor durumlara düşebilirler. Aşağıdaki manzum atasözümüz bu konuyu işleyerek öğüt vermektedir:

Güvenme varlığa,
Düşersin darlığa. (944)

Aşağıdaki manzum atasözünde ise mecaz sanatı kullanılarak, insanın önceden tedbirli olması öğütlenmiştir:

İnanma dayına,
Ekmek al yanına. (1023)

Aşağıdaki manzum atasözü metnimizde ise güvenin bazen karşılığının bulunamayabileceği işlenmiş, yine burada insanların dikkatli davranması ve diğer insanlara güven duygusu beslerken ölçüyü kaçırmamaları konu edilmiştir:

Güvenme sık dostuva,
Saman dolduru postuva. (1404c)

* * *

Yukarıda toplumsal hayatın temelini oluşturan unsurlardan dostluk, arkadaşlık ve güven manzum atasözleriyle örneklendirilerek işlenmiş, burada insanlara bazen uyarılar yapılırken aynı zaman da insanlığın önemi de vurgulanmıştır.

3. AİLE ve AKRABA İLİŞKİLERİNİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Milletleri daimî kılan nesillerdir. Milletler ancak genç nesilleri ile tarihte varolmuşlardır. Nesillerin yetiştiği kurum olan aileye bu noktada çok büyük görevler düşmektedir. Türk milletinin toplumsal yapısını oluşturan Türk aile yapısı tarihî köken itibarıyla çok sağlam temellere sahip olup, bugün bu temellerin üzerinde durmaktadır. Bu başlık altında; soy ve nesil, aile ve aile çevresini oluşturan bireyler ve akrabalık ilişkileri ile ilgili olarak ortaya konulmuş manzum atasözlerimizden örnekleri değerlendirmeye çalışacağız.

a. Soy-Nesil

Soyun devamı, ailenin kalıtsal devamı olduğu gibi, milletin de devamı demektir. Aynı zamanda soy; bir aileyi diğerinden farklı kılmakta ve toplumsal yapıya çeşitlilik katmaktadır. Aşağıya bu konuyla ilgili örneklerimizi alıyoruz:

Ak şeker, kara şeker,
Bir damar soya çeker. (99)

Bir kişinin doğduğu ailenin huy ve mizacı; o kişide de hayat bulduğu için bu irsî özelliklerin değiştirilmesi güç; hatta imkânsızdır. Aşağıdaki manzum atasözü bu konuya temas etmektedir:

Katrardan olmaz şeker,
Olsa da cinsine çeker. (1102)

b. Akraba

İnsanlar; aile çevreleri itibarıyla akrabalara sahip olup, bu akrabalar arasındaki birlik ve beraberlik diğer insanlara göre her konuda çok daha ileridir. Ama bazen çeşitli sebeplerle bu ilişkiler bozulabilmektedir. Aşağıdaki manzum atasözü bu konuyu işlemektedir:

Akraba idik akrep olduk biz bize,

Ayrı düştük bakmaz olduk yüz yüze. (119)

c. Dede-Nene

Aile büyüklerimizin başında bulunan, yaşayan atalarımız diyebileceğimiz dede ve nenelerimizin değerini yaşarken bilmemiz gerekir. Zira, genç nesiller o yaşlara gelince onların içinde bulundukları durumu mutlaka daha iyi anlayacaktır. Aşağıdaki manzum atasözü bu konuyu örneklendirmektedir:

Dede ol dede gerdi bil,
Nene ol nene gerdi bil. (601)

ç. Anne-Baba

Ailenin en temel üyeleri anne ve babadır. Onların değerleri iyi bilinmeli ve ona göre davranılmalıdır. Çocuklar bu sorumlulukla yükümlüdürler. Zira çocukları en fazla düşünen anne ve babalarıdır. Türk aile yapısının temelini oluşturan anne ve baba manzum atasözlerimize de konu olmuştur. Aşağıya örnek metinlerimizi alıyoruz.

Bir evladı doğumundan başlayarak büyüten ve onu kollayan annedir. Annenin bu görevi kendisi ölünceye kadar devam eder. Aşağıdaki manzum atasözümüzde de görüleceği üzere insanın başına bir iş geldiğinde en fazla üzülen kendi annesidir:

Ağlarsa anam ağlar,
Kalanı yalan ağlar. (84)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde anne ve baba üzerine kurulmuş, annenin çocuğunu yetiştirirken çektiği zahmet ile babanın aldığı mükâfat konu edilmiştir:

Ana çeker zahmeti,
Baba alır rahmeti. (183)

Annenin şefkatli yüreği aşağıdaki manzum atasözünde dağ çiçeğine benzetilmiştir:

Ana üréyi,
Dağ çiçéyi. (188)

Anne ve baba evlatlarını hem maddî, hem de manevî yönden desteklemektedirler. Aşağıdaki metnimiz bu konuyu işlemektedir:

Anam babam kesem,

Elimi soksam yesem. (784a)

Anne her zaman çocuğunu düşünür. Belki çocuğu onu hiç düşünmezken annenin aklı hep ondadır. Evladı ise onu, onun düşündüğü kadar düşünmez. Bu sosyal vakayı işleyen örnek metnimiz aşağıdadır:

Ananın aklı balada,
Balanın aklı awada. (193)

Aşağıdaki manzum atasözü ise anne ve babanın ayrı olmasının çocuklar üzerindeki etkisi konu edilmiştir:

Atası birni malı bir,
Anası birni canı bir. (283)

d. Hanım

Bir aileyi aile yapan kişilerin başında evin hanımı gelir. Zira evdeki işleyiş onun isteği doğrultusunda gerçekleşir. “Atasözlerinde kadının; kız (çocuk), eş, ana, üvey akraba (hala, teyze, elti, kaynana), gelin, evlat, kardeş olarak roller aldığı görülmüştür. Dolayısıyla kadının bulunduğu duruma göre, kendisinden bazı beklentiler de olmuştur.” (Kurt, 1997: 158). Buradan hareketle aşağıda bu konuyla ilgili örneklerimiz yer alacaktır.

Evi, mutlu bir aile yuvası yapan, evin hanımıdır. Aşağıdaki örneğimiz bu konu ile ilgilidir:

Arvat var, ev bezeği,
Arvat var, ev tezeği. (236)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde, dişi kuş olarak tanımlanan evin hanımının üzerinde taşıdığı yük bir kez daha gözler önüne serilmektedir:

Erkek kuş, havayı havayı,
Dişi kuş, yapar yuvayı. (803)

Hanım ile eşi birbirini sevdikleri ve birbirlerine değer verdikleri müddetçe mutlulukları perçimleşir. Aşağıda da hanımın Türk erkeğinin gönlündeki yeri belirtilmiştir:

Herkesin karısı,

Canının yarısı. (992)

Evli olan çiftler için kardeş ile hanımın yakınlık derecelerini bildiren aşağıdaki örneğimizde, evin hanımı olması gerektiği yerde belirtilmiştir:

Kulaktan burun yakın,
Kardeşten karın yakın. (1199)

e. Koca

Ailenin varolması için gerekli olan, başta ekonomik durumun yeterli ölçüde sağlanması olmak üzere, pek çok görevleri olan aile reisi manzum atasözlerimize de konu olmuştur. Aşağıdaki örneğimizde de bir hanım açısından babası ile eşinin kendisine göre yakınlığı karşılaştırılmıştır:

Baba (evlat, oğul) ekmeği zindan ekmeği,
Koca (er) ekmeği meydan ekmeği. (1172a)

Yine, aşağıdaki manzum atasözümüzde de babanın kızına bakışı ile kocanın eşine bakışı değerlendirilmiş ve âdeta aile yapısı özendirilmesine eşin tarafı tutulmuştur:

Baba vergisi görümlük,
Koca vergisi doyumluk. (347)

f. Çocuk

Neslin devamını ve dolayısıyla kültürünün devamını günün çocukları, yarının büyükleri sağlarlar. Onların en güzel ve en doğru bir şekilde yetişmesi için birçok atasözü söylenmiştir. Çocuk ile ilgili olarak söylenilen atasözlerini değerlendiren Kemal Ayaldı, atasözlerini konularına göre sınıflayarak 12 farklı bakış açısı ortaya koymuştur (Ayaldı, 1970: 5615-5616). Bu da, Türk kültüründe çocuğun yerini bir kere daha gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

Aynı zamanda, bir ailenin mutluluğunun semeresi olan çocuklar manzum atasözlerimize de konu olmuştur. Aşağıdaki metnimizde çocuğun zaman ve günün şartlarına aldırış etmediği, kendi dünyasındaki kurgularını hemen yapmayı amaçlaması işlenmiştir:

Ac aman bilmez,
Uşag zaman bilmez. (22a)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde aklını iyi kullanan oğul ile iyi kullanmayan oğul karşılaştırılmış ve onların ekonomik durumlarındaki farklılıklar dile getirilmiştir:

Akıllı oğlun varmış malı neylersin,
Akılsız oğlun varmış malı neylersin. (111b)

Aşağıdaki metnimizde ise, yine bir çocuğun en büyük koruyucusu olarak annesinin olduğu karşımıza çıkmaktadır. Zira annesi olmayan bir çocuğa her türlü kötü muamelenin kolayca yapılabileceği hicivli bir dille anlatılmıştır:

Alçak eşek binmeye kolay,
Öksüz çocuk dövmeye kolay. (140)

Her anne ve babanın kızları için en büyük isteklerinden biri, mutlu bir yuva kurmasıdır. Aşağıdaki manzum atasözümüzde ise mutlu bir yuvanın, kocanın eşine karşı takınacağı olumlu tavrın sonunda oluşacağı konu edilmektedir:

Ana kızına taht kurar,
Kız bahtı kocadan arar. (186)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde ise babanın başta ekonomik kayıpları olmak üzere, çeşitli yanlışlarını oğlunun düzeltereği anlatılmaktadır:

Baba eder,
Oğul öder. (345)

g. Kardeş

Aynı anne veya babanın çocukları arasındaki kardeşlik bağı, onların sosyal ilişkilerini bazen iyi yönde geliştirebileceği gibi; bazen de aşağıdaki örneğimizde olduğu gibi olumsuz yönde geliştirebilmektedir:

Agıruw aşdan,
Daw garındaşdan. (79)

ğ. Gelin-Kaynana

Anonim halk şiirinde başta mânilerimiz olmak üzere, pek çok halk edebiyatı ürününde konu olarak işlenen gelin kaynana ilişkisi manzum atasözlerimize de yansımıştır. Aşağıdaki örnek metnimizde gelin ile kaynana kıyas edilmiş ve gelinin tarafı tutulmuştur:

Ana yılan,
Sözü yalan,
Karı çiçek,
Sözü gerçek. (893a)

Aşağıdaki örnek metnimizde yine gelin ile kaynana karşılaştırılmıştır:

Ananın dediği dağa taş,
Gelinin dediği gele baş. (195)

Gelin ile kaynananın geçimsizliği, onların farklı ve zıt davranışları üzerine kurulu olan aşağıdaki örneğimiz gelin ile kaynana çekişmesini örneklendirmektedir:

Gelin övünür,
Kaynana dövünür. (896)

h. Kayın-Baldız

Ailenin yakın akrabaları içerisinde yer alan, evin hanımının ya da erkeğinin erkek kardeşi olan kayın aşağıdaki manzum atasözümüze konu olmuştur:

İnsanlar içinde kayın,
Hayvanlar içinde koyun. (1033)

Yine ailenin yakın akrabalarından, evin hanımının kız kardeşi olan baldız aşağıdaki manzum atasözümüzde işlenmiştir:

Etler içinde koyun,
Erkekler içinde kayın;
Altınlar içinde yaldız,
Kadınlar içinde baldız. (1033b)

ı. Amca-Dayı

Aşağıdaki manzum atasözümüz ise bir kişinin en yakın akrabalarından amca ve dayısının onlara her zaman yardımcı olacağı hatırlatılmaktadır:

Emmim, dayım kesem,
Elimi soksam yesem. (784)

i. Hala

Aşağıdaki metnimizde ise, halk arasında yaygın bir inanış olan ve yeni doğan çocuklar için kullanılan erkek çocuğunun dayısına, kız çocuğunun ise halasına benzediği konusu işlenmiştir:

Oğlan dayıya,
Kız halaya. (1287)

j. Damat

Aileye yeni katılan bireylerden olan damadın, eşinin ailesi tarafından ve özellikle kaynanası tarafından çok sevildiğini aşağıdaki manzum atasözümüz anlatmaktadır:

Ananın dostu damat,
Babanın dostu evlat. (196)

k. Üvey Anne

Manzum atasözlerimizde biraz yerici bir dille işlenen üvey ana, aşağıdaki örneğimizde de aynı biçimde yer almıştır:

Ata evindé ögey ana,
Ér evindé kayın ana. (277)

Aşağıdaki örnek metnimizde ise üvey anaya bir tür beddua edilmektedir:

Ögey ana,
Ocağa yana. (1317)

l. Kuma

Bir erkeğin birden çok kadın ile evlenmesi sonucu yeni evlendiği kadınlara kuma denilmektedir. Manzum atasözlerimize yansıyan bu durum, aşağıdaki örnek metnimizde tenkit edilmektedir.

Yakışığı var mı yamanın,
İyisi var mı kumanın? (1556)

m. Elti

İki erkek kardeşin eşlerinin birbirlerinin eltileri olması ve onların birbirleri ile genelde anlaşamaması toplum yapımızın bir gerçeği olduğu gibi manzum atasözlerimize de yansımıştır. Aşağıdaki örneğimizde de bu durum konu olarak işlenmiştir.

Elti eltiden hoş olmaz,

Elti eteğinden peş olmaz. (781)

* * *

Tek başına yaşayamayan insanoğlu elbette çevresine tutunmak ve çevresiyle varolmak zorundadır. Zira insanlar aile ve akrabalarıyla bir bütünü oluşturur. Aile ve akrabalık ilişkileri insanı insan yapan sosyal çevrenin başında gelirken, aileyi ve akrabalık bağlarını konu alan manzum atasözleri de oluşarak yukarıda örneklendirilmiştir. Burada yine uyarılarla birlikte toplumsal gerçekler de ortaya konmuştur.

4. TOPLUMSAL BİRLİK VE DEVLET KAVRAMINI KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Türk milletinin tarihî geçmişi bağımsızlıklarla ve bağımsızlıkları temsil eden devletlerle örülmüştür. Bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden Hun Devleti'ne kadar birçok devlet kurulmuştur. Devlet geleneğinin bu kadar köklü olması manzum atasözlerimize de yansımıştır. Ayrıca birlik ve beraberlik duygusunun her zaman canlı olarak yaşandığı Türk toplumunda birlikten kuvvet doğacağı inancı her vakit bilinçlerden çıkmamıştır. İşte bu birliğin sonucunda, dirliğin oluşması ve onunda devlet yapısıyla taçlandırılması manzum atasözlerimize konu olmuştur. Aşağıya örnek metinler alarak gerekli olan açıklamalarımızı yapacağız.

Türk milletinin toplumsal yapısında devlet her zaman kutsal olarak kabul edilmiş ve devlete ihanet çoğu zaman onarılması olmayan cezalarla karşılık bulmuştur. Aşağıdaki örnek metnimiz bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

Devlete hıyanet olmaz,
Düşmandan nimet olmaz. (648)

Türk milleti tarih boyunca kurduğu devletlerin bağımsızlığı altında bugünlere gelmiş ve ilelebet de bu durum böyle olacaktır. Devletin olduğu yerde düzenin; düzenin olduğu yerde de devletin olması gerektiği inancını hep yaşayan ve yaşatan Türk ananeleri aşağıdaki manzum atasözünde prensipleşmiştir:

Dirlik nerde,
Devlet orda. (667)

Birlik ve beraberlik her zaman düzeni, dirliği ve mutluluğu beraberinde getirmiştir. Aşağıdaki metnimizde bu durum işlenmiştir:

Birlik hardadı,
Dirik ordadı. (667a)

Bir aileyi ayakta tutan, evi daha yaşanabilir kılan evin hanımıdır. Bir tür büyük evimiz olan vatanımızı ise yaşanabilir kılan devletimizdir. Aşağıdaki metinde bu durum çok güzel bir şekilde atasözü şekline getirilmiştir:

Evi ev eden avrat,
Yurdu şen eden devlet. (843)

Bu arada devlet kavramı aşağıdaki metnimizde, bolluk ve bereket anlamında kullanılmıştır:

Günden evvel kalkan evlat,
O evde olur devlet;
Günden sonra kalkan evlat,
O evde olur mu bereket. (938)

Belki de devletin gerekliliğini en iyi anlatan manzum atasözümüz aşağıdaki metindir. Devletin değerini bilmeyenler bir kuzgunun leşe üşüştüğünü düşünürlerse belki anlayabilirler. Türk edebiyatının şaheserlerinden olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde, Dede Korkut sık sık, “Devletsüz şerrinden Allah saklasun hanum sizi.” der. Bu gelenek 11. yüzyılda teşekkül eden hikâyelerimizde geçmekte; ondan önce de varlığını sürdürürken bugün de varlığını devam ettirmektedir. Aşağıdaki metnimizde bu gelenek en güzel ifade ediliş biçimiyle karşımıza çıkmaktadır:

Ya devlet başa,
Ya kuzgun leşe. (1537)

* * *

Yukarıdaki örneklerimiz toplumsal birliği ve devlet kavramını ele alırken bugünün insanına da uyarılar da bulunmaktadır.

5. KOMŞULUK, YARDIMLAŞMA VE MİSAFİRLİĞİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Türk milletinin gelenek yapısında önemli bir yere sahip olan komşuluk, yardımlaşma ve misafirperverlik manzum atasözlerimize de yansımıştır. Bu konularla ilgili pek çok atasözü bugün elimizde bulunmaktadır. Aşağıda bu içerikteki örneklerimiz ve açıklamalarımız yer alacaktır.

a. Komşuluk:

Komşuluk, sosyal hayatı şekillendiren sosyal kurumlardan biridir. Toplumsal yaşamda hâlâ canlı olarak yaşayan bu kurum, bugün ne yazık ki şehir yaşamıyla etkinliğini yitirmeye başlamıştır. İncelediğimiz metinlerde, komşulukla ilgili tespit ettiğimiz örnekleri aşağıya alıyoruz.

İnsan, bir komşusunun ya da yakınının başına gelen olumsuz bir durum karşısında, onu incitmemeli, durum karşısında sevinmemeli ve hatta komşusuna ya da yakınına yardım etmelidir. Zira unutmamalıdır ki, aşağıdaki metinde de konu edildiği gibi bir gün o durum kendi başına gelebilir:

Gülme komşuna,
Gelir başına. (934)

Gönlü zengin olan insanın özelliklerinden biri, komşusunun iyiliğini istemektir. Çünkü komşusunun iyiliğini isteyen insan, aslında kendisi için de iyilik talebinde bulunmaktadır. Aşağıdaki örneğimiz bu durum üzerine kurulmuştur:

Hayır dile komşuna,
Hayır gele başına. (969)

Çevremizde ailemizden sonra belki, maddî ve manevî olarak en yakınımız komşumuzdur. Aslında gerçek komşuluk ilişkisi mesafe yakınlığından öte manevî

yakınlığı beraberinde getirmektedir. O yüzden komşumuzun ya da komşularımızın her türlü hakkına riayet etmeliyiz. Aşağıdaki manzum atasözümüzde bu konu işlenmektedir:

Komşu hakkı,
Tanrı hakkı. (1177)

İnsan bir ev alırken ya da bir meskene yerleşirken önce komşularını araştırmalıdır. Zira bir atasözümüzde, “Ev alma, komşu al.” denilerek uyarıda bulunulmuştur. Aşağıdaki örneğimizde de komşunun seçimi konusu ele alınmaktadır:

Yurdun iyi değilse göç,
Komşun iyi değilse seç. (1617)

b. Yardımlaşma:

Toplumsal yaşantımızın en güzel taraflarından biri de insanlar arasındaki yardımlaşmalardır. Her türlü konuda, çoğu zaman hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak yerine getirilen bu güzel davranışlar manzum atasözlerimize de yansımıştır. Aşağıdaki manzum atasözünde yardımlaşma konusu güzel bir biçimde ele alınmıştır:

Bir elin nesi var,
İki elin sesi var. (444)

Aşağıdaki örneğimizde de yardımlaşma ve beraber hareket etme konusu işlenmiştir:

Dane daneye eş olur,
Dane bir kaşık aş olur. (593)

Birlik ve beraberlik, insanların tek başlarına baş edemeyecekleri durumlarda önem kazanır. Böyle durumlarda insanlar birbirleriyle yardımlaşmalı ve güzel sonuca ulaşılmalıdır. Bu düşünceleri ifade eden manzum atasözü örneğimizi aşağıya alıyoruz:

El eli yıkar,
İki el yüzü yıkar. (748)

c. Misafirlik:

Geleneğimizde ayrı bir yeri olan misafir ağırlama, Türk milletinin misafirperverliğiyle doruğa ulaşmıştır. Misafiri ve onu ağırlamayı üzerine âdeta bir borç bilen insanımız, elinden geleni ardına koymamakta ve gereğini yerine getirmektedir.

Aşağıdaki manzum atasözümüz ise bu geleneğin farklı bir yönünü ele almaktadır:

Barlı günüm mihman gelse, göterliban şat boldum,
Yoklu günüm mihman gelse, örteniban ot buldum. (378)

Aşağıdaki örnek metnimizde ise, komşuluk ilişkilerinde yerine getirilen âdetlerin hemen tamamı ve hatta fazlası hizmet olarak sunulduğu konusu işlenmektedir:

Konalım konuk,
Duysun komşuluk. (1180)

Aşağıdaki örneğimizde ise misafirliğin ideal bir sürede yerine getirilmesi hatırlatılmaktadır:

Misafirin iyisi geçer gider kış gibi,
Misafirin kötüsü oturur baykuş gibi. (1229)

Geleneğimizde misafire en iyi ikramlarda bulunmak vardır. Evde bulunan her şey ikram olarak sunulur. Ama o günlerde mutfak biraz boş ise, ev sahibi kendi kendine bunu sorun yapar ve âdeta mutlaka yapması gereken bir işi yapmamış gibi bir hâl içine girer. Bu da geleneği yerine getiremediğinden kaynaklanır. Aşağıda bu konu ile ilgili bir örneğimiz yer alacaktır:

Mîsapîr kelse et pîşer,
Et pîşmese bet pîşer. (1230)

* * *

Yukarıdaki örneklerimiz Türk milletinin en önemli değerlerinden komşuluk, yardımlaşma ve misafirliği konu edinirken, bu değerlere bağlılığın da göstergesi konumundadır.

6. EĞİTİMİ KONU OLAN MANZUM ATASÖZLERİ

Eğitim insanın doğumundan başlamak üzere, ölümüne kadar olan zaman diliminde, davranış ve bilgisinde yenilik oluşturma sürecidir. Bu süreçte insan yeni davranış biçimleri geliştirirken, eski davranış biçimlerini de unutmaktadır. Ayrıca bilgisine her geçen gün yeni bilgileri ilâve etmekte ve kendini yenilemektedir. Böyle önemli bir süreç, manzum atasözlerimize de yansımış ve bu konuyla ilgili pek çok metin ortaya çıkmıştır. İnsanın eğitim yaşını bildiren manzum atasözlerinden, eğitim yolunu gösterenlere ve kimlerin bu noktada aktif görev alacağına varıncaya kadar birçok uyarılar yapılmaktadır. Aşağıya örnek metinler olarak gerekli değerlendirmelerimizi yapacağız.

Eğitimin yaşı yoktur, ama bazı yaşlarda yaşa bağlı olarak öğrenilmesi gerekenler vardır. Yani her yaşın farklı bir eğitim alanı vardır. Aşağıdaki örneğimizde de eğitimin ilk yaşlarda başladığı ve en önemli eğitim sürecinin bu dönem olduğu belirtilmektedir:

Adamı başdan,
Ağacı yaştan. (48)

Önceki başlıklarımızda da değindiğimiz üzere aşağıdaki örneğimizde âlim olmanın yolu eğitim ve öğretimden geçtiği işlenmiştir:

Âlim olmak istersen al kalemi durma yaz,
Cahil olmak istersen al kalemi durma kaz. (148)

Bir çocuk ilk eğitimini aileden alır. Burada da en önemli görev anne ve babaya düşmektedir. Aşağıdaki örneğimizde bu konu ele alınmıştır:

Babadan gören sofralar,
Anadan gören minder serer. (1286ç)

İlk eğitimini aileden alan kız çocuğu özellikle annesinin davranışlarını örnek alır ve onun yetiştirmesiyle davranışlarını şekillendirir. Aşağıdaki metnimiz bu konuyla ilgilidir:

Ekmek bezeden,
Kız anadan. (734)

Eğitimde bugün en önemli metotlardan biri olan gözlem metodu aşağıdaki atasözümüzde çok önceden tespit edilmiş ve hafızalardaki yerini almıştır:

İnsan göre göre,
Hayvan süre süre. (1028)

Aşağıdaki manzum atasözü örneğimizde de anne ve babanın eğitimdeki rolü konu edilmiştir:

Oğlan atadan öğrenir sofrayı açmayı,
Kız anadan öğrenir bıçkı biçmeyi. (1286)

* * *

Yukarıda, millet olarak önemseydiğimiz en önemli kavramlardan biri olan eğitim ile ilgili örnekler yer alarak, eğitimin çeşitli yönleri tecrübelerle ortaya konmuştur.

7. EKONOMİYİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Sosyal hayatın ana unsurlarından biri ekonomik hayattır. İnsan, hayatını sürdürebilmesi için mutlaka bir ekonomik etkinlikte uğraşmak zorundadır. İnsanın hayatının bir parçasını oluşturan ve hayatını sürdürmesi sürecinde gerekli olan ekonomik uğraşlar, manzum atasözlerine konu olmuştur. Ekonomik düzenin hemen hemen bütün alanlarıyla ilgili atasözlerimiz mevcut olup, bu konuda çoğu zaman, insanları uyarıcı ve yönlendirici atasözleriyle karşılaşmaktayız.

Ekonominin hemen bütün yönleriyle ilgili atasözlerinin olmasının yanında, atasözleri ekonomik getiri için bir araç olarak da kullanılmıştır. Bu durum reklâmlarda atasözlerinin kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu kullanım şeklini Lutz Röhrich üç başlıkta değerlendirmiştir. Bunlar; a) Reklâmlarda kullanılan atasözleri, b) Reklâm için değiştirilmiş atasözleri c) Atasözlerine benzeyen sloganlar (Röhrich, 1996: 154).

Aşağıda ayrı başlıklar altında ekonomi konusu değerlendirilecektir.

a. Genel Ekonomik Durum

Ekonomik durumu iyi olan kişiler, varlıklarından gerektiğinde bazı hibelerde bulunarak hem yardımda bulunmuş olmakta, hem de ekonomik güçlerini belgelemiş olmaktadır. Aşağıdaki örneğimizin ilk mısrasında bu konu işlenmiştir:

Ağalık vermekle,
Yiğitlik vurmakla. (67)

b. Mal

Ekonomik hayatta üzerinden alışveriş sağlanan unsur maldır. Alınacak ya da satılacak olan mal ile ilgili aşağıdaki örneğimizde ortaklık kurumu yerilmektedir:

Akıl ortağı ortak,
Mal ortağı kaypak. (107)

Bir ihtiyacın karşılanması için alınan malın iyi ve kaliteli olmasına özen gösterilmelidir. Aksi hâlde pişman olabiliriz. Yine atalarımız “Ucuz etin suyu kara olur.” diyerek bizi uyardıkları gibi aşağıdaki manzum atasözümüzde de uyarılar vardır:

Al malın iyisini,
Çekme kaygısını. (130)

Aşağıdaki örneğimizde ise ekonomik uğraş olan malın az olmasının zararı, çok olmasının yararı işlenmiştir:

Az mal kan yutturur,
Çoğu birbirine güttürür. (332)

c. Para

Ekonomik hareketliliği sağlayan ve değiş tokuş aracı olan unsur paradır. Para ile ilgili manzum atasözlerimiz mevcut olup aşağıdaki örneğimizde ise insanlara para ile ilgili bir uyarı vardır:

Akçasız pazara gitme,
Kefensiz mezara girme. (100)

Maddî duyguların ağır bastığı aşağıdaki manzum atasözünde paranın sosyal hayatta yerine getirdiği görev tanımı yapılmıştır:

Çık çık eden nalçadır,
İş bitiren akçadır. (552)

Aşağıdaki örneğimizde de paranın maddî gücü işlenmiştir:

Ey abdal devriş,
Para ile biter her iş. (855)

ç. Borç

Ekonomik hayatın parçalarından biri de borç sistemidir. Bu konuyla ilgili pek çok manzum atasözümüz vardır. Biz burada birkaç örnekle yetineceğiz.

Aşağıdaki örneğimizde borçluluk hâlinin ne kadar kötü bir durum olduğu konu edilmiştir:

Aç ölmez gözü kararır,

Borçlu ölmez benzi sararır. (32)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde ise borç ile ortaya konulan zenginliğin geçici bir zenginlik olduğu anlatılmaktadır:

Borca baylık,
Bir aylık. (471)

Aşağıdaki örnek metnimizde borçtan ancak ödenerek kurtulabileceği ve tutulması gereken yolun da bu olduğu belirtilmektedir:

Borcun iyisi ver kurtul,
Derdin iyisi, öl kurtul. (472)

Yine, aşağıdaki örneğimiz de borçtan kurtulma yolunu göstermektedir:

Borç vermekle,
Düşman vurmakla. (474d)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde ise borç sisteminin farklı bir yönü ele alınmaktadır. Burada borcun uzun süre ödenmemesi hâlinde kalacağı belirtilmektedir:

Borç uzasa kalır,
Dert uzasa alır. (475)

d. Zenginlik-Fakirlik

Ekonomik düzenin bir getirisi olan zenginlik ve fakirlik pek çok halk edebiyatı ürününe konu olduğu gibi manzum atasözlerimize de konu olmuştur. Aşağıdaki örneğimizde de bu konu işlenmiş ve varlığın anlaştırdığı, yokluğun ise kavgaya sebep olduğu anlatılmıştır:

Barlık caraşdırır,
Cokluk talaştırır. (375a)

Aşağıdaki örneğimizde ekonomik durumu iyi olanın ev hâli ile kötü olanın ev hâli karşılaştırılmıştır:

Var evi kerem evi,
Yok evi verem evi. (1508)

Zenginlik ve fakirliğin konu edildiği aşağıdaki örneğimizde, zenginlerin etrafında insanların çokluğundan, fakirlerin ise işlerinin ters gittiğinden bahsedilmiştir:

Var mı pulun herkes kulun,
Yok mu pulun dardır yolun. (1509)

Aşağıdaki örneğimizde ise toplumun zengin ile fakire bakış açısı gözler önüne serilerek, durum yerilmiştir:

Zengin buldu mu mübarek ola,
Fakir buldu mu nerden bula. (1629)

Yine, son örneğimizde de, zengin ile fakirin günlük yaşantılarındaki farklılıklar konu edilmiştir:

Zengin kahar işine,
Yohsıl bahar dişine. (1632)

e. Pazar-Ticaret

Ekonomik etkinliklerin merkezleri olan pazarlar, ticaretin olduğu mekânlar olarak da adlandırılabilir. Ekonominin bu yönü de manzum atasözlerimize konu olmuştur.

Aşağıdaki atasözümüzde herhangi bir mal alanın, her zaman kârda olduğu, satanın ise zarar ederek aldandığı konu edilmiştir:

Alan alıb varlanıb,
Satan satıb aldanıb. (138)

Herhangi bir mal alırken yerine getirilmesi gereken şartlardan biri, önce ön bir inceleme ve araştırmanın yapılmasıdır. Aşağıdaki örneğimizde de işlendiği gibi önce ön bir inceleme, sonra ticaret olmalıdır.

Evel nazar,
Soram pazar. (841)

Aşağıdaki örneğimizde ise ticari riks konu edilmiş ve göze alınmayan riskin kâr getirmeyeceği belirtilmiştir:

Korkak bezirgân,

Ne kâr eder ne ziyan. (1187)

f. Kefillik

Ekonominin garanti yöntemlerinden biri olan kefillik, manzum atasözlerimize yansiyarak aşağıdaki örneğimizde hicivli bir dille işlenmiştir:

İşin yoksa şahit ol,
Paran çoksa kefil ol. (1046)

g. Veresiye Verme

Satılan malın karşılığının ileri bir tarihe ertelenmesi ile ortaya çıkan veresiye, taşıdığı riks itibariyle manzum atasözlerimizde sakıncalı bir durum olarak görülmüştür. Aşağıdaki örneğimizde veresiyenin cazipliği işlenirken, ödeme zamanının zorluğu da gözler önüne serilmiştir:

Veresiye dediler alasım geldi,
İstemeğe geldiler ölesim geldi. (1529)

Aşağıdaki örneğimizde, veresiye mal vermenin sakıncalarından biri olan, karşılığını alamama sonucunda iflas etme konusu işlenmiştir:

Verirsen veresiye,
Batarsın karasuya. (1533)

ğ. Ödünç Verme

Toplumsal dayanışmanın ve yardımlaşmanın bir eseri olan ödünç vermenin, aşağıdaki manzum atasözümüzde başlangıcın güzelliği; sonucunun ise kötülüğü anlatılmaktadır:

Ödünç güle güle gider,
Ağlaya ağlaya gelir. (1316)

h. Vergi Vermek

Devletin vergi alacağı da manzum atasözlerimize yansımıştır. Aşağıdaki manzum atasözümüzde vergi verilmesinin mecburiyeti konusu işlenmiştir:

Vergini ver varoğlu gibi,
Sözünü söyle eroğlu gibi. (1531)

1. İsrâf-Tutumluk

İnsan elinde bulundurduğu mal varlığını ölçülü harcamak zorundadır. Ne aşırıya kaçmalı, ne de cimriliğe sığınmalıdır. Gerektiği zamanda tutumlu olmasını bilmelidir. Bahsettiğimiz israf ve tutumluluk konuları da manzum atasözlerimize yansımıştır. Aşağıya örnek metinler alıyoruz.

Aşağıdaki örneğimiz harcamalarda ölçünün tutturulmasını, aksi hâlde düşülecek durumu gözler önüne sermektedir:

Az harcarsan olursun melek,
Çok harcarsan olursun helek. (329)

Küçük şeyler birikerek büyükleri oluşturur. Tasarruflar da küçüklük ve büyüklük aranmamalı, her türlü tasarrufun bir gün büyüklüğe ulaşacağı bilinmelidir. Aşağıdaki örneğimizde bu konu güzel bir şekilde işlenmiştir:

Damla damla göl olur,
Damlacıktan sel olur. (592)

İnsan sahip olduğu ekonomik duruma göre hareket etmelidir. Zira daha kötü durumlara düşebilir. Bu konuda insanları aşağıdaki örneğimiz uyarmaktadır:

Erine göre bağla başını,
Tencerene göre kaynat aşını. (800)

Aşağıdaki son örneğimizde ise, bugün için önemli ve değerli olmayan herhangi bir malın ilerleyen zamanlarda işe yarayabileceği ikazında bulunmaktadır:

Sakla samanı
Gelir zamanı,
Bir karış yağdı,
Kiraz zamanı. (1378)

i. Eş Malı

Manzum atasözlerimizde işlenen ekonomik durumlardan biri de eşin çeşitli mal varlığına sahip olmasıdır. Burada özellikle hanımın malının olması yerilmiştir. Aşağıdaki örneklerimizde de, eşin malı benzetme sanatı kullanılarak eşğin malına ve kapı mandalına benzetilmiştir. Bu durumun temelinde ise ataerkil aile yapısının hâkimiyeti vardır:

Avradın malı,
Eşğin malı. (1064b)

Kadın malı,
Kapı mandalı. (1064)

* * *

Ekonomi başlı başına bir uğraşı alanını oluştururken, zamanla kendine özgü kurallar ve işleyiş biçimleri de oluşmuştur. İnsanın günlük yaşamını şekillendiren ekonomik faaliyetler bütün yönleriyle atasözlerimize yansımıştır. Yukarıda da görüleceği üzere ekonomiyi ilgilendiren ve insanın değer verdiği bütün unsurlar günün şartlarına göre manzum atasözlerimize yansımış ve ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

8. DİNÎ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Manzum atasözlerimizde işlenen konulardan biri de din ve çevresinde oluşan konulardır. Burada yapılması yasak olan şeylerden, güzel olan şeylere, dinî emirlerden, kader inancına ve Yaratıcı ile ilgili konulara değinilmiştir. Aşağıda ayrı başlıklar altında bu konu değerlendirilmiştir.

a. Helal - Haram

İslam dinine göre yapılması ve yenilmesi yasak olan her şey haram, tersi helal olarak tanımlanmış olup, aşağıdaki örneğimizde de bu konu işlenmiştir:

Ağzın déydi harama,
Doldur gélsin kalama. (91)

Aşağıdaki örneğimizde de helal ile haram karşılaştırılmıştır:

Helal ise hesap,
Haram ise azap. (977)

b. Namaz

İslam dininin emirlerinden biri olan namaz, manzum atasözlerimize de konu olmuştur. Aşağıdaki örneğimizde mecaz sanatı da kullanılarak, bu ibadet şeklinin gerektiği gibi yapılması istenilmiştir:

Alaca namaz,
Hakk’a yaramaz. (134)

Aşağıdaki örneğimizde de nadiren kılınan namazın eksik olacağı konu edilerek, nadiren yapılan işlerde noksanlık olacağı belirtilmiştir:

Ayda ildé bir namaz,
Onu da şeytan koymaz. (311)

c. Yaradan’la İlgili Olanlar

Manzum atasözlerimizde işlenen konulardan biri de Yaradan'ın yüceliği ve onun verdiği nimetlerdir. Aşağıda bu konuyla ilgili örneklerimiz yer alacaktır.

Yaradan'ın emir ve isteğinin karşısında hiçbir gücün duramayacağını konu edinen aşağıdaki örneğimizde, bu yüce istek karşısında bütün her şeyin istenildiği gibi hareket edeceği konu edilmektedir:

Allah verirse el getirir,
Sel getirir, yel getirir. (156)

Yüce Yaradan şayet bir kimseye, onun isteklerini vermez ise, insanın yapabileceği hiçbir şey yoktur. Aşağıdaki örneğimizde bu konu işlenmektedir:

Allah verméz kuluna,
Kalar vuruna vuruna. (157)

Allah'ın yeryüzündeki bütün nimetleri, insanların dikkatini çekmektedir. Aşağıdaki örneğimizde bu konuyu işlemektedir:

Allah yapar,
Kullar saşar. (158)

Aşağıdaki örneğimizde ise yeryüzünde olan her şeyin Allah'ın izniyle olduğu ortaya konulmuştur:

Altı olur yedi olur,
Hep Allah'ın dediği olur. (174)

Allah'ın yarattığı her şeyin kusursuz olduğu, aşağıdaki örneğimizde konu edilmiştir:

Hak yapar,
Pak yapar. (947)

Aşağıdaki örneğimizde ise yeryüzünde olan her şeyin Allah'ın kudretiyle olduğu ve yine yaratılan bütün her şeyin Allah'ın insanlara bahşettiği nimetler olduğu fikri işlenmiş, bu gerçeği bilmeyenlerin ise bunları algılayış biçimleri konu edilmiştir:

Öten gudret oyunıdır, bilmeyene gaz gelür,
Tanrı'nın neimetü çoğ, bilmeyene az gelür. (1340)

Halk arasında çok sık kullanılan aşağıdaki örneğimde ise, insanın bütün çabasına rağmen, asıl iznin Yaradan’dan çıkmaması hâlinde insanın yapacağı hiçbir şeyin olmaması konusu işlenmiştir:

Vermeyince Mabut,
Ne yapsın Mahmut? (1534)

Aşağıdaki son örneğimiz ise, insanların ulaşabildikleri bütün nimetlerin, Allah tarafından kendilerine sunulduğu fikri üzerine kuruludur:

Yiğite ver kızı,
Mevlâ’dan iste rızkı. (1600)

ç. Besmele

Aşağıdaki örneğimde ise besmelenin önemi konu olarak işlenmiştir:

Besmelesiz çıkma yola,
Başa gelir türlü belâ. (416)

d. Günah - Tövbe

Yine dinî bir konu olan günah işlemek ve tövbe etmek manzum atasözlerimizde işlenen konulardan biri olmuştur. Aşağıdaki örneğimiz bu durumu örneklendirmektedir:

Her gün günahkâr,
Bir gün tövbekâr. (984)

e. Ahiret-İman

Manzum atasözlerimizde işlenen konulardan biri iman ve ahirettir. Aşağıdaki örneğimde de bu konular işlenmiş ve insanın nasıl hareket etmesi gerektiğı öğütlenmiştir:

Dünyada mekân,
Akrette iman. (703)

Aşağıdaki örnek metnimizde ise dünyada kazınılan mal ile iman karşılaştırılmıştır:

Mal géder bir yana,
İman géder min yana. (1212)

Her işi ehli olan insanlar yapmalıdır. Zira fayda verileceği yerde zarar verebilir. Aşağıdaki örneğimizde de bilgisi eksik olan din görevlisinin yapacağı zarar konu edilmiştir:

Yarım hekim candan eder,
Yarım hoca dinden eder. (1566)

f. Kader İnancı

Manzum atasözlerimizde dinî içerikli olarak işlenen konulardan biri de kader inancıdır. Aşağıdaki örneğimizde de bu konu işlenerek, insanın başına her an beklemediği olumsuz bir durum gelebileceği belirtilmiştir:

Ayak almadık taş olmaz,
Başa gelmedik iş olmaz. (309)

Aşağıdaki örneğimizde de kişinin kismetini konu edilmiş, şayet kismetini kapalı ise yapılabilecek hiçbir şeyin olmadığı konu edilmiştir:

Baht olmayınca başta,
Ne kurada biter ne yaşta. (103b)

* * *

İnsanın inanç dünyasıyla ilgili manzum atasözlerimiz tespit edilerek, yukarıda çeşitli alt başlıklar altında örneklendirilmiştir.

9. DUA VE BEDDUAYI KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Halk edebiyatı ürünlerimizden ve kalıplaşmış ifadelerimizden olan dua ve beddua manzum atasözlerimizde karşımıza çıkmaktadır. Dua ve beddua içerikli manzum atasözlerimizden örnekleri aşağıya alıyoruz.

a. Dua

İnsanların daha iyiye ve daha güzele ulaşması için, kendi ya da diğer insanlar tarafından Allah'tan istekte bulunmaya dua diyebiliriz. İşte insan yaşamının bir parçası olan dua da manzum atasözlerine konu olmuştur. Aşağıdaki metnimiz bu durumu örneklendirmektedir:

Dünya dua ile,
Elek sıva ile. (702)

Aşağıdaki örneğimizde ise duanın gizliliği ve kimin duasının kabul olup olunmadığının diğer insanlarca bilinmediği konusu işlenmiştir:

Kimin devesi,
Kimin duası. (1164)

Aşağıdaki örnek metnimizde ise ateş, su, rüzgâr ve haksız iftiradan korunmak için yapılan dua yer almaktadır:

Ot belasından sakla,
Suw belasından sakla,
Yel belasından sakla,
Nehak töhmetden sakla. (1309)

Aşağıdaki örneğimiz ise, yılın bereketli bir şekilde geçmesi için yapılan mevsimle ilgili bir dua üzerine kuruludur:

Yağmurlıca yazın olsun,

Tumanlıca kışın olsun. (1553)

b. Beddua

Olumsuz bir durumla karşılaşan bir kişinin, yine kendisine bu olumsuz durumu oluşturan, kişi ya da kişiler hakkında veya bir kişinin başka bir kişinin hakkını savunmak için yaptığı olumsuz içerikli duaya, beddua diyebiliriz. Beddua yapmaktan amaç, görüleceği üzere karşıdaki kişinin ya da kişilerin kötü duruma düşmesi veya olumsuz davranışlarını terk etmesidir. Manzum atasözlerimize de yansıyan beddua; aşağıda örneklendirilecektir.

Aşağıdaki ilk örneğimizde bir kişinin alacağı karşısında takındığı tavır beddua içeriklidir:

Ala kargada hakkım olsun,
Alamazsam gözümü oysun. (131)

Aşağıdaki örnek metnimizde ise mazlum durumunda bulunan kişinin bedduasına muhatap olmaktan kaçınmak gerektiği konu edilmektedir:

Alma mazlumun ahını,
Gökten indirir şahini. (165a)

Yine aşağıdaki örneğimizde ise genç bir kızın bedduasının geçerliliği konu olarak işlenmiştir:

Alma saçı keşiğin ahını,
Gökten indirir şahini. (165b)

Aşağıdaki örneğimizde ise dostu dua edilmesi, düşmana ise beddua edilmesi gerektiği belirtilmiştir:

Dosta alkış,
Düşméné kargış. (680)

Bir kişi, diğer insanlara nasıl davranıyorsa, bu davranışlarının karşılığını mutlaka görür. Özellikle aşağıdaki örneğimizde de konu edildiği gibi olumsuz davranışları karşısında, yine olumsuz davranışlara muhatap olmak zorundadır:

Etme bulursun,

İnleme ölürsün. (834)

Daha önce üvey ana başlığında yer alan aşağıdaki metnimiz insafsızca davranan üvey annelere seslenmektedir:

Ögey ana,
Ocağa yana. (1317)

* * *

Dua ve beddua insanın istek ve ihtiyaçlarının olumlu ve olumsuz yönüyle sözlere dökülmesidir. Yukarıda da iki ayrı alt başlıkta dua ve bedduanın manzum atasözlerimize yansımış şekilleri örneklendirilmiştir.

10. ÂDET VE GÖRGÜ KURALLARINI KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Toplumsal yaşantımızı şekillendiren ve çizgileriyle belirli sınırlar ortaya koyan görgü kuralları ve âdetlerimiz, manzum atasözlerimizde karşımıza çıkan konulardan olmuştur. Biz burada örnekler üzerinde çeşitli değerlendirmeler yaparak konuyu işlemeye çalışacağız.

Aşağıdaki örnek metnimizde, çocuğun, hanımın ve atın; olması gerektiği sınırların dışına çıkması hâlinde çok kesin bir dille cezalandırılması istenmektedir:

Anasını babasını dinlemeyen evlat,
Kocasını saymayan avrat,
Özengiyle yürüyen at,
Kapında tutma sat. (200)

Aşağıdaki örneğimizde ise bir kişiyle karşılaştığımızda veya bir topluluk içerisine girildiğinde ilk yapılması gereken kural olan selâm konusu işlenmektedir:

Evvel selâm
Sonra kelâm. (854a)

İnsanların karşılaşmaları sırasında selâmlaşmaları âdettir. Bu âdetin çiğnenilmesi aşağıdaki örneğimizde nasıl yerilmektedir:

Geçen yılın kuzusu şişektir,
Selâmsız geçen eşektir. (883)

Toplumsal yaşantıda görgü kurallarını bilmek ve uygulamak çok önemlidir. Zira aksi hâlde çok zor durumlarda kalınabileceği gibi, toplumdan dışlanma ihtimali de ortaya çıkabilir. Aşağıdaki örneğimiz bu durumu konu etmektedir:

Görgülü kuş, gördüğünü işler,
Görgüsüz kuş da elini dişler. (918)

Aşağıdaki örneğimiz ise *görmemişlik* durumunu yermektedir:

Görmemiş, görmüş,
Gülmeden ölmüş. (919)

Toplumsal yapıda insanlar birçok değeri görerek ya da birbirleriyle konuşarak öğrenirler. Aşağıdaki atasözümüz bu konuyla ilgilidir:

Kişi cüre cüre cürşen bolur,
Söyli söyli sözşen bolur. (1171)

* * *

Yukarıdaki örnek metinlerde de görüleceği üzere, toplumsal yaşantıyı şekillendiren, belirli kalıplar üzerine oturtan, âdet ve görgü kuralları bütün incelikleriyle manzum atasözlerimize yansımıştır.

11. ÇİFTÇİLİĞİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Türk milletinin en temel geçim kaynaklarından biri çiftçiliktir. Çiftçilik, Türk'ün yaşam alanını oluştururken, onunla ilgili birçok atasözü de şekillenmiştir. Bu konuyla ilgili kendisi de atasözü araştırmacısı ve aynı zamanda ziraat yüksek mühendisi olan Azmi Güleç, 1970b, 1970c, 1971, 1972b).

Biz de burada; tarla, ekim ve hasat işleri üzerine kurulu olan manzum atasözlerimizi tespit ederek, aşağıda yer alacak örnekler üzerinde değerlendirmelerde bulunacağız.

Aşağıdaki ilk örneğimizde çiftçilik için gerekli olan tarlanın alınırken, taşlı yerden alınmaması gerektiği vurgulanmıştır:

Tarlayı taşlı yerden,
Kızı kardaşlı yerden. (226b)

Aşağıdaki örneğimizde ise harman yerinin dağ başları olmaması gerektiği, aksi hâlde rüzgârın orada sert esip, ürünü götürebileceği, devamında ise değirmenin yapılacağı yerin neresi olması gerektiği uyarısı yapılmıştır:

Dağ başında harman yapma, savurursun yel için;
Sel önünde değirmen yapma, öğütürsün sel için. (580a)

Aşağıdaki örneğimizde de dere kenarında tarlanın ve tepedeki harmanın zararı konu edilmiştir:

Derede tarla sel için,
Tepede harman yel için. (625)

Ekim işlerinde çiftçi dikkat etmeli, özellikle aşağıdaki manzum atasözünde de belirtildiği gibi tohumun iyisini kullanmalıdır. Zira ileride başı ağrıyabilir:

Ek tohumun hasını,
Çekme ekmek yasını. (726a)

Çiftçinin ürününü hasat ederken çabuk davranması gerektiği aşağıdaki örneğimizde bir uyarı mahiyetinde konu edilmiştir:

Harman yeri,
Davran yeri. (965a)

Çiftçilikle uğraşanların toprağı dinlendirmek için boş bırakmalarına denilen nadas, çiftçilikte çok önemlidir. Ürünün daha çok elde edilmesi için yapılan bu uygulama aşağıdaki manzum atasözümüze konu oluşturmuştur:

Nadası üçle,
İkini işle. (1234)

Çiftçiler ekim işlerini yapmadan önce, tarlanın hafif nemli olmasına, yani tavlı olmasına dikkat ederler. Aşağıdaki örnek metnimizde de bu durumun ihlal edilmemesi için bir uyarı vardır:

Tavsız ekme,
Tatsız yeme. (1461)

Ekim ayı, çiftçilerin toprağa tohumlarını attıkları aydır. O ayın çiftçiler tarafından çok iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durumu konu alan ve uyarıda bulunan manzum atasözümüz aşağıdadır:

Ekim on,
Git tarlaya kon. (1622a)

* * *

Çiftçiliği konu alan yukarıdaki manzum atasözlerimiz; çiftçiliğin hemen hemen bütün yönlerini gerekli uyarılarıyla birlikte sunmaktadır.

12. GÜZEL VE DOĞRU KONUŞMAYI KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Güzel ve doğru konuşmak her insanın uygulamayı arzu ettiği alışkanlıklardan biridir. Bu alışkanlıklar bir sanat hâline gelmiş ve hitabet sanatını ortaya çıkarmıştır. Güzel, doğru, olumsuz durumlar karşısında temkinli ve dinleyiciyi ikna edilebilecek türden konuşma, bir güzellik sayılmış, manzum atasözlerimize de konu olmuştur. Aşağıda bu konuyla ilgili örneklerimiz yer alacaktır.

Aşağıdaki ilk örneğimizde tatlı ve güzel sözlerle kaba ve kırıcı sözler karşılaştırılmıştır:

Acı söz insanı dininden çıkarır,
Tatlı söz yılanı ininden çıkarır. (12)

Kaba ve çirkin söz sahibine zarar verir. Bunun yanında güzel ve üsluplu sözler ise sahibinin değerini artırır. Bu durum aşağıdaki örneğimizde de işlenmiştir:

Acı sirke kabına,
Tatlı söz sahibine. (14)

Aşağıdaki örnek metnimizde ise kötü söz söyleyen insanlardan kaçınmak gerektiği uyarısı yapılmıştır:

Açtırma kutuyu,
Söyletme kötüyü. (39)

İnsan konuşmalarına her zaman dikkat etmelidir. Ağızdan çıkacak tek bir kelime bile karşıyı onarılması güç bir şekilde zedeleyebilir. Bu durumu örneklendiren manzum atasözümüzü aşağıya alıyoruz:

Dil var, taş yarar;
Taş var, baş yarar. (662)

İnsanlar arasındaki ilişkiyi belirleyen unsur, birbirlerine karşı kullandıkları sözlerdir. Bazı sözler insanların arasını açabildiği gibi, bazıları açılan bu araları kapatabilir. Aşağıdaki örneğimizde bu konu işlenmektedir:

Söz var, ara bozar,
Söz var, ara düzer. (1425)

Aşağıdaki örneğimizde de yine konuşma üsluplarının farkları dile getirilmiştir:

Tatlı söz can azığı,
Acı söz baş kazığı. (1458)

İnsanların konuşmalarının dinleyiciler tarafından dinlenilip dinlenilmemesi, o konuşmanın değerini ortaya koyar. Aşağıdaki örneğimizde de bu durum işlenmiştir:

Tatlı söz dinletir,
Tatsız söz esnetir. (1459)

Her şeyin bir ustası vardır. Güzel konuşmak da bir hüner ister. Her konuşanın güzel konuşan anlamına gelmediğini, aşağıdaki örneğimiz güzel bir şekilde konu etmiştir:

Yürüme bilmeyen yolu bozar,
Konuşma bilmeyen sözü bozar. (1619)

* * *

İletişimin en önemli yolu güzel ve doğru konuşma olup, onun da belirli kuralları vardır. Yukarıdaki örneklerimiz konuşmanın en ideal biçimine insanları yönlendirmektedir.

13. HALK TAKVİMİ VE HALK METEOROLOJİSİNİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

İnsanlar, içinde bulundukları zamanı küçükü büyüklü dilimlere ayırmış; özellikle teknolojinin günümüzdeki kadar gelişmediği dönemlerde, zaman güneşle bilinir olmuştur. Halk arasında tecrübelerle ortaya konan zaman dilimleri; yılları oluşturan aylara, ayları oluşturan günlere, günleri oluşturan belirli vakitlere kadar ayrılmış, saat kullanımının olmadığı bu dönemlerde yine güneş belirleyici görevi üstlenmiştir.

Ayrıca yıl, mevsimlere ayrılmış, özellikle iki temel mevsim ortaya çıkarılmıştır. Bunlar yaz ve kış mevsimleridir. Bunun yanında mevsimler de zemheri, gücük, cemre, vb. çeşitli zaman dilimlerine ayrılmıştır. Halkın uzun gözlem ve deneyimlerine dayanarak ortaya çıkan bu takvime *halk takvimi* adı verilmiştir. Ayrıca özellikle mevsimler içerisinde meydana gelebilecek hava tahminleri de *halk meteorolojisini* oluşturmuştur. Bu deneyimlere dayalı kültürel öğeler, atasözlerimize de yansımıştır.

İklimle ilgili atasözlerimizi ayrıntılı olarak ilk defa tespit edip, çeşitli açılardan yaklaşan araştırmacımız Azmi Güleç'tir (Güleç, 1970a: 5675-5679).

Hava tahminleriyle insanları uyaran birçok manzum atasözü elimizdedir. Biz aşağıda çeşitli başlıklar altında halk takvimi ve halk meteorolojisini incelemeye çalışacağız.

a. Mevsimler ve Yağışlar

a1. Kış - Yaz

Halk kültürü içerisinde özellikle kış ve yaz mevsimleri önemli bir yer tutar. Halk kültürü içerisinde yoğrulan kış ve yaz mevsimi içerikli manzum atasözlerimiz uyarıcı ve bilgilendirici mahiyettedir. Aşağıdaki örneğimizde de görüleceği üzere her mevsim ayrı bir hayat düzenine insanları zorlamaktadır:

Aba vakti yaba,
Yaba vakti aba. (2)

Aşağıdaki örnek metnimizde de, kışın ve yazın yapılması gerekenler bir uyarı şeklinde yer almaktadır:

Kışın soba al,
Yazın yaba al. (2b)

Yaz mevsimi, özellikle fakirleri sevindirmekte; zira yakacak derdi olmamakla birlikte, çalışmaya uygun günler de bu mevsimde bulunmaktadır. Aşağıdaki örneğimizde de yazın fakirin, kışın ise zengin mevsimi olduğu dile getirilmektedir:

Caz carlınıñ,
Kış barlınıñ. (516)

Aşağıdaki örneğimizde ise “Yazın yatanın kalçası kırılsın, kışın yürüyenin ayağı kırılsın.” denilerek mevsimlere göre nasıl davranılması gerektiği belirtilmiştir:

Caz catkanıñ canbaşı sınsın,
Kış cürgeniñ ayagı sınsın. (517)

Halk takvimine göre en çetin kışın yaşandığı dönem olan zemheride, yakacağın çok olması ve uzun süre dayanabilen yakacak olan kömürün kullanılması, aşağıdaki örneğimizde konu olarak işlenmiştir:

İbadet için ömür,
Zemheri için kömür. (1007)

Genellikle kış mevsimi kırsal ve köylü kesimi için çalışmanın olmadığı bir dönemdir. Bu dönemde evinde soba başında kalan insan, bu açığını yazın çalışarak kapatmalıdır. Aşağıdaki örneğimizde de bu durum öğütlenmektedir:

Kışın ocak başı,
Yazın dağlar başı. (1137)

a2. Yağmur-Kar

Her mevsimin kendine özgü bir yağış şekli vardır. Yazın yağmur, kışın ise kar; mevsimlere ayrı bir güzellik katar. Bu durumla ilgili olarak uzun gözlem ve deneyimler ışığında çeşitli manzum atasözlerimiz söylenmiştir. Aşağıdaki örneğimizde de yaz yağmurunun gelip geçiciliği, karı koca kavgasına benzetilmiştir:

Ér arvadın savaşı,
Yaz gününün yağışı. (788)

Aşağıdaki örneğimizde ise, kar yağma ihtimali olan hava karşısında dışarı ve özellikle yolculuğa çıkılmaması gerektiği konu edilmiştir:

Baktın kar havası,
Eve gel kör olası. (371)

Çiftçiler için ve bugün büyük şehirlerimizin su kaynakları için gerekli olan yağışın ve özellikle de karın çok yağması örneğimizde varlık yılı olarak adlandırılmıştır:

Kar yılı,
Var yılı. (1082)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde ise, yağış olmadan önce esen rüzgâr konu edilmiş ve rüzgârın esmesinin ardından yağışın geleceği uyarısı yapılmıştır:

Rüzgârın ardı yağış,
Şakanın ardı döğüş. (1361)

Aşağıdaki örneğimizde ise yaz yağmurunun gelip geçici olduğu konusu işlenmiştir:

Yaz yağmuru yalancı olur,
Abdal kızı dilenci olur. (1575)

b. Aylar

Manzum atasözlerimize yılları oluşturan aylar da konu olmuştur. Aşağıda bu aylar ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Aşağıda yer alan örneğimizde bir ay ile bir yıl karşılaştırılmıştır:

Ay var, yılı besler,
Yıl var, ayı besler. (305)

b1. Şubat: Manzum atasözlerinde yer alan aylardan biri şubattır. Aşağıdaki örneğimizde şubat ayı mart ayı ile birlikte değerlendirilmiştir:

Şubatın arpası,

Martın sıpası. (1445)

b2. Gücük: Halk takvimi içerisinde yer alan gücük, kış mevsiminin sonları anlamına gelmekle beraber, devamında yer alan mart ise yazın başlangıcı sayılmaktadır. Bu konu aşağıdaki manzum atasözümüzde işlenmiştir:

Gücük az,
Mart yaz. (933)

b3. Mart: İlkbaharın başlangıcı sayılan mart ayı, manzum atasözlerimizde dikkat edilmesi gereken bir ay olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki örneğimizde de görüleceği üzere mart ayı çok çetin geçebilmektedir:

Gücük güç üzer,
Mart gön yüzer. (932)

Mart ayı yazın başlangıcı gibi görünse de, her an kış mevsiminin esintileri olabilir ve insanları hazırlıksız yakalayabilir. Aşağıdaki metnimizde de görüleceği üzere mart ayında dikkatli olunmalıdır:

Mart kapıdan baktırır,
Kazma kürek yaktırır. (1218)

Yine halk takviminde yer alan mart dokuzu, yazın başlangıcı sayılmakla beraber, o zaman diliminde her an kış geri gelebilir ve bir müddet daha hüküm sürebilir. Aşağıdaki örnek metnimiz bu hususa dikkat çekerek uyarıda bulunmaktadır:

Martın dokuzu,
Dondurur havuzu. (1221)

b4. Nisan: İlkbahar mevsiminin aylarından olan nisan ayı, yaz günlerinin habercisi konumundadır. Manzum atasözlerimize de bu şekliyle yansımıştır. Aşağıdaki örneğimiz “Nisan geldi abıştı, hayvan ota yapıştı.” anlamında olup, nisanın gelmesiyle birlikte hayvanların da yayılmaya başladıklarını konu olarak işlemiştir:

Abîrlî geldi abıştı,
Tuwar otka cabıştı. (8)

Mart ayı, ilkbaharın ilk ayı olmasına rağmen kış mevsiminin hükmünün de devam ettiği bir aydır. Aşağıdaki örneğimizde de görüleceği üzere bu ayda sular donabilir; fakat nisanın gelmesiyle birlikte don olayı ortadan kalkmaktadır:

Martta sular kurur,
Nisanda sular yürür. (1222)

b5. Ağustos: Manzum atasözlerimize yansıyan diğer bir ay ise, ağustostur. Aşağıya aldığımız metnimizde yer alan ağustos ayı içinde harman yapılmasının sakıncası işlenmiştir:

Ağustosta harman yapan yel için yapar,
Dere içine ekin eken sel için eker,
Kırkıdan sonra karı alan el için alır. (625b)

b6. Kasım: Kasım ayı da manzum atasözlerimizde karşımıza çıkan aylarımızdandır. Aşağıdaki örneğimizde görüleceği üzere kasım ayı kışın başlangıcıdır:

Kasım kelir kesim başlar,
Kısım kelip bizde kışlar. (1098)

Aşağıdaki örneğimizde ise kasım ayından sonra 100 gün geçmesiyle kış ayının yerini yaza bırakacağı belirtilmektedir:

Kasım yüz,
Arkası tüz. (1099)

b7. Recep: Hicri takvimin içerisinde yer alan ve kutsal aylardan kabul edilen Recep ayı, bir manzum atasözümüze konu olmuştur. Aşağıya aldığımız bu metinde, bu ayın değerinin bilinmesi istenmiştir:

Her ay Recep olmaz,
Olsa da acep olmaz. (979)

c. Günler

c1. Cuma-Cumartesi-Pazar

Haftayı oluşturan günlerden cuma, cumartesi ve pazar manzum atasözlerimizde yer almıştır. Biz bu örneklerimizi aşağıya alıyoruz:

BİR cuma bar, BİR pazar,
Onu da celler bızar. (440)

Cuma günü göç olmaz,
Cumartesi günü hiç olmaz. (527)

c2. Nevruz Günü

Halk bayramlarımızdan olan, yeni gün anlamına gelerek baharın gelişini sembolize eden nevrüz, manzum atasözlerimize de yansımış ve bugünle beraber suların çağıldayarak baharın geldiği aşağıdaki örnek metnimizde bir kez daha belirtilmiştir:

Sultan navruz,
Başında havuz. (1430)

c3. Arefe- Bayram Günleri

Manzum atasözlerimizde karşımıza dinî bayramlar da işlenen konu olarak çıkmıştır. Aşağıda ilgili örneğimiz yer alacaktır:

Arife günü aşı ne,
Bayram günü tıraşı ne? (216)

c4. Hıdırellez Günü

Bugün, ülkemizde 6 Mayıs tarihinde çeşitli etkinliklerle kutladığımız ve üzerine çeşitli efsaneler anlatılan hıdırellez günü manzum atasözlerimizde karşımıza çıkmıştır. Aşağıda ilgili örneğimiz yer alacaktır:

Az bilirim, uz bilirim,
Hıdırellezden sonra yaz bilirim. (322)

ç. Günü Vakitleri

ç1. Gece-Gündüz

Günü oluşturan iki temel vakit, gece ve gündüz de manzum atasözlerimizde karşımıza çıkan zaman dilimleridir. Aşağıya bu konuyla ilgili örneklerden birkaçını alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde gündüz ile gecenin birbirinin devamı olarak yer aldığı konusu mecaz sanatını da oluşturarak kullanılmıştır:

Elifin hecesi var,
Gündüzün gecesi var. (767)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde ise gece ve gündüz yapılacak işler belirtilmiştir:

Gece başı, yar başı;
Gündüz başı, dost başı. (876)

Gece iş yapmanın zorluğunu konu edinen aşağıdaki örneğimiz, gündüzün kolaylığını da tezat sanatıyla birlikte belirtmektedir.

Gece ellî köz men,
Kündüz ekî köz men. (877)

ç2. Sabah-Akşam

Bir günü oluşturan zaman dilimlerinden olan sabah ve akşam manzum atasözlerimize konu olmuştur. Aşağıya birkaç örnek alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde akşam ve sabah yapılması gereken işler uyarıcı mahiyette işlenmiştir:

Akşam ise yat,
Sabah ise git. (120)

Her işin zamanında yapılması gerekir. Aşağıdaki örnek metnimizde de bu durum üzerinde durulmuş ve uyarıda bulunulmuştur:

Akşamki aşını sabaha koy aç olur,
Akşamki işini sabaha koyma iş olur. (124)

Bir günün başlangıç saati olan sabah vakti, yapılacak işin başlanılacak en uygun zamanıdır. Aşağıdaki örneğimizde de bu durum konu edilmiştir:

Aş sabahtan,
İş sabahtan. (244)

* * *

Yukarıdaki örneklerimizde de görüleceği üzere, halk takvimi ve halk meteorolojisi manzum atasözlerimizde kalıplaşarak düstur hâline gelmiştir. Buradaki konu çeşitliliği Türklerin zaman ve iklime verdiği önemi bir kere daha göstermektedir.

14. YASAKLAMA VE UYARI BİLDİREN MANZUM ATASÖZLERİ

Atasözlerimizin genel kavram özelliklerinden; öğüt verme, uyarılarda bulunma ve ders vermenin yanında yasaklama bildirenler de vardır. Biz incelediğimiz metinlerde yer alan ve çok çeşitli konularla ilgili kesin hükümlerle yasaklama bildiren örnek metinlerimizi aşağıya alıyoruz.

Aşağıdaki örnek metnimiz, günlük yaşantımızda yapmamamız gereken üç eylemi bildirmektedir:

Acıkmadan yeme,
Sormadan söyleme,
İstemedenden verme. (19)

Yine aşağıdaki örneğimiz ise akla her gelenin yapılmaması gerektiğini bildirmektedir.

Aklına geleni işleme,
Her ağacı taşlama. (117)

Günlük yaşantıyı yönlendirmek amacıyla söylenen aşağıdaki örneğimizde de iki uyarı bulunmaktadır:

Akşama karşı gitme,
Tana karşı yatma. (123)

Evlilik öncesi yönlendirmede bulunan aşağıdaki örneğimiz ise, yine sakıncalı duruma düşülmemesi için insanları uyarmaktadır:

Alma çörçöp devirenin kızını,
Aş pişirir, teknil etmez tuzunu. (168)

Aşağıdaki örneğimizde ise anlayışı olmayan kişilerle olan ilişki, yasaklanan durumlardan biri olmuştur:

Anlayanla daş daşı,
Anlamayanla yéme aşı. (206)

İlk şekline *Dîvânü Lûgati't- Türk*'te “İt ısırmaz, at tepmes time. (I. 178, 11) / İt ısırmaz, at depmez deme.” (Birték, 1944: 16) şeklinde rastladığımız aşağıdaki örneğimiz, yine insanlara uyarıda bulunarak, her zaman olaylara ve durumlara karşı temkinli davranmamızı istemektedir:

At vurmaz deme,
İt kabmaz deme. (274)

Her fırsat gerektiği gibi değerlendirilmelidir. İş işten geçmeden yapılması gereken işler yapılmalıdır. Aşağıdaki örneğimizde de bu durum işlenmektedir:

Atın varken yol tanı,
Ağan varken el tanı. (288)

Sosyal ilişkilere dayanan ve insanlar arası bu ilişkilere dair uyarıda bulunan aşağıdaki örneğimizde, kişilerin söyledikleri ile yaptıklarının birbirine uyuşmaması konu edilmiştir:

Bir yemezsin deyenden gorg,
Bir oturmazın deyenden gorg. (463)

Aşağıdaki örneğimizde ise elde edilecek bütün her şey ele geçmeden, onunla ilgili konuşmaların boş çıkabileceği ihtimali konu olarak işlenerek, uyarıda bulunulmuştur:

Buğdayım var deme ambara girmeyince,
Oğlum var deme yoksulluğuna ermeyince. (487)

İnsan sözlerine dikkat etmeli, arkasında duramayacağı sözler söylememelidir. Aksi bir durumu kesin bir dille yasaklayan örnek manzum atasözü metnimizi aşağıya alıyoruz:

Büyük lokma ye,
Büyük söyleme. (500)

Davet konusunu işleyen aşağıdaki örneğimizde insanın zor durumlara düşmesini engellemek için davet edilmeyen yere gidilmemesi istenmektedir:

Çağrılan yere erinme,
Çağrılmayan yere görünme. (532)

Aşağıdaki örneğimizde ise kimseye zarar verilmemesi gerektiği; karşılığında daha büyük bir zarar görülebileceği belirtilerek bir yasaklama getirilmiştir:

Çalma elin kapısını çakçakla;
El kapısını döver bir gün tokmakla. (539)

Günlük hayatta her farklı davranışın zamanı ve zemini farklıdır. Bu farklara dikkat edilmesi gerektiği aşağıda örneğimizde belirtilmiştir:

Çocuk seversen beşikte,
Koca seversen döşekte. (567)

Yine aşağıdaki örneğimizde günlük hayatla ilgili yasaklama biçiminde iki uyarı bulunmaktadır:

Erken gözüyle kız alma,
Gece gözüyle bez alma. (806)

Hava şartlarından insanın başına kötü bir durumun gelmemesi için aşağıdaki örneğimizde insanlara iki yasaklama vardır:

Kış havasına bakıp yola çıkma,
Yaz havasına bakıp yolundan kalma. (1136)

Aşağıdaki örneğimizde ise insanın dilini ve elini nerelerde sakınması gerektiği belirtilmektedir:

Savaşda dilün sağın,
Dernekde elün sağın. (1385)

Günlük yaşamda en fazla uyarıcı olarak kullanılan manzum atasözlerinden biri olan aşağıdaki örneğimizde de insanları tanımak için ipucu verilmekte ve gereken uyarı yapılmaktadır:

Suyun çağlamıyanı,
İnsanın söylemiyenı. (1434)

* * *

Atasözlerimiz genel olarak yasaklama ve uyarı bildirirken, yukarıdaki örnekler değişik konularda olmak üzere ayrıca kesin bir yasaklama ve uyarı içererek insanları daha dikkatli olmaya davet etmektedir.

15. MANZUM ATASÖZLERİNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ

Halk biliminin incelendiği konulardan olan geçiş dönemleri, bir insanın; doğumu, evlenmesi ve yaşama gözlerini yummasıyla oluşan süreçtir. Bu aşamalardan önce, esnasında ve sonrasında birtakım kalıplaşmış davranış biçimleri oluşmuş ve bugün âdet adıyla tanımlanan bu davranış biçimleri manzum atasözlerimize de konu olmuştur. Aşağıda geçiş dönemleri ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

a. Doğum

İnsan hayatının başlangıcı olan doğum etrafında birçok âdet oluşmuştur. Yeni bir canın dünyaya gözlerini açması, başta ailesi olmak üzere, yakın çevresi tarafından da mutlulukla karşılanmakta ve olay öncesinde, esnasında ve sonrasında üzerlerine düşen görevler yerine getirilmektedir. İşte bu, *üzerine düşen görevler* âdetlerimiz tarafından belirlenmektedir. İncelediğimiz metinlerde yer alan bu konuyla ilgili birkaç örneği aşağıya alıyoruz.

Aşağıdaki örnek metnimizde kız çocuğunun doğum konusu işlenmiştir:

Bir kızın doğumu babasının evinde olmalı,
Cenazesi kocasının evinden çıkmalı. (451)

Halk arasında doğum öncesi âdetlerimiz içerisinde yer alan ve çeşitli belirtilerin çocuğun cinsiyetini gösterdiği inancı, aşağıdaki örneğimize de konu olmuştur. Bu örneğimiz “Sabahın tanı kızarırsa, bil ki gelinin oğul doğuracak; akşamın tanı kızarırsa, bil ki evine düşman gelecek.” anlamına gelerek bunu desteklemektedir:

Ertengî tanın kızarsa, kelnîn ul taptı bil;
Keşkî tanıñ kızarsa, üyînnî caw şaptı bil. (812)

b. Evlenme

İnsanın karşı cinsten biriyle hayatını birleştirmesi birtakım kurallar çerçevesinde yerine getirilir. Evlik öncesinden, sonrasına uzanan bu kurallar bütünü,

bugün yazılı hukuk kurallarıyla sağlanırken, geçmişte bu görevi atasözlerimiz üstlenmiştir. Bu konuyla ilgili bir bildirisinde İsmail Engin örnekler vererek şu tespiti yapar: “Hukuk kuralları gibi atasözleri de otorite taşırlar... Nitekim yukarıda örneklerini verdiğimiz kimi atasözleri de bu güç içinde etkin yerini almıştır.” (Engin, 1988: 139).

İnsan hayatının en önemli aşamalarından biri olan evlilik, manzum atasözlerimize de yansımıştır. Burada evliliği tavsiye eden metinler olduğu gibi, evliliğin çeşitli durumlarıyla ilgili ikazlar da bulunanlar da vardır. Aşağıya örnek metinleri alıyoruz.

Aşağıdaki örneğimizde evlenmeden önce, evlenilecek hanımla ilgili olarak dikkat edilmesi gereken bir durum olarak, hanımın dul olmaması gösterilmektedir. Dul olması hâlinde olacaklar belirtilmektedir:

Alma karının dulunu,
Peşine gelir kulunu,
Senden yer senden içer,
Kendine yığar pulunu. (169)

Evlenilecek olan bayanda aranılacak hususlardan biri aşağıdaki örneğimizde de konu edilen iyi bir aileye sahip olmasıdır. Zira ileride kötü sonuçlar ortaya çıkabilir:

Alma soysuzun kızını,
Sürer anası izini. (171)

Yine aşağıdaki örneğimizde de evlenilecek bayanın, özellikle annesinin bütün yönleriyle araştırılması gerektiği, zira onun özelliklerinin bir bölümünün kızında varolabileceği uyarısı yapılmıştır:

Anasına bak kızını al,
Kenarına bak bezini al. (198)

Aşağıdaki örneğimizde ise evlenilecek bayanın hiç evlilik başından geçmemiş biri olması konu edilmektedir:

Atın olursa tay al,
Karın olursa kız al. (259ğ)

Her genç kızın hayali, beyaz gelinliği giymek ve mutlu bir yuvaya sahip olmaktır. Aşağıda örneğimizde bu konu işlenmektedir:

Bir eve bir baca,
Bir kıza bir koca. (447)

Erken yaşta evliliğin bazı sakıncaları olduğu gibi, böyle durumlarda özellikle ailenin meyvesi olan çocukların dünyaya gelmesiyle evlilik taçlandırılmış olur. Aşağıdaki örneğimizde bu husus konu edilmiştir:

Erken evlenen döl alır,
Erken yola çıkan yol alır. (805)

Evlilik insana birtakım sorumluluklar yükler. İnsanın bekâr hâline benzemeyen bu durum aşağıdaki manzum atasözümüzde mizahî bir dille sunulmuştur:

Evli olup ev halinden bilesin,
Bekâr olup hangır hangır gülesin. (847)

b1. Çeyiz

Evlilik öncesi, genç kızın hazırladığı her türlü eşyadan oluşan çeyiz, manzum atasözlerimize de konu olmuştur. Aşağıdaki örneğimizde de çeyizin hazırlanması için gerekli bir zamanın olduğu, şayet çeyiz hazırlamak için gerekli olan bu sürenin olmaması hâlinde çeyizin oluşamayacağı mecaz sanatıyla beraber işlenmiştir:

Ana gezer, kız gezer,
Bu çeyizi kim düzer. (184)

Belki de çeyizi en güzel konu edinen aşağıdaki örneğimizdir. Kız çocuğunun doğumuyla, onun çeyiz hazırlıkları başlamaktadır:

Kız beşikte,
Çeyiz sandıkta. (1142)

b2. Dünür Gitme

Evliliğe giden yolda ilk atılan adımlardan dünür giderek kız istemek, geleneğimizin yapı taşlarından. Bu süreçte gelin adayı da kendini güzel göstermek

için elinden geleni yapar. Aşağıdaki örneğimizde de görüleceği üzere kız, istenirken güzeldir:

At beslenirken,
Kız istenirken. (1144a)

Kültürel hayatımızın düsturlarından biri de hayırlı işlerin fazla uzun tutulmamasıdır. Bunda amaç, gelebilecek her türlü olumsuz durumdan kaçınmaktır. Aşağıdaki örneğimiz, “Kayış kesersen ince ve düz tasma yap, kız istersen arasını kesmeden iste.” anlamına gelerek kız isterken de bu düsturun işletilmesini istemektedir:

Kayış tilseñ tasmala,
Kız tileseñ basmala. (1106)

b3. Düğün

Evliliğin, çevreye duyurulması düğün merasimi ile olur. Manzum atasözlerimize de yansıyan bu durum aşağıdaki örneğimizde de görüleceği üzere, düğüne gelen misafirlerle gerçekleşir:

Düğün el ile,
Harman yel ile. (698)

Düğünün en önemli özelliği eğlencenin olmasıdır. Dolayısıyla aşağıdaki örneğimizde de konu edildiği üzere düğünde eğlenilir, ölümden yas tutulur:

Toyunki oynamagdır,
Yasunki ağlamagdır. (1477)

c. Ölüm

İnsan hayatının son buluşu anlamına gelen ölüm etrafında birçok âdet oluşmuştur. Ölüm öncesinde yapılanlar, ölüm sırası ve belirtileri, ölüm sonrasında yapılanlar diye başlıklara ayrılabilir. Bu konular manzum atasözlerimizde de işlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz aşağıda bu konuyu örneklerle değerlendireceğiz.

Ölüm kişinin dünyadaki statüsü üzerine, başa gelen bir durum değildir. Dünyada insanın elde ettiği bütün kazanımlar o günün gelişini erteleyemez. Aşağıdaki metnimiz bu durumu örneklendirmektedir:

Anan güzel idi, hani yeri,
Baban zengin idi, hani evi. (191a)

Yine ölüm kişinin, yaşına bakmaz. Çocuk olsun, genç olsun, orta yaşlı olsun ya da yaşlı olsun, her zaman gelebilir. Aşağıdaki örneğimizde bu durum işlenmiştir:

Az yaşa çok yaşa,
Akibet gelir başa. (338)

Aşağıdaki örneğimizde ise ölüm bir köprüye benzetilerek her canın ondan geçeceği hatırlatması yapılmıştır:

Badé ki, şerabdır hérkés ondan içmélidir,
Ölmék ki, bir köprüdür, hér kim orda keçmélidir. (354)

Aşağıdaki örneğimizde insanın uzun yıllar yaşaması, onun ölmeyeceği anlamına gelmeyeceği konusu açıkça belirtilmektedir:

Büyük kızın sonu gelin,
Uzun ömrün sonu ölüm. (499)

İnsanın bedende bulunan canı, bedenine sınırsız sürede tahsis edilmemiştir. Onun bir süresinin olduğu aşağıdaki örneğimizde hatırlatılmaktadır:

Can gövdeye mülk değil,
Kulak başa yük değil. (505)

İnsanda varolan sebep bulma alışkanlığının bir örneği de aşağıdaki metnimizde yer almaktadır:

Ecel geldi cihane,
Baş ağrısı bahane. (715)

Aşağıdaki örneğimizde ise insanın ancak yaşam süresi bitince bu dünyadan ayrılacağı belirtilmiştir:

Hasta olan iniler,
Vadesi dolan gider. (967)

İnsanın ölümüyle birlikte geride bıraktığı maddî varlıklar, çocuklarına kalır. Genelde paylaşılan bu varlıkların her insana fayda vermeyeceği aşağıdaki örneğimizde ifade edilmiştir:

Miras her adama yaramaz,
Yarasa da hacı ağa olamaz. (1228)

Her insanın bu dünyadan ayrılışı farklı olmaktadır. Bu konu aşağıdaki örneğimizde işlenmiştir:

Ölüm var, ölüm kimi,
Ölüm var, zülüm kimi. (1328)

* * *

İnsan hayatının önemli dönemleri şüphesiz geçiş dönemleri adını verdiğimiz doğum, evlenme ve ölümdür. Bu dönemlerin her biri başlı başına âdet ve geleneklerle kuşatılmış ve kültürel yapımızın önemli noktalarından birini oluşturmuştur. Yukarıdaki örneklerimizde de bu dönemlere özgü uyarılar, yasaklamalar ve bilgilendirmeler yer almıştır.

16. HALK HEKİMLİĞİNİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

İnsan varolduğu günden bu yana sağlığın yanında hastalıkları da varolmuştur. Hastalıklarına çare arayan insanlar tıp bilimini geliştirirken uzun denemelerine dayanarak halk hekimliğini de oluşturmuşlardır. Bu yönde birçok hastalığa çeşitli çareler aranmış ve faydası görülen uygulamalar da, halk arasında uygulanarak bugünlere gelmiştir. Hastalıklarla ilgili manzum atasözlerimiz, halk hekimliğinin atasözlerine de yansıdığını göstermiştir. Aşağıdaki örnekler bu durumu örneklendirecektir.

Aşağıdaki ilk örneğimizde acının acıyı, suyun ise sancıyı geçirdiği belirtilmektedir.

Acı acıya,
Su sancıya. (13)

Aşağıdaki örneğimizin ilk mısrasında ise, ağrılar içerisinde en kötü ve çekilmesi zor olanın göz ağrısı olduğu işlenmiştir:

Ağrılarda göz ağrısı,
Her kişinin öz ağrısı. (86)

Yine aşağıdaki örneğimizde ise yüksek yerlerde yatarak insan bünyesine dokunacak rüzgârın zarar vereceği uyarısı bulunmaktadır:

Alçak yerde yatma sel alır,
Yüksek yerde yatma yel alır. (142)

Aşağıdaki örneğimizde de insan vücuduna ve psikolojik durumuna dair bilgilendirme vardır:

Ayağını sıcak tut, başını serin,
Gönlünü ferah tut, düşünme derin. (308)

Aşağıdaki manzum atasözümüzde ağrıların boyutuna göre tedavi şekli önerilmektedir:

Az ağrıyı aş basar,
Çok ağrıyı iş basar. (321)

Yeterli ölçüde beslenmenin vücudu zinde tuttuğunu aşağıdaki metnimiz örneklendirmektedir:

Az yeyérém, görmérém hékimi,
Düz dolanaram, görmérém hakimi. (340)

Beslenme ile ilgili aşağıdaki örneğimizde yine dert sahibi olmamak için bir uyarı vardır:

Çiğ et, et getirir,
Çiğ ekmek dert getirir. (832a)

İnsan istediğini, istediği kadar yemelidir. Zira her şeyin aşırısı zarar verebildiği gibi böyle bir durumda da aşağıdaki örneğimizde olduğu gibi zarar görebilir:

İstenmeyen aş,
Ya karın ağrıtır, ya baş. (1039)

Aşağıdaki örneğimiz, “Karnın ağrırsa ağzını yemekten menet, gözü ağrırsa elini ovuşturmaktan menet.” anlamına gelerek karın ve göz ağrısının tedavi şeklini belirtmektedir:

Karnıñ avursa awuzuñ tıy,
Közüñ avursa koluñ tıy. (1095)

İnsanın mevsim değişikliğine göre hastalanmaması için, nasıl davranması gerektiğini aşağıdaki örneğimiz uyarıyla bildirmektedir:

Kışın taşa oturma,
Yazın yaşa oturma. (1138)

Aşağıdaki son örneğimizin anlamı, “Soğan hastalandırır, sarımsak hastalığı alır.” olup metnimiz, yine soğanın zararını, sarımsağın faydasını konu etmektedir:

Sohan avruv salır,
Sarsmak avruv alır. (1414)

* * *

Sağlık insan yaşamının devamı için en önemli ve vazgeçilmez ilk şarttır. Bu ilk şartın ardından sağlığın korunması için gerekenlerin yapılması gelir. Yukarıdaki örneklerimizde de insanın önce sağlığına dikkat etmesi vurgulanırken; şayet sağlığın herhangi bir nedenle bozulması hâlinde, düzeltilmesi için yapılması gerekenler belirtilmektedir.

17. GURBETİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Anonim halk edebiyatının birçok türüne konu olan gurbet, manzum atasözlerimize de konu olmuştur. Genelde vatandan, yaşanılan bölgeden, eş-dosttan ayrılış anlamına gelen gurbet; beraberinde yalnızlığı, acıyı ve özlemi de getirmiştir. Hem gurbete giden için, hem de geride kalanlar için özlem dolu günleri kapsayan bu dönem manzum atasözlerimizde pek hoş karşılanmamış ve hatta aşağıdaki örneğimizde görüleceği üzere, gurbetin adının bile kötü olduğu tanımlaması yapılmıştır:

Gurbet,
Adı bet. (927)

Yine, aşağıdaki örneğimizde gurbetin hüznün dolu günlere vesile olduğu düşünülerek, gurbete kız verilmesi bile tasvip edilmemektedir:

Gurbete (ırağa) kız verme yiter gider,
Denize taş atma batar gider. (928)

* * *

Atasözlerimizde işlenen konulardan biri olan gurbet, yukarıda iki farklı metnimizle örneklendirilmiş ve gurbete özgü özlem ve hasrete dikkat çekilmiştir.

18. SİHRİ KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

İnsanlar doğal olarak karşılayamadıkları isteklerini karşılamak için çeşitli yollara başvururlar. Bu yollardan biri de sihir yaptırmalarıdır. Türk kültüründe çok eskiye dayanan temelleri olan ve ırk adı verilen ve hatta ırg bitik adıyla kitaplar yazılan sihir, Şamanizmde şamanın asıl görevleri arasındadır. Sosyal yaşamda çeşitli şekillerle hâlâ icra edilen sihir, manzum atasözlerimizde işlenen konular arasında da karşımıza çıkmıştır.

Aşağıda tespit ettiğimiz ilk örneğimizde, sihir sonucunda oluşturulan muskanın sonuç vermediği konusu işlenmiştir:

Allah'tan sıska,
Ne yapsın muska. (161)

Bugün birçok insan tarafından sakıncalı görülen sihir, tamamen de ortadan kalkmış değildir. İnsanlar sağlıktan, sevdaya kadar her türlü konuda sihre başvurabilmektedir. Aşağıdaki örneğimiz de, bu çelişkili durumu konu edinmektedir:

Fala inanma,
Falsız kalma. (861)

* * *

Yukarıdaki örneklerimize Türk kültürünün bir parçası olan sihir değişik yönleriyle yansımıştır.

19. HAYVANLARI KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Manzum atasözlerimizde içerik olarak yer alan unsurlardan biri de hayvanlardır. Türk atasözlerinde yer alan hayvanlar, araştırmacıların dikkatini çekmiş ve atasözlerindeki hayvanlarla ilgili yazılar kaleme alınmıştır. Bunların birkaçını şöyle sıralayabiliriz: Hayret M. Türmen hayvanlar ilgili atasözlerin bir bölümü derlemiş (Türkmen, 1963: 3174), Şükrü Elçin sadece at ile ilgili atasözlerini tespit etmiş (Elçin, 1963: 3189-3192) ve Vedat Kurukafa atasözlerinde yer alan hayvanların yüzdelik dilimini araştırmıştır (Kurukafa, 1991: 193-201). Ayrıca, Ahmet Yanar'ın hazırladığı atasözleri ve deyimlerde geçen hayvanlarla ilgili eserini de burada sayabiliriz (Yanar: 1997).

Biz de burada, manzum atasözlerinde yer alan hayvanların her birinden aşağıya örnekler alıyoruz. Buradaki hayvanların çoğu manzum atasözlerinin ana konusu olmayıp, genelde mecaz ya da çeşitli özellikleriyle benzetme sanatı içerisinde yer almışlardır. Bu durumun dışında olan ve manzum atasözlerine konu olan hayvanlar da vardır. Bunlar at, koyun, köpek, it ve kurttur. Biz bu başlık altında hayvanların büyük bölümü doğrudan manzum atasözlerimizin muhteva yapısını oluşturmadığı için değerlendirmede bulunmayarak, sadece hayvan adlarını değişik bir karakterde (bold) göstererek yetineceğiz.

Manzum atasözlerimizde 48 ayrı hayvan türü yer almıştır, bu hayvanlar şunlardır: Arı, arslan, at, ayı, baykuş, baz, bit, bülbül, çakal, çekirge, dana, deve, domuz, eşek, horoz-daz, inek, kaplan, karga, katır, kaz, keçi, kedi-papağan, keklik, koyun, köpek/it, kurbağa, kurt, kuzgun, kuzu, maymun, öküz, ördek, pire, serçe, sıçan, sinek, sivrisinek, şahin, tavşan, tavuk, tazi, tilki, turna, yılan.

1. Akrep:

Akraba idik **akrep** olduk biz bize,
Ayrı düştük bakmaz olduk yüz yüze. (119)

2. Arı:

Arı ile kalkan bal başına,

Sinekle kalkan bok başına. (212)

3. Arslan:

Arslan postunda,
Gönül dostunda. (230)

4. At:

Aç **at** yol almaz,
Aç it av almaz. (21)

Alma **alı**, atma **kırı**,
Yağızın binde biri,
İlle **doru** ille doru. (166)

At bulunur, meydan bulunmaz,
Meydan bulunur, **at** bulunmaz. (264)

5. Ayı:

Aş **ayuw** oynamaz,
Toymay öksüz cırlamaz. (241)

6. Balık:

Balık kokarsa tuzlanır,
Ya tuz kokarsa ne yapılır? (829a)

7. Baykuş:

Misafirin iyisi geçer, gider kış gibi,
Misafirin kötüsü oturur **baykuş** gibi. (1229)

8. Baz:

Baz bazla, kaz kazla,
Kel tavuk, topal horozla. (1110a)

9. Bit:

Enik büyür, it olur,
Yavşak büyür, **bit** olur. (1572a)

10. Bülbül:

Bülbül viranédén ötméz,
Baykuş viranédén getméz. (494)

11. Çakal:

Çakalın eniği kurt olmaz,
Aslanın yatağı yurt olmaz. (534)

12. Çekirge:

Bir sıçrarsın çekirge,
İki sıçrarsın çekirge,
Üçüncüde girersin ele. (457a)

13. Dana:

Eliyle hamur ovalar,
Gözüyle **dana** kovalar. (776)

14. Deve:

Deve adını sattırır,
Eşek odunu sattırır. (635)

Deve bir akçeye götür,
Deve bin akçeye getir. (637)

15. Domuz:

Domuz derisi post olmaz,
Eski düşman dost olmaz. (814a)

16. Eşek:

Ağaştan maşa bolmaz,
Eşekten paşa bolmaz. (5d)

Attan düşene yorgan döşek,
Eşekten düşene kazma kürek. (292)

Eşeği bağla,
İşini sağla. (820a)

17. Horoz-Daz:

Kaz kazla, **daz** dazla,
Kel tavuk, topal **horozla**. (1110c)

18. İnek:

Kadının uzun saçlısı,
İneğin öküz başlısı. (1068)

19. Kaplan:

İnsanın alacası içinde,
Kaplanın alacası dışında. (1031d)

20. Karga:

Ala **kargada** hakkım olsun,
Alamazsam gözümü oysun. (131)

21. Katır:

Deve ırağına,
Katır dırnağına. (638)

22. Kaz:

Dadmamısan **kaz** étini,
Né bilésén lézzétini? (578)

23. Keçi:

Keçi derisi post olmaz,
Eski düşman dost olmaz (814h)

24. Kedi-Papağan:

Gönül düştü **kediye**,
Kedi düştü **tûtüye**. (914a)

25. Keklik:

Avrat var ki arpa ununu aş eyler,
Avrat var ki **keklik** başını yaş eyler. (1065c)

26. Koyun:

Alçacık eşek binmeğe kolaydır,
Yünlüce **koyun** yolmaya kolaydır. (140b)

Bağ alma bağlanarsan,
Dağ alma dağlanarsan,
Koyun al, yağlanarsan. (357)

27. Köpek/ İt:

Akı **köpeğ**e atarlar,
Karayı yemeğ e katarlar. (101)

Atda ayag gerek,
İtde guyruk gerek. (285)

28. Kurbağ a:

Ağ a ağ a, girdi bağ a,
Bir kuş tutdu o da **kurbağ a**. (62)

29. Kurt:

Ayrılgannı ayu aş ar,
Bölüngennı **börü** aş ar. (317)

Borinin kuş i tiş te,
Kiş inin kuş i iş te. (476)

Her gün gezen kı rda,
Bir gün uğ rar **kurda**. (983)

30. Kuzgun:

Ya devlet baş a,
Ya **kuzgun** leş e. (1537)

31. Kuzu:

Geç miş e mazi,
Yenmiş e **kuzu**. (885)

32. Maymun:

Maymun aynaya bakar,
Kendi lakabını takar. (1223)

33. Öküz:

İ gid ölér ünü kalar,
Öküz ölér gönü kalar. (270o)

Ek tohumun arısını bitmezse bitmesin,
Koş **öküzün** irisini çekmezse çekmesin. (726)

34. Ördek:

Ördek ördekle, kaz kazla,
Kör tavuk kör horozla. (1110f)

35. Pire:

Mart içeri,
Pire dışarı. (1217)

36. Serçe:

Adam adama gerek olur,
İki **serçeden** börek olur. (41)

37. Sıçan:

Evli evinde,
Çüyli çüyünde,
Sıçan deliginde. (846)

38. Sinek:

Sarı **sinek** meleşen olur,
Kahpe karı güleşen olur. (1384)

39. Sivrisinek:

Anlayana **sivrisinek** saz,
Anlamayana davul zurna az. (205)

40. Şahin:

Dévé büyükdür, ot yeyér,
Şahin kiçikdir, ét yeyér. (1437a)

41. Tavşan:

Tavşanı tazı tutar,
Çalımı avcı satar. (1462)

42. Tavuk:

Tavuk var, kazdan güzel,
Gelin var, kızıdan güzel. (1463)

43. Tazı:

Déymé **tazı**ya,
Kaçar kazıya. (652)

44. Tilki:

Geçme namert köprüsünden koy, götürsün su seni,
Yatma **tilki** gölgesine, daha iyi aslan parçasın seni. (884)

45. Turna:

Durna geldi, duluñı aç,
Gaz geldi, gapıñı aç. (693)

46. Yılan:

El eliyle **yılan** tut,
Onu da yalan tut. (749)

Dev:

Bu arada özellikle halk anlatmalarımız içerisinde yer alan masallarımızda görmeye alıştığımız olağanüstü varlıklardan olan dev; manzum atasözlerimizde de karşımıza çıkmıştır. Hayallerimizde büyük yapısıyla yaşayan devler manzum atasözlerimize de bu yapısıyla yansımıştır. Aşağıdaki örneğimizde de görüleceği üzere bir evdeki problemlerin büyüklüğü bin devin problemine eşit olduğu benzetmesi yapılmıştır:

Bir ev,
Bin **dev**. (445)

20. HALK MUTFAĞINI KONU ALAN MANZUM ATASÖZLERİ

Manzum atasözlerimize konu olan diğer bir unsur ise Türk mutfağını oluşturan yemekler, sebzeler, meyveler, tatlılar, vb. yiyecek ve içeceklerdir. Bu unsurlar genellikle manzum atasözlerimizde bir benzetme ya da mecaz unsuru olarak kullanılmış, kendi öz anlamlarıyla kullanılmamışlardır. Bu durumun dışında olanlar da vardır: Bal, hamur, incir, kebab, kımız, sarımsak, vb. Aşağıda halk mutfağı ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

a. Yemekler ve Çeşitli Yiyeceklerle İlgili Manzum Atasözleri

Manzum atasözlerimiz içerisinde yemek kültürümüz ve çeşitli yiyecekler yer almıştır. Bunlar, aş, börek, bulgur, hamur, kavurga, kebab, peynir, pirinç, sarımsak, sirke, soğan, tarhana, yağ, yoğurt, yumurta ve zeytin olup aşağıda ilgili örnekler alfabetik olarak yer alacaktır:

1. Aş:

Avrat var, arpa unundan **aş** yapar,
Avrat var, buğday unundan keş yapar. (1065b)

2. Börek:

Unun çoksa çörek et,
Yağın çoksa **börek** et. (1493)

3. Bulgur:

Alışına verişim,
Tarhana **bulgur** aşım. (147)

4. Hamur:

Hamuru yoğur ekmek olsun,
Pamuğu eğir iplik olsun. (957)

5. Kavurga:

Kar susuzluk kandırmaz,
Kavurga karın doyurmaz. (1143)

6. Kebab:

Erbabi **kebab** yer,

Budalasi kabak yer. (796)

7. Peynir / Katık:

Aç insan **katık** istemez,
Uykusuz baş yastık istemez. (26)

Peynir ekmek,
Hazır yemek. (1639a)

8. Pirinç-Zerde:

Sade **pirinç zerde** olmaz,
Bal gerektir kazana;
Baba malı tez tükenir,
Evlat gerektir kazana. (1374)

9. Sarımsak:

Sohan avruv salır,
Sarsmak avruv alır. (1414)

10. Sirke:

Sirke küpünden,
Kadın kökünden. (1356ç)

11. Soğan:

Sofu **soğan** yemez,
Bulunca sapını komaz. (1410b)

12. Tarhana:

Tarhana tarlaya kadar,
Bulgur öğleye kadar,
Hamur akşama kadar. (1450)

13. Yağ:

Aşı pişiren **yağ** olur,
Gelinin yüzü ağ olur. (250)

14. Yoğurt:

Yoğurt dökülür, yeri kalır,
Ayran dökülür, neyi kalır? (1601)

15. Yumurta:

Yumurda olsa öyünün,
Armud sapına döner boynun. (1616)

16. Zeytin:

Zeytin, ekmek,
Hazır yemek. (1639)

b. Meyvelerle İlgili Manzum Atasözleri

Manzum atasözlerimize yansıyan bir diğer halk mutfağını oluşturan grup ise, meyvelerdir. Metinler içerisinde yer alan meyveler; armut, ceviz, elma, hurma, incir, karpuz ve üzüm olup aşağıda alfabetik olarak ilgili örnekler yer alacaktır:

1. Armut:

Armudu soy ye,
Elmayı say ye. (219)

2. Ceviz:

Cevizle ekmek yemesi,
Güzelle muhabbet etmesi. (523)

3. Elma:

Elmanın dibi göl,
Armudun dibi yol. (778)

4. Hurma-Yarma:

Ana besler **hurmayla**,
Eloğlu karşılar **yarmayla**. (181)

5. İncir:

Aydın yaylası,
İncir deryası. (313a)

6. Karpuz:

Karpızı yen kurtuldu,
Kabuğun yen tutuldu. (1096)

7. Üzüm:

Üzümü elde gör,
Çöpünü yerde gör. (1506)

c. Sebzelerle İlgili Manzum Atasözleri

Manzum atasözlerimize sebzeler de yansımıştır. Halk mutfağımızı oluşturan sebzelerden metinler içerisinde; fasulye, kabak ve patlıcan yer almıştır. Aşağıya ilgili örnek metinlerimizi alıyoruz:

1. Fasulye:

Fasulyanın yahnisi,
Gitsin gelsin aynisi. (865)

2. Kabak:

Taş **kabağa** değse de vay kabağın başına,
Kabak taş a değse de vay kabağın başına. (573c)

3. Patlıcan:

Ne biber, ne **patlıcan**,
Her elinde bir filcan. (1241)

ç. Tatlılarla İlgili Manzum Atasözleri

Manzum atasözlerinde karşılaştığımız bir diğer halk mutfağını oluştan grup tatlılardır. Metinler içerisinde yer alan tatlılar; baklava, bal, helva, muhallebi ve pekmez olup aşağıda ilgili örnekler alfabetik olarak yer alacaktır:

1. Baklava:

Fukaranın işi,
Baklava yerken kırılır dişi. (153b)

2. Bal:

Et ye su iç, **bal** gibi;
Bal ye su iç, yal gibi. (1582a)

3. Helva:

Ana ile kız,
Helva ile koz. (185)

4. Muhallebi:

Ters giderse insanın işi,
Muhallebi yerken kırılır dişi. (153c)

5. Pekmez:

Okkada **pekmez**,
O kadar sökmez. (1300)

d. İçeceklerle İlgili Manzum Atasözleri

Halk mutfağını oluşturan içeceklerden ayran ve kımız da manzum atasözlerimizde karşımıza çıkmıştır. Bunların yanında rakı da yeni bir unsur olarak metinler içerisinde yer almıştır. İlgili örneklere aşağıda yer verilecektir:

1. Ayran:

Ayran vér ayransıza,
Kalmaz bu dörén sizé,
Vakt olar ayran olar,
Vermézlér ayran sizé. (315)

2. Kımız:

Kızın kim aytırmaz,
Kımızın kim içmez. (1158)

3. Rakı:

Rakıya verip anırma,
Tütüne verip savurma. (1360)

e. Baharatlarla İlgili Manzum Atasözleri

Manzum atasözlerine yansıyan bir diğer halk mutfağını oluşturan grup da baharatlardır. Metinler içerisinde tespit ettiğimiz baharatlarla ilgili örnekleri aşağıya alıyoruz:

1. Biber:

Kabakta **biberin** var,
Her yerden haberin var. (1063)

2. Karabiber:

Ak ayranı ite dökerler,
Karabiberi ete dökerler. (95)

3. Tuz:

Tatsız aş **tuz** neylesin,
Akılsız başa söz neylesin. (1460)

D. MANZUM ATASÖZLERİNDE MİTOLOJİ

1. MANZUM ATASÖZLERİNDE RENKLER

a. Kara / Siyah

Türk kültürüne yer etmiş en önemli renklerden biri karadır. Özellikle Türk mitolojisinde olumsuzluğun sembolü olarak karşımıza çıkan kara rengi, birden fazla anlam ifade ederek kullanılmıştır.

Yönler ifade edilirken, kara rengi kuzeyi temsil etmiştir. Kuzey taraftan esen rüzgarlar karayel olarak, yeryüzü ise kara toprak diye adlandırılmıştır. Tabiattaki varlıkların yüceliğini ve korkunçluğunu ifade etmek için karadağlar, karasular, kara ormanlar, vb. söyleyişler kullanılan kalıplaşmış adlardır. Türklerde gök rengi olarak da kara rengi kullanılmıştır. Ayrıca kara budun ve kara halk milletin karşılığı olarak kullanılmıştır. Kara renginin olumsuz anlamlarının yanında; gözü kara deyiminde olduğu gibi cesareti ve yiğitliği de ifade ettiği olmuştur (Ögel, 1991: 431-450).

Kara renginin ifade ettiği anlamları Yaşar Çoruhlu şöyle sıralar: “1. Kuzeyde olan bir yer (şehir, ırmak, göl, vs.) ya da kuzeyde yaşayan bir topluluk. 2. Şiddet, güç ve yoğunluğu ve gerçeği vurgulamak için. 3. İyi ya da iyilik ilkesinin karşısında olumsuz ya da kötü olan ilkeyi belirlemek için. Yas, ölüm gibi insanın hayatında meydana gelebilecek üzüntü verici hususları ifade etmek için. 4. Olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirmeden iki farklı şeyi belirtmek için.” (Çoruhlu, 2002: 183).

Çevremizdeki varlıkları renkleriyle bütünleştirerek algılarız. Bilinçaltına yerleşen algılama biçimi, kara rengi için Türk kültüründe çoğu zaman olumsuz olmuştur. Biz bunu ilk yazılı kaynaklarımızdan bugünkü sözlü kültürümüz çizgisinde de takip edebiliriz. İnceleme konumuz olan manzum atasözlerinde de durum değişmemiş, kara rengi yukarıda özet olarak vermeye çalıştığımız anlam çerçevelerinin dışına çıkmamıştır.

Aşağıda örnek metinler üzerinde de bu durum görülecektir.

Aşağıdaki örneğimizde kara rengi iftira anlamında kullanılmıştır. Burada kara renginin üzerinde taşıdığı olumsuz anlam yine karşımıza çıkmıştır:

Er gereden gorgar,
Övred agdan gorgar. (793)

Aşağıdaki örneğimizde de yine kara renginin olumsuz bir anlamla karşımıza çıktığı görülmektedir. Burada, yiğit ve cesur davranılmaması sonucunda olumsuz durumların ortaya çıkacağı ve bu durumun kişinin yakınlarına da zarar vereceği belirtilmektedir:

Erdir adamı ağartan,
Erdir adamı karartan. (797)

Aşağıdaki örneğimiz ise, “Eri er eden kadındır, kara yer eden de kadındır.” anlamına gelmektedir. Burada hanımın davranışları sonucu eşinin kötü duruma düşmesi *kara yer* tanımlamasıyla verilmektedir. Yine kara rengi olumsuz anlamıyla kullanılmıştır:

Eri ér edyénem heley,
Gara yer edyénem heley. (799)

Aşağıdaki örneğimizin ikinci mısrasında da kara rengi olumsuz anlam içerisinde kullanılmıştır:

Erkeğin eli kınası,
Kadının yüzü karası. (802)

Günlük hayatımızda sıkça kullandığımız aşağıdaki son örneğimizde de kara rengi olumsuz anlamıyla kullanılmıştır. Burada zamansız ve uygunsuz istekte bulunmak ve bunun karşılığını vermemek olumsuz durum olarak ortaya çıkarken, bu durumun olumsuzluğu kara rengiyle ifade edilmiştir:

İsteyenin bir yüzü kara,
İstemeyenin iki yüzü kara. (1041)

b. Ak / Beyaz

Türk mitolojisi ve Türk kültüründe en fazla yer bulan renklerden biri de beyaz rengidir. Başta temizlik ve arılığın sembolü olan beyaz rengi, yönlerden de batıyı temsil etmektedir.

Bahattin Ögel, bu rengi açıklarken, “Türklerde ‘aklık’ temizlik, arılıktır. Ululuktur. Yaşlılık, tecrübe ile dolu oluş ve bir kocalıktır, büyüklüktür. Devletin ululuk, adâlet ve güçlülüğünün bir sembolüdür.” der (Ögel, 1991: 377). Yaşar Çoruhlu beyaz renginin yaygınlığını gök renginin yerine geçerek, onu ikinci plana bırakmasına bağlayarak şu tespiti yapar: “Bu belki de Gök Tanrı kavramının yerini birçok Türk topluluğunda görülen Ülgen’in almasıyla ilgili olabilir; yani aslında ikinci dereceden bir tanrı olan Ülgen daha sonra Gök Tanrı’nın yerini almıştır.” (Çoruhlu, 2002: 190).

Beyaz rengi soyluluğu temsil ederken, devlet adamlarının elbise rengi olarak da kullanılmıştır. Bugün bile beyaz rengi akıllarda hep saflığı ve duruluğu canlandırmaktadır. Burada beyaz renginin ifade ettiği anlama kısaca değindikten sonra, manzum atasözlerimize beyaz renginin nasıl yansıdığını örnekler üzerinde göstereceğiz.

Aşağıdaki örnek metnimizde ak rengi olumlu, kara rengi olumsuz anlamda kullanılmış, iyi ve kötünün dar günde belli olacağı belirtilmiştir:

Ak bacak, kara bacak,
Geçitte belli olacak. (96)

Aşağıdaki örneğimizde yine, ak rengi olumlu anlamda kullanılmıştır. Burada mutlu ve huzurlu zaman anlamında kullanılan ak rengi, yukarıda temas ettiğimiz mitolojik anlamına uygun olarak karşımıza çıkmıştır:

Ak gün ağartır,
Kara gün karartır. (97)

Aşağıdaki örnek metnimizde de insanların karakter özelliklerinin, ait oldukları soya benzediği ifade edilirken, yine iyi ve kötü karakterin tanımlanması ak ve kara rengiyle olmuştur:

Ak şeker, kara şeker,
Bir damar soya çeker. (99)

Aşağıdaki son örneğimizde de kış mevsimi giyeceğinin beyaz olmasının abesliği ortaya konulmaktadır. Burada da renklerin mevsimlerle özdeşliği ve beyaz renginin yaza ait olduğu sonucunu çıkarabiliriz:

Akılsızın şaşkını,
Beyaz giyer kış günü. (1635a)

c. Sarı

Türk mitolojisinde karşımıza çıkan bir diğer renk sarıdır. Genel olarak sarı rengi Türk kültüründe olumlu anlamlar içermemektedir. Sarı rengi, “Yalnızca tabiat ve bahardaki çiçek tasvirlerinden zevkle ve istenerek kullanılır. Aslında sarı, bir Çin imparatorluk rengidir.” (Ögel, 1991: 479).

Bununla beraber sarı renkli elbiseler Uygurlarda bir Buda rahibini akla getirirdi. Kötülük ve felaketin sembolü olarak da sarı rengi kullanılmıştır. Hastalığın sembolü olan sarı rengi, bugün bile benzin sararmış deyiminde karşımıza çıkmaktadır (Ögel, 1991: 479-491).

“Dünya şemasında Türklerde sarı renk merkezin rengi olarak (yağız ya da kara renk yanında) kabul edilmiştir. Toprağın, yani yaşanan ülkenin rengidir.” (Çoruhlu, 2002: 193).

Buradaki açıklamalardan anlaşılıyor ki, sarı rengi genellikle olumsuz anlamlar içinde kullanılmıştır. Kültürel öğelerimizden olan manzum atasözlerimizde de sarı renginin bu anlamlar çerçevesinde kullanıldığı aşağıdaki örneklerde görülecektir.

Aşağıdaki ilk örneğimizde sarı renginin olumsuz anlamda kullanıldığı görülmektedir. Burada insanın başına olumsuz bir durum geldiğinde yüzün sarardığı konu edilerek, sarı renginin olumsuz anlamı ortaya konulmuştur:

Acığ geli üz saralı,
Acığ gider üz karalı. (15)

Yine, aşağıdaki örneğimizde benzin sararması deyimini olumsuz anlamda kullanılırken, burada kara rengi de olumsuz anlamda kullanılmıştır:

Aç ölmez gözü kararır,
Borçlu ölmez benzi sararır. (32)

Aşağıdaki örneğimizde de, sarı renge sahip hiçbir şeyin tam, düzgün, sağlam olmadığı belirtilerek, bu rengin olumsuzluğu gözler önüne serilmiştir:

Alma sarı, satma sarı,
Kapındaysa tutma sarı. (170)

Aşağıdaki son örneğimizde de sarı rengi bir sineği niteleyerek onun olumsuz yönünü ortaya çıkarmıştır:

Sarı sinek meleşen olur,
Kahpe karı güleşen olur. (1384)

ç. Al/ Kırmızı

Varlıkların algılanmasını sağlayan en önemli unsur, somut varlıklarının yanında, renkleridir. Her rengin kendi anlam sınırları vardır ve bu anlam sınırları kültürden kültüre de değişmektedir.

Türk kültüründe kırmızı, kızıl ve al rengi bazı dönemlerde farklı kabul edilmekle birlikte algılama yakınlığı, onları çoğu zaman aynı noktada birleştirmiştir. Burada tek başlıkta ele almayı uygun gördük.

Kırmızı ana yönler ifade edilirken güneyi temsil etmiştir.

Türklerde kırmızı rengin sembolü veya benzeri kan idi. Ergenlik ve mutluluk rengi olmakla birlikte düğün ve gerdek rengidir de. İnsan vücudu kırmızı renkle betimlenmiştir. Selçuklulardan bu yana kırmızı başlıklar ve bayraklar kullanılmıştır. Savaş ve zafer kızıl renk ile sembolize edilmiştir (Ögel, 1991, 417-429).

Bunun yanda kızıl rengi altın rengi ile kızıl elma efsanesinde karşımıza çıkar. “Kızıl elma ya da altın küre, Türklerin dünya hakimiyeti idealinin bir simgesi olarak anlaşılmıştır. Ve esas olarak ‘ulaşmak istenen gaye, amaç, yer’ anlamındadır.” (Çoruhlu, 2002: 186).

Türk kültüründeki yerini özetle çizmeye çalıştığımız kırmızı rengi, manzum atasözlerimizde de bu sınırlar çerçevesinde karşımıza çıkmıştır. İlgili örnekler aşağıda yer alacaktır.

Aşağıdaki ilk örneğimizde al renkli elbise giyenin cazibeli olduğu belirtilirken, al renginin burada ergenlik ve mutluluğu üzerinde taşıdığı görülmektedir:

Al kigen alınır,
Sarı kigen salınır. (129)

Aşağıdaki örnek metnimizde yine Türk mitolojisine uygun olarak kan, al rengi ile nitelenmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Türklerde kırmızı rengin sembolünün kan olması burada manzum atasözümüzde işlenmiştir:

Ye tatlıyı iç suyu balgam olsun,
Ye eti iç suyu al kan olsun. (1582b)

d. Mavi

Türk mitolojisinde mavi, rengini gökten alarak gök mavisi şeklinde adlandırılmıştır. Bu renk ana yönlerden doğuyu temsil etmiştir.

“Gök rengi genellikle olumlu anlamları ifade eder. Bir unsura bu renk izafe edildiğinde o şey saygın bir öge haline gelir; örneğin eski Türkçe metinlerde geçen gök kurt, gök böri terimi bu hususa işaret eder. Gök renkli erkek kurt Gök Tanrı’nın bir simgesidir.” (Çoruhlu, 2002: 188).

Mavi rengi gökten ayrı düşünüldüğünde Manas Destanı ve Dede Korkut Hikâyeleri’nde olduğu gibi yas rengi olduğu görülmektedir.

Olumsuz kullanıldığı birkaç kaynak dışında mavi rengi, Türk mitolojisinde olumlu ve kutsal değerlerle bütünleşmiş bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kısa bilgilerle birlikte incelemiş olduğumuz metinler içerisinde yer alan mavi renginin ifade boyutları aşağıda yer alacaktır.

Aşağıdaki örneğimizde mavi rengi olumlu anlamıyla kullanılmıştır. Burada âdeta cazibe merkezi hâline gelen bu renk, olumluluğu üzerinde taşımıştır:

Alımı aldıldım,
Morumu soldurdum,
İlle mavili,
İlle mavili. (116a)

Aşağıdaki örneğimizde ise yukarıdaki örneğimizin aksine mavi rengi olumsuz anlamıyla kullanılmıştır. Burada mavi renginin olumsuz olarak karşımıza çıkmasında sarı rengi ile birlikte kullanılmasının etkisi vardır:

Sakal sarı, göz mavi, döl azgını;
Gece ayaz, gündüz bulut, yıl azgını. (1376)

e. Yeşil

Kaynağını doğadan alan yeşil rengi zaman zaman mavi rengi ile karışık kullanılmıştır. Yeşil daha çok yer kavramı içine girer ve genel olarak orman kültü daha

özel olarak da ağaç kültü ve dolayısıyla dünya ağacı ve hayat ağacı kavramlarıyla ilgilidir. Yeşil, Ülgen'in oğullarından birinin adıdır: Yaşıl Kan (Çoruhlu, 2002: 192).

Genellikle tabiattaki varlıkları tasvir ederken kullanılan ve bir tabiat rengi olan yeşil, Türklerin İslamiyete girişleriyle birlikte yeni bir boyut kazanmıştır.

Yeşil rengi her devirde Türk kültürünün renklerinden biri olmuş, yazılı ve sözlü kültür ürünlerine de yansımıştır. İncelemiş olduğumuz metinlerdeki yeşil rengi ile ilgili olanlar aşağıda yer alacaktır:

Aşağıdaki örneğimizde yeşil rengi türbeyi nitelerken karşımıza çıkmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere İslami inancın etkisiyle yeşil renginin kültürümüzde daha yaygın kullanılması buradaki örneğimizde yer almasının en önemli sebebi olmuştur:

Dışından baktım bir yeşil türbe,
İçine girdim tevbe Allah tevbe. (655)

Yine, aşağıdaki örneğimizde yeşil rengi yukarıda da belirtildiği gibi bir doğa rengi olarak karşımıza çıkmıştır:

Kadın var, karı toprak eder,
Kadın var, yeşili yaprak eder. (1065f)

İncelemiş olduğumuz metinler içerisinde; yukarıdaki renklerin dışında, mitolojik bağlantısı olmayan iki renk daha tespit edilmiştir. Bu renklerle ilgili örnekleri aşağıya alıyoruz:

Esmer:

Beyazın adı var,
Esmerin tadı var. (114ç)

Esmere al bağla,
Karşına geç ağla. (1088a)

Mor:

Aklımı aldurdım,
Morumu soldurdum. (116)

Allı allıya,
Morlu morluya. (163)

2. MANZUM ATASÖZLERİNDE KÜLTLER

a. Dağ Kültü

Türk mitolojisinde geniş yere sahip olan dağ kültü ile ilgili burada kısa ve öz bilgiler vererek metinlerimizle ilgili bağlantı kurmaya çalışacağız.

Geçit vermeyen yapısı ve yükseklikleriyle insanlar tarafından ululuk ve yücelik verilen dağlar, dünyadaki hemen hemen bütün milletlerin mitolojisinde karşımıza çıkmakta ve Türklerin Öteken'i gibi birçok milletin de kendisine özgü bir dağı veya tepesi olduğu bilinmektedir.

Abdülkadir İnan dağ kültü ile ilgili şu tespitleri yapar: “Yer – su ruhlarının en önemli mümessili dağdır. Şamanist Türklerde dağ kültü Gök Tanrı kültüyle ilgili bir kült olmuştur. Hunların eski vatanı olan Yeni-si-şan yahut Şan-din-şan sıra dağlarındaki Han-yoan dağı Hunların her yıl Gök-Tanrı'ya kurban kestikleri dağdı... Her boyun ve her oymağın kendine mahsus mukaddes ıduk dağı bulunduğu gibi boylardan kurulan büyük birliklerin de müşterek mukaddes dağları vardı. VII. yüzyılda bütün Türk boyları ve Gök Türk imparatorluğuna giren yabancı boylar için Ötüken dağının ve ormanlarının kült olduğu gerek Gök Türk ve gerek Uygur yazıtlarından anlaşılmaktadır... Bugünkü şamanist boyların ve oymakların her birinin özel mukaddes dağları bulunmakla beraber hepsinin ilâhilerinde Altay sıra dağları zikrolunmaktadır ki hepsi için müşterek kült sayıldığı aşikârdır (İnan, 2000: 48-50). Bu tespitlerin devamında İnan, mukaddes dağlar için kurban kesildiğini geniş bir şekilde açıklamaktadır.

Türk mitolojisinde ayrıca demir dağların da önemli bir yeri vardır. Türk milletinin varoluş mücadelesi Ergenekon Destanı'nda demir dağın eritilmesiyle sonuca ulaşır. Demir dağlarla ilgili Bahattin Ögel'in tespitleri şöyledir:

“Göktürk'lerin dişi kurtlu menşe efsanesinde, Demir-dağdan pek söz açılmaz. Fakat tam manası ile, Ergenekon efsanesinin daha güzel bir prototipidir.

Güney Sibiryâ ve Altay'daki Türk mitolojisinde Demir-dağlara çok rastlanır. Meselâ çocuklar bir taya biniyorlar. Tay çocukları aldığı gibi Demir-dağa götürüyor.” (Ögel, 1998: 59).

Demir dağların yanında altın ve bakır dağlar da Türk mitolojisinde önemli bir yer tutar. Ayrıca dağlar renklerine göre ala, gök ve kara renkleriyle bütünleşerek olumlu ve olumsuz anlamda kullanılmıştır.

Bu kısa bilgilerden kısaca şu sonuçlara varabiliriz. Türk mitolojisinde önemli bir yeri olan dağlar, fizikî konumlarının da etkisi ile kutsal sayılmış; Türk mitolojisine, sözlü ve yazılı kültüre genişçe yer etmiştir. Biz de incelemiş olduğumuz metinler içerisinde mitolojik bağlantısı olan dağ motifli örnekleri aşağıda irdelemeye çalışacağız.

Aşağıdaki ilk örneğimizde, dağın fizikî yüksekliği sebebiyle bir engel oluşturması ve buna bir çözüm yolu bulunması, bize Türklerin Ergenekon'dan çıkışlarını hatırlatmaktadır. Yine bir başka atasözümüzde “Dağ ne kadar yüce olsa da yol üzerinden aşar.” şeklinde olup bu bağlantıyı güçlendirmektedir:

Dağdan aşmaz yol olmaz,
Başa gelmez hal olmaz. (309e)

Türklerin yaşam sürdüğü coğrafya, kırsal kesim olup, dağlarla örülü ve karasal iklimin hakim olduğu alanlardır. Özellikle dağlık kesimlerde kış mevsiminin çetin geçmesi aşağıdaki örneğimize yansımıştır:

Dağ başına kış gelir,
İnsanın başına iş gelir. (579)

Aşağıdaki örneğimizde de dağ ile orman kültürünün bir arada kullanıldığını görüyoruz. Yukarıda da belirtildiği üzere Türklerin en eski kutsal dağı ve ormanı Ötüken'dir. Dağ çoğu zaman ağaç ile birlikte düşünülmüştür:

Dağ çalısız olmaz,
Yol delilsiz olmaz. (581)

Aşağıdaki örneğimizde ise gerçek anlamıyla düşündüğümüzde, dağ zirvelerinin dumanlı olması konu edilmiştir. Türk mitolojisinde dağlara kutsallık verilmesinin altında sislerle örülü görünüşüyle bir gizeme bürünmesinin etkisi de vardır. Aşağıdaki metinde ayrıca bir hayat tecrübesi ortaya konmuştur:

Er başından bun geder,
Tağ başından tuman geder. (791)

Türk kültüründe, özellikle göçebe hayat tarzı yaşamda dağların çok önemli bir yeri vardır. Sadece hayvanlarının getirisi ile hayatını sürdüren insan için elbette ova ve dağlar önemli olacaktır. Özellikle havaların ısınmasıyla birlikte, yeniden soğuyuncaya kadar, göçebe insanın dostu dağlar olacaktır. Ona türkü yakacak, onu yaren edinecektir. Aşağıdaki örneğimiz bu konuyu özetlemektedir:

Kışın ocak başı,
Yazın dağlar başı. (1137)

b. Su Kültü

İnsan hayatının biyolojik olarak devamı için en gerekli besin kaynağı sudur. Zira insanlar hep su kaynaklarının yanında yerleşmişler, oraları mekân edinmişlerdir. İnsan hayatı için, hatta bütün canlıların yaşaması için suya ihtiyaç vardır.

Suyun bu denli önemli olması, Türk mitolojisinde önemli bir yer tutmasını sağlamıştır. “Bunun için Göktürkler, Yer-su yani yer ve sular anlayış ve inanışına, büyük bir değer vermişlerdir. Onu kutlulaştırmış ve ona kişilik vermişlerdir.” (Ögel, 1995: 315).

Türk mitolojisinde, mukaddes suların olduğunu, suya and içildiğini, ebedî suların olduğunu, vb. burada sayabiliriz.

Türklerin yeni dinleriyle beraber su kültü izlerini uzun müddet muhafaza etmiştir. “Başkurtlar bir gölde veya ırmakta ilk defa yıkanmak isterlerse, elbiselerinden veya kuşaklarından bir iplik koparıp suya atarlardı.

Anadolu’nun birçok yerinde hıdırellez gününde kadın ve kızların Tanrı’ya dilekçe yazıp suya atma âdetleri tesbit edilmiştir.” (İnan, 1998: 492).

Sadece birkaç örnek ve çok kısa bilgiler vererek yetindiğimiz su kültü ile ilgili aşağıdaki örnekler üzerinde de kısa değerlendirmelerde bulunarak, manzum atasözü ile su kültü arasındaki bağı ortaya koymaya çalışacağız.

Aşağıdaki örneğimizde suyun halk hekimliğinde kullanıldığını görüyoruz. Bu uygulama biçimi yine suya verilen değer ile ilgili olup suyun yaşam kaynağı olma özelliğinin dışında bir başka görev için kullanıldığını göstermektedir:

Acı acıya,

Su sancıya. (13)

Aşağıdaki örnek metnimizde suya karşı insanlar uyarılmaktadır. Burada ise su kültürünün farklı bir yönü ortaya çıkmaktadır. Su, hatta akarsular çoğu zaman insanları yanıltmış, canların yitirilmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla başta türkü ve efsanelerimiz olmak üzere birçok kültürel ürünümüze bu durum yansımıştır:

Ağaca dayanma bükülür,
Suya güvenme dökülür. (47c)

Aşağıdaki örneğimizde ise yine su ile ilgili uyarılara rastlıyoruz. Burada ilk mısrada suyun çokluğundan bahsedilirken, ikinci mısrada suyun insan yaşamı için değeri konu edilmiştir:

Gün olur geçit vermez geçmeğe,
Gün olur su bulunmaz içmeğe. (1162a)

Aşağıdaki örneğimizde su kaynağı olarak kuyuların kullanıldığını görüyoruz. Kuyu kültürü bugün bile kırsal kesimde hayatın vazgeçilmezlerindendir. Burada daha çok mecazi anlamla kullanılan kuyu ve suyunun değeri konu edilmiştir:

Her kuyu,
İçilmez suyu. (988)

Aşağıdaki son örneğimizde suyun duru olması ve bu özelliğinin önemi konu edilmiş, yine burada suya verilen önem ortaya çıkmıştır:

Odunun kurusu,
Suyun durusu. (1280)

c. Ağaç Kültü

Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan diğer bir unsur ise ağaçtır. Biz burada ağaç kültü ile ilgili bilgileri kısa, öz ve bazen geniş bir konuyu bir kelime grubu veya bir cümle ile vermeye çalışacağız.

Başta Uygurların Türeyiş Destanı olmak üzere birçok metinde ağaçtan türeme motifiyle karşılaşırız. Burada ağaç bir anne konumundadır.

“Ötüken Ormanlarının (Ötüken yış) Gök Türkler ve Uygurlar devrinde bütün Türklerce mukaddes sayıldığını biliyoruz... Ormanın heyeti umumiyesi bir kült sayıldığı gibi bazı ağaçlar da ayrıca takdir edilir. Şamanistlerin en çok saydıkları ağaç kayın ağacı (Betula Tournef)dır... Kayın ağacı yalnız âyin törenine katılan bir unsur değil, fakat bizzat kendisine tapılan mukaddes bir ağaçtır.” (İnan, 2000: 62-64).

Bahattin Ögel de kutlu ağaçları şöyle sıralar: Ardıç, elma, kavak, çam, çınar ve kayın (Ögel, 1995: 472-475).

Ayrıca, Türk mitolojisinde tek ağaçlar da ayrı bir yer tutar.

Ağaçlarla ilgili atasözü ve deyimleri bir makalesinde bir araya getiren Azmi Güleç, ağacın Türk kültüründeki önemini ortaya koymak için şu tespiti yapar: “Türk tarihinin ana hatları dikkatle gözden geçirilirse, her şeyden önce Türklerin natüralist oldukları göze çarpar. Şu halde Türklerin ilk dinleri ‘tabiata tapmak’tı.” (Güleç, 1972a: 6228).

Bugün, Türk dünyasında ve Anadolu’da ağaç kültürünün hâlâ devam ettiğini görebiliriz. Buna bazı dağ ve tepelerde kutsal kabul edilen ve kesilmesi sakıncalı görülen ağaçlar ve bazı ağaçlara bez bağlayarak dilek tutma örnek olarak verilebilir. Biz aşağıda ilgili örneklerde kısa da olsa açıklamalarda bulunarak, burada özetle değindiğimiz ağaç kültürünü biraz açmaya çalışacağız.

Aşağıdaki örneğimiz, “İnsanın canı toprak, ağacın canı yaprak.” anlamına gelmektedir. Burada ağacın canının yaprakta olması konusu işlenmektedir. Bu konuyla ilgili Bahattin Ögel, “Türklerde yeni nesiller, köklü ve kaba ağacın, dalları ve yaprakları gibi görülmüşlerdir.” demektedir. Bu açıklamayı aşağıdaki metnimiz örneklendirmektedir:

Adamnı canı toprak,
Terekni canı çaprak. (51)

Aşağıdaki örneğimizde, Dede Korkut Hikâyeleri’nde gördüğümüz “Gölgelice kaba ağaç” ibaresi “kaba ağaç” olarak karşımıza çıkmıştır. Burada da âdeta ağaç, yavruları olan bir anneyi ve çokluğu sembolize etmektedir:

Kaba ağacın gürlemesi dal ile,
Koç yiğidin öğünmesi mal ile. (1062)

Aşağıdaki örneğimiz ağacın fizikî görünümü üzere kurulmuş gibidir. Ancak uzun ağaçlar, özellikle “bay terek” adı verilen göğün direği gibi kabul edilen ağacı hatırlatmaktadır:

Uzun ağaç yel ağacı,
Kısa ağaç gül ağacı. (1498)

c1. Çam

Yukarıdaki örneğimizin varyantı olan aşağıdaki metinde ardıç ağacının yerini çam ağacı almıştır. Çam da Türk mitolojisinde kutsal ağaçlardandır. Kuzey Türk coğrafyasında daha çok çam ağacı ön plana çıkmıştır. “Altay destanlarında dünya ağacı veya gök direği bir çam idi. Halbuki bu dünya ağacı, Türk mitolojisinde kayın ve bazan da kavak idi. Yani kuzeye doğru çıkıldıkça, efsaneler ile masallarda, çam ağacı önem kazanıyordu.” (Ögel, 1995: 477).

Çam odununun özü mü olur,
Çingenenin sözü mü olur? (211b)

c2. Ardıç

Türk mitolojisindeki bazı kutlu ağaçlar hakkında Bahattin Ögel bilgi verirken ardıç ağacı ile ilgili şunları söyler: “Ardıç sözü ve ağacı, eski Uygur yazılarından, güçlü ve öz Türk kesimlerinden derlemeler yapan Kaşgarlı Mahmud’a ve oradan da Anadolu’ya kadar gelir... Yine Uygur yazılarında, ardıç ve söğüt ile ilgili bir şiir görülüyordu.” (Ögel, 1995: 472-473).

Bu giriş cümlelerinden de anlaşılacağı üzere ardıç ağacı kutsal kabul edilmiştir. Bahattin Ögel bizim aşağıya aldığımız ardıçla ilgili örneğimizi vererek şunları söyler: “... deyişi de bir Anadolu atasözüdür. Gerçekten ardıç, dayanıklı bir ağaç değildir.” (Ögel, 1995: 472-473).

Ardıcın közü olmaz,
Yalancının sözü olmaz. (211)

Aşağıda Türk mitolojisi ile ilgisi olmayan, fakat incelediğimiz metinler içerisinde yer alan diğer ağaç çeşitleri birer örneğiyle yer alacaktır:

Söğüt:

Söğüdün közü,
Kadının sözü. (211ç)

Meşe:

Yoksulun sözü,
Meşenin közü. (211d)

Dut:

Dut gölgesi,
İt bölgesi. (1109a)

ç. Maden Kültü

Türk mitolojisinde önemli yeri olan maden kültü, aşağıda ayrı başlıklar altında özet bilgiler verilerek, manzum atasözlerimizden seçtiğimiz örnek metinlerle değerlendirilmiştir.

ç1. Demir:

“Eski Türklerde demircilik ‘kutlu’ bir sanâattı.” diyen Gökalp (1976: 399) Türklerin Ergenekon’dan çıkışını şöyle açıklar:

“Oğuzlar’la Gök Türkler’i ve tâbilerini dört yüz senelik esâretgâhları olan ‘Ergenekon’dan kurtaran da, bir demircidir. Bu hâlde, demircinin kutlu olduğunu ve şamanlık kuvvetine mâlik bulunduğunu gösterir.” (Gökalp, 1976: 340). Aslında demirin Türklerin hayatında bu kadar yer etmesinde Ergenekon’dan çıkışın çok büyük etkisi vardır.

Ayrıca Türklerin demir ayini yaptıkları da bilinmektedir. Bu ayin şöyle gerçekleştirilirdi: “Bir demir parçası nâr-ı beyza hâline gelinceye kadar ısıtılırdı. Demir bu hâle geldikten sonra İlhana mahsus ‘altun örs’ün üzerine konulurdu. İlhan altun çekici alarak bunun üstüne vururdu. Bundan sonra koşular, toylar ve şölenler yapılırdı.” Bu ayinin bir benzeri de yurda dışarıdan gelecek yabancının kötü ruhlardan arınması için bir demir parçasının üzerinden atlatılması şeklinde gerçekleştirilirdi (Gökalp, 1976: 342).

Türk mitolojisine özellikle demir dağ olarak yansıyan demir, Türklerin geçim kaynaklarından biri olan demircilik sanatıyla da günlük yaşamda etkisini bugünlere

kadar sürdürmüştür. Türklerin demir işlemedeki kökleri çok eskilere giden bu ustalığı, tecrübelerle de birleşerek atasözlerimize yansımıştır. Biz aşağıda örnekler üzerinde kısa açıklamalarla bu durumu değerlendireceğiz.

Aşağıdaki ilk örneğimiz, “Ağaç kessen, uzun kes, demir kessen, kısa kes; yontsan kısılar; dövsen uzar.” anlamına gelmektedir. Burada demir işlemeciliği anlatılırken uyarılarda da bulunmaktadır:

Ağaç kesseng, uzun kes,
Temir kesseng, kışha kes.
Cona barsang, kışharır,
Tüye barsang, sozulur. (56)

Yukarıda da değinildiği üzere demir ayını yapılırken demirin nâr-ı beyza hâline yani tavına gelmesi beklenirdi. Aşağıdaki örneğimizin ilk mısrasında da bu konuya temas edilmektedir:

Demir tavında dövülür,
Dilber çağında sevilir. (619)

Demir işçiliğindeki ustalıkları zirveye ulaşan Türkler, demiri her türlü eşya ve alette de ustalıkla kullanmışlardır. Yine, ordu millet yapısına sahip olan Türklerde savaş aleti olan kılıcın önemli bir yeri vardır. Aşağıdaki örneğimizde de bu önem kılıcın yapıldığı demirin kalitesiyle özdeşleştirilmiştir:

Eski pamuktan bez olmaz,
Kötü demirden kılıç olmaz. (816b)

ç2. Altın

Türk mitolojisinde demirin yanında altın da karşımıza çıkar. Bahattin Ögel’in kutlu dağları anlatırken, “Altay dualarında ise, yalnızca Altay dağları için, dua edilir ve yine Altay öğülürdü: ‘Güneş dolaşmaz Çelik dağ; ay dolaşmaz Altın dağ!’ Bunun gibi mitolojik bazı sözlerle öğülürdü.” (Ögel, 1995: 430) açıklaması, altının Türk mitolojisindeki yerini örneklendirmektedir.

Ayrıca Ögel, “Altın-dağ anlayışını, iki gelişme çağı içinde incelemek gerekir:

a) En eski Türk geleneklerinden gelen anlayış ve inanışlar. b) Buda dini veya diğer

yabancı dinler yolu ile gelen inanışlar.” diyerek altın kültünün Türklerin yaşamındaki eskiliğine dikkati çekmektedir (Ögel, 1995: 432).

Altın, Şu Destanı’nda da Altın Kan Dağı’nın ad alışıında karşımıza çıkar. Türk kültür hayatında kökleri eskilere dayanan altın madeni, rengi itibariyle de, çeşitli benzetmelere başvurularak kültür ürünlerimize yansımıştır. Biz de çalışmamız içerisinde altın ile ilgili örnekleri aşağıya alarak açıklamalarda bulunacağız.

Aşağıdaki örnek metnimizi, gerçek anlamıyla düşündüğümüzde, burada da altının bir başka yönü ortaya konulmuştur:

Altın yerde paslanmaz,
Taş yağmurdan ıslanmaz. (176)

Aşağıdaki örneğimizde altın, mecazi anlamda kullanılarak, Aydın ilinin ovasının verimliliği anlatılmıştır. Burada altın madeninin kıymetliliği bu benzetmeyi oluşturmuştur:

Aydın çukuru,
Altın çukuru. (313)

Yine aşağıdaki örneğimizde, çalışmak ve emeğin karşılığı altın madeniyle ifade edilmiştir:

Erçen koukan işine,
Altın takar dişine. (807b)

ç3. Bakır

Bakır madeni, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Kolay işçiliği nedeniyle birçok eşya ve alet bakırla yapılmıştır. Ancak bakırın Türk mitolojisindeki yeri daha çok bakır dağlar etrafında toplanmıştır.

“Bakır dağlar, yani ‘Çeş-tağ’, Türk mitolojisinde, önemli bir yer tutar. Bakır ve bakır dağlar, Oğuzlar ile Anadolu’da önemlerini kaybetmişlerdir. Ancak Bakır dağlar ile ilgili Kuzey destanlarındaki efsane motifleri, Anadolu’da da yaşamaktadırlar.” (Ögel, 1995: 433).

Anadolu’da önemini kaybeden bakır dağın Bahattin Ögel, Altay-Türk destanlarında şöyle tanıtıldığını belirtir: “Yerin altında, 9 deniz vardır. Hepsi bir yerde birleşirler. Bu 9 denizin birleştiği yerde ise yeryüzüne kadar yükselen bir Bakır dağ bulunur.” (Ögel, 1995: 102).

Bakır ile ilgili bu açıklamalardan sonra ilgili örneklerimiz aşağıda yer alacaktır.

Aşağıdaki örneğimizde, yer demire benzetilirken, gökyüzü bakıra benzetilmiştir:

Cer temîr,
Kök bakır. (520)

Yine aşağıdaki örneğimizde ise bakır ile kastedilen maddî varlık ya da paradır. Burada bakır, maddî değeriyle kullanılmıştır:

Yoksa bakır,
Olursun fakir. (1603)

ç4. Gümüş

Gümüş madeni ile ilgili olarak, Türk destanlarında yer alan bazı rüya tiplerini açıklarken Bahattin Ögel şu açıklamayı yapar:

“Rüyada ‘Dağlar’: Burada dağlarla ilgili, yalnızca bir örnek sunabileceğiz. Destanda, ‘Yiğit, sağ koltuğunda Altındağ’ı sol koltuğunda da Gümüşdağ’ı tutuyormuş’ Bu rüyada, beylik ve hakanlık belgesi olarak yorumlanmış.” (Ögel, 1995: 579). Buradaki açıklamadan da anlayacağımız üzere maddî değeri olan altın ve gümüş yine paralel olarak mutluluk getirmektedir.

Altın ve gümüşün maddî değerleri, bazen gerçek anlamıyla kültürel ürünlerimize yansırken, bazen de mecazi anlamıyla yansımıştır. Biz de çalışmamızda incelediğimiz metinlerde yer alan gümüş ile ilgili örneklerimizi aşağıya alıyoruz:

Aşağıdaki örnek metnimiz, “Altının, gümüşün eskisi olmaz; annenin, babanın pahası olmaz.” anlamına gelmektedir. Burada gümüş madeninin maddî değerini hiç kaybetmediği belirtilerek, gümüşün önemi ortaya konmuştur:

Altın kümşüñ könesi bolmaz,

ç5. Kömür

Bugün ısınmakta ve enerji üretiminde kullanılan kömür madeni, halk edebiyatında özellikle rengi itibariyle *kömür gözüm* benzetmesiyle kullanılır. Ancak köklerini Türk mitolojisinde aramaya kalktığımızda ise yine bir dağla karşılaşırız.

Bir Uygur kağanı olan Bayan-Çur'un yazıtında, “Kara-Kum’u aşmış, Kömür dağ’da, yar ırmağında (ögüzde), Üç Tuğlığ Türk budun...” ile karşılaşmış olacaktı.” denilmiştir (Ögel, 1995: 370). Burada görüleceği üzere kömür bir dağ olarak görünmüştür.

Biz her ne kadar örneklerimizde mitolojik bağları tam kuramamak da ilgili metinleri aşağıya alıyoruz.

Aşağıdaki örneğimizi gerçek anlamıyla düşündüğümüzde mitolojik bağlantısı yoktur. Burada, kömür yanıcı bir maden olarak düşünülmüştür:

Arpa samanı ile,
Kömür dumanı ile. (224)

Aşağıdaki örneğimizde kömür madeninin kışın en çetin geçtiği zemheride ihtiyaç olduğu konu edilmiştir. Türklerin yaşadıkları coğrafya karasal iklime sahip olduğundan ısınma ve özellikle de ateş onların kültürlerine önemli bir yer etmiş ve ateş kültünü ortaya çıkarmıştır. Yine aşağıdaki örneğimizi de bu bağlamda değerlendirebiliriz. Burada kömür ısınma aracı olmuştur:

İbadet için ömür,
Zemheri için kömür. (1007)

d. Hayvan Kültü

Türk mitolojisi içerisinde hayvanlar geniş bir yer tutar. Aşağıda mitolojik bağlantıları kurabilen; at, kurt, yılan ve yırtıcı kuşlarla ilgili bilgiler verilerek örnek metinler üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır.

d1. At

Türk kültüründe önemli yeri olan at, mitolojide de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle şamanı gökyüzüne çıkaran hayvan attır.

“At şamana göğe çıkma olanağı sağladığı için çoğu kere kanatlı olarak düşünülmüştür.” (Çoruhlu, 2002: 140).

Tanrıya kurban olarak kesilen hayvanlardan biri yine attır. “Kurban edilen hayvanların kemikleri kırılmaz, köpeklerle verilmez; ateşte yakılır veya yere gömülür.” (İnan, 2000: 101).

Her zaman Türk’ün dostu, ulaşım aracı, savaş aracı, vb. önemli özelliklere sahip olan atın, bir dönem Türk tarihinde sahibiyile birlikte gömüldüğü de olmuştur. Ayrıca Türk için at, avrat ve pasat (silâh) yanından ayırmadığı üçlüsü olmuştur.

Bugün gelişen teknolojiyle birlikte Türk kültüründeki yerini hızla kaybeden at, sözlü ve yazılı kültürümüzde de karşımıza çıkmıştır. Manzum atasözlerinde yer alan ve mitolojik bağlantı kurabildiğimiz at motifli örneklerimizi aşağıya alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde, Türk’ün ayrılmaz yoldaşı ve arkadaşı olan atın bakımı konu edilmiştir:

Aç at, yol almaz,
Aç it, av almaz. (21)

Yine, aşağıdaki örneğimizde de at, rengine göre al, kır, yağız ve doru olarak sınıflandırılmıştır. Burada görüleceği üzere doru at diğerlerinden üstün tutulmaktadır. At, halk anlatmalarımıza da çoğu zaman burada konu edildiği gibi rengiyle yansımıştır:

Alma alı, atma kırı,
Yağızın binde biri,
İlle doru ille doru. (166)

Aşağıdaki örneğimizde de atın ulaşım aracı olarak kullanıldığı ve yine insanın arkadaşı olduğu konu edilmektedir. Bu örneklerden hareketle, Türklerin en çok sevdiği hayvanın at olduğunu söyleyebiliriz:

At binek taşı,
Attır insanın arkadaşı. (262)

d2. Kurt

Türk mitolojisi içerisinde en önemli yeri olan hayvan şüphesiz kurttur. Biz, burada özetle kurdun mitolojideki yerine değinmeye çalışacağız.

Oğuz Kağan Destanı'nda yol gösterici olarak karşımıza bir kurt çıkarken yine, kurt Ergenekon Destanı'nda da aynı şekilde görünür. Türeyiş Destanı'nda ve birçok efsanede ise Türklerin atası konumundadır.

“Kurtla ilgili olarak zamanla gelişen hayvan-ata kavramı, devlet, hükümdarlık, vb. unsurların simgesi de olmuş; gök ve yer unsurlarıyla ilgili çeşitli anlamlar kazanmıştır.” (Çoruhlu, 2002: 134).

Türk mitolojisinde kurt, çeşitli renkleriyle bütünleşmiştir. “... kozmolojik unsurlara bağlı olarak, gök kurt ya da bozkurt nitelemelerinin yanında, ak kurt ya da al kurt ibarelerine de rastlanmaktadır.” (Çoruhlu, 2002: 136).

Türklerin yeni dinle tanışmalarıyla beraber kurt temsil ettiği inanışların birçoğunu yitirmiş; ancak cesaret timsali olması, nazardan koruyucu olması gibi inanışlar kaybolmamıştır. Burada çok kısa da olsa kurdun mitolojik bağlarına değindikten sonra, aşağıda kurtla ilgili örneklerimiz yer alacaktır.

Aşağıdaki örneğimiz, “Kurdun gücü dişte, adamın gücü işte.” anlamında olup, burada kurdun güçlü ve cesaretli bir hayvan oluşu konu edilmiştir:

Borinin kuşi tişte,
Kişinin kuşi işte. (476)

Aşağıdaki örneğimiz yine kurdun cesareti ve gücü ile ilgilidir. Burada kurdun adıyla âdeta bir marka olduğu görülmektedir:

Çakal var baş kupardı,
Kurdun adı yamandı. (533)

Aşağıdaki örneğimizde yine kurdun cesareti ve gücü çakal ile karşılaştırılarak konu edilmiştir:

Çakalın eniği kurt olmaz,
Aslanın yatağı yurt olmaz. (534)

d3. Yılan

Türk mitolojisinde önemli yeri olan bir diğer hayvan ise yılanıdır. Yılan daha çok olumsuz yönüyle mitolojide yer etmiştir. “Yılan Türk Şamanizminde yer altı ilahı Erlik’le ilgili bir simgedir. ...Öte yandan bazı şamanlar yılan biçimine girerler. Tören esnasında onun hareketlerini taklit ederler. Bu nedenle şaman elbiselerinde yılanı işaret eden nesneler de yer alır... Türk kozmolojisinde yer unsurunun ve kuzeyin simgesi olan kara yılan aynı zamanda yedişer yıldız malzemesinden oluşan, dört yıldız grubundan birini oluşturur.” (Çoruhlu, 2002: 158).

On iki hayvanlı Türk takviminde de bir yıl adı olan yılan ile ilgili bu kısa bilgilerden sonra, örneğimize geçebiliriz.

Aşağıdaki örneğimize, Türk mitolojisine uygun olarak yılan olumsuz anlamıyla yansımıştır. Burada, yılanın öldürücü yönü olumsuzluğu oluşturmuştur:

Sevda geçer yalan olur,
Sonra sokar yılan olur. (1401)

d4. Yırtıcı Kuşlar

Türk mitolojisinde başta kartal olmak üzere, yırtıcı kuşlar önemli yer tutar. Bu kuşlardan özellikle kartal Türk mitolojisinde ve sanatında sıkça karşımıza çıkar.

Kartal, türeyiş efsaneleriyle birlikte hayvan ata olarak görünmektedir. “Hayvan-ata ya da yardımcı ruhlardan birini temsilen zaman zaman şaman elbisesi üzerinde yer alıyordu. Önemli bir türeme simgesiydi. Özellikle Göktürk ve Uygur devirlerinde kartal ve diğer yırtıcı kuşlar hükümdar ya da beylerin timsali, koruyucu ruhun ve adaletin simgesiydi.” (Çoruhlu, 2002: 134).

“Türklerin milli simgelerinden olan kartal şamanist uygulamalarda çok yaygın olarak karşımıza çıkar. Yakutların en yüksek ruhlarını taşıdığına inanılan bu hayvan, Gök Tanrı’nın timsali olarak ya da şaman ruhunu ifade etmek amacıyla Dünya Ağacının tepesinde tasavvur ediliyordu.” (Çoruhlu, 2002: 133).

Türk süsleme sanatına da yansıyan kartal; başta doğan ve şahin olmak üzere diğer yırtıcı hayvanlarla birlikte yazılı ve sözlü edebiyatımıza da yansımıştır. Aşağıda yırtıcı hayvanlardan olan şahin ve doğan ile ilgili iki örneğimiz yer alacaktır.

Aşağıdaki örneğimizde görüleceği üzere, yırtıcı kuşlardan olan, gücü ve hâkimiyeti temsil eden şahin; devenin fizikî büyüklüğüne kıyas edilmiş ve yaptığı işin büyüklüğü ortaya konmuştur:

Dévé böyükdür, ot yeyér,
Şahin kiçikdir, ét yeyér. (1437a)

Aşağıdaki örneğimizde ise yine gerçek anlamıyla yırtıcı kuşlardan olan doğan karşımıza çıkmış, gücü ve hâkimiyeti temsil etmiştir.

Doğanla konuşan et yer,
Kargayla konuşan bok yer. (1436a)

E. MANZUM ATASÖZLERİNDE KARŞIT ANLAM VE ÇELİŞKİ

En büyük hedefi, insanları uyarmak ve yönlendirmek olan atasözlerimizin, içerikleri dikkatle incelendiği zaman anlamlarında birtakım karşıtlıklar ve çelişkilerin olduğu görülecektir. Aslında insanın karşılaştığı aynı konunun birbirine zıt olan taraflarıyla, yani aynı konuyla ilgili olarak birbiriyle uyuşmayan atasözleri oluşmuştur.

Biz incelediğimiz metinler içerisinde bu türlü olan manzum atasözlerimizden örnekler tespit ettik. Bu örnekler, aşağıda iki başlık altında değerlendirilmiştir.

1. KARŞIT ANLAMLI MANZUM ATASÖZLERİ

Manzum atasözlerimizin bazılarının, aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere içerikleri karşıt anlamlıdır. “Atasözleri arasında anlam bakımından birbirine zıt olan sözler, bütün atasözlerin milletin genel olarak benimsediği bir yargı taşımadıklarının bir göstergesidir. Dile getirdikleri yargının doğruluğu bakımından bütün atasözleri eş değerde değildir.”(Üstüner, 2002: 36). Bu durumu örneklendirecek, anlam olarak birbiriyle zıt olan manzum atasözlerinden aşağıya metinler alıyoruz.

1. Millî birliğin teminatı, bağımsızlığın sembolü olan ve Türklerde tarihten bugüne kadar kutsal kabul edilen devlet ile ilgili aşağıdaki örneklerde karşıt anlamlar dikkatimizi çekmektedir.

Aşağıdaki ilk örneğimizde devlete ihanetin kabul edilemeyeceği belirtilirken, ikinci örneğimiz bu düşüncenin tam tersi bir durumu ifade ederek, devlet malını çalmayı âdeta özendirmektedir:

Devlete hıyanet olmaz,
Düşmandan nimet olmaz. (648)

Devletin malı deniz,
Yemeyen domuz. (649)

Görüleceği üzere iki karşıt durum atasözlerimize yansımıştır. Belki anlam olarak olumsuz olan ikinci örneğimiz hiciv mahiyetli de olsa, ilk örneğimizle uyuşmamaktadır.

2. İnsan, toplum içinde yaşamaya mahkûmdur. Toplum içerisinde sosyal yaşantıyı benimseyen insanın, yabancı kabul ettiği kişilerle her zaman çeşitli münasebetleri olmak zorundadır. Aşağıdaki manzum atasözü örneklerimizde “el” olarak ifade edilen ve kişinin etrafında bulunanlar; ilk örneğimizde yerilirken, ikinci örneğimizde ise düğün gibi mutlu günlerin el diye tabir edilen yakın çevre ve tanıdıklarla birlikte icra edilmesi gerektiği belirtilmektedir:

Elin iyisi olmaz,
İtin dayısı olmaz. (772)

Düğün el ile,
Harman yel ile. (698)

Görüleceği üzere yukarıdaki iki örneğimiz de anlam olarak birbirinin karşıtı durumdadır.

3. Aşağıdaki örneklerimizde karşıt anlam ilk bakışta fark edilecektir. İlk örneğimizde iyiliği yapma konusu işlenirken, ikinci örneğimiz de ise bu iyiliğin yapılmaması istenmektedir:

İyilik et kele,
Övünsün ele. (1058a)

İyilik etme kellere,
Gider söyler ellere. (1059)

4. Sosyal yaşantı içerisinde her farklı durum, farklı bir davranış şeklini gerektirmektedir. Aşağıdaki örneklerimizde de görüleceği üzere ölüm beraberinde ağlamayı, düğün ise oynamayı getirmiştir. Aşağıdaki ilk örneğimizde ölüm ve düğünde yapılması gerekenler bir uyarı mahiyetinde belirtilirken, ikinci örneğimizde ise bu durumlara karşı gelen kişi yada kişiler yerilmektedir. Görüleceği üzere her iki örneğimizde de anlam zıtlığı karşımıza çıkmaktadır:

Ölüye varan ağlar,
Düğüne varan oynar. (1333)

Ne ölü görse ağlar,
Ne düğüne gitse oynar. (1247a)

5. İnsana yakın akrabalarından daha ileri yakınlığı bulunan dostu ile ilgili aşağıdaki örneklerimizde iki zıt bakış açısıyla değerlendirmede bulunulmuştur.

İlk örneğimizde dost kazanmanın zorluğundan bahsedilirken ve dost kazanılması hâlinde ilişkinin koparılmaması gerektiği vurgulanırken, ikinci örneğimizde dostuna sır vermenin sakıncası dile getirilmektedir. Burada da görüleceği üzere ilk örneğimizde dostluk kurallarına göre dost kazanmanın zorluğu işlenirken, ikinci örneğimizde dostlar arasında sır saklama gerçeği dostluk kurallarından ayrı düşünülerek sakıncalı bir durum olarak görülmüştür:

Dost kazanırsan tut,
Düşman kazanırsan güüt. (679)

Sır verme dostuna,
Saman doldurur postuna. (1404)

6. Her insan farklı bir kişilik yapısına sahiptir ve her işi yapamaz. Aşağıdaki örneklerimizde bu konu işlenirken, benzetme sanatı da kullanılmıştır. Ancak ilk örneğimizde ağaçtan maşa olamayacağı konu edilmiş ve anlam olarak doğru bir kullanım göze çarparken, ikinci örneğimizde demirden maşa olamayacağı belirtilmektedir. Maşanın yapılışında en temel madde demirdir. Bu iki örneğimizin ilk mısralarındaki karşıt anlam böylece ortaya çıkmaktadır:

Ağaçtan maşa bolmaz,
Eşekten paşa bolmaz. (5d)

Demirden maşa,
Cingeneden paşa (5g)

7. İnsanlar arası ilişkide karşılık aranmaması gerekir. Aşağıdaki ilk örneğimizde bu durum konu edilmiş ve iyiliğin karşılığında iyiliğin her insanca yapılabileceği, ancak kötülüğe karşı iyilik yapılması için er kişi gerekli olduğu belirtilmiş ve kötülüğe karşı iyilik yapmak en erdemli davranışlardan biri olarak

gösterilmiştir. İkinci örneğimizde ise ilk örneğimize tam karşıt bir durumla karşılaşıyoruz. Burada iyiliğe karşı iyilik övülürken, kötülüğe karşı ise kötülük yapılması gerektiği belirtilmektedir:

İyiliğe iyilik her kişinin kârı,
Kötülüğe iyilik er kişinin kârı. (1057)

Sev seni seveni hak ile yeksan ise,
Sevme seni sevmeyeni Mısır'a sultan ise. (1400)

8. Aşağıdaki örneklerimizde yine karşıt bir anlam söz konusudur. İlk örneğimizde halk takvimi içerisinde yer alan gücüğün fazla sürmediği onun devamında gelen mart ayı ile birlikte yaz ayının geleceği belirtilirken; ikinci örneğimizde mart ayı içerisinde kışın hüküm sürdüğü ve hâlâ kışa özgü sıkıntıların devam ettiği konu edilmiştir:

Gücük az,
Mart yaz. (933)

Mart ayı,
Dert ayı. (1216)

Yukarıdaki örneklerimizde de görüldüğü üzere mart ayı ile ilgili iki zıt görüş karşımıza çıkmaktadır.

2. ÇELİŞKİ İÇEREN MANZUM ATASÖZLERİ

Manzum atasözlerimizden bir bölümü, olaylara farklı bir bakış açısıyla yaklaşmakta, bu bakış açısı kimi zaman ya da bugün için farklı olabilmektedir. Bu durumun çeşitli sebepleri vardır.

Atasözlerimizi bu açıdan değerlendiren Stanisława Plaskowicka-Rymkiewicz, olumsuz yargılı atasözlerimizden örnekler verdikten sonra şu tepiti yapar:

“İnsanda ve toplumsal koşullardaki bütün özellikleri büyük bir dikkatle inceleyen atasözleri, vardıkları sonuçlarda daima gerçekçidir. Evet, insanoğlu bencildir, kıskançtır, yalancıdır, -mala, paraya düşkündür- çıkarını daima ön plânda tutar. Nankördür, kendine yapılan iyilikleri kolayca unuttur, başkasına yardım etmekten

hoşalanmaz. Hakkı, hukuku çiğner, başkalarını sömürür. Bu gözlemlere dayanan atasözlerinin çizdiği tablo, hiç kuşkusuz karamsardır; insan ilişkilerindeki ahlâk dışı davranışları büyük bir açıklıkla ortaya koymaktadır. Ama atasözlerinin anlamı soyut değildir. Bu anlam, atasözünü söyleyenin düşüncesine, niyetine de bağlıdır. Özünde ahlâka karşıt görülen atasözü, söylendiği koşul ve duruma; söyleyenin ahlâk düzeyine, niyetine göre, etik ve moral bir öz elde eder. Burada, atasözünü kullanan insanın o andaki psikolojik durumu, davranışı, tepkisi, sesi, tonu hareketleri rol oynar.” (Plaskowicka-Rymkiewicz, 1968: 223).

Biz bu tür manzum atasözlerinden aşağıya örnek alarak değerlendirmelerde bulunacağız.

1. Aşağıdaki örneğimizde kaynana ile gelin, erkeğin gözünden değerlendirilmiştir. Sonuçta anne yılanı benzetilirken, sözünün de yalan olduğu belirtilmiştir. Bu yargı annenin değerini bildiren, diğer atasözlerimizde çelişmektedir:

Ana yılan,
Sözü yalan,
Karı çiçek,
Sözü gerçek. (893a)

2. Aşağıdaki örneğimizde, yemek yerken en güzel yerinden yenilmesi, iş olduğu vakit ise fazla çalıştırılmaması konu edilmektedir. Atasözümüzde işlenen bu durum sosyal hayatta tasvip edilmeyen bir durum olup, kişiye zarar verebilir. Âdeta bencil davranmayı özendiren bu örneğimiz, olması gereken ideal davranışla çelişmektedir:

Aşın koyusundan,
İşin kıyısından. (252)

3. Toplumsal hayatın vazgeçilmez unsurlarından olan yardımlaşma, birlik ve beraberlik; toplumun yapısını ayakta tutan en önemli unsurlardandır. Bu bağlamda insan, bir yakını üzüldüğü zaman üzülmeli; sevindiği vakit sevinmelidir. Ancak aşağıdaki örneğimiz bu durumun aksini tavsiye ederek toplumsal yapı ile çelişmektedir:

El için ağlayan gözden olur,
Yâr için dövünen dizden olur. (754)

4. İnsan için zor durumlarda tavsiye ve yönlendirme çok önemlidir. Zira bir insan her şeyin farkında olmayabilir. Bu durumda görev, dostlarına ve çevresine düşmektedir. Ancak aşağıdaki örneğimiz bu durumu konu ederek dostların ve çevrenin tavsiye ve öğütlerinin hiçbir değer ifade etmediğini belirtmekte ve çelişkiyi doğurmaktadır:

Elin sözü kayar gider,
Dostun sözü koyar gider. (774)

5. Sosyal hayat içerisinde ekonomik yaşam önemli bir yere sahiptir. Hayatın devamı için çalışma şart olup, onunla beraber alışveriş ortamı da doğmuştur. Alışveriş için her zaman para ön planda değildir. Kişisel ilişkiler bu noktada belirleyicidir. Ancak aşağıdaki örneğimiz bu durumun aksini belirtmiş, kişisel ilişkileri yok sayarak çelişmiştir:

Ey abdal devriş,
Para ile biter her iş. (855)

6. Ekonomik hayatın içerisinde zenginlik ve fakirlik iki temel faktördür. Hayatta, işleri iyi olup, zengin olan insan ile işleri iyi gitmeyip fakir olan insanlar bir arada yaşamakta ve bazen bunlar kardeş bile olabilmektedir. Bu durum çok normaldir. Ancak aşağıdaki örneğimizde zengin kimse ile arkadaş olunmaması gerektiği belirtilerek çelişki ortaya çıkmış olmaktadır:

Fenalara baş olma,
Zenginle arkadaş olma. (866)

7. İnsan çalıştığı işi hakkıyla yerine getirmeli ve aldığı kazancı hak etmelidir. Çalıştığı iş yerini kendisinin gibi görmelidir. Aşağıdaki örneğimizde ise bu durumun tersi konu edilmiş ve âdeta hoş görülmüştür. Yine burada da bir çelişki ortaya çıkmıştır:

Giden bağdan gider,
Bağvannan ne gider. (908)

8. Neslin devamı için evlilik ve çocuklar şarttır. Ancak çocukların cinsiyeti için toplumsal ya da bireysel baskı son derece sakıncalıdır. Aşağıdaki örneklerimizde erkek çocuk dünyaya getiren anne övülürken, kız çocuğu dünyaya getiren anne ise yerilmektedir. Bu durum hayatın gerçeğiyle çelişmektedir:

Her buluttan yağmur yağmaz,
Her karından oğlan doğmaz. (981)

Oğlan anası kapı arkası,
Kız anası minder kabası. (1285)

9. Toplumsal yaşantıda komşuluk ilişkilerinin önemli bir yeri vardır. Komşulukla ilgili birçok atasözümüzün varlığı da bu konunun önemini ortaya koymaktadır. Atasözlerimizde genellikle komşuluk ilişkilerinin artırılması tavsiye edilirken, aşağıdaki örneğimizde, komşunun zengin ve varlıklı olması komşuluk ilişkileri için önemli kabul edilmiş ve çelişkiyi ortaya çıkarmıştır:

Kişi adamı sağ sever,
Komşu adamı var sever. (1170)

10. İnsan yaşamında en önemli olaylardan biri de evliliğdir. Evlilikle birlikte yeni kurulan yuva erkeğin ve hanımın birlikte oluşturdukları bir yapıdır. Ancak aşağıdaki örneğimizde ataerkil aile yapısının etkisiyle hanımın malı istenmemektedir. Bu durum bugün için geçerliliği olmayan bir durum olup, çağdaş yaşamla çelişmektedir:

Avradın malı,
Eşğin malı. (1064b)

11. İnsanın değeri insanlar tarafından belirlenir. Bu belirlemede insanın bütün olumlu ve olumsuz davranışları ölçüttür. Olumlu davranışlardan biri de aç görüldüğünde doyurulması ve tamahkâr olunmamasıdır. Aşağıdaki örneğimizde ise bu iki olumlu davranışın, tersi âdetâ önerilmektedir:

Nerde aç, ordan kaç,
Nerde aş, oraya yanaş. (1262)

12. Bir ailenin mutluluğunu taçlandıran çocuktur. Kültürümüz içerisinde çocuğun doğumundan önce başlamak üzere doğum sonrasına kadar olan dönem içerisinde birçok âdet oluşmuştur. Çocuğun önemi manzum atasözlerimize de yansımıştır. Ancak, aşağıdaki ilk örneğimizde erkek çocuğu bağ elmasına, kız çocuğu ise dağ elmasına benzetilmiş ve erkek çocuğu kız çocuğundan üstün tutulmuştur. İkinci örneğimizde yine erkek çocuğunun önemi vurgulanmıştır. Bu durum insan değeriyle çelişmektedir:

Er bala bağ alması,
Kız bala dağ alması. (790)

Oğlan olsun deli olsun,
Ekmek olsun kuru olsun. (1289)

13. İnsan ilişkilerinde ekonomik varlığın hiçbir değeri olmaması gerekir. Ancak aşağıdaki örneğimizde hayatta her şey ekonomik güce bağlıymış gibi gösterilmiştir:

Var mı pulun, herkes kulun,
Yok mu pulun, dardır yolun. (1509)

F. BATI TÜRKLERİNİN MANZUM ATASÖZLERİNİN ORTAKLIKLARI

Milleti millet yapan unsurların en önemlisi sahip olduğu özgün kültürüdür. Kültürel yapının birçok bölgede aynen ya da benzer şekilde yaşanması milletin yaşadığı coğrafyanın sınırlarını çizerek. Bugün çok geniş bir coğrafyaya, Orta Asya bozkırlarından dağılmış olan Türk milleti, aynı kültürün devamını yaşamakta ve yaşatmaktadır. Gittiği her yere kültürel öğeleriyle giden ve bu kültürel öğelerini koruduğu müddetçe asimile olmayan, millî benliğini yitirmeyen Türk toplulukları, bugün dünyada devletler, özerk bölgeler ve topluluklar hâlinde yaşamaktadırlar.

Kültürel ürünler Türk topluluklarının yeni vatanlarında güncelliğini korurken, yeni komşulardan etkileşim sonucu zenginleşerek kısmen de olsa değişikliğe uğramışlardır. Bizim çalışmamızda da görüleceği üzere bazı atasözleri Batı Türklerinin hemen tamamında kullanılırken, bazılarının kullanıldığı alan birkaç Türk coğrafyasıyla sınırlı kalmış, bazıları ise sadece bir bölgede bilinir olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında Türk topluluklarının geniş bölgeleri vatan edinmesi, farklı milletlerle komşuluk etmesi, uğradıkları kültürel baskılar ve sözlü kültürün zamanla kaybolması gibi sebepler sayılabilir.

Atasözleri kalıplaşmış ifadeler oldukları için; bünyelerinde taşıdıkları kelime ve kelime grupları zaman içerisinde pek az değişikliğe uğramıştır. Bünyelerindeki kelimelerin çoğu, tarihî kökleri çok eskilere dayanan arkaik kelimelerdir. Atasözlerindeki bu sağlam yapı, aslında coğrafya değişimleri sırasında pek bozulmamıştır. Âdeta atasözleri zaman ve mekân değişimine ve çeşitli kültürel değişimlere ayak diremiştir. Bu süreçte tabii karşılanacağı üzere bazı değişiklikler de olmuştur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- a.** Bugüne kadar unutulmuş atasözleri
- b.** Bütün Türk coğrafyasında benzer şekillerde bilinen atasözleri
- c.** Bazı Türk topluluklarında benzer şekillerde bilinen atasözleri
- ç.** Sadece bir toplulukta bilinen atasözleri

Bugünkü Türk atasözü varlığı yukarıdaki maddelerde özetlenerek ortaya konmuştur. Batı Türklerinin manzum atasözlerinin ortaklıklarını da benzer şekilde maddeleştirecek olursak şu sonuçlar ortaya çıkacaktır:

a. Batı Türklerinin bütün coğrafyasında benzer şekillerde bilinen manzum atasözleri

b. Batı Türklerinin bir kısmında benzer şekillerde bilinen manzum atasözleri

c. Batı Türklerinin sadece bir topluluğunda bilinen manzum atasözleri

Çalışmamızın konusu Batı Türklerinin manzum atasözleri olması karşılık, burada aynı zamanda manzum atasözlerinin karşılaştırması da yapılmıştır. Metinler bölümünde ortaya koyduğumuz ortak manzum atasözü varlığında; manzum atasözlerimizin tip ve varyant meselesi ortaya çıkmıştır. Özellikle bütün Batı Türklerince bilinen ve bilinirliği fazla olan manzum atasözlerimizde, tip ve varyantlar oluşmuştur. Kendi başına varolabilen müstakil metne tip adı verilirken, özellikle halk anlatmalarımızda karşımıza çıkan tip, manzum atasözlerimizde de karşımıza çıkmıştır. Biz, burada manzum özelliği sağlam olan metinleri tip olarak kabul etmeye gayret ederek, varyantlarını da devamında verdik. Karşılaştırmalı olarak ortaya koyduğumuz metinlerde de görüleceği üzere manzum atasözlerimiz aynı kökten beslenip, farklı coğrafyalarda filizlenmiştir.

Atasözü araştırmalarının önemli bir yönü olan, karşılaştırmalı çalışmaların bilinen en eski örneği, milattan önce 1000 yıllarında Mezopotamya’da kil tabletler üzerine mukayeseli olarak yazılmış olan Sümer-Akad ve Hitit-Akad atasözleridir (Lambert 1960’dan, Çobanoğlu, 2003b: 3).

3000 yıllık geçmişi olan karşılaştırmalı atasözü çalışmaları bir disiplin hâlinde yürütülürken geçen yüzyılın ortalarına doğru hızını kaybetme eğilimine girmiştir. Son yıllarda Avrupa Birliği’nin katkısıyla, Avrupa’da karşılaştırmalı atasözü çalışmaları yeniden hız kazanmıştır. Burada şu çalışmalar sayılabilir:

Gheorghe, Gabriel (1986), *Proverbele românești si proverbele lumii romanice, Studiu comparativ*, București: Editura Albatros.

Grigas, Kazys (1987), *Patarliu Paralels: Lietuviu paraleles su latviu, baltarusiu, rusu, lenku, vokiecu, lotynu, prancuzu, ispanu, atitikmanimis*, Vilnus: Lietuvos TSR Mōosklu Akademijs, Ledyka Vaga.

Kuusi, Matti (1985), *Proverbia Septentrionalia: 900 Balto-Finnic Proverb Types with Russian, Baltic, German and Scandinavian Paraleles*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatia, FFC 236.

Paczolay, Gyula (1987), *A Comparative Dictionary of Hungarian, Estonian, German, English, Finnish, and Latin Proverbs with an appendix of Cheremis and Zyryan*, Veszprém, Hungary: Veszprémi Nyomda.

Paczolay, Gyula (1997), *European Proverbs in 55 Languages with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese/Euopai Közmondasok 55 Nyelven arab, perzsa, szanszkrit, kínai, es japan megfelökkel*, Veszprém, Hungary: Veszprémi Nyomda. (Çobanoğlu, 2003b: 12)

Türk atasözlerinin karşılaştırmalı çalışmaları ise yeterince ortaya konulabilmiş değildir. Buna, karşılaştırmalı araştırmaların bir disiplin hâlinde yapılamaması, bütün Türk coğrafyasının metinlerine ulaşılabilmesi en önemli sebepler olarak gösterilebilir.

Özellikle, 20. yüzyılın son çeyreğinde başlayan karşılaştırmalı atasözü çalışmaları bugün yeterli seviyeye gelebilmiş değildir.

Makale ve bildiri olarak ortaya konulan çalışmalarda, sınırlı örnekler çerçevesinde genellikle iki Türk topluluğunun atasözleri karşılaştırılmıştır. Bunun yanında daha çok bir topluluğun atasözü metnini ortaya koyan kitapların başında da küçük çaplı karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca karşılaştırmalı çalışmalar içerisinde Dîvânü Lûgati't- Türk'teki atasözleri ile bugünün atasözleri karşılaştırılmıştır.

Aşağıda; tespit edebildiğimiz, metin ağırlıklı olmakla birlikte Türk dünyasından atasözü karşılaştırması yapan makale ve bildirilerin künyeleri yer alacaktır:

1. Kerim Yund, “Silifke, Irak, Bulgaristan İle Kırım’da Söylenen Atasözleri Arasında Karşılaştırmalar”, *Türk Kültürü*, 3 (26), Aralık 1964, 115-117.

2. Ayhan Göksan, “Türk Dünyası Atasözleri, I Azerbaycan Atasözleri”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, 248-258.

3. Tuncer Gülensoy, “Türk Dünyası Atasözlerinin Anlam Yönünden Benzerlikleri Üzerine Notlar”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı / Belleten* 1974, Ankara 1975, 93-101.

4. Nuri Yüce, “Türk Şivelerindeki Ata Sözlerinde Uygunluk”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27, Aralık 1983, 263-268.

5. Abdülkadir Salgır, “Atasözlerimizle Kırım Atasözleri Arasındaki Duygu ve Düşünce Yakınlığı”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II Cilt, Halk Edebiyatı*, Ankara 1986, 349-358.

6. Abdüllatif Benderoğlu, “Irak-Türk Atasözlerinde Benzerlikler”, *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri / 7-9 Mayıs 1983 Eskişehir*, Eskişehir 1987, 53-55.

7. Mahmut İslamoğlu, “Kıbrıs Türk Atasözlerinin Kerkük ve Kosova’daki Varyantları”, *III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri / 7-9 Mayıs 1987 Eskişehir*, Eskişehir 1988, 173-184.

8. Mehmet Kıldıroğlu, “Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesinde Biçim ve Anlam Bakımından Ortak Atasözleri”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, 1 (6), Nisan 1996, 26-33.

9. Mehman Musaoğlu, “Türk Halkları Atasözlerinin Konu ve Dil Özellikleri”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, 1 (11), Şubat 1997, 79-82.

10. Nevzat Gözaydın, “Türk Dünyasının Atasözleri” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6, Güz, 1998, 708-719.

11. Mehmet Yardımcı, “Makedonya ve Diğer Türk Yurtlarında Söylenen Ortak Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6, Güz, 1998, 739-752.

12. Hatice Şahin, “Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Atasözleri Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7, Bahar, 1999, 60-68.

13. Levent Doğan, “Türk Dünyası Atasözleri”, *Türk Kültürü*, 39 (458), Haziran 2001, 326-340.

14. Mehman Musaoğlu, “Ortaq Türk Atalar Sözləri”, *Dədə Qorqud*, 2002/III, Baku 2002, 130-143.

15. Hasan Ülker, “Türk Dünyasında Atasözlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme”, *Türkler*, C. 19, Ankara 2002, 96-104.

16. Özkul Çobanoğlu, “Karşılaştırmalı Atasözleri Bağlamında Türk Dünyası Atasözlerinde Sosyo-Kültürel Süreklilik ve Değişme Üzerine Tespitler”, *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları*, 2003/5, 3-12.

17. Ercan Alkaya, “Kırım Karay Türklerinin Türkiye Türkleriyle Ortak Olan Atasözleri”, *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’na Armağan*, Konya-Haarlem 2006, 449-461.

Bugüne geldiğimizde ise, elimizde Özkul Çobanoğlu tarafından hazırlanan *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* (Ankara 2004) adlı eser mevcuttur. Bu eser alanında bir ilktir ve bir kapı aralamıştır. Büyük bir emeğin karşılığı olan bu çalışmada, 1000 tip etrafında Türk atasözlerinin karşılaştırmalı varlığı ortaya konulmuştur. Bu eserin açtığı yolda, biz de Batı Türklerinin manzum atasözlerinin ortaklıklarını ortaya koyarak, karşılaştırmalı Türk atasözü çalışmalarının bir disipline oturmasına katkıda bulunmaya çalıştık. Karşılaştırmalı atasözü çalışmaları Özkul Çobanoğlu’nun

çalışmasının Ön Söz'ünde belirttiği gibi bir ekip işi olmakla birlikte, aynı zaman da emek isteyen bir iştir.

Biz de, karşılaştırmalı olarak ortaya koyduğumuz metinler içerisinde, yukarıda belirttiğimiz tasnife göre aşağıya örneklerimizi alıyoruz.

1. BATI TÜRKLERİNİN BÜTÜN COĞRAFYASINDA BENZER ŞEKİLLERDE BİLİNER MANZUM ATASÖZLERİ

Manzum atasözlerimizin bir kısmı Batı Türklerinin tamamında benzer şekillerde söylenmektedir. Bir büyük kültürün kolları anlamında yorumlayacağımız bu durum, kalıplaşmış yapılarının sağlamlığıyla da manzum atasözlerimizin benzerlik derecelerinin artmasını ve hatta yakın varyantların oluşmasını sağlamıştır. Bunun yanında, Batı Türklerinin geniş bir coğrafyaya yayılmış olması, lehçe ve ağız özelliklerinin etkisiyle de manzum atasözlerinin varyantlarının zenginleşmesini doğurmuştur. Bu durumla birlikte Azerbaycan'dan Kosova'ya kadar uzanan çizgide yaşayan Türklerde aynı manzum atasözü benzer şekilleriyle karşımıza çıkmıştır. Metinler bölümünde de birçok örneğimizde bu durum görülecektir. Biz, aşağıya birkaç örnek alıyoruz.

1. Aşağıdaki manzum atasözlerimiz incelendiğinde günlük hayatta sıkça kullanılan atasözlerimiz olduğu görülecektir. Bu durum da, aynı manzum atasözünün Batı Türklüğünün tamamında aynı şekliyle ya da benzer şekliyle kullanılmasını etkilemiştir.

Buradaki örneğimiz, manzumluk yönünden sağlam bir tip ve onun Batı Türklüğünden tespit edilen varyantlarından oluşmaktadır. Buradaki tip olan manzum atasözümüzün 15 varyantı bulunmaktadır. Örnek manzum atasözümüzde tip Türkiye'den, varyantlar ise Türkiye, Dobruca, Kıbrıs, Bulgaristan, Irak, Makedonya, Kosova Türklüğünden tespit edilmiştir:

Aç bırakma hırsız edersin,

Çok söyleme arsız edersin. (23) (Türkiye)

a. Acındırırsan arsız olur,

Acıktırırsan hırsız olur. (Türkiye)

b. Acındırsañ arsız,

Acıktırsañ kırsız bolur. (Dobruca)

c. Aç bırakma orospu olur,

- Çok söyleme yüz­süz olur. (Kıbrıs)
- ç. Aç koyma hırsız,
Çok söyleme yüz­süz olur. (Bulgaristan)
- d. Az verirsen arsız olur,
Çok verirsen yüz­süz olur. (Kıbrıs)
- e. Az verme hırsız olur,
Çok verme arsız olur. (Bulgaristan)
- f. Az verirsen yerinir,
Çok verirsen övünür. (Kıbrıs)
- g. Çok söyleme arsız edersin,
Aç bırakma (parasız koyma, çok saklama) hırsız (yüz­süz) dersin.
(Türkiye)
- ğ. Çok söyleme arsız olur,
Az verme hırsız olur. (Türkiye)
- h. Çok söyleme arsız,
Çok saklama hırsız edersin. (Türkiye)
- ı. Kop konışkan arsız bolır,
Parasız kalgan kırsız bolır. (Priştine)
- i. Söyleme yüz­süz edersin,
Döğme arsız edersin,
Saklama hırsız edersin. (Türkiye)
- j. Yüz verme arsız olur,
Az verme hırsız olur. (Türkiye, Dobruca, Irak)
- k. Yüz verme arsız,
Az verme hırsız olur. (Makedonya, Kosova)
- l. Yüz verme yüz­süz edersin,
Az verme hırsız edersin. (Türkiye)

2. Batı Türklerinin hemen tamamında bilinen bir diğ­er manzum atasözümüzü aşağıya alıyoruz. Örneğimizde tip olan manzum atasözümüz Türkiye, Kıbrıs, Bulgaristan, Azerbaycan, Kosova, Makedonya Türklüğünde aynen bilinirken, yedi varyantı ise Türkiye, Azerbaycan, Irak, Kafkasya, Makedonya ve Dobruca Türklüğünde küçük değışikliklerle de karşımıza çıkmaktadır:

Anasına bak kızını al,

Kenarına bak bezini al. (198) (Türkiye, Kıbrıs, Bulgaristan, Azerbaycan, Kosova, Makedonya)

- a. Anasın gör kızın al,
Kıyısın gör bezin al. (Türkiye, Azerbaycan)
- b. Astarına bah üzünü al,
Nenesine bah kızını al. (Irak)
- c. Enesini gör de kızını al,
Gırasını gör de bizini al. (Kafkasya)
- ç. Kenârın gör bezin al,
Anasın gör kızın al. (Türkiye)
- d. Kenarına bah bezini al,
Nenesine bah kızını al. (Irak)
- e. Kenarına bak bezini al,
Anasına bak kızını al. (Makedonya, Türkiye)
- f. Sabısın körîp altın al,
Anasın körîp kızın al. (Dobruca)

3. Aşağıdaki örneğimiz de, Batı Türklüğünün tamamında bilinen ve günlük hayatta sıkça kullanılan bir manzum atasözümüzdür. Burada tip olan metnimiz; Türkiye, Dobruca, Bulgaristan, Irak, Makedonya, Kosova ve Azerbaycan'da kullanılırken; 22 varyantı ise, Azerbaycan, Güney Azerbaycan, Karaçay-Malkar, Irak, Makedonya, Bulgaristan, Kosova, Dobruca ve Türkiye Türklüğünde benzer şekliyle karşımıza çıkmaktadır:

At ölür, meydan kalır,

Yiğit ölür, şan kahr. (270) (Türkiye, Dobruca, Bulgaristan, Irak, Makedonya, Kosova, Azerbaycan)

- a. Adam gedér,
Adı kalar. (Azerbaycan)
- b. At öléndé yéhéri kalar,
Adam öléndé adı. (Azerbaycan)
- c. At öler, méydan galar,
İnsan öler, malı galar. (Güney Azerbaycan)
- ç. At ölse ceri kalır,
Ciğit ölse sözü kalır. (Karaçay-Malkar)

- d.** At ölü, meydan kalı,
İgid ölü, adı kalı. (Irak)
- e.** At ölür, meydan kalır,
Yiğit ölür, kalkan kalır. (Makedonya)
- f.** At ölür, meydan kalır,
Yiğit ölür, şâni kalır. (Türkiye, Güney Azerbaycan)
- g.** At ölür, nalı kalır,
Yiğit ölür, namı kalır. (Türkiye, Bulgaristan)
- ğ.** At ölür, nali kalır,
İnsan ölür, nami kalır. (Makedonya, Kosova)
- h.** At ölür, semeri kalır,
İnsan ölür, eseri kalır. (Bulgaristan)
- ı.** Cîgît ölse adı kalır,
Ögîz ölse terîsî kalır. (Dobruca)
- i.** Er geder,
Adı golur. (Azerbaycan)
- j.** Eşek ölü, semeri,
İnsan ölü, eseri kalır. (Dobruca)
- k.** Eşek ölür, semeri kalır,
İnsan ölür, eseri kalır. (Türkiye)
- l.** Hayvan ölür, semeri kalır,
İnsan ölür, eseri kalır. (Türkiye, Bulgaristan)
- m.** Hayvan ölürse semeri kalır,
İnsan ölürse ismi kalır. (Bulgaristan)
- n.** İgid ölér, adı kalar,
Mühénnétin néyi kalar? (Azerbaycan)
- o.** İgid ölér, ünü kalar,
Öküüz ölér, gönü kalar. (Azerbaycan)
- ö.** Öküüz ölür, gönü kalır,
Yiğit ölür, ünü kalır. (Türkiye, Bulgaristan, Azerbaycan)
- p.** Öküüz ölür, çift kalır,
Eşek ölür, yük kalır. (Türkiye)
- r.** Yiğit ölür, adı kalır,
Alçağın neyi kalır? (Azerbaycan)
- s.** Yiğit ölür, şan kalır,

At ölür, meydan kalır. (Bulgaristan)

4. Günlük hayatta sıklıkla kullandığımız aşağıdaki manzum atasözümüz Batı Türklüğünün yine tamamında aynı şekilde ya da benzer şekilde kullanılmaktadır. Tip olarak aldığımız metin; Türkiye, Kıbrıs, Makedonya, Bulgaristan, Batı Trakya, Irak, Kosova, Azerbaycan, Güney Azerbaycan, Dobruca, Gagauz, Kafkasya Türklerinde aynı şekilde kullanılmaktadır.

Varyant olarak tespit ettiğimiz 11 metnimiz ise, Dobruca, Makedonya, Kosova, Türkiye, Kaşkay ve Azerbaycan Türklüğünde kullanılmaktadır.

Gülme komşuna,

Gelir başına. (934) (Türkiye, Kıbrıs, Makedonya, Bulgaristan, Batı Trakya, Irak, Kosova, Azerbaycan, Güney Azerbaycan, Dobruca, Gagauz, Kafkasya)

a. Cümle eşine,

Colur başına. (Priştine)

b. Etme komşına,

Kelîr başına. (Dobruca, Makedonya, Kosova)

c. Etme kulan,

Gelir yolan. (Türkiye)

ç. Gülme beşe,

Gelir başa. (Türkiye)

d. Gülme bana,

Gülerler sana. (Türkiye)

e. Gülme keşe,

Gelir başa. (Türkiye)

f. Kem dileme komşuna,

Kem iş gelir başına. (Türkiye)

g. Kınama konşune,

Gelir başına. (Kaşkay)

ğ. Külme dostka,

Kelir başka. (Dobruca)

h. Ne düşünürsen koyşına,

O celır başına. (Makedonya, Kosova)

ı. Rişhénd etmé konşuna,

Gélér bir gün başına. (Azerbaycan)

5. Aşağıdaki son örneğimiz, yine Batı Türklerinin hemen tamamında aynı ve benzer şekilleriyle kullanılmaktadır. Tip olarak aldığımız metnimiz Türkiye’de; devamında yer alan 10 varyantı ise, Makedonya, Kosova, Irak, Azerbaycan, Türkiye, Kıbrıs, Bulgaristan, Gagauz ve Kaşkay Türklüğünde kullanılmaktadır:

Sakla samanı

Gelir zamanı,

Bir karış yağdı,

Kiraz zamanı. (1378) (Türkiye)

a. Bekle samanı,

Gelir zamanı. (Kosova, Makedonya)

b. Celır zaman,

Yersın saman. (Kosova, Makedonya)

c. Kaldır samanı,

Geli zamanı. (Irak)

ç. Sakla gönü,

Gélér günü. (Azerbaycan)

d. Sakla samanı,

Gelir zamanı,

Sakladım samanı,

Geldi zamanı.

Sattım samanı,

Yaptırdım hanı. (Türkiye)

e. Sakla samanı,

Gelir zamanı,

Sattım samanı,

Yaptım bu hanı. (Kıbrıs)

f. Sakla samanı,

Gelir zamanı. (Türkiye, Bulgaristan, Kosova, Makedonya, Kıbrıs, Azerbaycan Gagauz, Kaşkay)

g. Zaman gelir,

Saman satar. (Makedonya, Kosova)

ğ. Zaman saman satar,

Saman zaman satar. (Türkiye, Bulgaristan)

- h.** Zaman samanı satar,
Saman zamanı satar. (Bulgaristan)

2. BATI TÜRKLERİ'NİN BİR KISMINDA BENZER ŞEKİLLERDE BİLİNE MANZUM ATASÖZLERİ

Manzum atasözlerinin bir kısmı dar bölgelerde kullanılmakta, Batı Türklerinin geniş coğrafyasında karşımıza çıkmamaktadır. Bu durum atasözünün fazla bilinir olmamasıyla, zamanla unutulmasıyla; yeni yurtlarda yeni durumlar neticesinde oluşmasıyla, geniş coğrafyalara yayılamamasıyla ya da henüz derlenememiş olmasıyla açıklanabilir. Batı Türklüğünden tespit ettiğimiz ve Batı Türklüğünün birden fazla coğrafyasında karşılaştığımız bu tür manzum atasözlerimizden aşağıya örnekler alıyoruz.

1. Aşağıdaki ilk örneğimizin tipi Türkiye’de kullanılan manzum atasözüdür. Üç varyantından ilki Karaçay-Malkar Türklerince, ikincisi Azerbaycan’da, üçüncüsü ise Türkiye’de kullanılmakta; Batı Türklerinin tamamında görülmemektedir:

- Aç kulağım,**
Dinç kulağım. (28) (Türkiye)
a. Aç karnım,
Tınç kulağım. (Karaçay-Malkar)
b. Aç ol,
Dinç ol. (Azerbaycan)
c. Aç yat,
Dinç yat. (Türkiye)

2. Aşağıdaki örneğimizde tip olarak aldığımız manzum atasözümüz Makedonya ve Kosova Türklerince kullanılırken, devamında yer alan iki varyantı ise Türkiye’de kullanılmaktadır:

- Az yeyen her cün,**
Çok yeyen bi cün. (341) (Makedonya, Kosova)
a. Az yiyen az uyur,
Çok yiyen güç uyur. (Türkiye)
b. Az yiyen tazı,
Çok yiyen kuzu olur. (Türkiye)

3. Aşağıdaki örneğimizde de, tip olarak yer verdiğimiz manzum atasözümüz Türkiye’de kullanılırken, varyantlarından ilki Türkiye’de ve Dobruca’da, ikincisi Türkiye’de, üçüncüsü ise Azerbaycan’da kullanılmaktadır:

Deli deliyi bulur,

İmam ölüyü bulur. (609) (Türkiye)

a. Deli deliden hoşlanır,

İmam ölüden. (Türkiye, Dobruca)

b. Deli deliden,

İmam ölüden hoşlanır. (Türkiye)

c. Déli délidén hoşlanır,

Molla halvadan. (Azerbaycan)

4. Aşağıdaki örnek metnimizde tip olarak yer alan manzum atasözümüz Türkiye’de kullanılırken; ilk iki varyantı Makedonya ve Kosova Türklerince, üçüncü varyantı ise Türkiye’de kullanılmaktadır.

İnsan göre göre,

Hayvan süre süre. (1028) (Türkiye)

a. At bine bine,

İnsan göre göre. (Makedonya, Kosova)

b. At süre süre,

İnsan güre güre öğrenir. (Makedonya, Kosova)

c. İnsan göre göre,

At süre süre öğrenir. (Türkiye)

5. Aşağıdaki son örneğimizde de yine tip olan manzum atasözümüz Kosova ve Makedonya Türklüğünce kullanılırken, ilk iki ve sonuncu varyantı Türkiye’de, üçüncü varyantı ise Makedonya ve Kosova’da kullanılmaktadır:

Seyrek cit dostuna,

Kalksın ayak üstüne. (1403) (Kosova, Priştine)

a. Seyret git sen dostuna,

Kalksın ayak üstüne. (Türkiye)

b. Sık gidersen dostuna,

Yatar arka üstüne. (Türkiye)

- c. Sık gitme dostuna,
Yatır posti üstüne,
Seyret git dostuna,
Koukar ayak üstüne. (Makedonya, Kosova)
- ç. Sıkça varma dostuna,
Kalksın ayak üstüne. (Türkiye)

3. BATI TÜRKLERİ'NİN SADECE BİR TOPLULUĞUNDA BİLİNER MANZUM ATASÖZLERİ

Manzum atasözlerimizin bir kısmı da Batı Türklerinin sadece bir topluluğunda bilinmekte ve kullanılmaktadır. Bu durum, az da olsa diğer Türk topluluğunda bilinirliği unutulmuş atasözleri ile ya da atasözünün geniş kitlelere yayılamamasıyla, sonuncu ve en güçlü seçenek olarak da atasözünün o Türk topluluğunda sonradan ortaya çıkmış olmasıyla açıklanabilir. Metinler içerisinde bu türden olan örneklerimizi aşağıya alıyoruz.

1. Aşağıdaki örneğimiz Azerbaycan'da kullanılırken, aynısı veya varyantı diğer Batı Türklerinde tespit edilememiştir:

Ac elé bilér hamı acdır,
Tok elé bilér hamı tokdur. (11)

2. Aşağıdaki örneğimiz, Karaçay-Malkar Türkleri arasında kullanılmaktadır. Bu manzum atasözümüz de, diğer Batı Türklüğünde kullanılmamaktadır:

Atası birni malı bir,
Anası birni canı bir. (283)

3. Yine, aşağıdaki örnek metnimiz, Dobruca bölgesindeki Türklerce kullanılmakta; aynısı veya varyantına diğer Batı Türkleri arasında rastlanılmamaktadır:

Cerine köre cuvası,
Mollasına köre duvası. (521)

4. Aşağıdaki örnek metnimiz ve varyantları Türkiye'de kullanılmakta, diğer Batı Türklerine ait incelediğimiz atasözü kaynaklarında yer almamaktadır:

**İnsanlar içinde kayın,
Hayvanlar içinde koyun. (1033)**

- a. Bir kayın,
Bin koyun.
- b. Etler içinde koyun,
Erkekler içinde kayın;
Altınlar içinde yaldız,
Kadınlar içinde baldız.
- c. Hayvanlar içinde koyun,
İnsanlar içinde kayın.
- ç. İnsanlar içinde sevilen kadın,
Hayvanlar içinde sevilen koyun.
- d. Mallar içinde koyun,
İnsanlar içinde kayın.

5. Aşağıdaki son örneğimiz de, Türkiye’den seçilmiştir. Ülkemizde varyantlarıyla birlikte kullanılan bu manzum atasözümüze diğer Batı Türklüğünde rastlanılamamıştır:

**Verirsen veresiye,
Batarsın karasuya. (1533)**

- a. Verme malın veresiye,
Akar gider karasuya;
Baş yarılır, kol kırılır,
Sulh ederler yarısına.
- b. Verme malını veresiye,
Akar gider karasuya.

Metinler bölümünde yer verdiğimiz bütün manzum atasözü varlığı, tip ve varyantları açısından ayrıca incelenmiştir. Çalışmamızın son bölümünde **Batı Türklerinin Manzum Atasözlerinin Tip ve Varyant Dağılım Tablosu** adıyla bir tablo oluşturularak, atasözlerinin tip ve varyantlarının dağılımı gösterilmiştir.

G. MANZUM ATASÖZLERİNDE EDEBÎ SANATLAR

Söze güç katmak ve edebî açıdan zenginleştirmek için başvurulmuş edebî sanatların kullanılması ustalık gerektirir. Edebî sanatlarla yoğrulmuş metinler ve şiirler söyleyenlerinin ustalıklarını da ortaya koymakta ölçüt olarak kabul edilir. Özellikle nesirden ziyade, şiir parçalarında edebî sanatların kullanılması oldukça hüner isteyen bir iştir. Sözlü kültür ürünlerimizden olan atasözlerimiz de edebî sanatlar açısından oldukça zengindir. “Atasözlerindeki edebî kıymeti görmek için, o sözün sahibi olan ulusun psikolojisini bilmek de gerekir. Zira halk atasözünü örmezden önce ona ifade sanatının en ince motiflerini, en ince garnitürlerini tatbik etmiştir.” (Soykut, 1936: 103).

Edebî değerlerle örülü zenginlik, manzum atasözlerimizde de karşımıza çıkmış; bu da bize sözlü edebiyatımızın hem nesirde, hem de nazımda gücünü göstermiştir. Ayrıca, manzum atasözlerimizin birçoğunda birden fazla sanat yer almaktadır.

Biz, incelemiş olduğumuz Batı Türklerine ait manzum atasözlerinde yer alan belli başlı edebî sanatları tespit ederek, aşağıya örnekleriyle birlikte alfabetik olarak alıyoruz.

1. ALİTERASYON-ASONANS

Peş peşe yer alan mısralarda ünsüz seslerinin tekrarlanmasıyla aliterasyon; ünlü seslerin tekrarlanmasıyla da asonans oluşur. Aliterasyon ve asonans genellikle birlikte yer alır. Bu sanatlar, aşağıdaki örneklerimizde görüleceği üzere, manzum atasözlerimizde sıkça karşımıza çıkmıştır.

Aşağıdaki ilk örneğimizde **a** ünlüsü sık sık tekrar edilerek asonansı; ayrıca **b** ünsüzü de aliterasyonu oluşturmuştur:

Aba vakti yaba,
Yaba vakti aba. (2)

Aşağıdaki örnek metnimizde de, **a** ünlüsü asonansı; **k, b, l** ve **z** ünsüzleri de aliterasyonu oluşturmuştur:

Baz bazla, kaz kazla,
Kel tavuk topal horozla. (1110a)

Aşağıdaki örneğimizde ise, **i** ünlüsü asonans sanatını, **b** ve **n** ünsüzleri de aliterasyon sanatını oluşturmuştur:

Bin atın varsa bin dinlen,
Bir atın varsa in dinlen. (432)

Aşağıdaki örnek metnimizde, **i** ünlüsü asonansı; **d**, **l** ve **m** ünsüzleri de aliterasyonu oluşturmuştur:

Dilim seni dilim dilim dileyim,
Başıma geleni senden bileyim. (664)

Aşağıdaki son örneğimizde de tekrar sanatıyla birlikte **ö**, **ü** ve **i** ünlüleri asonansı; **l** ve **m** ünsüzleri de aliterasyonu oluşturmuştur:

Ölüm var, ölüm kimi,
Ölüm var, zülüm kimi. (1328)

2. CİNAS

Yazılışları ve okunuşları aynı, anlamları farklı kelimelerin oluşturduğu sanata cinas adı verilmektedir. Aynı şekilde oluşan kafiye çeşidi de bulunan cinasın, kurulması hayli güç olup, hüner isteyen bir sanattır. Aşağıda metinlerden tespit ettiğimiz örneklerimiz yer alacaktır.

Aşağıdaki ilk örneğimizde cinas sanatını oluşturan **üzüm** kelimesidir. Üzüm kelimesi; ilk mısırda meyve olan üzüm anlamında kullanılmış, ikinci mısırda ise üzümek fiiliyle ilgili olarak kullanılmıştır:

Ağ üzüm kara üzüm,
Başını dibindén üzüm. (61)

Aşağıdaki örnek metnimizde, cinas sanatını **tahtı** kelimesi oluşturmuştur. Tahtı kelimesi ilk mısırda oturulan makam, yer anlamında kullanılmış; ikinci mısırda

ise takmak fiilinin ağız özelliğine göre şekil değiştirmiş biçimi olarak karşımıza çıkmıştır:

Ananın bahtı, kızının tahtı,
Anası çıkardı, kızı tahtı. (194)

Aşağıdaki örneğimizde, mısra sonlarında bulunan **çukur** kelimesi ilk mısrada ova anlamında kullanılırken, ikinci mısrada maden ocağı anlamında kullanılmıştır. Bu farklı anlamlar sonucunda cinas sanatı oluşmuştur:

Aydın çukuru,
Altın çukuru. (313)

Aşağıdaki manzum atasözü metnimizde, **yakar** fiili; ilk mısrada cezbe etmek, ikinci mısrada ise bıktırmak anlamında kullanılarak cinas sanatını oluşturmuştur:

Dışarı eli yakar,
İçerisi beni yakar. (654)

Aşağıdaki örneğimizde de mısra sonlarında bulunan **göl** kelimesi; ilk mısrada çiçek anlamında, ikinci mısrada ise gülmek fiilinin emir şeklinde kullanıldığı için cinas sanatı ortaya çıkmıştır:

Geçti bülbül, geçti gül,
İster ağla ister gül. (886)

Aşağıdaki son örnek metnimizde ise, mısra sonlarında yer alan **yakın** kelimesi; ilk mısrada fizikî bir yakınlığı ifade ederken, ikinci mısrada aile içerisindeki akraba yakınlığını ifade etmektedir:

Kulaktan burun yakın,
Kardeşten karın yakın. (1199)

3. HÜSNÜTALİL

Şiire akıcılık ve anlam güzelliği katmak için, bahsedilen olayı gerçek olmayan, güzel bir sebebe bağlama sanatına hüsn-i ta'lil adı verilmektedir. Aşağıdaki örneklerimizde görüleceği üzere bu sanat, manzum atasözlerimizde de canlı olarak kullanılmıştır.

Aşağıdaki ilk örneğimizde insanın diğer insanlara ihtiyaç duyması, ikinci mısrada iki serçeden börek olabileceği ifade edilerek gerçek olmayan güzel bir sebebe bağlanmıştır:

Adam adama gerek olur,
İki serçeden börek olur. (41)

Aşağıdaki örneğimizde, Allah'ın isteği doğrultusunda insanın işlerinin yürüdüğü gerçek olmayan güzel sebeplerle ifade edilmektedir:

Allah isterse bir kulun işini,
Mermere geçirir dişini,
Muhallebi yerken kırar dişini. (153)

Aşağıdaki örneğimizde de, hekimin ve hakimın karşısına çıkmamanın yolu güzel sebeplere bağlanmıştır:

Az yeyérém, görmérém hékimi,
Düz dolanaram, görmérém hakimi. (340)

İnsanlar arasındaki muhabbet karşılık esasına dayanır. Bu durum aşağıdaki örneğimizde, su değirmeninin oluşması için gerekli olan iki taş benzetilerek hüsn-i ta'lil sanatı yapılmıştır:

Değirmen iki taştan,
Muhabbet iki baştan. (606)

Aşağıdaki son örnek metnimizde de, tanımadığı bir topluma ya da insanlar arasına giren birinin karşılaştığı durum güzel bir sebebe bağlanmıştır:

Yabancıyı seçe korlar,
Arasına keçe korlar. (1544)

4. İSTİARE

Sadece benzeyenin ya da benzetilenin yer aldığı sanata, istiare adı verilir. Bir çeşit benzetme sanatı olan istiare iki türlü karşımıza çıkar. Açık istiare ve kapalı istiare olmak üzere. Açık istiare, sadece benzetilenle yapılan sanattır. Bu da, genellikle zayıf olanın güçlüye benzetilmesi şeklinde karşımıza çıkar. Kapalı istiare ise, sadece

benzeyenin bulunduğu sanattır. Burada da benzetilen unsur gizli tutulur. Manzum atasözlerinde daha çok açık istiare kullanılmıştır. Biz aşağıya örnek metinler alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde para, delikli taş benzetilmiştir. Burada sadece benzetilen unsur yer alarak açık istiare oluşmuştur:

Bey almaz paşa almaz,
Delikli taş yerde kalmaz. (408a)

Aşağıdaki örneğimizin üçüncü mısrasında para pula benzetilmiş, burada yine benzeyen unsur bulunmayarak sadece benzetilen yer almış ve açık istiare oluşmuştur:

Cavanlıkda kocalığa güc sakla,
Pullu gündé pulsuz güné pul sakla,
Savaşanda barışmağa üz sakla. (514)

Aşağıdaki örneğimizin ikinci mısrasında para, elliğe benzetilmiş, burada da açık istiare ortaya çıkmıştır:

Eşeğin yattığı küllüktür,
İnsanın azdığı elliktir. (818)

Aşağıdaki örneğimizde çocuk, ilk mısrada körpe kuzuya, ikinci mısrada tuza benzetilmiş, burada da benzetilen unsur yer alarak açık istiare oluşmuştur:

Körpe kuzu,
Evinin tuzu. (1193)

Aşağıdaki son örneğimizde iflas etme hâli, karasuya düşmeye benzetilirken, sadece benzetilen unsur bulunarak açık istiare ortaya çıkmıştır:

Verirsen veresiye,
Batarsın karasuya. (1533)

5. İSTİFHAM

Soru sorulması şeklinde karşımıza çıkan bu sanatta, asıl olan soruya cevap bulmak değil, anlamı pekiştirmektir. Aşağıdaki metinlerimiz bu durumu örneklendirecektir.

Aşağıdaki ilk örneğimizde ne soru edatıyla soru sorulmuş; fakat cevap istenilmemiştir. Buradaki asıl amaç, aç ve tok olma hâlini karşılaştırmaktır:

Aç ne bilir tokun hâlini,
Tok ne bilir açın hâlini? (30)

Aşağıdaki örneğimizde, hani soru edatıyla soru sorulmuştur. Burada da asıl amaç sorulara cevap bulmak değil, ölümü hatırlatmaktır:

Anan güzel idi, hani yeri,
Baban güzel idi, hani evi? (191)

Yeryüzünde görülen her şeyin bir yaratılış gayesi olduğunu anlatan aşağıdaki örneğimizde, soru sorularak anlam pekiştirilmiştir:

Cehan içinde her eşya sebebdır,
Sebebsiz nesne yogdur, bu acebdır? (519)

Aşağıdaki örneğimizde, insanın kismetinde bulunan her şeyin imkânsız bile görünse karşısına çıkacağı, aksi hâlde ise hiçbir şey yapılamayacağı soru şeklinde pekiştirilerek anlatılmıştır:

Kismet ise gelir Hint'ten,
Kismet değilse ne gelir elden? (1135)

Aşağıdaki son örneğimizde yine, ölüm olayı istifham sanatı kullanılarak anlatılmıştır:

Yâr ölürse yâre ne,
Ben ölürsem çare ne? (1562)

6. KAT'

Kat', söyleyişin etkisini güçlendirmek için cümle veya mısra bitmeden, devamının anlaşılabileceği düşünülerek söyleyişin kesilmesiyle oluşan sanattır. Bu sanat manzum atasözlerimizde sıkça kullanılmıştır. Aşağıya örnek metinler alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde her iki mısranın sonunda cümleyi bitiren yüklem bulunmamaktadır. Bu örneğimizin varyantlarında ise "güzeldir" yüklemi

bulunmaktadır. Ama burada söyleyişin güçlenmesi için yüklem kullanılmayarak kat' sanatı oluşmuştur:

At beslenirken,
Kız istenirken. (1144a)

Aşağıdaki örneğimizde de mısra sonlarında söyleyişin güçlenmesi için yüklem kullanılmayarak kat' sanatı oluşturulmuştur:

Baş kesilir, börk içinde,
Kol kırılır, yen içinde. (384)

Aşağıdaki örnek metnimizde de söyleyişin devamı getirilmemiştir. Dinleyicilerin hatırlayıcıları umularak kat' sanatı oluşmuştur:

Dawılınıñ sesi uzaktan,
Bülbülünüñ sesi yakından. (600)

Yine, aşağıdaki örneğimizde mısra sonları tamamlanmamış ve kat' sanatı oluşturulmuştur:

Hoca okuttuğu kadar,
Çoban güttüğü kadar. (997)

Aşağıdaki son örnek metnimizde ise, dinleyicinin devamını hatırlayacağı düşünüülerek söyleyiş kesilmiş ve kat' sanatı oluşmuştur:

Odunun kurusu,
Suyun durusu. (1280)

7. KİNAYE

Bir sözün hem gerçek, hem de mecaz anlamıyla kullanılması sonucu oluşan sanata kinaye adı verilir. Burada esas olan, anlamın genellikle mecazlı kullanılmasıdır. Manzum atasözlerimizde sıkça kullanılan sanatlardan olan kinaye, aşağıda örneklendirilmiştir.

Aşağıdaki ilk örneğimiz hem gerçek, hem de mecaz anlam ifade etmekle beraber, burada daha çok mecaz anlamı ön plandadır. Örneğimizde; kullanılan sözlerin içeriğinin, doğurabileceği sonuçlar ifade edilmektedir:

Acı söz insanı dininden çıkarır,
Tatlı söz yılanı ininden çıkarır. (12)

Yine aşağıdaki örneğimizde de kinaye sanatı kullanılarak, mecaz anlam ağır basmış, bir işte gerekli olan her şeyin aynı anda bulunamaması anlatılmıştır:

At bulunur meydan bulunmaz,
Meydan bulunur at bulunmaz. (264)

Aşağıdaki örneğimiz de, hem gerçek, hem de mecaz anlam içermekte olup, genellikle mecaz anlamıyla kullanılmaktadır. Bir işe emek verilerek karşılığının beklenmesini ifade eden örneğimiz kinaye sanatını içermektedir:

Bağa bak üzüm olsun,
Yemeye yüzün olsun. (360)

Aşağıdaki örneğimiz gerçek anlamının yanında, mecaz anlamıyla kullanılmaktadır. Hayatın zorluklarının yanında güzelliklerinin de olduğu, manzum atasözümüzde konu olarak işlenerek kinaye sanatı oluşmuştur:

Her yokuşun bir inişi var,
Her inişin bir yokuşu var. (991)

Aşağıdaki son örneğimiz, ifade ettiği gerçek anlamın dışında mecaz anlamıyla kullanılmaktadır. Bu da kinaye sanatını oluşturmaktadır:

İt eniği büyür, it olur,
Yavşak büyür, bit olur. (1572b)

8. MECAZİMÜRSEL

Bir sözün benzetme amacı dışında, mecaz anlamıyla kullanılması sonucu mecaz-ı mürsel sanatı yapılmış olur. Aşağıya mecaz-ı mürsel sanatı içeren manzum atasözü örnekleri alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde ifade edilen anlam tamamen mecazi anlam olup, benzetme amacı da güdülmemiştir. Bu da, mecaz-ı mürsel sanatını oluşturmıştır:

Ağır taşı el kaldırır,
Yeğimli taşı yel kaldırır. (77)

Aşağıdaki örneğimizde de, insanın içinde bulunduğu ekonomik durumun dışında davranması, mecaz-ı mürsel sanatı kullanılarak anlatılmıştır:

Ayrarı yog içmeye,
Atınan gider sıçmaya. (316)

Aşağıdaki örneğimizde yine, birlik ve beraberlik mecaz-ı mürsel sanatı kullanılarak ifade edilmiştir:

Bir elin nesi var,
İki elin sesi var. (444)

İnsanın hayatta, ekonomik durumuna göre davranması, hesaplı gitmesini konu alan aşağıdaki örneğimizde mecaz-ı mürsel sanatı kullanılmıştır:

Hesabını bilmeyen kasap,
Elinde kalır masat. (993)

İnsanın zor günlerinde kullanmak için, küçük de olsa birikim yapması gerektiğini ifade eden aşağıdaki son örneğimizde, yine mecaz-ı mürsel sanatı kullanılmıştır:

Sakla samanı,
Gelir zamanı.(1378f)

9. MÜBALAĞA

Bir varlığı ya da olayı olduğundan fazla, abartılı ya da eksik anlatmayla mübalağa sanatı yapılmış olur. Manzum atasözlerimize de yansıyan mübalağa sanatı aşağıdaki örnekler üzerinde değerlendirilmiştir.

Aşağıdaki ilk örneğimizde aç olan ve bir tarafı acıyan birinin nasıl bir tepki vereceği mübalağalı bir şekilde ifade edilmiştir:

Acıkan ne olsa yer,
Acıyan ne olsa der. (17)

Aşağıdaki örnek metnimizde ise, insanın anlayış yönü, mübalağalı bir dille belirtilmiştir:

Anlayana sivrisinek saz,
Anlamayana davul zurna az. (205)

Aşağıdaki örneğimizde bir mihın, bir nalın, bir atın ve bir erin bir memleketin kurtarılmasında üstlendiği rol mübalağalı bir şekilde konu edilmiştir:

Bir mih bir nal kurtarur,
Bir nal bir at kurtarur,
Bir at bir er kurtarur,
Bir er bir memleket kurtarur. (453)

1165a numaralı örneğimizde kinaye sanatıyla birlikte, insanın bir uğraşı veya bir işi sonucunda gam ve kederlenmesi abartılı bir biçimde anlatılmıştır:

Her kimin bağı var,
Yüreğinde dağı var. (1165a)

Aşağıdaki son örneğimizde çocuk sevgisi abartılı bir biçimde ifade edilerek mübalağa sanatı oluşmuştur:

Oğlunu seven hocaya vermez,
Kızını seven kocaya vermez. (1298)

10. NİDA

Nida, şiir parçasında ey, hey gibi nida ünlemlerinin bulunmasıyla oluşan sanattır. Bu sanatı içeren örnek metinlerimizi aşağıya alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde ey ünleminin kullanılmasıyla nida sanatı oluşmuştur:

Ey abdal, ey derviş;
Akçe ile biter her iş. (855b)

Aşağıdaki örneğimizde de be ünlemi kullanılmış ve nida sanatı oluşmuştur:

İçme be arkadaş sarfoş olursan,
Sât beşten sōra pişman olursan.(1009)

Aşağıdaki örnek metnimiz ise, “Dön demeye koca yok, hey demeye ata yok.” anlamındadır. Burada ise hey ünlemi kullanılmış ve nida sanatı oluşmuştur:

Kayt demeye toca çok,
Oyt demeye ata çok. (1108)

Aşağıdaki son örneğimizde, ey ünlemi yer almış ve böylece nida sanatı oluşmuştur:

Söz ogdur ağız yayında, ey can,
Og atılsa, gerü dönmek ne imkân. (1423)

11. TARİZ

Tariz sanatı, bir insanı ya da durumu, üzüntü ve kin duygularının tesiriyle alaya almak ve hicvetmektir. Tariz sanatını içeren manzum atasözlerimizden aşağıda örnekler yer alacaktır.

Aşağıdaki ilk örneğimizde kötü huylu olan insanla iletişim konusu işlenerek, bu tip insanların ağızlarından her türlü söz çıkabileceği belirtilmekte ve tariz sanatı yapılmaktadır:

Açtırma kutuyu,
Söyletme kötüyü. (39)

Aşağıdaki örneğimizde de, müezzinin zahmeti çektiği, imamın ise semereyi aldığı belirtilerek, imamın bu davranışı hicvedilmektedir. Böylece tariz sanatı ortaya çıkmaktadır:

Azancı çekér soyuğu,
Molla yeyér toyuğu. (342)

Aşağıdaki örnek metnimizde ise, imamın evinden yemek çıkmadığı belirtilerek, imamın cimriliği hicvedilmekte, alaya alınmakta ve tariz sanatı yapılmaktadır:

İmam evinde aş olmaz,
Ölü gözünde yaş olmaz. (1020)

Aşağıdaki örneğimizde ise üvey ana yaptıklarının karşılığı olarak hicvedilmektedir. Bu da, tariz sanatını ortaya çıkarmaktadır:

Ögey ana,
Ocağa yana. (1317)

Aşağıdaki son örneğimizde kötü komşu, eş ve at yerilerek kurtulma çaresi ifade edilmektedir. Yine burada tariz sanatı kullanılmaktadır:

Yaman komşu, yaman avrat, yaman at,
Birinden göç, birin boşa, birin sat. (1557)

12. TECAHÜLÜARİF

Bilinen bir durumun, bilinmiyor gibi anlatılmasıyla oluşan sanata tecahülüarif denir. Manzum atasözlerimize yansıyan bu sanatı içeren örnek metinler aşağıda yer alacaktır.

Aşağıdaki ilk örneğimizde insanın doğumuyla başlayan hayatının, ölümle noktalanacağı bilinmesine rağmen, istifham sanatının yardımıyla da bilmiyormuş gibi ifade edilmektedir:

Anan güzel idi, hani yeri,
Baban güzel idi, hani evi? (191)

Aşağıdaki örneğimizde de, bir yürekte iki sevgi olmayacağı belirtilirken, ilk mısradaki tecahülüarif sanatı kullanılmış ve gökyüzünde tek ayın olduğu bilinirken iki olmayacağı belirtilmiştir:

Bîr kökte ekî ay bolmaz,
Bîr yürekte ekî süygî bolmaz. (452)

Aşağıdaki örnek metnimizde, el çocuğundan öz evlat olmayacağı herkesçe bilinmesine rağmen, bilinmiyormuş gibi davranılmıştır:

Çam ağacından ağıl olmaz,
El çocuğundan oğul olmaz. (540)

Yine, aşağıdaki örneğimizde aklı yerinde olmayan kişinin öğüt tutmayacağı ve kılın düğüm tutmayacağı bilinirken, bilinmiyormuş gibi ifade edilmiştir:

Deli ögüt tutmaz,
Kıl düğüm tutmaz. (613)

Aşağıdaki son örneğimizde, ikinci mısra, birinci mısranın anlamını pekiştirirken, mermere su geçmeyeceği bilinmiyormuş gibi ifade edilerek tecahülûarif sanatını oluşturmuştur:

Meyil verme tellal ile berbere;
Su mu geçer hamamdaki mermere. (1226)

13. TEKRİR

Tekrir, söyleyişi güçlendirmek için aynı kelimeleri ya da kelime gruplarını tekrarlamakla oluşan sanattır. Tekrir sanatını içeren manzum atasözlerimizden örnekleri aşağıya alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde mısra sonlarında bulunan kelimelerin dışında kalan diğer kelimeler aynen kullanılarak tekrar sanatını oluşturmuştur:

Arvat var, ev bezeği,
Arvat var, ev tezeği. (236)

Aşağıdaki örneğimizde de **kaz**, **baz** ve **kel** kelimeleri aynen kullanılarak tekrar sanatını oluşturmuştur.

Kaz kazla, baz bazla,
Kel tavuk, kel horozla. (1110e)

Aşağıdaki örnek metnimizde ise **dilim** ve **seni** kelimeleri tekrar sanatını ortaya çıkarmıştır:

Dilim seni, dilim seni,
Dilim dilim dilem seni. (664a)

Aşağıdaki örneğimizde **başı** kelimesi dört defa kullanılarak tekrar sanatını oluşturmuştur:

Gece başı, yar başı;
Gündüz başı, dost başı. (876)

Aşağıdaki son örneğimizde, **ekmeği** kelimesi dört defa kullanılmış ve tekrar sanatını ortaya çıkarmıştır:

Koca ekmeği, meydan ekmeği,
Evlat ekmeği, zindan ekmeği. (1172)

14. TELMİH

Söz arasında herkesçe bilinen bir olaya ya da bir insana yer vermeyle telmih sanatı yapılmış olur. Aşağıdaki örnek metinlerimizde de telmih sanatı kullanılmıştır.

Aşağıdaki örneğimiz bir Kıbrıs atasözü olup, adadaki İngiliz hâkimiyetinin etkisiyle oluşmuştur. Burada İngilizlerin adayı işgali konu edilmiştir:

Allah'dan eylik,
İngilizden aylık. (160)

Aşağıdaki örneğimizde ise İslami inanişâ göre hacı olmanın yolu Mekke'ye gitmekten geçtiği için bu durum konu olarak işlenmiştir:

Derviş dervişi tekkede bulur,
Hacı hacıyı Mekke'de bulur. (632)

Aşağıdaki örneğimizde ise Karamanoğlu Beyliği'nin askerlerinin bir savaşta koyun postuna bürünme olayına yer verilmiştir:

Karaman'ın koyunu,
Sonra çıkar oyunu. (1086)

Aşağıdaki örneğimizde ise Konya, Sille (Konya) ve Koçhisar (Ankara) yerleşim birimlerinin halk arasındaki meşhur yönleri konu edilmiştir:

Konya'nın tozu,
Sille'nin kızı,
Koçhisar'ın tuzu. (1184)

Aşağıdaki son örnek metnimizde ise, Bursa ilimizin ünlü keşanesi konu edilmektedir:

Senin aradığın kantar,
Bursa'da keşane tartar. (1398)

15. TENASÜP

Tenasüp sanatı, anlamca birbirine yakın en az iki kelimenin bir arada kullanılmasıyla oluşur. Aşağıda tenasüp sanatını içeren manzum atasözlerimizden örnekleri alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde **âlim**, **kalem** ve **yaz** kelimeleri anlamca birbirine yakın kelimeler olup tenasüp sanatını oluşturmuştur:

Âlim olmak istersen al kalemi durma yaz,
Cahil olmak istersen al kalemi durma kaz. (148)

Aşağıdaki örnek metnimizin ilk mısrasındaki **arı** ve **bal**; ikinci mısrasındaki **sinek** ve **bok** kelimeleri tenasüp sanatını oluşturmuştur:

Arı ile kalkan bal başına,
Sinekle kalkan bok başına. (212)

Aşağıdaki örneğimizde ise, **dağ** ve **odun**; **sap** ve **saman** kelimeleri kullanılması sonucu tenasüp sanatı ortaya çıkmıştır:

Dağına göre odunu,
Sapına göre samanı. (587)

Aşağıdaki örneğimizde kullanılan **hamam** ve **kurna**; **düğün** ve **zurna** kelimeleri anlamca birbirine yakın olup tenasüp sanatını oluşturmuştur:

Hamamda kurna,
Düğünde zurna. (954)

Aşağıdaki son örneğimizin ilk mısrasında yer alan **köprü** ve **geçmeye** kelimeleri ile ikinci mısrasında yer alan **su** ve **içmeye** kelimeleri tenasübü ortaya çıkarmıştır:

Kimi köprü bulamaz geçmeye,
Kimi su bulamaz içmeye. (1162)

16. TEŞBİH

Teşbih sanatı, aralarında benzerlik bulunan iki varlıktan zayıf olanın güçlüye benzetilmesiyle oluşur. Teşbih sanatını en az iki, en fazla dört unsur oluşturur. Bu unsurlar, benzeyen, benzetilen, benzetme yönü ve benzetme edatıdır. Manzum atasözlerimizde de sıkça karşımıza çıkan teşbih sanatı aşağıdaki örnekler üzerinde değerlendirilecektir.

Aşağıdaki ilk örneğimizin ilk mısrasında ağız tetiğe benzetilmiş, ikinci mısrasında ise dil tüfeğe benzetilmiştir. Burada teşbih sanatını benzeyen ve benzetilen kavramlar oluşturmuştur:

Ağız tetik,
Dil tüfek. (82)

Aşağıdaki örneğimizde de karı kocanın tartışması yaz mevsiminin yağışına benzetilmiştir. Yine burada, teşbih sanatını benzeyen ve benzetilen oluşturmuştur:

Ér arvadın savaşı,
Yaz gününün yağışı. (788)

Aşağıdaki örnek metnimizde ise erkek çocuğu bağ elmasına benzetilirken, kız çocuğu dağ elmasına benzetilmiştir. Benzeyen ve benzetilenle teşbih sanatı oluşmuştur:

Er bala bağ alması,
Kız bala dağ alması. (790)

Aşağıdaki örneğimizde ise komşunun sıpası taya benzetilirken, kız çocuğu aya benzetilmektedir. Burada benzeyen, benzetilen ve benzetme edatı kullanılmıştır:

Komşunun sıpası tay gibidir,
Anasına kızı ay gibidir. (1179)

Aşağıdaki son örneğimizde ise söz, oka; ağız ise yaya benzetilmiştir:

Söz ogdur ağız yayında, ey can,
Og atılsa, gerü dönmek ne imkân. (1423)

17. TEŞHİS ve İNTAK

İnsan dışındaki varlıkları kişileştirmeyle teşhis, konuşturmayla ise intak sanatı yapılmış olur. İncelediğimiz metinler içerisinde teşhis ve intak sanatlarıyla kurulan örnekleri aşağıya alıyoruz.

Aşağıdaki ilk örneğimizde horozun evlendiğinden bahsedilerek horoz kişileştirilmiş ve teşhis sanatı oluşmuştur:

Horoz evlenir,
Komşu tellenir. (1000)

Aşağıdaki örnek metnimizde ise, gülün övündüğü konu edilerek, gül kişileştirilmiştir:

İyilik et güle,
Ügünsün ele. (1058)

Yine aşağıdaki örneğimizde dağ kişileştirilerek insan gibi ağladığından bahsedilmiştir:

Kimsesiz dağlar,
Oturmuş ağlar. (1169)

Aşağıdaki örneğimizde ödünç verme kişileştirilmiştir. Burada ödünç verirken, insanın gülüşü, geri verirken de ağlayışı kişileştirmeyi oluşturmuştur:

Ödünç güle güle gider,
Ağlaya ağlaya gelir. (1316)

Aşağıdaki örneğimizde de, ördeğin insana özgü olan övünme duygusu içinde olduğu belirtilerek teşhis sanatı yapılmıştır:

Öğünme ördek gibi,
Kırılırsın bardak gibi. (1319)

Aşağıdaki son örneğimizde ise intak sanatı vardır. Burada cansız bir varlık olan saman âdeta bir insanmış gibi konuşmaktadır:

Saman diyer kaldır meni,

Yaramazsam yandır meni. (1381)

18. TEZAT

Tezat sanatı, aynı konuda birbirine zıt olan iki kavramın kullanılmasıyla oluşur. Manzum atasözlerimizde sıkça kullanılan sanatlardan biri de tezat sanatıdır. Aşağıda bu konuyu örneklendirmek üzere seçtiğimiz örnekler yer alacaktır.

Aşağıdaki ilk örneğimizde **aşağı** ve **yukarı** kelimeleri kullanılmasıyla tezat sanatı ortaya çıkmıştır:

Aşağı tükürsem sakalım,
Yukarı tükürsem bıyığım. (248)

Aşağıdaki örneğimizde kullanılan **bar** ve **yok** kelimeleri tezat sanatını oluşturmuştur:

Bar barıştırır,
Yok sguşturur. (375)

Aşağıdaki örneğimizde ise **çok** ve **az** kelimeleri tezat sanatını oluşturan kelimeler olmuştur:

Çok yiyen çoban olur,
Az yiyen adam olur. (571)

Yine, aşağıdaki örnek metnimizde **güzel** ve **çirkin** kelimeleri tezat sanatını oluşturmuştur:

Güzeli dili bezdirir,
Çirkinini dili sevdendir. (945)

Aşağıdaki son örneğimizde ise **pahalı** ve **ucuz** kelimeleri tezat sanatını ortaya çıkarmıştır:

Pahalıdır, vardır bir hikmet,
Ucuzdur, vardır bir nikbet. (1345)

Ğ. MANZUM ATASÖZLERİNDE ÇEŞİTLİ UNSURLAR

1. MANZUM ATASÖZLERİNDE MESLEKLER VE İŞ KOLLARI

Günlük hayattan atasözlerimize yansıyan unsurların başında meslekler ve iş kolları gelmektedir. Ali Esat Bozyiğit, 1972 yılında yayımladığı bir makalesinde atasözleri ve deyimlerde geçen meslekleri değerlendirerek şöyle sınıflandırmıştır: 1) Resmî görevliler için, 2) Esnaflar için, 3) Sanatkârlar için, 4) Çeşitli meslekler için, 5) Kötü meslekler için (Bozyiğit, 1972: 6368-6372). Çalışmamızda incelediğimiz metinler içerisinde meslek ve iş kolları yer almış; bu meslek ve iş kollarından çoğunluğu günümüzde geçerliliğini korurken, bazısının görev alanı ve adı değişmiş (kadı, molla), biri de (bezirgân) geçerliliğini yitirerek bugün sosyal hayatta karşımıza çıkmamaktadır.

İncelediğimiz metinler içerisinde 18 farklı meslek ve iş kolu tespit edilmiştir. Aşağıya alfabetik olarak bu meslek ve iş kollarını örnekleriyle alıyoruz:

a. Avcılık:

Avcı et iyer,
Atını it iyer. (296)

b. Bakkal:

Bakkal, késab,
Hér ikisi bir hesab. (320a)

c. Balcı:

Balcının var bal tası,
Oduncunun baltası. (374)

ç. Berber:

Berberin solumazı,
Tellağın söylemezi,
Kahvecinin söylemezi. (410)

d. Bezirgân:

Bazirğanı bit yir,

Kazandüğın at yır. (395)

e. Boyacı:

O hacı, bu hacı,
Kim olacak **boyacı**? (1275a)

f. Bozacı:

Bozacının sermayesi darıdır,
Evi çeviren evcimen karıdır. (482)

g. Çiftçi:

Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak,
Cümlelin muradını verecek Hak. (729a)

ğ. Çoban:

Avrat kıtlık bilmez,
Çoban yokluk bilmez. (298)

h. Halayık:

Halayıktan hanım olan kurnayı deler tasla,
Köleden müezzın olan minareyi yıkar sesle. (415ç)

ı. Hizmetçi:

Hanım kırarsa kaza,
Hizmetçi kırarsa hatâ. (959ç)

i. Hekim:

Yarım **hekim** candan eder,
Yarım hoca dinden eder. (1566)

j. Hoca:

Hoca okuttuğı kadar,
Çoban güttüğü kadar. (997)

k. İmam:

İmam evinde aş olmaz,
Ölü gözünde yaş olmaz. (1020)

l. İşçi:

Bin **işçi**,

Bir başçı. (433)

m. Kadı:

Kadı bolsa dawacın,
Allah bolsun yardımcın. (1070a)

n. Kahveci:

Berberin solumazı,
Tellağın söylemezi,
Kahvecinin söylemezi. (410)

o. Kasap:

Ayvaz **kasap**,
Hep bir hesap. (320)

ö. Molla:

Azancı çekér soyuğu,
Molla yeyér toyuğu. (342)

p. Müezzin:

Halayıktan hanım olan kurnayı deler tasla,
Köleden **müezzin** olan minareyi yıkar sesle. (415ç)

r. Oduncu:

Oduncunun gözü omçada,
Dilencinin gözü çömçede. (1279)

s. Rençber:

Âlim olmak istersen durma yaz,
Rençber olmak istersen durma kaz. (148b)

ş. Tellak:

Berberin solumazı,
Tellağın söylemezi,
Kahvecinin söylemezi. (410)

t. Terzi:

Terzinin dikişi kötü,
Ayıbını örten ütü. (1471)

2. MANZUM ATASÖZLERİNDE ŞAHIS VE MİLLET ADLARI

a. Millet ve Boy Adları

a1. Millet Adları

Çalışmamızda incelediğimiz metinler, Batı Türklerinden seçildiği için, metinlerde karşımıza çıkan millet adları genelde, onların yaşadığı coğrafya ile ilgili ya da onların komşuları ile ilgili adlardır. Burada yer alan millet adlarından; Abdal, Arap, Arnavut, Bulgar, Çingene, Ermeni, Kürt ve Rum adları olumsuz anlamda kullanılmıştır.

Başta; hem milletimizin adı olması, hem de en fazla geçmesi sebebiyle milletimizin adı, ardından da tespit edilen diğer millet adları alfabetik olarak aşağıya örnekleri ile alınmıştır:

Türk:

Çeş kabarır,

Türk koparır. (550)

Şeherlü ağça bulsa, evler yapar,

Türk ağça bulsa, tavara verer. (1441)

Türk aşî ödünç,

Düğün aşî borç. (1482)

Vay ol kürke ki bit üşe,

Vay ol eve ki **Türk** düşe. (1522)

Türkmen:

Türkmen işler tat yer,

Eşek işler at yer. (1484)

Abdal:

Abdaldan paşa olmaz,

Kamıştan maşa olmaz. (5)

Arap:

Guruşu ver **Araba**,

İsder gumara versin, ister şaraba. (931)

Arnavut:

Arnaut ne vakıt şaşar,
Beygir boki sıçar. (222)

Bulgar:

Bulgar kafası,
Katran kofası. (490)

Çingene:

Çingene kızı hatun olmaz,
Dilenmezse karnı doymaz. (560)

Ermeni:

Ermeniden dönme,
Sonradan görme. (810)

Fars:

Farsın kézéli,
Türkün méséli. (863)

İngiliz:

Türk gibi başlamalı,
İngiliz gibi bitirmeli. (1483)

Kürt:

Böğürtlen büyümüş bağ oldum sanmış,
Kürt ata binmiş ağa oldum sanmış. (4d)

Rum:

İt derisinden post olmaz,
Rûm Ermeniye dost olmaz. (814ğ)

a2. Boy Adı

İncelediğimiz manzum atasözleri içerisinde bir Türk boyu olan Nogay adı geçmiş olup ilgili metni örnek olarak aşağıya alıyoruz:

Nogay:

Nogay mayın tökmez,
Atasın anasın sökmez. (1274)

b. Şahıs Adları

b1. Kadın Adı

Çalışmamızda incelediğimiz metinler içerisinde tek kadın adı olarak Hatice geçmiştir. Aşağıya ilgili örneği alıyoruz:

Hatice:

Ölmez **Hedice**,
Görer neva netice. (1325)

b2. Erkek Adları

Manzum atasözlerimiz erkek adları bakımından, kadın adlarına göre daha zengindir. Tespit ettiğimiz erkek adlarını aşağıya alfabetik olarak alıyoruz:

Ahmet:

Ahmet ölür,
Mehmet gömülür. (93)

Ali:

At **Ali**'nın,
Şan **Veli**'nin. (260)

Hıdır:

Ağıllınız **Hıdır** ağa,
Barmağını basdı yağa. (73)

İsmet:

Adım ménim **İsmét**'dir,
Hér né versén kismétdir. (53)

Kâni-Yâni:

Kırk yıllık **Kâni**,
Olur mu **Yani**? (1133)

Kamber:

Alémin malı mülkü,
Kémbér'in yırtık kürkü. (137)

Mahmut:

Vermeyince Mabut,
Ne yapsın **Mahmut**? (1534)

Mehmet:

Ahmet ölür,

Mehmet gömülür. (93)

Mehmet Ali:

Paran olursa **Mehmet Ali**'sin,
Paran yoksa başı açık delisin. (1350)

Reşit:

Adun nedür **Reşit**,
Bir söyle bir işit. (54)

Sinan:

Falan ölmüş filan ölmüş,
Bir gün derler **Sinan** ölmüş. (862)

Şuayp:

O ayıp, bu ayıp,
Ne yapsın **Şuayp**? (1275)

Veli:

Üz vermeyin **Veli**'ye,
Sıçar ipek haliya. (1624a)

Zeyni:

Tanrı vérib **Zéyni**'ye,
Dişli yohdu céyniye. (1449)

3. MANZUM ATASÖZLERİNDE MEKÂN ADLARI

Türkiye'de kullanılan atasözleri yer adları açısından atasözü araştırmacıları tarafından değerlendirildiğinde (Bozyiğit, 1984a, 1984b) büyük bir zenginlikle karşılaşmıştır. Manzum atasözleri mekân adları açısından değerlendirildiğinde ise, Batı Türklerinin yaşadıkları coğrafya ile ilgili olanların yanında, komşu coğrafyalarla ilgili mekân adları da karşımıza çıkmıştır. Tespit ettiğimiz mekân adları, çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir. Aşağıya bu sınıflandırmayı alıyoruz:

a. Türkiye’den Mekân Adları

a1. İl Adları

Manzum atasözlerimiz içerisinde ülkemizin değişik bölgelerinden il adlarıyla karşılaşmıştır. İl adlarının yer aldığı metinleri alfabetik olarak aşağıya alıyoruz:

Adana:

Konya sudan,
Adana yılandan,
Kayseri yalandan. (1183)

Amasya:

Amasya’nın var dağı,
Biri olmazsa biri dahi. (179)

Aydın:

Aydın çukuru,
Altın çukuru. (313)

Bursa:

Senin aradığın kantar,
Bursa’da kestane tartar. (1398)

Edirne:

Edirne’nin Tunca’sı,
Bursa’nın kaplıcası. (718)

Karaman:

Karaman’ın koyunu,
Sonra çıkar oyunu. (1086)

Kayseri:

Konya sudan,
Adana yılandan,
Kayseri yalandan. (1183)

Konya:

Konya sudan,
Adana yılandan,
Kayseri yalandan. (1183)

Kahramanmaraş:

Deve gelir **Maraş**’tan,
İyilik hoştur iki baştan. (606ç)

Mardin:

Develer gelir **Mardin**'den,
Bak neler çıkar ardından. (645)

Niğde:

Niğde'yi yel,
Bor'u sel. (1273)

a2. İlçe ve Köy Adları

Yukarıdaki örneğimizde de görüleceği üzere, Niğde'nin Bor ilçesi metinlerde yer almaktadır. Bunun yanında ilçe adı olarak aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, Ankara'nın Şerefli Koçhisar ilçesinin adı Koçhisar olarak yer almıştır. Ayrıca, Konya'nın Silles köyü de aynı metinde karşımıza çıkmıştır. Tekirdağ ilimizin Yağcı ve Kayı köylerinin adı da çeşitli özellikleriyle atasözlerimize yansımıştır. İlgili metinler aşağıda yer alacaktır:

Sille (Konya):

Konya'nın tozu,
Sille'nin kızı,
Koçhisar'ın tuzu. (1184)

Yağcı-Kayı (Tekirdağ):

Yağcı'dan kız alma kaçır,
Kayı'dan kız alma uçar. (1547)

b. Türkiye Dışından Mekân Adları

Manzum atasözlerimizde ister Türkiye'den aldığımız metinler olsun, ister Batı Türklerinden aldığımız metinlerde olsun çok çeşitli ülke adları ve il adları karşımıza çıkmıştır. Ayrıca, Varna'da bulunan Balık Pazarı da mekân adı olarak karşılaştığımız adlardandır. Bu mekân adlarını iki ayrı başlık altında değerlendirerek alfabetik olarak aşağıya alıyoruz:

b1. Ülke Adları**Hint-Yemen:**

Kısmet ise gelir **Hint**'ten **Yemen**'den,
Kısmet değilse ne gelir elden. (1135a)

İran-Turan:

Gezdim **İran**'ı, **Turan**'ı,
Cennet buldum buranı. (904a)

Mısır:

Sev seni seveni hak ile yeksan ise,
Sevme seni sevmeyeni **Mısır**'a sultan ise. (1400)

b2. İl Adları

Bağdat:

Bağdat gibi diyâr olmaz,
Ana gibi yâr olmaz. (361)

Ballirgodisa:

Paran varsa olur kölen kulun,
Paran yoksa **Ballirgodisa**'dır yolun. (1509ç)

Halep:

Kadınlığın yolu galebe,
Kimi Şam'a gider, kimi **Haleb**'e. (1069)

Mekke:

Derviş dervişi tekkede bulur,
Hacı hacıyı **Mekke**'de bulur. (632)

Musul:

Bez alırsan **Musul**'dan,
Kız alırsan asıldan. (425)

Prizren:

Prizren Mısır gibi diyar,
Kardaş gibi yâr bulunmaz. (361e)

Şam:

Gövdesi gözeli ortaya-döşege sor,
Sureti gözeli Rum'dan **Şam**'a sor. (921)

Varna:

Varna Varna parasis varma,
Varırsan da Balık Pazarı'ndan aşā varma. (1516)

4. MANZUM ATASÖZLERİNDE GİYECEK KÜLTÜRÜ

Çeşitli unsurlar başlığında yer verdiğimiz bir diğer unsur ise, giyecek kültürüdür. Türk atasözlerinde yer alan giyecek kültürüne ilk eğilen isimlerin başında Ali Esat Bozyiğit gelir. O, atasözlerindeki giyecek kültürünü beş başlıkta ele almıştır (Bozyiğit, 1971: 5936-5937).

Burada incelediğimiz metinlerde yer alan giyecekler tespit edilmiştir. Bu giyeceklerin birçoğu bugün insanlar tarafından kullanılmamaktadır. Atasözlerinin oluştukları dönemin dilini yansıttıklarını ve bütünüyle o dönemin kültürüyle yoğrulduğunu, bu durum bir kere daha gözler önüne sermektedir. Aşağıda giyecek adlarının geçtiği örnekler alfabetik olarak yer almıştır:

Aba:

Aba vakti yaba,
Yaba vakti **aba**. (2)

Atlas:

Adam adamdır, olmasa da pulu,
Heyvan heyvandır, **atlas** olsa da çulu. (42b)

Bez don:

Pancar peşkir istemez,
Bez don uçkur istemez. (1347)

Börk:

Baş kesilir **börk** içinde,
Kol kırılır yen içinde. (384)

Çuha:

Abalıda kese yatar,
Çuhalıda tasa yatar. (3)

Diba:

Aba da bir, **diba** da bir giyene,
Güzel de bir, çirkin de bir sevene. (1)

Etek:

Arıca **etek**,
Kuruca yatak. (213)

Fes:

Baş yarığı **fes** içinde,
Kol kırığı yen içinde. (384b)

Kaftan:

Aftan olsun, oftan olsun,ü
Dek oğlana **gaftan** olsun. (55)

Kebe:

Aba da bir, **kebe** de bir giyene,
Güzel de bir, çirkin de bir sevene. (1a)

Kemha:

Üvey öz olmaz,
Kemha bez olmaz. (1503e)

Külâh:

Salla **külâhı**,
Ye pilavı. (1379)

Gömlek:

Keten **gömlek** olmaz dokutmayınca,
Evlat âlim olmaz okutmayınca. (1128)

Kemer:

Av avlayanın,
Kemer bağlayanın. (294)

Kürk:

Eski diye atma **kürkünü**,
Gerek olur bürünürsün bir günü. (813)

Palto:

Mart kapıdan baktırır,
Palto kürek yaktırır. (1218a)

Rubai:

Ekmegi ye yatışınca,
Rubai gi yakışınca. (730)

Yelek:

Allı yelek, pullu **yelek**,
Gömlek yok, **canfes** nesine gerek. (164)

Yen:

Baş yarığı **fes** içinde,

Kol kırığı **yen** içinde. (384b)

5. MANZUM ATASÖZLERİNDE SAYILAR

Manzum atasözlerimizin kelime dünyasını oluşturan bir diğer unsur ise sayılardır. İncelemiş olduğumuz metinler içerisinde yer alan sayıları tespit ederek aşağıya birer örneği ile alıyoruz:

Bir:

Bin kişi değmez **bir** kişi,
Bir kişi değer bin kişi. (434)

İki:

Değirmen **iki** taştan,
Muhabbet **iki** baştan. (606)

Üç:

Keçi **üç**ten,
Koyun beşten. (1116)

Dört:

Ele desen **dört** olur,
İçe atsan dert olur. (764)

Beş:

Bilmediği **beş** vakıt namaz,
Onu da şeytan gomaz. (311b)

Altı:

Karışma Allah'ın işine,
Altı ay yazı vardır,
Onu da katar kışına. (1093a)

Yedi:

Nedir **yedisi**,
Odur yetmişi. (1259)

Sekiz:

Sekirgeniñ **sekiz** kün,
Toyganiñ tokuz kün. (1387)

Dokuz:

İnsanoğlu on,

Dokuzu don. (1034)

On:

Koyunun **on** olsun,
Güden oğlun olsun. (1191)

Yirmi:

Yaş **yirmi**,
Akıl değirmi. (1569ç)

Otuz:

Yaş **otuz**,
Akıl topuz. (1569c)

Kırk:

Kırk yılda bir namaz,
Oni da şeytan kıldırılmaz. (311d)

Elli:

Gece **ellî** köz men,
Kündîz ekî köz men. (877)

Altmış:

Altmış,
İşi bitmiş. (1569a)

Yetmiş:

Düşme dul avrat toruna,
Sıçar **yetmiş** havun goruna. (708)

Seksen:

Eğer **seksen**, eğer doksan,
Akibet bir gün yoksan. (720)

Doksan:

Doksansız torgay şırlamaz,
Toymaz öksüz cırlamaz. (670)

Yüz:

Geldik **yüze**,
Çıktık düze. (890)

Yüz On:

Yüz on,
Tarlaya kon. (1622)

Yüz Elli:

Yüz elli,
Yaz belli. (1621)

Bin:

Bin atın varsa bin dinlen,
Bir atın varsa in dinlen. (432)

Bin İki:

Sen bilirsın bir iki,
El biliyor **bin iki**. (1391)

6. MANZUM ATASÖZLERİNDE İNSAN UZUVLARI

Atasözlerinde geçen insan uzuvları çeşitli araştırmacılar tarafından (Türmen, 1965; Uslu, 1985) değişik açılardan metin ağırlıklı olmak üzere değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Burada da, manzum atasözlerimizin kelime dünyasını zenginleştiren unsurlardan biri olan insan uzuvları tespit edilmiştir. İncelediğimiz metinler içerisinde 14 adet (ağız, akıl, ayak, baş, burun, diş, dudak, el, göz, karın, kaş, kol, kulak, parmak) insan uzvunun yer aldığı tespit edilmiştir.

Aşağıda tespit ettiğimiz insan uzuvlarını içeren manzum atasözlerinden örnekler yer alacaktır:

Ağız:

Ağız tetik,
Dil tüfek. (82)

Akıl:

Akıl başta sermaye,
Bol kazanda helva ye. (106)

Ayak:

Ayağıma yer edeyim,
Gör sana neler edeyim. (307)

Baş:

Baş kesilir börk içinde,
Kol kırılır yen içinde. (384)

Burun:

Atta karın,
Yiğitte **burun**. (291)

Diş:

Dişin ağrıldı çek kurtul,
Başın ağrıldı kes kurtul. (668)

Dudak:

Değirme **dudağı** dudağa,
Değer kulaktan kulağa. (604)

El:

El eli yur,
El yüzü yur. (748d)

Göz:

Ağlarsa anan ağlar,
Bir **gözü** yalan ağlar. (84d)

Karın:

Gönülsüz yenen aş,
Ya **karın** ağrıtır ya baş. (1039d)

Kaş:

Agız görki diş,
Göz görki **gaş**. (58)

Kol:

Baş yanılır börk içinde,
Kol kırılır kürk içinde. (384ç)

Kulak:

At dırnağından,
İnsan **kulağı**ndan. (265)

Parmak:

Ağıllınız Hıdır ağa,
Barmağını basdı yağa. (73)

7. MANZUM ATASÖZLERİNDE EŞYALARDAN SEÇMELER

a. Tarım İle İlgili Eşyalar

Manzum atasözlerimiz içerisinde özellikle tarım kültürü ile ilgili eşyaların karşımıza çıkması, Türklerde kırsal yaşamın etkisini göstermektedir. Biz tarımla ilgili tespit ettiğimiz aletlerin geçtiği örnekleri aşağıya alıyoruz:

Balta:

Balcının var bal tası,
Oduncunun **baltası**. (374)

Kürek:

Ağı **kürek**le atarlar,
Karayı dirhemle satarlar. (70)

Orak:

Kürkü **orak** vaktinde,
Orağı kürk vaktinde. (2d)

Saban:

Koyuna çoban,
Tarlaya **saban**. (1189)

Yaba:

Kışın **yaba** al,
Yazın soba al. (2c)

b. Mutfak İle İlgili Eşyalar

Manzum atasözlerimizin kelime dünyasını oluşturan bir diğer unsur ise mutfak kültürü içerisinde yer alan eşyalar olmuştur. İlgili örneklerimizi aşağıya alfabetik olarak alıyoruz:

Bıçak:

Emsiz kadın dile yögçük,
Kesmez **bıçak** ele yögçük. (1192a)

Çömlek:

Çömlek taşa dokunursa vay çömleğin hâline,
Taş çömleğe dokunursa vay çömleğin hâline. (573)

Kaşık:

Né doğrarsan aşına,
O çıkar **kaşığ**ına. (969i)

Kazan:

Adam ağzında söz,
Kazan altında köz. (44)

Maşa:

Ağaştan **maşa** bolmaz,
Eşekten paşa bolmaz. (5d)

Tas:

Balcının var bal **tası**,
Oduncunun var baltası. (374b)

Tava:

Ev dağda, bağ bağda;
Tava delik, iş yağda. (835b)

Tencere:

Erine göre bağla başını,
Tencerene göre kaynat aşını. (800)

c. Askerlik İle İlgili Eşyalar

Türk kültürü ve yaşamı içinde önemli yeri olan ordu millet yapısı, bağımsızlığın önemini bilen Türkler için her zaman bir hayat tarzı olmuştur. Bu hayat tarzıyla birlikte de askerlikle ilgili eşyalar günlük yaşamın içerisine girmiş ve hatta atasözlerimizin kelime hazinesini de zenginleştirmiştir. Aşağıda metinlerimiz içerisinde yer alan askerlikle ilgili eşyalar yer alacaktır:

Kalkan:

At ölür, meydan kalır,
Yiğit ölür, **kalkan** kalır. (270e)

Kılıç:

At binenin,
Kılıç guşananın. (263)

Silâh:

Al éliné **silâhı**,
Küvvét versin ilahi. (126)

Yay:

Eğri ağaca **yayım** deme,
Her gördüğüne dayım deme. (722)

ç. Ev Eşyaları

Bir Türk ailesinin mütevazı ev hayatı içerisinde kullandığı eşyaların yer aldığı manzum atasözlerimizden örnekler aşağıda yer alacaktır:

Çuvaldız:

Bir evde iki kız,
Biri **çuvaldız**, biri biz. (446)

Döşek:

Yorgun **döşek** istemez,
Aç gatıg istemez. (26g)

Elek:

Canı üyde mih yok,
Elekni asmaga yer yok. (508)

Kapı Mandalı:

Avrat malı,
Kapı mandalı. (1064c)

Kazma:

Mart kapıdan baktırır,
Kazma kürek yaktırır. (1218)

Sandık:

Açaram **sandığı**,
Tökérém pambığı. (34)

Soba:

Kışın **soba** al,
Yazın yaba al. (2b)

Süpürge:

Deyenek delinin,
Süpürge gelinin. (650)

Ütü:

Terzinin dikişi kötü,

Ayıbını örten ütü. (1471)

Yastık:

Aç insan katık istemez,
Uykusuz baş **yastık** istemez. (26)

Yatak:

Arıca etek,
Kuruca **yatak**. (213)

Yorgan:

Attan düşene **yorgan** döşek,
Eşekten düşene kazma kürek. (292)

d. Hayvanlarla İlgili Eşyalar

Teknolojinin son dönemdeki kadar insan hayatının bütün alanlarına, özellikle taşıma ve ulaşımına girmesiyle birlikte, Türk kültüründe ve Türk insanının hayatında ayrılmazlardan olan hayvanlar ve özellikle at, eşek ve öküz, eski kullanırlılığını bugün kaybetmiş durumdadır.

Manzum atasözlerimize bütün yönleriyle yansıyan hayvanlarla ilgili eşyaları tespit ederek ilgili örneklere aşağıda yer veriyoruz:

Eyer:

Ata **eyer** gerek,
Eyere er gerek. (288)

Heybe:

At elin, **heybe** emanet,
İşimiz dah cühten ibaret. (266)

Nal:

At ölür **nali** kalır,
İnsan ölür nami kalır. (270ğ)

Semer:

At ölür **semeri** kalır,
İnsan ölür eseri kalır. (270h)

Urgan:

Her bir yerün bir erkânı olur,
Oduna gedenin **orğanı** olur. (980)

Yular:

Bağ bağısız olmaz,
At **yular**sız olmaz. (358)

8. MANZUM ATASÖZLERİMİZDE MUSİKİ ALETLERİ

Manzum atasözlerimize, musiki aletlerinden saz, Türk düğünlerinin vazgeçilmezlerinden davul, zurna ve çobanların arkadaşı olan kaval yansımıştır. Biz bu aletlerin geçtiği ilgili örnekleri aşağıya alıyoruz:

Davul-Zurna-Saz:

Anlayana sivri sinek **saz**,
Anlamayana **davul zurna** az. (205)

Kaval:

Anlayana bircé milçék dé sazdır,
Anlamayana zurna **kaval** da azdır. (205a)

SONUÇ

Şekil açısından manzum ve mensur olarak ikiye ayrılan ve kalıplaşmış ifadeler içerisinde yer alan atasözlerimiz uzun gözlem, deneyim ve tecrübelerle yoğrulan sözlerdir. Atasözlerinin kalıplaşmış olmaları bünyelerindeki bozulmaları daha da zorlaştırarak özgünlüklerini korumalarını sağlamıştır. Atasözlerinin kalıplaşmasında manzum olmalarının büyük katkısı vardır. Oluştukları dönemin kültürüyle yoğrulan atasözleri; konu açısından insanı ilgilendiren bütün alanları içermektedir.

Bu kısa ve öz bilgilerle birlikte tezimizden çıkacak olan sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1. Atasözleri şekil açısından manzum ve mensur olmak üzere ikiye ayrılırlar.
2. Manzum atasözü terimi, ahenk unsurlarını bünyesinde taşıyan atasözleri için kullanılır, başta divan edebiyatı ve halk edebiyatının türleri içerisinde yer alan atasözleri için kullanılamaz. Bu çalışma manzum atasözü teriminin baş harfinden, son harfine kadar kalıplaşmış atasözleri için kullanılacağını ortaya koymuştur.
3. Manzum atasözleri, müstakil olarak varolabilen, ahenk unsurlarının tamamını (mısra yapısı, kafiye, redif, hece ölçüsü, durak) içeren sözlerdir.
4. Manzum atasözleri genellikle beyit şeklinde söylenmiştir. Beytin yanında, üç, dört, beş ve altı mısradan oluşanlar da vardır.
5. Atasözlerinin ilk şekilleri genellikle manzumdur. Bu özelliği, atasözlerinin kalıplaşmasını kolaylaştırmış; ayrıca zihinlerde daha kolay yer etmesini sağlamıştır. Bugün nesir şeklinde söylenen atasözlerinin bazılarının kaynaklarda manzum hâlde tespit edilmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.

6. Manzum atasözlerinde bozulma, mensur olanlara göre daha az olmuş, manzum atasözleri zamana karşı daha çok direnç göstermiştir.

7. Çalışmamızda ayrıca Batı Türklüğü manzum atasözlerinin ortak olanları tip ve varyant yoluyla ortaya konmuştur. Bu durum Türk kültürünün zenginliğini bir kere daha göstermiştir. Öyle ki Azerbaycan'da kullanılan bir manzum atasözü, Batı Türklüğünün öbür ucu olan Makedonya ve Kosova'da da kullanılmaktadır.

8. Çalışmamızın, Türk atasözlerini şekil açısından ayrıntılı olarak ele alan ilk bilimsel çalışma olması ve Batı Türklerinin manzum atasözü ortaklıklarını tespit etmesinden dolayı, atasözü çalışmalarına büyük katkı sağlaması en büyük arzu ve temennimizdir. Türk atasözü araştırmacılığına bu çalışmayla bir katkı sağlanması, bu çalışmanın elde edeceği en büyük sonuçtur.

II. BÖLÜM / METİNLER

METİNLER HAKKINDA AÇIKLAMALAR

Çalışmamızın II. Bölümünü Batı Türklerinden seçilen manzum atasözü metinleri oluşturmaktadır. Batı Türkleri deyince, Hazar Denizi'nin batısında yer alan Türk devlet ve toplulukları kastedilmiştir. Bu devlet ve topluluklar şunlardır: Türkiye, Azerbaycan, Güney Azerbaycan, Kıbrıs, Batı Trakya, Bulgaristan Türkleri, Kosova, Makedonya, Kırım, Kafkas Oğuzları, Karaçay-Malkar, Gagauz ve Kaşkay Türkleri.

Batı Türklüğünden, aşağıda yer alacak olan 35 kaynak taranmış ve Metinler bölümünde 4572 adet manzum atasözü kullanılmıştır. Bunların 1256 adedi birbirinin aynısıdır. Farklı kaynaklarda birbirinin aynısı olan atasözleri, kaynakların arasına noktalı virgül (;) konularak sıralanmıştır.

Birbirinden farklı 3316 manzum atasözünün 1640 adedi tip, 1676 adedi de varyanttır. Tip olarak alınanlar bold karakterde gösterilirken, varyantlar normal olarak gösterilmiştir.

Bütün manzum atasözleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Varyantlar ise ait oldukları tipin altına a, b, c, vb. şekilde maddelenerek yine alfabetik olarak sıralanmıştır.

Metinlerin, tespit edildiği kaynakta nasıl yer alıyorsa, o şekilde alınmasına özen gösterilmiş, ağız özellikleri korunmaya çalışılmıştır.

Manzum atasözleri, yanında yer alan ilk kaynağın ağız özelliğini taşımaktadır. Eğer bir başka kaynakta da aynı kelimelerle başka bir ağız ile söylenmiş olarak yer alıyorsa, o kaynağın künyesi, manzum atasözünün ilk künyesinin devamına eklenmiştir.

Manzum atasözlerinin anlaşılması güç olan, bazılarının yanında, özgün kaynaklarından alınırken beraber alınmış açıklamaları yer almaktadır. Ayrıca, metinlerin alındığı kaynakların bir bölümü atasözü sözlükleridir. Bunun yanında varyantlar da birbirini açıklayıcı konumdadır. Bundan dolayı, burada tekrar sözlük hazırlanmasına gerek görülmemiştir.

Tip olarak seçilen metnin, varyantlarına göre ahenk unsuru bakımından üstün olmasına dikkat edilmiştir.

Metinlerin, tip ve varyantlarının oluşturulması bir hayli emek gerektirmiş, ilk bakışta göremediğimiz tip-varyant ilişkisi, ikinci, üçüncü, dördüncü ve daha sonraki gözden geçişlerimizde yakalanmıştır. Metinlerin harmanlanması sürecinde, üzerinde tip ve varyant değerlendirmesi yapılmış, tip ve varyant dağılımının hatasız olmasına çalışılmıştır. Elbette bizim gözümüzden kaçanlar olabilir.

Aşağıda metinleri aldığımız 35 kaynağın künyesi yer alacak, kaynaklardan kaç atasözü aldığımız da parantez içerisinde belirtilecektir. Kaynakların künyeleri verilirken yazarların soyadı, eserin yılı ve sayfa numarası kullanılmıştır. Sadece, *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II* adlı eserler; BAAD. I, BAAD. II kısaltmalarıyla gösterilmiştir.

METİNLERİN ALINDIĞI KAYNAKLAR

1. Acaroğlu, M. Türker (1985), “Bulgaristan Türklerinin Atasözleri ve Deyimleri”, *Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler II* (hızl. Feyzi Halıcı), Ankara, 105-128. (34 atasözü)
2. Acaroğlu, M. Türker (1986), “Gagauz Atasözleri ve Deyimleri”, *Türk Folkloru Araştırmaları 1986/I*, Ankara, 25-54. (27 atasözü)
3. Acaroğlu, M. Türker (1988), “Azerbaycan Ata Sözlere ve Deyimleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 5 (54), Haziran, 132-168. (74 atasözü)
4. Ahundov, Ehliman (1994) (Türkiye Türkçesine akt. Semih Tezcan), *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, Ankara. (41 atasözü)
5. Aksoy, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, İstanbul. (577 atasözü)
6. Bağışkan, Tuncer (1997), *Kıbrıs Türk Halkbiliminde Ölüm*, Ankara. (16 atasözü)
7. Bayat, Ali Haydar (1992) (eklerle yayına hızl.), *Oğuzname (Emsal-i Mehmedalî) XVI. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı*, İstanbul. (132 atasözü)
8. Beyzadeoğlu, Süreyya (2003) (hızl.), *Şinasi, Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*, İstanbul. (229 atasözü)
9. *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, Ankara 1996. (I: 561; II: 204 atasözü)
10. Çelik, Muhittin (1998), “Kaşkay Atasözleri”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, 2 (19), Haziran, 58-63. (5 atasözü)

11. Dede, Abdürrahim (1978), *Batı Trakya Türk Folkloru*, Ankara. (11 atasözü)
12. Drimba, Vladimir (1985), “Dobruca Tatar Atasözleri”, *Türk Folkloru Araştırmaları 1985/1*, Ankara, 25-36. (14 atasözü)
13. [Ergun], Sadettin Nüzhet-[Uğur], Mehmet Ferit (2002), (yayına hzl. Hüseyin Ayan), *Konya Vilâyeti Halkîyat ve Harsiyyatı*, Konya. (338 atasözü)
14. Gökçeoğlu, Mustafa (1997), *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Lefkoşa. (103 atasözü)
15. Güngör, Harun-Argunşah, Mustafa (2002), *Gagauz Türkleri, Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, Ankara. (51 atasözü)
16. Hafız, Nimetullah (1985), *Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Priştine. (85 atasözü)
17. Hafız, Nimetullah (1989), *Makedonya Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, İstanbul. (57 atasözü)
18. Hafız, Nimetullah (1990), *Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri I*, Ankara. (240 atasözü)
19. Hasan, Hamdi (1997), *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*, Ankara. (191 atasözü)
20. İzbudak, Velet Çelebi (1936), *Atalar Sözü*, Ankara. (90 atasözü)
21. Kafkasyalı, Ali (2002), *İran Türk Edebiyatı Antolojisi I*, Erzurum. (88 atasözü)
22. Ketene, Cengiz (1990), *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler*, Ankara. (30 atasözü)
23. Kırımlı, Sadi G. (1961), *Atalar Sözü*, İstanbul. (304 atasözü)
24. Kürenov, Sapar (1995) (Akt. Ali Duymaz), *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri*, İstanbul. (67 atasözü)
25. Mahmut, Enver-Mahmut, Nedret (1997), *Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Ankara. (193 atasözü)
26. Musaoğlu, Mehman-Gümüş, Muhittin (1995), *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*, Ankara. (280 atasözü)

27. Sakaoğlu, Saim (1981), “Batı Trakya (Rodoplar) Karasu Vadisi’nden Göçen Türklerin Halk Edebiyatı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2 (14), Ekim, 203-231. (5 atasözü)
28. Saracoğlu, Erdoğan (1992), *Kıbrıs Ağzı*, Ankara. (56 atasözü)
29. Tavkul, Ufuk (2001), *Karaçay-Malkar Atasözleri*, Ankara. (41 atasözü)
30. Ülker, Hasan (1991), “Türkiye’de Yaşayan Karaçay-Malkar Türklerinden Derlenen Atasözleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 75, Aralık, 159-190. (17 atasözü)
31. Ülküsal, Müstecib (1970), *Dobruca’daki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler*, Ankara. (181 atasözü)
32. Vasfi, İhsan S. (1985), *Irak Türkleri’nde Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul. (125 atasözü)
33. Yalım, Seyfullah (1986), “Karaçay-Balkar Türklerinde Atasözleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIV/2, 221-227. (4 atasözü)
34. Yorgancıoğlu, Oğuz M. (1980), *Kıbrıs Folkloru*, Magusa. (61 atasözü)
35. Yusuf, Süreyya (1976), “Priştine’de Türk Atasözleri”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt Halk Edebiyatı*, Ankara, 377-396. (40 atasözü)

**III. BÖLÜM / BATI TÜRKLERİNİN MANZUM
ATASÖZLERİNİN TİP VE VARYANT DAĞILIMI
TABLOSU**

BATI TÜRKLERİNİN MANZUM ATASÖZLERİNİN TİP VE VARYANT DAĞILIMI TABLOSU İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

Batı Türklüğünden çalışmamızda 4572 manzum atasözü incelendiğinde; atasözlerinin bir kısmının birbirinin aynısı, bir kısmının ise birbirinin yakını olduğu görülmüştür. Bu durum atasözlerinde tip ve varyant ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Manzum atasözlerinin tip ve varyant dağılımı metinler üzerinde gösterilmiş ve sayısal olarak şu sonuç elde edilmiştir. Öncelikle; incelenen 4572 manzum atasözünün, 1256'sı birbirinin aynısı olup noktalı virgülle gösterilmiş, 1640 atasözü tip olarak seçilmiş, 1676 atasözü de varyant olarak yer almıştır.

Çalışmamızda incelediğimiz metinler Batı Türklüğü coğrafyasından seçilirken kısaltmalar kullanılmıştır. Bu kısaltmaların açılımı şöyledir:

Türk.	: Türkiye
Azer.	: Azerbaycan
G. Az.	: Güney Azerbaycan Türkleri
Kıb.	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Türkleri
Ker.	: Kerkük Türkleri
Kır.	: Kırım Türkleri
Mak. Kos.	: Makedonya ve Kosova Türkleri
Batı Trak.	: Batı Trakya Türkleri
Bulg.	: Bulgaristan'daki Türkler
Gag.	: Gagauz Türkleri
Kara. Malk.	: Karaçay-Malkar Türkleri
Kaf. Oğ.	: Kafkas Oğuz Türkleri
Kaş.	: Kaşkay Türkleri

Ayrıca, tip olan manzum atasözleri tabloda, **T** harfiyle gösterilmiş, varyantlar ise **v** harfiyle ifade edilmiştir. Birden fazla varyantları **v** harfinin yanındaki sayılar göstermiştir. Bazı manzum atasözleri, birden fazla Türk coğrafyasında hem tip, hem de varyant olarak görülürken; bazıları sadece tip, bazıları ise sadece varyant olarak görülmüştür. Bazı manzum atasözlerinin ise varyantlarının olmadığı görülmüştür. Burada ülkemizden manzum atasözü varlığının fazla olması dikkatleri çekecektir. Bu durum; metin seçiminde ülkemizden daha fazla atasözü taranmasıyla açıklanabilir.

BİBLİYOGRAFYA

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

BATI TÜRKLERİNİN
MANZUM ATASÖZLERİ
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

DOKTORA TEZİ

CİLT II

Danışman
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU

Hazırlayan
Sinan GÖNEN

Konya - 2006

**III. BÖLÜM / BATI TÜRKLERİNİN MANZUM
ATASÖZLERİNİN TİP VE VARYANT DAĞILIMI TABLOSU**

BATI TÜRKLERİNİN MANZUM ATASÖZLERİNİN TİP VE VARYANT DAĞILIMI TABLOSU İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

Batı Türklüğünden çalışmamızda 4572 manzum atasözü incelendiğinde; atasözlerinin bir kısmının birbirinin aynısı, bir kısmının ise birbirinin yakını olduğu görülmüştür. Bu durum atasözlerinde tip ve varyant ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Manzum atasözlerinin tip ve varyant dağılımı metinler üzerinde gösterilmiş ve sayısal olarak şu sonuç elde edilmiştir. Öncelikle; incelenen 4572 manzum atasözünün, 1256'sı birbirinin aynısı olup noktalı virgülle gösterilmiş, 1640 atasözü tip olarak seçilmiş, 1676 atasözü de varyant olarak yer almıştır.

Çalışmamızda incelediğimiz metinler Batı Türklüğü coğrafyasından seçilirken kısaltmalar kullanılmıştır. Bu kısaltmaların açılımı şöyledir:

Türk.	: Türkiye
Azer.	: Azerbaycan
G. Az.	: Güney Azerbaycan Türkleri
Kıb.	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Türkleri
Ker.	: Kerkük Türkleri
Kır.	: Kırım Türkleri
Mak. Kos.	: Makedonya ve Kosova Türkleri
Batı Trak.	: Batı Trakya Türkleri
Bulg.	: Bulgaristan'daki Türkler
Gag.	: Gagauz Türkleri
Kara. Malk.	: Karaçay-Malkar Türkleri
Kaf. Oğ.	: Kafkas Oğuz Türkleri
Kaş.	: Kaşkay Türkleri

Ayrıca, tip olan manzum atasözleri tabloda, T harfiyle gösterilmiş, varyantlar ise v harfiyle ifade edilmiştir. Birden fazla varyantları v harfinin yanındaki sayılar göstermiştir. Bazı manzum atasözleri, birden fazla Türk coğrafyasında hem tip, hem de varyant olarak görülürken; bazıları sadece tip, bazıları ise sadece varyant olarak görülmüştür. Bazı manzum atasözlerinin ise varyantlarının olmadığı görülmüştür. Burada ülkemizden manzum atasözü varlığının fazla olması dikkatleri çekecektir. Bu durum; metin seçiminde ülkemizden daha fazla atasözü taranmasıyla açıklanabilir.

**III. BÖLÜM / BATI TÜRKLERİNİN MANZUM ATASÖZLERİNİN
TİP VE VARYANT DAĞILIMI TABLOSU**

A. Nu.	Türk .	Azer. 	G. Az.	Kıb. 	Ker. 	Kır. 	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg. 	Gag. 	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1	Tv												
2	Tv5								v				
3	T												
4	Tv5	v							v				
5	Tv	v	v	v		v	v2			v			
6		T											
7						T							
8						T							
9						T							
10		T	T										
11		T											
12	Tv2	v				v							
13	Tv2						v2		v				
14	T												
15					T								
16	Tv4								v2				
17	Tv3												
18	T												
19				T									
20	T												
21	Tv												
22	Tv	v			Tv						v		
23	Tv7			v3	v	v3	v		v2				
24				T									
25	Tv	T							v		v		
26	v5	v	v	T			v						
27	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
28	Tv	v									v		
29	T												
30	Tv										v		
31	Tv	v3				v			T				
32	v	v		T									
33									T				
34		T											
35	v3	v2					v		T				
36	T												
37	T								T				
38	T												
39	Tv2				Tv		T						
40	Tv												
41	T												
42	T	v2							v2				
43	T												
44		Tv											
45	T												
46		T											
47	Tv14	v7				Tv	v		Tv		v3		
48		T				v						v	
49	T												
50			T										
51											T		
52	Tv			v		v			v				
53		T											
54	T												
55		T											
56											T		
57											T		
58												T	

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
59												T	
60		T										T	
61		T											
62		T											
63		T											
64		T											
65					T	v2	Tv3						
66									T				
67	Tv3	v							Tv				
68		T											
69		T											
70	T												
71		T											
72		T											
73		T											
74	v3				T								
75	T												
76	T												
77	Tv4												
78	T												
79												T	
80		T											
81	T								T				
82	T												
83	Tv	T					v		v				
84	Tv4	Tv		v	T	v	v		T				
85	T												
86	T												
87	T												
88		T											
89		Tv2											

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
90					T								
91		T											
92	T						v						
93	T						T						
94												T	
95	T												
96	T								T				
97	T	T				T			T			T	
98	T												
99	T	T											
100									T				
101	T												
102											T		
103	Tv			Tv					v				
104											T		
105				T		T							
106	T												
107	T												
108							T			T			
109						T	v2		v	v2			
110											T		
111	Tv8	v3		v	v		T		T				
112	T												
113						T							
114	Tv2	Tv	v	v2	v								
115	T												
116	Tv												
117	T								T				
118												T	
119	T												
120	T	v											

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
121	Tv					T							
122		T											
123	T												
124	T												
125		T											
126		T											
127	T												
128	T	v	v										
129						T							
130	T	v							T				
131	T	v							T				
132												T	
133										T			
134	T												
135									T				
136									T				
137		T											
138		T											
139	T												
140	Tv	v											
141	T												
142	T	T			T				v				
143							T						
144					T								
145	Tv4	v2				v	T		T				
146					T								
147									T				
148	Tv								v				
149	T												
150											T		
151	Tv												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
152	T												
153	Tv3												
154	T												
155					T								
156	T												
157		T											
158						T	T						
159	T												
160	v			T									
161	T												
162	T												
163	T												
164	T								T				
165	Tv3		v		v2				T				
166	v3								Tv				
167	T												
168									T				
169	T	v											
170	T												
171	T												
172	T					Tv							
173		T											
174	T												
175	T												
176	T												
177												T	
178	T												
179	T												
180	Tv								v				
181	T												
182	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
183	T												
184	T												
185	T				v								
186	T												
187		v							T				
188		v											
189	Tv2												
190	T												
191	Tv2												
192						T							
193						T					v		
194	T												
195	T												
196	T												
197		T											
198	Tv2	Tv		T	v2	v	Tv		T			v	
199				T									
200		v							T				
201						T	T						
202		T											
203	T												
204		T											
205	Tv2	v		T			Tv2		Tv	v			
206		Tv											
207		T											
208		v							T				
209			T										
210	Tv4	v		v			Tv						
211	Tv4	v											
212	T								v				
213	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
214	T												
215	T												
216	T												
217	T								T				
218	T												
219	Tv2						v2						
220	Tv2	v							T				
221	T			T	v	T	T				v	v	
222							T						
223			T										
224	T				T								
225						T							
226	Tv2												
227	Tv7		v						v				
228	v8				T								
229	Tv3												
230	Tv								v				
231		T											
232						T							
233		T											
234					T								
235		T											
236		v			Tv2								
237	T												
238	T												
239			T										
240						T							
241						T							
242						T							
243						T							
244	Tv												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
245							T						
246						T							
247						T					T		
248	Tv3	v		v			v2						
249											T		
250	T	Tv											
251						Tv							
252	T	v											
253	v	T							v				
254												T	
255						T							
256						Tv							
257						T							
258									T				
259	Tv2					v3	v6		v3			v	
260							T						
261						T							
262							T						
263	Tv2	v2	v	Tv2	Tv	v2	v2		v		v		
264	Tv3		v	T		v							
265	v	T											
266									T				
267	T												
268	T												
269						T							
270	Tv5	Tv7	v2		Tv3	Tv2			Tv5		v		
271	Tv												
272	T								T				
273		T											
274	v4								v		T		
275	T	v											

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
276	T												
277		T											
278	T												
279		T											
280						T							
281	T												
282		T											
283											T		
284									T				
285		T											
286			T										
287	T								T			v	
288	T											v	
289	Tv												
290						T							
291	T	v											
292	Tv2	v					Tv2		T				
293						T							
294	T												
295							T						
296												T	
297	T												
298	T												
299	v								T				
300	T												
301	T												
302	T												
303	T												
304						T							
305	T	v3				v			v				
306	Tv3	v											

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
307	T												
308	Tv	v		v2			v3			v			
309	T												
310	Tv								v				
311		Tv		v	v2		v2						
312	Tv7			v					v				
313	Tv												
314						T					v		
315		T											
316		v		T			T		Tv				
317						T							
318						T							
319		T											
320	T	v											
321	T												
322	T												
323						T							
324		T											
325	T												
326	Tv					v			v				
327	T												
328							T						
329	Tv												
330						Tv				v			
331	T												
332	Tv3								T				
333	v2				v		T			v		v	
334		T											
335	Tv	v											
336	T					v	T		T		v		
337	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
338	T			Tv		v	v						
339	T												
340		T											
341	v2						T						
342		T											
343	Tv2	Tv	T		v								
344	v								T				
345	T												
346	Tv	v											
347	T					v			T				
348	T												
349							T						
350						v	T						
351	T												
352					T								
353	Tv			T		v							
354		T											
355					T								
356		T											
357		T											
358	T												
359	T												
360	Tv3	Tv		Tv		v	T		Tv				
361	Tv3			v	v		v2						
362	Tv												
363	Tv												
364					T								
365									T				
366	Tv						T						
367	Tv	T				T				T			
368	Tv												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
369	v2	v2		T		Tv	Tv						
370	T												
371	Tv2												
372	Tv		T						T				
373						T							
374	Tv2	T											
375						T					v		
376						T							
377						T							
378												T	
379						T							
380						T							
381	T								v				
382	Tv6					v			v2				
383	v3	v			T	Tv2							
384	Tv4	v	v			v2		v	v				
385			T										
386	T												
387		T											
388	T												
389						T							
390						T							
391						T							
392						T							
393												T	
394						Tv2							
395	T												
396		T											
397		T											
398			T										
399						T							

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
400	T												
401	Tv								v				
402	T												
403	T												
404	Tv			v			v						
405	T												
406	Tv												
407	Tv												
408	Tv												
409	T									v			
410	T								v				
411						T							
412						T							
413						T							
414						T							
415	Tv5												
416	Tv6	v					v2		v				
417	T												
418		T											
419		T											
420		T											
421	T												
422	T												
423	T												
424		T											
425	v			T					T				
426	Tv												
427					T								
428						Tv							
429		v					T						
430	Tv												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
431	T												
432	Tv	v											
433	T	v											
434	Tv												
435	T	T											
436	T	v							v				
437		T											
438		T											
439									T				
440						T							
441	Tv												
442		T											
443	Tv												
444	Tv3			T	T		v		T		v		
445	T												
446	T	Tv		T			T						
447	T												
448	v	T											
449	T					T	Tv			v			
450	T	v											
451				Tv									
452						T							
453	Tv2					v	v		v				
454		T											
455												T	
456		T											
457	Tv4			v									
458	T												
459	Tv												
460	T				T								
461						T							

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
462	T												
463	v	T			v								
464	T			T	v	T	T		T				
465		T										v	
466							T						
467	T			v									
468			T										
469				T									
470	T												
471	Tv												
472	v								T				
473	T												
474	v5	v		v2	v	T	v2		v	v		v	
475	v					T							
476							T						
477	T												
478	T												
479	T												
480						T							
481	Tv4												
482									T				
483	Tv			v					T	v			
484					T								
485							T						
486	T												
487	T	v							v				
488	T						v						
489	Tv								v				
490									T				
491	T												
492	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
493							T						
494		T											
495	T												
496	T												
497	T												
498	T												
499				T									
500	Tv												
501				T									
502	T												
503		Tv							v				
504						T							
505	v						v		Tv				
506	T												
507						Tv							
508						T							
509						T							
510						T							
511	v	T											
512		T											
513	v	T											
514		T											
515						T							
516						T							
517						T							
518				T									
519		T											
520						T							
521						T							
522	T												
523	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
524						Tv							
525						T							
526				T									
527	T												
528						T							
529						T							
530	T												
531												T	
532	Tv5	v2	v			T	v		Tv3		v		
533					T								
534	T												
535		v	T										
536									T				
537	Tv												
538	T												
539	v13	v2		v	v			v	Tv2	v			
540	Tv2												
541	T												
542			T										
543									T				
544			T										
545	Tv												
546	T												
547		T											
548												T	
549												T	
550	T												
551		T											
552	Tv2			v	v				v				
553	Tv												
554	Tv3								v				

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
555	Tv												
556							T						
557							T						
558							T						
559	T								T				
560	T												
561	Tv2	v				T			T				
562		T											
563	v	T									v		
564	Tv	T					v		Tv				
565	Tv												
566	T												
567	T												
568	T			T		T							
569	T												
570	v3			T	v		v		v				
571	T												
572	Tv												
573	Tv3												
574	T												
575	T												
576		T											
577		T											
578		T											
579	Tv												
580	Tv	v							v				
581	T			v									
582	T												
583	Tv3												
584	T												
585	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
586		T											
587	T								v				
588	T												
589	T												
590					T								
591		T											
592	v	v	v	Tv	v		T		T				
593	Tv												
594	T												
595	T						v2						
596	T												
597		T											
598												T	
599	T	T											
600						T	v						
601			T										
602		T											
603												T	
604	T												
605				T									
606	Tv	Tv		v					Tv				
607	Tv												
608	T												
609	Tv2	v				v							
610	Tv												
611	T												
612	T												
613	T												
614	v	T				v							
615	Tv	v2			v							v	
616		T											

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
617	T												
618	T				T	v			T				
619	Tv					v			v				
620	Tv2												
621		T											
622	Tv3	v			v2	v2	v						
623	T												
624	T	v				v			v				
625	Tv3			v2				v					
626	Tv	T							T				
627	Tv3	Tv		Tv		v2							
628						T							
629	T	T			v				T				
630	Tv2												
631	T												
632	Tv6	v	v			v	v		v2				
633		T											
634						T							
635	v2								T				
636	T												
637	Tv3								v				
638					T								
639		T											
640		T											
641	T												
642		v					Tv						
643		T											
644	T												
645	T												
646		T											
647						T							

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
648	T												
649	T				v				v				
650		T	T										
651		T											
652		T											
653	T												
654	T						v						
655	T												
656												T	
657	Tv2												
658	T												
659												Tv	
660												T	
661	T			v			Tv						
662	T										v		
663		T											
664	Tv												
665	T												
666							T						
667	Tv2	v		v		v	v2		v				
668	T	v2			v								
669	T												
670						T							
671	T												
672	T												
673	Tv												
674	T			T	T	v2							
675	v2	Tv		v	v	v3	v		v		T		
676	T						T						
677	T	v2											
678	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
679	T												
680		T											
681	T			T									
682	T												
683	Tv				v		v2		v				
684												T	
685	T												
686					T								
687												T	
688		T											
689	T												
690		T											
691	Tv						v						
692	T												
693												T	
694												T	
695	T												
696	v3	v2			v	v	v2		Tv				
697	T					T							
698	Tv4								v2				
699	v								T				
700	T	v								v			
701	Tv												
702	T												
703						Tv	Tv						
704	v						T		v	v			
705				T									
706	T	v											
707	T												
708					T								
709	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
710	Tv2												
711	Tv												
712		T	T										
713			T										
714													T
715	Tv	v		v2	v		T						
716	T						v2						
717	T												
718	T												
719	T												
720					T								
721	T												
722	Tv2	v							v				
723	T												
724	T	v2					v			T			
725			T										
726	Tv2												
727	Tv	T			T								
728	T												
729	Tv3												
730							T						
731	T												
732	T												
733	Tv												
734	Tv3			v		v				v2			
735					T								
736	T												
737					T								
738	Tv												
739	v	Tv											
740		T											

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
741						T							
742	T												
743	T								T				
744	T	T							v				
745	T	v											
746	Tv2								T				
747	T												
748	Tv3	v		v2		v			v				
749	T												
750	T												
751						T							
752			T										
753	T												
754	T												
755		T											
756	T												
757	T												
758							T						
759	T												
760	T	T											
761	Tv3		v						v				
762	T												
763	Tv2								T				
764	T												
765	T												
766	Tv												
767	T												
768	v						T						
769		T											
770		Tv											
771	Tv												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
772	Tv3												
773	T												
774	T												
775	T												
776	T												
777			T										
778	T												
779	T												
780				T			v2		v				
781	Tv2												
782	T												
783		T											
784	Tv												
785	Tv												
786		T											
787	T												
788		T											
789			T										
790						T							
791		T	v										
792	T												
793		T											
794	T												
795		T											
796							T						
797	T												
798		T											
799												T	
800	Tv4	v2							Tv				
801						T							
802	T						v		T				

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
803	Tv4								T				
804	T	v							v				
805	Tv5					v3			v		v2		
806	Tv2					v	v		v				
807	Tv2						v						
808		T											
809	T												
810	T												
811	Tv												
812						T							
813	T												
814	v5	v		v	Tv	v	v		v				
815	T												
816	Tv	v2							T				
817			T	v									
818	T												
819	T												
820	Tv5	v					v						
821	T												
822	T								T				
823	T												
824		T											
825	T												
826						T							
827	Tv5	v2				v2			v				
828	T												
829	Tv2					v3							
830	T												
831	T												
832	Tv	v							v				
833	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
834	Tv2												
835	Tv	v											
836	T												
837	T				v								
838	T												
839			T										
840	Tv			v									
841							T						
842	T												
843	T												
844	v								T				
845	T												
846							T			v			
847	T												
848	T												
849			T										
850	T												
851		Tv											
852	Tv	v											
853	T												
854	Tv	Tv2											
855	v				v				T				
856			T										
857		T											
858			T										
859		T											
860								T					
861	T												
862	T												
863		T											
864	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
865				T									
866	T												
867							T			T			
868		T											
869	T												
870	Tv												
871		Tv											
872			T										
873			T										
874			T										
875	Tv												
876	T												
877						T							
878	T						v	v					
879	Tv												
880		T											
881	T												
882					T		v						
883	T												
884		v	T										
885	Tv												
886	T												
887	Tv												
888			T										
889				T									
890	T												
891	Tv				v								
892	Tv3						v2						
893	Tv2	v											
894				T									
895	Tv												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
896	T												
897		T											
898			T										
899	T												
900	T												
901	Tv												
902							T						
903		T											
904			T		v								
905	T												
906		T											
907		T											
908					T								
909	T												
910		T											
911			T										
912	v	v	T					v					
913	T												
914	Tv2												
915						T							
916	T						v						
917	T												
918	Tv												
919	Tv												
920	T												
921		T											
922		T											
923	Tv												
924	T	T											
925	T				T								
926												T	

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
927	T						T						
928	T												
929			T										
930			T										
931				T									
932	T								T				
933	T												
934	Tv5	Tv	T	T	T	v2	Tv3	T	T	T		T	v
935	T												
936	T			v									
937												T	
938	T												
939												T	
940			T										
941		T											
942				T									
943	T												
944	T	T		T	v2	T	Tv		T	v			
945				T									
946	T												
947	T												
948	T												
949	v2	Tv3	T										
950	T												
951	Tv												
952	T												
953	v								T				
954	Tv3	v								v			
955	T												
956		Tv											
957	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
958		T											
959	Tv3	v				v			v				
960	T												
961							T						
962		T											
963	T												
964	T												
965	Tv												
966	T				T								
967				T									
968	T				T								
969	Tv10	v4		Tv	v				v				
970	T	v											
971	Tv2			v	v	v3			v2	v		Tv	
972	T												
973	T												
974			T										
975					T								
976		T											
977	T												
978	T												
979					T								
980	v	T											
981									T				
982	T												
983	T												
984									T				
985	T												
986	T												
987		T											
988					T								

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
989							T						
990	T												
991	Tv2												
992	T												
993							T		v	v			
994	v6	T			v	v3	v5		v2				
995	T												
996	T												
997	T												
998	T												
999		T											
1000	T						T						
1001	T												
1002		T											
1003							T						
1004		T											
1005	Tv												
1006		T											
1007	T												
1008	v2	T											
1009										T			
1010		Tv											
1011		T											
1012							Tv						
1013	Tv												
1014	T												
1015	Tv2	v											
1016	T												
1017	T												
1018	T												
1019		T											

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1020	Tv2	v			v	v3							
1021	T												
1022	T	T											
1023	T												
1024	Tv2				v								
1025						T							
1026	Tv3												
1027	T	T											
1028	Tv						v2						
1029	T												
1030	T												
1031	Tv4	v				v			v	T		v	
1032	T												
1033	Tv5												
1034	Tv	v2			v2								v
1035	Tv												
1036	T												
1037					T								
1038				T									
1039	Tv3	v2				v	v		T				
1040	T	v											
1041	Tv			v2		v			v				
1042		T											
1043	Tv4	v							v	v			
1044			T										
1045			T										
1046	Tv6	v			v2	v	v3		v3	v			
1047		T											
1048		T											
1049	T												
1050						T							

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1051	T												
1052						T							
1053											T		
1054	Tv4	Tv				Tv	v2	v	v2	v		T	
1055	T	T											
1056	Tv2								v				
1057	Tv4	v4			v						v	v	
1058	v						T						
1059	Tv2												
1060	T												
1061		T											
1062	T												
1063	T												
1064	Tv6	v				v							
1065	Tv4	v	v						v2				
1066									T				
1067	T									T			
1068	T												
1069	T												
1070						v	T						
1071	Tv												
1072	T												
1073	Tv												
1074						T							
1075	T												
1076						Tv							
1077		v				T					v	v	
1078	T												
1079											T		
1080						T							
1081	T	v	v										

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1082	T												
1083	Tv												
1084										T			
1085	T												
1086	T						T		T				
1087						T							
1088	Tv3												
1089	T												
1090	T												
1091	T												
1092	T												
1093	Tv2												
1094											T		
1095						T							
1096					T								
1097						T							
1098						T							
1099	v					T							
1100	Tv2			v		v							
1101	Tv2					v							
1102	Tv5	v		v3									
1103	T												
1104						T							
1105	T												
1106						T							
1107								T					
1108						T							
1109	Tv3												
1110	Tv2	v2		v	v				v	v2			
1111	T												
1112					T								

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1113						Tv							
1114		T											
1115		T											
1116	Tv								v				
1117	Tv6				v		v2		v				
1118	Tv		v	Tv			Tv		v				
1119						T							
1120						T							
1121	T												
1122						T							
1123	T												
1124			T										
1125		T											
1126												T	
1127	T												
1128	T												
1129	T												
1130	T					T							
1131	Tv	v											
1132	T												
1133	T												
1134	T												
1135	Tv2			v	v								
1136	Tv5					v	v						
1137	T						T						
1138	T												
1139	T												
1140				T									
1141					T								
1142	Tv2	v	v	v			Tv		v				
1143	Tv2	T				v						v	

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1144	Tv			v	v								
1145						T							
1146						T							
1147					T								
1148	T												
1149										T			
1150	T			v									
1151	T												
1152		T											
1153						T							
1154	v			T			v						
1155	T					v2							
1156											T		
1157	T												
1158						T							
1159		T	T		v								
1160	T												
1161		T											
1162	Tv		v		v								
1163				T									
1164	Tv												
1165	Tv		v										
1166	v	T											
1167	T	v					v						
1168		T											
1169								T					
1170		Tv2											
1171						Tv							
1172	Tv3					v							
1173	v						T						
1174	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1175	T												
1176						T							
1177	Tv3	Tv											
1178	T					T							
1179	T												
1180				T									
1181	Tv												
1182						T							
1183	T												
1184	T												
1185	Tv2					Tv	v		v				
1186	T												
1187	Tv2												
1188						T							
1189	Tv			v		v		v	T				
1190	T												
1191	T												
1192	Tv3			v					v				
1193	T												
1194	Tv2	v			v	v			T				
1195	T	T											
1196	T												
1197	T												
1198				T			v						
1199	Tv6	v											
1200	Tv2	v							v				
1201	Tv3	v			T								
1202	T												
1203	T					v							
1204						T							
1205	Tv					v							

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1206	T												
1207	T												
1208			T										
1209	T												
1210	T												
1211				T									
1212			T										
1213				Tv	v								
1214			T										
1215												T	
1216	T			Tv		T							
1217	T					v							
1218	T			Tv		T	Tv		T				
1219	T												
1220	T												
1221	Tv					v							
1222	T					v							
1223	T												
1224					T								
1225					T								
1226	T												
1227	T												
1228	T												
1229	T												
1230						T							
1231	Tv												
1232						T							
1233	T												
1234	T												
1235							Tv			v			
1236	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1237	T												
1238							T						
1239	v2				T				v				
1240				T									
1241										T			
1242	T												
1243	Tv												
1244	T						T						
1245	T			Tv		v2	Tv		v				
1246							T						
1247	Tv					T	Tv2		v				
1248	T												
1249	Tv												
1250	Tv												
1251			T										
1252									T				
1253	T			Tv			Tv2	v	Tv	T			
1254			T										
1255	Tv	Tv		v3	v		v2		Tv		v		
1256		T											
1257							T						
1258	T												
1259						T	Tv2						
1260	T												
1261					T								
1262	Tv7	v2		v		v							
1263	T	T											
1264	Tv			T					v	T			
1265							T						
1266	T	v					v	v					
1267				T									

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1268	T												
1269	T												
1270						Tv							
1271							T						
1272										T			
1273	T												
1274											T		
1275	Tv2												
1276						T							
1277		T											
1278	Tv	v											
1279	T								v				
1280	T												
1281		T											
1282						T							
1283						T							
1284	Tv2								v			v	
1285	Tv4								v				
1286	Tv5					v2			v				
1287	Tv6	v4		v2			v		v			v2	
1288	T										v		
1289	T												
1290	T												
1291		T											
1292	T												
1293	T												
1294	T												
1295	T												
1296					T								
1297	T												
1298	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1299		T											
1300	T												
1301						T							
1302	T												
1303		T											
1304	T	T							T				
1305			T										
1306						T							
1307						T							
1308	Tv												
1309												T	
1310											T		
1311		T											
1312		T											
1313						T							
1314											v	T	
1315						T							
1316	T												
1317		T											
1318		T											
1319	T												
1320											T		
1321	T												
1322	T												
1323	T												
1324												T	
1325			T										
1326	T												
1327	T												
1328		T											
1329	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1330											T		
1331	Tv			v					v				
1332	T	v				T					T		
1333	T												
1334		T											
1335	T												
1336	T												
1337		T											
1338		T											
1339		T											
1340		T											
1341				T									
1342						T							
1343			T										
1344						T							
1345	v3			T	v		v						
1346		T											
1347	T												
1348	T			T			T						
1349	T			T									
1350	T												
1351							T						
1352	T												
1353	v					T	v						
1354	T												
1355	Tv												
1356	Tv3						v2		v				
1357	T								v				
1358	Tv												
1359			T										
1360	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1361	T												
1362	T												
1363	T			v									
1364		T											
1365	T												
1366						T							
1367	T					v							
1368	T												
1369							Tv						
1370	Tv			T			Tv2		T				
1371				T									
1372	T												
1373	T												
1374	Tv												
1375	T												
1376	T												
1377	Tv2												
1378	Tv3	v2		v2	v		v4		v3	v			v
1379	T												
1380	T												
1381					T								
1382	Tv3		v	T									
1383									T				
1384	T												
1385	v4	Tv		v		v							
1386	T					T							
1387						T							
1388	Tv					v	v3			v2			
1389	T						v						
1390	Tv3	Tv	v		v				v				
1391	T								T				

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1392	T												
1393	T												
1394	T												
1395	T												
1396						T							
1397			T										
1398	T												
1399	T			T									
1400	Tv2	v				v	v						
1401	T												
1402	T												
1403	v3						Tv						
1404	Tv3		v	v	v3	v							
1405	v9	v		v2	v	v3	v5		T			v	
1406										T			
1407	T												
1408	Tv												
1409	Tv												
1410	Tv4				v								
1411	T												
1412	T												
1413			T										
1414											T		
1415						T							
1416						T							
1417						T							
1418	T												
1419	v						v	T					
1420	T												
1421											T		
1422	v2	Tv2	v	Tv		v	v3						

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1423		T											
1424												T	
1425	Tv3	v2							v				
1426	Tv												
1427				T									
1428	T												
1429							T						
1430	T												
1431						T							
1432						T							
1433										T			
1434	Tv8	v	v	v3		v	v2		v2			v2	
1435							T						
1436	Tv			v			v						
1437	T	v											
1438	T												
1439						T							
1440						T							
1441		T											
1442						T							
1443	T												
1444						T							
1445	Tv												
1446	T												
1447	T												
1448	T												
1449			T										
1450	T												
1451	T	T				v2							
1452	T												
1453	Tv2												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1454	Tv2						v		v				
1455	Tv2					v	v						
1456	v	v				T							
1457	T												
1458	T												
1459	T	v											
1460	Tv					v							
1461	T												
1462	T												
1463	T												
1464				T									
1465						T							
1466											T		
1467					T								
1468						T							
1469	Tv4			v					v				
1470	T												
1471	Tv												
1472						T							
1473						T							
1474		T											
1475						T							
1476						T					v		
1477			T										
1478	T												
1479											T		
1480						T							
1481	T												
1482	Tv												
1483				T									
1484	T												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1485	T												
1486										T			
1487		T											
1488						T							
1489		T											
1490		T											
1491							T						
1492	T												
1493	T												
1494	T												
1495	Tv2	v		v						v			
1496						T							
1497						T							
1498	T												
1499		T											
1500					T								
1501	T												
1502		T											
1503	v7								T				
1504	T								T				
1505	T												
1506	Tv												
1507	v								T				
1508	Tv2	v	T		v	T	v		v				
1509	Tv2	v		v			v		v				
1510	T												
1511	Tv												
1512	T												
1513	T												
1514	T												
1515		T											

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1516										T			
1517	T					v			v				
1518	T												
1519	T												
1520	T												
1521	T												
1522	T												
1523	Tv4						v		v				
1524	T												
1525					T								
1526	T												
1527			T										
1528		T											
1529	T	v											
1530	T												
1531	T												
1532	T			T									
1533	Tv2												
1534	Tv		v	T	v		v2						
1535				T									
1536	T	v		Tv	v	T	v						
1537	T	Tv		T									
1538	T												
1539	T												
1540						T							
1541	T	T											
1542		T											
1543				T									
1544	T												
1545		T											
1546	Tv												

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1547	T												
1548					T								
1549	T												
1550		T											
1551	T								v				
1552	T	v											
1553		T											
1554	Tv2			v									
1555			T										
1556	T												
1557	T	v2											
1558	T			v									
1559												T	
1560	T									v			
1561		T											
1562	T												
1563		T											
1564	T												
1565	Tv3			T		T							
1566	Tv			v		v			v		v	v2	
1567	T												
1568	T												
1569	Tv4						T			v			
1570	Tv	T											
1571	T												
1572	Tv3												
1573		T											
1574	Tv2												
1575	T												
1576	T					T			T				
1577		T											

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1578	T												
1579	T	v					Tv						
1580							T						
1581	T												
1582	Tv3												
1583			T										
1584				T									
1585		T											
1586	T												
1587	T												
1588	T												
1589		Tv											
1590	Tv3	v3				v			v				
1591	T			v			v						
1592	T												
1593												T	
1594					T								
1595	T												
1596	T												
1597	T	v											
1598		T											
1599		T											
1600	T												
1601	T												
1602						T					v		
1603	T												
1604		T											
1605	T												
1606		T											
1607									T	T			
1608		Tv											

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1609					T								
1610					T								
1611		T											
1612	T												
1613		T											
1614	T												
1615												T	
1616		T											
1617	T												
1618	T												
1619				T									
1620		v2								T			
1621	Tv2					T	T						
1622	v					T	T						
1623	v2	Tv2					v		v				
1624				T	v								
1625	T												
1626	T												
1627	T												
1628	v3			v		T		T					
1629	T			v									
1630	v4	v2							Tv				
1631	T												
1632					T								
1633	T												
1634	Tv3									v			
1635	Tv6			v3	v				v				
1636	T												
1637	T												
1638	v					v				T			
1639	Tv			T			v						

A. Nu.	Türk.	Azer.	G. Az.	Kıb.	Ker.	Kır.	Mak. Kos.	Batı Trak.	Bulg.	Gag.	Kara. Malk	Kaf. Oğ.	Kaş.
1640	T												

1. Aba da bir, diba da bir giyene,

Güzel de bir, çirkin de bir sevene. (Kırımlı, 1961: 17; Ergun-Uğur, 2002: 286)

a. Aba da bir, kebe de bir giyene,

Güzel de bir, çirkin de bir sevene. (Hafız, 1990: 7)

2. Aba vakti yaba,

Yaba vakti aba. (Aksoy, 1988: 105; İzbudak, 1936: 15)

a. Aba vakti aba alan,

Yaba vakti yaba alan aldanmaz. (Hafız, 1990: 7)

b. Kışın soba al,

Yazın yaba al. (Kırımlı, 1961: 71)

c. Kışın yaba al,

Yazın soba al. (Ergun-Uğur, 2002: 310; BAAD. II, 1996: 66)

ç. Kürkü orak vaktında,

Orağı kürk vaktında al. (İzbudak, 1936: 15)

d. Kürkü orak vaktinde,

Orağı kürk vaktinde. (Aksoy, 1988: 105)

e. Yazın aba al,

Kışın yaba. (Ergun-Uğur, 2002: 323)

3. Abalıda kese yatar,

Çuhalıda tasa yatar. (BAAD. I, 1996: 25; BAAD. II, 1996: 19)

4. Abdal ata binince bey oldum sanır,

Şalgam aşı girince yağ oldum sanır. (Aksoy, 1988: 106; Aksoy, 1988: 149)

a. Abdal at mindi,

Özünü bey sandı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 11)

b. Anası ölen kız, hanım,

Babası ölen oğlan, bey oldum sanır. (BAAD. II, 1996: 23)

c. Arap (aptal) biner bey oldum sanır,

Lağlaz (çelem) aşı girer yağ oldum sanır. (BAAD. I, 1996: 44)

ç. Babası ölen, ağı oldum sanır;

Anası ölen, hanım oldum sanır. (BAAD. I, 1996: 56)

- d. Böğürtlen büyümüş, bağ oldum sanmış,
Kürt ata binmiş, ağa oldum sanmış. (BAAD. I, 1996: 71)
- e. Böğürtlen dallanmış, bağ oldum sanmış,
Türk ata binmiş, bey oldum sanmış. (BAAD. I, 1996: 71)
- f. Çelem (şalgam) aş girerse yağ oldum sanır,
Aptal ata binerse bey oldum sanır. (Hafız, 1990: 21)

5. Abdaldan paşa olmaz,

Kamıştan maşa olmaz. (BAAD. II, 1996: 19)

- a. Abdaldan paşa olmaz,
Tahtadan maşa. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 11)
- b. Abdaldan paşa oymaz,
Ağacdan maşa. (Kafkasyalı, 2002: 299)
- c. Abdaldan paşa,
Tahtadan maşa olmaz. (Ergun-Uğur, 2002: 282)
- ç. Ağaçtan maşa,
Çingeneden paşa olmas. (Hafız, 1985: 41; Hasan, 1997: 26)
- d. Ağastan maşa bolmaz,
Eşekten paşa bolmaz. (Mahmut-Mahmut, 1997: 150)
- e. Araptan paşa,
Kamıştan maşa olmaz. (Gökçeoğlu, 1997: 56)
- f. Çobandan padişā olur mu,
Āştan maşa olur mu? (Güngör-Argunşah: 2002: 127)
- g. Demirden maşa,
Cingeneden paşa. (Hasan, 1997: 42)

6. Abırlı abrından korkar,

Abırsız nédén korkar? (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 240)

7. Abîrlî aklañız,

Altı arık cem saklañız. (Mahmut-Mahmut, 1997: 150; Ülküsal, 1970: 15; Nisanı haklayanız, altı arık yem saklayınız.)

8. Abîrlî geldi abıştı,

Tuwar otka cabıstı. (Mahmut-Mahmut, 1997: 150; Ülküsal, 1970: 15; Nisan geldi abıstı, hayvan ota yapıstı.)

9. Abirlide altı arık,

Eş bolmasa cartı arık. (Ülküsal, 1970: 15; Nisanda altı sepet, hiç olmasa yarım sepet.)

a. Abirlide altı arık,

Altı arıkka koy şarık. (Drimba, 1985: 26; Nisanda altı arık, altı arığa koyun çarığı.)

10. Ac doğrar,

Toh yéyer. (Kafkasyalı, 2002: 299; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 14)

11. Ac elé bilér, hamı acdır,

Tok elé bilér, hamı tokdur. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 14)

12. Acı söz insanı dininden çıkarır,

Tatlı söz yılanı ininden çıkarır. (Aksoy, 1988: 109)

a. Acı dil insanı dinden,

Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır. (Kırımlı, 1961: 17)

b. Aşşı söz dinden şıgarır,

Tatlı söz inden şıgarır. (Mahmut-Mahmut, 1997: 153)

c. Kötü söz insanı dininden çıkarır,

Tatlı söz yılanı ininden çıkarır. (Aksoy, 1988: 375)

ç. Kötü söz insanı dininden çıkarır,

Tatlı söz yılanı ininden. (Acaroğlu, 1988: 157)

13. Acı acıya,

Su sancıya. (Aksoy, 1988: 107)

a. Acı acıyı,

Su sancıyı savar. (Ergun-Uğur, 2002: 283)

b. Acı acıyı keser,

Su sancıyı. (Aksoy, 1988: 107)

c. Acı acıyı,

Su sancıyı bastırır. (Hafız, 1990: 7; Hafız, 1989: 21)

ç. Aci aciyi bastırı,
Su sancıyı. (Hasan, 1997: 25)

14. Acı sirke kabına,
Tatlı söz sahibine. (BAAD. I, 1996: 26)

15. Acığ geli, üz saralı,
Acığ gider, üz karalı. (Vasfi, 1985: 263)

16. Acıkan doymam sanır,
Susayan kanmam sanır. (Aksoy, 1988: 107)

- a. Acıkan doymam,
Susayan kanmam sanır. (Hafız, 1990: 7; Ergun-Uğur, 2002: 283; Kırımlı, 1961: 17)
- b. Aç doymam,
Tok acıkmam sanır. (Beyzadeoğlu, 2003: 43; Aksoy, 1988: 110; Hafız, 1990: 7; Ergun-Uğur, 2002: 282)
- c. Aç doymam,
Çıplak donanmam der. (BAAD. I, 1996: 27)
- ç. Aç doymaz,
Susuz kanmaz. (BAAD. I, 1996: 27)

17. Acıkan ne olsa yer,
Acıyan ne olsa der. (Ergun-Uğur, 2002: 282)

- a. Acıkan ne olsa yer,
Acıyan ne olsa söyler. (Aksoy, 1988: 108)
- b. Acıkan ne yemez,
Acıyan ne demez. (Aksoy, 1988: 108)
- c. Acıkan ne olsa yer,
Acıyan ne olsa söyler. (Kırımlı, 1961: 17)

18. Acıkan yer ayrı,
Acıyan yer ayrı. (BAAD. I, 1996: 26)

- 19. Acıkmadan yeme,**
Sormadan söyleme,
İstemededen verme. (Gökçeoğlu, 1997: 51)
- 20. Acımaktan acımık,**
Çöğürçükten çöğürçük. (BAAD. I, 1996: 26)
- 21. Aç at yol almaz,**
Aç it av almaz. (Aksoy, 1988: 109)
a. Arık at yol almaz,
Arık (aç) it av almaz. (Aksoy, 1988: 151)
- 22. Aç aman bilmez,**
Çocuk zaman bilmez. (Aksoy, 1988: 109; Ketene, 1990: 134)
a. Ac aman bilmez,
Uşag zaman bilmez. (Vasfi, 1985: 263)
b. Acın amanı,
Tokun imanı olmaz. (BAAD. I, 1996: 26)
c. Acın imanı olmaz,
Tokun amanı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 13)
ç. Açnı amanı bolmaz,
Toknu imanı bolmaz. (Tavkul, 2001: 23)
- 23. Aç bırakma hırsız edersin,**
Çok söyleme arsız edersin. (Aksoy, 1988: 110)
a. Acındırırsan arsız olur,
Acıktırırsan hırsız olur. (Aksoy, 1988: 108)
b. Acındırsañ arsız,
Acıktırsañ kırsız bolur. (Ülküsal, 1970: 15)
c. Aç bırakma orospu olur,
Çok söyleme yüzsüz olur. (Gökçeoğlu, 1997: 51)
ç. Aç koyma hırsız,
Çok söyleme yüzsüz olur. (Hafız, 1990: 8)
d. Az verirsan arsız olur,

Çok verirken yüz­süz olur. (Gökçe­oğlu, 1997: 57)

e. Az verme hırsız olur,

Çok verme arsız olur. (Hafız, 1990: 15)

f. Az verirken yerinir,

Çok verirken övünür. (Gökçe­oğlu, 1997: 57)

g. Çok söyleme arsız edersin,

Aç bırakma (parasız koyma, çok saklama) hırsız (yüz­süz) dersin. (Aksoy, 1988: 224)

ğ. Çok söyleme arsız olur,

Az verme hırsız olur. (Beyzade­oğlu, 2003: 91)

h. Çok söyleme arsız,

Çok saklama hırsız edersin. (Ergun-Uğur, 2002: 292; Kırmılı, 1961: 38)

ı. Kop konuşkan arsız bolır,

Parasız kalgan kırsız bolır. (Drimba, 1985: 32; Çok konuşan arsız olur, parasız kalan hırsız olur.)

i. Söyleme yüz­süz edersin,

Döğme arsız edersin,

Saklama hırsız edersin. (Ergun-Uğur, 2002: 319)

j. Yüz verme arsız olur,

Az verme hırsız olur. (Aksoy, 1988: 481; Ülküsal, 1970: 97; Vasfi, 1985: 315)

k. Yüz verme arsız,

Az verme hırsız olur. (Hasan, 1997: 85)

l. Yüz verme yüz­süz edersin,

Az verme hırsız edersin. (BAAD. II, 1996: 91)

24. Aç boğaz,

Aç kalmaz. (Gökçe­oğlu, 1997: 52)

25. Aç esner,

Âşık gerinir. (Aksoy, 1988: 110; Bayat, 1992: 37; Kırmılı, 1961: 17)

a. Aç eğirir,

Nızan (görmemiş) öğünür (örünür). (BAAD. I, 1996: 27)

b. Aç esner,

Tok gerinir. (Hafız, 1990: 7)

c. Aç esner,

Tok kekirir. (Tavkul, 2001: 22; Aç esner, tok geçirir.)

26. Aç insan katık istemez,

Uykusuz baş yastık istemez. (Gökçeoğlu, 1997: 52)

a. Ac gatıg istemez,

Yuhulu yastıg. (Kafkasyalı, 2002: 299)

b. Ac karın katık istemez,

Uyku yasduk istemez. (İzbudak, 1936: 46)

c. Aç katık istemez,

Uyki yastık istemez. (Hasan, 1997: 25)

ç. Aç katık istemez,

Uyku yastık. (BAAD. I, 1996: 28)

d. Aç olan neyler katıgı,

Uykusu olan neyler yatağı. (BAAD. I, 1996: 28)

e. Karnı acıkan katık istemez,

Uykusu gelen yastık istemez. (BAAD. I, 1996: 153)

f. Karnın acıktı katıgı ninen,

Uygun geldi yastıgı ninen. (Ergun-Uğur, 2002: 307)

g. Yorgun döşek istemez,

Aç gatıg istemez. (Bayat, 1992: 102)

27. Açık kapı melâmet,

Kapalı kapı selâmet. (BAAD. I, 1996: 27)

28. Aç kulağım,

Dinç kulağım. (BAAD. I, 1996: 28)

a. Aç karnım,

Tınç kulağım. (Yalım, 1986: 223; Ülker, 1991: 161; Aç karnım, rahat kulağım.)

b. Aç ol,

Dinç ol. (Bayat, 1992: 37)

c. Aç yat,

Dinç yat. (BAAD. I, 1996: 29)

29. Aç malım, var malım,

Tok malım, yok malım. (BAAD. I, 1996: 28)

30. Aç ne bilir, tokun hâlini,

Tok ne bilir, açın hâlini? (BAAD. I, 1996: 28)

a. Avruğannı sav bilmez,

Aç karnını tok bilmez. (Yalım, 1986: 223; Ülker, 1991: 166; Hastayı sağ bilmez, aç karnını tok bilmez.)

b. Tok ne bilir, açın hâlinen,

Aç ne bilir, tokun hâlinen. (Ergun-Uğur, 2002: 322)

31. Aç ne yemez,

Tok ne demez. (Hafız, 1990: 8; Ergun-Uğur, 2002: 282; Aksoy, 1988: 113; Kırımlı, 1961: 18)

a. Ac éliné düşéni yeyér,

Tok ağzına géléni deyér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 14)

b. Ac né olsa yeyér,

Né olsa da söylér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 15)

c. Aç ne yemez,

Çıplak ne giymez? (Ergun-Uğur, 2002: 282)

ç. Açlık ne yedirtmez,

Tokluk ne dedirtmez. (Acaroğlu, 1988: 133)

d. Aş ne aşamaz,

Tok ne aytmaz. (Ülküsal, 1970: 21; Mahmut-Mahmut, 1997: 153)

32. Aç ölmez, gözü kararır,

Borçlu ölmez, benzi sararır. (Gökçeoğlu, 1997: 52; Bağışkan, 1997: 360)

a. Aç ölmez, gözü kararır,

Susuz ölmez, benzi sararır. (Aksoy, 1988: 113)

b. Ac ölméz gözü karalar,

Borclu ölméz, üzü saralar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 15)

33. Aç yer,

Tok içer. (Hafız, 1990: 8)

34. Açaram sandığı,

Tökérém pambığı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 16)

35. Acı söyletme,

Toku debretme. (Hafız, 1990: 7)

a. Acı çalıştırma,

Toku tepreştirme. (BAAD. I, 1996: 26)

b. Acı dindirmé,

Toku térpétmé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 12)

c. Aç ıgratma,

Toku söyletme. (Ergun-Uğur, 2002: 282; BAAD. I, 1996: 26)

ç. Açla işleme,

Tokla deprenme. (Hafız, 1990: 8)

d. Açla işleme,

Togla depertme. (Bayat, 1992: 37)

e. Tokı depretme,

Acı işletme. (İzbudak, 1936: 55; Hafız, 1989: 28)

36. Açık gelen köy tutar,

Çeyizli gelen yer tutar. (BAAD. II, 1996: 19)

37. Açılan solar,

Ağlayan güler. (Hafız, 1990: 8; BAAD. II, 1996: 19; Aksoy, 1988: 111)

38. Açla çıplak şen olur,

Dört yakaya şan olur. (BAAD. I, 1996: 28)

39. Açtırma kutuyu,

Söyletme kötüyü. (Beyzadeoğlu, 2003: 45; Hafız, 1985: 41; Aksoy, 1988: 113; Kırımlı, 1961: 113; Ketene, 1990: 134; Yusuf, 1976: 384)

a. Açma kutuyu,

Söyletirsın kötüyü. (Beyzadeoğlu, 2003: 44)

b. Açma kutuyu,

Söyletme kötüyü. (Ergun-Uğur, 2002: 283)

c. Açma kutunu,

Eşitme kötünü. (Vasfi, 1985: 263)

40. Ada bana,

Adayım sana. (Aksoy, 1988: 114; Kırımlı, 1961: 18)

a. Değme bana,

Değmeyim sana. (BAAD. I, 1996: 87; Aksoy, 1988: 230)

41. Adam adama gerek olur,

İki serçeden börek olur. (Aksoy, 1988: 114)

42. Adam adamdır, olmasa da pulu,

Eşek eşektir, olmasa da çulu (atlastan olur çulu). (Aksoy, 1988: 115)

a. Adam adamdır, olmasa da pulu,

Hayvan hayvandır, olsa da çulu. (Acaroğlu, 1988: 133)

b. Adam adamdır, olmasa da pulu,

Heyvan heyvandır, atlas olsa da çulu. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 18)

c. Adam adamdır, olmazsa bile bir pulu,

Hayvan hayvandır, elma olsa çulu. (Hafız, 1990: 8)

ç. İnsan insandır, olmasa bile pulu;

Hayvan hayvandır, altın olsa çulu. (Hafız, 1990: 36)

43. Adam adamı bilsin,

Bir çürük elma olsun. (BAAD. I, 1996: 29)

44. Adam ağzında söz,

Kazan altında köz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 18)

a. Adam altından söz,

Gazan altından köz. (Ahundov, 1994: 149; Acaroğlu, 1988: 133)

45. Adam sandım tacından,

Adam ölmez acından. (BAAD. II, 1996: 20)

46. Adam var ki, gözdén kızar,

Adam var ki, sözdén kızar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 20)

47. Adama dayanma ölür,

Duvara dayanma yıkılır. (Hafız, 1990: 8; Kırımlı, 1961: 18; Ülküsal, 1970: 16)

a. Adama dayanma ölür,

Ağaca dayanma kurur. (Aksoy, 1988: 115)

b. Adama söylenme ölür,

Duvara söykenme uçur (yıkılır). (Acaroğlu, 1988: 133)

c. Ağaca dayanma bükülür,

Suya güvenme dökülür. (BAAD. I, 1996: 30)

ç. Ağaca dayanma kurur (çürür),

Adama (insana) dayanma ölür. (Aksoy, 1988: 118)

d. Akan suya dayanma,

El oğluna inanma. (Hafız, 1990: 10)

e. Akar suya dayanma,

Hér deyiléné inanma. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 30)

f. Akarsuya inanma,

Eloğluna dayanma. (Aksoy, 1988: 126)

g. Béyé inanma,

Suya dayanma. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 90; Tavkul, 2001: 85)

ğ. Beğlere inanma, suya dayanma,

Geç gün ile karı sözüne aldanma. (Beyzadeoğlu, 2003: 72)

h. Beğlere inanma,

Suya dayanma. (Beyzadeoğlu, 2003: 73; Bayat, 1992: 44; Acaroğlu, 1988: 141)

ı. Beylere ve avrete inanma,

Akarsuya tayanma. (İzbudak, 1936: 11; Acaroğlu, 1988: 141)

i. Buzun kalınlığına,

Çüpegin uyuduguna inanma. (Hasan, 1997: 36)

j. Dünyaya dayanma,

Karıya güvenme. (Beyzadeoğlu, 2003: 107; Kırımlı, 1961: 44)

k. Dünyaya dayanma,

Varına inanma. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 163)

l. Ele inanma,

Suya dayanma. (İzbudak, 1936: 11)

m. Ere güvenme,

Suya dayanma. (BAAD. I, 1996: 113)

n. Ere inanma,

Suya dayanma. (Beyzadeoğlu, 2003: 114)

o. Geç güne güvenme,

Karı sözüne inanma. (İzbudak, 1936: 11)

ö. Kara dayanma erir;

Ere güvenme ölür. (Ergun-Uğur, 2002: 307)

p. Kara dayanma,

Ere güvenme. (Ergun-Uğur, 2002: 307)

r. Kul kişiye iynanma,

Tal tayakga tayanma. (Ülker, 1991: 181; İnsanoğluna inanma, ince dala dayanma.)

s. Övrete inanma,

Suya dayanma. (Bayat, 1992: 85)

ş. Suvga tayanma,

Cavga inanma. (Ülker, 1991: 184; Suya dayanma, düşmana inanma.)

t. Suwga tayanma,

Duşmanga inanma. (Mahmut-Mahmut, 1997: 179)

48. Adamı başdan,

Ağacı yaşdan. (Ahundov, 1994: 149)

a. Bala tıysañ, çaştan,

Bike tıysañ baştan. (Ülküsal, 1970: 28; Çocuğu (kötü işten) menetmek istersen küçükken, karını da ilk sırada menetmelisin.)

b. Oğlanı yaşdan,

Ayalı başdan. (Kürenov, 1995: 119; Oğlanı küçükken, kadını yeniirken.)

49. Adamın öz adamı,

Yandırır köz adamı. (BAAD. II, 1996: 19)

50. Adamın var ki galilen gul tapar,

Adam var ki ahca ile pul tapar. (Kafkasyalı, 2002: 300)

51. Adamnı canı toprak,

Terekni canı çaprak. (Tavkul, 2001: 25; İnsanın canı toprak, ağacın canı yaprak.)

52. Adı çıktı dokuza,

Artık inmez sekize. (Kırımlı, 1961: 19)

a. Adı çıktı dokuza,

İnmez sekize. (Beyzadeoğlu, 2003: 45; Yorgancıoğlu, 1980: 141; Ergun-Uğur, 2002: 283; Hafız, 1990: 8)

b. Adı çıktı tokuzga,

Tüşmez endigi sekizge. (Ülküsal, 1970: 16)

53. Adım ménim İsmét'dir,

Hér né versén kismétdir. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 88)

54. Adun nedür Reşit,

Bir söyle bir işit. (İzbudak, 1936: 44)

a. Çün oldu adın Reşid,

Bir söyle, bir eşit. (Bayat, 1992: 50)

55. Aftan olsun, oftan olsun,

Dek oğlana gaftan olsun. (Bayat, 1992: 38)

56. Ağaç kesseng, uzun kes,

Temir kesseng, kışha kes.

Cona barsang, kışharır,

Tüye barsang, sozulur. (Tavkul, 2001: 26; Ağaç kessen, uzun kes; demir kessen, kısa kes; yontsan kısalır; dövsen uzar.)

57. Ağaçnı uzunı arkav bolur,

Adamnı uzunı calkav bolur. (Tavkul, 2001: 27; Ağacın uzunı payanda olur, adamın uzunı tembel olur.)

58. Ağız görkı dış,

Göz görkı gaş. (Kürenov, 1995: 90; Ağız güzelliği dış, göz güzelliği kaş.)

59. Ağıak akıl,

Daz-bahl. (Kürenov, 1995: 90; Ağıak akıl, kel cimri.)

60. Ağıak alsañ, sağ doğar,

Tentek alsañ, soy doğar. (Kürenov, 1995: 90; Ağıak alırsan sağ doğar, aptal alırsan soy doğar.)

61. Ağ üzüm kara üzüm,

Başını dibindén üzüm. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 30)

62. Ağa ağa, girdi bağa,

Bir kuş tutdu o da kurbağa. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 21)

63. Ağa gétirér navala,

Hanım tökér çuvala. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 21)

64. Ağacdán, budakdan,

Biri dé gélđi bucakdan. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 24)

65. Ağacı kurt yer,

İnsanı dert yer. (Vasfı, 1985: 264; Hafız, 1985: 41; Hafız, 1989: 21)

a. Aacı kurt,

İnsanı dert yer. (Hasan, 1997: 25)

b. Ağaşnı kurt aşar,

İnsannı dert. (Mahmut-Mahmut, 1997: 150)

c. Odunı kurt,

İnsanı dert bozar. (Hafız, 1989: 27)

ç. Odunı kurt,

İnsani dert yer. (Hasan, 1997: 71)

d. Terekni kurt,

Kîşîşnî dert sakatlar. (Mahmut-Mahmut, 1997: 181)

66. Ağacın kurdu özünde olur,

Yiğidin kemi sözünde olur. (Hafız, 1990: 9)

67. Ağalık vermekle,

Yiğitlik vurmakla. (Ergun-Uğur, 2002: 284; Aksoy, 1988: 119; Hafız, 1990: 9)

a. Ağalık vermekle,

Yiğitlik vurmakladır. (Beyzadeoğlu, 2003: 46)

b. Ağalık vermek ile,

İtlik vurmak ile. (Acaroğlu, 1985: 108)

c. Ağalık verimlédir,

İgidlik vurumla. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 24)

ç. Beylik verme ele,

Yiğitlik vurma ele. (Ergun-Uğur, 2002: 288)

d. Beğlik vermekle,

Yiğitlik vurmakla. (Beyzadeoğlu, 2003: 73)

68. Ağam bir hatın aldı,

Davanı satın aldı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 24)

69. Ağaya söz anlatmak,

Dağı yerindén kopartmak. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 24)

70. Ağı kürekle atarlar,

Karayı dirhemle satarlar. (BAAD. I, 1996: 32)

71. Ağıl var, pul yok,

Pul var, ağıl yok. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 31)

72. Ağıllı bildiyini söyléméz,

Délh söylédiyini bilméz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 32)

73. Ağılıınız Hıdır ağa,

Barmağını basdı yağa. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 34)

74. Ağır ayağ başa değer,

Yüngül (hafif) ayağ daşa değer. (Vasfi, 1985: 264)

a. Ağır basar,

Yenli (yeyni) kalkar. (BAAD. I, 1996: 32; Aksoy, 1988: 121)

b. Ağır baş altın,

Yeğni baş kahır getirir. (BAAD. I, 1996: 32)

c. Ağır otur, batman götür,

Yenlik otur, suç götür. (BAAD. I, 1996: 32)

75. Ağır ol,

Gavur ol. (BAAD. I, 1996: 32)

76. Ağır taş,

Ağır baş. (BAAD. I, 1996: 32)

77. Ağır taşı el kaldırır,

Yeğimli taşı yel kaldırır. (Ergun-Uğur, 2002: 284)

a. Ağır taşı el,

Yeğni taşı yel kaldırır. (BAAD. I, 1996: 32)

b. Büyük taşı el,

Küçük taşı yel kaldırır. (BAAD. I, 1996: 74)

c. Yenliceği yel atmış,

Götüne diken batmış. (Aksoy, 1988: 473; BAAD. I, 1996: 205)

ç. Yenliyi yer alır,

Ağır yerinde kalır. (Kırımlı, 1961: 105; Ergun-Uğur, 2002: 324)

78. Ağırılık altın kale,

Hafiflik başa belâ. (BAAD. I, 1996: 32; Aksoy, 1988: 121)

79. Ağır uw aşdan,

Daw garındaşdan. (Kürenov, 1995: 90; Ağrı aştan, dert kardeşten.)

80. Ağız açdı,

Göher saçdı. (Ahundov, 1994: 149)

81. Ağız büzülür,

Göz süzülür,

İlle burun,

İlle burun. (Hafız, 1990: 9; Aksoy, 1988: 122)

82. Ağız tetik,

Dil tüfek. (BAAD. I, 1996: 33)

83. Ağılama ölü için,

Ağıla deli için. (Beyzadeoğlu, 2003: 46; Kırmımlı, 1961: 19; Bayat, 1992: 39)

a. Ağılama ölü için,

Ağıla diri için. (Beyzadeoğlu, 2003: 46; Hafız, 1990: 9; Aksoy, 1988: 122;

Hafız, 1989: 21)

84. Ağılarsa anam ağılar,

Kalanı yalan ağılar. (Beyzadeoğlu, 2003: 46; Hafız, 1990: 9; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 26; Kırmımlı, 1961: 19; Ketene, 1990: 134)

a. Ağılasa anam ağılar,

Kalganı yalan ağılar. (Mahmut-Mahmut, 1997: 150)

b. Ağılarsa anam ağılar,

Kusuru yalan ağılar. (Ergun-Uğur, 2002: 284; Saracoğlu, 1992: 31; Yorgancıoğlu, 1980: 141; Gökçeoğlu, 1997: 53)

c. Ağılarsa anam ağılar,

Başkası yalan ağılar. (Aksoy, 1988: 122; Hasan, 1997: 27)

ç. Ağılarsa anan ağılar,

Başkası yalan ağılar. (Acaroğlu, 1988: 134)

d. Ağılarsa anan ağılar,

Bir gözü yalan ağılar. (BAAD. II, 1996: 20)

e. Yanarsa anan yanar,

Gerisi yalan yanar. (BAAD. II, 1996: 87)

**85. Ağlarsan gözüne,
Yemezsen özüne.** (BAAD. I, 1996: 33)

**86. Ağrılarda göz ağrısı,
Her kişinin öz ağrısı.** (Aksoy, 1988: 123)

**87. Ağrısız baş,
Mezardaki taş.** (BAAD. I, 1996: 34)

**88. Ağsağ at galur,
Yağır at semirür,
Yürüyüşü tatlu olur.** (Bayat, 1992: 39)

**89. Ağzıma dad,
Karnıma féryad!** (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 27)
a. Ağzıma pay,
Karnıma vay. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 27)
b. Ağzıma aş,
Karnıma daş! (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 27)

**90. Ağzımı bulamaç yandırdı, keşke bir aş olaydı,
Başımı kessek (kerpiç) kırdı, keşke bir daş olaydı.** (Vasfi, 1985: 265)

**91. Ağzın déydi harama,
Doldur gélsin kalama.** (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 27)

**92. Ahmak oldur dünya için gam yiye,
Ne bilirsin kim kazana kim yiye.** (Beyzadeoğlu, 2003: 49)
a. Ahmak ola gam yeye,
Çim kazana çim yeye. (Hasan, 1997: 27; Hafız, 1985: 42)

93. Ahmet ölür,

Mehmet gömülür. (BAAD. I, 1996: 34; Hasan, 1997: 28)

94. Ajiñ gözi ekmekde,

Dokuñ gözi hikmetde. (Kürenov, 1995: 90; Açık gözü ekmekte, tokun gözü hikmette.)

95. Ak ayrıanı ite dökerler,

Karabiberi ete dökerler. (BAAD. II, 1996: 21)

96. Ak bacak, kara bacak,

Geçitte belli olacak. (Ergun-Uğur, 2002: 284; Hafız, 1990: 10)

97. Ak gün ağartır,

Kara gün karartır. (Mahmut-Mahmut, 1997: 151; Hafız, 1990: 10; Aksoy, 1988: 127; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 29; Ahundov, 1994: 149; Kürenov, 1995: 90; Acaroğlu, 1988: 134)

98. Ak it, kara it,

Hepsi bir it. (Ergun-Uğur, 2002: 284; BAAD. I, 1996: 36)

99. Ak şeker, kara şeker,

Bir damar soya çeker. (Aksoy, 1988: 133; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 29)

100. Akçasız pazara gitme,

Kefensiz mezara girme. (Hafız, 1990: 10)

101. Akı köpeğe atarlar,

Karayı yemeğe katarlar. (BAAD. I, 1996: 35)

102. Akıl cerge tüşse pul bolmaz,

Kesin bilgen kız kul olmaz. (Ülker, 1991: 162; Akıl yere düşse pul olmaz, kendini bilen kız kendini ezdirmez.)

103. Akıl olmayınca başta,

Ne kuruda biter, ne yaşıta. (Aksoy, 1988: 130, 176; Saracoğlu, 1992: 31; Beyzadeoğlu, 2003: 50; Gökçeoğlu, 1997: 53)

a. Akıl olmayınca başta,

Ne kuruda kalır, ne yaşıta. (Gökçeoğlu, 1997: 53)

b. Baht olmayınca başta,

Ne kurada biter, ne yaşıta. (Aksoy, 1988: 176; Ergun-Uğur, 2002: 288; Beyzadeoğlu, 2003: 68; Hafız, 1990: 16; Kırımlı, 1961: 28)

104. Akıl sözge tıngıla,

Adam söznü angıla. (Tavkul, 2001: 27; Akıllı sözü dinle, adam sözünü anla.)

105. Akıl var,

Yakın var. (Mahmut-Mahmut, 1997: 150; Gökçeoğlu, 1997: 53)

106. Akıl başta sermaye,

Bol kazanda helva ye. (BAAD. I, 1996: 35)

107. Akıl ortağı ortak,

Mal ortağı kaypak. (Aksoy, 1988: 130)

108. Akıl veren çok,

Pare veren yok. (Hafız, 1989: 21; Acaroğlu, 1986: 32)

109. Akıl yapar,

Baş şeger. (Mahmut-Mahmut, 1997: 150)

a. Akıl eder,

Baş çeker. (Hasan, 1997: 27; Acaroğlu, 1985: 108; Yusuf, 1976: 384)

b. Akıl yapar,

Baş çeker. (Hasan, 1997: 27)

c. Akıl yapar

Kafa çeker. (Acaroğlu, 1986: 32)

ç. Kafa yapar,

Kafa çeker. (Acaroğlu, 1986: 43)

110. Akıllı atın mahtar,

Teli katının mahtar. (Tavkul, 2001: 28; Akıllı atını över, deli karısını över.)

111. Akıllı neyler balı,

Akılsız neyler malı. (Hafız, 1990: 10; Kırımlı, 1961: 20; Hafız, 1985: 41)

a. Akıllı oğlan neyler ata malını,

Akılsız oğlan neyler ata malını. (Aksoy, 1988: 129)

b. Akıllı oğlun varmış, malı neylersin,

Akılsız oğlun varmış, malı neylersin. (BAAD. I, 1996: 35)

c. Aklın var, parayı neynen,

Aklın yok, parayı neynen. (BAAD. I, 1996: 36)

ç. Ata malını bir eyle,

Ona göre harc eyle,

Ata malını dérc elé,

Ona göré dé hérc elé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 60)

d. Deli kul neylesin canı,

Akıllı kul neylesin malı. (BAAD. I, 1996: 88)

e. Deli neyler hâli,

Akıllı neyler malı. (Beyzadeoğlu, 2003: 95)

f. Eyi evlat neynesin baba malı,

Harap (fena) evlat neynesin baba malı. (Vasfi, 1985: 282)

g. Hayırlı evlat neylesin malı,

Hayırsız evlat neylesin malı. (Aksoy, 1988: 129)

ğ. Hayırlı eyler malı,

Hayırsız neyler malı. (Gökçeoğlu, 1997: 75)

h. İyi oğul neyler, baba malını,

Kötü oğul neyler, baba malını? (Acaroğlu, 1988: 153)

ı. Oğlum deli, malı neylesin,

Oğlum akıllı, malı neylesin. (Aksoy, 1988: 129)

i. Oğlun akıllı ise neylersin malı,

Oğlun akılsız ise gene neylersin malı. (Acaroğlu, 1985: 122)

j. Oğlun akıllı nenen malı,

Oğlun akılsız nenen malı? (Ergun-Uğur, 2002: 315)

k. Yahşı oğul néyler ata malını,

Yaman oğul néyler ata malını. (Ahundov, 1994: 154)

112. Akıllı olsa her sakallı kişi,

Sakallılara danışırlardı her işi. (BAAD. I, 1996: 35; Aksoy, 1988: 129)

113. Akıllığa aytım, oylandı bildi,

Ahmakka aytım, şakıldadı küldi. (Mahmut-Mahmut, 1997: 150)

114. Akın adı var,

Karanın tadı var. (Aksoy, 1988: 131; Bayat, 1992: 39)

a. Akın adı,

Karanın tadı. (Beyzadeoğlu, 2003: 50)

b. Ağın adı olar,

Garanın tadı. (Kafkasyalı, 2002: 300)

c. Ağın adı var,

Karanın dadı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 34)

ç. Beyazın adı var,

Esmerin tadı var. (Aksoy, 1988: 187; Vasfi, 1985: 269; Yorgancıoğlu, 1980: 142)

d. Beyazın adı,

Esmerin dadı var. (Saracoğlu, 1992: 33)

115. Akı uyanık kişi,

Eliyle işler işi. (BAAD. I, 1996: 36)

116. Akılımı aldurdım,

Morumu soldurdum. (Ergun-Uğur, 2002: 284)

a. Alımı aldurdım,

Morumu soldurdum,

İlle mavili,

İlle mavili. (Kırımlı, 1961: 21)

117. Akılına geleni işleme,

Her ağacı taşlama. (Hafız, 1990: 10; Aksoy, 1988: 132)

- 118. Akmağın dilinde,**
Akıllının elinde. (Kürenov, 1995: 91; Ahmağın dilindedir, akıllının elinde.)
- 119. Akrafa idik, akrep olduk biz bize,**
Ayrı düştük, bakmaz olduk yüz yüze. (Kırımlı, 1961: 20)
- 120. Akşam ise yat,**
Sabah ise git. (Beyzadeoğlu, 2003: 51; Aksoy, 1988: 133)
a. Ahşam olsa yat,
Sabah olsa get. (Bayat, 1992: 39)
- 121. Akşam kavur,**
Sabah savur. (Kırımlı, 1961: 20; Mahmut-Mahmut, 1997: 151)
a. Akşam kovul,
Sabah savul. (Beyzadeoğlu, 2003: 51)
- 122. Akşam kızartısı sabaha yaydır,**
Séhér kızartısı akşama vayıdır. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 35)
- 123. Akşama karşı gitme,**
Tana karşı yatma. (Aksoy, 1988: 132)
- 124. Akşamki aşını sabaha koy aç olur,**
Akşamki işini sabaha koyma iş olur. (BAAD. I, 1996: 36)
- 125. Al da giyer yaraşır,**
şal da giyer yaraşır. (Acaroğlu, 1988: 135)
- 126. Al éliné silâhı,**
Küvvét versin ilahi. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 36)
- 127. Al ile güzelliğ olmaz,**
Zor ile pazarlık olmaz. (BAAD. II, 1996: 22)

- 128. Al kapıda,
Yat kapıda,
Sat kapıda.** (BAAD. II, 1996: 22)
a. Al gapıda,
Sat gapıda. (Kafkasyalı, 2002: 300; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 36)
- 129. Al kigen alınır,
Sarı kigen salınır.** (Ülküsal, 1970: 17)
- 130. Al malın iyisini,
Çekme kaygısını.** (Hafız, 1990: 11; BAAD. I, 1996: 41; Aksoy, 1988: 142)
a. Al malın yahşısını,
Çékmé heç gayğısını. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 36)
- 131. Ala kargada hakkım olsun,
Alamazsam gözüümü oysun.** (Hafız, 1990: 11; BAAD. I, 1996: 37)
a. Ala garğada alımım olsun,
Alınmazsam ölümüm olsun. (Bayat, 1992: 39)
- 132. Ala towuk arpa saçar,
Öz aybını özi açar.** (Kürenov, 1995: 91; Ala tavuk arpa saçar, kendi ayıbını kendi açar.)
- 133. Alatlama dişlen,
Alatla işlen.** (Güngör-Argunşah: 2002: 122)
- 134. Alaca namaz,
Hakk’a yaramaz.** (BAAD. II, 1996: 21)
- 135. Alaca tuman (don); aç karın,
Salın güzelim salın.** (Hafız, 1990: 11)
- 136. Alacanın ufağı var,**

Yerin kulağı var. (Hafız, 1990: 11)

137. Alémin malı mülkü,
Kémbér'in yırtık kürkü. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 39)

138. Alan alıb varlanıb,
Satan satıb aldanıb. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 37)

139. Alan yok, satan neylesin,
Satan yok, alan neylesin. (Kırımlı, 1961: 21)

140. Alçak eşek binmeye kolay,
Öksüz çocuk dövmeye kolay. (Aksoy, 1988: 135; İzbudak, 1936: 62)
a. Alçak eşek binmeye kolay,
Öksüz uşak dövmeye kolay. (Acaroğlu, 1988: 135)
b. Alçacık eşek binmeğe kolaydır,
Yünlüce koyun yolmaya kolaydır. (BAAD. I, 1996: 37)

141. Alçak uçan yüce konar,
Yüce uçan alçak konar. (İzbudak, 1936: 40; Beyzadeoğlu, 2003: 51; Kırımlı, 1961: 21; Aksoy, 1988: 135)

142. Alçak yerde yatma sel alır,
Yüksek yerde yatma yel alır. (Ergun-Uğur, 2002: 284; Beyzadeoğlu, 2003: 51; Aksoy, 1988: 135; Kırımlı, 1961: 21; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 38; Vasfi, 1985: 265; Acaroğlu, 1988: 135)

a. Alçaklara yatma sel alır,
Yükseklere yatma yel alır. (Hafız, 1990: 11)

143. Aldırma derçen,
Sabah olur erçen. (Hafız, 1985: 41)

144. Aldır (aldın) bitti,
Sattır (sattın) itti. (Vasfi, 1985: 265)

145. Alet işler,

El övünür. (Ergun-Uğur, 2002: 284; Beyzadeoğlu, 2003: 52; Hafız, 1990: 11; Hafız, 1985: 42; Hafız, 1989: 22; Aksoy, 1988: 136; Hasan, 1997: 28; Acaroğlu, 1985: 108; Yusuf, 1976: 384)

a. Alet işler,

Er ögünür. (Bayat, 1992: 39; İzbudak, 1936: 38)

b. Alet işler,

Kol maktanır. (Ülküsal, 1970: 17; Mahmut-Mahmut, 1997: 151)

c. Alet işler,

El ögünür.

Baht işler,

Kul ögünür. (BAAD. II, 1996: 22)

ç. Além işler,

El öyünér.

Kılinc késér,

Kol öyünér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 38)

d. Endeze işler,

El ögünür. (BAAD. I, 1996: 112)

e. Kılıç keser,

Kol ögünür. (BAAD. II, 1996: 66)

146. Alış oğlu verişti,

Dünya karış karıştı. (Vasfi, 1985: 265)

147. Alışına verişim,

Tarhana bulgur aşım. (Hafız, 1990: 11)

148. Âlim olmak istersen al kalemi durma yaz,

Cahil olmak istersen al kalemi durma kaz. (BAAD. I, 1996: 39)

a. Âlim olmak istersen durma yaz,

Cahil olmak istersen durma kaz. (Hafız, 1990: 11)

b. Âlim olmak istersen durma yaz,

Rençber olmak istersen durma kaz. (BAAD. I, 1996: 39)

- 149. Âlim yaşadıkça koç olur,
Cahil yaşadıkça hiç olur.** (BAAD. II, 1996: 22)
- 150. Alimden hat kalır,
Temirden tot kalır.** (Tavkul, 2001: 31; Alimden yazı kalır, demirden pas kalır.)
- 151. Allah bilir kulunu,
Ona göre verir çulunu.** (BAAD. I, 1996: 39)
a. Allah bilir kulunu,
Mahal görür çulunu. (BAAD. II, 1996: 22)
- 152. Allah bir peygamber hak,
Pekmeze kara, yoğurda ak.** (Ergun-Uğur, 2002: 286)
- 153. Allah isterse bir kulun işini,
Mermere geçirir dişini,
Muhallebi yerken kırar dişini.** (Aksoy, 1988: 139)
a. Allah yaparsa işini,
Mermerden geçirir dişini;
Allah yapmazsa işini,
Muhallebide kırar dişini. (BAAD. I, 1996: 40)
b. Fukaranın işi,
Baklava yerken kırılır dişi. (BAAD. I, 1996: 121)
c. Ters giderse insanın işi,
Muhallebi yerken kırılır dişi. (Aksoy, 1988: 447)
- 154. Allah kemal,
Güzellik cemal.** (BAAD. I, 1996: 39)
- 155. Allah kerimdi,
Kuyusu derindi.** (Vasfi, 1985: 266)
- 156. Allah verirse el getirir,**

Sel getirir, yel getirir. (Aksoy, 1988: 141)

**157. Allah verm z kuluna,
Kalar vuruna vuruna.** (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 41)

**158. Allah yapar,
Kullar saşar.** (Mahmut-Mahmut, 1997: 151; Hafız, 1985: 42; Hasan, 1997: 28)

**159. Allah yardım ederse kuluna,
Her iş girer yoluna.** (Kırımlı, 1961: 22)

**160. Allah'dan eylik,
(İngilizden) H k metten aylık.** (Yorgancıoğlu, 1980: 141)
a. Allah'tan sağlık,
Huk metten aylık. (Ergun-Uğur, 2002: 286)

**161. Allah'tan sıska,
Ne yapsın muska.** (Aksoy, 1988: 140)

**162. Allahümme pirden,
Kendini sakın keline k rden,
Topal da geliyor  ekilin yoldan.** (BAAD. I, 1996: 40)

**163. Alı allıya,
Morlu morluya.** (BAAD. I, 1996: 40)

**164. Alı yelek, pullu yelek,
Gömlek yok, canfes nesine gerek.** (Hafız, 1990: 11; Aksoy, 1988: 141; Ergun-Uğur, 2002: 284)

**165. Alma ahı,
İndirir şahı.** (Hafız, 1990: 11; BAAD. I, 1996: 40)
a. Alma mazlumun ahını,

Gökten indirir şahini. (BAAD. I, 1996: 41; Saracoğlu, 1992: 32; Gökçeoğlu, 1997: 55)

b. Alma saç kesiğın ahını,

Gökten indirir şahini. (BAAD. I, 1996: 41)

c. Alma garibin ahını,

Çekersin günâhını. (BAAD. I, 1996: 40)

ç. Fakirin ahı,

Tahtından endirir şâhı. (Vasfi, 1985: 283)

d. Miskinin-mazlumun ahı,

Tahtınnan endiri şahı. (Vasfi, 1985: 300)

166. Alma alı, atma kırı,

Yağızın binde biri,

İlle doru, ille doru. (Hafız, 1990: 11)

a. Alma alı, sat yağızı,

Bin doruya, besle kırı. (Ergun-Uğur, 2002: 284; Kırımlı, 1961: 22)

b. Alma alı, satma kırı,

Bin doruya, besle kırı. (Hafız, 1990: 11)

c. Alma alı, satma kırı,

Yağızın binde biri,

İlle doru, ille doru. (BAAD. I, 1996: 40)

ç. Alma alı, satma kırı,

İlle doru, ille doru,

Yağızın da bin de biri. (Aksoy, 1988: 141)

167. Alma çengenden hamuru,

Laf eder samuru samuru. (BAAD. I, 1996: 40)

168. Alma çörçöp devirenin kızını,

Aş pişirir, tekmil etmez tuzunu. (Hafız, 1990: 11)

169. Alma karının dulunu,

Peşine gelir kulunu,

Senden yer, senden içer,

Kendine yığar pulunu. (BAAD. II, 1996: 22)

a. Alma avradın dulunu,

Yanında getirér kulunu. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 42)

170. Alma sarı, satma sarı,

Kapındaysa tutma sarı. (Aksoy, 1988: 142)

171. Alma soysuzun kızını,

Sürer anası izini. (Aksoy, 1988: 142)

172. Almadım, vermem,

Görmedim, bilmem. (Beyzadeoğlu, 2003: 52; Mahmut-Mahmut, 1997: 151)

a. Körmedîm, bîlmem,

Almadım, bermem. (Mahmut-Mahmut, 1997: 172)

173. Almayan peşiman,

Yeméyén şişman. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 43)

174. Altı olur, yedi olur,

Hep Allah'ın dediği olur. (Beyzadeoğlu, 2003: 53; Aksoy, 1988: 144)

175. Altın pas tutmaz,

Deli yas tutmaz. (BAAD. II, 1996: 22)

176. Altın yerde paslanmaz,

Taş yağmurdan ıslanmaz. (İzbudak, 1936: 58; Aksoy, 1988: 144)

177. Altın kümşüñ könesi bolmaz,

Ata enénin bahası bolmaz. (Kürenov, 1995: 92; Altının gümüşün eskisi olmaz, annenin babanın pahası olmaz.)

178. Altın adam pul oldu,

Kız aldım, dul oldu. (Ergun-Uğur, 2002: 285)

179. **Amasya'nın var dağı,**
Biri olmazsa biri dahi. (Beyzadeoğlu, 2003: 55)
180. **Ana aş,**
Tandır başı. (BAAD. I, 1996: 42)
a. Anamın aş,
Tandırımın başı. (BAAD. I, 1996: 43)
b. Anamın aş,
Tandırın başı. (Hafız, 1990: 12)
181. **Ana besler hurmayla,**
Eloğlu karşılar yarmayla. (Aksoy, 1988: 144)
182. **Ana bucağı,**
Karı kucağı. (BAAD. I, 1996: 42)
183. **Ana çeker zahmeti,**
Baba alır rahmeti. (BAAD. I, 1996: 42)
184. **Ana gezer, kız gezer,**
Bu çeyizi kim düzer. (BAAD. II, 1996: 23; Aksoy, 1988: 145)
185. **Ana ile kız,**
Helva ile koz. (Aksoy, 1988: 146)
a. Nene ile kız,
Helve ile koz. (Ketene, 1990: 137)
186. **Ana kızına taht kurar,**
Kız bahtı kocadan arar. (Aksoy, 1988: 146)
187. **Ana kızına taht vermiş,**
Baba kızına baht vermiş. (Hafız, 1990: 12)
a. Ana kızına taht verér,
Ata oğluna baht. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 45)

- 188. Ana üréyi,**
Dağ çiçéyi. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 45)
- 189. Anadan olur bızak,**
Şamdan olur köşek. (BAAD. I, 1996: 42)
a. Anadan olur uşak,
Deveden olur köşek. (BAAD. I, 1996: 42)
b. Anadan olur daya,
Hamurdan olur maya. (Aksoy, 1988: 145)
- 190. Analı kuzu,**
Kınalı kuzu. (Beyzadeoğlu, 2003: 55; Aksoy, 1988: 146)
- 191. Anan güzel idi, hani yeri,**
Baban güzel idi, hani evi? (Ergun-Uğur, 2002: 285)
a. Anan güzel idi, hani yeri,
Baban zengin idi, hani evi. (Aksoy, 1988: 147)
b. Etli erin, hani derin?
Güzel idin, hani yerin. (Ergun-Uğur, 2002: 296)
- 192. Anañ Tat babañ Tat,**
Ne kerek saga balaban at,
Mın eşeğñ corgalat. (Ülküsal, 1970: 18; Mahmut-Mahmut, 1997: 151; Anan Tat baban Tat, neyine gerek sana büyük at, bin eşeğine rahvanlat.)
- 193. Ananıñ aklı balada,**
Balanıñ aklı awada. (Mahmut-Mahmut, 1997: 151)
a. Ana kölü balada,
Bala kölü talada. (Tavkul, 2001: 45; Ananın gönlü evlatta, evladın gönlü kırdı.)
- 194. Ananın bahtı, kızının tahtı,**
Anası çıkardı, kızı tahtı. (BAAD. I, 1996: 43)

195. Ananın dediği dağa taş,

Gelinin dediği gele baş. (BAAD. II, 1996: 23)

196. Ananın dostu damat,

Babanın dostu evlat. (BAAD. I, 1996: 43)

197. Anarı oyna, beri oyna,

Bölmecedan geri oyna. (Bayat, 1992: 40)

198. Anasına bak, kızını al,

Kenarına bak, bezini al. (Ergun-Uğur, 2002: 285; Saracoğlu, 1992: 32; Yorgancıoğlu, 1980: 141; Gökçeoğlu, 1997: 56; Beyzadeoğlu, 2003: 55; Hafız, 1990: 12; Aksoy, 1988: 147; Kırımlı, 1961: 23; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 46; Hafız, 1985: 42; Hasan, 1997: 29; Ahundov, 1994: 149; Acaroğlu, 1988: 136)

a. Anasın gör, kızın al,

Kıyısın gör, bezin al. (İzbudak, 1936: 10; Bayat, 1992: 40)

b. Astarına bah, üzünü al,

Nenesine bah (annesine bak), kızını al. (Vasfi, 1985: 266)

c. Enesini gör de kızını al,

Gırasını gör de bizini al. (Kürenov, 1995: 104)

ç. Kenârın gör, bezin al,

Anasın gör, kızın al. (Beyzadeoğlu, 2003: 166)

d. Kenarına bah, bezini al,

Nenesine (annesine), bah kızını al. (Vasfi, 1985: 294)

e. Kenarına bak, bezini al,

Anasına bak, kızını al. (Hafız, 1989: 26; Kırımlı, 1961: 70)

f. Sabısın körîp altın al,

Anasın körîp kızın al. (Mahmut-Mahmut, 1997: 178)

199. Anasına göre danası,

Eşğine göre sıpası. (Gökçeoğlu, 1997: 56)

200. Anasını babasını dinlemeyen evlat,

Kocasını saymayan avrat,

Özengiyle yürüyen at,

Kapıda tutma sat. (Hafız, 1990: 12)

a. Anasını, atasını dinléméyén övléd,

Üzengiye yatmayan at,

Kapıda saklanan at. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 46)

201. Anasızlık, babasızlık,

İlla parasızlık. (Hafız, 1985: 42; Mahmut-Mahmut, 1997: 152; Yusuf, 1976: 384)

202. Andıran anıg,

Gurbağa tanıg. (Bayat, 1992: 40)

203. Anlamadan bir işe başlarsın,

Sonra başını taşlarsın. (BAAD. II, 1996: 23)

204. Anlamayan bir kállédén bir kara daş yahşıdır,

Bu dünyada maldan, mülkdén bir ağıllı baş yahşıdır. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 47)

205. Anlayana sivrisinek saz,

Anlamayana davul zurna az. (Hafız, 1989: 22; Yorgancıoğlu, 1980: 141; Saracoğlu, 1992: 31; Ergun-Uğur, 2002: 284; Hafız, 1990: 12; Aksoy, 1988: 148; Kırımlı, 1961: 23)

a. Anlayana bircé milçék dé sazdır,

Anlamayana zurna kaval da azdır. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 47)

b. Anlayana sas,

Anlamayana davul zurna as. (Hasan, 1997: 29)

c. Anlayana sivri sinek sazdır,

Anlamayana davul zurna azdır. (Hasan, 1997: 29; Güngör-Argunşah: 2002: 122; Acaroğlu, 1985: 109; Acaroğlu, 1986: 32)

ç. Anlayana sivrisinek zardır,

Anlamayana davul zurna azdır. (Beyzadeoğlu, 2003: 56)

d. Dinleyene sivrisinek saz,

Dinlemeyene davul zurna az. (Ergun-Uğur, 2002: 295)

206. Anlayanla daş daşı,

Anlamayanla yéme aşı. (Ahundov, 1994: 149; Acaroğlu, 1988: 136)

a. Ésil ilé daş daşı,

Bédésillé yemé aşı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 52)

207. Anun kim derdi var, derman onundur,

Anun kim sidgi var, iman onundur. (Bayat, 1992: 40)

208. Aradım cihanda, bulamadım başıma göre taç,

Ne eğriyi tok gördüm, ne doğruyu aç. (Hafız, 1990: 12)

a. Aktardım cahanda başıma bir tac,

Né oğrunu tok gördüm, né doğrunu ac. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 48)

209. Aralıg atı,

Kör fatı. (Kafkasyalı, 2002: 300)

210. Arayan bulur,

İnleyen ölür. (Hafız, 1989: 22; Hafız, 1985: 42; Kırımlı, 1961: 23; Hasan, 1997: 29)

a. Arayan bulur,

İsteyen alır. (BAAD. I, 1996: 44)

b. Arayan Mevlâ'sını da bulur,

Belâsını da bulur. (Beyzadeoğlu, 2003: 57)

c. Eden bulur,

İnleyen ölür. (Gökçeoğlu, 1997: 68; Aksoy, 1988: 257; İzbudak, 1936: 12; Hasan, 1997: 46)

ç. Giden varır,

Arayan bulur. (BAAD. I, 1996: 125)

d. İyeden bölür,

İnleyen ölür. (Bayat, 1992: 74)

211. Ardıcın közü olmaz,

Yalancının sözü olmaz. (Aksoy, 1988: 150)

- a. Ardıcın közü,
Çingenin sözü. (BAAD. II, 1996: 24)
- b. Çam odununun özü mü olur,
Çingenenin sözü mü olur? (BAAD. I, 1996: 78)
- c. Çamın közü,
Yalancının sözü olmaz. (BAAD. I, 1996: 78)
- ç. Söğüdün közü,
Kadının sözü. (BAAD. II, 1996: 80)
- d. Yoksulun sözü,
Meşenin közü. (Acaroğlu, 1988: 167)

212. Arı ile kalkan bal başına,

Sineklerle kalkan bok başına. (BAAD. II, 1996: 24)

- a. Arı ile kalkan bal başına,
Sineklerle kalkan leş başına. (Hafız, 1990: 12)

213. Arıca etek,

Kuruca yatak. (Aksoy, 1988: 150)

214. Ârif isen bir gül yeter kakmaya,

Nâdân isen gir bahçeye yıkmaya. (Ergun-Uğur, 2002: 286; Kırımlı, 1961: 23)

215. Arif olan anlar,

Horoz olan banlar. (BAAD. I, 1996: 45)

216. Arife günü aşı ne,

Bayram günü tıraşı ne? (Aksoy, 1988: 152)

217. Arka gerek arka,

Ya utana, ya korka. (Hafız, 1990: 12)

- a. Arka gerektir arka,
Ya utana, ya korka. (Aksoy, 1988: 152)

218. Arlıya ar,

Arsıza kâr. (BAAD. II, 1996: 24)

219. Armudu soy ye,

Elmayı say ye. (Aksoy, 1988: 152)

a. Elmayı soy da ye,

Armudu say da ye. (Aksoy, 1988: 264; Hafız, 1989: 22)

b. Armudi say ye,

Oumai soy ye. (Hasan, 1997: 29)

c. Elmayı soy ye, eriği say ye,

Armudu sapçığı ile küpçüğü ile ye. (BAAD. I, 1996: 112)

220. Armudun sapı var,

Üzümün çöpü var. (Beyzadeoğlu, 2003: 59; Ergun-Uğur, 2002: 283; Hafız, 1990: 13)

a. Armudun sapı,

Üzümün çöpü var. (Kırımlı, 1961: 23)

b. Armudun sapı var,

Üzümün çöpü. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 49)

c. Üzümün çöpü var;

Armudun sapı var. (Beyzadeoğlu, 2003: 225; İzbudak, 1936: 55)

221. Armut piş,

Ağzıma düş. (Hafız, 1985: 42; Mahmut-Mahmut, 1997: 152; Yorgancıoğlu, 1980: 141; Beyzadeoğlu, 2003: 59; Ergun-Uğur, 2002: 283; Yusuf, 1976: 384)

a. Alma piş,

Agzıma düş. (Hafız, 1989: 22; Kürenov, 1995: 92; Tavkul, 2001: 31)

b. Helve piş,

Ağzıma düş. (Ketene, 1990: 136)

222. Arnaut ne vakit şaşar,

Beygir boki sıçar. (Hasan, 1997: 29)

223. Arpa çöreyi turş ayran,

Adın nedir hanlar han. (Kafkasyalı, 2002: 300)

224. Arpa samanı ile,

Kömür dumanı ile. (Ketene, 1990: 134; Aksoy, 1988: 153)

225. Arpa, kürpe aş eken,

Altın gümüş taş eken. (Mahmut-Mahmut, 1997: 153)

226. Arpayı taşlı yerden,

Kızı kardaşlı yerden. (Aksoy, 1988: 153; BAAD. I, 1996: 46)

a. Buğdayı taşlı yerden,

Kızı kardaşlı yerden. (Aksoy, 1988: 207; BAAD. I, 1996: 72)

b. Tarlayı taşlı yerden,

Kızı kardaşlı yerden. (BAAD. I, 1996: 192; Aksoy, 1988: 442)

227. Arsız adama söz neylesin,

Kokmuş ete buz neylesin. (BAAD. I, 1996: 46)

a. Arsıza öğüt neylesin,

Karaya sabun. (BAAD. I, 1996: 46)

b. Arsıza söz,

Kokmuş tuz. (BAAD. I, 1996: 46)

c. Arsıza söz,

Kokmuş tuz kâr etmez. (BAAD. I, 1996: 46)

ç. Deliye akıl yaramaz,

Karaya sabun yaramaz. (Hafız, 1990: 24)

d. Eşeğe söz,

Kokmuş tuz hayretmez. (BAAD. II, 1996: 46)

e. Garaya sabun,

Deliye öğüd néyler. (Kafkasyalı, 2002: 308)

f. Karaya sabun,

Deliye öğüt neylesin. (Beyzadeoğlu, 2003: 161; Aksoy, 1988: 343; Kırımlı, 1961: 68; İzbudak, 1936: 31)

g. Kızana buz,

Kokana tuz. (Ergun-Uğur, 2002: 310)

ğ. Kötüye söz,

Korkmuşa tuz. (BAAD. I, 1996: 167)

228. Arsız neden arlanı (r),

Çölde gezer sallanı (r). (Vasfi, 1985: 266)

a. Arsız neden arlanır,

Çingir (yırtık) giyer sallanır. (BAAD. I, 1996: 46)

b. Arsız neden arlanır,

Çul kesede sallanır. (Beyzadeoğlu, 2003: 59; Kırımlı, 1961: 24)

c. Arsız neden arlanır,

Çul da giyer sallanır. (Aksoy, 1988: 154)

229. Arsıza ar nesine,

Göyneği uzun don nesine. (BAAD. I, 1996: 46)

a. Arsıza ar neylesin,

Gömleği yok, don neylesin. (BAAD. I, 1996: 46)

b. Arsızın ar nesine,

Gömleği uzun yar nesine? (Ergun-Uğur, 2002: 286)

230. Arslan postunda,

Gönül dostunda. (Aksoy, 1988: 154; Kırımlı, 1961: 24)

a. Arslan yatağında,

Yiğit çağında. (Beyzadeoğlu, 2003: 59; Ergun-Uğur, 2002: 283; Hafız, 1990: 13)

231. Arşın gétir, bez apar,

Çuval gétir, goz apar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 51)

232. Aru kıyım boy östürer,

Aru aş akıl östürer. (Ülküsal, 1970: 20; Mahmut-Mahmut, 1997: 152)

233. Arvadı akıl gözü ilé,

Atı cahıl gözü ilé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 246)

234. Arvadın harabı,

Cehennem azabı. (Vasfi, 1985: 266)

235. Arvadın isméti

Érin izzéti. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 246)

236. Arvat var, ev bezeği,

Arvat var, ev tezeği. (Vasfi, 1985: 266)

a. Arvat var, ev dayağı,

Arvat var, incana boyağı.(Vasfi, 1985: 266)

b. Arvat var, ev yapar,

Arvat var, ev yıhar. (Vasfi, 1985: 266)

c. Arvad var, ev yığar,

Arvad var, ev yıkar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 246)

237. Asili alması zor, saklaması kolaydır,

Bedasili alması kolay saklaması zordur. (BAAD. I, 1996: 47)

238. Asmadan koruk,

Eskiden kırık. (Ergun-Uğur, 2002: 283)

239. Asta éle,

Usta éle. (Kafkasyalı, 2002: 301)

240. Aş aşagan her kün,

Köp aşagan bîr kün. (Mahmut-Mahmut, 1997: 155; Az yiyen her gün, çok yiyen bir gün.)

241. Aş ayuw oynamaz,

Toymay öksîz cırlamaz. (Mahmut-Mahmut, 1997: 152; Aç ayı oynamaz, doymayadan öksüz yırlamaz.)

242. Aş kadirin tok bîlmez,

Kasta kadirin saw bîlmez. (Mahmut-Mahmut, 1997: 153)

243. Aş kekirir,

Tok sekirir. (Ülküsal, 1970: 22; Mahmut-Mahmut, 1997: 153)

244. Aş sabahtan,

İş sabahtan. (BAAD. I, 1996: 48)

a. İş sabahın,

Aş sabahın. (BAAD. I, 1996: 144)

245. Aşaadan alay,

Yokardan kalay. (Hasan, 1997: 30)

246. Aşagan aş tapar,

İşlegen iş tabar. (Mahmut-Mahmut, 1997: 152; Yemek isteyen yemek bulur, iş isteyen iş bulur.)

247. Aşagan kurtulır,

Calagan tutulır. (Mahmut-Mahmut, 1997: 152; Tavkul, 2001: 52; Yiyen kurtulur, yalayan yutulur.)

248. Aşağı tükürsem sakalım,

Yukarı tükürsem bıyığım. (Beyzadeoğlu, 2003: 60; Kırımlı, 1961: 24; İzbudak, 1936: 38)

a. Aşağa korsam pas olur,

Yukarı korsam is olur. (İzbudak, 1936: 38)

b. Aşağı baksam yüzüm,

Yukarı baksam gözüüm. (İzbudak, 1936: 38, Acaroğlu, 1988: 137)

c. Tükür yakarisına, düşer yüzüne,

Tükür aşesine, düşer sakalına. (Hasan, 1997: 81)

ç. Yokariya tükürürsen yüzüne,

Aşaiya tükürürsen dizine. (Hasan, 1997: 85)

d. Yukarı tükürsem bıyığım,

Aşağı tükürsem sakalım. (Beyzadeoğlu, 2003: 238; Yorgancıoğlu, 1980: 146; Ergun-Uğur, 2002: 326)

- 249. Aşhı cıyar,**
Aman coyar. (Tavkul, 2001: 52; İyi toplar, kötü harcar.)
- 250. Aşı pişiren yağ olur,**
Gelinin yüzü ağ olur. (Aksoy, 1988: 156, Acaroğlu, 1988: 137)
a. Aşı bişiren yağdır,
Gélinin (aşbazın) üzü ağdır. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 54)
- 251. Aşın aşagan,**
Yaşın yaşagan. (Mahmut-Mahmut, 1997: 153)
a. Yaşın yaşagan,
Aşın aşagan. (Ülküsal, 1970: 96)
- 252. Aşın koyusundan,**
İşin kıyısından. (Ergun-Uğur, 2002: 283)
a. Aşın koyusunda,
İşin kıyısında. (Acaroğlu, 1988: 137)
- 253. Aşını bişir söylé,**
Sözünü düşün söylé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 55)
a. Aşını pişir söyle,
Lâfını düşün söyle. (Hafız, 1990: 13)
b. Aşını pişir söyle,
Sözünü döşür söyle. (BAAD. I, 1996: 48)
- 254. Aşını yaşıran aş bolmaz,**
Yaşını yaşıran yaş bolmaz. (Kürenov, 1995: 93; Aşını gizleyenin aşı olmaz, yaşını gizleyen genç olmaz.)
- 255. Aşk oynagan azar,**
Top oynagan tozar,
Ok cangan alayın ozar. (Ülküsal, 1970: 22; Aşık oynayan azar, top oynayan hırpalanır, ok yontan hepsini geçer.)

- 256. Aşka kazan astırma,**
Tonganga od caktırma. (Ülküsal, 1970: 21; Mahmut-Mahmut, 1997: 153)
a. Karnı aşkanga kazan astırma,
Tonganga ot caktırma. (Mahmut-Mahmut, 1997: 169)
- 257. Aşnıñ Allah'ı yok,**
Toknıñ meramı yok. (Mahmut-Mahmut, 1997: 152)
- 258. Aşta gör, işte gör,**
Hele bir düşte gör. (Hafız, 1990: 13)
- 259. At alırsan önüne bak,**
Karı alırsan arkasına bak. (BAAD. II, 1996: 25)
a. At alırsan tavladan,
Keçi alırsan mandıradan al. (Hafız, 1990: 13)
b. At alırsan taydan,
Kız alırsan soydan al. (BAAD. I, 1996: 48; Hafız, 1985: 42)
c. At alırsan yazın,
Deve alırsan güzün,
Avrat alırsan gezin ha gezin. (BAAD. I, 1996: 48)
ç. At alırsen taydan,
Kız alırsen soydan. (Hasan, 1997: 30)
d. At alsan avuluman,
Kız alsan uruvuman. (Ülküsal, 1970: 22; cinsten /soylu)
e. At alsañ barlıdan,
Kız alsañ carlıdan. (Mahmut-Mahmut, 1997: 153)
f. At barlıdan,
Kız carlıdan. (Ülküsal, 1970: 22)
g. At bolmak taydan,
Yigit bolmak soydan. (Kürenov, 1995: 93)
ğ. Atın olursa tay al,
Karın olursa kız al. (Hasan, 1997: 30)
h. Atın ölürse tay,
Karın ölürse kız al. (Hafız, 1990: 14)

- ı. Et alırsan koldan al,
Kız alırsan soydan. (Mahmut-Mahmut, 1997: 165; Hafız, 1985: 47)
- i. Et alırsen koldan al,
Kız alırsen soydan al. (Hasan, 1997: 49)
- j. Et koldan, karı soydan,
Köpek mandrandan. (Acaroğlu, 1985: 114)
- k. Eti koldan al,
Kızı soydan al. (Hafız, 1989: 24)

260. At Ali'nın,
Şan Veli'nın. (Hasan, 1997: 30)

261. At arılıp,
Ton tozdırıp. (Mahmut-Mahmut, 1997: 153; At yorulup, kürkü tozdurup.)

262. At binek taşı,
Attır insanın arkadaşı. (Hafız, 1989: 22)

263. At binenin,
Kılıç kuşananın. (Saracoğlu, 1992: 32; Beyzadeoğlu, 2003: 61; Vasfi, 1985: 267)

- a. At binenin,
Silâh kuşananındır. (Ergun-Uğur, 2002: 282; Kırmırlı, 1961: 25; Aksoy, 1988: 160)
- b. At binenindir,
Gılıç kuşananın. (Yorgancıoğlu, 1980: 141)
- c. At binenindir,
Gılınç kuşananındır. (Bayat, 1992: 41; Hasan, 1997: 30)
- ç. At binenindir,
Kılınç bağlayanın. (Acaroğlu, 1988: 138)
- d. At binenin,
Kılıç kuşananındır. (Hafız, 1990: 13)
- e. At binene,
Kürk giyene. (BAAD. I, 1996: 49)
- f. At binene,

Kürk giyene yakışır. (Hasan, 1997: 30)

g. At binenin,

Kılıç kuşananın,

Y..ak uçananın. (Gökçeoğlu, 1997: 57)

ğ. At benimdir,

Don géyenin. (Kafkasyalı, 2002: 301)

h. At mıngenniñ,

Ton kiygenniñ. (Ülküsal, 1970: 22)

ı. At mîngenge,

Ton kiygenge yaraşır. (Mahmut-Mahmut, 1997: 154)

i. Atlı at bla,

Ciğit kılıç bla. (Tavkul, 2001: 60; Atlı at ile, yiğit kılıç ile.)

j. Kilinc kullananın,

At minenin,

Köprü geçenin. (Vasfi, 1985: 294)

264. At bulunur, meydan bulunmaz,

Meydan bulunur, at bulunmaz. (Beyzadeoğlu, 2003: 61; Ketene, 1990: 134; Ergun-Uğur, 2002: 282; Aksoy, 1988: 160)

a. At bar, meydan çok,

Meydan bar, at çok. (Ülküsal, 1970: 23; Mahmut-Mahmut, 1997: 153)

b. At olur, meydan bulunmaz,

Meydan olur, at bulunmaz. (Aksoy, 1988: 160)

c. At olur, meydan olmaz,

Meydan olur, at olmaz. (Aksoy, 1988: 163; Kafkasyalı, 2002: 301)

ç. At olur, meydan bulunmaz,

Meydan bulunur, at bulunmaz. (Kırımlı, 1961: 25)

265. At dırnağından,

İnsan kulağından. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 58)

a. At tırnaktan,

İnsan kulaktan kapar. (BAAD. II, 1996: 26; Kırımlı, 1961: 25)

266. At elin, heybe emanet,

İşimiz dah cühten ibaret. (Hafız, 1990: 14)

267. At koşar,

İkbal geçer. (Ergun-Uğur, 2002: 282; Kırımlı, 1961: 25)

268. At kudümü,

Yurt kudümü,

Avrat kudümü. (BAAD. I, 1996: 51; Aksoy, 1988: 162)

269. At minmegen at minse şaba şaba öttürür,

Ton kiymegen ton kiye kaga kaga tozdurur. (Ülküsal, 1970: 23; Ata binmeyen ata binse koştura koştura öldürür, kürk giymeyen kürk giyse silke silke eskitir.)

270. At ölür, meydan kalır,

Yiğit ölür, şan kalır. (Aksoy, 1988: 163; Ülküsal, 1970: 23; Ergun-Uğur, 2002: 282; Kırımlı, 1961: 25; Hafız, 1990: 14; Vasfi, 1985: 267; Mahmut-Mahmut, 1997: 154; Hasan, 1997: 30; Ahundov, 1994: 149; Acaroğlu, 1988: 138)

a. Adam gedér,

Adı kalar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 19)

b. At öléndé yéhéri kalar,

Adam öléndé adı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 58)

c. At öler, méydan galar,

İnsan öler, malı galar. (Kafkasyalı, 2002: 301)

ç. At ölse ceri kalır,

Ciğit ölse sözü kalır. (Tavkul, 2001: 57; At ölse eyeri kalır, yiğit ölse sözü kalır.)

d. At ölü, meydan kalı,

İgid ölü, adı kalı. (Ketene, 1990: 134)

e. At ölür, meydan kalır,

Yiğit ölür, kalkan kalır. (Hafız, 1989: 22)

f. At ölür, meydan kalır,

Yiğit ölür, şânı kalır. (Beyzadeoğlu, 2003: 62; Kafkasyalı, 2002: 301)

g. At ölür, nalı kalır,

Yiğit ölür, namı kalır. (Aksoy, 1988: 163; Hafız, 1990: 14)

- ğ. At ölür, nali kalır,
İnsan ölür, nami kalır. (Hasan, 1997: 30)
- h. At ölür, semeri kalır,
İnsan ölür, eseri kalır. (Hafız, 1990: 14)
- ı. Cîgît ölse adı kalır,
Ögîz ölse terîsî kalır. (Mahmut-Mahmut, 1997: 161)
- i. Er gider,
Adı golur. (Bayat, 1992: 56)
- j. Eşek ölir, semeri,
İnsan ölir, eseri kalır. (Drimba, 1985: 31)
- k. Eşek ölür, semeri kalır,
İnsan ölür, eseri kalır. (Ergun-Uğur, 2002: 297; BAAD. I, 1996: 117)
- l. Hayvan ölür, semeri kalır,
İnsan ölür, eseri kalır. (Beyzadeoğlu, 2003: 135; Ergun-Uğur, 2002: 303; Kırımlı, 1961: 57; Hafız, 1990: 34)
- m. Hayvan ölürse semeri kalır,
İnsan ölürse ismi kalır. (Acaroğlu, 1985: 116)
- n. İgid ölér, adı kalar,
Mühénnetin néyi kalar? (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 337; Ahundov, 1994: 152)
- o. İgid ölér, ünü kalar,
Öküz ölér, gönü kalar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 337)
- ö. Öküz ölür, gönü kalır,
Yiğit ölür, ünü kalır. (BAAD. I, 1996: 178; Hafız, 1990: 43; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 284)
- p. Öküz ölür, çift kalır,
Eşek ölür, yük kalır. (BAAD. I, 1996: 178)
- r. Yiğit ölür, adı kalır,
Alçağın neyi kalır? (Acaroğlu, 1988: 166)
- s. Yiğit ölür, şan kalır,
At ölür, meydan kalır. (Hafız, 1990: 47)

271. At teper, katır teper,

Ara yerde eşek ölür. (Beyzadeoğlu, 2003: 62; Ergun-Uğur, 2002: 282)

- a. At teper, katır teper,
Arada eşek ölür. (Kırımlı, 1961: 25)

272. At yürümekle yol alır,
Kibar vermekle ün alır. (Kırımlı, 1961: 25; Hafız, 1990: 14)

273. At vurdu dizime,
İndi geldim özüme. (Ahundov, 1994: 150)

274. At vurmaz deme,
İt kabmaz deme. (Tavkul, 2001: 57)

a. At tepmesiz,
İt kapmasız olmaz. (BAAD. II, 1996: 26)

b. Atım tepmez,
İtim kapmaz deme. (Aksoy, 1988: 161; Hafız, 1990: 14)

c. Atım tepmez,
Köpeğin kapmaz deme. (Ergun-Uğur, 2002: 282)

ç. Atın tepmezi,
İtin kapmazı olmaz. (Aksoy, 1988: 162)

d. İtin kapmazı,
Atın tepmezi olmaz. (BAAD. I, 1996: 146)

275. Ata bakma dona bak,
İçindeki cana bak. (Beyzadeoğlu, 2003: 62; Kırımlı, 1961: 25)

a. Ata bagma, cana bag,
Gir, gönül içindeki sultana bag. (Bayat, 1992: 41)

276. Ata binen âyan olmaz,
Malın güden çoban olmaz. (BAAD. I, 1996: 48)

277. Ata evindé ögey ana,
Ér evindé kayınana. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 75)

278. Ata eyer gerek,

Eyere er gerek. (Aksoy, 1988: 158)

279. Ata yumaklanar,

Oğul budaklanar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 60)

280. Ataga uşap ul tuwmaz,

Anaga uşap kız tuwmaz. (Mahmut-Mahmut, 1997: 153; Atasına benzeyen oğul doğmaz, anaya benzeyen kız doğmaz.)

281. Atalar çıkarayım der tahta,

Döner dolaşır gelir bahta. (Aksoy, 1988: 158)

282. Atam evindé baylık başı,

Érim evindé toyuk aşı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 61)

283. Atası birni malı bir,

Anası birni canı bir. (Tavkul, 2001: 58; Babası bir olanın malı bir, anası bir olanın canı bir.)

284. Atasözü,

Sözlerin özü. (Hafız, 1990: 14)

285. Atda ayag gerek,

İtde guyruk gerek. (Bayat, 1992: 42)

286. Atın daydı,

İşin zaydı. (Kafkasyalı, 2002: 301)

287. Atın ürkeği,

Yiğidin korkağı. (Hafız, 1990: 15; Kırmımlı, 1961: 26; Aksoy, 1988: 162)

a. At ürken yerinden,

Ér gorkan yerinden. (Kürenov, 1995: 93)

288. Atın varken yol tanı,

Ağan varken el tanı. (Aksoy, 1988: 162)

a. Atın barlığından yol tanı,

Atın barlığından il tanı. (Kürenov, 1995: 94; Atının varlığından yol tanı, babanın varlığından il tanı.)

289. Atın yere yakını,

Karının ere yakını. (BAAD. I, 1996: 50)

a. Tarlanın eve,

Kadının yere yakını. (BAAD. I, 1996: 192)

290. Atkanın ura,

Tutkanın cıga.(Mahmut-Mahmut, 1997: 154; Attığını vuruyor, tuttuğunu yıkıyor.)

291. Atta karın,

Yiğitte burun. (Ergun-Uğur, 2002: 282; Aksoy, 1988: 164; Kırmılı, 1961: 26)

a. Atda karın,

İtde burun. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 66)

292. Attan düşene yorgan döşek,

Eşekten düşene kazma kürek. (Hafız, 1990: 15; Aksoy, 1988: 164; Kırmılı, 1961: 26; Hasan, 1997: 31)

a. Attan düşene tımar,

Deveden düşene mezar gerek. (Kırmılı, 1961: 26)

b. Attan düşene tımar,

Deveden düşene mezar gerektir. (Beyzadeoğlu, 2003: 63)

c. Atdan düşené yorğan döşék,

Eşşekden düşene mezar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 66)

ç. Beycirden düşene yorgan düşek,

Eşekten düşene çapa çürek. (Hasan, 1997: 33)

d. Eşekten düşen çapa kürek,

Bigirden düşen kaba döşek. (Hasan, 1997: 49)

293. Attım taşını,

Urdım kuşını. (Mahmut-Mahmut, 1997: 154)

294. Av avlayanın,

Kemer bağlayanın. (Aksoy, 1988: 165)

295. Avaa bakan al bulur,

Yere bakan mal bulur. (Hafız, 1989: 22)

296. Avcı et iyer,

Atını it iyer. (Kürenov, 1995: 94)

297. Avradın iyisi nene,

Üzümün iyisi tene. (BAAD. II, 1996: 26)

298. Avrat kıtlık bilmez,

Çoban yokluk bilmez. (BAAD. I, 1996: 52)

299. Avrat lâzım kalçalı,

Evlat doğura aslan pençeli. (Hafız, 1990: 15)

a. Avrat lâzım kalçalı,

Oğlan doğursun aslan pençeli. (BAAD. I, 1996: 52)

300. Avret düzdüğü evi Tanrı yıkmaz,

Avret bozduğu evi Tanrı yapmaz. (İzbudak, 1936: 30)

301. Ay arsızın, gün arsızın,

Göynü hoştur tumansızın. (BAAD. I, 1996: 53)

302. Ay ayakta, çoban yatakta,

Ay yatakta, çoban ayakta. (Aksoy, 1988: 167)

303. Ay doğar dediğinden,

İnsan utansın dediğinden. (Kırımlı, 1961: 26)

304. Ay men örîlgen,

Nur man kömîlgen. (Mahmut-Mahmut, 1997: 154; Ay ile örülmüş, nur ile gömülmüş.)

305. Ay var, yılı besler,

Yıl var, ayı besler. (Ergun-Uğur, 2002: 285)

a. Ay bolur, cılnı besler,

Kün bolur, aynı besler. (Ülküsal, 1970: 25)

b. Ay var, ili gözlér,

İl var, ayı gözlér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 67)

c. Ay var, halı besler,

Yıl var, ayı besler. (Hafız, 1990: 15)

ç. İl var, bir güné déyér,

Gün var, bir ilé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 334)

d. Ay var, gün var;

Télésméyé né var? (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 67)

306. Ayağı büyük mihnet,

Başı büyük devlet. (Ergun-Uğur, 2002: 285)

a. Ayağı büyük devletli,

Başı büyük mihnetli olur. (BAAD. I, 1996: 53)

b. Başı büyük olan devlet,

Ayağı büyük olan mihnet. (BAAD. I, 1996: 60)

c. Baş büyük devlet,

Ayak büyük mihnet. (Ergun-Uğur, 2002: 287; Kırımlı, 1961: 29)

ç. Başın büyüklüyü dövlétdir,

Ayağın büyüklüyü möhnét. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 83)

307. Ayağıma yer edeyim,

Gör sana neler edeyim. (BAAD. I, 1996: 53)

308. Ayağını sıcak tut, başını serin,

Gönlünü ferah tut, düşünme derin. (Kırımlı, 1961: 27; Aksoy, 1988: 166)

a. Ayağını isti tut, başını sérin,

Yéméyina fikir ver, düşünmé dérin! (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 68)

- b. Ayağını sıcak dud başını serin,
Düşünme derin derin. (Saracoğlu, 1992: 32)
- c. Ayağını sıcak tut, başını serin,
Çok düşünme derin. (Gökçeoğlu, 1997: 57)
- ç. Ayağını sıcak tut, başını serin;
Kendine bir iş bul, düşünme derin. (Ergun-Uğur, 2002: 285; Hasan, 1997: 31)
- d. Ayagını sıcak tut, başını serin,
Cendine bi iş bul. (Hafız, 1985: 42)
- e. Başını serin tut,
Ayaklarını sıcakta. (Güngör-Argunşah: 2002: 124)
- f. Tut başını serin,
Düşünme derin. (Hafız, 1985: 52; Hasan, 1997: 81)

309. Ayak almadık taş olmaz,

Başa gelmedik iş olmaz. (Aksoy, 1988: 167)

- a. Ava gelmez kuş olmaz,
Başa gelmez iş olmaz. (Aksoy, 1988: 165)
- b. Ayağa değmedik taş olmaz,
Başa gelmedik iş olmaz. (Aksoy, 1988: 166)
- c. Ayak déyméyén daş olmaz,
Béla görméyén baş. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 68; Acaroğlu, 1988: 139)
- ç. Başa gelmez iş olmaz,
Ava gelmez kuş olmaz. (Ergun-Uğur, 2002: 287; Kırımlı, 1961: 29)
- d. Başa gelmez iş olmaz,
Ayağa değmez taş olmaz. (Aksoy, 1988: 167; Aksoy, 1988: 180)
- e. Dağdan aşmaz yol olmaz,
Başa gelmez hal olmaz. (BAAD. II, 1996: 36)

310. Ayak menzil, baş püskül,

Sonradan görmek ne müşkül? (Ergun-Uğur, 2002: 285)

- a. Ayak postal, baş püskül,
Sonradan görme ne müşkül. (Hafız, 1990: 15; Kırımlı, 1961: 26)

311. Ayda, ildé bir namaz,

Onu da şeytan koymaz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 69; Acaroğlu, 1988: 139)

a. Ayda, ildé bir tamaşa,

Onda da göz kamaşa. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 69)

b. Bilmediği beş vakıt namaz,

Onu da şeytan gomaz. (Yorgancıoğlu, 1980: 142)

c. İlden, aydan bir namaz,

O da Hakk’a yaramaz. (Ketene, 1990: 136)

ç. İlden, aydan bir namaz,

Onı da şeytan koymaz. (Ketene, 1990: 136)

d. Kırk yılda bir namaz,

Oni da şeytan kıldırılmaz. (Hasan, 1997: 63)

e. Kırk yılda bir namaz,

O da kabul olmaz. (Hasan, 1997: 63)

312. Ayda bir gel dostuna, kalksın ayak üstüne,

Günde bir gel dostuna, yatsın sırtı üstüne. (Aksoy, 1988: 167)

a. Ayda gelen börek yer,

Günde gelen değnek yer. (BAAD. II, 1996: 26)

b. Ayda gelen doğan olur,

Günde gelen soğan olur. (Hafız, 1990: 15; Kırımlı, 1961: 27)

c. Ayda gelene doğan,

Günde gelene soğan. (Gökçeoğlu, 1997: 57)

ç. Ayda gelen gül üstüne,

Günde gelen kül üstüne. (BAAD. I, 1996: 53)

d. Ayda yılda gelene hoş geldin,

Günde (her gün) gelene oşt geldin. (BAAD. I, 1996: 53)

e. Aydan almaz,

Günden solmaz. (Ergun-Uğur, 2002: 285)

f. Günde gelen çul üste,

Ayda gelen kül üste. (BAAD. I, 1996: 130)

g. Günde gelen soğan gibi,

Ayda gelen doğan gibi. (BAAD. I, 1996: 130)

313. Aydın ukuru,

Altın ukuru. (BAAD. I, 1996: 53)

a. Aydın yaylası,

İncir deryası. (BAAD. I, 1996: 53)

314. Aylanşıklı bolsa da col iygi,

Kart bolsa da kız iygi. (Ülküsal, 1970: 24; Dolambaçlı da olsa yol iyi, kart da olsa kız iyi.)

a. Sokur bolsa da kız aşhı,

Aylanç bolsa da col aşhı. (Tavkul, 2001: 202; Kör olsa da kız iyidir, virajlı olsa da yol iyidir.)

315. Ayran vér ayransıza,

Kalmaz bu dörén sizé,

Vakt olar, ayran olar,

Vermézlér ayran sizé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 72)

316. Ayranı yog içmeye,

Atınan gider sıçmaya. (Yorgancıoğlu, 1980: 141; Acaroğlu, 1985: 109; Yusuf, 1976: 384)

a. Ayranı yok içméyé,

Körpü aktarır keçméyé. Musaoğlu-Gümüş, 1995: 72)

b. Ayranı yok içme(ğ)e,

Faytonlen gider gezme(ğ)e. (Acaroğlu, 1985: 109)

317. Ayrılannı ayu aşar,

Bölünennı börü aşar. (Ülküsal, 1970: 24; Ayrılanı ayı yer, bölüneni kurt yer.)

318. Aytsa sözi kete,

Uzatsa kolı cete. (Mahmut-Mahmut, 1997: 154)

319. Ayun ağıllansa, oğlın böyüt,

Gün ağıllansa, geyun böyüt. (Bayat, 1992: 42)

- 320. Ayvaz kasap,**
Hep bir hesap. (Beyzadeoğlu, 2003: 65)
a. Bakkal, késab,
Hér ikisi bir hesap. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 79)
- 321. Az ağrıyı aş basar,**
Çok ağrıyı iş basar. (BAAD. II, 1996: 27)
- 322. Az bilirim, uz bilirim,**
Hıdırellezden sonra yaz bilirim. (BAAD. II, 1996: 27)
- 323. Az bolsın,**
Uz bolsın. (Mahmut-Mahmut, 1997: 155)
- 324. Az danış,**
Yahşı danış. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 72)
- 325. Az el aş kotarır,**
Çok el iş kotarır. (Aksoy, 1988: 170)
- 326. Az eli aşta gör,**
Çok eli işte gör. (Aksoy, 1988: 170)
a. Az kolnu aşta,
Köp kolnu işte kör. (Ülküsal, 1970: 25)
b. Çok eli işte gör,
Az eli işte gör. (Beyzadeoğlu, 2003: 90; Kırımlı, 1961: 38; Hafız, 1990: 22)
- 327. Az eş,**
Bunca eş. (BAAD. I, 1996: 54)
- 328. Az git,**
Düz git. (Hafız, 1989: 22)
- 329. Az harcarsan olursun melek,**

Çok harcarsan olursun helek. (BAAD. I, 1996: 55)

a. Az uyku, az yemek insanı eder melek;

Çok uyku, çok yemek insanı eder helek. (BAAD. I, 1996: 55)

330. Az kaldı, maraz kaldı,

Tawıknı kestîk, kaz kaldı. (Mahmut-Mahmut, 1997: 155)

a. Az kaldı,

Maraz kaldı. (Güngör-Argunşah: 2002: 123; Acaroğlu, 1986: 32)

b. Köbî kettî, azı kaldı,

Tawıknı kestîk, kazı kaldı. (Mahmut-Mahmut, 1997: 171)

331. Az kaz, uz kaz,

Boyunca kaz. (Aksoy, 1988: 171)

332. Az mal kan yutturur,

Çoğu birbirine güttürür. (Hafız, 1990: 15; Aksoy, 1988: 171)

a. Az mal kan yutturur,

Çoğu birbirini götürür. (BAAD. I, 1996: 55)

b. Az kan yutturur,

Çoğu kendini güttürür. (BAAD. I, 1996: 55)

c. Çok kendini güttürür,

Az kan yutturur. (BAAD. I, 1996: 82)

333. Az olsun,

Düz olsun. (Hafız, 1989: 22)

a. Az olsun,

Öz olsun. (Beyzadeoğlu, 2003: 65; Aksoy, 1988: 171)

b. Az olsun,

Uz olsun. (Vasfi, 1985: 267; Aksoy, 1988: 171; Kürenov, 1995: 94)

c. Āz olsun da

Ūz olsun. (Güngör-Argunşah: 2002: 121)

334. Az olur küser,

Çoh olur gusar. (Kafkasyalı, 2002: 301)

335. Az söyle,

Çok dinle. (Aksoy, 1988: 171)

a. Az söyle,

Uz söyle. (Bayat, 1992: 43)

b. Az söyler,

Öz söyler. (Beyzadeoğlu, 2003: 65)

336. Az veren candan verir,

Çok veren maldan verir. (Beyzadeoğlu, 2003: 66; Hafız, 1989: 22; Acaroğlu, 1985: 109)

a. Az bergen canından,

Köp bergen malından berer. (Ülküsal, 1970: 25)

b. Az bergen cürekden,

Köb bergen baylıktan. (Tavkul, 2001: 68; Az veren yürekten, çok veren zenginlikten.)

c. Az veren candan,

Çok veren maldan verir. (Hasan, 1997: 31; Yusuf, 1976: 384)

ç. Az veren candan,

Çok veren maldan. (Ergun-Uğur, 2002: 283; Saracoğlu, 1992: 33) Hafız, 1990: 15; Aksoy, 1988: 172; Kırımlı, 1961: 27; Mahmut-Mahmut, 1997: 155; Ülker, 1991: 166)

d. Çok veren maldan,

Az veren candan verir. (Hafız, 1990: 22)

337. Az yap,

Uz yap. (BAAD. I, 1996: 55)

338. Az yaşa çok yaşa,

Akibet gelir başa. (Bağışkan, 1997: 361; Ergun-Uğur, 2002: 283; Kırımlı, 1961: 27)

a. Az yaşa köp yaşa,

Kelir ölüm er başka. (Ülküsal, 1970: 25; Mahmut-Mahmut, 1997: 155)

b. Çok yaşa, az yaşa,

Akibet gelir başa. (Bağışkan, 1997: 363)

c. Her ne kadar yaşasa bir kişi,

Akibet ülümdür onun işi. (Hasan, 1997: 56)

339. Az ye,

Uz ye. (BAAD. I, 1996: 55)

340. Az yeyérém, görmérém hékimi,

Düz dolanaram, görmérém hakimi. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 73)

341. Az yeyen her cün,

Çok yeyen bi cün. (Hafız, 1985: 42; Hasan, 1997: 31)

a. Az yiyen az uyur,

Çok yiyen güç uyur. (Aksoy, 1988: 172)

b. Az yiyen tazı,

Çok yiyen kuzu olur. (BAAD. I, 1996: 55)

342. Azancı çekér soyuğu,

Molla yeyér toyuğu. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 276; Müezzın çerker soğuğu,
molla yer tavuğu.)

343. Azıcık aşım,

Kavgasız başım. (Beyzadeoğlu, 2003: 66; Ergun-Uğur, 2002: 283; Aksoy, 1988:
170; Bayat, 1992: 43; Kafkasyalı, 2002: 301; İzbudak, 1936: 25)

a. Ağrısız başım,

Kaygusuz aşım. (BAAD. I, 1996: 34)

b. Azıcık aşım,

Kaygısız başım. (Ergun-Uğur, 2002: 283; Kırımlı, 1961: 117)

c. Azıcık aşım,

Ağrısız başım. (Vasfi, 1985: 267)

ç. Azaçık aşım,

Ağrımaz başım. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 74; Ahundov, 1994: 150; Acaroğlu,
1988: 139)

- 344. Azıksız yola çıkılmaz,**
Azıklı ile başa çıkılmaz. (Hafız, 1990: 15)
a. Azıksız yola,
Azıklı ile başa çıkılmaz. (Kırımlı, 1961: 27)
- 345. Baba eder,**
Oğul öder. (Aksoy, 1988: 173)
- 346. Baba himmet,**
Oğul hizmet. (Beyzadeoğlu, 2003: 66; Aksoy, 1988: 173)
a. Babadan hümmét,
Névédén hidmét. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 75)
b. Baba hizmet,
Oğlum himmet. (Ergun-Uğur, 2002: 287)
- 347. Baba vergisi görümlük,**
Koca vergisi doyumluk. (Hafız, 1990: 16; Kırımlı, 1961: 28; Aksoy, 1988: 174)
a. Baba bergeni ömürlük,
Koca bergeni körumluk. (Ülküsal, 1970: 27)
- 348. Babam evi uzak olsa,**
Öğünmesi kolay olsa. (BAAD. II, 1996: 27)
- 349. Babam mezara,**
Anam pazara. (Hasan, 1997: 31)
- 350. Babanın adı,**
Ananın tadi. (Hafız, 1985: 42)
a. Babanıñ adı,
Ananıñ damı unutulmaz. (Mahmut-Mahmut, 1997: 155; Hasan, 1997: 32)
- 351. Babasının akçası,**
Anasının bohçası. (BAAD. II, 1996: 28)

- 352. Bablı babına,
Çemçe kabına.** (Vasfi, 1985: 268; Dengi dengiyle, kepçe kendi kabıyla.)
- 353. Bacak kadar boyu var,
Türlü türlü huyu var.** (Ergun-Uğur, 2002: 287; Yorgancıoğlu, 1980: 141; Beyzadeoğlu, 2003: 67)
- a.** Ekî karış boyı bar,
Türlü türlü kuyı bar. (Mahmut-Mahmut, 1997: 163)
- b.** Yüzerlik kadar boyu var,
Evini kadar oyunu var. (Ergun-Uğur, 2002: 326)
- 354. Badé ki, şérabdır hérkés ondan içmélidir,
Ölmék ki, bir köprüdür, hér kim orda keçmélidir.** (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 76)
- 355. Badamça badam olmaz,
Yetimçe (soysuz) adam olmaz.** (Vasfi, 1985: 268)
- 356. Bağ bağışın,
Al alışın.** (Bayat, 1992: 43)
- 357. Bağ alma bağlanarsan,
Dağ alma dağlanarsan,
Koyun al, yağlanarsan.** (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 76)
- 358. Bağ bağısız olmaz,
At yularsız olmaz.** (Ergun-Uğur, 2002: 287)
- a.** Bağ bağbansız olmaz,
Dévé sarbansız. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 76)
- b.** Bağ bakımsız,
At yularsız olmaz. (Hafız, 1990: 16)
- c.** Bağ bakkalsız,
Çem çakkalsız olmaz. (Vasfi, 1985: 268)

359. Bağ bayırda,

Tarla ayırda. (Aksoy, 1988: 175)

360. Bağa bak üzüm olsun,

Yemeye yüzün olsun. (Beyzadeoğlu, 2003: 67; Saracoğlu, 1992: 33; Ergun-Uğur, 2002: 287; Hafız, 1990: 16; Aksoy, 1988: 175; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 77; Hasan, 1997: 31)

a. Bagna kara yzim bolsın,

Yüzüm cemege yüzün bolsın. (Mahmut-Mahmut, 1997: 155)

b. Bağa bak üzüm olsun,

zm yemeğe yüzün olsun. (Kırımlı, 1961: 28)

c. Asmayı buda üzüm olsun,

Yemeye yüzün olsun. (Gökçeoğlu, 1997: 56)

. Bağa iz gerek,

zme yüz gerek. (BAAD. I, 1996: 56)

d. Bağda izin olsun,

Yemeğe yüzün olsun. (Hafız, 1990: 16)

e. Bağda izin olsun,

zm yemeye yüzün olsun. (Aksoy, 1988: 175)

361. Bağdat gibi diyâr olmaz,

Ana gibi yr olmaz. (Beyzadeoğlu, 2003: 67)

a. Ana gibi yr,

Vatan gibi diyâr olmaz. (Gökçeoğlu, 1997: 55; Yorgancioğlu, 1980: 141)

b. Ana gibi yr olmaz,

Bağdad gibi diyâr olmaz. (Ketene, 1990: 134; Aksoy, 1988: 145)

c. Bağdat gibi şar,

Kardeş gibi yar olmaz. (BAAD. I, 1996: 57)

. Bağdat kimi şehir olmaz,

Kardeş kimi yar olmaz,

Ana baba hiçbir yerde bulunmaz. (BAAD. I, 1996: 57)

d. Mısır cibi diyar,

Kardeş cibi yar bulunmas. (Hafız, 1985: 50; Hasan, 1997: 69)

e. Prizren, Mısır gibi diyar,

Kardaş gibi yâr bulunmaz. (Hasan, 1997: 75)

362. Bağlı olmayan kişi,

Martaval dinlemek işi. (BAAD. I, 1996: 57)

a. Bağlı olmayan kişi,

Martaval yemek işi. (Ergun-Uğur, 2002: 287; Kırmırlı, 1961: 28)

363. Bağın dikilmiş,

Evin yapılmış. (BAAD. II, 1996: 28)

a. Bağın taşlısı,

Karının saçlısı. (Aksoy, 1988: 176)

364. Bağırda (bağında) gül varyiken gül üzüve (yüzüne),

Bağırda gül tükendi kül üzüve. (Vasfi, 1985: 268)

365. Bahtı yâr olanın sarar yarasını,

Olmayanın yâr beller anasını. (Hafız, 1990: 16)

366. Bak anasını,

Al danasını. (BAAD. I, 1996: 58; Hasan, 1997: 32)

a. Bak anayı,

Al danayı. (BAAD. II, 1996: 28)

367. Bak bana bir gözle,

Bakayım sana iki gözle. (BAAD. I, 1996: 58; Aksoy, 1988: 177; Musaoğlu-Gümü, 1995: 78; Ülküsal, 1970: 59; Mahmut-Mahmut, 1997: 168; Güngör-Argunşah: 2002: 124)

a. Bak başıma,

Bakayım başına. (BAAD. II, 1996: 28)

368. Bakacak yüze sıçma (sıçılmaz),

Sıçılacak yüze bakma (bakılmaz). (BAAD. I, 1996: 58; Aksoy, 1988: 176)

a. Bakacak yüze basılmaz,

Basılacak yüze bakılmaz. (BAAD. I, 1996: 57)

369. Bakarsan bağ olur,

Bakmazsan dağ olur. (Yorgancıoğlu, 1980: 141; Hafız, 1985: 42; Hafız, 1989: 22; Hasan, 1997: 32; Drimba, 1985: 28; Yusuf, 1976: 384)

a. Bakarsan bağ,

Bakmazsan dağ olur. (Ergun-Uğur, 2002: 287; Saracoğlu, 1992: 33; Hafız, 1990: 16; Kırımlı, 1961: 28; Aksoy, 1988: 176)

b. Bağa bakarsan bağ olur,

Bakmazsan dağ olur. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 77)

c. Bağa bakarsan bağ olur,

Bakmazsan dağ. (Acaroğlu, 1988: 139; Ahundov, 1994: 150)

ç. Bakarsan at,

Bakmazsan mat. (Aksoy, 1988: 176)

d. İşlersen bağ olur,

İşlemesen dağ olur. (Hafız, 1985: 49; Hasan, 1997: 60)

e. Karasañ dağ bolır,

Karamasañ taw bolır. (Mahmut-Mahmut, 1997: 169)

370. Bakmadan alma,

Boş yere yanma. (BAAD. I, 1996: 58)

371. Baktın kar havası,

Eve gel kör olası. (Beyzadeoğlu, 2003: 68; BAAD. I, 1996: 58; Kırımlı, 1961: 28)

a. Baktın ki kar havası,

Eve gel kör olası. (Aksoy, 1988: 177)

b. Baktın martın dokuzu,

Sal çayıra koca öküzü. (BAAD. I, 1996: 58)

372. Baktın yârın yâr değil,

Terkini kılmak ar değil. (BAAD. I, 1996: 58; Kafkasyalı, 2002: 302; Hafız, 1990: 16)

a. Baktın yârın yâr değil,

Terkini kılmak az değil. (Aksoy, 1988: 177)

373. Bala üşün bawga,

Curt üşün cawga. (Ülküsal, 1970: 28; Çocuk için bağlanmalı, yurt için düşmanla savaşmalı.)

374. Balcının var bal tası,

Oduncunun baltası. (Ergun-Uğur, 2002: 288; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 80)

a. Balcının var bal tası,

Odun yarıcının var baltası. (Beyzadeoğlu, 2003: 69)

b. Balcının var bal tası,

Oduncunun var baltası. (BAAD. II, 1996: 28; Aksoy, 1988: 177)

375. Bar barıştırır,

Yok suguşturur. (Ülküsal, 1970: 29; Mahmut-Mahmut, 1997: 156)

a. Barlık caraşdırır,

Cokluk talaştırır. (Tavkul, 2001: 71; Varlık anlaştırır, yokluk dalaştırır.)

376. Bar bolup bergen merdane,

Cok bolup bergen divane. (Ülküsal, 1970: 29; Var olup veren merdane, yok olup veren divane.)

377. Bargan cerinde bal cala,

Turgan cerinde tuz cala. (Ülküsal, 1970: 29; Vardığın yerde bal yala, oturduğun yerde tuz yala.)

378. Barlı günüm mihman gelse, göterliban şat boldum,

Yoklı günüm mihman gelse, örteniban ot buldum. (Kürenov, 1995: 95; Varlıklı günümde misafir gelse heyecanlanıp şâd olurum; yoksul günümde misafir gelse, ızdırıp çekip yanarım.)

379. Barlı tapsa konakka,

Carlı tapsa tamakka. (Ülküsal, 1970: 29; Mahmut-Mahmut, 1997: 156; Varlıklı bulduğunu konağa (yapıya); yoksul bulduğunu boğazına verir.)

380. Barman dep kuanma,

Yokman dep cılanma. (Ülküsal, 1970: 29; Mahmut-Mahmut, 1997: 156)

381. Baskın basanın

Söz kesenin. (BAAD. I, 1996: 59)

- a. Baskın basanın,
Av vuranındır. (Hafız, 1990: 16)

382. Baskısız yongayı yel alır,

Sahipsiz tarlayı sel alır. (Aksoy, 1988: 180)

- a. Baskısız calıyı el alır,
El almazsa, yel alır. (Hafız, 1990: 16)
- b. Baskısız tahtayı el alır,
El almazsa yel alır. (Beyzadeoğlu, 2003: 70)
- c. Baskısız tahtayı yel alır,
Yel almazsa sel alır. (Hafız, 1990: 16; Kırımlı, 1961: 29; İzbudak, 1936: 16)
- ç. Baskısız yongayı sel alır,
Kocasız karıyı el alır. (BAAD. II, 1996: 28)
- d. Baskısız yoncayı yel alır,
Sahipsiz tahtayı el alır. (İzbudak, 1936: 16)
- e. Çivisiz tahtayı yel (el) alır,
Yel (el) almazsa sel (yel) alır. (Aksoy, 1988: 180)
- f. Bastırıksız tahtanı cel alır,
Cel almasa el alır. (Ülküsal, 1970: 29)
- g. Sahipsiz tahtayı el alır,
El almazsa yer alır. (Beyzadeoğlu, 2003: 203; Kırımlı, 1961: 89)

383. Baş sağlığı,

Dünya varlığı. (Vasfi, 1985: 269; Ülküsal, 1970: 30)

- a. Baş sawlığı,
Dünya bîrlîgî. (Mahmut-Mahmut, 1997: 157)
- b. Barlığım,
Sawlığım. (Mahmut-Mahmut, 1997: 156)
- c. Başın sağlığı,

Dünyanın varlığı. (Ergun-Uğur, 2002: 287; Aksoy, 1988: 182; Kırımlı, 1961: 29)

ç. Can sağlığı,

Cihan varlığı. (BAAD. I, 1996: 75)

d. Can sağlığı,

Dünya varlığı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 105)

e. Dünyanın varlığı,

Başın sağlığı. (BAAD. I, 1996: 100)

384. Baş kesilir, börk içinde,

Kol kırılır, yen içinde. (Beyzadeoğlu, 2003: 70; Aksoy, 1988: 183)

a. Baş sınar, börk içinde,

Gol sınar, kürk içinde. (Kafkasyalı, 2002: 302)

b. Baş yarığı fes içinde,

Kol kırığı yen içinde. (Hafız, 1990: 17)

c. Baş yarık fes içinde,

Kol kırık yen içinde. (Dede, 1978: 44)

ç. Baş yarılır, börk içinde,

Kol kırılır, kürk içinde. (Aksoy, 1988: 183)

d. Baş carılsa börk içinde,

Kol sinsa cen içinde. (Ülküsal, 1970: 30; Mahmut-Mahmut, 1997: 157; Tavkul, 2001: 72; Ülker, 1991: 167)

e. Baş sınar, bel içindé,

Né késir, né bağışlayır. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 82)

f. Kol sinsa ceñ içinde,

Baş carılsa börk içinde. (Ülküsal, 1970: 65)

g. Kol sinsa yin içinde,

Baş yarılrsa börk içinde. (İzbudak, 1936: 10)

ğ. Kol kırılrsa yen içinde,

Baş yarılrsa bürgü içinde. (İzbudak, 1936: 10)

h. Kol kırılır, yen içinde,

Baş yarılır, börk içinde. (Aksoy, 1988: 367)

385. Baş yoldaşı yohdur,

Aş yoldaşı çohdur. (Kafkasyalı, 2002: 302)

386. Başaran bal yer,
Başaramayan yal yer. (BAAD. II, 1996: 28)

387. Başı molların, léşi molların,
Altıdan da beşi molların. (Ahundov, 1994: 150)

388. Başındaki fese bak,
Girdiği kümese bak. (Ergun-Uğur, 2002: 287)

389. Başta zahmet,
Sora rahmet. (Mahmut-Mahmut, 1997: 157)

390. Bawsız yumaknı külde kör,
Baysız bikeni elde kör. (Ülküsal, 1970: 32; Bağısız yumağı külde gör; kocasız kadını elde (onda bunda) gör.)

391. Bay balası ay tiler,
Carlı balası may tiler. (Ülküsal, 1970: 31; Mahmut-Mahmut, 1997: 157; Zengin çocuğu (gökteki) ayı ister, fakir çocuğu yağ ister.)

392. Bay baylığın aytar,
Pıkare derdın aytar. (Mahmut-Mahmut, 1997: 157)

393. Bayın işi perman bilen,
Yarlın işi arman bilen. (Kürenov, 1995: 96) (Zenginin işi ferman ile, âşığın işi hayal ile.)

394. Baylı bike tırışa,
Baysız bike kıdırş. (Ülküsal, 1970: 31; Mahmut-Mahmut, 1997: 157; Kocalı kadın zorlanıyor; kocasız kadın geziniyor.)
a. Baysız bike kıdır,

Bawsız yumak tıgıra. (Ülküsal, 1970: 32; Kocasız kadın geziniyor; başsız yumak yuvarlanıyor.)

b. Bawsız bike padişa,

Neni bolsa konuşa. (Ülküsal, 1970: 31; Kocasız kadın padişah, neyi olsa konuşuyor.)

395. Bazırğanı bit yir,

Kazandıgın at yir. (İzbudak, 1936: 44)

396. Bege verme, paşaya ver,

Eyere verme, gaşaya ver. (Bayat, 1992: 44)

397. Begi, el yavuz eder,

Gıcı, yel yavuz eder. (Bayat, 1992: 44)

398. Behtini gozda sına,

Oğlunu gızda sına. (Kafkasyalı, 2002: 302)

399. Bek dadındı kurtka,

Kene keldı curtka. (Ülküsal, 1970: 32; Pek tadandı acuze (kadın), gene geldi yurta.)

400. Belik oba ete doyar,

Belik koyun ota doyar. (BAAD. I, 1996: 61)

401. Bellenme,

Dillenme,

Ellenme. (Kırımlı, 1961: 30)

a. Elini,

Dilini,

Belini sağlam tut. (Ergun-Uğur, 2002: 298; Hafız, 1990: 28)

402. Ben bir naçarım,

Gölgemden kaçarım. (BAAD. II, 1996: 29)

- 403. Ben çekeyim cefayı,**
Eller sürsün sefayı. (Kırımlı, 1961: 30)
- 404. Ben derim bayram haftası,**
O anlar mangal tahtası. (Ergun-Uğur, 2002: 288)
a. Ben derim bayram haftası,
O der mangal tahtası. (Beyzadeoğlu, 2003: 74; Kırımlı, 1961: 30; Hasan, 1997: 33)
b. Ben derim gene bayram hafdası,
O der bana mangal tahdası. (Yorgancıoğlu, 1980: 142)
c. Bayram haftası,
Mangal tahtası. (Hafız, 1989: 22)
- 405. Ben olayım doğru,**
El eylesin eğri.(BAAD. II, 1996: 29)
- 406. Ben oldum sencileyin,**
Sen de olursun bencileyin. (Kırımlı, 1961: 30)
a. Ben öldüm sencileyin,
Sen de ölürsün bencileyin. (Beyzadeoğlu, 2003: 74)
- 407. Ben ölürsem büyük kıyamet,**
Karı ölürse küçük kıyamet. (Ergun-Uğur, 2002: 289; Kırımlı, 1961: 30)
a. Ben ölürsem yare ne,
Yar ölürse çare ne? (Kırımlı, 1961: 30)
- 408. Beni bilen beni almaz,**
Delikli taş yerinde kalmaz. (BAAD. I, 1996: 62)
a. Bey almaz paşa almaz,
Delikli taş yerde kalmaz. (Ergun-Uğur, 2002: 288)
- 409. Beni mezara,**
Mahmı pazara. (Ergun-Uğur, 2002: 288)

- a. Ölü mezara,
Mülkü mezada. (Acaroğlu, 1986: 48; Güngör-Argunşah: 2002: 138)

**410. Berberin solumazı,
Tellağın söylemezi,
Kahvecinin söylemezi.** (Aksoy, 1988: 185)

- a. Berberin solumazı,
Kahvecinin söylemezi,
Tellağın terlemezi iyidir. (Hafız, 1990: 17)

**411. Berme camanga,
Keter yabanga.** (Ülküsal, 1970: 32; Mahmut-Mahmut, 1997: 157)

**412. Berme kolındaki elge,
Urarsın başınñı cerge.** (Mahmut-Mahmut, 1997: 157; Ülküsal, 1970: 32)

**413. Berseñ alırsın,
Ekseñ orarsın.** (Mahmut-Mahmut, 1997: 158; Verirsen alırsın, ekersen toplarsın.)

**414. Berseñ toydur,
Ursañ tuydur.** (Ülküsal, 1970: 32; Verirsen doyur, vurursan duyur.)

**415. Beslemeden kadın olan, hamamı kapatır sesiyle,
Sonradan hanım olan, kurnayı deler taşıyla.** (Ergun-Uğur, 2002: 288)

- a. Beslemeden kadın olmaz,
Gül ağacından odun olmaz. (Ergun-Uğur, 2002: 288; Beyzadeoğlu, 2003: 74)
- b. Gül dalından odun,
Beslemeden kadın olmaz. (Aksoy, 1988: 294)
- c. İhlamurdan odun,
Beslemeden kadın olmaz. (Kırımlı, 1961: 63)
- ç. Halayıktan hanım olan, kurnayı deler tasla,
Köleden müezzın olan, minareyi yıkar sesle. (Kırımlı, 1961: 55; Beyzadeoğlu, 2003: 132)
- d. Halayıktan kadın olmaz,

Gül ağacından odun. (Aksoy, 1988: 300; Beyzadeoğlu, 2003: 132; Kırmırlı, 1961: 55)

416. Besmelesiz çıkma yola,

Başa gelir türlü belâ. (Beyzadeoğlu, 2003: 74)

a. Cahil ilé çıkma yola,

Gétirér başına min bir béla. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 104)

b. Cahille çıkma yola,

Getirir başına belâ. (Hafız, 1990: 20)

c. Çocukla çıkma yola,

Başına gelir bin türlü belâ. (BAAD. I, 1996: 81)

ç. Çocuklen citma yola,

Başına celir bin türlü bela. (Hafız, 1985: 45; Hasan, 1997: 40)

d. Çocuklu kadınla gitme yola,

Başına getirir belâ. (BAAD. I, 1996: 81)

e. Deli ile çıkma yola,

Başına getirir bela. (Aksoy, 1988: 231)

f. Deli ile çıkma yola,

Ya sağa sapar, ya sola. (Ergun-Uğur, 2002: 294)

g. Deliylen çıkarsen yola,

Getırır başına belâ. (Hasan, 1997: 42)

ğ. Eşek ile çıkma yola,

Başına gelir belâ. (BAAD. I, 1996: 117)

h. Herkesle refik olma,

Bilmediğinle çıkma yola. (Kırmırlı, 1961: 61)

417. Beşe çalış,

Üçe çalış,

Heçe çalış. (BAAD. I, 1996: 62)

418. Beşini sanan iletmez eşgi başa,

Selâmet gözleyen varmaz savaşa. (Bayat, 1992: 44)

419. Béy dediyin nédir,

Béyénmédiyin nédir? (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 89)

420. Béy evindén küt gélđi,
Dalınca da it gélđi. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 89)

421. Bey mi yaman,
El mi yaman? (Aksoy, 1988: 265)

422. Bey oğlu kulluk,
Kul oğlu beylik. (BAAD. I, 1996: 62; Aksoy, 1988: 188)

423. Beyde bulunmayan elde bulunur,
Elde bulunmayan beyde bulunur. (BAAD. I, 1996: 62)

424. Béydén gélmiş nökérém,
Dişlérini tökérém! (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 90)

425. Bez alırsan Musul'dan,
Kız alırsan asıldan. (Hafız, 1990: 17; Vasfi, 1985: 269)
a. Bez alırsın Musul'dan,
Kız alırsın asilden. (Aksoy, 1988: 188)

426. Bıçağı kestiren kendi suyu,
İnsanı sevdiren kendi huyu. (Aksoy, 1988: 188)
a. İnsanı sevdiren huyu,
Bıçağı kestiren suyu(dur). (BAAD. I, 1996: 143)

427. Biğden kesiri,
Sakkala koyırı. (Ketene, 1990: 135)

428. Bilegi kavi bir kişi cıgar,
Bilgisi kavi bin kişi cıgar. (Ülküsal, 1970: 33)
a. Bîlegî kawıy bîrnî cıgar,
Bîlîmî kawıy bînnî cıgar. (Mahmut-Mahmut, 1997: 158)

429. Bilen biler biluri,

Bilmeyen sırça sayar biluri. (Hafız, 1985: 43; Hasan, 1997: 34)

a. Bilür bilür biliri,

Bilmez ne bilür biliri? (Bayat, 1992: 45)

430. Bilen söylemez,

Söyleyen gülmez. (BAAD. I, 1996: 63)

a. Bilen söylemez,

Söyleyen bilmez. (Kırımlı, 1961: 30)

431. Bilmedin kolayını,

Bok ettin alayını. (Ergun-Uğur, 2002: 290)

432. Bin atın varsa bin dinlen,

Bir atın varsa in dinlen. (BAAD. I, 1996: 63)

a. Bin atın varsa inişte in,

Bir atın varsa yokuşta bin. (Aksoy, 1988: 189; Bayat, 1992: 45; İzbudak, 1936: 38)

433. Bin işçi,

Bir başçı. (Ergun-Uğur, 2002: 290; Aksoy, 1988: 190; Kırımlı, 1961: 30)

a. Bin aşçı,

Bir başçı. (Bayat, 1992: 45)

434. Bin kişi değmez bir kişi,

Bir kişi değer bin kişi. (Aksoy, 1988: 190)

a. Bin kişi değmez bir kişiyi,

Bir kişi değer bin kişiyi. (BAAD. I, 1996: 63)

435. Bir abam var atarım,

Nerde olsa yatarım. (Beyzadeoğlu, 2003: 75; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 93)

436. Bir anaya bir kız,

Bir kafaya bir göz. (Aksoy, 1988: 192)

a. Bir anaya bir kız,

Bir kélléyé iki göz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 94)

b. Bir ana bir kız,

Bir kafaya bir göz gerek. (Hafız, 1990: 18)

437. Bir ayağı burda,

Bir ayağı gorda. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 94)

438. Bir bilürden gorg,

Bir bilmezden gorg. (Bayat, 1992: 46)

439. Bir bulur, iki ister;

Akçe bulur, çıkın ister. (Hafız, 1990: 18)

440. Bîr cuma bar, bîr pazar,

Onu da celler bızar. (Mahmut-Mahmut, 1997: 158; Bir cuma var, bir pazar; onu da yeller bozar.)

441. Bir darlıgın bir bolluğu,

Bir bolluğun bir darlığı. (Kırımlı, 1961: 31)

a. Bir darlığın bir bolluğu,

Bir bolluğun bir darlığı var. (Ergun-Uğur, 2002: 289)

442. Bir défé gélén yoldaş,

İki défé gélén kardaş. (Musaoğlu Gümüş, 1995: 95)

443. Bir dost,

Bir post. (BAAD. II, 1996: 30)

a. Bir dostum,

Bir postum. (Ergun-Uğur, 2002: 289)

444. Bir elin nesi var,

İki elin sesi var. (Ergun-Uğur, 2002: 289; Saracoğlu, 1992: 33; Hafız, 1990: 18; Vasfi, 1985: 270; Ketene, 1990: 135; Aksoy, 1988: 195)

a. Bir delinin nesi var,

İki elin sesi var. (Hasan, 1997: 34)

b. Bir el bir eli (el eli) yıkar,

İki el (de) yüzü (yıkar). (Aksoy, 1988: 194)

c. Bir elin nesi çıkar,

İki elin sesi çıkar. (İzbudak, 1936: 29)

ç. Kol kolnu cuvar,

Eki kol betni cuvar. (Tavkul, 2001: 166; El eli yıkar, iki el yüzü yıkar.)

d. Tek elin nesi var,

İki elin sesi var. (Aksoy, 1988: 445)

445. Bir ev,

Bin dev. (BAAD. II, 1996: 30; Aksoy, 1988: 195)

446. Bir evde iki kız,

Biri çuvaldız, biri biz. (Yorgancıoğlu, 1980: 142; Ergun-Uğur, 2002: 289; Aksoy, 1988: 195; Hasan, 1997: 34; Acaroğlu, 1988: 142)

a. Bir evde iki kız,

Biri biz, biri çuvalduz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 96)

447. Bir eve bir baca,

Bir kıza bir koca. (BAAD. II, 1996: 30)

448. Bir gör, görüş,

Bir gör, biliş. (Bayat, 1992: 46)

a. Bir görüş,

Bir kör biliş. (Aksoy, 1988: 196)

449. Bir inat,

Bir murat. (Aksoy, 1988: 197; Hafız, 1985: 43; Mahmut-Mahmut, 1997: 158)

a. Bir inat,

Bin murat. (Yusuf, 1976: 385)

b. Bir inat,

Bir masat. (Acaroğlu, 1986: 35; Güngör-Argunşah: 2002: 121)

450. Bir karıyla bir koca,

Dırdır eder her gece. (Beyzadeoğlu, 2003: 78)

a. Bir karı ilé bir koca,

Dıĝ dıĝ edér hér gecé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 97)

451. Bir kızın doğumu babasının evinde olmalı,

Cenazesi kocasının evinden çıkmalı. (Bağışkan, 1997: 362)

a. Bir kızın düğünü babasının evinde olmalı,

Cenazesi kocasının evinden çıkmalı. (Gökçeoğlu, 1997: 61)

452. Bîr kökte ekî ay bolmaz,

Bîr yürekte ekî süygî bolmaz. (Mahmut-Mahmut, 1997: 158; Bir gökte iki ay olmaz, bir yürekte iki sevgi olmaz.)

453. Bir mih bir nal kurtarur,

Bir nal bir at kurtarur,

Bir at bir er kurtarur,

Bir er bir memleket kurtarur. (İzbudak, 1936: 57)

a. Bir mih bir nal kurtarır,

Bir nal bir at kurtarır. (Aksoy, 1988: 198)

b. Bir mih bir nal kurtarır,

Bir nal bir at koşturur. (Hafız, 1989: 23; Hasan, 1997: 35)

c. Bir mıhtan nal,

Bir naldan bir at kaybolur. (Hafız, 1990: 19)

ç. Bir mıhtan ötürü nal,

Naldan ötürü bir at kaybolur. (Beyzadeoğlu, 2003: 78; Kırımlı, 1961: 32)

d. Bir mık bir nalnı,

Bir nal bir atnı kurtarır. (Ülküsal, 1970: 34)

454. Bir nezer,

Bin nezer. (Bayat, 1992: 46)

- 455. Bir okana,**
Bir dokana. (Kürenov, 1995: 97; Bir okuyana, bir dokuyana.)
- 456. Bir oynaşu ağlar,**
İki oynaşu ağlar,
Toguz oynaşu ağlar. (Bayat, 1992: 46)
- 457. Bir sıçrarsın çekirge,**
İki sıçrarsın çekirge,
Üçüncüde başı ele verirsın çekirge. (Ergun-Uğur, 2002: 289)
- a.** Bir sıçrarsın çekirge,
İki sıçrarsın çekirge,
Üçüncüde girersin ele. (Beyzadeoğlu, 2003: 79; Kırmılı, 1961: 32)
- b.** Bir sıçrarsın çekirge,
İki sıçrarsın çekirge,
Üçüncüde ele geçersin çekirge. (Aksoy, 1988: 199)
- c.** Bir atıldın çekirge,
İki atıldın çekirge. (Yorgancıoğlu, 1980: 142)
- ç.** Çekirge bir sıçrar,
İki sıçrar,
Üçüncüsünde ele girer. (Beyzadeoğlu, 2003: 88)
- d.** Çekirge bir sıçrar,
İki sıçrar,
Üçüncüde ele girer. (Kırmılı, 1961: 36)
- 458. Bir söyle,**
İki dinle. (Aksoy, 1988: 199)
- 459. Bir söz ara bozar,**
Bir söz ara düzer. (BAAD. I, 1996: 68; Aksoy, 1988: 199)
- a.** Bir söz yola getirir,
Bir söz yoldan çıkarır. (BAAD. I, 1996: 68; Aksoy, 1988: 200)
- 460. Bir tepe yıkılır,**

Bir dere dolar. (Aksoy, 1988: 200; Vasfi, 1985: 271)

461. Bir terekniñ tamırı,

Bir tekneniñ kamırı. (Ülküsal, 1970: 33; Bir ağacın damarı, bir teknenin hamuru.)

462. Bir unluğa,

İki tozluğa. (BAAD. I, 1996: 68)

463. Bir yemezden deyenden gorg,

Bir oturmazın deyenden gorg. (Bayat, 1992: 46)

a. Bir yemem diyenden kork,

Bir oturmam diyenden. (Aksoy, 1988: 200)

b. Bir yemirem yemiremnen korh,

Bir de gedirem gediremnen. (Vasfi, 1985: 271)

464. Biri yer, bir bakar,

Kıyamet ondan kopar. (Hafız, 1989: 22; Ergun-Uğur, 2002: 289; Hafız, 1985: 43; Saracoğlu, 1992: 34; Yorgancıoğlu, 1980: 142; Beyzadeoğlu, 2003: 80; Hafız, 1990: 19; Aksoy, 1988: 197; Kırımlı, 1961: 32; Ülküsal, 1970: 33; Hasan, 1997: 35; Drimba, 1985: 29; Yusuf, 1976: 385)

a. Biri yer, biri bahar,

Onda kıyamet kopar. (Vasfi, 1985: 270)

465. Birini gör, fikir eyle,

Birini gör, şükür eyle. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 99)

a. Birin görüp pikir et,

Birini görüp şükür et. (Kürenov, 1995: 98)

466. Birisi doymış sıçrar,

Birisi donmuş sıçrar. (Hasan, 1997: 35)

467. Biz kırk kişiyiz,

Birbirimizi biliriz. (Beyzadeoğlu, 2003: 80; Kırımlı, 1961: 32)

a. Kırg dervişig,
Birbirimizi bilmişig. (Yorgancıoğlu, 1980: 144)

468. Biz yalvardıg daza,
Daz da özün goydu naza. (Kafkasyalı, 2002: 302)

469. Bizden çıkdı buz gibi,
Bırak, erisin duz gibi. (Yorgancıoğlu, 1980: 142)

470. Bol ekmek harmanda,
Bol et kurbanda. (BAAD. I, 1996: 70)

471. Borca baylık,
Bir aylık. (BAAD. I, 1996: 70; Aksoy, 1988: 201)
a. Gökçe baylık,
Bir aylık. (BAAD. II, 1996: 50)

472. Borcun iyisi ver, kurtul,
Derdin iyisi öl, kurtul. (Hafız, 1990: 19)
a. Borcun iyisi vermek,
Derdin iyisi ölmek. (Beyzadeoğlu, 2003: 80; Aksoy, 1988: 201; Kırımlı, 1961: 32; İzbudak, 1936: 11)

473. Borç çıktı bine,
Gel elmanın dibine. (BAAD. I, 1996: 70)

474. Borç ödememken,
Col cürmekmen. (Ülküsal, 1970: 34)
a. Bergini beren yeñer,
Yolı yörén. (Kürenov, 1995: 96; Borcunu veren yener, yolu yürüyen.)
b. Borç ödemekle,
Yol yürümekle tükenir. (Aksoy, 1988: 202; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 100; Hafız, 1990: 19)
c. Borç vermekle tükenir,

Yol gitmekle. (Beyzadeoğlu, 2003: 80)

ç. Borç vermekle,

Yol yürümele tükenir. (Ergun-Uğur, 2002: 289; Aksoy, 1988: 203; Kırımlı, 1961: 32)

d. Borç vermekle,

Düşman vurmakla. (Aksoy, 1988: 203)

e. Borç vermeynan,

Yol yürümeynan biter. (Saracoğlu, 1992: 34)

f. Yol yerimeğten,

Borç vermeğten biter. (Vasfi, 1985: 316)

g. Yol yürümeynan,

Borç ödemeynan biter. (Saracoğlu, 1992: 46; Güngör-Arğunşah: 2002: 144; Yusuf, 1976: 393; Acaroğlu, 1986: 53)

ğ. Yol yürümele,

Borç ödemekle. (Acaroğlu, 1985: 127)

h. Yol yürümele,

Borç ödemekle tükenir. (Hasan, 1997: 85)

ı. Yol yürümele,

Borç vermekle tükenir. (Beyzadeoğlu, 2003: 237; Ergun-Uğur, 2002: 326; Kırımlı, 1961: 106; Aksoy, 1988: 479)

i. Yol yürümeynan tükenir,

Borç ödemeynan. (Yorgancıoğlu, 1980: 146)

475. Borç uzasa kalır,

Dert uzasa alır. (Ülküsal, 1970: 35)

a. Borç uzayınca kalır,

Dert uzayınca alır. (Aksoy, 1988: 203)

476. Borinin kuşi tişte,

Kişinin kuşi işte. (Drimba, 1985: 29; Kurdun gücü dişte, adamın gücü işte.)

477. Boşa koysam dolmaz,

Doluya koysam almaz. (Beyzadeoğlu, 2003: 81; Kırımlı, 1961: 33)

- 478. Boşanıp kocana varma,
Sevişip dostuna varma.** (Aksoy, 1988: 204)
- 479. Boşuna telâş,
Dikine tıraş.** (Kırımlı, 1961: 33)
- 480. Boyı dewe boyınday,
Akılı bîr tüymediy.** (Mahmut-Mahmut, 1997: 159; Boyu devenin boynu gibi, akılı bir düğme gibi.)
- 481. Boynuma göre boy buldum;
Huyuma göre huy buldum.** (Beyzadeoğlu, 2003: 81)
- a. Boyu boyuna,
Huyu huyuna uymalı. (Kırımlı, 1961: 33)
- b. Boyuma göre (boyumca) boy buldum,
Huyuma göre (huyumca) huy bulamadım. (Aksoy, 1988: 205)
- c. Boyuma göre boy,
Huyuma göre huy bulamadım. (Kırımlı, 1961: 33)
- ç. Boyuna düşmeyen kaftan, eskir sürünü sürünü,
Yerine düşmeyen gelin, ağlar yerini yerini. (BAAD. II, 1996: 31)
- 482. Bozacının sermayesi darıdır,
Evi çeviren evcimen karıdır.** (Hafız, 1990: 19)
- 483. Böyle baş,
Böyle tıraş.** (Aksoy, 1988: 205; Acaroğlu, 1985: 111)
- a. Kendi baş,
Kendi tıraş. (Güngör-Argunşah: 2002: 135)
- b. Öyle baş,
Böyle tıraş. (Beyzadeoğlu, 2003: 198)
- c. Öyle baş,
Öyle tıraş. (Saracoğlu, 1992: 43)
- 484. Bu da bir tavadı leylike,**

Çakmağı kavdı leylike. (Vasfi, 1985: 271; Zaman böyle geçmez.)

485. Bugün bugüne,

Yarın düğüne. (Hafız, 1989: 23)

486. Bugün bulur, bugün yeriz,

Yarına Hak kerîm deriz. (Ergun-Uğur, 2002: 290)

487. Buğdayım var deme, ambara girmeyince,

Oğlum var deme, yoksulluğuna ermeyince (düşmeyince). (Aksoy, 1988: 207)

a. Buğdayım var deme, ambara koymayınca,

Evladım var deme, yoksulluğa düşmeyince. (Hafız, 1990: 19)

b. Buğdam var demé, anbara tökméyincé,

Övladım var demé, evlénméyincé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 102)

488. Buldum, bilemedim,

Bildim, bulamadım. (İzbudak, 1936: 25; Aksoy, 1988: 208)

a. Duydum, duymadım,

Gürdüm, güirmedim,

Başımı kurtardım. (Hasan, 1997: 45)

489. Buldun bir koyun, ye de doyun,

Ne vazife senin ayın oyun. (Ergun-Uğur, 2002: 290)

a. Buldun bir koyun,

Ye de doyun. (BAAD. I, 1996: 72; Aksoy, 1988: 208)

b. Buldun bir lokma,

Durup etrafına bakma. (Hafız, 1990: 20)

490. Bulgar kafası,

Katran kofası. (Acaroğlu, 1985: 111)

491. Burda vururum kılıcı,

Bağdat'ta oynar ucu. (BAAD. II, 1996: 32)

492. Buyurmadan tutan evlat,
Gün doğmadan kalkan avrat,
Deh demeden yürüyen at. (Aksoy, 1988: 208)
493. Bük küçüğe meramet,
Küçük büge hürmet. (Hafız, 1985: 43; Hasan, 1997: 36)
494. Bülbül viranédén ötméz,
Baykuş viranédén getméz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 102)
495. Bülbülün gözü gülde,
Tavuğun gözü külde. (BAAD. II, 1996: 32)
496. Bütün olsun,
Mitil olsun. (BAAD. I, 1996: 73)
497. Bütünü bölme,
Yarımı elma,
Aç da kalma. (BAAD. I, 1996: 73)
498. Büyüğüm deyi övünme,
Küçüğüm deyi yerinme. (BAAD. I, 1996: 73)
499. Büyük kızın sonu gelin,
Uzun ömrün sonu ölüm. (Bağışkan, 1997: 362)
500. Büyük lokma ye,
Büyük söyleme. (Beyzadeoğlu, 2003: 84)
a. Büyük lokma ye,
Büyük söz söyleme. (Kırımlı, 1961: 54)
501. Büyük söyler bucakta,
Çocuk söyler sokakta. (Gökçeoğlu, 1997: 62)

502. Cahil adam,

Yarım adam. (BAAD. I, 1996: 75)

503. Cahıllıgda çek cefa,

Gocalıgda sür sefa. (Ahundov, 1994: 150)

a. Gençlikte çek cefâ,

Kocayınca sür sefâ. (Acaroğlu, 1988: 149)

b. Gençlikte vaktını geçiren sefa ile,

İhtiyarlıkta ömrünü geçirir cefa ile. (Acaroğlu, 1985: 115)

504. Caman tamak carlı eter,

Öskun cürek kanlı eter. (Ülküsal, 1970: 37; Kötü (pis) boğazlık kişiyi yoksul eder; kabarık (kendini büyük gören) yürek kişiyi kanlı (katil) eder.)

505. Can gövdeye mülk değil,

Kulak başa yük değil. (Hafız, 1990: 20)

a. Adam adama yük,

Can gövdeye mülk değildir. (Kırımlı, 1961: 18; Aksoy, 1988: 114)

b. Adam adama yük,

Can gövdeye mülk olmaz. (Hafız, 1990: 8)

c. Adam adama yük diil,

Can gövdee mülk diil. (Hasan, 1997: 26)

506. Candan cananım gerek,

Yürekten yananım gerek. (BAAD. I, 1996: 75)

507. Cangızın cayı kerilmez,

Atkan ogu tiymez. (Ülküsal, 1970: 37; Yalnızın yayı gerilmez, attığı ok değmez.)

a. Cangızın cayı kurulmaz,

Uruvlunun ogu coyulmaz. (Ülküsal, 1970: 37; Yalnızın yayı kurulmaz, soyu kalabalığın oku kaybolmaz.)

508. Camı üyde mih yok,

Elekni asmaga yer yok. (Mahmut-Mahmut, 1997: 160; Yeni evde civi yok, eleği asmaya yer yok.)

509. Caş bala beşikte,

Caman kişi eşikte. (Ülküsal, 1970: 38; Mahmut-Mahmut, 1997: 160; Genç çocuk beşikte, kötü kişi eşikte.)

510. Caşlar kelse iş başlama,

Kartlar kelse söz başlama. (Mahmut-Mahmut, 1997: 160; Gençler geldikte iş başlanır, ihtiyarlar geldikte söz başlanır.)

511. Cavanlıkda daş daşı,

Kocalıkda ye aşı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 198)

a. Gençlikte taş taşı,

Kocalıkta ye aşı. (Aksoy, 1988: 287)

512. Cavanlıkda hêlimlik,

Kocalıkda sâlimlik. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 197)

513. Cavanlıkda pul kazan,

Kocalıkda kur kazan. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 198)

a. Gençlikte para kazan,

Kocalıkta kur kazan. (Aksoy, 1988: 287)

514. Cavanlıkda kocalığa güc sakla,

Pullu gündé pulsuz güné pul sakla,

Savaşanda barışmağa üz sakla. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 197)

515. Cavinlı avanıñ yukusu,

Celli avanıñ kuytusı. (Ülküsal, 1970: 39; Yağmurlu havanın uykusı, yelli havanın kuytusı.)

516. Caz carlınıñ,

Kış barlınıñ. (Ülküsal, 1970: 39; Yaz fakirin, kış varlıklının.)

517. Caz catkanın canbaşı sınısın,

Kış cürgenin ayağı sınısın. (Ülküsal, 1970: 39; Yazın yatanın kalçası kırılısın, kışın yürüyenin ayağı kırılısın.)

518. Cebimde olsa varlık,

Asla çeker miyim darlık. (Gökçeoğlu, 1997: 63)

519. Cehan içinde her eşya sebebedir,

Sebebsiz nesne yogdur, bu acebdir? (Bayat, 1992: 48)

520. Cer temîr,

Kök bakır. (Mahmut-Mahmut, 1997: 161)

521. Cerine köre cuvası,

Mollasına köre duvası. (Ülküsal, 1970: 40; Mahmut-Mahmut, 1997: 161; Yerine göre yuvası, hocasına göre duası.)

522. Cevizi karga diker,

Kızılçık kendi biter. (BAAD. II, 1996: 33)

523. Cevizle ekmek yemesi,

Güzelle muhabbet etmesi. (BAAD. I, 1996: 76)

524. Cılamagan köz bolmaz,

Ayılmagan söz bolmaz. (Ülküsal, 1970: 40; Ağlamayan göz olmaz, söylenmeyen söz olmaz.)

a. Cılamagan köz,

Ayılmagan söz bolmaz. (Mahmut-Mahmut, 1997: 161)

525. Cigit cetişir, bay begenir,

Közden tüşer, el begenir. (Ülküsal, 1970: 40; Yiğit yetişir, zengin beğenir; gözden düşer, el beğenir.)

- 526. Ciğer bağlasa buduna,**
Kendi düşmez ardına. (Yorgancıoğlu, 1980: 142)
- 527. Cuma günü göç olmaz,**
Cumartesi günü hiç olmaz. (BAAD. II, 1996: 33)
- 528. Cumart aşı,**
Cennet aşı. (Ülküsal, 1970: 41; Mahmut-Mahmut, 1997: 161; Cömert'in aşı, cennet aşı.)
- 529. Cümlemen cumruk,**
Maylı kuyruk. (Ülküsal, 1970: 41; Cümleye dokunan yumruk, yağlı kuyruk.)
- 530. Çadırda koyun,**
Sağarken soyun. (BAAD. I, 1996: 77)
- 531. Çağalı öy bazar,**
Çagasız öy mazar. (Kürenov, 1995: 99; Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar.)
- 532. Çağrılan yere erinme,**
Çağrılmayan yere görünme. (Aksoy, 1988: 215; Hafız, 1990: 21; Kırımlı, 1961: 36; Ülküsal, 1970: 85; Mahmut-Mahmut, 1997: 179)
- a. Çağrıldığı yere erinme,**
Çağrılmadığı yere görünme. (Aksoy, 1988: 215)
 - b. Çağrılan yeré érinmé,**
Çağrılmayan yerdé görünmé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 110; Kafkasyalı, 2002: 303)
 - c. Çağrılan yere varıp ar etme,**
Çağrılmayan yere varıp yerini dar etme. (Hafız, 1990: 21)
 - ç. Çağrıldığı yere ar eyleme,**
Çağrılmadığı yere dar eyleme. (Hafız, 1989: 23; Hafız, 1985: 44)
 - d. Çağrıldığı yere aş,**
Çağrılmadığı yere taş ol. (Hafız, 1990: 21)
 - e. Çağrıldığı yere git, ar eyleme,**

Çağrılmadığın yere gidip yerini dar eyleme. (Aksoy, 1988: 215)

f. Çakırılmagan cerge barma,

Çakırılğan cerden kalma. (Tavkul, 2001: 113; Çağrılmadığın yere gitme, çağırıldığın yerden kalma.)

g. Gel denilen yere git, âr eyleme,

Gelme denilen yere gidip yerini dar eyleme. (Kırımlı, 1961: 51)

ğ. Gel denilen yere gitmeğe ar eyleme,

Gelme denilen yere gidip de yerini dar eyleme. (Beyzadeoğlu, 2003: 122)

h. Gel denilen yere gitmeye ar eyleme,

Gelme denilen yere gidip yerini dar eyleme. (Aksoy, 1988: 284; Hafız, 1990: 31)

ı. Gıgırduglar yere var, erinme,

Gağırmadıgları yerde görünme,

Eger dedigümün eksin edersen hor olursan. (Bayat, 1992: 63)

i. İstenilen yere git, âr eyle,

İstenilmeyen yere gidip dar eyleme. (Kırımlı, 1961: 65)

533. Çakal var baş kupardı (kuparır),

Kurdun adı yamandı (dır). (Vasfi, 1985: 274)

534. Çakalın eniği kurt olmaz,

Aslanın yatağı yurt olmaz. (BAAD. I, 1996: 77)

535. Çalağan göyde fırlanı,

Cücenin üreyi bulanı. (Kafkasyalı, 2002: 303)

a. Çalağan köydé dolanar,

Cücénin üréyi bulanar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 39)

536. Çalışan bulur selâmet,

Çalışmayan olur malahat. (Hafız, 1990: 21)

537. Çalışan dağlar aşar,

Çalışmayan düz yolda şaşar. (BAAD. I, 1996: 77)

a. Çalışkan dağları aşar,

Tembel yolları aşar. (BAAD. I, 1996: 77)

538. Çalışırsan hakır hakır,

Aşın pişer fakır fakır. (BAAD. I, 1996: 77)

539. Çalma elin kapısını çakçakla;

El kapısını döver bir gün tokmakla. (Hafız, 1990: 21)

a. Açma kapıyı el ucuyla,

Açarlar kapını el gücüyle. (BAAD. II, 1996: 19)

b. Ālemin kapusunu urma parmaklan,

Senin kafanı urarlar tokmaklan. (Güngör-Argunşah: 2002: 121; Acaroğlu, 1986: 32)

c. Çakma kapıyı,

Çakarlar kapını. (Ergun-Uğur, 2002: 291)

ç. Çalma elin kapısını,

Çalarlar kapını. (Beyzadeoğlu, 2003: 87; Saracoğlu, 1992: 34; Aksoy, 1988: 216; Kırımlı, 1961: 36)

d. Çalma hahın kapısını,

Çalmasınlar kapını. (Vasfi, 1985: 274)

e. Çalma kapımı,

Çalmayım kapını. (Acaroğlu, 1988: 144)

f. Çalma kapımı,

Çalarlar kapını. (Dede, 1978: 44; İzbudak, 1936: 11)

g. Depme elin kapısını,

Deperler kapını. (BAAD. I, 1996: 91)

ğ. Döv benim kapımı zoyhahla,

El döver seninkini tohmahla. (BAAD. I, 1996: 98; BAAD. II, 1996: 40)

h. Dövme kapısını yüzük kaşıyla,

Döverler kapını balta başıyla. (BAAD. I, 1996: 98)

ı. Döymé özgé kapısını,

Döyérlér sénin kapını. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 157)

i. El kapısını dövme parmakla,

El seninkini döver tokmakla. (BAAD. I, 1996: 107)

j. Kakma el kapısını el ucuyla,

Kakarlar kapını er gücüyle. (BAAD. I, 1996: 150)

k. Kakma âlemin kapusunu,

Kakmasınlar kapunu. (Acaroğlu, 1985: 117)

l. Kakma âlemin kapusunu parmaklen,

Kakmasınlar senin(kini) tokmaklen. (Acaroğlu, 1985: 118)

m. Kakma kapıyı,

Kakarlar kapını. (Ergun-Uğur, 2002: 308)

n. Kazma elin kuyusunu,

Kazarlar kuyunu. (Aksoy, 1988: 353; İzbudak, 1936: 12)

o. Komşunun kapısını döğme parmakla,

El seninkini döver tokmakla. (BAAD. I, 1996: 163)

ö. Tepme kapumu,

Teperler kapunu. (Ergun-Uğur, 2002: 321)

540. Çam ağacından ağıl olmaz,

El çocuğundan oğul olmaz. (Aksoy, 1988: 216)

a. Çam dalı ağıl olmaz,

El oğlu oğul olmaz. (BAAD. I, 1996: 78)

b. Eloğlu oğul olmaz,

Çam ağacı ağıl olmaz. (BAAD. I, 1996: 107)

541. Çarık çarıkla,

Sarık sarıkla. (BAAD. I, 1996: 78; Aksoy, 1988: 216)

542. Çay ki oldu dişleme,

Békar otur işleme. (Kafkasyalı, 2002: 303)

543. Çayın ardı gelesiye,

Çam pürünü dökésiye. (Hafız, 1990: 21)

544. Çayın daşı,

Çölün guşu. (Kafkasyalı, 2002: 303)

545. Çayır çürümez,

Eşkiya karimez. (BAAD. I, 1996: 79)

a. Çayır kurumaz,

Orospu karımaz. (BAAD. I, 1996: 79)

546. Çekersen piyazı,

Bekletirsin yazı. (BAAD. I, 1996: 79)

547. Çékmé, çékmé bu dérdi,

Çékén bilér bu dérdi. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 113)

548. Çekseñ zéhmet,

Yagar rehmet. (Kürenov, 1995: 99)

549. Çeplekeyiñ çemi bolmaz,

Eden işiniñ kemi bolmaz. (Kürenov, 1995: 100; Solağın tarzı olmaz, yaptığı işin eksigi olmaz.)

550. Çeş kabarır,

Türk koparır. (Ergun-Uğur, 2002: 292)

551. Çeynedüğüne güvenme, yütdüğüne güven,

Yuttuğuna güvenme, yütdüğüne güven. (Bayat, 1992: 49)

552. Çık çık eden nalçadır,

İş bitiren akçadır. (Beyzadeoğlu, 2003: 89; Kırımlı, 1961: 37; Aksoy, 1988: 217)

a. Çın çın eden nalçadır,

İş bitiren akçedir. (Gökçeoğlu, 1997: 64; Yorgancıoğlu, 1980: 142)

b. Çink çink eden nalçedir,

İş bitiren akçedir. (Hafız, 1990: 21)

c. Şık şık eden nalçadır,

İş bitiren akçedir. (Beyzadeoğlu, 2003: 214; Aksoy, 1988: 438; Kırımlı, 1961: 94; Vasfi, 1985: 309)

ç. Giden gelen ökçe,

İş bitiren akçe. (BAAD. II, 1996: 50)

553. Çift edersen bağlanırsın,

Bağ edersen eğlenirsin. (Ergun-Uğur, 2002: 292; Aksoy, 1988: 218)

a. Ekin ekme eğlenirsin,

Bağ dikme bağlanırsın;

Çek deveyi, gütt koyunu,

Günden güne beylenirsin. (BAAD. II, 1996: 42)

554. Çift ile koyun,

Geri yanı oyun. (Ergun-Uğur, 2002: 292; Kırmılı, 1961: 37)

a. Çift ile koyun,

Öte yanı oyun. (BAAD. II, 1996: 34)

b. Buğday ile koyun,

Geri yanı oyun. (Aksoy, 1988: 207; Hafız, 1990: 20)

c. Çift ile koyun,

Kalanı oyun. (Aksoy, 1988: 219)

555. Çiftçiliğin sonu bostancılık,

Pehlivanlığın sonu destancılık. (BAAD. II, 1996: 34)

a. Çiftçinin ahmağı bostancı,

Talebenin ahmağı destancı olur. (BAAD. I, 1996: 79)

556. Çimin kuveti,

Onun kudreti. (Hafız, 1985: 44; Yusuf, 1976: 386)

557. Çimine hatır,

Çimine satır. (Hasan, 1997: 39)

558. Çiminle cezersin,

Ona benzersin. (Hafız, 1985: 44; Hasan, 1997: 39)

559. Çingene ciğer pişirir,

Yemeden karnını şişirir. (Ergun-Uğur, 2002: 292; Aksoy, 1988: 219; Hafız, 1990: 22; Kırmılı, 1961: 37)

560. Çingene kızı hatun olmaz,

Dilenmezse karnı doymaz. (BAAD. I, 1996: 80)

561. Çirkin bürünür,

Güzel görünür. (Ergun-Uğur, 2002: 292; Hafız, 1990: 22; Kırmılı, 1961: 37; Mahmut-Mahmut, 1997: 180)

a. Çirkin acınır,

Güzel kaçınır. (BAAD. I, 1996: 80)

b. Gözél görünér,

Çirkin bürünér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 205; Acaroğlu, 1988: 150)

c. Güzel bürünür,

Çirkin görünür. (Aksoy, 1988: 297)

562. Çirkine güzel desen, guyrug bular,

Gözele çirkin desen, dodag yalar. (Bayat, 1992: 49)

563. Çoban dayağı ilé,

Gélin duvağı ilé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 115)

a. Gelinin ayağı,

Çobanın dayağı. (BAAD. I, 1996: 124)

b. Sürüvçünü tayağından,

Kelini ayağından. (Yalım, 1986: 226; Çobanın dayağından, gelinin ayağından.)

564. Çobana verme kızı,

Ya koyun götürür ya kuzu. (Ergun-Uğur, 2002: 292; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 115; Hafız, 1990: 22; Aksoy, 1988: 220; Kırmılı, 1961: 37)

a. Lâfın azı uzu,

Çobana verme kızı;

Ya koyun güttürür, ya kuzu. (Hafız, 1990: 41; Kırmılı, 1961: 78; Ergun-Uğur, 2002: 312; Aksoy, 1988: 220)

b. Sözün az özü,

Çobana verme kızı,

Ya koyun götürür, ya kuzu. (Hasan, 1997: 77)

565. Çocuğa iş,

Peşine düş. (BAAD. I, 1996: 81)

a. Çocuğa iş,

Ardına sen düş. (Aksoy, 1988: 220)

b. Uşağı işe koş,

Sen de ardına düş. (Aksoy, 1988: 453; Kırımlı, 1961: 98)

566. Çocuk babasının başı,

Anasının göz yaşı. (BAAD. I, 1996: 81)

567. Çocuk seversen beşikte,

Koca seversen döşekte. (Aksoy, 1988: 221)

568. Çoğu zarar,

Azı karar. (Kırımlı, 1961: 38; Aksoy, 1988: 222; Saracoğlu, 1992: 35; Ergun-Uğur, 2002: 293; Mahmut-Mahmut, 1997: 172; Ülküsal, 1970: 67)

569. Çok düşünme düş getirü,

Başına bir iş getirü. (BAAD. I, 1996: 82)

570. Çok paranın haramı var,

Çok konuşanın yalanı var. (Gökçeoğlu, 1997: 64)

a. Çok mabet yalansız,

Çok mal haramsıs yoktur. (Hasan, 1997: 40)

b. Çok mal haramsız,

Çok laf yalansız olmaz. (Aksoy, 1988: 223)

c. Çok söz (laf) yalansız,

Çok para (mal) haramsız olmaz. (Aksoy, 1988: 224)

ç. Çok söz yalansız,

Çok para haramsız olmaz. (Ergun-Uğur, 2002: 292; Kırımlı, 1961: 38; Hafız, 1990: 22; Vasfi, 1985: 275)

571. Çok yiyen çoban olur,
Az yiyen adam olur. (BAAD. I, 1996: 83)
572. Çömçe tutan elim olsun,
Ocaklıkta yerim olsun. (Aksoy, 1988: 224)
a. Çomça tutan benim olsun,
Kapı ardında yerim olsun. (BAAD. II, 1996: 35)
573. Çömlek taşa dokunursa vay çömleğin hâline,
Taş çömleğe dokunursa vay çömleğin hâline. (Beyzadeoğlu, 2003: 91)
a. Çömlek taşa dokunursa vay çömleğin hâline,
Taş çömleğe dokunursa yine vay çömleğin hâline. (Ergun-Uğur, 2002: 292)
b. Taş çömleğe çarparsa vay çömleğin hâline,
Çömlek taşa çarparsa yine vay çömleğin hâline. (Aksoy, 1988: 443)
c. Taş kabağa değse de vay kabağın başına,
Kabak taşa değse de vay kabağın başına. (BAAD. I, 1996: 192)
574. Çubuk kırılır, çıt der,
Kütük kırılır, küt der. (Aksoy, 1988: 225)
575. Çulha don bulamaz,
Değirmenci un bulamaz. (BAAD. II, 1996: 35)
576. Çün yoldaşın simiz sevmez, sen gir, yüyir garasına,
Sonra semiz sana galur, kimse girmez arasına. (Bayat, 1992: 50)
577. Çünkü öğrendin Farsı,
Getdi, didin yarısı,
Çünkü öğrendin Erebi,
Getdi, dinin herebi. (Bayat, 1992: 50)
578. Dadmamısan kaz étini,
Né bilésén lézzétini? (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 312)

- 579. Dağ başına kış gelir,**
İnsanın başına iş gelir. (Aksoy, 1988: 226)
a. Dağ başına kış gelir,
Kul başına iş gelir. (BAAD. I, 1996: 84)
- 580. Dağ başında harman yapma savurursun yel için,**
Sel önünde değirmen yapma öğütürsün el için. (Kırımlı, 1961: 39)
a. Dağ başında harman yapma, savurursun yel için;
Sel önünde değirmen yapma, öğütürsün sel için. (Hafız, 1990: 23; Aksoy, 1988: 226)
b. Dağ başında hırman kurma, sovurarsan, yel aparar,
Sel yanında déyirman kurma üyüdersén, sel aparar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 119)
- 581. Dağ çalırsız olmaz,**
Yol delilsiz olmaz. (BAAD. II, 1996: 36)
a. Dağ çalırsız,
Yol kenarı dikensiz olmaz. (Gökçeoğlu, 1997: 65)
- 582. Dağ gülü bağda bitmez,**
Bağ gülü dağda bitmez. (BAAD. I, 1996: 85)
- 583. Dağ kuşu dağda,**
Bağ kuşu bağda. (BAAD. I, 1996: 85)
a. Dağ kuşu dağda,
Bağ kuşu bağda yakışır. (Ergun-Uğur, 2002: 293)
b. Dağ kuşu dağda,
Bağ (çöl) kuşu bağda (çölde gerek). (BAAD. II, 1996: 36)
- 584. Dağda bağın var,**
Yüreğinde dağın var. (Aksoy, 1988: 226)
- 585. Dağı dağın üstüne koysan dağ olmaz,**
Ağ çekenin yüreğinde yağ olmaz. (BAAD. I, 1996: 85)

- 586. Dağına bakar, kar verér,**
Bağına bakar, bar verér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 121)
- 587. Dağına göre odunu,**
Sapına göre samanı. (BAAD. II, 1996: 36)
a. Dağına göre duman,
Sapına göre saman olur. (Hafız, 1990: 23)
- 588. Dağları ıssız sanma,**
Körleri gözsüz sanma. (Aksoy, 1988: 227)
- 589. Dal bazlayan dala düşer,**
Kel başlı yâra düşer. (Ergun-Uğur, 2002: 293)
- 590. Dama çıh mankalaydan,**
Damnan en yerpizeyden. (Vasfi, 1985: 276)
- 591. Damda verér azanı,**
Yerdé sayar kazanı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 122)
- 592. Damla damla göl olur,**
Damlacıktan sel olur. (Hafız, 1990: 23; Hafız, 1985: 45; Yorgancıoğlu, 1980: 142)
a. Adım adım yol olu,
Damla damla göl olu. (Vasfi, 1985: 264)
b. Dama dama göl olar,
Dada dada héç. (Kafkasyalı, 2002: 304)
c. Dama dama göl olar,
Aka aka sel. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 123)
ç. Damlaya damlaya göl olur,
Düşman gözü kör olur. (Gökçeoğlu, 1997: 65; İzbudak, 1936: 17)
- 593. Dane daneye eş olur,**

Dane bir kaşık aş olur. (BAAD. I, 1996: 86)

a. Dene deneye eş olur,

Dene de bir kaşık aş olur. (BAAD. I, 1996: 90)

594. Danesiz aş olmaz,

Kavgasız baş olmaz. (Ergun-Uğur, 2002: 293)

595. Danışan dağı aşmış,

Danışmayan (-ın) yolu şaşmış. (Aksoy, 1988: 228)

a. Danışan daai aşar,

Danışmaan düz yolda şaşar. (Hasan, 1997: 42)

b. Soran dayi aşmış,

Sormayan düz yolda şaşmış. (Hasan, 1997: 77)

596. Dar günde bol gezmeli,

Bol günde dar gezmeli. (BAAD. II, 1996: 37)

597. Daş atan bėlli,

Baş atan bėlli. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 310)

598. Daşı çėjek,

İçi möjek. (Kürenov, 1995: 100; Dışı çiçek, içi böcek (kurt).)

599. Davulu görür, oynar,

Mihrabı görür, ağlar. (Ergun-Uğur, 2002: 293; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 124)

600. Dawılınıñ sesi uzaktan,

Bülbülniñ sesi yakından. (Mahmut-Mahmut, 1997: 162)

a. Daulun sesini uzaktan,

Bülbülün sesini yakından dinle. (Hafız, 1985: 45; Hasan, 1997: 42)

601. Dede ol, dede gerdi bil,

Nene ol, nene gerdi bil. (Kafkasyalı, 2002: 304)

- 602. Dediýindén dönérsén, el dönér séndén,**
Dediýini tutarsan, el tutar séndén. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 125)
- 603. Degme köpe,**
Agnadar çöpe. (Kürenov, 1995: 101; Dokunma çoğa, yayılır çöpe.)
- 604. Değirme dudağı dudağa,**
Değer kulaktan kulağa. (BAAD. I, 1996: 87)
- 605. Değirmen adama zındandır, döner de belli etmez,**
Kadın adama düşmandır, yüzüne güler de belli etmez. (Gökçeoğlu, 1997: 65)
- 606. Değirmen iki taştan,**
Muhabbet iki baştan. (Ergun-Uğur, 2002: 294; Hafız, 1990: 23; Aksoy, 1988: 230; Kırımlı, 1961: 39; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 125)
a. Batman kara taştan,
İyilik iki baştan. (Hafız, 1990: 17)
b. Batman kara daşdan,
Yahşılık iki başdan. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 86)
c. Değirmen iki taştan,
İyilik iki baştan. (Gökçeoğlu, 1997: 65)
ç. Deve gelir Maraş'tan,
İyilik hoştur iki baştan. (BAAD. I, 1996: 92)
- 607. Deh demeden yüzen gülerse avrat, gir oyna çık oyna;**
Eve gelince yüzen gülerse avrat, gir oyna çık oyna. (BAAD. I, 1996: 87)
a. Deh demeden yürürse at, gir oyna çık oyna;
Eve gelince yüzen gülerse avrat, gir oyna çık oyna. (BAAD. II, 1996: 37)
- 608. Deli ağlamaz,**
Akıllı gülmez. (Beyzadeoğlu, 2003: 95; Kırımlı, 1961: 40)
- 609. Deli deliyi bulur,**
İmam ölüyü bulur. (BAAD. I, 1996: 88)

- a. Deli deliden hoşlanır,
İmam ölüden. (Aksoy, 1988: 231; Kırmılı, 1961: 40; Ülküsal, 1970: 43)
- b. Deli deliden,
İmam ölüden hoşlanır. (Ergun-Uğur, 2002: 294)
- c. Déli délidén hoşlanar,
Molla halvadan. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 127)

610. Deli devran sürer,

Akıllı fırsat bekler. (Ergun-Uğur, 2002: 294)

- a. Deli devran sürer,
Akıllı vakit bekler. (Beyzadeoğlu, 2003: 95; Kırmılı, 1961: 40)

611. Deli kız düğün etmiş,

Kendi baş sadra geçmiş. (Beyzadeoğlu, 2003: 95; Aksoy, 1988: 232)

612. Deli kızın bahtını,

Yel götürür tahtını. (BAAD. I, 1996: 88)

613. Deli öğüt tutmaz,

Kıl düğüm tutmaz. (Ergun-Uğur, 2002: 294)

614. Delinin sözü,

Serhoşun gözü. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 130)

- a. Delinin sözü,
Kiyizniñ tozu pitmez. (Ülküsal, 1970: 43; Delinin sözü, keçenin tozu bitmez.)
- b. Halının tozu tükenmez,
Delinin sözü tükenmez. (Ergun-Uğur, 2002: 303)

615. Deliye bel ver,

Dalman yel ver. (BAAD. I, 1996: 89)

- a. Deliye yel ver,
Eline bel ver. (BAAD. I, 1996: 89; Ketene, 1990: 135)
- b. Deliye el vér,
Eline bél vér. (Ahundov, 1994: 150, Acaroğlu, 1988: 145)

- c. Dél   yel ber,
Eline pil ber. (Kürenov, 1995: 100; pil: fil)
-   . D  liy   yel ver,
  lin   bel. (Musao  lu-G  m   , 1995: 131)

616. Del   del  yi sever,
D  ni  mend uluyi sever. (Bayat, 1992: 51)

617. Deme s  z  n ele,
D   ersin dile. (BAAD. I, 1996: 90)

618. Demir ıslanmaz,
Deli uslanmaz. (Hafız, 1990: 24; Aksoy, 1988: 233; Ketene, 1990: 135)

a. Deli uslanmaz,
Temir ıslanmaz. (  lk  sal, 1970: 43)

619. Demir tavında dövülür,
Dilber   a  ında sevilir. (Ergun-Uğur, 2002: 294)

a. Demir tavında,
Dilber   a  ında. (Hafız, 1990: 24; Aksoy, 1988: 233; Kırımlı, 1961: 40)

b. Temir tavunda,
Kız   a  ında. (  lk  sal, 1970: 87; Mahmut-Mahmut, 1997: 181)

620. Dene altını mihen  k taşında,
Dene insan, bir i   başında. (Aksoy, 1988: 233)

a. Dene altını mehen  k taşında,
  nsanı i   başında. (BAAD. I, 1996: 90)

b. Dene altunu mihen  k taşında,
Dahı insanı i   başında. (Ergun-Uğur, 2002: 294)

621. D  ni ell  rd  n,
Suyu g  ll  rd  n. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 338)

622. Deniz dalgasız olmaz,

Gönül sevdasız olmaz. (Aksoy, 1988: 234)

a. Déniz dalğasız,

Kızlar sevdasız olmaz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 133)

b. Deniz dalgasız olmaz,

Kapı halkasız, (Aksoy, 1988: 234)

c. Deniz dalgasız,

İnsan kusursuz olmaz. (Hasan, 1997: 42)

ç. Deniz dalgasız,

Kapı halkasız olmaz. (Ergun-Uğur, 2002: 294; Mahmut-Mahmut, 1997: 162; Vasfi, 1985: 277)

d. Deniz dalgasız,

Kapı halkasız,

Mektep falakasız olmaz. (Kırımlı, 1961: 40)

e. Deñiz dalgasız,

Kız sevdasız bolmaz. (Ülküsal, 1970: 43)

f. Derya dalğasız,

Kapı halkasız olmaz. (Ketene, 1990: 135)

623. Denize dalan bilir,

Güzeli seven bilir. (BAAD. I, 1996: 90)

624. Derdin yoksa söylen,

Borcun yoksa evlen. (Ergun-Uğur, 2002: 293; Aksoy, 1988: 235; Kırımlı, 1961: 40)

a. Derdin yoksa söylen,

Borcun varsa evlen. (Hafız, 1990: 24)

b. Dérdin yokdur söylén,

Borcun yokdur evlén. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 134)

c. Dertiñ bolmasa sölen,

Borcuñ bolmasa üylen. (Ülküsal, 1970: 44)

625. Derede tarla sel için,

Tepede harman yel için. (Aksoy, 1988: 235)

a. Alçaklara ev yapma sel için,

Yükseklere harman yapma yel için,

İhtiyarlıkta genç kadın alma el için. (BAAD. I, 1996: 37)

b. Ağustosta harman yapan yel için yapar,

Dere içine ekin eken sel için eker,

Kırkından sonra karı alan el için alır. (Gökçeoğlu, 1997: 53)

c. Kocalıkta genç alma el için,

Yüksek yere harman yapma yel için,

Dere içine ev yapma sel için. (BAAD. I, 1996: 162)

ç. Dere içine ev yapan sel için,

Genç karı alan el için. (Gökçeoğlu, 1997: 66)

d. Çay yakınından tarla alma sel alır,

Kırkından sonra kız alma el alır. (BAAD. I, 1996: 79)

e. El önünde akçe,

Sel önünde bahçe. (Dede, 1978: 44)

626. Dereyi tepeyi sel bilir,

İyiye kötüyü el bilir. (BAAD. I, 1996: 91; Hafız, 1990: 24; Aksoy, 1988: 235; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 134)

a. İyiye kötüyü el bilir,

Dereyi tepeyi sel bilir. (BAAD. I, 1996: 148)

627. Dert ağlatır,

Aşk söyletir. (Aksoy, 1988: 235; Kırmırlı, 1961: 40; Saracoğlu, 1992: 36; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 135)

a. Aşk ağlatır,

Dert söyletir. (Ergun-Uğur, 2002: 286; Saracoğlu, 1992: 32; Aksoy, 1988: 156; Kırmırlı, 1961: 24)

b. Aşk cırlatır,

Dert cılatır. (Ülküsal, 1970: 21; Mahmut-Mahmut, 1997: 153)

c. Dert ağlatır,

Dert söyletir. (Ergun-Uğur, 2002: 293)

ç. Dert cırlatır,

Aşk cırlatır. (Mahmut-Mahmut, 1997: 162)

d. Dertli söylegen olur,

Âşık yırlagan olur. (BAAD. II, 1996: 38)

e. Eşk ağıldar,

Dérd göynédér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 55)

628. Dert îşte,

Derman tışta. (Mahmut-Mahmut, 1997: 162)

629. Dert var, gelir geçer,

Dert var, deler geçer. (Hafız, 1990: 24; BAAD. I, 1996: 92; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 135)

a. Ölüm var, vurur geçer,

Ölüm var, deler geçer. (Vasfi, 1985: 303)

630. Dertsiz baş,

Duvar da taş. (BAAD. II, 1996: 38)

a. Dertsiz baş,

Mezara taş. (Aksoy, 1988: 236)

b. Dertsiz baş,

Yarasız ağaç olmaz. (BAAD. II, 1996: 38)

631. Dertsiz kul olmaz,

Dert derde uymaz. (BAAD. II, 1996: 38)

632. Derviş dervîşi tekkede bulur,

Hacı hacıyı Mekke’de bulur. (Aksoy, 1988: 237)

a. Acı Mekke’de,

Derviş tekkeye yaraşır. (Mahmut-Mahmut, 1997: 150)

b. Abdal tekkede,

Hacı Mekke’de bulunur. (Hafız, 1989: 21)

c. Adam hacı mı olur, ulaşmakla Mekke’ye,

Eşek derviş mi olur, taş çekmekle tekkeye? (Aksoy, 1988: 116)

ç. Derviş dervîşi tekkede,

Hacı hacıyı Mekke’de bulur. (Ergun-Uğur, 2002: 293)

d. Derviş dervîşi tekkede,

- Hacı hacıyı Mekke’de bulur. (Hafız, 1990: 24)
- e. Derviş tekkede,
Hacı Mekke’de bulunur. (Aksoy, 1988: 237)
- f. Hacı hacını Mekke’de görer,
Derviş dervişi tekkede. (Kafkasyalı, 2002: 310)
- g. Hacı hacıyı Mekke’de bulur,
Derviş dervişi tekkede bulur. (Aksoy, 1988: 299)
- ğ. Hacı Mékkéyé,
Dérvîş tékkéyé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 207)
- h. Hacı Mekke’de,
Derviş tekkede yakışır. (Beyzadeoğlu, 2003: 131; Aksoy, 1988: 299)
- ı. Hacı, hacı olmaz gitmekle Mekke’ye,
Dede, dede olmaz gitmekle tekkeye. (Hafız, 1990: 33; Beyzadeoğlu, 2003: 130; Aksoy, 1988: 299)

**633. Dervişlik birdir, iki değil,
Degmeler çekmez yüki degil.** (Bayat, 1992: 51)

**634. Deryadan işilmez,
Ewlattan geşilmez.** (Mahmut-Mahmut, 1997: 162)

**635. Deve adını sattırır,
Eşek odunu sattırır.** (Hafız, 1990: 24)

a. Deve adını satar,
Eşek odunu. (Beyzadeoğlu, 2003: 98)

b. Deve adını,
Eşek odunu satar. (BAAD. II, 1996: 39)

**636. Deve ayrı gider,
Sürüsünü güder.** (BAAD. II, 1996: 39)

**637. Deve bir akçeye götür,
Deve bin akçeye getir.** (Aksoy, 1988: 238)

a. Deve bir akçaya,

Deve bin akçaya. (Beyzadeoğlu, 2003: 98; Hafız, 1990: 24; Kırımlı, 1961: 41)

b. Deve bir akçeye, hani akçe,

Deve bin akçeye, hani deve? (Aksoy, 1988: 238)

c. Deve bir pula, pulu getir;

Deve bin pula, deveyi getir. (BAAD. I, 1996: 92)

638. Deve ırağına,

Katır dırnağına. (Vasfi, 1985: 277)

639. Deve ne büyük,

Gulağı ne küçük. (Bayat, 1992: 52)

640. Dévé ölér, yükü kalar,

Horuz ölér, tükü kalar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 140)

641. Deve sahibi, şan sahibi;

Koyun sahibi, mal sahibi,

Yeler onmaz bağ sahibi. (BAAD. I, 1996: 92)

642. Devenın dışını,

Ükümetin işını. (Hasan, 1997: 43)

a. Eşegün dışını,

Kôsanın yaşını,

Allah'ın işını yine Allah'dan geyri kimse bilmez. (Bayat, 1992: 58)

b. Ükümetin işını,

Katırın dışını,

Laylanın kışını kimse bilmes. (Hasan, 1997: 82)

643. Dévéni satan, köşék ala bilméz,

Köşéyi satan, eşşék ala bilméz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 142)

644. Deveye dağ,

Beygire yağ. (BAAD. I, 1996: 92)

- 645. Develer gelir Mardin'den,**
Bak neler çıkar ardından. (Beyzadeoğlu, 2003: 99)
- 646. De'vet var, çomagdan artıdır,**
De'vet var, uçmagdan artıdır. (Bayat, 1992: 50)
- 647. Devlet baskan catalmaz,**
Kasvet baskan turalmaz. (Ülküsal, 1970: 44; Devlet basan yatamaz, kasvet basan kalkamaz.)
- 648. Devlete hiyanet olmaz,**
Düşmandan nimet olmaz. (BAAD. I, 1996: 93)
- 649. Devletin malı deniz,**
Yemeyen domuz. (Aksoy, 1988: 240)
a. Miri malı dengizdi,
Yemiyeni donguzdu. (Vasfi, 1985: 300)
b. Padişahın malı denizdir,
Yemeğen domuzdur. (Acaroğlu, 1985: 123)
- 650. Deyenek delinin,**
Süpürge gelinin. (Kafkasyalı, 2002: 305; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 127)
- 651. Déyirmanın péri,**
İki günün éri. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 127; Değirmenin su dolabı, iki günün eri.)
- 652. Déymé taziya,**
Kaçar kazıya. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 127)
- 653. Dırdırcı karı,**
Sokucu arı. (BAAD. II, 1996: 39)
- 654. Dışarısı eli yakar,**

İçerisi beni yakar. (Kırımlı, 1961: 41)

a. Dışarısı lâle,

İçerisi hale. (Hasan, 1997: 44)

655. Dışından baktım, bir yeşil türbe,

İçine girdim, tevbe Allah tevbe. (Ergun-Uğur, 2002: 296)

656. Dik bolsa başım,

Dürs bolar aşım. (Kürenov, 1995: 100; Dik olsa başım, düzgün olur aşım.)

657. Dikensiz gül olmaz,

Engelsiz yâr olmaz. (Beyzadeoğlu, 2003: 100)

a. Dikensiz gül,

Engelsiz yâr olmaz. (Kırımlı, 1961: 41)

b. Dikensiz tarla,

Bitiraksız yayla. (BAAD. I, 1996: 94)

658. Dikmeyince bitmez,

Dilemeyince olmaz. (BAAD. II, 1996: 39)

659. Dil bela,

Diş gala. (Kürenov, 1995: 100; Dil belâ, diş kale.)

a. Dildir, başın belası,

Dişdir, diliñ gayası. (Kürenov, 1995: 101; Dildir başın belâsı, diştir dilin kalesi.)

660. Dil bilen nöker, bal bilen şeker,

Dil bilmedik nöker, abrayıñ döker. (Kürenov, 1995: 101; Dil bilen hizmetçi bal ile şeker, dil bilmeyen hizmetçi itibar kaybeder.)

661. Dil söyler saklanır,

Baş belâya katlanır. (BAAD. II, 1996: 39; Yusuf, 1976: 386)

a. Dil eder saklanır,

Baş belâya katlanır. (Hafız, 1985: 46; Hafız, 1989: 23; Hasan, 1997: 43)

- b. Dilim söyler saklanır,
Baş belâya katlanır. (Gökçeoğlu, 1997: 66)

662. Dil var, taş yarar;

Taş var, baş yarar. (BAAD. II, 1996: 39)

- a. Söleşgen sözü taş cara,
Köt çakmağı baş cara. (Ülker, 1991: 184; Konuştuğu söz taş yarıyor,
çakıldağı (kendi kusurları) baş yarıyor.)

663. Dilersen alemde dinç olasan,

Ne veresiye veresen, ne ödenc alasan. (Bayat, 1992: 52)

664. Dilim seni dilim dilim dileyim,

Başıma geleni senden bileyim. (Aksoy, 1988: 242)

- a. Dilim seni, dilim seni,
Dilim dilim dilem seni. (Ergun-Uğur, 2002: 295; Aksoy, 1988: 242)

665. Dilini tut,

Danayı güüt. (Ergun-Uğur, 2002: 295)

666. Dinlemesen anani,

Dinlersın ügi anani. (Hafız, 1985: 46; Hasan, 1997: 44)

667. Dirlik nerde,

Devlet orda. (BAAD. I, 1996: 95; Aksoy, 1988: 243)

- a. Birlik hardadı,
Dirik ordadı. (Ahundov, 1994: 150)
- b. Dirlik nerde,
Düzenlik orda. (Hafız, 1990: 25)
- c. Kayerde birlik,
O yerde tirlik. (Ülküsal, 1970: 61; Mahmut-Mahmut, 1997: 169)
- ç. Nerde birlik,
Orda dirlik. (Hafız, 1990: 42; Saracoğlu, 1992: 42; Aksoy, 1988: 396)
- d. Nerde ise birlik,

Ondadır dirlik. (Hafız, 1985: 51)

e. Nerde ise birlik,

Ordadır dirlik. (Hasan, 1997: 70; Yusuf, 1976: 390)

f. Nerede varlık,

Orada dirlik. (Ergun-Uğur, 2002: 314)

668. Dişin ağrısı, çek kurtul,

Başın ağrısı, kes kurtul. (BAAD. I, 1996: 95)

a. Dişin ağrıyor, çek kurtul,

Komşun kötüdür, göç kurtul. (Acaroğlu, 1988: 146)

b. Dişiv ağırırsa çek kurtul,

Komşuv harap ise köç kurtul. (Vasfi, 1985: 278)

c. Konşun pisdir, köç kurtar,

Dişin ağrıyor, çek kurtar,

Arvadın pisdir, boşa kurtar,

Halın pisdir, öl kurtar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 264)

669. Dişle lezzet,

Kocayla izzet. (BAAD. I, 1996: 95)

670. Doksansız torgay şırlamaz,

Toymaz öksüz cırlamaz. (Ülküsal, 1970: 44; Kasımı doksan gün geçmeden serçe, şaklamaz; öksüz doymadan yırlamaz.)

671. Dokuz keçe,

Su geçe,

Bir deri,

Soğuk geri. (Aksoy, 1988: 245)

672. Dolu güğüm gümlemez,

Dertsiz olan inlemez. (BAAD. I, 1996: 96)

673. Doluya koydum almadı,

Boşa koydum dolmadı. (Beyzadeoğlu, 2003: 104; Kırımlı, 1961: 42)

- a. Doluya koysam almaz,
Boşa koysam dolmaz. (Beyzadeoğlu, 2003: 104)

674. Dost ağlatır,

Düşman güldürür. (Kırımlı, 1961: 42; Saracoğlu, 1992: 36; Yorgancıoğlu, 1980: 143; Vasfi, 1985: 278)

- a. Dost tüşündürîr,
Düşman küldürîr. (Ülküsal, 1970: 45; Mahmut-Mahmut, 1997: 163)
- b. Duşman küldüre,
Dost cıлата айтар. (Mahmut-Mahmut, 1997: 163)

675. Dost başa bagar,

Düşmen ayağa bagar. (Bayat, 1992: 52; Tavkul, 2001: 208)

- a. Dost başa,
Düşman ayağa bakar. (Ergun-Uğur, 2002: 295; Kırımlı, 1961: 42; Saracoğlu, 1992: 36; Ülküsal, 1970: 45)
- b. Dost başa bakar,
Düşman ayağa. (Hafız, 1990: 25; Vasfi, 1985: 278; Aksoy, 1988: 247; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 152; Mahmut-Mahmut, 1997: 163; Hasan, 1997: 44; Acaroğlu, 1988: 147; Yusuf, 1976: 387)
- c. Dost başına bakar,
Duşman ayağa. (Hafız, 1985: 46)

676. Dost bin ise azdır,

Düşman bir ise çoktur. (Beyzadeoğlu, 2003: 105; Aksoy, 1988: 247; Kırımlı, 1961: 42; Hasan, 1997: 44)

677. Dost dost gerek,

Mamele dürüst gerek. (BAAD. I, 1996: 97)

- a. Dost dosta tén gérék,
Tén olmasa gen gérék. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 153; Ahundov, 1994: 151)
- b. Yoldaş yoldaş ilé tén gérék,
Tén olmasa gen gérék. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 339)

- 678. Dost için ölmeli,**
Düşman için dirilmeli. (BAAD. I, 1996: 97; Aksoy, 1988: 247)
- 679. Dost kazanırsan tut,**
Düşman kazanırsan güüt. (BAAD. I, 1996: 97)
- 680. Dosta alkış,**
Düşméné karğış. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 154)
- 681. Dostluk başka,**
Alışveriş başka. (Aksoy, 1988: 248; Saracoğlu, 1992: 36)
- 682. Dostluk dağca,**
Hesap kılca. (BAAD. I, 1996: 97; Aksoy, 1988: 248)
- 683. Dostluk kantarla,**
Alışveriş miskalla. (Kırımlı, 1961: 43; Ergun-Uğur, 2002: 295)
a. Dost kantardan,
Alışveriş miskaldan. (Vasfi, 1985: 279)
b. Dostluk araba ile,
Alışveriş miskal ile olur. (Hasan, 1997: 45)
c. Dostluk insanle,
Alışveriş kantarle. (Hasan, 1997: 45)
ç. Dostluk kantarla,
Hesap miskalle. (Aksoy, 1988: 248)
d. Dostluk miskal ile,
Alışveriş kantar ile. (Acaroğlu, 1985: 113)
- 684. Dostsuz başım**
Duzsuz aşım. (Kürenov, 1995: 102)
- 685. Dostun ağzı aranmaz,**
Düşmanın ağzı bağlanmaz. (BAAD. I, 1996: 97)

- 686. Dostun eskisi,**
Arvadın yengisi. (Vasfi, 1985: 279)
- 687. Dostuñı saklama, nepden galmasın,**
Duşmanı saklama, sırtıñ bilmesin. (Kürenov, 1995: 102; Dostunu gizleme, kazancından kalmasın; düşmanını gizleme, sırtını bilmesin.)
- 688. Dölétde dévé,**
Övladda névé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 143)
- 689. Dövmez evim, söğmez evim,**
Kaşını gözünü eğmez evim. (BAAD. I, 1996: 98)
- 690. Dul avradın dilléri,**
Karaca yazın günléri. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 158)
- 691. Dumansız baca olmaz,**
Kahırsız koca olmaz. (Aksoy, 1988: 249)
a. Dumansız baca,
Çekişmedik karı koca olmaz. (BAAD. I, 1996: 99)
b. Dumansız baca,
Kaynanasız koca. (Hasan, 1997: 45)
- 692. Dur, dur, durmuşa var,**
Askerden gelmişe var,
Karısı ölmüşe var. (BAAD. II, 1996: 40)
- 693. Durna geldi, duluñı aç,**
Gaz geldi, gapıñı aç. (Kürenov, 1995: 103; Turna geldi, torbanı aç; kaz geldi, kapını aç.)
- 694. Duşmanıñ güldügi,**
Sırtıñı bildigi. (Kürenov, 1995: 103; Duşmanın gülmesi sırtını bildiğindendir.)

695. Dut (söğüt) suda dura dura olur abanız,

Çoban kapıda kala kala olur babamız. (BAAD. I, 1996: 99)

696. Duvarı nem yıkar,

İnsanı gam yıkar. (Hafız, 1990: 26)

a. Demir nemden

İnsan gamdan çürür. (Ergun-Uğur, 2002: 294; Aksoy, 1988: 233; Kırımlı, 1961: 40; Hafız, 1989: 23; Hafız, 1990: 24; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 132; Hasan, 1997: 42)

b. Divarı ném yıkar,

İnsanı kém. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 159; Acaroğlu, 1988: 147)

c. Duvarı nem yer,

İnsanı ğem yer. (Vasfi, 1985: 279)

ç. Duvarı nem,

İnsanı gam yıkar. (Aksoy, 1988: 250; Kırımlı, 1961: 43)

d. Duvarı nem yer,

İnsanı dert yer. (Hasan, 1997: 45)

e. Duvarını nem,

Erni gam cıgar. (Ülküsal, 1970: 45)

f. Duvarını nem,

Erni dert cıgar. (Mahmut-Mahmut, 1997: 163)

g. Yiğidi yas,

Demiri pas çürütür. (BAAD. I, 1996: 206)

697. Düğün bizim,

Oyna kızım. (Ergun-Uğur, 2002: 296; Mahmut-Mahmut, 1997: 161)

698. Düğün el ile,

Harman yel ile. (Ergun-Uğur, 2002: 295; Beyzadeoğlu, 2003: 106; Aksoy, 1988: 250; Kırımlı, 1961: 43)

a. Düğün el ile,

Harman yel ile olur. (Hafız, 1990: 26)

b. Düğünün tadı el ilen,

Harmanın tadı yel ilen. (BAAD. I, 1996: 100)

c. Harman yel ile,

Düğün el ile. (Ergun-Uğur, 2002: 303; Hafız, 1990: 33; Beyzadeoğlu, 2003: 133; Aksoy, 1988: 303; Kırımlı, 1961: 56)

ç. Harman yellen,

Düğün ellen olur. (BAAD. II, 1996: 54)

d. Yağmur yelle,

Düğün elle. (BAAD. I, 1996: 201)

699. Düğüne giden dövünür,

Evde kalan övünür. (Hafız, 1990: 26)

a. Düğüne giden övünür,

Köyde kalan dövünür. (BAAD. I, 1996: 99)

700. Dünya bir gemi,

Akıl yelkeni,

Fikir dümeni,

Kolla kendini,

Göreyim seni. (Aksoy, 1988: 251)

a. Dünya bir gemi,

Akıl yelkeni,

Fikir dümeni,

Kullan kendini,

Göreyim seni. (Acaroğlu, 1988: 147)

b. Dünya bir gemidir,

Akıl yelkendir,

Fikir dümendir,

Kullan kendini,

Göreyim seni. (Acaroğlu, 1986: 38; Güngör-Argunşah: 2002: 128)

701. Dünya dört kulplu bir kazan,

Bir kulpundan tut da kazan. (Aksoy, 1988: 251)

a. Dünya kırk kuplu kazan,

Bir kulpundan tut, sen de kazan. (BAAD. I, 1996: 100; İzbudak, 1936: 41)

702. Dünya dua ile,

Elek sıra ile. (BAAD. I, 1996: 100)

703. Dünyada mekân,

Akrette iman. (Mahmut-Mahmut, 1997: 163; Hafız, 1985: 46; Hasan, 1997: 45; Yusuf, 1976: 386)

a. Dünyada mekân,

Coknuñ ahretke de cok. (Ülküsal, 1970: 45)

b. Dünyada mekâsıs,

Arete imansıs. (Hasan, 1997: 45)

704. Düşen daldan,

Anlar haldan. (Hafız, 1985: 46)

a. Düşmeyen daldan,

Anlamaz haldan. (Hafız, 1990: 26)

b. Kim düşer daldan,

O bilir haldan. (BAAD. II, 1996: 67; Aksoy, 1988: 362)

c. Kim tatmadı acıdan,

Anlamaz tatlıdan. (Güngör-Argunşah: 2002: 135)

705. Düşman malı, akçe olsun,

Dostun malı, bahçe olsun. (Gökçeoğlu, 1997: 67)

706. Düşman seni taşınan,

Sen düşmanı aşınan. (BAAD. II, 1996: 41)

a. Düşmén séni daş ilé,

Sén düşméni aş ilé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 163)

707. Düşmana yarak (silâh) gerek,

Ya düşmandan ırak gerek. (Aksoy, 1988: 253; İzbudak, 1936: 51)

708. Düşme dul avrat toruna,

Sıçar yetmiş havun goruna. (Vasfi, 1985: 279)

709. Düşün bir arka,

Ya kuzgun kapar (yer) ya karga. (BAAD. I, 1996: 102)

710. Düşün be adam düşün,

Eşek mi alınır kışın. (BAAD. I, 1996: 102)

a. Düşün deli gönül düşün,

At mı alınır kışın,

Onun da parası peşin. (BAAD. I, 1996: 102)

b. Düşün düşün kötüdür işin,

Hiç adam beygir mi alır kışın? (BAAD. I, 1996: 102)

711. Düşüne düşün görmeli bir işi,

Sonra pişman olmamalı kişi. (Kırımlı, 1961: 44; BAAD. I, 1996: 102)

a. Düşüne düşün görmeli işi,

Sonra pişman olmamalı kişi. (Aksoy, 1988: 254)

712. Düz gelmişsen düz gét,

Gız gelmişsen gız gét. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 148; Kafkasyalı, 2002: 305)

713. Düz söz,

Bir söz. (Kafkasyalı, 2002: 305)

714. Düzmüşen hamu yarake,

Kalmuş ele sakal darake. (Çelik, 1998: 60; Her şeyi hazırlamış, (sanki) sadece sakal tıraşı kalmış.)

715. Ecel geldi cihane,

Baş ağrısı bahane. (Kırımlı, 1961: 45; Ergun-Uğur, 2002: 296; Hafız, 1985: 46; Hasan, 1997: 46; Yusuf, 1976: 387)

a. Écéł gélđi,

Baş ağrısı béhané. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 165)

b. Ecel geldi cihana

Baş ağrısı mahana. (Bağışkan, 1997: 364; Vasfi, 1985: 280; Ketene, 1990: 135)

- c. Ecel gelince başa,
Baş ağrısı mahana. (Saracoğlu, 1992: 36; Bağışkan, 1997: 364)
- ç. Ölüm gelmiş bu cane,
Baş ağrısı bahane. (Aksoy, 1988: 408)

**716. Eden kişi,
Kendine eder işi.** (BAAD. I, 1996: 103)

- a. Çim eder,
Çendine eder. (Hasan, 1997: 39; Hasan, 1997: 64)
- b. Kim yapar,
Gendine yapar. (Hasan, 1997: 64)

**717. Edersen nadas,
Olur ekmeğin has.** (BAAD. I, 1996: 103)

**718. Edirne'nin Tunca'sı,
Bursa'nın kaplıcası.** (Beyzadeoğlu, 2003: 109)

**719. Eğ başını,
Ye aşını.** (BAAD. I, 1996: 103)

**720. Eğer seksen, eğer doksan,
Akibet bir gün yoksan.** (Vasfi, 1985: 280)

**721. Eğil ocağına,
Yalvar bucağına.** (BAAD. I, 1996: 103)

**722. Eğri ağaca yayım deme,
Her gördüğüne dayım deme.** (BAAD. I, 1996: 103)

- a. Eğri ağaca yayım,
Her gördüğüne dayım deme. (Kırımlı, 1961: 45; Hafız, 1990: 26)
- b. Eğri ağaç yayım,
Her gördüğüm dayım. (Beyzadeoğlu, 2003: 109)
- c. Éyri ağaç yayımdır,

Hér gördüyüm dayımdır. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 166)

723. Eğri bay olmaz,

Doğru zay olmaz. (BAAD. II, 1996: 41)

724. Eğri oturalım,

Doğru konuşalım. (İzbudak, 1936: 11; Aksoy, 1988: 257; Acaroğlu, 1986: 39; Güngör-Argunşah: 2002: 129)

a. Eğri oturalım,

Düz konuşalım. (Acaroğlu, 1988: 148)

b. Eyri oturag,

Düz danışag. (Ahundov, 1994: 151)

c. Otur egri,

Süle dogri. (Hasan, 1997: 72)

725. Ehmed'in belâlı başı,

Külü goyu toprağı daşı. (Kafkasyalı, 2002: 306)

726. Ek tohumun arısını, bitmezse bitmesin,

Koş öküzün irisini, çekmezse çekmesin. (BAAD. I, 1996: 105)

a. Ek tohumun hasını,

Çekme ekmek yasını. (BAAD. I, 1996: 105)

b. Ek tohumun hasını,

Çekme yiyecek yasını. (Aksoy, 1988: 259)

727. Eken biçer,

Konan köçer. (Vasfi, 1985: 280; Bayat, 1992: 55; Aksoy, 1988: 395)

a. Eken biçer,

Yiyen içer. (BAAD. I, 1996: 103)

728. Ekin biçe biçe deste olur,

İnsan gide gide usta olur. (BAAD. II, 1996: 42)

729. İkinci yağmur ister, yolcu kurak,

Her ikisinin muradını verir Hak. (Kırımlı, 1961: 45)

a. Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak,

Cümlelerin muradını verecek Hak. (Aksoy, 1988: 218; Kırımlı, 1961: 37;
Ergun-Uğur, 2002: 292)

b. İkinci yağmur ister,

Kiremitçi kurak. (Beyzadeoğlu, 2003: 109)

c. İkinci yağmur ister,

Yolcu kurak. (Beyzadeoğlu, 2003: 109)

730. Ekmeği ye yatışınca,

Rubai gi yakışınca. (Hasan, 1997: 46)

731. Ekmeğe mama der,

Çöpe kama der. (Ergun-Uğur, 2002: 297)

732. Ekmeği aç ver,

Parayı muhtaca ver. (BAAD. I, 1996: 104)

733. Ekmeğini it yer,

Yakasını bit yer. (Ergun-Uğur, 2002: 297; Kırımlı, 1961: 45)

a. İt yeniği,

Bit yeniği. (BAAD. I, 1996: 147)

734. Ekmek bezeden,

Kız anadan. (BAAD. I, 1996: 104)

a. Ekmek bezeden,

Kız tezedden. (BAAD. II, 1996: 42)

b. Ekmek mayadan,

Kız anadan. (BAAD. I, 1996: 105)

c. Ekmek elden

Su gölden. (Yorgancıoğlu, 1980: 143; Mahmut-Mahmut, 1997: 177; Güngör-
Argunşah: 2002: 129)

ç. Suyu gölden,

Ekmeği elden. (Ergun-Uğur, 2002: 319)

d. Yatêr elim elim üstüné, ne yatmasın,

Ona ekmek eldén su göldén. (Güngör-Argunşah: 2002: 143)

735. Ekmek bitmeyen yere,

Ekmek –can- ver itmeyen (yitmeyen) yere. (Vasfi, 1985: 280)

736. Ekmek dizinde,

İman yüzünde. (Ergun-Uğur, 2002: 297)

737. Ekmek yapıldı,

Haydar tapıldı. (Ketene, 1990: 135)

738. El (-in) vergisi,

Gönül (-ün) sevgisi. (Aksoy, 1988: 265)

a. İki elin vergisi,

Gönlün sevgisi. (Kırımlı, 1961: 63)

739. El ağzı,

Fal ağzı. (Ahundov, 1994: 151; Acaroğlu, 1988: 148)

a. El ağzı,

Çuval ağzı. (BAAD. I, 1996: 106)

b. El ağzı,

Yel ağzı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 167)

740. El atanı ér atar,

Tutanı ér tutar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 173)

741. El ayıbın körgende dört boladır közu,

Öz ayıbın körgende kör boladır közu. (Ülküsal, 1970: 47; El ayıbını gördüğü zaman dört açılır gözü, kendi ayıbını gördüğü zaman kör olur gözü.)

742. El başında,

Dağ başında. (BAAD. I, 1996: 106)

743. El el için ağlamaz,

Başına kara bağlamaz. (Aksoy, 1988: 261; BAAD. I, 1996: 106; Hafız, 1990: 27)

744. El el ile,

Değirmen yel ile. (Ergun-Uğur, 2002: 299; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 168; Aksoy, 1988: 261; Kırımlı, 1961: 45)

a. El el ile,

Değirmen su ile. (Hafız, 1990: 27)

745. El elden kalmaz,

Dil dilden kalmaz. (Ergun-Uğur, 2002: 298; Aksoy, 1988: 260; Kırımlı, 1961: 45)

a. Él éldén kalmaz,

Dil dildén. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 169)

746. El eli bilir,

Dolu kuşak beli bilir. (Hafız, 1990: 27; Kırımlı, 1961: 45)

a. El eli bilir,

Merkep yolu bilir. (Ergun-Uğur, 2002: 299)

b. El eli bilir,

Eşek yolu bilir. (Kırımlı, 1961: 45)

747. El eli yardan kakar,

Bir de seyrine bakar. (BAAD. II, 1996: 43)

748. El eli yıkar,

İki el yüzü yıkar. (Aksoy, 1988: 262; Beyzadeoğlu, 2003: 110)

a. Bir el bir eli yur,

İki el de yüzü yur. (Aksoy, 1988: 262)

b. El eli yıkar,

El de yüzü yıkar. (Gökçeoğlu, 1997: 68)

c. El eli yur,

El de döner yüzü yur. (Hafız, 1990: 27)

- ç. El eli ikâr,
El da döner yüzü ikâr. (Saracoğlu, 1992: 37)
- d. El eli yur,
El yüzü yur. (Ergun-Uğur, 2002: 298)
- e. El eli yur,
İki el yüzi yur. (İzbudak, 1936: 58; Bayat, 1992: 55)
- f. Kol kolnı cuwar,
Kollar da betnî cuwar. (Mahmut-Mahmut, 1997: 171)

749. El eliyle yılan tut,
Onu da yalan tut. (BAAD. I, 1996: 107; Aksoy, 1988: 262)

750. El elliğine,
Harman yelliğine. (BAAD. II, 1996: 43)

751. El ermez,
Köz körmez. (Mahmut-Mahmut, 1997: 164)

752. Él gabağı,
Yél gabağı. (Kafkasyalı, 2002: 306)

753. El gör ki eline çanasın,
Yer gör ki yerine çanasın. (BAAD. I, 1996: 107)

754. El için ağlayan gözden olur,
Yâr için dövünen dizden olur. (Aksoy, 1988: 262)

755. El içindé
Öl içindé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 228)

756. El işi ellik,
Harman işi yemlik. (BAAD. II, 1996: 44)

757. El kesesinden sultanım,

Devler olsun kurbanım. (Aksoy, 1988: 264)

758. El mali mal olmaz,

El yari yar olmaz. (Hafız, 1989: 24)

759. El ver elleşerek,

Dil ver dilleşerek. (BAAD. I, 1996: 108)

760. El yahşı biz yaman;

El buğday biz saman. (Ergun-Uğur, 2002: 299; Kırımlı, 1961: 46; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 229)

761. Elden gelen öğün olmaz,

O da vaktinde bulunmaz. (Kırımlı, 1961: 46; Ergun-Uğur, 2002: 299; Beyzadeoğlu, 2003: 111; Aksoy, 1988: 260)

a. Elden gelen geç gelir,

Onda da karnın aç kalır. (Aksoy, 1988: 260)

b. Elden gelen öğün olmaz,

Olsa da vaktinde bulunmaz. (Gökçeoğlu, 1997: 69)

c. Elden gelen ülüş olmaz;

Olsa dahi vaktinde gelmez. (Beyzadeoğlu, 2003: 111)

ç. Elden gelen yemek, yemek olmaz,

Olsa da vakıtları bulunmaz. (Acaroğlu, 1985: 113)

d. Komşudan gelen övün olmaz,

O da vaktinde bulunmaz. (BAAD. I, 1996: 163)

762. Elden vefâ,

Zehirden şifâ. (Beyzadeoğlu, 2003: 111)

763. Elden yiye bürkmüş,

Keseden yiye çökmüş. (Hafız, 1990: 28; BAAD. I, 1996: 109; Aksoy, 1988: 260)

a. Elden yiye şeker,

Evden yiye çöker. (Ergun-Uğur, 2002: 299)

b. Eli yiyen lökmüş,
Kendini yiyen çökmüş. (BAAD. II, 1996: 44)

764. Ele desen dört olur,
İçe atsan dert olur. (BAAD. II, 1996: 43)

765. Ele söylesen aşar,
Komşuya söylesen koşar. (BAAD. I, 1996: 109)

766. Eli ermez,
Gücü yetmez. (Beyzadeoğlu, 2003: 112)
a. Elim ermez,
Gücüm yetmez. (Ergun-Uğur, 2002: 298)

767. Elifin hecesi var,
Gündüzün gecesi var. (Ergun-Uğur, 2002: 298; Aksoy, 1988: 263; Kırımlı, 1961: 46)

768. Elimi sallasam ellisi,
Başımı sallasam tellisi. (Hasan, 1997: 47)
a. Elimi sallasam ellisi,
Başımı sallasam tellisi gelir. (Beyzadeoğlu, 2003: 112)

769. Élimi vurdum dizimé,
İndi géldim özümé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 173)

770. Elin gücü,
Tufan gücü. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 174)
a. Él gücü,
Sél gücü. (Ahundov, 1994: 151)

771. Elin işte,
Gözün eşde. (Ergun-Uğur, 2002: 298)
a. Elin işte,

Gözüün eşte olsun. (İzbudak, 1936: 25)

772. Elin iyisi olmaz,

İtin dayısı olmaz. (BAAD. II, 1996: 43)

a. Elin iyisi,

Domuzun dayısı olmaz. (BAAD. I, 1996: 111)

b. Elin iyisi,

Köpeğin dayısı olmaz. (BAAD. I, 1996: 111)

c. Tilkinin iyisi olmaz,

İtin dayısı olmaz. (BAAD. I, 1996: 195)

773. Elin kapısı,

Taşın katısı. (BAAD. I, 1996: 111)

774. Elin sözü kayar gider,

Dostun sözü koyar gider. (Ergun-Uğur, 2002: 299)

775. Elinden gelen başara,

Kötünün gözü yaşara. (BAAD. I, 1996: 110)

776. Eliyle hamur ovalar,

Gözüyle dana kovalar. (Ergun-Uğur, 2002: 298; Kırımlı, 1961: 47)

777. Elli yaşında dana,

İndi düşüb meydana. (Kafkasyalı, 2002: 306)

778. Elmanın dibi göl,

Armudun dibi yol. (Aksoy, 1988: 264)

779. Elmayı çayıra,

Armudu bayıra. (Aksoy, 1988: 264)

780. Eloğlu hilebazdır bilmez fendini,

Kime iyilik edersen ondan sakın kendini. (Gökçeoğlu, 1997: 69; Yorgancıoğlu, 1980: 143)

- a. El uşagi hilebazdır, kimse bilmez fendini,
Kime eylik edersen, ondan sakın kendini. (Hasan, 1997: 47; Acaroğlu, 1985: 113)
- b. İnsan ogli hillebas,
Kimse fendini anlamas. (Hasan, 1997: 59)

781. Elti eltiden hoş olmaz,

Elti eteğinden peş olmaz. (BAAD. I, 1996: 112)

- a. Elti eltiye eş olmaz,
Arpa unundan aş olmaz. (Aksoy, 1988: 265)
- b. Elti eltiden kaçır,
Görümceler bayrak açır. (Aksoy, 1988: 265)

782. Elün ile virürsen aş olur,

Sonra kalan savaş olur. (İzbudak, 1936: 56)

783. Eme-seme inanma,

Emsiz-semsiz de kalma. (Bayat, 1992: 56)

784. Emmim, dayım kesem,

Elimi soksam yesem. (Aksoy, 1988: 267; Beyzadeoğlu, 2003: 113)

- a. Anam, babam kesem,
Elimi soksam yesem. (Aksoy, 1988: 146)

785. Emmim, dayım,

Hepsinden aldım payım. (Aksoy, 1988: 267)

- a. Amcam, dayım,
Herkesten aldım payım. (Aksoy, 1988: 144)

786. Éncir yemédin getdin,

Dérdini demédin getdin. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 232)

787. Er adamı sağ sever,
El adamı var sever. (BAAD. II, 1996: 45)
788. Ér arvadın savaşı,
Yaz gününün yağışı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 179)
789. Er atanı él atar,
Er tutanı él tutar. (Kafkasyalı, 2002: 306)
790. Er bala bag alması,
Kız bala dag alması. (Ülküsal, 1970: 47; Mahmut-Mahmut, 1997: 164)
791. Er başından bun gider,
Tağ başından tuman gider. (Bayat, 1992: 56)
a. Er başında dövlet,
Dağ başından duman eksik olmaz. (Kafkasyalı, 2002: 306)
792. Er gelir, ev taşar,
Er gider, ev şaşar. (BAAD. I, 1996: 113)
793. Er gereden gorgar,
Övred agdan gorgar. (Bayat, 1992: 56)
794. Er gördün kuşan,
Ev gördün kaşan. (İzbudak, 1936: 59)
795. Er yumuşağın er yer,
Ağaç yumuşağın gurd yer. (Bayat, 1992: 57)
796. Erbabı kebab yer,
Budalası kabak yer. (Hasan, 1997: 48)
797. Erdir adamı ağartan,
Erdi adamı karartan. (BAAD. I, 1996: 113)

- 798. Ereby toyunca yeyir,**
Türk ölünce yeyir. (Bayat, 1992: 57)
- 799. Eri ér edyénem heley,**
Gara yer edyénem heley. (Kürenov, 1995: 105; Eri er eden kadındır, kara yer eden de kadındır.)
- 800. Erine göre bağla başını,**
Tencerene göre kaynat aşını. (Ergun-Uğur, 2002: 296; Hafız, 1990: 28; Aksoy, 1988: 269; Kırımlı, 1961: 47)
a. Erine göre bağla başını,
Külfetine göre pişir aşını. (BAAD. I, 1996: 110)
b. Ériné göré bağla başını,
Kazanına göré kaynat aşını. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 179)
c. Evine göre pişir aşını,
Erine göre bağla başını. (Hafız, 1990: 30; Aksoy, 1988: 278)
ç. Kocana göre bağla başını,
Harcına göre pişir aşını,
Okkana göre düz daşını. (BAAD. I, 1996: 162)
d. Kocana göre bağla başını,
Harcına göre pişir aşını. (Aksoy, 1988: 366; Acaroğlu, 1988: 156)
- 801. Eringen eki işler,**
Artından parmağın tîşler. (Mahmut-Mahmut, 1997: 164; Ülküsal, 1970: 48; Haylaz iki kere işler, arkasından parmağını dişler.)
- 802. Erkeğin eli kınası,**
Kadının yüzü karası. (Beyzadeoğlu, 2003: 114; Hafız, 1990: 28)
a. Erkeğin el kınası,
Karinin yüzünün karası. (Hafız, 1989: 24)
- 803. Erkek kuş havayı havayı,**
Dişi kuş yapar yuvayı. (Ergun-Uğur, 2002: 297; Hafız, 1990: 28)

- a. Dişi kuş yapar yuvayı,
İçini dışını sıvayı sıvayı. (BAAD. I, 1996: 95; İzbudak, 1936: 30)
- b. Hayayı havayı;
Dişi kuş yapar yuvayı. (Ergun-Uğur, 2002: 305)
- c. Erkek kuş havayı,
Dişi kuş yuvayı yapar. (Kırımlı, 1961: 47)
- ç. Erkek kuş havayı,
Dişi kuş yapar yuvayı. (BAAD. I, 1996: 114)

804. Erkek sel,

Kadın (avrat) göl. (Aksoy, 1988: 269)

- a. Erkek seldir,
Kadın göl. (Hafız, 1990: 28)
- b. Kişi seldir,
Arvad göl. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 20)

805. Erken evlenen döl alır,

Erken yola çıkan yol alır. (Ergun-Uğur, 2002: 299)

- a. Cürgen col alır,
Curmegen colda kalır. (Mahmut-Mahmut, 1997: 161)
- b. Er evlenen döl alır,
Er kalkan yol alır. (İzbudak, 1936: 29)
- c. Er yanan kül,
Er evlenen döl bırakır. (BAAD. II, 1996: 46)
- ç. Erken çıkan yol alır,
Tez evlenen döl alır. (Hafız, 1990: 28)
- d. Erken evlenen döl,
Erken yola çıkan yol alır. (Kırımlı, 1961: 47)
- e. Erken kalkan yol alır,
Eri evlenen döl alır. (Aksoy, 1988: 269)
- f. Ertde çıkkan col alır,
Ertde üylengen döl alır. (Ülker, 1991: 173)
- g. Ertede turgan col alır,
Ertede üylegen töl alır. (Tavkul, 2001: 125)

ğ. Otırgan orın alır,

Cürgen col alır. (Mahmut-Mahmut, 1997: 176)

h. Yola çıkan yol alır,

Erken evlenen döl alır. (Ergun-Uğur, 2002: 325; Ülküsal, 1970: 49; Mahmut-Mahmut, 1997: 165)

806. Erken gözüyle kız alma,

Gece gözüyle bez alma. (Ergun-Uğur, 2002: 297; Aksoy, 1988: 268; Kırımlı, 1961: 47)

a. Beçar cüz ile kız,

Cece cüz ile bez alınmas. (Hafız, 1985: 43; Hasan, 1997: 33)

b. Bekâr gözü,

Kör gözü. (Aksoy, 1988: 184)

c. Bekâr gözü ile kız,

Yaya gözü ile at alma. (BAAD. I, 1996: 61; BAAD. II, 1996: 29)

ç. El közumen kız alma,

Keşe közumen böz alma. (Ülküsal, 1970: 47)

d. Yaya gözüyle at,

Bekâr gözüyle avrat alma. (Hafız, 1990: 47)

807. Erken kalktım işime,

Şeker kattım aşıma. (BAAD. I, 1996: 114; Aksoy, 1988: 270)

a. Er kalkan işine,

Geç kalkan düşün. (BAAD. II, 1996: 45)

b. Erçen koukan işine,

Altın takar dişine. (Hafız, 1985: 47; Hasan, 1997: 48)

c. Erken kalkan işine,

Geç kalkan düşün. (BAAD. I, 1996: 114)

808. Erli ağlar,

Ersiz ağlar. (Bayat, 1992: 57)

809. Erlik varlığınan,

Nekeslik darlığınan. (BAAD. I, 1996: 114)

- 810. Ermeniden dönme,**
Sonradan görme. (Beyzadeoğlu, 2003: 114)
- 811. Ersiz avrat,**
Yensiz at. (BAAD. I, 1996: 114)
a. Ersiz avrat,
Yularsız at. (BAAD. I, 1996: 114; Ergun-Uğur, 2002: 296)
- 812. Ertengî tanın kızarsa, kelinin ul tapdı bil;**
Keşki taniñ kızarsa, üyinnî caw şaptı bil. (Mahmut-Mahmut, 1997: 165;
Sabahın tanı kızarırsa, bil ki gelinin oğul doğuracak; akşamın tanı kızarırsa, bil ki evine
düşman gelecek.)
- 813. Eski diye atma kürkünü,**
Gerek olur bürünürsün bir günü. (Aksoy, 1988: 270)
- 814. Eski bez yorgan olmaz,**
Eski dost düşman olmaz. (Vasfi, 1985: 281)
a. Domuz derisi post olmaz,
Eski düşman dost olmaz. (Aksoy, 1988: 246)
b. Domuz terisinden post bolmaz,
Duşmandan dost bolmaz. (Ülküsal, 1970: 44)
c. Eski dost düşman olmaz,
O da vaktinde bulunmaz. (Gökçeoğlu, 1997: 69)
ç. Eski dost düşman olmaz,
Yenisinden vefa gelmez. (Beyzadeoğlu, 2003: 114; Aksoy, 1988: 270;
Kırımlı, 1961: 47)
d. Eski düşman dost olmaz,
Domuz derisinden post olmaz. (İzbudak, 1936: 18; Hasan, 1997: 49)
e. Eski düşman dost olmaz,
Olsa da dürüst olmaz. (Aksoy, 1988: 271)
f. Eski düşmen dost olmaz,
Eski dost düşmen olmaz. (Bayat, 1992: 58)

- g. Eski pambuğ bez olmaz,
Eski düşman düz olmaz. (Vasfi, 1985: 281)
- ğ. İt derisinden post olmaz,
Rûm Ermeniye dost olmaz. (Beyzadeoğlu, 2003: 155)
- h. Keçi derisi post olmaz,
Eski düşman dost olmaz. (Hafız, 1990: 38)

**815. Eski mezarlıkta ev olmaz,
Yumuşak toprakta av olmaz.** (BAAD. II, 1996: 46)

**816. Eski pamuk bez olmaz,
Dul avrat kız olmaz.** (BAAD. I, 1996: 115; Hafız, 1990: 28)

a. Éski pambık bez olmaz,
Gélin gélib kız olmaz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 181)

b. Eski pamuktan bez olmaz,
Kötü demirden kılıç olmaz. (Beyzadeoğlu, 2003: 115)

c. Köhné pambık bez olmaz,
Dul arvaddan kız olmaz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 181)

**817. Eşeg al, bacağıñ dolsun,
Garı al, gucağıñ dolsun.** (Saracoğlu, 1992: 37)

a. Eşşek alacan bacağıñ dolsun,
Garı alacan gucağıñ dolsun. (Yorgancıoğlu, 1980: 143)

**818. Eşegin yattığı küllüktür,
İnsanın azdığı elliktir.** (BAAD. I, 1996: 116)

**819. Eşegin yorulursa kervana kat,
Atın yorulursa torba tak,
Katırın yorulursa durma sat.** (BAAD. I, 1996: 116)

**820. Eşegini sağlam bağla,
Sonra Allah'a ısmarla,
Komşunu hırsız çıkarma.** (Aksoy, 1988: 273)

- a. Eşegi bağla,
İşini sağla. (Aksoy, 1988: 272)
- b. Eşegini evvel bağla,
Sonra Tanrı'ya ısmarla. (Beyzadeoğlu, 2003: 116; Kırımlı, 1961: 48)
- c. Eşegini evvel sağ kazığa bağla,
Sonra Tanrı'ya ısmarla. (Beyzadeoğlu, 2003: 116)
- ç. Eşegini sağlam bağla,
Komşunu hırsız çıkarma. (BAAD. I, 1996: 116)
- d. Eşeyin berk bağla,
Andan Tanrı'ya ısmarla. (Bayat, 1992: 59)
- e. İşegün berk bağla,
Andan Tanrı'ya ısmarla. (İzbudak, 1936: 44)
- f. Ünce deveni sıkı bayla,
Sonra Hak'a ısmarla. (Hasan, 1997: 82; Hafız, 1985: 53)

**821. Eşek anırtmaz,
Çerçi çağırtmaz.** (BAAD. I, 1996: 116)

**822. Eşek at olmaz,
Ciğer et olmaz.** (Ergun-Uğur, 2002: 297; Hafız, 1990: 29; Aksoy, 1988: 274; Kırımlı, 1961: 48)

**823. Eşek gider Mekke'ye,
Şalgam girer okkaya.** (BAAD. I, 1996: 117)

**824. Eşik kar,
İçeri dar.** (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 183)

**825. Eşin altın yanında,
İşin üstün yanında.** (İzbudak, 1936: 52)

**826. Et etke,
Sorpa betke.** (Ülküsal, 1970: 49; İyi yiyen etlenir, et suyunu içenin yüzü güzelleşir.)

827. Et kanlı gerek,

Yiğit canlı gerek. (Beyzadeoğlu, 2003: 116)

a. Cigit celi,

Et söllü bolmalı. (Ülküsal, 1970: 40)

b. Et kanlı bolsın,

Cîgît canlı bolsın. (Mahmut-Mahmut, 1997: 165)

c. Et kanlı gerek,

Yiğit canlı. (Aksoy, 1988: 276)

ç. Et kanlı,

Yiğit canlı. (Ergun-Uğur, 2002: 296)

d. Et kanlı,

Yiğit canlı gerek. (Kırımlı, 1961: 48; BAAD. I, 1996: 118; Hafız, 1990: 29)

e. Eti kanyıla,

Ciğeri canıyla. (Ergun-Uğur, 2002: 296)

f. Etin kanlısı,

Yiğidin canlısı. (BAAD. I, 1996: 117)

g. İgid canlı,

Kabab kanlı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 336)

ğ. Kabab kanlı,

İgid canlı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 253)

828. Et ola,

İt ola. (BAAD. I, 1996: 118; Aksoy, 1988: 277)

829. Et kokarsa tuzlanır,

Ya tuz kokarsa ne yapılır? (Aksoy, 1988: 276)

a. Balık kokarsa tuzlanır,

Ya tuz kokarsa ne yapılır? (Aksoy, 1988: 178)

b. Et sasığın tuz cuvar,

Er sasığın mal cuvar. (Ülküsal, 1970: 49)

c. Et sasığın tuz cuvar,

Er sasığın kız cuvar. (Mahmut-Mahmut, 1997: 165)

ç. Kir sasığın suv cuvar,

Cer sasığın cel cuvar,

Et sasığın tuz cuvar. (Ülküsal, 1970: 67; Mahmut-Mahmut, 1997: 170)

d. Kokmuş et tuz istemez,

Kızmaz yüz söz istemez. (BAAD. I, 1996: 162)

830. Et yersen hayatın farıamaz,

Çalgu dinlersen aşkın farıamaz,

Kitap okursan dinin farıamaz. (BAAD. I, 1996: 118)

831. Ete ekmek vezir,

Gerisi vızır yazır. (BAAD. I, 1996: 117)

832. Etin çiği et getirir,

Ekmegin çiği dert getirir. (BAAD. I, 1996: 117; Aksoy, 1988: 276)

a. Çiğ et, et getirir,

Çiğ ekmek dert getirir. (Hafız, 1990: 22)

b. Çiy ét ét gétirér,

Çiy çörék dérd. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 114)

c. Etin çiği et,

Hamurun çiği dert yapar. (BAAD. I, 1996: 117)

833. Etle deri,

Yemekle diri. (Aksoy, 1988: 276)

834. Etme bulursun,

İnleme ölürsün. (Ergun-Uğur, 2002: 299; Aksoy, 1988: 277; Kırımlı, 1961: 49)

a. Etme bulursun,

İnleye inleye ölürsün. (Aksoy, 1988: 277)

b. Etme kulum bulursun,

İngildeye ingildeye ölürsün. (BAAD. I, 1996: 118)

835. Ev bağda, bağ dağda,

İş yumurtayla yağda. (BAAD. II, 1996: 47)

a. Ev bağda,

Bağ dağda. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 185)

b. Ev dağda, bağ bağda;

Tava delik, iş yağda. (Ergun-Uğur, 2002: 299)

836. Ev bize kaldı desene,

Helva pişirip yesene. (Ergun-Uğur, 2002: 298; Kırımlı, 1961: 49)

837. Ev deliği,

Dev deliği. (BAAD. I, 1996: 118)

a. Ev derdi,

Dev derdi. (Vasfi, 1985: 281)

838. Ev işi,

Avran işi. (BAAD. I, 1996: 119)

839. Év süpürrem, yér salam,

Kimin gızından dalı galam. (Kafkasyalı, 2002: 306)

840. Evceğizim evceğizim,

Saklar benim halceğizim. (Aksoy, 1988: 277)

a. Evceğimiz evceğimiz,

Sen bilirsin halceğizim. (Yorgancıoğlu, 1980: 143)

b. Evceğzim evceğzim,

Saklar benim sırceğzim. (BAAD. I, 1996: 118)

841. Evel nazar,

Soram pazar. (Hafız, 1985: 47; Hasan, 1997: 49)

842. Evi ayrı,

Derdi ayrı. (BAAD. II, 1996: 47)

843. Evi ev eden avrat,

Yurdu şen eden devlet. (Aksoy, 1988: 278)

- 844. Evinde delik, belinde yara,**
Var sırlarını ellerde ara. (Hafız, 1990: 30)
a. Evinde delik, böğründe yara;
Var sırlarını ellerde ara. (BAAD. I, 1996: 119)
- 845. Evlenmesi bir alaca kuş,**
Geçinmesi bora ile kış. (Ergun-Uğur, 2002: 298)
- 846. Evli evinde,**
Çüyli çüyünde,
Sıçan deliginde. (Hafız, 1985: 47; Hasan, 1997: 50; Yusuf, 1976: 387)
a. Erkes yerine,
Sıçan da deline. (Güngör-Argunşah: 2002: 128)
- 847. Evli olup ev halinden bilesin,**
Bekâr olup hangır hangır gülesin. (BAAD. II, 1996: 47)
- 848. Evmekle menzil alınmaz,**
Aramakla güzel bulunmaz. (BAAD. I, 1996: 119)
- 849. Evvel ayag,**
Sonra dayag. (Kafkasyalı, 2002: 307)
- 850. Evvel can,**
Sonra canan. (Aksoy, 1988: 279)
- 851. Évvél döyék,**
Sonra yeyék. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 188)
a. Évvél görüş,
Sonra biliş. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 189)
- 852. Evvel hesab,**
Sorma kasab. (Beyzadeoğlu, 2003: 118)
a. Evvel hesab,

Andan gessab. (Bayat, 1992: 59)

b. Evvel hesap,

Sonra kasap. (Ergun-Uğur, 2002: 298; Kırımlı, 1961: 49)

853. Evvel kazan,

Sonra bezen. (BAAD. I, 1996: 120)

854. Evvel taam,

Sonra kelâm. (Aksoy, 1988: 279; Beyzadeoğlu, 2003: 118; Ergun-Uğur, 2002: 298; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 286)

a. Evvel selâm,

Sonra kelâm. (Aksoy, 1988: 279; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 286)

b. Evvel team,

Andan kelâm. (Bayat, 1992: 59)

855. Ey abdal devriş,

Para ile biter her iş. (Hafız, 1990: 30)

a. Eğer derviş, eğer hanfîş,

Paraydan biter her iş. (Vasfi, 1985: 280)

b. Ey abdal, ey derviş;

Akçe ile biter her iş. (Beyzadeoğlu, 2003: 118)

856. Éybi kim déyer éybecer,

Soğanı kim yéyer derdecer. (Kafkasyalı, 2002: 306)

857. Eyib tapır özgéyé,

Bir bakmayır güzgüyé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 71; Ayıp bulur başkasına, bir bakmaz aynaya.)

858. Eyirin vérin elime,

Nişan vérim erime. (Kafkasyalı, 2002: 307)

859. Eyümeke eyümeke melâmet gösterer,

Gıl tahammül kim, selâmet gösterer. (Bayat, 1992: 60)

- 860. Fakirin akli,**
Zenginde sakli. (Sakaoğlu, 1981: 216)
- 861. Fala inanma,**
Falsız kalma. (BAAD. I, 1996: 121; Aksoy, 1988: 280)
- 862. Falan ölmüş, filân ölmüş,**
Bir gün derler, Sinan ölmüş. (BAAD. I, 1996: 121)
- 863. Farsın kézéli,**
Türkün méséli. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 190)
- 864. Farzdan evvel farz var,**
Namazdan evvel boğaz var. (Ergun-Uğur, 2002: 300)
- 865. Fasulyanın yahnisi,**
Gitsin gelsin aynisi. (Yorgancıoğlu, 1980: 143)
- 866. Fenalara baş olma,**
Zenginle arkadaş olma. (BAAD. I, 1996: 121)
- 867. Fukaralık,**
Maskaralık. (Hafız, 1985: 47; Hafız, 1989: 24; Güngör-Argunşah: 2002: 130; Yusuf, 1976: 387; Acaroğlu, 1986: 40)
- 868. Fırseti fövt eyleyüp goma bugüni yarına,**
Dünyanın yogdur vefası, bagma şimdi varına. (Bayat, 1992: 60)
- 869. Gafile kelâm,**
Nafile kelâm. (Aksoy, 1988: 282; Kırımlı, 1961: 130)
- 870. Gam gam getirir,**
Gam çör getirir,

Çör ölüm getirir. (BAAD. I, 1996: 122)

- a. Gamı gam getirir,
Gam cevri getirir,
Cevir ölüm getirir. (Ergun-Uğur, 2002: 300)

**871. Gardaşlu kişiler galgar-gopar,
Gardaşsız kişiler birbirine bagar.** (Bayat, 1992: 61)

**872. Garı gız gelin oldu,
Üreyi serin oldu.** (Kafkasyalı, 2002: 308)

**873. Garnımdan çıkan gada,
Kime gédim dâda.** (Kafkasyalı, 2002: 308)

**874. Garnımdayken ganımı yéyer,
Çöle çıhar canımı yéyer,
Ölenden sonra malımı yéyer.** (Kafkasyalı, 2002: 308)

**875. Gâvurun tembeli keşiş,
Müslümanın tembeli derviş.** (Beyzadeoğlu, 2003: 121)
a. Gâvurun tembeli keşiş,
Müslümanın tembeli derviş olur. (Aksoy, 1988: 283)

**876. Gece başı, yar başı;
Gündüz başı, dost başı.** (BAAD. II, 1996: 49)

**877. Gece ellî köz men,
Kündîz ekî köz men.** (Mahmut-Mahmut, 1997: 166; Gece elli göz ile, gündüz iki göz ile.)

**878. Gece silâhlı,
Gündüz külâhlı.** (Ergun-Uğur, 2002: 302)
a. Gündüz külâlî,
Gece silâlî. (Dede, 1978: 45)

b. Gündüzün silâli,
Gece külâli. (Hasan, 1997: 53)

879. Gece işi,
Böcü işi. (BAAD. I, 1996: 123)
a. Gece işi,
Kör işi. (BAAD. I, 1996: 123; Aksoy, 1988: 283)

880. Gecesi garganın bayguşa gündür,
Eşegin ölüsü ite düğündür. (Bayat, 1992: 62)

881. Geç başa,
Ol paşa. (BAAD. I, 1996: 123)

882. Geç olsun,
Güç olmasın. (Vasfi, 1985: 284)
a. Ceç olsun,
Paç olsun. (Hafız, 1985: 44; Hasan, 1997: 37; Yusuf, 1976: 385)

883. Geçen yılın kuzusu şişektir,
Selâmsız geçen eşektir. (BAAD. I, 1996: 123)

884. Geçme namert köprüsünden, koy götürsün su seni,
Yatma tilki gölgesine, daha iyi aslan parçalasın seni. (Gökçeoğlu, 1997: 72)
a. Keçmé namérd körpüsündén, koy aparsın sel séni,
Yatma tülkü kölgésindé, koy yesin şir séni. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 195;
Ahundov, 1994: 152)

885. Geçmişe mazi,
Yenmişe kuzu. (Beyzadeoğlu, 2003: 122)
a. Geçmişe mazi,
Yenmişe kuzu derler. (Kırımlı, 1961: 51; Aksoy, 1988: 284)

886. Geçti bülbül, geçti gül,

İster ağla ister gül. (Ergun-Uğur, 2002: 300; Kırmılı, 1961: 51)

887. Geçti güzelliğin çağı,

Kırıldı uçkurun bağı. (Ergun-Uğur, 2002: 300)

a. Geçti güzellik çağı,

Kırıldı uçkurun bağı. (Kırmılı, 1961: 51)

888. Geldi ecel,

Vérmez macal. (Kafkasyalı, 2002: 307)

889. Geldi kovmak olmaz,

Doğdu boğmak olmaz. (Gökçeoğlu, 1997: 72)

890. Geldik yüze,

Çıktık düze. (Aksoy, 1988: 285)

891. Gelin altın kürsü getirmiş,

Çıkmış üstüne kendi oturmuş. (Beyzadeoğlu, 2003: 123; Kırmılı, 1961: 52)

a. Gelin altın taht getirmiş,

Çıkmış kendisi oturmuş. (Aksoy, 1988: 285)

b. Gelin altın getirip,

Çıhıp üstünde oturup. (Vasfi, 1985: 284)

892. Gelin ata binmiş,

Gör kime inmiş. (BAAD. I, 1996: 124)

a. Gelin atta,

Buyruk Hak'ta. (BAAD. I, 1996: 124; Aksoy, 1988: 285)

b. Gelin atta,

Kısmeti yadda. (Ergun-Uğur, 2002: 301; İzbudak, 1936: 50; Hasan, 1997: 52)

c. Gelin bigire bindi,

Görün kime endi. (Hasan, 1997: 52)

ç. Gelin bindi deveye,

Gör kısmeti nereye. (BAAD. I, 1996: 124)

- 893. Gelin çiçek,**
Her dediği gerçek.
Kaynana yılan,
Her dediği yalan. (Ergun-Uğur, 2002: 301; Beyzadeoğlu, 2003: 123)
- a. Ana yılan,
Sözü yalan,
Karı çiçek,
Sözü gerçek. (Aksoy, 1988: 148; BAAD. I, 1996: 42)
- b. Gelin çiçek,
Sözü gerçek. (BAAD. I, 1996: 124)
- c. Kaynana bir çiçek,
Her sözü gerçek. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 252)
- 894. Gelin de bir kere,**
Ölüm de bir kere. (Gökçeoğlu, 1997: 72)
- 895. Gelin halı getirir,**
Serer kendi oturur. (Aksoy, 1988: 286)
- a. Gelin iskemle getirir,
Üstüne kendi oturur. (Ergun-Uğur, 2002: 301)
- 896. Gelin övünür,**
Kaynana dövünür. (BAAD. I, 1996: 124)
- 897. Gelin var, gélér gétirér,**
Gélin var, gedér itirér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 196)
- 898. Gelinliyim, gızlığım,**
Bir darayı dizliyim. (Kafkasyalı, 2002: 307)
- 899. Gelin eşikte,**
Oğlan beşikte. (Aksoy, 1988: 286)
- 900. Gelirse hâne boş,**

Gelmezse daha hoş. (Beyzadeoğlu, 2003: 123; Kırımlı, 1961: 52)

901. Gelmek dâvetle,

Gitmek icazetle. (Ergun-Uğur, 2002: 301)

a. Gelmek irâdet,

Gitmek icâzet iledir. (Beyzadeoğlu, 2003: 123)

902. Getirsa gününü,

Çıkarır güzünü. (Hafız, 1989: 25)

903. Getme gözümdén,

Gedérém özümdén. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 199)

904. Gezdi aranı, Turan'ı,

Cennet gördü buranı. (Kafkasyalı, 2002: 307)

a. Gezdim İran'ı, Turan'ı,

Cennet buldum buranı. (Vasfi, 1985: 285)

905. Gezmekten heves alsa deli alır;

Yanmaktan heves alsa ölü alır. (Ergun-Uğur, 2002: 300)

906. Gış gışlğın belürdür,

Öyke kişiye delürdür. (Bayat, 1992: 63)

907. Gızınmadıg itsisine,

Kor oldug tütsüsüne. (Ahundov, 1994: 151)

908. Giden bağdan gider,

Bağvannan ne gider. (Vasfi, 1985: 285)

909. Gidenin yeri,

Ölenin eri. (BAAD. I, 1996: 125)

910. Goca goynunda çörek var,

Yiğit goynunda çomag var. (Bayat, 1992: 64)

**911. Gonşu gonşuya bahar,
Özünü oda yahar.** (Kafkasyalı, 2002: 308)

**912. Gorh gorhmazdan,
Utan utanmazdan.** (Kafkasyalı, 2002: 309)

a. Kork korkmazdan,
Utan utanmazdan. (BAAD. I, 1996: 164)

b. Korkma korkmazdan,
Kork utanmazdan. (Dede, 1978: 45)

c. Utan utanmazdan,
Gorh gorhmazdan. (Ahundov, 1994: 154; Acaroğlu, 1988: 164)

**913. Göl kuşu gölde,
Çöl kuşu çölde.** (BAAD. I, 1996: 127)

**914. Gönül düştü bir boka,
O da misk gibi koka.** (Aksoy, 1988: 290)

a. Gönül düştü kediye,
Kedi düştü tûtîye. (Ergun-Uğur, 2002: 301)

b. Gönül düştü bir pise,
O da mis gibi tüte. (Ergun-Uğur, 2002: 302)

**915. Gönül kartaymaz,
Tok sıylanmaz.** (Ülküsal, 1970: 51; Gönül ihtiyarlamaz, tok kişiye yedirilmez.)

**916. Gördün deli,
Savul geri.** (Aksoy, 1988: 292)

a. Gördün deli,
Dön geri. (Hasan, 1997: 52)

**917. Görenedir, görene,
Köre nedir, köre ne?** (Aksoy, 1988: 292)

- 918. Görgülü kuş, gördüğünü işler,**
Görgüsüz kuş da elini dişler. (BAAD. I, 1996: 127)
a. Görgülü kuşlar gördüğünü işler,
Görmedik kuşlar ne görsün ki ne işler? (Aksoy, 1988: 292)
- 919. Görmemiş, görmüş,**
Gülmeden ölmüş. (Aksoy, 1988: 292)
a. Görmedi, gördü,
Bayıldı öldü. (Ergun-Uğur, 2002: 301)
- 920. Görmeyince yüzünü,**
Harc edemem sözümü. (Beyzadeoğlu, 2003: 126)
- 921. Gövdesi gözeli ortaya-döşeye sor,**
Sureti gözeli Rum'dan Şam'a sor. (Bayat, 1992: 66)
- 922. Göyenler hardan hurma yediler,**
Gorugdan sebr ile halva yediler. (Bayat, 1992: 66)
- 923. Göz iki, kulak iki, ağız tek,**
Çok görüp, çok dinleyip, az söylemek. (Kırımlı, 1961: 53)
a. Göz iki, kulak iki, ağız tek,
Çok görüp çok dinleyip az söylemek gerek. (Beyzadeoğlu, 2003: 127)
- 924. Göz görmez,**
Yüz utanmaz. (BAAD. I, 1996: 128; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 202)
- 925. Göz görür,**
Gönül ister. (Aksoy, 1988: 293; Kırımlı, 1961: 53; Vasfi, 1985: 285)
- 926. Gula gul diyseñ ölesi geler,**
Bege gul diyseñ gülesi geler. (Kürenov, 1995: 110)

- 927. Gurbet,**
Adı bet. (BAAD. II, 1996: 52; Hafız, 1985: 47; Hasan, 1997: 52; Yusuf, 1976: 387)
- 928. Gurbete (ırağa) kız verme yiter gider,**
Denize taş atma batar gider. (BAAD. II, 1996: 52)
- 929. Gurdu görmek mübarek,**
Görmemek daha mübarek. (Kafkasyalı, 2002: 309)
- 930. Guru oduna yaşlar yanar,**
Alışır daşlar yanar. (Kafkasyalı, 2002: 309)
- 931. Guruşu ver Araba,**
İsder gumara versin, ister şaraba. (Yorgancıoğlu, 1980: 143; Gökçeoğlu, 1997: 90)
- 932. Gücük güç üzer,**
Mart gön yüzer. (Hafız, 1990: 32; BAAD. I, 1996: 129)
- 933. Gücük az,**
Mart yaz. (BAAD. I, 1996: 129)
- 934. Gülme komşuna,**
Gelir başına. (Yorgancıoğlu, 1980: 143; Hafız, 1989: 25; Beyzadeoğlu, 2003: 129; Ergun-Uğur, 2002: 302; Saracoğlu, 1992: 38; Hafız, 1990: 32; Dede, 1978: 44; Aksoy, 1988: 295; Kırmırlı, 1961: 53; Ketene, 1990: 136; Vasfi, 1985: 286; Hafız, 1985: 44; Kafkasyalı, 2002: 307; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 204; Hafız, 1985: 47; Mahmut-Mahmut, 1997: 173; Hasan, 1997: 37; Hasan, 1997: 53; Ahundov, 1994: 152; Güngör-Argunşah: 2002: 131; Kürenov, 1995: 111; Acaroğlu, 1988: 150; Acaroğlu, 1985: 115; Acaroğlu, 1986: 40)
- a. Cümle eşine,**
Colur başına. (Yusuf, 1976: 385)
- b. Etme komşına,**

- Kelîr başına. (Mahmut-Mahmut, 1997: 165; Hasan, 1997: 49)
- c. Etme kulan,
Gelir yolân. (BAAD. I, 1996: 118)
- ç. Gülme beşe,
Gelir başa. (BAAD. I, 1996: 129)
- d. Gülme bana,
Gülerler sana. (BAAD. I, 1996: 129)
- e. Gülme keşe,
Gelir başa. (Ergun-Uğur, 2002: 302)
- f. Kem dileme komşuna,
Kem iş gelir başına. (Aksoy, 1988: 357; BAAD. II, 1996: 65)
- g. Kınama konşune,
Gelir başına. (Çelik, 1998: 61)
- ğ. Külme dostka,
Kelir başka. (Mahmut-Mahmut, 1997: 173)
- h. Ne düşünürsen koyşına,
O celir başına. (Hasan, 1997: 70)
- ı. Rişhénd etmé konşuna,
Gélér bir gün başına. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 204)

935. Gün arsızın, ay arsızın;

Gönlü hoştur tumansızın. (BAAD. I, 1996: 129)

936. Gün geçer,

Kin geçer. (BAAD. I, 1996: 130)

- a. Gün gider,
Kin gider. (Gökçeoğlu, 1997: 73)

937. Gün güyçliniñki,

Govurma dişliniñki. (Kürenov, 1995: 111; Gün güçlünün, kavurga dişlinin.)

938. Günden evvel kalkan evlat,

O evde olur devlet;

Günden sonra kalkan evlat,

O evde olur mu bereket. (BAAD. II, 1996: 52)

939. Gündüz bulut, gije ayaz yıl şumlugı,

Hatın semiz, ér arık il şumlugı. (Kürenov, 1995: 111; Gündüz bulut, gece ayaz yıl kötüsü; hatun semiz, koca zayıf il kötüsü.)

940. Gündüz géder, dardar éyler,

Géce geler, yér dar éyler. (Kafkasyalı, 2002: 307)

941. Gündüz gezir obanı,

Géce sancır dabanı. (Ahundov, 1994: 152)

942. Gündüz sakınarak,

Gece barınarak. (Gökçeoğlu, 1997: 73)

943. Gündüz yağar gece açar, yıl bozgunluğu,

Kadın söyler erkek susar, ev bozgunluğu. (Aksoy, 1988: 295)

944. Güvenme varlığa,

Düşersin darlığa. (Hafız, 1989: 25; Beyzadeoğlu, 2003: 130; Saracoğlu, 1992: 39; Hafız, 1990: 33; Aksoy, 1988: 297; Kırımlı, 1961: 54; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 205; Ülküsal, 1970: 51)

a. Güvenme varlığa,

Çabuk düşersin darlığa. (Hasan, 1997: 53)

b. Güvenme varlığa,

Düşesen darlığa. (Ketene, 1990: 136)

c. Güvenme bu varlığa,

Eliv (elin) düşer darlığa. (Vasfi, 1985: 286)

ç. Varlına güvenme,

Yokluna gücenme. (Güngör-Argunşah: 2002: 142)

945. Güzeli dili bezdirir,

Çirkini dili sevdendirir. (Gökçeoğlu, 1997: 74)

- 946. Güzeller adama çok işler ederler,
Soyarlar âkıbet derviş ederler.** (Ergun-Uğur, 2002: 301)
- 947. Hak yapar,
Pak yapar.** (Ergun-Uğur, 2002: 302)
- 948. Hak'tan gelen haktır,
İnanmayan ahmadır.** (BAAD. I, 1996: 131)
- 949. Halalzada barışdırdı,
Haramzada garişdırdı.** (Kafkasyalı, 2002: 310; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 217)
- a.** Haramzada garişdırar,
Halazada barışdırar. (Ahundov, 1994: 152)
- b.** Haramzade dalaştırır,
Helalzade barıştırır. (Acaroğlu, 1988: 151)
- c.** Haramzâde pazar bozar,
Helalzâde pazar yapar. (Beyzadeoğlu, 2003: 133; Aksoy, 1988: 302; Kırımlı, 1961: 56)
- ç.** Helalzade barıştırır,
Haramzade karıştırır. (Aksoy, 1988: 302)
- d.** Helalzâde pazar yapar,
Haramzâde pazar bozar. (Beyzadeoğlu, 2003: 136; Bayat, 1992: 69)
- 950. Halayıktan hatun aldım,
Başıma dert satın aldım.** (BAAD. II, 1996: 53)
- 951. Hâlden bilen hâlim,
Hâlden bilmeyen zâlim.** (Ergun-Uğur, 2002: 302)
- a.** Hale hale malum,
Hâlden anlamayan zalim. (BAAD. II, 1996: 53)
- 952. Halım olsun,
Malım olsun.** (BAAD. II, 1996: 53)

- 953. Halka verir talkını,**
Kendi yutar salkımı. (Hafız, 1990: 33)
a. Ele verir talkını,
Kendi yutar salkımı. (Kırımlı, 1961: 46; Beyzadeoğlu, 2003: 111)
- 954. Hamamda kurna,**
Düğünde zurna. (BAAD. II, 1996: 53)
a. Düğünde zurnaya,
Hamamda kurnaya âşık olur. (Kırımlı, 1961: 43)
b. Düğünde zurnaya,
Hamamda kurnaya mâil olur. (Beyzadeoğlu, 2003: 106; Acaroğlu, 1988: 147)
c. Hamama gider kurnaya,
Düğüne gider, zurnaya âşık olur. (Ergun-Uğur, 2002: 303; Kırımlı, 1961: 55; Beyzadeoğlu, 2003: 133)
ç. Zurnayı görür, mayıl olur,
Çeşmeye gider, kurnaya mayıl olur. (Acaroğlu, 1986: 53; Güngör-Argunşah: 2002: 144)
- 955. Hamaratın elinde,**
Kötünün dilinde. (BAAD. I, 1996: 131)
- 956. Hamı dinéndé can oldu,**
Mén dinéndé kan oldu. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 218; Herkes susunca can oldu, ben susunca kan oldu.)
a. Hamı dedi dad oldu,
Mén deyéndé bidad. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 218)
- 957. Hamuru yoğur ekmek olsun,**
Pamuğu eğir iplik olsun. (BAAD. I, 1996: 131)
- 958. Hamı papağım,**
Hamı çomağım? (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 211)
- 959. Hanım kırarsa kaza,**

Halâyık kırarsa ceza. (Beyzadeoğlu, 2003: 133; Aksoy, 1988: 301; Kırımlı, 1961: 56)

- a. Ana yapsa kaza,
Bala yapsa ceza. (Mahmut-Mahmut, 1997: 151)
- b. Hanım kırarsa kaza olur,
Halâyık kırarsa suç olur. (Beyzadeoğlu, 2003: 133)
- c. Hanım kırarsa kaza,
Halayık kırarsa suç olur. (Hafız, 1990: 33)
- ç. Hanım kırarsa kaza,
Hizmetçi kırarsa hata. (Ergun-Uğur, 2002: 303)
- d. Hanım kırsa kéza,
Nökér kırsa céza. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 211)
- e. Hanım yaptı kazara,
Halayık yaptı pazara. (BAAD. II, 1996: 53)

**960. Hanım yapınca güç,
Bey yapınca suç.** (BAAD. II, 1996: 53)

**961. Hap yap,
Para kap.** (Hafız, 1985: 48)

**962. Harada gördün dérvîş,
Orada olar mikbét iş.** (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 278; Nerede gördün dervîş,
orada olur kötü iş.)

**963. Haram mal karın doyurmaz,
Doyursa da devamlı olmaz,
Olsa da hayırlı olmaz.** (BAAD. I, 1996: 132)

**964. Harar çuval olur, kıl vara vara;
Belki sultan olur, kul vara vara.** (BAAD. II, 1996: 53)

**965. Harman,
Davran.** (BAAD. I, 1996: 132)

- a. Harman yeri,
Davran yeri. (BAAD. II, 1996: 54)

**966. Hasta ol benim için,
Öleyim senin için.** (Aksoy, 1988: 303; Vasfi, 1985: 288)

**967. Hasta olan iniler,
Vadesi dolan gider.** (Bağışkan, 1997: 365; Gökçeoğlu, 1997: 75)

**968. Haydan gelen huya gider,
Selden gelen sele gider.** (Aksoy, 1988: 304; Vasfi, 1985: 288)
a. Haydan gelen huya gider,
Sudan gelen sele gider. (Gökçeoğlu, 1997: 75)

**969. Hayır dile komşuna,
Hayır gele başına.** (Aksoy, 1988: 304; Saracoğlu, 1992: 39; Yorgancıoğlu, 1980: 144)

- a. Doğru yürü işine,
Hayır gelsin başına. (BAAD. I, 1996: 96)
- b. Hayır dile eşine,
Hayır gelsin başına. (Ergun-Uğur, 2002: 303; Kırımlı, 1961: 57)
- c. Hayır dile eşine,
Hayır gele başına. (Aksoy, 1988: 304)
- ç. Hayır dile işine,
Hayır gelsin başına. (Beyzadeoğlu, 2003: 135)
- d. Hayır söyle komşuna,
Hayır çıksın karşına. (Acaroğlu, 1988: 151)
- e. Her iste konşuva,
Her gelsin başına. (Vasfi, 1985: 289)
- f. Heyr san eşüne,
Heyr gelsün başına. (Bayat, 1992: 71)
- g. Ne atarsan arkana,
O çıkar karşına. (Acaroğlu, 1985: 121)
- ğ. Ne diler sen eşine,

O gelir başına. (Ergun-Uğur, 2002: 314; Beyzadeoğlu, 2003: 190; Aksoy, 1988: 304; Kırımlı, 1961: 83)

h. Ne doğrarsan aşına,

O çıkar karşına. (Aksoy, 1988: 395)

ı. Ne dökersen aşına,

O çıkar kaşığına. (Hafız, 1990: 42; Aksoy, 1988: 395; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 277; Acaroğlu, 1988: 159)

i. Né doğrarsan aşına,

O çıkar kaşığına. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 277)

j. Ne giderse iliğine,

O çıkar deliğine. (BAAD. I, 1996: 173)

k. Ne ise pilavımızda,

O çıkacak kaşığımızda. (Gökçeoğlu, 1997: 94)

l. Ne korsan çanağına,

O gelir kaşığına. (BAAD. II, 1996: 74)

m. Sabreyle işine,

Hayır gelsin başına. (Aksoy, 1988: 418; Kırımlı, 1961: 89; Ergun-Uğur, 2002: 317)

970. Hayır işi uzat şerre dönsün,

Şer işi uzat hayra dönsün. (Aksoy, 1988: 304; BAAD. I, 1996: 133)

a. Heyr işi uzatma, şerre döner,

Şer işi uzat ki, heyre döner. (Bayat, 1992: 71)

971. Hayvan koklaşa koklaşa,

İnsan söyleşe söyleşe. (Aksoy, 1988: 305; Kürenov, 1995: 112)

a. Adam söyleşe-söyleşe tapışar,

Haywan-ısgaşa-ısgaşa. (Kürenov, 1995: 89)

b. Aywanlar koklaşıp,

İnsanlar körîşîp anlaşıp. (Mahmut-Mahmut, 1997: 155)

c. Hayvan koklaşa koklaşa,

Beynadam (ben-i adem) yahlaşa yahlaşa tanış (r). (Vasfi, 1985: 288)

ç. At kişneşe kişneşe,

İnsan söyleşe söyleşe. (BAAD. II, 1996: 26)

- d.** Hayvan koklaşa koklaşa,
İnsan konuşa konuşa. (Hafız, 1990: 34; Saracoğlu, 1992: 39)
- e.** İnsan söyleşe söyleşe,
Hayvan koklaşa koklaşa. (Kırımlı, 1961: 64; Beyzadeoğlu, 2003: 151; Aksoy, 1988: 327)
- f.** İnsan konuşa konuşa,
Hayvan koklaşa koklaşa tanışır. (Hafız, 1990: 36)
- g.** İnsan konuşa konuşa,
Hayvan kokuşa kokuşa. (Acaroğlu, 1986: 42; Güngör-Argunşah: 2002: 133; Acaroğlu, 1985: 117)
- ğ.** Hayvanlar koklaşıp,
İnsanlar konuşup anlaşıp. (Ülküsal, 1970: 53)
- h.** Kişi konışa konışa,
Aywan koklaşa koklaşa tanışır. (Drimba, 1985: 32)

- 972. Hayvanın iyisi otlukta,
İnsanın iyisi kıtlıkta.** (BAAD. I, 1996: 133)
- 973. Hayvanın kocası mayışır,
İnsanın tembeli yayışır.** (BAAD. II, 1996: 54)
- 974. Hazır oğlan babası,
Bışmış aşın şorbasi.** (Kafkasyalı, 2002: 310)
- 975. Hebap köz ettiğimdi (r),
Hapsi öz ettiğimdi (r).** (Vasfi, 1985: 294)
- 976. Heç igidin yatmasın bahtı,
Yanı üsté çevrilmésin tahtı.** (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 221)
- 977. Helal ise hesap,
Haram ise azap.** (Kırımlı, 1961: 57)
- 978. Hem okuduk,**

**Hem okuttuk,
Hem unuttuk.** (Kırımlı, 1961: 57)

**979. Her ay Recep olmaz,
Olsa da acep olmaz.** (Vasfi, 1985: 288)

**980. Her bir yerün bir erkânı olur,
Oduna gedenin orğani olur.** (Bayat, 1992: 70)
a. Her nesnenün erkânı vardır,
Oduna gidenin urganı vardır. (İzbudak, 1936: 48)

**981. Her buluttan yağmur yağmaz,
Her karından oğlan doğmaz.** (Hafız, 1990: 34)

**982. Her cefanın bir safası,
Her safanın bir cefası.** (Kırımlı, 1961: 58; Beyzadeoğlu, 2003: 137)

**983. Her gün gezen kırdâ,
Bir gün uğrar kurda.** (Aksoy, 1988: 307; BAAD. I, 1996: 134)

**984. Her gün günahkâr,
Bir gün tövbekâr.** (Hafız, 1990: 34)

**985. Her kâmilin bir zevâli,
Her zevâlin bir kemâli.** (Beyzadeoğlu, 2003: 138)

**986. Her kâra uzatma elin, eteğin,
Yelkovana âhir döner emeğin.** (Kırımlı, 1961: 58)

**987. Her kişiyi bir işe tuş eylemiş,
Anun ile könlünü hoş eylemiş.** (Bayat, 1992: 70)

**988. Her kuyu,
İçilmez suyu.** (Vasfi, 1985: 289)

- 989. Her şey bir şeydir,**
Cahil hiçbir şeydir. (Hafız, 1989: 25; Hafız, 1985: 48; Hasan, 1997: 56)
- 990. Her şeyin yenisi,**
Dostun eskisi. (Beyzadeoğlu, 2003: 139; Aksoy, 1988: 312; Kırımlı, 1961: 59)
- 991. Her yokuşun bir inişi var,**
Her inişin bir yokuşu var. (Beyzadeoğlu, 2003: 140)
a. Her yokuşun bir inişi,
Her inişin bir yokuşu var. (Ergun-Uğur, 2002: 305)
b. Her yokuşun bir inişi vardır,
Her inişinde bir yokuşu. (Kırımlı, 1961: 60)
- 992. Herkesin karısı,**
Canının yarısı. (BAAD. I, 1996: 135)
- 993. Hesabını bilmeyen kasap,**
Elinde kalır masat. (Hafız, 1985: 48; Hasan, 1997: 56)
a. Hesabı bilmeyen kasap,
G..üne girer masat. (Güngör-Argunşah: 2002: 132)
b. Hesabını bilmeyen kasap,
Belinde kalır bıçak ve masat. (Acaroğlu, 1985: 116)
- 994. Heyvanı yularından,**
Eri igrarından. (Bayat, 1992: 71)
a. Adam ikrarından,
Hayvan yularından anlaşılır. (Kırımlı, 1961: 18)
b. Adam ikrarından,
Ayvan yularından çekılır. (Hasan, 1997: 26)
c. Hayvan ayağınnan,
İnsan dilinnen asılı (r). (Vasfi, 1985: 288)
ç. Hayvan yularından,
İnsan ikrarından (sözünden) tutulur. (Aksoy, 1988: 305)

- d. Hayvan yularilen,
İnsan dililen bağlanır. (Hafız, 1985: 48; Hasan, 1997: 55)
- e. İnsan ikrarından,
Hayvan yularından tutulur. (Aksoy, 1988: 327)
- f. İnsan sözünden,
Hayvan yularından tutulur. (Aksoy, 1988: 328)
- g. İnsan sözünden,
Hayvan yularından tutulur. (Hafız, 1990: 36)
- ğ. İnsan sözünden,
Öğüz müyüzünden tutulur. (Ülküsal, 1970: 56)
- h. İnsan süzünden,
Hayvan yularından bağlanır. (Hasan, 1997: 59)
- ı. İnsanı yüzünden,
Öküzü boynuzundan tutarlar. (Ergun-Uğur, 2002: 305; Mahmut-Mahmut, 1997: 166)
- i. Kişi ikrarından,
Aywan yularından tutulur. (Drimba, 1985: 32)
- j. Öküzü boynuzundan;
İnsanı sözünden tutarlar. (Beyzadeoğlu, 2003: 197)
- k. Üçüs boynuzundan,
İnsan süzünden bağlanır. (Hafız, 1985: 53)
- l. Üçüz boynuzundan,
İnsan süzünden. (Yusuf, 1976: 392)

995. Hetiye hütüye,
Düşersin bir kötüye. (BAAD. II, 1996: 56)

996. Hırsızlık bir ekmekten,
Kahpelik bir öpmekten. (Aksoy, 1988: 315; İzbudak, 1936: 51)

997. Hoca okuttuğu kadar,
Çoban güttüğü kadar. (BAAD. I, 1996: 139)

998. Hocaların karnı beş,

Biri her zaman boş. (BAAD. I, 1996: 139)

**999. Hoha var, dağdan yéndirer,
Hoha var, dağa mindirer.** (Ahundov, 1994: 152)

**1000. Horoz evlenir,
Komşu tellenir.** (BAAD. I, 1996: 139; Hasan, 1997: 72)

**1001. Hoşnut olan erinden,
Erken kalkar yerinden.** (BAAD. I, 1996: 139)

**1002. Horuz silkelénsé bir çéngé tük olar,
Dévé silkelénsé bir ulağa yük olar.** (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 222; Horoz
silkelense bir tutam tüy olur, deve silkelense bir ulağa yük olur.)

**1003. Hülyayle ruya,
Batırır suya.** (Hasan, 1997: 57)

**1004. Isımığda iş var,
İki elinde taş var.** (Bayat, 1992: 71)

**1005. Islandım, kurudum, sel beni neyler,
Ellendim bellendim, el beni neyler?** (Ergun-Uğur, 2002: 305)
a. Islandım, kurudum, sel beni neyler,
Ellendim, bellendim, yel beni neyler? (Kırımlı, 1961: 63)

**1006. İşuglarla irişenin adıyla sanı yeter,
Danışmendlerle irişenin dini ile imânı yeter,
Beglerle irişenin başıyla malı yeter.** (Bayat, 1992: 71)

**1007. İbadet için ömür,
Zemheri için kömür.** (BAAD. II, 1996: 57)

1008. İçdim üzüm suyunu,

Tökdüm üzüm suyunu. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 224)

a. İçtik üzüm suyunu,

Döktük gözün suyunu. (Kırımlı, 1961: 63)

b. İçtin üzüm suyunu,

Döktün yüzün suyunu. (Beyzadeoğlu, 2003: 147)

1009. İçme be arkadaş sarfoş olursan,

Sât beşten sōra pişman olursan. (Güngör-Argunşah: 2002: 132)

1010. İgid odur, atdan düşüb atlana,

İgid odur, hér ézaba katlana. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 337)

a. İgid odu, atdan düşe atdana,

İgid odu, her yaraya gatdana. (Ahundov, 1994: 152; Acaroğlu, 1988: 166)

1011. İgidim igid olsun,

Kol dibi evim olsun. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 336)

1012. İlhk yaparsen, ilhk bulursun,

Fenalık yaparsen, fenalık bulursun. (Hasan, 1997: 58)

a. Yapma kimseye fenalık,

Allah'tan bulasın iyilik. (Hasan, 1997: 84)

1013. İki adama bir mangal başı,

Geride kalana çakıl taşı. (Ergun-Uğur, 2002: 306)

a. İki adama bir ocak,

Geriden geleni kovacak. (BAAD. II, 1996: 57)

1014. İki avrat çarık,

Sonraki sarık. (Aksoy, 1988: 323)

1015. İki kamçı bir kuyruk,

Herkes kendi başına buyruk. (Beyzadeoğlu, 2003: 149)

a. İki ganat, bir guyrug,

Ana dehi yel buyrug. (Bayat, 1992: 72)

- b. İki kanat bir kuyruk,
Herkes kendi başına buyruk. (İzbudak, 1936: 43)
- c. Kuş iki kanad bir kuyruk,
Ana dahi yıl buyruk. (İzbudak, 1936: 43)

1016. İki kişiye bir börek,
Üçüncüye ne gerek. (BAAD. I, 1996: 141)

1017. İki taştan baca olur,
Nereye varsan koca olur. (BAAD. I, 1996: 142)

1018. İlk sene imam,
Ertesi sene tamam,
Üçüncü sene bir çuval saman. (BAAD. I, 1996: 142)

1019. İlk var,
Mülkün var. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 232)

1020. İmam evinde aş olmaz,
Ölü gözünde yaş olmaz. (Ergun-Uğur, 2002: 305)

a. İmam evinden aş,
Ölü gözünden yaş çıkmaz. (Aksoy, 1988: 323; Mahmut-Mahmut, 1997: 166)

b. İmam evinden aş,
Ölü gözünden yaş. (Beyzadeoğlu, 2003: 150; Kırımlı, 1961: 64; Ülküsal, 1970: 55)

c. Kör gözden yaş,
Molla evinnen aş. (Vasfi, 1985: 296)

ç. Molla evindén aş,
Kor gözündén yaş çıkmaz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 275)

d. Oca üyînden aş,
Ölî közînden yaş çıkmaz. (Mahmut-Mahmut, 1997: 175)

1021. İmece günü bulutlu,
Görmeyene ne mutlu. (Aksoy, 1988: 324)

1022. İn dilen,

Bin dilen. (Bayat, 1992: 72; İzbudak, 1936: 39)

1023. İnanma dayına,

Ekmek al yanına. (Ergun-Uğur, 2002: 307; BAAD. I, 1996: 142; Kırımlı, 1961: 64)

1024. İnat gelir, göz kararır,

İnat gider, yüz kararır. (BAAD. I, 1996: 142)

a. Hers çıkar, göz kararır,

Hers gider, yüz kararır. (BAAD. I, 1996: 137)

b. Öfke gelir, göz kızartır,

Öfke gider, yüz kızartır. (BAAD. I, 1996: 177)

c. Öfke gelir, yüz sararır,

Öfke gider, yüz kararır. (Vasfi, 1985: 263)

1025. İnat mı inat,

Ekî kolına ekî kanat. (Mahmut-Mahmut, 1997: 166)

1026. İncir babadan,

Zeytin dededen. (BAAD. I, 1996: 142)

a. Bağ babadan,

Zeytin deden kalmalı. (Aksoy, 1988: 175)

b. Zeytin dededen,

İncir babadan kalmalı. (Aksoy, 1988: 485)

1027. İneğin sarısı,

Toprağın karası. (Aksoy, 1988: 324; Acaroğlu, 1988: 152)

1028. İnsan göre göre,

Hayvan süre süre. (BAAD. I, 1996: 143; Aksoy, 1988: 326)

a. At bine bine,

İnsan göre göre. (Hasan, 1997: 30)

- b. At süre süre,
İnsan güre güre öğrenir. (Hasan, 1997: 30)
- c. İnsan göre göre,
At süre süre öğrenir. (Ergun-Uğur, 2002: 305)

**1029. İnsan insan ile,
Hayvan hayvan ile.** (Kırımlı, 1961: 64)

**1030. İnsana mal gerek,
Mala sahip gerek,
Oğlu değil babası gerek.** (BAAD. I, 1996: 143)

**1031. İnsanın alacası içindedir,
Hayvanın alacası dışındadır.** (Beyzadeoğlu, 2003: 151; Acaroğlu, 1986: 42;
Güngör-Argunşah: 2002: 133)

- a. Adamın alacası içinde,
Koyunun alacası dışındadır. (Hafız, 1990: 8)
- b. Adamın alacası içinde,
Hayvanın alacası dışında. (Aksoy, 1988: 116; Kürenov, 1995: 89)
- c. İnsanın alacası içinde,
Hayvanın alacası dışındadır. (Kırımlı, 1961: 64; Aksoy, 1988: 326)
- ç. İnsanın alacası içinde,
Kaplanın alacası dışında. (Ergun-Uğur, 2002: 305)
- d. İnsanın alacası içinde,
Hayvanın alacası dışında. (Ülküsal, 1970: 55)
- e. Hayvanın alacası dışında olur,
İnsanın alacası içinde olur. (Beyzadeoğlu, 2003: 135)
- f. Hayvanın alacası dışında,
İnsanın alacası içinde. (Ergun-Uğur, 2002: 303)
- g. Hayvan alacası taşından,
Adam alacası içinden. (Bayat, 1992: 71)

**1032. İnsanın gevşesinde bıyık,
Öküzün gevşesinde kuyruk.** (Ergun-Uğur, 2002: 305)

1033. İnsanlar içinde kayın,

Hayvanlar içinde koyun. (BAAD. II, 1996: 58)

a. Bir kayın,

Bin koyun. (BAAD. I, 1996: 67)

b. Etler içinde koyun,

Erkekler içinde kayın;

Altınlar içinde yaldız,

Kadınlar içinde baldız. (BAAD. I, 1996: 118)

c. Hayvanlar içinde koyun,

İnsanlar içinde kayın. (BAAD. II, 1996: 54)

ç. İnsanlar içinde sevilen kadın,

Hayvanlar içinde sevilen koyun. (Ergun-Uğur, 2002: 305)

d. Mallar içinde koyun,

İnsanlar içinde kayın. (BAAD. I, 1996: 170)

1034. İnsanoğlu on,

Dokuzu don. (BAAD. I, 1996: 143)

a. Adam ondu,

Dokuzu dondu. (Vasfi, 1985: 264)

b. Er ondur,

Toguzı dondur. (Bayat, 1992: 57)

c. Güzellik ondur,

Dokuzu dondur. (Aksoy, 1988: 298; Beyzadeoğlu, 2003: 130; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 206; Vasfi, 1985: 285; Acaroğlu, 1988: 150)

ç. İgid ondur,

Dokuzu dondur. (Çelik, 1998: 61; Güzellik ondur, dokuzu dondur.)

1035. İpliğin iyisi pazarda,

İnsanın iyisi mezarda. (BAAD. II, 1996: 58)

a. İpliği pazar bilir,

Ölüyü mezar. (BAAD. II, 1996: 58)

1036. İri yarı kadın yola yakışır,

Çıtıptı kadın kola yakıştır. (BAAD. II, 1996: 58)

1037. İsit benimçin,

Ölüm senivçin. (Vasfi, 1985: 292)

1038. İstemezsin malından olursun,

İstersin canından olursun. (Gökçeoğlu, 1997: 81)

1039. İstenmeyen aş,

Ya karın ağrıtır, ya baş. (Hafız, 1990: 36; Aksoy, 1988: 329)

a. Artık aş,

Ya karın ağrıdır, ya baş. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 191)

b. Bilmediğin ot,

Ya karın ağrıtır, ya baş. (Acaroğlu, 1988: 141)

c. Bilinmedik aş,

Ya karın ağrıtır, ya baş. (İzbudak, 1936: 61; Hasan, 1997: 34)

ç. Fazla aş,

Ya karın ağrıtır, ya baş. (Ergun-Uğur, 2002: 300; Kırımlı, 1961: 50; Mahmut-Mahmut, 1997: 165)

d. Gönülsüz yenen aş,

Ya karın ağrıtır ya baş. (Aksoy, 1988: 291)

1040. İster isen bol çörek,

Al eline bel kürek. (İzbudak, 1936: 42)

a. İstéyirsén bal çörék,

Al éliné bel kürék. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 235)

1041. İsteyenin bir yüzü kara,

İstemeyenin iki yüzü kara. (Kırımlı, 1961: 65)

a. İsteyenin bir yüzü kara,

Vermeyenin iki yüzü. (Beyzadeoğlu, 2003: 153; Hafız, 1990: 36)

b. İsteyenin yüzü bir kara,

Vermeyenin iki. (Gökçeoğlu, 1997: 81; Yorgancıoğlu, 1980: 144)

c. İstegenin bir yüzü,

Bermegenniñ eki yüzü kara. (Ülküsal, 1970: 56)

ç. İsteyenin yüzü bir kara,

Vermeyenin bin kara. (Gökçeoğlu, 1997: 81; Saracoğlu, 1992: 40)

1042. İsti çörék téndirdén,

Minnéti yok pendirdén. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 298; Sıcak ekmek tandırdan, minneti yok peynirden.)

1043. İş aşırının,

Aş pişirenin. (BAAD. I, 1996: 144)

a. Aş becerené,

İş kotarana. (Güngör-Argunşah: 2002: 123)

b. Aş pişirenin,

İş kuşananın. (BAAD. I, 1996: 48)

c. İş bacaranın,

Aş yeyénindir. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 235)

ç. İş kesiklerin,

Aş kaşıkların. (BAAD. I, 1996: 144)

d. İş becerenin,

Aş kotaranındır. (Hafız, 1990: 36)

e. İş bilenin,

Kılıç kuşananındır. (Kırımlı, 1961: 65; Hafız, 1990: 36)

f. İş bilenin,

Kılıç kuşananın. (Aksoy, 1988: 330)

1044. İş gücümüz bucagda,

Şengülümüz gucagda. (Kafkasyalı, 2002: 311)

1045. İşdir düşer,

Aşdır bişer. (Kafkasyalı, 2002: 311)

1046. İşin yoksa şahit ol,

Paran çoksa kefil ol. (Beyzadeoğlu, 2003: 154; Aksoy, 1988: 330)

a. Borcun yoksa kefil ol,

İşin yoksa şahit ol. (Aksoy, 1988: 201; Acaroğlu, 1986: 35; Güngör-Argunşah: 2002: 125)

b. İşin yog ise şait ol,

Paran var ise kefil ol. (Hasan, 1997: 60)

c. İşin yok ise şahit ol,

Paren çok ise kefil ol. (Hafız, 1989: 26; Vasfi, 1985: 292)

ç. İşin yoksa şahit ol,

Borcun yoksa kefil ol. (Ergun-Uğur, 2002: 306; Acaroğlu, 1988: 153)

d. İşin yoksa şahit,

Paran çoksa kefil ol. (Kırımlı, 1961: 65)

e. Paran bolsa kefil bol,

İşin bolmasa şait bol. (Drimba, 1985: 34)

f. Paran çoksa kefil ol,

İşin yoksa vekil ol. (Ergun-Uğur, 2002: 316)

g. Paran çoksa kefil ol,

İşin yoksa şahit ol. (Aksoy, 1988: 412)

ğ. Paran çoksa kefil,

İşin yoksa şahit ol. (Kırımlı, 1961: 87)

h. Paran varsa kefil ol,

İşin yoksa şeit ol. (Acaroğlu, 1985: 123)

ı. Paran varsa kefil ol,

Vakit varsa şahit ol. (Acaroğlu, 1985: 123)

i. Parav çohsa kefil ol,

Eliv boşsa şahad ol. (Vasfi, 1985: 304)

j. Paren var ise çefil ol,

Vaktın var ise şait ol. (Hafız, 1985: 51; Hasan, 1997: 73)

1047. İşléyén dişlér,

İşléméyén kişnér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 237)

1048. İşléyén inci takar,

İşléméyén yandan bakar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 111)

1049. İşleyen demir ısılar,

Yatan öküz muşular. (BAAD. II, 1996: 59)

1050. İşsiz ömîr,

Otsız kömîr. (Mahmut-Mahmut, 1997: 167)

1051. İşsizlik,

İpsizlik. (Ergun-Uğur, 2002: 306)

1052. İt leş başında,

İnsan iş başında. (Ülküsal, 1970: 56; Mahmut-Mahmut, 1997: 167)

1053. İt ürger elge eltir,

Ot carık tüzge eltir. (Tavkul, 2001: 142; Köpek havlaması köye götürür, ateş ışığı ovaya götürür.)

1054. İt ürür,

Kervan geçer. (Mahmut-Mahmut, 1997: 167; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 239; Kırımlı, 1961: 65; Ahundov, 1994: 152; Kürenov, 1995: 115; Acaroğlu, 1988: 153)

a. İt ürer,

Yolcu cürer. (Mahmut-Mahmut, 1997: 167; Ülküsal, 1970: 56)

b. İt ürür,

Kervan göçer. (Beyzadeoğlu, 2003: 156)

c. İt ürür,

Kervan yürür. (Hafız, 1989: 26; Hafız, 1990: 37; Aksoy, 1988: 335; Dede, 1978: 45; Hasan, 1997: 60)

ç. İt ürür,

Kendini yorar. (Ergun-Uğur, 2002: 306)

d. İt ulur,

Birbirini bulur. (BAAD. I, 1996: 147; Aksoy, 1988: 335)

e. Kervan gider,

Köpekler salar (havlar). (Acaroğlu, 1986: 44; Güngör-Argunşah: 2002: 135)

f. Köç köçer, it hürkar,

İkisi dé ménzilé birgé yetér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 199)

g. Köpekler avlar,

Kervan gider. (Hasan, 1997: 66)

ğ. Ya(ğ)mur yağar,

Kervan gider. (Acaroğlu, 1985: 127)

1055. İven kız ere varmaz,

Varsa da baht bulmaz. (Aksoy, 1988: 335; İzbudak, 1936: 10; Bayat, 1992: 74)

1056. İyi evlat tutar ananın malını,

Kötü evlat satar ananın malını. (BAAD. I, 1996: 148)

a. İyi evlat anayı, babayı vezir,

Kötüsü rezil eder. (Kırımlı, 1961: 65)

b. İyi evlat atayı vezir,

Kötüsü rezil eder. (Hafız, 1990: 37)

c. İyi evlat babayı vezir,

Kötü evlat rezil eder. (Aksoy, 1988: 335)

1057. İyiliğe iyilik her kişinin kârı,

Kötülüğe iyilik er kişinin kârı. (Ergun-Uğur, 2002: 307; Aksoy, 1988: 336)

a. Eyiliğe eyiliğ her adamın kârı,

Haraplığa iyiliğ mert adamın kârı. (Vasfi, 1985: 282)

b. İyiliğe iyilik her kişinin işidir,

Kötülüğe iyilik er kişinin işidir. (Acaroğlu, 1988: 154)

c. İyiliğe iyilik her kişinin kârı,

Kemliğe iyilik ise er kişinin kârıdır. (Kırımlı, 1961: 66)

ç. İyiliğe iyilik her kişinin kârı,

Kemliğe iyilik er kişinin kârı. (Beyzadeoğlu, 2003: 156)

d. Kötülük her kişinin kârı,

İyilik er kişinin kârı. (Beyzadeoğlu, 2003: 177; Aksoy, 1988: 375)

e. Kötülük her kişinin kârı,

İyilik, er kişinin kârıdır. (Kırımlı, 1961: 75)

f. Yahşılığa yahşılık her kişinin işidi,

Yamanlığa yahşılık er kişinin işidi. (Ahundov, 1994: 154; Kürenov, 1995: 127; Acaroğlu, 1988: 165; Tavkul, 2001: 53)

g. Yahşılığa yahşılık her kişinin işidir,

Yamanlığa yahşılık mérd kişinin işidir. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 243)
ğ. Yahşılığa yamanlıg,
Kor eşşeye samanlıg. (Ahundov, 1994: 154)

1058. İyilik et güle,
Ügünsün ele. (Hafız, 1989: 26)
a. İyilik et kele,
Övünsün ele. (Aksoy, 1988: 337)

1059. İyilik etme kellere,
Gider söyler ellere. (BAAD. I, 1996: 148)
a. İyilik etme yetime,
Büyür de kor g..üne. (BAAD. I, 1996: 148)
b. İyilik etme,
Evine yetme. (BAAD. I, 1996: 148)

1060. İyilik unutulmaz,
Kemlik yutulmaz. (BAAD. I, 1996: 148)

1061. İyné gözündén bakaram,
Cümlé cahanı yıkaram. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 225)

1062. Kaba ağacın gürlemesi dal ile,
Koç yiğidin öğünmesi mal ile. (BAAD. I, 1996: 149)

1063. Kabakta biberin var,
Her yerden haberin var. (BAAD. II, 1996: 60)

1064. Kadın malı,
Kapı mandalı. (Aksoy, 1988: 341)
a. Arvad malı
Kab désmalı. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 250)
b. Avradın malı,
Eşeğin malı. (BAAD. I, 1996: 52)

c. Avrat malı,

Kapı mandalı. (Aksoy, 1988: 166; Ergun-Uğur, 2002: 287)

ç. Kadın malı,

Arman tokmagı. (Mahmut-Mahmut, 1997: 168)

d. Kadın malı,

Hamam tokmağıdır. (Kırımlı, 1961: 67)

e. Kadın malı,

Kapı mandalı. (Aksoy, 1988: 166)

f. Karı malı,

Kapı mandalı. (Aksoy, 1988: 346)

g. Karının malı,

Eşeğin nalı. (BAAD. II, 1996: 63)

1065. Kadın var, arpa ununu aş eder,

Kadın var, buğday ununun keş eder. (Aksoy, 1988: 340)

a. Arvad var ki arpa unun aş éyler,

Arvad var ki keklik başın yaş éyler. (Kafkasyalı, 2002: 300)

b. Avrat var, arpa unundan aş yapar,

Avrat var, buğday unundan keş yapar. (Ergun-Uğur, 2002: 287; Aksoy, 1988: 166)

c. Avrat var ki arpa ununu aş eyler,

Avrat var ki keklik başını yaş eyler. (Acaroğlu, 1988: 139)

ç. Avrat vardır, aş eder,

Avrat vardır, bulguru keş eder. (BAAD. I, 1996: 53)

d. Avrat vardır, arpadan (arpa unundan) aş eder yapar;

Avrat vardır, bulguru (buğday unundan) keş eder (yapar). (BAAD. II, 1996: 26)

e. Kadın var, arpa unundan aş eder,

Kadın var, buğday ununu taş eder. (Hafız, 1990: 37)

f. Kadın var, karı toprak eder,

Kadın var, yeşili yaprak eder. (Hafız, 1990: 37)

g. Kadının iyisi arpadan aş yapar,

Kötüsü buğdaydan termos yapar. (BAAD. I, 1996: 150)

- 1066. Kadındır evi yapan,
Kadındır evi yıkan.** (Hafız, 1990: 37)
- 1067. Kadının fendi,
Erkeği yendi.** (Aksoy, 1988: 340; Güngör-Argunşah: 2002: 134)
- 1068. Kadının uzun saçlısı,
İneğin öküz başlısı.** (BAAD. I, 1996: 150)
- 1069. Kadınlığın yolu galebe,
Kimi Şam’a gider, kimi Haleb’e.** (BAAD. II, 1996: 61)
- 1070. Kadi midır davaci,
Alla olson yardımcı.** (Hafız, 1985: 49)
a. Kadı bolsa dawacın,
Allah bolsun yardımcın. (Mahmut-Mahmut, 1997: 168)
- 1071. Kafa büyük, içi boş,
Tut kulağından çifte koş.** (Ergun-Uğur, 2002: 308)
a. Boynu uzun, beyni boş,
Tut kulağından çifte koş. (Beyzadeoğlu, 2003: 81; Kırımlı, 1961: 33)
- 1072. Kahbenin sonu ebelik,
Külhânînin sonu dedelik.** (Beyzadeoğlu, 2003: 158)
- 1073. Kaldın evlat eline,
Sıkça yalvar geline.** (Ergun-Uğur, 2002: 308)
a. Kaldın mı oğul eline,
Müdara eyle geline. (BAAD. II, 1996: 61; Aksoy, 1988: 341)
- 1074. Kamış suwga toymaz,
Tırışgan işke toymaz.** (Mahmut-Mahmut, 1997: 169; Kamış suya dolmaz,
çalışkan işe doymaz.)

1075. Kamış uzar, tel verir,

Bize böyle el verir. (Beyzadeoğlu, 2003: 159)

1076. Kamşı başı kalaylı,

Komşı kızı kalaylı. (Mahmut-Mahmut, 1997: 168)

a. Kazan tübî kalaylı,

Komşı kızı kolaylı. (Mahmut-Mahmut, 1997: 170)

1077. Kapaksız kazan kaynamaz,

Baysız bîke oynamaz. (Mahmut-Mahmut, 1997: 168; Kapaksız kazan kaynamaz, kocasız kadın oynamaz.)

a. Eki baş bir kazanda kaynamaz,

Eki caş bir orunda oynamaz. (Tavkul, 2001: 118; İki baş bir kazanda kaynamaz, iki delikanlı bir yerde oynamaz.)

b. Gapaksız gazan gaynamaz,

Enesiz oğlan oynamaz. (Kürenov, 1995: 106; Kapaksız kazan kaynamaz, anasız çocuk oynamaz.)

c. Kazan kapaksız olmaz,

İgid papaksız. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 252)

1078. Kapı pazarı,

Yapı pazarı. (BAAD. I, 1996: 151)

1079. Kar bolmasa kürt bolmaz,

Cav bolmasa dert bolmaz. (Tavkul, 2001: 147; Kar olmasa çığ olmaz, düşman olmasa dert olmaz.)

1080. Kar cava dep kuanma ayazı bolur,

Kelin aldım dep kuanma şayası bolur. (Ülküsal, 1970: 59; Mahmut-Mahmut, 1997: 168; Kar yağıyor diye sevinme ayazı olur, gelin aldım diye sevinme kusuru olur.)

1081. Kar susuzluk kandırmaz,

Kavurga karın doyurmaz. (Aksoy, 1988: 347; İzbudak, 1936: 42)

a. Gar susuzluk galdırmaz,

Gavurğa garın doyurmaz. (Kafkasyalı, 2002: 308)

b. Kar susuzluğu söndürmez,

Kovurğa karın doyurmaz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 248)

1082. Kar yılı,

Var yılı. (Aksoy, 1988: 348)

1083. Kara bulut sıcağı,

Kışın avrat kucağı. (BAAD. II, 1996: 62)

a. Alaca bulutun sıcağı,

Topal kızın kucağı. (BAAD. I, 1996: 37)

1084. Kara dana gök demeer,

Gelendé da yok demeer. (Güngör-Argunşah: 2002: 134)

1085. Kara gün kararıp kalmaz,

Koç yiğit bunalıp ölmez. (Aksoy, 1988: 343)

1086. Karaman'ın koyunu,

Sonra çıkar oyunu. (Ergun-Uğur, 2002: 307; Beyzadeoğlu, 2003: 161; Hafız, 1990: 38; Hasan, 1997: 61)

1087. Karar közge kart ölür,

Ecel kelse çeş ölür. (Ülküsal, 1970: 60)

1088. Karaya al bağla,

Geç karşısına ağla. (İzbudak, 1936: 57)

a. Esmere al bağla,

Karşına geç ağla. (Aksoy, 1988: 271)

b. Karı bağla,

Yanın alağla. (İzbudak, 1936: 57)

b. Sarıya al bağla,

Geç karşısına ağla. (Ergun-Uğur, 2002: 317)

- 1089. Kardeş yürek yağı,**
Karı cıracak bağı. (BAAD. I, 1996: 152)
- 1090. Kardeşim ağa, avratı hatın,**
Almaz beni kulluğa satın. (Aksoy, 1988: 344)
- 1091. Karıdır erkeği şişiren,**
Yağdır yemeği pişiren. (BAAD. I, 1996: 152)
- 1092. Karın çirkin ise gir ağla, çık ağla;**
Karın güzel ise gir oyna, çık oyna. (BAAD. I, 1996: 153)
- 1093. Karışma Allah ile devlet işine;**
Akşam evine, sabah işine. (BAAD. I, 1996: 153)
a. Karışma Allah'ın işine,
Altı ay yazı vardır,
Onu da katar kışına. (BAAD. I, 1996: 153)
b. Karışma devletin işine,
Düşme zenginin peşine,
Boynunu kır bak kendi işine. (BAAD. I, 1996: 153)
- 1094. Karnı avrugan aşamaz,**
Başı avrugan çaşamaz. (Tavkul, 2001: 149; Karnı ağrıyan yemez, başı ağrıyan yaşamaz.)
- 1095. Karnıñ avursa awuzuñ tıy,**
Közüñ avursa koluñ tıy. (Ülküsal, 1970: 60; Karnın ağrırsa ağzını yemekten menet, gözün ağrırsa elini oğuşturmaktan menet.)
- 1096. Karpızı yen kurtuldu,**
Kabuğun yen tutuldu. (Vasfi, 1985: 293; Ketene, 1990: 136)
- 1097. Kartaydıñ,**

Cartaydñ. (Ülküsal, 1970: 60; Yaşlanınca hastalanırsın, tedaviye ihtiyaç duyarsın.)

1098. Kasım kelir, kesim başlar,

Kısım kelip bizde kışlar. (Ülküsal, 1970: 60)

1099. Kasım yüz,

Arkası tüz. (Ülküsal, 1970: 60; Mahmut-Mahmut, 1997: 169; Kasım ayından yüz gün geçtikten sonra gelen günler düz, fırtınasız ve karsızdır.)

a. Kasım yüz,

Gerisi düz. (BAAD. I, 1996: 154; Aksoy, 1988: 349)

1100. Kaş ile göz,

Gayrısı söz. (Ergun-Uğur, 2002: 308)

a. Gaşınan göz,

Gerisi söz. (Saracoğlu, 1992: 38)

b. Kaş ile göz,

Gerisi söz. (Aksoy, 1988: 349)

c. Kaş man köz,

Kalganı söz. (Ülküsal, 1970: 61; Mahmut-Mahmut, 1997: 169)

ç. Kaşla göz,

Dahası söz. (Kırımlı, 1961: 69)

1101. Kaşığıyle yedirir,

Sapiyle göz çıkarır. (Kırımlı, 1961: 69)

a. Kaşığı man aş berîr,

Sabı man köz şıgarır. (Mahmut-Mahmut, 1997: 169)

b. Kaşık ile pilâv verir,

Sapı ile gözünü çıkarır. (Ergun-Uğur, 2002: 308)

c. Kaşıkla verir,

Sapıyla gözünü çıkarır. (Beyzadeoğlu, 2003: 164)

1102. Katrandan olmaz şeker,

Olsa da cinsine çeker. (Ergun-Uğur, 2002: 308; Beyzadeoğlu, 2003: 164; Kırımlı, 1961: 69)

a. Cinsi cinsine,

Soyu soyuna çeker. (Gökçeoğlu, 1997: 63)

b. Katran olmaz şeker,

Olsa da cinsine çeker. (Aksoy, 1988: 350)

c. Katrandan olmaz şékér,

Bir damarı cinsiné çekér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 251)

ç. Katranı kaynatsan olmaz şeker,

Herkes kendi cinsine çeker. (Gökçeoğlu, 1997: 85)

d. Soydum ekim, soyuna çekti,

Soyundum ekim, yine soyuna çekti. (BAAD. I, 1996: 188)

e. Soydur çeker,

Topaldır seker. (BAAD. I, 1996: 188)

f. Soydur çeker,

Boktur kokar,

Cins cinse çeker. (Aksoy, 1988: 431)

g. Soydur çeker,

Huydur geçer. (Kırımlı, 1961: 92)

ğ. Şaptan yapılmaz şeker,

Cinsi cinsine çeker. (Gökçeoğlu, 1997: 104; Saracoğlu, 1992: 44)

1103. Kavgaya katılma,

Bilmediğin işe atılma. (Kırımlı, 1961: 69)

1104. Kayda bolsañ anda bol,

Perdalezde üyde bol. (Ülküsal, 1970: 61; Mahmut-Mahmut, 1997: 169; Nerede olursan orada ol, kocakarı soğuşunda evde ol.)

1105. Kaygısız yerde ot biter,

Kaygısız insanda et biter. (BAAD. II, 1996: 64)

1106. Kayış tilseñ tasmala,

Kız tileseñ basmala. (Ülküsal, 1970: 61; Kayış kesersen ince ve düz tasma yap, kız istersen arasını kesmeden iste.)

1107. Kaynananın eyisi,

Domuzun dirisi. (Sakaoğlu, 1981: 216)

1108. Kayt demege toca cok,

Oyt demege ata cok. (Ülküsal, 1970: 61; Dön demeye koca yok, hey demeğe ata yok.)

1109. Kaz gölgesi, kız gölgesi,

Söğüt gölgesi, yiğit gölgesi,

Dut gölgesi, it gölgesi. (Aksoy, 1988: 370)

a. Dut gölgesi,

İt bölgesi. (BAAD. I, 1996: 99)

b. Ceviz gölgesi, yavuz gölgesi,

Söğüt gölgesi, yiğit gölgesi. (Aksoy, 1988: 213)

c. Koz gölgesi,

Kız gölgesi. (BAAD. I, 1996: 164)

1110. Kaz kazla, daz dazla,

Kel tavuk kel horozla. (Aksoy, 1988: 353)

a. Baz bazla, kaz kazla,

Kel tavuk topal horozla. (Aksoy, 1988: 184; Acaroğlu, 1988: 140)

b. Baz bazlan kaz kazlan,

Kör tauk kör horozlan. (Güngör-Argunşah: 2002: 124)

c. Kaz kazla, daz dazla,

Kel tavuk topal horozla. (Aksoy, 1988: 353)

ç. Kaz kaz ile, koz koz ile,

Her tavuk horoz ile. (Gökçeoğlu, 1997: 85)

d. Kaz kazdan (...la),

Baz bazdan (...la). (Vasfi, 1985: 294)

e. Kaz kazla, baz bazla,

Kel tavuk kel horozla. (Hafız, 1990: 38; Acaroğlu, 1988: 155)

f. Ördek ördekle, kaz kazla,
Kör tavuk kör horozla. (Acaroğlu, 1986: 48; Güngör-Argunşah: 2002: 137)

1111. Kazan kavran,
Kesen davran. (BAAD. II, 1996: 64)

1112. Kazan ottan,
Beynadam hakâttan. (Vasfi, 1985: 293)

1113. Kazanga tiyme, karası cugar,
Yamanga tiyme, belâsı cugar. (Mahmut-Mahmut, 1997: 170)
a. Camanga tiyme, belası cugar,
Kazanga tiyme, küyesı cugar. (Ülküsal, 1970: 37; Kötü kişiye dokunma belâsı sürülür, kazana dokunma kurumu sürülür.)

1114. Kebab tuzlu gerek, tuzsuz gerekmez,
Gözel yüzlü gerek, yüzsüz gerekmez,
Ulular uslu gerek, ussuz gerekmez,
Sular buzlu gerek, buzsuz gerekmez,
Gözel benlü gerek, bensiz gerekmez,
Yigit donlu gerek, donsuz gerekmez. (Bayat, 1992: 75)

1115. Keçél bakar güzgiyé
Adın goyar özgéyé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 254)

1116. Keçi üçten,
Koyun beşten. (BAAD. I, 1996: 156)
a. Koyun üçten,
Keçi beşten çoğalır. (BAAD. I, 1996: 164)
b. Koyun üçten,
Keçi beşten ürer. (Hafız, 1990: 40)

1117. Keçiye baş kaygısı,
Kasaba yağ kaygısı. (Aksoy, 1988: 354)

- a. Çobana yağ kaygısı,
Keçiye can kaygısı. (Hafız, 1990: 22; Kırmılı, 1961: 37)
- b. Çobana yağ kaygısı,
Keçiye can korkusu. (Beyzadeoğlu, 2003: 90)
- c. Geçi can vayında,
Kasap pim vayında. (Vasfi, 1985: 284)
- ç. Geçiye canu kayusu,
Kasaba yağ kayusu. (İzbudak, 1936: 31)
- d. Kasaba yağ kaygısı,
Keçiye can korkusu. (Beyzadeoğlu, 2003: 163; Hasan, 1997: 62)
- e. Kasaba yağ kaygısı,
Keçiye can kaygısı. (Kırmılı, 1961: 69)
- f. Koyun can derdinde,
Kasap yağ derdinde. (Aksoy, 1988: 370)
- g. Kuzi can derdinde,
Kasap et derdinde. (Hasan, 1997: 67)

1118. Kel ölür, sırma saçlı olur,

Kör ölür, badem gözlü olur. (Bağışkan, 1997: 366; Yorgancıoğlu, 1980: 144; Ergun-Uğur, 2002: 309; Aksoy, 1988: 357; Kırmılı, 1961: 70; Hafız, 1989: 26)

- a. Çor ülür,
Badem cüzli olur. (Hasan, 1997: 41)
- b. Kel ölünce sırma saçlı olur,
Kör ölür, badem gözlü olur. (Hafız, 1990: 38)
- c. Kör ölür, badem gözlü olur,
Kel ölür, sırma saçlı olur. (Beyzadeoğlu, 2003: 176; Aksoy, 1988: 374; Kırmılı, 1961: 75)
- ç. Kör gözlü ölür,
Badem gözlü doğar. (Gökçeoğlu, 1997: 89)
- d. Kör öler,
Adı galar badam göz. (Kafkasyalı, 2002: 312)

1119. Kelgen kuvulmaz,

Tuvgan buvulmaz. (Ülküsal, 1970: 62; Mahmut-Mahmut, 1997: 170; Gelen koğulmaz, doğan bozulmaz.)

**1120. Kelîññ yaman bolsa ulñdan kör,
Kiyewîñ yaman bolsa kızıñdan kör.** (Mahmut-Mahmut, 1997: 170)

**1121. Keller, yağırlar,
Birbirini ağırılar.** (Aksoy, 1988: 357; Ergun-Uğur, 2002: 309; BAAD. I, 1996: 157)

**1122. Kelse odam boş,
Kelmese ta hoş.** (Mahmut-Mahmut, 1997: 170)

**1123. Kemikle deri,
Yemekle diri.** (Aksoy, 1988: 357)

**1124. Kend nedi,
Gend nedi.** (Kafkasyalı, 2002: 312)

**1125. Kerem bilse eder idi başına kel,
Gaçar eyler senin müşkülün hel.** (Bayat, 1992: 75)

**1126. Kerwen geçer, ot galar,
İl göçer, yurt galar.** (Kürenov, 1995: 116; Kervan geçer, ot kalır; il göçer, yurt kalır.)

**1127. Kes elinin tırnağını kuldan utan,
Kes ayağının tırnağını Allah'tan utan.** (BAAD. I, 1996: 157)

**1128. Keten gömlek olmaz dokutmayınca,
Evlat âlim olmaz okutmayınca.** (BAAD. I, 1996: 157)

**1129. Kırk gün durak,
Bir gün gerek.** (Ergun-Uğur, 2002: 309)

1130. Kırk gün taban eti,

Bir gün av eti. (Aksoy, 1988: 359; Ülküsal, 1970: 63)

1131. Kırk ölüm gelmiş,

Vâdesi gelen ölmüş. (Ergun-Uğur, 2002: 309)

a. Kırk yıl kıran olmuş,

Eceli gelen ölmüş. (Beyzadeoğlu, 2003: 170)

b. Gırg yıl öyled olmuş,

Eceli gelen ölmüş. (Bayat, 1992: 63)

1132. Kırk serçeden börek olmaz, kaza bak kaza;

Dul karıdan havas alınmaz, kıza bak kıza. (BAAD. I, 1996: 158)

1133. Kırk yıllık Kâni,

Olur mu Yani? (Aksoy, 1988: 360)

1134. Kırlangıç bir zararsız kuş,

Git Yemen eline danış. (BAAD. I, 1996: 158; Aksoy, 1988: 361)

1135. Kısmet ise gelir Hint'ten,

Kısmet değilse ne gelir elden? (Aksoy, 1988: 361)

a. Kısmet ise gelir Hint'ten Yemen'den,

Kısmet değilse ne gelir elden. (Beyzadeoğlu, 2003: 170)

b. Kısmetse gelir Hint'ten, Yemen'den,

Kısmet değilse o da gider elden. (Gökçeoğlu, 1997: 87)

c. Nasibi varsa gelir Yemen'den,

Nasibinde yoksa düşer dehenden. (Beyzadeoğlu, 2003: 190)

ç. Nasib olsa -varsa- geli Yemen'nen,

Nasib olmazsa -yoksa- çıkar bedennen. (Vasfi, 1985: 301)

1136. Kış havasına bakıp yola çıkma,

Yaz havasına bakıp yolundan kalma. (BAAD. I, 1996: 159)

a. Kışın ekmeksiz,

Yazın setresiz yola çıkma. (Hafız, 1989: 26; Hasan, 1997: 64)

b. Kışın ekmeksiz,

Yazın gömleksiz yola çıkma. (Ergun-Uğur, 2002: 310; Beyzadeoğlu, 2003: 170; Kırımlı, 1961: 71)

c. Kışın kepeneksiz,

Yazın seneksiz yola çıkılmaz. (BAAD. II, 1996: 66)

ç. Kışın seneksiz,

Yazın keheneksiz yola çıkılmaz. (BAAD. I, 1996: 159)

d. Yazda azıksız,

Kışta tonsuz colga çıkma. (Ülküsal, 1970: 97)

e. Yazın azıksız,

Kışın yağmursuzluk yola çıkılmaz. (Kırımlı, 1961: 105)

f. Yazın emeksiz,

Kışın gömleksiz yola çıkma. (BAAD. I, 1996: 203)

1137. Kışın ocak başı,

Yazın dağlar başı. (Ergun-Uğur, 2002: 310; Kırımlı, 1961: 71; Hasan, 1997: 64)

1138. Kışın taşa oturma,

Yazın yaşa oturma. (BAAD. I, 1996: 159)

1139. Kışın urgan al,

Yazın yorgan al. (BAAD. I, 1996: 159)

1140. Kışta kabağı,

Yazda abanı. (Gökçeoğlu, 1997: 87)

1141. Kız akçaya,

Gir bahçeye. (Vasfi, 1985: 294)

1142. Kız beşikte,

Çeyiz sandıkta. (Aksoy, 1988: 362; Ülküsal, 1970: 64; Mahmut-Mahmut, 1997: 171)

a. Gızı saldı bēşiye,

Çehizini çek eşiye. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 259; Kafkasyalı, 2002: 308)

b. Kız kucakta,

Çeyiz bucakta. (Ergun-Uğur, 2002: 310; Aksoy, 1988: 362)

c. Kız kundakta,

Çeyiz sandıkta. (Aksoy, 1988: 362; Hasan, 1997: 63; Hasan, 1997: 64; Hafız, 1990: 39; Gökçeoğlu, 1997: 87; Yusuf, 1976: 389)

1143. Kız evi,

Naz evi. (BAAD. I, 1996: 160; Aksoy, 1988: 362; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 259)

a. Gızlı yer,

Nézli yer. (Kürenov, 1995: 108)

b. Kız evi, umut evi,

Oğlan evi, unut evi. (BAAD. II, 1996: 66)

c. Kız evi,

Vezir evi. (BAAD. I, 1996: 160)

ç. Kız barnıñ nazı bar,

Kırk kişimen bazı bar. (Ülküsal, 1970: 64; Kızı olanın nazı var, kırk kişi ile oyunu var.)

1144. Kız isterken,

At beslenirken. (Ergun-Uğur, 2002: 310)

a. At beslenirken,

Kız istenirken. (Ketene, 1990: 134; Gökçeoğlu, 1997: 56; Aksoy, 1988: 160)

1145. Kız kursağı kınıday,

Ul kursağı uruday. (Ülküsal, 1970: 64; Mahmut-Mahmut, 1997: 171; Kız karnı kın kadar dar, oğul karnı kuyu kadar derin.)

1146. Kız şalışırsa bîr kün üşîn,

Caş şalışırsa bîr kız üşîn. (Mahmut-Mahmut, 1997: 171; Kız çalışırsa bir gün için, yiğit çalışırsa bir kız için.)

1147. Kız yalan, oğlan yalan,

Ömrüne düştü talan. (Vasfi, 1985: 294)

- 1148. Kız yükü,**
Tuz yükü. (BAAD. II, 1996: 67; Ergun-Uğur, 2002: 310)
- 1149. Kıza baktı,**
Gözleri aktı. (Güngör-Argunşah: 2002: 135)
- 1150. Kızdır nazdır;**
Bin kese azdır. (BAAD. I, 1996: 160)
a. Kızdır, nazdır,
Bin altın azdır. (Gökçeoğlu, 1997: 87)
- 1151. Kızı tuzla,**
Sandığı düzle. (BAAD. II, 1996: 67)
- 1152. Kızım yanımda,**
Ağlım başımda. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 260)
- 1153. Kızın kimni süyse kiyevin odur,**
Uluñ kimni süyse kelinin odur. (Ülküsal, 1970: 64; Mahmut-Mahmut, 1997: 171)
- 1154. Kızın saçlısı,**
Tarlanın taşlısı. (Gökçeoğlu, 1997: 88)
a. Kızın saçlısı,
Tarlanın taşlısı,
Öküzün yaşlısı deerlidir. (Hasan, 1997: 64)
b. Kızın saçlısı,
Tarlanın taşlısı,
Öküzün yaşlısı makbuldür. (Ergun-Uğur, 2002: 309)
- 1155. Kızın varsa el yatağında yatmasın,**
Oğlun varsa el ekmeğini tatmasın. (BAAD. I, 1996: 160)
a. Kızın bar mı, el üyünde cattırma,

Ulıñ bar mı, pazar aşı tattırma. (Mahmut-Mahmut, 1997: 171)

b. Kızıñnı el üyünde catkızma,

Uluña şeer aşı tatkızma. (Ülküsal, 1970: 65)

1156. Kızın tuta bilmegen tul eder,

Caşın tuta bilmegen kul eder. (Tavkul, 2001: 163; Kızını tutmayı bilmeyen dul eder, oğlunu tutmayı bilmeyen kul eder.)

1157. Kızını katma akranına eşine,

Horoz küçükse tavuk düşer peşine. (BAAD. I, 1996: 160)

1158. Kızını kim aytırmaz,

Kımızını kim içmez. (Ülküsal, 1970: 64; Mahmut-Mahmut, 1997: 171)

1159. Kiçikden heta,

Böyükden eta. (Kafkasyalı, 2002: 312; Ahundov, 1994: 152)

a. Küçükten hata,

Böyükten ata. (Vasfi, 1985: 297)

1160. Kim kazanır malım seni,

Kim gönenir malım seni. (BAAD. II, 1996: 67)

1161. Kime ekmek,

Kime yemek. (Bayat, 1992: 76)

1162. Kimi köprü bulamaz geçmeye,

Kimi su bulamaz içmeye. (Kırımlı, 1961: 72; Beyzadeoğlu, 2003: 171; Aksoy, 1988: 363)

a. Gün olur, geçit vermez geçmeğe,

Gün olur, su bulunmaz içmeğe. (BAAD. I, 1996: 130)

b. Kimi görpü tapmır kécmeye,

Kimi su tapmır içmeye. (Kafkasyalı, 2002: 312)

c. Kimi su tapmaz (bulmaz) içmeğe,

Kimi yol tapmaz geçmeğe. (Vasfi, 1985: 295)

1163. Kimi toplar,

Kimi saçar. (Gökçeoğlu, 1997: 88)

1164. Kimin devesi,

Kimin duası. (Aksoy, 1988: 363; Kırmırlı, 1961: 72)

a. Kimin parası,

Kimin duası. (Aksoy, 1988: 363)

1165. Kimin ki bağı var,

Yüreğinde dağı var. (Aksoy, 1988: 226)

a. Her kimin bağı var,

Yüreğinde dağı var. (Aksoy, 1988: 226; Kırmırlı, 1961: 134; İzbudak, 1936: 26; Kafkasyalı, 2002: 310; Beyzadeoğlu, 2003: 138)

1166. Kimin kim gızı var,

Belinde önelmez sızı var,

Hem göyde nehs yıldızı var. (Bayat, 1992: 76)

a. Kızın var,

Sızın var. (BAAD. I, 1996: 160; Aksoy, 1988: 362)

1167. Kimine hay hay,

Kimine vay vay. (Aksoy, 1988: 363; Bayat, 1992: 76; Kırmırlı, 1961: 146; Hasan, 1997: 64; Yusuf, 1976: 386)

a. Kiminé kat kat,

Kiminé ac yat. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 260)

1168. Kiminin başında tac,

Kimi ac yalavac. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 260)

1169. Kimsesiz dağlar,

Oturmuş ağlar. (Dede, 1978: 45)

1170. Kişi adamı sağ sever,

Komşu adamı var sever. (BAAD. I, 1996: 161)

a. Koca karıyı sağ,

Komşu adamı var sever. (BAAD. I, 1996: 161)

b. Komşu sever varlıkla,

Koca sever sağlıkla. (BAAD. I, 1996: 163)

1171. Kişi cüre cüre cürşen bolur,

Söyli söyli sözşen bolur. (Ülküsal, 1970: 62; Kişi yürüye yürüye yürümeye alışır, söyleye söyleye söylemeye alışır.)

a. Cüre cüre kişi cürşen bolur,

Söyli söyli kişi sözşen bolur. (Ülküsal, 1970: 42; Kişi yürüye yürüye yürümeye alışır, söyleye söyleye söylemeye alışır.)

1172. Koca ekmeği, meydan ekmeği,

Evlat ekmeği, zindan ekmeği. (Beyzadeoğlu, 2003: 173)

a. Baba (evlat, oğul) ekmeği, zindan ekmeği,

Koca (er) ekmeği, meydan ekmeği. (Aksoy, 1988: 173)

b. Er ekmeği,

Meydan ekmeği. (Ergun-Uğur, 2002: 296; Aksoy, 1988: 267)

c. Koca ekmeği, meydan ekmeği,

Oğul ekmeği, zindan ekmeği. (Kırımlı, 1961: 73)

ç. Koca ötmegi ortada,

Ul ötmegi tartmada. (Ülküsal, 1970: 65; Mahmut-Mahmut, 1997: 171)

1173. Koca elde,

Çocuk belde,

Kardaş nerde? (Hafız, 1985: 50; Hasan, 1997: 65)

a. Koca elde,

Evlat belde,

Kardaş nerde? (Beyzadeoğlu, 2003: 173)

1174. Kocadır, gül eder,

Kocadır, kül eder. (BAAD. II, 1996: 68)

1175. Kocam gitti, evim şaştı,

Kocam geldi, evim taştı. (BAAD. II, 1996: 68)

1176. Koluñdaki piter,

İtibarıñ keter. (Ülküsal, 1970: 65; Elindeki biter, itibarın gider.)

1177. Komşu hakkı,

Tanrı hakkı. (Beyzadeoğlu, 2003: 174; Ergun-Uğur, 2002: 310; Aksoy, 1988: 367; Bayat, 1992: 65; İzbudak, 1936: 11)

a. Ana hakkı,

Tanrı hakkı. (Aksoy, 1988: 145; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 44)

b. Hoca hakkı,

Tanrı hakkı. (Beyzadeoğlu, 2003: 144)

c. Komşu hakkı,

Tanrı hakkıdır. (Kırımlı, 1961: 73)

1178. Komşuda pişer,

Bize de düşer. (Aksoy, 1988: 367; Kırımlı, 1961: 74; Ülküsal, 1970: 66; Mahmut-Mahmut, 1997: 172)

1179. Komşunun sıpası tay gibidir,

Anasına kızı ay gibidir. (BAAD. I, 1996: 163)

1180. Konalım konuk,

Duysun komşuluk. (Gökçeoğlu, 1997: 89)

1181. Konan göçer,

Gelen geçer. (İzbudak, 1936: 35)

a. Gelen geçer,

Konan göçer. (İzbudak, 1936: 35; Aksoy, 1988: 285)

1182. Konarım cel bilecek,

Koşarım el bilecek. (Ülküsal, 1970: 66; Konacak yerimi yel bilecek, arabaya koşacak hayvanımı el bilecek.)

1183. Konya sudan,

Adana yılandan,

Kayseri yalandan. (BAAD. I, 1996: 163)

1184. Konya'nın tozu,

Sille'nin kızı,

Koçhisar'ın tuzu. (BAAD. I, 1996: 163)

1185. Kork aprilin beşinden,

Öküzü ayırır eşinden. (Aksoy, 1988: 369; Ülküsal, 1970: 66; Mahmut-Mahmut, 1997: 172)

a. Korkma martın kışından,

Kork april (nisan)'in beşinden,

Öküzü ayırır eşinden. (Ergun-Uğur, 2002: 311)

b. Sakın nisanın beşinden,

Öküzü ayırır eşinden. (Kırımlı, 1961: 90; Hafız, 1990: 44; Hasan, 1997: 76)

c. Sakın aprilnîñ beşinden,

Ayırır ögîznî eşinden. (Mahmut-Mahmut, 1997: 178)

1186. Kork soysuz ile soğuktan,

Ziyan gelmez asil ile sıcaktan. (Ergun-Uğur, 2002: 311)

1187. Korkak bezirgân,

Ne kâr eder, ne ziyan. (İzbudak, 1936: 37; Kırımlı, 1961: 74; Aksoy, 1988: 368)

a. Korkar tüccar,

Ne kâr eder, ne zarar. (Aksoy, 1988: 368)

b. Korkak bazirgân,

Ne assı ile ve ne ziyan. (İzbudak, 1936: 37)

1188. Koy körmegen koy alsa kuvalap cürüp otladır,

Kız körmegen kız tapsa başına kına salıp opladır. (Ülküsal, 1970: 67; Mahmut-Mahmut, 1997: 172; Koyun görmeyen koyun alırsa kovalayarak gezdirip otladır, kız görmeyen kız doğurursa başına kına sürüp hoplatır.)

1189. Koyuna çoban,

Tarlaya saban. (Hafız, 1990: 40; BAAD. II, 1996: 69)

a. Toprak sabansız,

Koyun çobansız,

Kadın kocasız olmaz. (Gökçeoğlu, 1997: 106)

b. Tarlaya saban,

Koyuna çoban gerek. (BAAD. I, 1996: 192)

c. Tarlaya saban,

Koyuna çoban. (Dede, 1978: 46)

ç. Şölge saban,

Koylarga şoban. (Mahmut-Mahmut, 1997: 180; Çölde saban, koyunlara çoban.)

1190. Koyunu yüze yetir,

El onu bine yetirir. (Aksoy, 1988: 370; İzbudak, 1936: 45)

1191. Koyunun on olsun,

Güden oğlun olsun. (BAAD. II, 1996: 69)

1192. Kör bıçak ele yavuz,

İş bilmeyen avrat dile yavuz. (Aksoy, 1988: 373)

a. Emsiz kadın dile yüğrük,

Kesmez bıçak ele yüğrük. (Ergun-Uğur, 2002: 298)

b. Kesmez bıçak ele,

İş bilmeyen avrat dile. (Aksoy, 1988: 358)

c. Kör bıçak ele yavuz,

Kötü adam dile yavuz. (Hafız, 1990: 40)

ç. Kör bıçak ele yavuz,

Kötü avrat dile yavuz. (BAAD. I, 1996: 166)

d. Küt bıçak ele,

Tembel karı dile. (Gökçeoğlu, 1997: 91)

1193. Körpe kuzu,

Evinin tuzu. (BAAD. I, 1996: 166)

1194. Körün istediği bir göz,

İki olursa ne söz. (Hafız, 1990: 40; Aksoy, 1988: 374; Kırımlı, 1961: 75; Beyzadeoğlu, 2003: 176)

a. Körün istediği iki göz,

Biri ela biri boz. (Aksoy, 1988: 374)

b. Körün aradığı iki göz,

Biri kara, biri boz. (Ergun-Uğur, 2002: 311)

c. Kör ne ister, iki göz,

Biri eğri, biri düz. (Vasfi, 1985: 296; Ahundov, 1994: 152; Acaroğlu, 1988: 157)

ç. Sokur tiledi bir köz,

Taıırı berdi eki köz. (Ülküsal, 1970: 82; Kör bir göz istedi, Tanrı ona iki göz verdi.)

1195. Kötü söyleme eşine,

Ağı katar aşına. (Aksoy, 1988: 375; Acaroğlu, 1988: 157)

1196. Köy yeri, bey yeri,

Şehir yeri, zehir yeri. (BAAD. I, 1996: 167)

1197. Köylü akşama kadar işler,

Sabaha kadar şişler. (BAAD. II, 1996: 70)

1198. Köyü buldu köpeksiz,

Çıgıdı yola (da gezer) deyneksiz. (Yorgancıoğlu, 1980: 144)

a. Bulmuş çüyü çüpeksıs,

Cezey degneksıs. (Hasan, 1997: 36; Yusuf, 1976: 384)

1199. Kulaktan burun yakın,

Kardeşten karın yakın. (Aksoy, 1988: 376)

a. Ağızdan burun yakın,

Kardeştan karın. (Aksoy, 1988: 122)

- b. Ağızdan burun yakın,
Kardeşten karın yakın. (Ergun-Uğur, 2002: 284; BAAD. II, 1996: 20)
- c. Camiden fırın yakın,
Ağızdan burun yakın. (BAAD. II, 1996: 32)
- ç. Kulaktan burun yakın,
Karın kardeşten yakın. (Aksoy, 1988: 345)
- d. Kardeşten karın yakın,
Kulaktan burun yakın. (Aksoy, 1988: 345)
- e. Karın,
Kardeşten daha yakın. (Kırımlı, 1961: 68; Acaroğlu, 1988: 155)

1200. Kurtla koyun olmaz,

Ciğerle oyun olmaz. (BAAD. I, 1996: 168)

- a. Ciğere oyun olmaz,
Kurt ile koyun olmaz. (BAAD. II, 1996: 33)
- b. İt oyun ilé,
Kurd koyun ilé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 239)
- c. Kurtla koyun,
Kılıçla oyun bir olmaz. (Kırımlı, 1961: 77)
- ç. Kurtla koyun,
Kılıçla oyun olmaz. (Hafız, 1990: 40)

1201. Kuş var, eti yenir,

Kuş var, et yedirilir. (Ergun-Uğur, 2002: 312; Vasfi, 1985: 297)

- a. Kuş ola, etin yiyeler,
Kuş ola, et yedüreler. (İzbudak, 1936: 13)
- b. Kuş var, eti yenir,
Kuş var, et yer. (İzbudak, 1936: 13)
- c. Kuş var, eti yenir,
Kuş var, eti yenmez. (Kırımlı, 1961: 77)
- ç. Kuş var ki et yedirirler,
Kuş var ki etini yerler. (Acaroğlu, 1988: 158)

1202. Kuzu gördüm, yazı gördüm;

Ot tepesi gördüm, kış gördüm. (BAAD. I, 1996: 169)

1203. Kül depecük olmaz,

Güyeğü oğul olmaz. (İzbudak, 1936: 60)

a. Kiyevden ul,

Külden oba bolmaz. (Ülküsal, 1970: 67)

1204. Kün körmeyen kün körse kündız sırak caktırır,

Koy körmeyen koy körse kuwalap cürîp baktırır. (Mahmut-Mahmut, 1997: 173; Gün görmeyen gün görürse gündüz lamba yaktırır, koyun görmeyen koyun görürse kovalayarak ona bakar.)

1205. Lâf lâfı (söz sözü) açar,

Lâf da (söz de) götü açar. (BAAD. II, 1996: 72)

a. Lâf lâfı açar,

Lâf da kutuyu açar. (Kırımlı, 1961: 78)

b. Lâfı lâfını aşar,

Lakırdı söznî. (Mahmut-Mahmut, 1997: 174)

1206. Lâfını bilmeyen hödükler,

Sönmüş ateşi körükler. (BAAD. I, 1996: 169; Kırımlı, 1961: 78)

1207. Lambayı almadan camına bak,

Gelini almadan huyuna bak. (BAAD. I, 1996: 169)

1208. Lari horuzlar yağ bağlar,

Garişgalar bağ bağlar. (Kafkasyalı, 2002: 312)

1209. Mağdur olup deme yoktur ben gibi,

Bir muhalif rüzgâr eser, savurur harman gibi. (Ergun-Uğur, 2002: 313)

1210. Mal bucakta,

Yiğit kucakta. (Ergun-Uğur, 2002: 312; BAAD. II, 1996: 72)

1211. Mal da yalan, mülk de yalan,

Var biraz da sen uyalan. (Bağışkan, 1997: 367)

1212. Mal géder, bir yana,

İman géder, min yana. (Kafkasyalı, 2002: 312)

1213. Mal parası, mülk parası,

Hani ya bunun sonrası? (Gökçeoğlu, 1997: 93; Yorgancıoğlu, 1980: 144)

a. Mal sahibi mülk sahibi,

Hani bunun ilk sahibi? (Bağışkan, 1997: 367; Gökçeoğlu, 1997: 93; Vasfi, 1985: 299)

1214. Malı çoh,

Gözü toh. (Kafkasyalı, 2002: 312)

1215. Mallıñ yüzi yarık,

Malsızñ yüzi çarık. (Kürenov, 1995: 118; Mallının yüzü parlak, malsızın yüzü çarık.)

1216. Mart ayı,

Dert ayı. (Ülküsal, 1970: 71; Saracoğlu, 1992: 41; Ergun-Uğur, 2002: 312; Mahmut-Mahmut, 1997: 174)

a. Mart soğuğu,

Dert soğuğu. (Gökçeoğlu, 1997: 93)

1217. Mart içeri,

Pire dışarı. (Ergun-Uğur, 2002: 312; BAAD. I, 1996: 171)

a. Mart işeri,

Şingene tışarı. (Ülküsal, 1970: 71; Mart içeri, çingene dışarı.)

1218. Mart kapıdan baktırır,

Kazma kürek yaktırır. (Ergun-Uğur, 2002: 312; Ülküsal, 1970: 72; Saracoğlu, 1992: 41; Hafız, 1990: 41; Mahmut-Mahmut, 1997: 174; Kırımlı, 1961: 79; Hasan, 1997: 68)

- a. Mart kapıdan baktırır,
Palto kürek yaktırır. (Gökçeoğlu, 1997: 93)
- b. Mart kapıdan baktırır,
Çapa çürek yaktırır. (Hafız, 1985: 50; Yusuf, 1976: 390)

1219. Mart martladı,
Tavuk yumurtladı. (Ergun-Uğur, 2002: 312)

1220. Martı martlattım,
Deveyi bartlattım. (BAAD. I, 1996: 170)

1221. Martın dokuzu,
Dondurur havuzu. (BAAD. II, 1996: 73)

- a. Mart tokuzu,
Kış tompuzu. (Ülküsal, 1970: 71; Martın dokuzu, kışın topuzu.)
- b. Martın göynü olursa dokuz,
Göynü olmazsa otuz. (BAAD. I, 1996: 171)

1222. Martta sular kurur,
Nisanda sular yürür. (BAAD. I, 1996: 171)

- a. Mart kurak,
Abirli suvlak. (Ülküsal, 1970: 72; Mahmut-Mahmut, 1997: 174; Mart kurak,
nisan sulak.)

1223. Maymun aynaya bakar,
Kendi lâkabını takar. (BAAD. I, 1996: 171)

1224. Men razı, sen razı,
Ne işi var kör kazı (kadı). (Vasfi, 1985: 300)

1225. Meni bir ilan çaldı (soktu),
Dilimi bilen çaldı. (Vasfi, 1985: 300)

1226. Meyil verme tellal ile berbere;

Su mu geçer hamamdaki mermere? (Ergun-Uğur, 2002: 313; Kırımlı, 1961: 80)

**1227. Mezarlığın gideni var, geleni yok,
Çarşısı var, pazarı yok.** (BAAD. II, 1996: 73)

**1228. Miras her adama yaramaz,
Yarasa da hacı ağa olamaz.** (Ergun-Uğur, 2002: 313)

**1229. Misafirin iyisi geçer, gider kış gibi,
Misafirin kötüsü oturur baykuş gibi.** (BAAD. II, 1996: 73)

**1230. Mîsapîr kelse et pîşer,
Et pîşmese bet pîşer.**(Mahmut-Mahmut, 1997: 175; Misafir gelirse et pişer, et pişmezse yüz pişer.)

**1231. Miskçi ile konuş, miskine bulaş;
Pişçi ile konuş, pisine bulaş.** (BAAD. I, 1996: 172; Aksoy, 1988: 392)
a. İsin yanına varan is,
Misin yanına varan mis kokar. (Ergun-Uğur, 2002: 306; Aksoy, 1988: 328; Kırımlı, 1961: 65)

**1232. Molla yokta mollaman,
Molla barda coldaman.** (Mahmut-Mahmut, 1997: 175; Hoca yokta hocayım, hoca varda yoldayım.)

**1233. Müft olsun,
Züft olsun.** (BAAD. I, 1996: 171; Aksoy, 1988: 393)

**1234. Nadası üçle,
İkini işle.** (BAAD. I, 1996: 173)

**1235. Nasıl anası,
Öyle danası.** (Hafız, 1989: 27; Hasan, 1997: 69)

- a. Nedır anası,
Odur danası. (Hafız, 1989: 27)
- b. Nicé anası,
Nicé danası. (Güngör-Argunşah: 2002: 130)

**1236. Ne ağ gerek, ne kara,
Sıtara gerek, sıtara. (BAAD. I, 1996: 173)**

**1237. Ne ağı ol ki atsunlar seni,
Ne şeker ol ki yutsunlar seni. (BAAD. I, 1996: 173)**

**1238. Ne apta, ne upta,
Şeytan gibi azapta. (Hasan, 1997: 69)**

**1239. Ne arakta (rakıda) şifa,
Ne de namertte vefa. (Vasfi, 1985: 301)**

a. Bet aslından vefa,
Her zehirden şifa olmaz. (Hafız, 1990: 17)

b. Zehirden şifa,
Kahbeden vefa gelmez. (Ergun-Uğur, 2002: 327; Kırımlı, 1961: 108; BAAD. II, 1996: 91)

c. Zehirden şifâ,
Kocadan vefâ gelmez. (Beyzadeoğlu, 2003: 241)

**1240. Ne az ver yerindir,
Ne çok ver övündür. (Gökçeoğlu, 1997: 94)**

**1241. Ne biber, ne patlıcan,
Her elinde bir filcan. (Güngör-Argunşah: 2002: 137)**

**1242. Ne buldum, sevinirim,
Ne kaybettim, yerinirim. (Kırımlı, 1961: 83)**

1243. Ne dağda bağım var,

Ne çakaldan dâvâm var. (Ergun-Uğur, 2002: 314; Beyzadeoğlu, 2003: 190)

a. Ne dağda bağım var,

Ne çakaldan davam. (Kırımlı, 1961: 83)

1244. Ne ekersen,

Onu biçersin. (Aksoy, 1988: 395; Hafız, 1985: 51)

1245. Ne oldum, dememeli,

Ne olacağım, demeli. (Beyzadeoğlu, 2003: 191; Saracoğlu, 1992: 42; Aksoy, 1988: 396; Hasan, 1997: 70)

a. İnsan ne boldum, dememeli,

Ne bolacakman, demeli. (Ülküsal, 1970: 55)

b. Ne boldım, deme,

Ne bolacakman, de. (Mahmut-Mahmut, 1997: 175)

c. Ne idim, dememeli,

Ne olacağım, demeli. (Hafız, 1990: 42; Hafız, 1989: 27)

ç. Ne idim, dememeli,

Ne oldum da dememeli,

Ne olacağım, demeli. (Gökçeoğlu, 1997: 94)

1246. Ne ondurur,

Ne dondurur. (Hasan, 1997: 70)

1247. Ne ölüye ağlar,

Ne diriye güler. (Beyzadeoğlu, 2003: 191; Kırımlı, 1961: 83; Mahmut-Mahmut, 1997: 175; Yusuf, 1976: 390)

a. Ne ölü görse ağlar,

Ne düğüne gitse oynar. (Hafız, 1990: 42; Kırımlı, 1961: 83)

b. Öliye aalamas,

Diriye gülmes. (Hasan, 1997: 73)

c. Üliye de aalamas,

Diriye de gülmes. (Hasan, 1997: 82)

1248. Ne severim yâdını,

Ne anarım adını. (Ergun-Uğur, 2002: 314)

1249. Ne sol iledir, ne mâl iledir,

Beyim ululuk kemâl iledir. (Ergun-Uğur, 2002: 314)

a. Ne şan iledir, ne mâl iledir,

Beğim ululuk kemâl iledir. (Beyzadeoğlu, 2003: 191)

1250. Ne tükürdü avucuma,

Ne çalayım suratına. (Beyzadeoğlu, 2003: 192; Kırımlı, 1961: 83)

a. Ne çaldın yüzüme,

Ne çalayım yüzüne. (Kırımlı, 1961: 83)

1251. Ne umursan bacından,

Bacın ölür acından. (Kafkasyalı, 2002: 313)

1252. Ne varına güven,

Ne yoğuna gücen. (Hafız, 1990: 42)

1253. Ne verirsın elinle,

O gider seninle. (Beyzadeoğlu, 2003: 192; Gökçeoğlu, 1997: 94; Hafız, 1990: 42; Aksoy, 1988: 397; Kırımlı, 1961: 83; Saracoğlu, 1992: 42; Bağışkan, 1997: 367; Hafız, 1985: 51; Güngör-Argunşah: 2002: 137; Acaroğlu, 1985: 122; Yusuf, 1976: 390; Acaroğlu, 1986: 47)

a. Her ne verirsın elinlen,

O gider seninlen. (Acaroğlu, 1985: 116)

b. Ne verirsın elinilan,

O gidecek seninilan. (Yorgancıoğlu, 1980: 144)

c. Ne verirsın elinle,

O gelir seninle. (Hafız, 1989: 27; Hasan, 1997: 70; Sakaoğlu, 1981: 216)

1254. Ne yatdığ, ne uzandığ,

Hazır oğlan gazandığ. (Kafkasyalı, 2002: 313)

1255. Ne şaşkın ol, basıl,

Ne taşkın ol, asıl. (Hafız, 1990: 42; Kırımlı, 1961: 83; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 278; İzbudak, 1936: 21)

a. Aman bolsang asarla,

Cuvaş bolsang basarla. (Tavkul, 2001: 37; Kötü olsan asarlar, sessiz olsan ezerler.)

b. Çok egilme basarlar,

Çok yükselme asarlar. (Hafız, 1985: 45; Hasan, 1997: 40; Yusuf, 1976: 386)

c. Ne iken yavuz ol kim, asılasın;

Ne iken yavaş ol kim, basılasın. (Bayat, 1992: 80)

ç. Ne yavaş ol, basıl,

Ne rezil ol, asıl. (Gökçeoğlu, 1997: 94)

d. Ne yavaş ol, basıl,

Ne azgın ol, asıl. (Yorgancıoğlu, 1980: 144; Saracoğlu, 1992: 42)

e. Ne yavus ol, asarlar,

Ne müti ol, basarlar. (Hafız, 1985: 51; Hasan, 1997: 70; Yusuf, 1976: 390)

f. Ne yavuz ol, asıl,

Ne yavaş ol, basıl. (Hafız, 1990: 42; Beyzadeoğlu, 2003: 192; Kırımlı, 1961: 83; İzbudak, 1936: 21; Ergun-Uğur, 2002: 314; Aksoy, 1988: 397)

g. Ne zalim ol, asıl,

Ne de miskin ol, basıl. (Vasfi, 1985: 301)

ğ. Yavaş olup basılma,

Sert olup asılma. (Gökçeoğlu, 1997: 112)

1256. Ne yerde ki var gadı,

Tanrı buyruğın godı,

Ne yerde ki var goca,

Ne Gur'an bilür, ne heca. (Bayat, 1992: 80)

1257. Nedir düşünde,

Odur işinde. (Yusuf, 1976: 390; Hafız, 1985: 50; Hasan, 1997: 70)

1258. Nedir ettiğin,

Odur çektiğin. (BAAD. I, 1996: 173)

1259. Nedir yedisi,

Odur yetmişi. (Hafız, 1989: 27; Hafız, 1985: 53; Mahmut-Mahmut, 1997: 175)

a. İnsan nedir yedide,

Odur yetmişte. (Hasan, 1997: 59)

b. Ne ise yedide,

Odur yetmişte. (Hasan, 1997: 70)

1260. Neler geldi, neler geçti felekten,

Duyulmadı, deve geçti elekten. (Ergun-Uğur, 2002: 314; Beyzadeoğlu, 2003: 192)

1261. Neneli kız belli kız,

Nenesiz kız delli kız. (Vasfi, 1985: 301)

1262. Nerde aş, ordan kaç,

Nerde aş, oraya yanaş. (Beyzadeoğlu, 2003: 192; Ergun-Uğur, 2002: 314)

a. Aş deseñ şabar,

İş deseñ kaşar. (Mahmut-Mahmut, 1997: 152)

b. Baktın iş, bir yana siviş;

Baktın aş, yumul düş. (BAAD. I, 1996: 58)

c. Ekmek buldun giriş,

İş buldun siviş. (BAAD. I, 1996: 104)

ç. Gördün bir iş, ordan sıvış;

Gördün bir aş, yumul düş. (BAAD. I, 1996: 127)

d. Gördün bir yemek,

Daha (ona) ne demek. (BAAD. I, 1996: 127)

e. İş buldun işleyecen,

Yemek buldun yeycen,

Dayak buldun kaçacan. (Gökçeoğlu, 1997: 81)

f. İş buldun sıvış,

Ekmek buldun giriş. (BAAD. I, 1996: 144)

g. Nerde aş,

Orada baş. (BAAD. I, 1996: 173; Acaroğlu, 1988: 159)

ğ. Nerede börek,

Orada gerek.
Nerede iş,
Oradan siviş. (Ergun-Uğur, 2002: 314)
h. Opa görsen, goşan,
Yağı görsen guşan. (Bayat, 1992: 83)

1263. Nerde çalgı,

Orada kalgi. (BAAD. I, 1996: 173; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 278; Ergun-Uğur, 2002: 314)

1264. Nerde çokluk,

Orda bokluk. (Aksoy, 1988: 396; Saracoğlu, 1992: 42; Güngör-Argunşah: 2002: 137)

a. Nerede yokluk,
Orada bokluk. (Ergun-Uğur, 2002: 314; Acaroğlu, 1985: 122)

1265. Nerde dizım,

Orda kızım. (Hasan, 1997: 70)

1266. Nerde hareket,

Orada bereket. (Beyzadeoğlu, 2003: 192; Aksoy, 1988: 396; Kırımlı, 1961: 84)

a. Nerde var hareçet,
Onda var bereçet. (Hafız, 1985: 48)
b. Nerede var hareket,
Oradadır bereket. (Hafız, 1989: 27)
c. Senden hereket,
Menden bereket. (Ahundov, 1994: 153; Acaroğlu, 1988: 161)
ç. Tarlada hareket,
Ambarda bereket (Sakaoğlu, 1981: 216)

1267. Nerde varısa bir bodur,

Allah'ın gazzebi odur. (Yorgancıoğlu, 1980: 144)

1268. Nerde yağmur,

Orda hamur. (BAAD. II, 1996: 74)

1269. Nerede gül, orada hâr,

Nerede yâr, orada ağyâr. (Ergun-Uğur, 2002: 314; Kırımlı, 1961: 84)

1270. Nişanlandın, awırdın,

Üylendiñ, öldiñ. (Mahmut-Mahmut, 1997: 175; Nişanlandın, hastalandın; evlendin, öldün.)

a. Nişlandın, kartaydın,

Üylendiñ, öldüñ. (Ülküsal, 1970: 74; Nişanlandın, ihtiyarladın; evlendin, öldün.)

1271. Nice beşikte,

Üle teneşirde. (Hafız, 1985: 51)

1272. Nicé malın,

Ölé da kabın. (Güngör-Argunşah: 2002: 137)

1273. Niğde'yi yel,

Bor'u sel. (BAAD. II, 1996: 74)

1274. Nogay mayın tökmez,

Atasın anasın sökmez. (Tavkul, 2001: 186; Nogay yağını dökmez, babasını anasını çekiştirmez.)

1275. O ayıp, bu ayıp,

Ne yapsın Şuayp? (Ergun-Uğur, 2002: 315)

a. O hacı, bu hacı,

Kim olacak boyacı? (Aksoy, 1988: 399)

b. O kötü, bu kötü,

Anladım kendi kötü. (BAAD. II, 1996: 74)

1276. Obur ketti oynayık,

Cadı ketti caynayık. (Ülküsal, 1970: 75; Obur gitti, oynayalım; cadı gitti, yayılıp serilelim.)

1277. Od kalar köz olar,

Kız kalar söz olar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 63)

1278. Odunu budağından,

Kadını dudağından. (BAAD. I, 1996: 174)

a. Ağacı budağından,

Güzeli dudağından. (Acaroğlu, 1988: 133)

b. Odun budaktan yarılr,

Kız dudaktan sevilir. (BAAD. I, 1996: 174)

1279. Oduncunun gözü omçada,

Dilencinin gözü çömçede. (Aksoy, 1988: 398)

a. Oduncu gözü omcada,

Dilenci gözü çömçede. (Hafız, 1990: 42)

1280. Odunun kurusu,

Suyun durusu. (BAAD. I, 1996: 174)

1281. Og atmag, yazu yazmag, suda üzmek,

Gerekdir bu üç her şehse düzmek. (Bayat, 1992: 81)

1282. Ogîz müyüzî men,

At tobıgı men,

İt tîşlerî men. (Mahmut-Mahmut, 1997: 176; Öküz boynuzu ile, at tepmesi ile, köpek dişleri ile.)

1283. Ogîz ögîzge,

Ögîz müyîzge. (Mahmut-Mahmut, 1997: 176; Öküz öküze, öküz boynuzu.)

1284. Oğlan yer, oyuna gider,

Çoban yer, koyuna gider. (BAAD. I, 1996: 174)

- a. Oğul iyer, öre gider,
Gız iyer, gıra gider. (Kürenov, 1995: 120; Oğul yer, civara gider; kız yer, dışarıya gider.)
- b. Oğlan aldı, oyuna gitti,
Çoban aldı, koyuna gitti. (Beyzadeoğlu, 2003: 193)
- c. Oğlan yedi, oyuna gitti,
Çoban yedi, koyuna gitti. (Ergun-Uğur, 2002: 315; Hafız, 1990: 42; Kırmılı, 1961: 85)

1285. Oğlan anası kapı arkası,

Kız anası minder kabası. (Aksoy, 1988: 398)

- a. Oğlan doğuran ok gibi,
Kız doğuran bok gibi. (BAAD. I, 1996: 174)
- b. Oğlan doğuran öğünsün,
Kız doğuran döğünsün. (Hafız, 1990: 42; Beyzadeoğlu, 2003: 193; Kırmılı, 1961: 85; Aksoy, 1988: 398)
- c. Oğlan doğurdum, oydu beni,
Kız doğurdum, soydu beni. (BAAD. I, 1996: 174; Hafız, 1990: 42; Aksoy, 1988: 399)
- ç. Oğlan doğur, kız doğur,
Hamurunu sen yoğur. (Aksoy, 1988: 399)

1286. Oğlan atadan (babadan) öğrenir, sofrayı açmayı,

Kız anadan öğrenir, bıçkı biçmeyi. (Aksoy, 1988: 398)

- a. Anadan gören inci dizer,
Babadan gören sofrayı yazar. (Aksoy, 1988: 145)
- b. Anadan gören sergen düzer,
Babadan gören saban düzer. (BAAD. I, 1996: 42)
- c. Atadan körgen ok conar,
Anadan körgen ton pîşer. (Mahmut-Mahmut, 1997: 153; Ülküsal, 1970: 22)
- ç. Babadan gören sofrayı salar,
Anadan gören minder serer. (BAAD. II, 1996: 27)
- d. Babadan körgen ok conar,
Anadan körgen ton pîşer. (Mahmut-Mahmut, 1997: 155)

- e. Oğlan babadan beller, sofra açmayı,
Kız anadan beller, biçki biçmeyi. (Hafız, 1990: 42)
- f. Oğlan babadan görür, sofra açar,
Kız anadan görür, çehiz seçer. (BAAD. II, 1996: 74)
- g. Oğlan sofra yazmayı babadan,
Kız kapı gezmeyi anadan öğrenir. (BAAD. II, 1996: 74)
- ğ. Oğul atadan öğrenir, sofra salmayı,
Kız anadan öğrenir, biçki biçmeyi. (İzbudak, 1936: 20)

1287. Oğlan dayıya,

Kız halaya. (İzbudak, 1936: 36)

- a. Er dayıya,
Kız bibiye çeker. (BAAD. I, 1996: 113)
- b. Er tayıya benzer,
İt ataya benzer. (Bayat, 1992: 57)
- c. Er tayıya,
İt ataya. (İzbudak: 36)
- ç. Er dayıya,
Kız bibiye. (İzbudak: 36)
- d. İt ata,
Er daya. (Kürenov, 1995: 115)
- e. İt ataya benzer,
Er dayıya. (BAAD. I, 1996: 144)
- f. İt ite çeker,
Er daya. (Kürenov, 1995: 115)
- g. Oğlan dayıya,
Kız halaya çeker. (Beyzadeoğlu, 2003: 193; Ergun-Uğur, 2002: 315; Aksoy, 1988: 398; Saracoğlu, 1992: 42; Hafız, 1990: 42; Hafız, 1989: 27; Acaroğlu, 1988: 160)
- ğ. Hanım kız halasına okşar,
Yahşı oğlan dayısına. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 212)
- h. Oğlan dayıya çekér
Kız halaya. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 281)
- ı. Oğlan dayıya çeker

Gız da halaya. (Yorgancıoğlu, 1980: 144)

i. Oğul babaya,

Kız anaya çeker. (Kırımlı, 1961: 85)

1288. Oğlan olduğı yere,

Gelin geldiğı yere. (BAAD. II, 1996: 74)

a. Adam tuvgan cerine,

İt toygan cerine. (Tavkul, 2001: 24; İnsan doğduğı yere, köpek doğduğı yere.)

1289. Oğlan olsun, deli olsun,

Ekmek olsun, kuru olsun. (Aksoy, 1988: 399; BAAD. I, 1996: 174)

1290. Oğlan uşak belde çok,

Karı koca elde çok. (BAAD. II, 1996: 74)

1291. Oğlanın tügi üşür,

Yigidin teni üşür,

Gocanın iligi üşür. (Bayat, 1992: 82)

1292. Oğlanınki oğul balı,

Kızınki bahçe gülü. (Aksoy, 1988: 399)

1293. Oğlum oldu, gülüm oldu,

Everdim, elin oldu;

Ayırdım, komşum oldu. (BAAD. I, 1996: 175)

1294. Oğlumun işi,

Dağların kışı. (BAAD. I, 1996: 175)

1295. Oğluna söyleme anız ekmeğı,

Eker ise boş bulursun tekneyi. (BAAD. I, 1996: 175)

1296. Oğlunu sünnet ediri,

Konşıya minnet ediri. (Ketene, 1990: 137)

**1297. Oğlunu döğmeyen kesesini döğer,
Kızını döğmeyen dizini döğer.** (Ergun-Uğur, 2002: 315)

**1298. Oğlunu seven hocaya vermez,
Kızını seven kocaya vermez.** (Ergun-Uğur, 2002: 315)

**1299. Ok kimi doğru olsan éldé tutarlar séni,
Yay kimi éyri olsan çölé atarlar séni.** (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 281)

**1300. Okkada pekmez,
O kadar sökmez.** (Ergun-Uğur, 2002: 315; Kırımlı, 1961: 85)

**1301. Oksîz bala özmez mî,
Künî kelîr, külmez mî?** (Mahmut-Mahmut, 1997: 176; Öksüz çocuk büyümez mi, gün gelir gülmez mi?)

**1302. Okumak istersen eliften başla,
Üşümeyim dersen şehirde kışla,
Geçineyim dersen iddiayı boşla.** (BAAD. II, 1996: 74)

**1303. Ol vere ki, bol vere,
Galmışlara yol vere.** (Bayat, 1992: 82)

**1304. Olan dört bağlar,
Olmayan dert bağlar.** (Beyzadeoğlu, 2003: 194; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 282; Hafız, 1990: 42; Aksoy, 1988: 400; Kırımlı, 1961: 85)

**1305. Olar aşım suyu,
Olmaz başım suyu.** (Kafkasyalı, 2002: 314)

**1306. Oñmaz pîtmez,
Kapıdan ketmez.** (Mahmut-Mahmut, 1997: 176)

1307. Orazanıñ onı kaldı,

Kurtkalarınıñ kemîgî kaldı. (Mahmut-Mahmut, 1997: 176; Orucun onu kaldı, cadıların kemiği kaldı.)

1308. Ortalıkta fesat,

İnsanlarda kesat. (Kırımlı, 1961: 85)

a. Ortalıkta kesât,

İnsanlarda fesât demişler. (Beyzadeoğlu, 2003: 195)

1309. Ot belasından sakla,

Suw belasından sakla,

Yel belasından sakla,

Nehak töhmetden sakla. (Kürenov, 1995: 120; Ateş belâsından koru, su belâsından koru, yel belâsından koru, haksız töhmetten koru.)

1310. Ot körseng cer sorma,

Ber körseng er sorma. (Ülker, 1991: 183; Ateş görsen yer sorma, yüz görsen insan sorma.)

1311. Ota katsan at yeméz,

Été katsan it yeméz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 283)

1312. Oturandan yatan yeg,

Eski bezden ketan yeg. (Bayat, 1992: 83)

1313. Oturgannıñ ebı cok,

Çarlıkka sebı cok. (Ülküsal, 1970: 75; Çalışmayan başarısız olur, fakir olmasına da bir engel bulunmaz.)

1314. Oturmaktan iş bitmez,

Garrı mama diş çıkmaz. (Kürenov, 1995: 120; Oturmaktan iş çıkmaz, yaşlı nineden diş çıkmaz.)

a. Aytılğan iş biter,

Kımıldagan tiş tüşer. (Ülker, 1991: 166; Söylenen iş biter, kımıldayan diş düşer.)

1315. Oylıga ayttım, oylandı bıldî,

Oysızga ayttım, şakıldadı küldi. (Mahmut-Mahmut, 1997: 176; Düşünene söyledim, düşündü bildi; düşünmeyene söyledim, kahkaha ile güldü.)

1316. Ödünç güle güle gider,

Ağlaya ağlaya gelir. (Ergun-Uğur, 2002: 316; Aksoy, 1988: 405; Kırımlı, 1961: 86; Beyzadeoğlu, 2003: 196)

1317. Ögey ana,

Ocağa yana. (Bayat, 1992: 83)

1318. Ögüme aş go,

İki elim boş go,

Yemez isem,

Başıma taş go. (Bayat, 1992: 83)

1319. Öğünme ördek gibi,

Kırılırsın bardak gibi. (BAAD. II, 1996: 76)

1320. Öksüz çaşnı kölü çok,

Öksüz kızın törü çok. (Tavkul, 2001: 193; Öksüz delikanlının cesareti yok, öksüz kızın itibarlı yeri yok.)

1321. Öksüz kime küsersin,

Kısmetin kendin kesersin. (BAAD. II, 1996: 76)

1322. Öl ikrar verme,

Öl ikrardan dönme. (BAAD. I, 1996: 179)

1323. Öl şehirde,

Kal şehirde. (BAAD. I, 1996: 179)

- 1324. Öl tezek, gırı tezek,**
Her kime gelir gezek. (Kürenov, 1995: 121; Islak tezek, kuru tezek; herkese gelir sıra.)
- 1325. Ölmez Hedice,**
Görer neva netice. (Kafkasyalı, 2002: 314)
- 1326. Ölü aş neylesin,**
Türbe taşı neylesin. (BAAD. I, 1996: 179; Aksoy, 1988: 407)
- 1327. Ölüm düşlendiği yere,**
Düğün başlandığı yere. (BAAD. II, 1996: 77)
- 1328. Ölüm var, ölüm kimi,**
Ölüm var, zülüm kimi. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 285)
- 1329. Ölümünden öte yol gitmez,**
Mezardan öte sal gitmez. (BAAD. II, 1996: 77)
- 1330. Ölüng bolsa cerge aşık,**
Kızınğ bolsa erge aşık. (Tavkul, 2001: 196; Ölüñ olsa toprağa gömmekte acele et, kızın olsa kocaya vermekte acele et.)
- 1331. Ölürse yer beğensin,**
Kalırsa el beğensin. (Aksoy, 1988: 408)
a. Kalırsa el beğensin,
Ölürse yer beğensin. (Bağışkan, 1997: 366; Gökçeoğlu, 1997: 83)
b. Ölürse yer,
Kalırsa el beğensin. (Kırımlı, 1961: 86)
c. Ölürsen yer beğensin,
Kalırsan el. (Hafız, 1990: 43)
- 1332. Ölüsü olan bir gün ağlar,**

Delisi olan her gün ağlar. (BAAD. I, 1996: 179; Aksoy, 1988: 408; Mahmut-Mahmut, 1997: 176; Ülker, 1991: 183)

a. Ölüsü olan bir gün ağlar,
Delisi olan her gün. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 285)

1333. Ölüye varan ağlar,
Düğüne varan oynar. (BAAD. I, 1996: 179)

1334. Ölüyi ayıt,
Diriyi dart. (Bayat, 1992: 84)

1335. Ölüyü örte komuşlar,
Deliğini düрте komuşlar. (BAAD. I, 1996: 180; Aksoy, 1988: 409)

1336. Öpeceksin elini,
Tepeceksin belini. (BAAD. II, 1996: 77)

1337. Ördék étin kaz étin,
Yeyén bilér lézzétin. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 287)

1338. Ördék gélib kaz olmaz,
Gélin gélib kız olmaz. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 287)

1339. Ördéyi bağlamaya ipék gérék,
Yar ilé oynamağa ürék gérék. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 286)

1340. Öten gudret oyunıdır, bilmeyene gaz gelür,
Tanrı'nın neimetі çoğ, bilmeyene az gelür. (Bayat, 1992: 84)

1341. Öyle gam, öyle kader,
Böyle geldi, böyle gider. (Gökçeoğlu, 1997: 98)

1342. Öz aklıñ akıl,
El aklı pakıl. (Ülküsal, 1970: 78; Kendinin aklı iyi, başkasının aklı nisbetçi.)

1343. Özün étdin özüne,

Külü sepdin gözüne. (Kafkasyalı, 2002: 314)

1344. Özüñkü özek,

Elinki tezek. (Ülküsal, 1970: 78; Kendininki öz, başkasıninki tezek.)

1345. Pahalıdır, vardır bir hikmet,

Ucuzdur, vardır bir nikbet. (Gökçeoğlu, 1997: 99)

a. Palıdır, hikmeti var,

Ucuzdur, illeti var. (Hasan, 1997: 73)

b. Ucuz illetsiz olmaz,

Bahalı hikmetsiz olmaz. (Vasfi, 1985: 312)

c. Ucuzdur, illeti var,

Pahalıdır, hikmeti var. (Kırımlı, 1961: 98)

ç. Ucuzdur, var illeti,

Pahalıdır, var bir hikmeti. (Ergun-Uğur, 2002: 322)

d. Ucuzdur, vardır illeti,

Pahalıdır, vardır hikmeti. (Aksoy, 1988: 452)

1346. Palaza bürün,

Él ile sürün. (Ahundov, 1994: 153)

1347. Pancar peşkir istemez,

Bez don uçkur istemez. (BAAD. II, 1996: 77)

1348. Para isteme benden,

Buz gibi soğurum senden. (Ergun-Uğur, 2002: 316; Aksoy, 1988: 412; Kırımlı, 1961: 87; Saracoğlu, 1992: 43; Hafız, 1989: 27)

1349. Paralı yanşar,

Parasız gevşer. (Beyzadeoğlu, 2003: 199; Gökçeoğlu, 1997: 99; Kırımlı, 1961: 87)

- 1350. Paran olursa Mehmet Ali'sin,**
Paran yoksa başı açık delisin. (BAAD. II, 1996: 78)
- 1351. Paran var,**
Şam barabar. (Hafız, 1985: 51)
- 1352. Paran varsa git pazara,**
Paran yoksa benizciğin bozara. (BAAD. I, 1996: 181)
- 1353. Parasız pazar,**
Kefinsiz mezar. (Ülküsal, 1970: 79; Mahmut-Mahmut, 1997: 177)
a. Parasız pazara,
İmansız mezara gidilmez. (BAAD. I, 1996: 181)
b. Paresız pazara,
İmansız mezara. (Hasan, 1997: 74)
- 1354. Parayı kazandın tut,**
Düşmanı kazandın gü. (BAAD. I, 1996: 181)
- 1355. Pek yaş olma sıkılırsın,**
Pek kuru olma kırılırsın. (BAAD. II, 1996: 78)
a. Pek yaş olma, sıkılırsın,
Pek de kuru olma, kırılırsın. (Aksoy, 1988: 414; Kırmılı, 1961: 87)
- 1356. Pekmezi küpten,**
Kadını dipten. (Ergun-Uğur, 2002: 316)
a. Pekmezi küpten,
Kadını kökten al. (Aksoy, 1988: 414; Hafız, 1990: 43)
b. Pekmezi küpten,
Kadını soydan al. (Hasan, 1997: 74)
c. Pekmezi küpten,
Kariyi kükten al. (Hafız, 1989: 27)
ç. Sirke küpünden,
Kadın kökünden. (BAAD. I, 1996: 187)

d. Tatlıyı küpten almalı,
Kadınlığı kökten. (Kırımlı, 1961: 96)

1357. Pıçak yarası ovulmaz,
Dil yarası onulmaz. (Kırımlı, 1961: 87)
a. Geçer bıçak yarası,
Geçmez dil yarası. (Hafız, 1990: 31)

1358. Pişmişte cici var,
Pişecekte öcü var. (BAAD. II, 1996: 78)
a. Pişmişte cici var,
Pişmedikte böcü var. (Ergun-Uğur, 2002: 316)

1359. Pulun oldu elli,
Adım oldu belli. (Kafkasyalı, 2002: 314)

1360. Rakıya verip anırma,
Tütüne verip savurma. (BAAD. I, 1996: 182)

1361. Rüzgârın ardı yağış,
Şakanın ardı dögüş. (BAAD. I, 1996: 183)

1362. Rüzgârlı havanın kuytusı,
Yağmurlu havanın uykusu. (Ergun-Uğur, 2002: 316; Aksoy, 1988: 416;
Kırımlı, 1961: 88)

1363. Sabah kalkan işine,
Öğlen kalkan düşüne. (BAAD. I, 1996: 183)
a. Sabah kalkar işine,
Helva değer dişine. (Gökçeoğlu, 1997: 100)

1364. Sabah uyhusı guzı etidir,
Öyle uyhusı goyun etidir,
Ahşam uyhusı sığır etidir. (Bayat, 1992: 86)

1365. Sabahın soğunu sayma,

Akşamın ayazına kalma. (BAAD. I, 1996: 183)

1366. Saban illa saban,

Başkası yalan. (Ülküsal, 1970: 81; Sabanla toprağı sürüp rençberlik yapmak, en iyi iştir.)

1367. Sabır acıdır,

Meyvesi tatlıdır. (Ergun-Uğur, 2002: 317; Kırımlı, 1961: 89; Aksoy, 1988: 418)

a. Sabır aşşı,

Meyvası tatlı. (Mahmut-Mahmut, 1997: 178)

1368. Sabır sabır,

Sonu kabir. (BAAD. I, 1996: 183)

1369. Sabırsızın er işi,

Sakat olur er işi. (Hafız, 1989: 28)

a. Sabırsız olan kişi,

Sakat olur işi. (Hasan, 1997: 75)

1370. Sabreden derviş,

Muradına ermiş. (Yorgancıoğlu, 1980: 145; Aksoy, 1988: 418; Saracoğlu, 1992: 43; Ergun-Uğur, 2002: 317; Hafız, 1990: 44; Yusuf, 1976: 391)

a. Bekleyen derviş,

Muradına ermiş. (Hasan, 1997: 33)

b. Sabreden derviş,

Mürada ermiş. (Hafız, 1985: 51)

c. Sabreden derviş,

Sıkıntıdan gebermiş. (BAAD. I, 1996: 183)

1371. Sabreden döş yer,

Sabretmeyenleş yer. (Yorgancıoğlu, 1980: 145; Gökçeoğlu, 1997: 100)

1372. Sabun koy, ağ çıksın,

Yoğurt koy, yağ çıksın. (BAAD. I, 1996: 183)

1373. Saç düzene girer, hamur tükenir;

İş düzene girer, ömür tükenir. (BAAD. I, 1996: 183)

1374. Sade pirinç zerde olmaz,

Bal gerektir kazana;

Baba malı tez tükenir,

Evlat gerektir kazana. (Kırımlı, 1961: 89; Beyzadeoğlu, 2003: 203; Aksoy, 1988: 418)

a. Sade sudan zerde olmaz,

Bal kazana girmeyince,

Hazır akça tez tükenir,

Arkasından gelmeyince. (Aksoy, 1988: 419)

1375. Sağ göz sağlığa,

Sol göz varlığa. (BAAD. I, 1996: 183)

1376. Sakal sarı, göz mavi, döl azgını;

Gece ayaz, gündüz bulut, yıl azgını. (BAAD. I, 1996: 184)

1377. Sakla beni var iken,

Bulayım sana yok iken. (Ergun-Uğur, 2002: 317)

a. Sakla beni varken,

Bulunayım sana yokken. (BAAD. I, 1996: 184; Aksoy, 1988: 420)

b. Sen koru beni var iken,

Bulunayım sana yok iken. (Ergun-Uğur, 2002: 318)

1378. Sakla samanı

Gelir zamanı,

Bir karış yağdı,

Kiraz zamanı. (Ergun-Uğur, 2002: 317)

a. Bekle samanı,

Gelir zamanı. (Hafız, 1989: 22; Hafız, 1985: 43)

b. Celır zaman,

Yersın saman. (Hafız, 1985: 43; Hasan, 1997: 37; Hasan, 1997: 51)

c. Kaldır samanı,

Geli zamanı. (Vasfi, 1985: 293; Ketene, 1990: 136)

ç. Sakla gönü,

Gélér günü. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 295)

d. Sakla samanı,

Gelir zamanı,

Sakladım samanı,

Geldi zamanı.

Sattım samanı,

Yaptırdım hanı. (Ergun-Uğur, 2002: 317)

e. Sakla samanı,

Gelir zamanı,

Sattım samanı,

Yaptım bu hanı. (Gökçeoğlu, 1997: 101; Yorgancıoğlu, 1980: 145)

f. Sakla samanı,

Gelir zamanı. (Beyzadeoğlu, 2003: 204; Hafız, 1990: 44; Aksoy, 1988: 421; Kırımlı, 1961: 90; Hafız, 1985: 51; Hafız, 1989: 28; Saracoğlu, 1992: 43; İzbudak, 1936: 13; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 295; Güngör-Argunşah: 2002: 139; Çelik, 1998: 62; Acaroğlu, 1986: 48)

g. Zaman gelir,

Saman satar. (Hasan, 1997: 86)

ğ. Zaman saman satar,

Saman zaman satar. (Beyzadeoğlu, 2003: 240; Hafız, 1990: 48)

h. Zaman samanı satar,

Saman zamanı satar. (Acaroğlu, 1985: 128)

1379. Salla külâhı,

Ye pilavı. (Saracoğlu, 1992: 43; Yorgancıoğlu, 1980: 145)

1380. Salma deve,

Gelmez eve. (BAAD. I, 1996: 184)

1381. Saman diyer kaldır meni,

Yaramazsam yandır meni. (Vasfi, 1985: 307; Ketene, 1990: 137)

1382. Sana vereyim bir öğüt,

Ununu elinle öğüt. (Gökçeoğlu, 1997: 101; Aksoy, 1988: 421)

a. Benden sana bir öğüt,

Değirmenliği elinle öğüt. (BAAD. I, 1996: 62)

b. Benden sana bir öğüt,

Ununu elinde öğüt. (Aksoy, 1988: 184)

c. Dedelerden budur öyüd,

Deyirmanı özün üyüd. (Kafkasyalı, 2002: 304)

ç. Sana vereyim bir öğüt,

Kendi ununu kendin öğüt. (Kırımlı, 1961: 90; Ergun-Uğur, 2002: 317)

1383. Sanatına kim hor bakar,

Boynuna torba takar. (Hafız, 1990: 44)

1384. Sarı sinek meleğen olur,

Kahpe karı güleğen olur. (BAAD. I, 1996: 185)

1385. Savaşda dilün sagın,

Dernekde elün sagın. (Bayat, 1992: 87)

a. Mecliste dilini,

Seferde elini kısa tut. (Ergun-Uğur, 2002: 312)

b. Mecliste dilini,

Sofrada elini kısa tut. (Beyzadeoğlu, 2003: 185; Kırımlı, 1961: 80; Ülküsal, 1970: 72)

c. Sofrada elini,

Dernekte dilini sıkı tut. (Gökçeoğlu, 1997: 102)

ç. Sofrada elini,

Mecliste dilini tut. (BAAD. I, 1996: 188)

d. Seferde elini,

Mecliste dilini kısa tut. (Ergun-Uğur, 2002: 318)

- e. Sürfede elini sakla,
Méclisdé dilini. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 299)

1386. Say beni,

Sayayım seni. (Aksoy, 1988: 422; Mahmut-Mahmut, 1997: 178)

1387. Sekirgeniñ sekiz kün,

Toyganiñ tokuz kün. (Ülküsal, 1970: 82; Zıplayıp oynadığın sekiz gün, doyduğun dokuz gün.)

1388. Sel gibi geldi,

Kum gibi kaldı. (Ergun-Uğur, 2002: 318)

a. Sel gider,

Kum kalır. (Hafız, 1989: 28; Aksoy, 1988: 423; Kırımlı, 1961: 90; Mahmut-Mahmut, 1997: 179; Güngör-Argunşah: 2002: 139; Acaroğlu, 1985: 124; Acaroğlu, 1986: 49)

b. Sel geçer,

Kum alır. (Hasan, 1997: 76)

c. Su cider,

Kum kalır. (Hafız, 1985: 52; Hasan, 1997: 78; Güngör-Argunşah: 2002: 140; Acaroğlu, 1986: 49)

1389. Selâm para,

Kelâm para. (Aksoy, 1988: 423)

a. Para sel'am,

Para çel'am. (Hafız, 1985: 51)

1390. Sen ağa, ben ağa,

Bu ineği kim sağa? (Beyzadeoğlu, 2003: 205; Kırımlı, 1961: 91; Aksoy, 1988: 423; Ergun-Uğur, 2002: 318; Acaroğlu, 1988: 161)

a. Sen ağa, ben ağa,

İnekleri kim sağa? (Hafız, 1990: 44; Kafkasyalı, 2002: 315; Ahundov, 1994: 152)

b. Sen ağa, men ağa,

Bu inekleri kim sağa? (Vasfi, 1985: 307)

c. Sen dede ben dede,

Bu atı kim tımar ede? (Aksoy, 1988: 424; Ergun-Uğur, 2002: 318)

ç. Sen hod, ben hod,

Deveye kim döksün ot? (Ergun-Uğur, 2002: 318)

d. Sen zot, ben zot,

Ata kim verecek ot? (BAAD. II, 1996: 79)

1391. Sen bilirsın bir iki,

El biliyor bin iki. (Hafız, 1990: 44)

1392. Sen işlersen mal işler,

İnsan öyle genişler. (Aksoy, 1988: 424; Kırımlı, 1961: 91; Beyzadeoğlu, 2003: 205)

1393. Sen olursan bensiz,

Ben de olurum sensiz. (Aksoy, 1988: 425)

1394. Sen sen,

Ben ben. (Aksoy, 1988: 425)

1395. Senden çıkmış bir kada,

Kime giden imdada. (Aksoy, 1988: 424)

1396. Senden süyer kişim çok,

Bundan artık aşım çok. (Ülküsal, 1970: 82; Senden daha fazla sevdiğim kimse yok, bundan ziyade aşım yok.)

1397. Seni isterem çok isterem,

Bir gözünü yoh isterem. (Kafkasyalı, 2002: 315)

1398. Senin aradığın kantar,

Bursa'da kestane tartar. (Beyzadeoğlu, 2003: 205)

1399. Sev beni,

Seveyim seni. (Saracoğlu, 1992: 44; Kırımlı, 1961: 91; Aksoy, 1988: 426)

1400. Sev seni seveni, hak ile yeksan ise,

Sevme seni sevmeyeni Mısır'a sultan ise. (Beyzadeoğlu, 2003: 206; Aksoy, 1988: 426; Kırımlı, 1961: 91)

a. Sev seni seveni huri ise,

Sevme seni sevmeyeni, iki gözünün biri ise. (BAAD. I, 1996: 186)

b. Sev seni seveni, yer ile yeksan olsa,

Sevme seni sevmeyeni, Mısır'da sultan olsa. (Hasan, 1997: 76)

c. Sev seni seveni, yerle yeksan ise,

Sevme seni sevmeyeni, Mısır'a sultan ise. (Ergun-Uğur, 2002: 318)

ç. Sevgil seni seveni, iki dişli garişe,

Sevme seni sevmeyeni, göğden enen hurişe. (Bayat, 1992: 88)

d. Süy seni süygenni, yermen yeksan bolsa da,

Süyme seni süymegenni alemge sultan bolsa da. (Drimba, 1985: 34)

1401. Sevdâ (sevgi) geçer yalan olur,

Sonra sokar yılan olur. (Aksoy, 1988: 426)

1402. Sevme değil garaz,

Öpme değil maraz. (BAAD. I, 1996: 186)

1403. Seyrek cit dostuna,

Kalksın ayak üstüne. (Hafız, 1985: 51; Yusuf, 1976: 391)

a. Seyret git sen dostuna,

Kalksın ayak üstüne. (Aksoy, 1988: 426)

b. Sık gidersen dostuna,

Yatar arka üstüne. (Aksoy, 1988: 427)

c. Sık gitme dostuna,

Yatır posti üstüne,

Seyret git dostuna,

Koukar ayak üstüne. (Hasan, 1997: 77)

ç. Sıkça varma dostuna,

Kalksın ayak üstüne. (Ergun-Uğur, 2002: 318; Aksoy, 1988: 426)

1404. Sır verme dostuna,

Saman doldurur postuna. (BAAD. I, 1996: 187)

a. Guvengen dostuñ,

Sıdırır postuñ. (Ülküsal, 1970: 51)

b. Güvenme dostuna,

Saman doldurur postuna. (Gökçeoğlu, 1997: 73; Ketene, 1990: 136; Aksoy, 1988: 296)

c. Güvenme sık dostuva,

Saman dolduru postuva. (Vasfi, 1985: 286)

d. İnanma dostuna,

Saman doldurur postuna. (Beyzadeoğlu, 2003: 150; Kafkasyalı, 2002: 311; Aksoy, 1988: 324)

e. İnanma sıh (sık) dostuva,

Saman dolduru postuva. (Vasfi, 1985: 291)

f. Sır söyleme dostuna,

Saman teper postuna. (Ergun-Uğur, 2002: 318)

1405. Sır verme dostuna,

Dostun dostu vardır,

O da söyler dostuna. (Hafız, 1990: 44)

a. Açma sırrını dostuna,

Dostunun dostu vardır,

O da söyler dostuna. (Aksoy, 1988: 113; Acaroğlu, 1988: 133)

b. Açma sırrını dostuna,

O da süler dostuna. (Hafız, 1985: 41; Yusuf, 1976: 384)

c. Açma sırrıv dostuva,

Onun da dostu var,

Gider diyer dostuna. (Vasfi, 1985: 263)

ç. Açma sırrını dostuna,

Dostun açar dostuna,

Saman (ateş) koyar postuna. (Hasan, 1997: 26)

d. Açma sırrını distuna,

- Dostun dostu var,
Süler dostuna. (Hasan, 1997: 26)
- e. Akıllı esen aşma sırın dostına,
Dostının dostı bardır,
O da ayta dostına. (Drimba, 1985: 27)
- f. Âkil isen açma sırrını dostuna,
Dostunun dostu vardır,
O da söyler dostuna. (Beyzadeoğlu, 2003: 50; Kırmılı, 1961: 20)
- g. Aytma sırıñını dostıña,
Dostıñ dostı bardır,
O da ayta dostına. (Mahmut-Mahmut, 1997: 154)
- ğ. Deme dostuna,
Der dostuna. (BAAD. I, 1996: 90)
- h. Deme dostuna, der dostuna;
İkisi birlenip saman teperler postuna. (BAAD. I, 1996: 90)
- ı. Dosuña sırıñ aytma,
O ayta dosuna,
Toban tolar postuña. (Ülküsal, 1970: 45)
- i. Sır söyleme dostuna,
Dostun süler dostuna. (Hasan, 1997: 77)
- j. Sırıñı aytma dostıña,
Dostuñ dostı bardır,
O da aydar dostuna. (Kürenov, 1995: 123)
- k. Sırrını açma dostuna,
Dostunun dostu vardır,
O da söyler dostuna. (Aksoy, 1988: 428)
- l. Sırrını dostuna,
Dostunu düşmanına açma. (Beyzadeoğlu, 2003: 207)
- m. Sırrını dostuna,
Dostunu düşmana söyleme. (Kırmılı, 1961: 91)
- n. Sırrını verme sırdaşına,
Darılır bir gün kakar başına. (BAAD. II, 1996: 80)
- o. Söyleme ahabına,
Söyler ahabına. (Gökçeoğlu, 1997: 102)

- ö. Söyleme dostuna,
O da söyler dostunun dostuna. (Gökçeoğlu, 1997: 102)
- p. Söyleme dostuna,
Söyle dostuna. (Ergun-Uğur, 2002: 319)
- r. Sülema sırrını dostuna,
Dostun dostu var,
Süler dostuna. (Hasan, 1997: 78)

1406. Sırana kanaat ol,
Verildin kabaat ol. (Güngör-Argunşah: 2002: 140)

1407. Siyahın açık esmeri,
Yoluna kurban kesmeli. (BAAD. I, 1996: 188)

1408. Sizde yeyelim, içelim,
Bizde konalım, göçelim. (Ergun-Uğur, 2002: 318)

a. Sizde yiyip içelim,
Bizde gülüp oynyalım. (Kırımlı, 1961: 92)

1409. Sofranın alt başı,
Kavganın üst başı. (BAAD. I, 1996: 188)

a. Sofranın alt başında,
Kavganın üst başında. (Kırımlı, 1961: 92)

1410. Softa soğan yemez,
Bulsa kabuğunu koymaz. (Ergun-Uğur, 2002: 319)

a. Sofi soğan yimez,
Bulacak sapun komaz. (İzbudak, 1936: 37)

b. Sofu soğan yemez,
Bulunca sapını komaz. (Aksoy, 1988: 429)

c. Sofu soğan yimez,
Bulursa kabuğunu bile bırakmaz. (İzbudak, 1936: 37)

ç. Sofudur soğan yemez,
Bulsa kabuğunu komaz. (Kırımlı, 1961: 92)

d. Sofuyam soğan yemem,
Elime düşse kabuğun koymam. (Vasfi, 1985: 308)

1411. Soğan ekmedim,
Acısını çekmedim. (Ergun-Uğur, 2002: 319)

1412. Soğan yağda buruşur,
El adama gülüşür. (BAAD. I, 1996: 188)

1413. Soğanı kim yéyer, derdecer,
Éybi kim déyer, éybecer. (Kafkasyalı, 2002: 315)

1414. Sohan avruv salır,
Sarsmak avruv alır. (Tavkul, 2001: 202, Ülker, 1991: 184; Soğan hastalandırır, sarımsak hastalığı alır.)

1415. Sokurnu alsañ saw tuvar,
Tentekni alsañ soy kuvar. (Ülküsal, 1970: 83; Körle evlenirsen sağlam gözlü doğar, hovarda ile evlenirsen soyuna çeker.)

1416. Songı peşman,
Başa duşman. (Mahmut-Mahmut, 1997: 179)

1417. Soñgu apakay sultanşık,
Tıgırıp cürgen yumaşık. (Ülküsal, 1970: 83; Sonuncu karı sultancık, yuvarlanıp gezen yumakcık.)

1418. Sonradan gelen keller,
Yurdun iyisini beller. (BAAD. I, 1996: 188)

1419. Sonradan görme,
Dininden dönme. (Dede, 1978: 45)
a. Sonradan görmüş,
Dininden dönmüş. (Ergun-Uğur, 2002: 318)

- b. Sonradan gürme,
Dinden dünme. (Hasan, 1997: 77)

1420. Sonradan imam olanın camiye sığmaz sesi,

Sonradan kadın olanın hamama sığmaz tası. (Aksoy, 1988: 436; Ergun-Uğur, 2002: 319)

1421. Söleşseng söz çıkar,

Türtüşseng köz çıkar. (Tavkul, 2001: 204; Konuşsan söz çıkar, dürtüşsen göz çıkar.)

1422. Söz büyüğün

Su küçüğün. (Yorgancıoğlu, 1980: 145; Saracoğlu, 1992: 44; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 301)

- a. Söz büyüün,
Su ufaan. (Hasan, 1997: 77)
- b. Söz ulunun,
Suç kişinin. (Bayat, 1992: 90)
- c. Su çüçgün,
Sofra büyüğündür. (Hasan, 1997: 78)
- ç. Su güçüğün,
Söz büyüğün. (Saracoğlu, 1992: 44; Gökçeoğlu, 1997: 103)
- d. Su kiçiyindir,
Süfre böyüyün. (Kafkasyalı, 2002: 316)
- e. Su küçüğün,
Sofra büyüğün. (Ergun-Uğur, 2002: 319; Aksoy, 1988: 434)
- f. Su küçüğün,
Söz büyüğündür. (Kırımlı, 1961: 93; Hafız, 1985: 52)
- g. Suv kişkeneniñ,
Col balabanniñ. (Ülküsal, 1970: 83; Mahmut-Mahmut, 1997: 179)
- ğ. Yol böyüyündür,
Su kiçiyindir. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 338)

1423. Söz ogdur, ağız yayında, ey can,

Og atılsa, gerü dönmek ne imkân. (Bayat, 1992: 89)

1424. Söz sözleseñ, öwel sözle, aygak geler soñkusı;

Suwdan ötseñ, aldın öt, palçık bolar soñkusı. (Kürenov, 1995: 124; Söz söylersen önce söyle, cevabı gelir sonradan; sudan geçersen alçaktan geç, balçık olur sonradan.)

1425. Söz var, ara bozar,

Söz var, ara düzer. (Aksoy, 1988: 432)

a. Söz var, gelir geçer,

Söz var, deler geçer. (Hafız, 1990: 44)

b. Söz var, halk içinde,

Söz var, hulk içinde. (BAAD. I, 1996: 189)

c. Söz var, hésténi sağaldar,

Söz var, adamı yaralar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 302)

ç. Söz var, dağa çıkarır,

Söz var, dağdan indirir. (Aksoy, 1988: 432)

d. Söz var, iş bitirir,

Söz var, baş yitirir. (Aksoy, 1988: 432; Bayat, 1992: 90)

1426. Sözü söyle alana,

Kulağında kalana,

Arı piri olana. (BAAD. I, 1996: 189)

a. Sözü söyle alana,

Kulağında kalana. (Aksoy, 1988: 432)

1427. Sözüne söz,

Arşınını bez. (Yorgancıoğlu, 1980: 145)

1428. Sözüni bil pişir,

Ağzını der devşir. (BAAD. II, 1996: 80; Ergun-Uğur, 2002: 319; Aksoy, 1988: 432; Kırımlı, 1961: 93)

1429. Su akar,

Güz bakar. (Hafız, 1989: 28; Hafız, 1985: 52)

1430. Sultan navruz,

Başında havuz. (BAAD. I, 1996: 190)

1431. Suv körse suvsar,

At körse aksar. (Ülküsal, 1970: 84; Su görürse susar, at görürse aksar.)

1432. Suwnıñ tübî bar,

Colın da sonı bar. (Mahmut-Mahmut, 1997: 179)

1433. Suya gidenin susaa varmış,

Yan yatanın yata varmış. (Güngör-Argunşah: 2002: 140)

1434. Suyun çağlamıyanı,

İnsanın söylemiyeni. (Kırımlı, 1961: 93)

a. Adamın yere bakanından,

Suyun ağır akanından kork. (Hafız, 1990: 8)

b. Adamın yere bakanından,

Suyun sessiz akanından kork. (Saracoğlu, 1992: 31; Aksoy, 1988: 117; Acaroğlu, 1988: 133)

c. Adamın yere bakanından,

Suyun yavaş akanından kork. (Aksoy, 1988: 117)

ç. Adamıñ yere bakanından gork,

Suwuñ-siññin akanından. (Kürenov, 1995: 89)

d. Çayın çağlamazından,

İnsanın söylemezinden korkmalı. (BAAD. I, 1996: 78)

e. İnsanın söylemezinden,

Suyun şarlamazından kork. (Hafız, 1990: 36)

f. İnsanın söylemezinden,

Suyun şarlamazından korkulur. (Kırımlı, 1961: 65)

g. İnsanın yere bakanından,

Hayvanın göğe bakanından korkulur. (BAAD. I, 1996: 143)

ğ. Suyun imil imil akanından,

İnsanın yere bakanından sakın. (Ergun-Uğur, 2002: 319)

h. Suyun lal ahanı,

Adamın yere bahanı. (Kafkasyalı, 2002: 316)

i. Suyun yavaş akanından,

İnsanın yere bakanından sakın. (Kırımlı, 1961: 93; Drimba, 1985: 34)

i. Suyun yavaş akanından,

İnsanın yere bakanından kork. (Aksoy, 1988: 434; Saracoğlu, 1992: 44)

j. Suyun yavaş akmasından,

İnsanın yere bakmasından kork. (Hasan, 1997: 78)

k. Yavaş akan sudan,

Yere bakan insandan korun. (Hasan, 1997: 84)

l. Yigidiñ yere bakandan,

Suwuñ siññin akandan. (Kürenov, 1995: 131)

1435. Sülersen söz olur,

Sülemesen dert olur. (Hafız, 1985: 52; Hasan, 1997: 78)

1436. Şahan gözünü ette açmış,

Karga sözünü bokta açmış. (BAAD. I, 1996: 190; Aksoy, 1988: 436)

a. Doğanla konuşan et yer,

Kargayla konuşan bok yer. (Gökçeoğlu, 1997: 66)

b. Şainle konuşan ete götürür,

Kargayle konuşan boka. (Hasan, 1997: 79)

c. Şahine yanaşan et yer,

Kargaya yanaşan ters yer. (BAAD. II, 1996: 81)

1437. Şahin küçük, et yer,

Deve büyük, ot yer. (Aksoy, 1988: 436)

a. Dévé böyükdür, ot yeyér,

Şahin kiçikdir, ét yeyér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 138)

1438. Şakirt bez dokur,

Usta tez dokur. (BAAD. I, 1996: 190)

- 1439. Şalışkanga servet,**
Başkasına ibret. (Drimba, 1985: 35; Çalışana servet, başkasına ibret.)
- 1440. Şaytanın bar aytarsın,**
İmanın bar kaytarsın. (Mahmut-Mahmut, 1997: 180; Şeytanın var söylersin, imanın var unutursun.)
- 1441. Şeherlü ağça bulsa, evler yapar,**
Türk ağça bulsa, tavara verer. (Bayat, 1992: 91)
- 1442. Şıgarsa özîn közî,**
Tükîrse özîn yüzî. (Mahmut-Mahmut, 1997: 180; Çıkarırsa kendi gözü, tükürürse kendi yüzü.)
- 1443. Şışman idin, kanı senin sarkalın,**
Zengin idin, kanı senin partalın? (Beyzadeoğlu, 2003: 214)
- 1444. Şoban tayagıman,**
Kelin ayagıman. (Ülküsal, 1970: 85; Çoban sopası, gelin ayağı ile uğurlu olur.)
- 1445. Şubatın arpası,**
Martın sıpası. (BAAD. I, 1996: 191; Ergun-Uğur, 2002: 320)
a. Gücüğün arpası,
Martın sıpası. (BAAD. II, 1996: 52)
- 1446. Talih yürürse el getirir,**
Yel getirir, sel getirir. (BAAD. I, 1996: 191)
- 1447. Tane tane eş olur,**
O da bir kalbur aş olur. (BAAD. II, 1996: 82)
- 1448. Tangır elek, tangır saç,**
Elim hamur, karnım aç. (Ergun-Uğur, 2002: 320)

1449. Tanrı vérib Zéyni'ye,

Dışli yohdu çéyniye. (Kafkasyalı, 2002: 317)

1450. Tarhana tarlaya kadar,

Bulgur öğleye kadar,

Hamur akşama kadar. (BAAD. II, 1996: 82)

1451. Tarla çayırda,

Bağ bayırda. (Aksoy, 1988: 441; Acaroğlu, 1988: 163)

a. Tarla şayırda,

Bag bayırda bolmalı. (Mahmut-Mahmut, 1997: 180)

b. Tarlanın şayırı,

Kızının şeberi. (Ülküsal, 1970: 86; Mahmut-Mahmut, 1997: 180; Tarlanın çayırı, kızın hünerlisi.)

1452. Tarla tarlaya taş arar,

Kahpe yanına yoldaş arar. (BAAD. I, 1996: 192)

1453. Tarlanın (malın) iyisi suya yakın,

Daha iyisi eve yakın. (Aksoy, 1988: 442)

a. Mülkün iyisi yakını,

Daha iyisi daha yakını. (BAAD. I, 1996: 172)

b. Evin iyisi suya yakın,

Daha iyisi köye yakın. (BAAD. II, 1996: 47)

1454. Tarlanın taşlısı,

Kızın saçlısı,

Öküzün (ineğin) başlısı. (Aksoy, 1988: 442)

a. Tarlanın taşlısı,

Kızın saçlısı. (Ergun-Uğur, 2002: 320)

b. Tarlanın taşsızını,

Kızın saçlısını al. (Hafız, 1990: 45)

c. İneğin öküz başlısı (makbul),

Tarlanın ufak taşlısı (makbul). (BAAD. I, 1996: 142)

- ç. Tarlanın ufak taşlısi,
Beyirın başlısi,
Kızın saçlısi. (Hasan, 1997: 79)

1455. Tarlayı düz al,

Kadını kız al. (Aksoy, 1988: 442)

- a. Kızlık (kıtlık) olsa buğday al,
Avret ölse kız al. (İzbudak, 1936: 56)
- b. Tarlañ tüz bolsın,
Apakayın kız bolsın. (Mahmut-Mahmut, 1997: 180; Ülküsal, 1970: 86)
- c. Yer alırken düz al,
Evlenirken kız al. (BAAD. I, 1996: 205)
- ç. Tarlayı düz,
Kariyi kız al. (Hafız, 1989: 28; Hasan, 1997: 79)

1456. Taş baş carar,

Tamah taş carar. (Ülküsal, 1970: 86; Taş baş yarar, tamah taş yarar.)

- a. Artık tamah daş yarar,
Daş kayıdar, baş yarar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 191)
- b. Tama' taş yarar,
Taş baş yarar. (İzbudak, 1936: 26)

1457. Taş gölgesi,

Baş gölgesi. (BAAD. I, 1996: 192)

1458. Tatlı söz can azığı,

Acı söz baş kazığı. (Aksoy, 1988: 444)

1459. Tatlı söz dinletir,

Tatsız söz esnetir. (BAAD. I, 1996: 193; Ergun-Uğur, 2002: 320; Kırımlı, 1961: 96)

- a. Dadlı söz dinlénér,
Dadsız söz ésnédér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 312)

- 1460. Tatsız aş tuz neylesin,**
Akılsız başa söz neylesin. (Aksoy, 1988: 444)
a. Tatsız aşka tuz katsın,
Akılsız başka söz kastın. (Ülküsal, 1970: 87)
b. Tatsız çorbaya tuz,
Akılsız kafaya söz kâr etmez. (Kırımlı, 1961: 96; Ergun-Uğur, 2002: 321)
- 1461. Tavsız ekme,**
Tatsız yeme. (BAAD. I, 1996: 193)
- 1462. Tavşanı tazı tutar,**
Çalımlı avcı satar. (Aksoy, 1988: 444; BAAD. I, 1996: 193)
- 1463. Tavuk var kazdan güzel,**
Gelin var kızdan güzel. (BAAD. I, 1996: 193)
- 1464. Tavuk yedin et sanma,**
Eşeğe bindin at sanma. (Gökçeoğlu, 1997: 105)
- 1465. Tawnıñ körkî taş,**
Kızınñ körkî saş. (Mahmut-Mahmut, 1997: 181)
- 1466. Telige tiyme,**
Colga siyme. (Tavkul, 2001: 218; Deliye dokunma, yola işeme.)
- 1467. Temeh ettiler mala,**
Kızı verdiler lala. (Vasfi, 1985: 311)
- 1468. Tenbılıñ işi pitmez,**
Caz kelse de kışi pitmez. (Ülküsal, 1970: 87; Tembelin işi bitmez, yaz gelse de kış bitmez.)
- 1469. Terazı tartıyla,**
Her şey vaktiyle. (Aksoy, 1988: 447)

- a. Tartı var, terazi var,
Her şeyin bir vakti var. (Ergun-Uğur, 2002: 321)
- b. Pencere köftü var,
Her şeyin bir vakti var. (BAAD. I, 1996: 182)
- c. Terazi var tartı var,
Her bir şeyin vakti var. (Beyzadeoğlu, 2003: 219; Ergun-Uğur, 2002: 321; Aksoy, 1988: 447)
- ç. Terazi var, tartı var,
Her şeyin bir vakti var. (Hafız, 1990: 45; Kırımlı, 1961: 96)
- d. Terazi var, tartı var,
Her şeyin vakti var. (Gökçeoğlu, 1997: 106)

**1470. Terlemeden içilmez,
Ekilmeden biçilmez.** (BAAD. II, 1996: 83)

**1471. Terzinin dikişi kötü,
Ayıbını örten ütü.** (BAAD. I, 1996: 195)

a. Terzinin dikişi kötü,
Yüzünün ağı ütü. (BAAD. II, 1996: 83)

**1472. Tişin tişke tiymese ettir,
Ayagın cerge tiymese attır.** (Ülküsal, 1970: 89; Dişin dişe dokunmazsa yediğin ettir, ayagın yere dokunmazsa bindiğin attır.)

**1473. Tiyme balaga,
Şatarsın belaga.** (Ülküsal, 1970: 89; Dokunma çocuğa, çatarsın belâya.)

**1474. Toguz gaftan bir kürk,
Toguz şerlü bir Türk.** (Bayat, 1992: 93)

**1475. Torbasız at corgalar,
Sokur pışak ırgalar.** (Ülküsal, 1970: 89; Düğün olur iki kişiye, tasası deli kişiye.)

1476. Toyga barsaň toyup bar,

Şontuk tonuň kiyip bar. (Ülküsal, 1970: 89; Düğüne gidersen doyup var, kısa kürkünü giyip var.)

a. Toyga barsang toyup bar,

Eski tonungu koyup bar. (Ülker, 1991: 186; Düğüne gitsen doy da git, eski kürkünü bırak git.)

1477. Toyunki oynamagdır,

Yasunki ağlamagdır. (Kafkasyalı, 2002: 317)

1478. Tutulmayan uğru,

Beyden doğru. (Beyzadeoğlu, 2003: 221; Aksoy, 1988: 450)

1479. Tuvar carlılık,

Koy barlık,

Cılkı subaylık. (Ülker, 1991: 187; İnek fakirlik, koyun zenginlik, yılık gösteriştir.)

1480. Tuvgan tunganman tabışır,

Catka bela cabışır. (Ülküsal, 1970: 90; Kardeş kardeşle buluşur ve anlaşır, arayı bozan yabancıya belâ yapışır.)

1481. Tüfengin vurmazı olmaz, arkasında öz gerek,

Kadının vermezi olmaz, istemeye yüz gerek. (BAAD. II, 1996: 84)

1482. Türk aşı ödünç,

Düğün aşı borç. (İzbudak, 1936: 15)

a. Bey aşı borç,

Düğün aşı ödünç. (İzbudak, 1936: 15; Aksoy, 1988: 187)

1483. Türk gibi başlamalı,

İngiliz gibi bitirmeli.(Gökçeoğlu, 1997: 107)

1484. Türkmen işler, tat yer,

Eşek işler, at yer. (BAAD. I, 1996: 196)

**1485. Türkün aklı,
Gözünden saklı.** (BAAD. I, 1996: 196)

**1486. Tükür üzüm,
Çıkar gözüm.** (Güngör-Argunşah: 2002: 141)

**1487. Udsuz ev,
Gutsuz ev.** (Bayat, 1992: 95)

**1488. Ul bolsun kız bolsun,
Ayağı kolu tüz bolsun.** (Ülküsal, 1970: 92; Oğlan olsun kız olsun, ayağı kolu düz olsun.)

**1489. Ulu bayramda yemekden sağın,
Kişi bayramda etden sağın.** (Bayat, 1992: 95)

**1490. Ulu göz ile kız al,
Ergen göz ile at al.** (Bayat, 1992: 95)

**1491. Ummadığın taş,
Yarar baş.** (Hafız, 1985: 53; Hafız, 1989: 29; Yusuf, 1976: 392)

**1492. Unun yoğ ise bazlama ye,
Yağın yoğ ise gözleme ye.** (Ergun-Uğur, 2002: 322)

**1493. Unun çoksa çörek et,
Yağın çoksa börek et.** (İzbudak, 1936: 54)

**1494. Ustadan usta gerek,
Bir ekmek üste gerek.** (BAAD. I, 1996: 197)

1495. Utandık pazar,

Dostluğu bozar. (BAAD. II, 1996: 85; Aksoy, 1988: 454)

a. Hileli pazar,

Mideyi bozar. (Ergun-Uğur, 2002: 303; Kırımlı, 1961: 62; Acaroğu, 1988: 152)

b. Pazar,

Havayi bozar. (Güngör-Arğunşah: 2002: 139; Acaroğu, 1986: 48)

c. Utanma bazar,

Mideyi bozar. (Yorgancıoğu, 1980: 145; Aksoy, 1988: 454)

1496. Uzaktakılar kişneşir,

Cuvuktakılar tişleşir. (Ülküsal, 1970: 93; Uzaktaki akrabalar, birbirleriyle iyi geçinir; yakındakiler, iyi geçinemezler.)

1497. Uzun adam herek olur,

Ayda yılda gerek olur. (BAAD. I, 1996: 198; BAAD. II, 1996: 85)

1498. Uzun ağaç, yel ağacı,

Kısa ağaç, gül ağacı. (BAAD. I, 1996: 198)

1499. Uzun olan sıırık kibi,

Ekşi olur gorug kibi. (Bayat, 1992: 95)

1500. Uzun yaşlı,

Ağır başlı. (Vasfi, 1985: 312)

1501. Üste gelen üsteler,

Evi barkı desteler;

Alttaki ya ölür, ya hastalar. (BAAD. I, 1996: 198)

1502. Üstü bézék,

Altı tézék. (Musaođu-Gümüş, 1995: 320)

1503. Üvey öz olmaz,

Keten bez olmaz. (Hafız, 1990: 46)

- a. Astar bez olmaz,
Üvey öz olmaz. (BAAD. I, 1996: 47)
- b. Kendirden bez,
Öveyden öz olmaz. (BAAD. II, 1996: 65)
- c. Keten gömlek bez olmaz;
Üvey kardeş öz olmaz. (BAAD. I, 1996: 157)
- ç. Övey, öz olmaz,
Kemhâ, bez olmaz. (Ergun-Uğur, 2002: 315)
- d. Öveyden öz olmaz,
Ketenden bez olmaz. (BAAD. I, 1996: 180)
- e. Üvey öz olmaz,
Kemha bez olmaz. (Aksoy, 1988: 456)
- f. Üveyin özü olmaz,
Köreğin gözü olmaz. (BAAD. I, 1996: 198)

1504. Üveye etme, özünden bulursun,

Geline etme, kızından bulursun. (Aksoy, 1988: 456; BAAD. I, 1996: 180; Ergun-Uğur, 2002: 315; Hafız, 1990: 43)

1505. Üzüm bağda,

Bağ dağda. (Ergun-Uğur, 2002: 322)

1506. Üzümü elde gör,

Çöpünü yerde gör. (BAAD. I, 1996: 199; Kırımlı, 1961: 99)

- a. Üzümü elde gör,
Çöpünü yolda gör. (Ergun-Uğur, 2002: 322)

1507. Üzümün iyisi danedir,

Kadının iyisi nenedir. (Hafız, 1990: 46)

- a. Üzümün iyisi tene,
Karının iyisi nene olur. (BAAD. I, 1996: 199)

1508. Var evi, kerem evi,

Yok evi, verem evi. (İzbudak, 1936: 49; Kafkasyalı, 2002: 317; Aksoy, 1988: 459; Ülküsal, 1970: 29)

a. Var evi, kerem evi,

Yoh evi, veran evi. (Vasfi, 1985: 314)

b. Var evi, varlık evi,

Yok evi, darlık evi. (BAAD. II, 1996: 86)

c. Var evi, kerem evi;

Yok evi, elem evi. (Hafız, 1990: 46; Aksoy, 1988: 459; Kırımlı, 1961: 100; Ergun-Uğur, 2002: 322)

ç. Var evi, harem evi,

Yok evi, verem evi. (Hasan, 1997: 82)

d. Yoh évi, verem évi,

Var évi, kerem évi. (Ahundov, 1994: 154; Acaroğlu, 1988: 167)

1509. Var mı pulun, herkes kulun,

Yok mu pulun, dardır yolun. (Kırımlı, 1961: 100; Ergun-Uğur, 2002: 322; Aksoy, 1988: 459)

a. Kesende var mı pulun, âlem kulun;

Kesen de yok mu pulun, dağdan aşar yolun. (BAAD. I, 1996: 157)

b. Paren var,

Dostun var,

Paren yok,

Dostun yok. (Hasan, 1997: 74)

c. Paran varsa cümle âlem kulun,

Paran yoksa tımarhane yolun. (Aksoy, 1988: 413)

ç. Paran varsa olur kölen kulun,

Paran yoksa Ballirgodisa'dır yolun. (Gökçeoğlu, 1997: 99)

d. Var mı pulun, âlem senin kulun,

Yok mu pulun, hatumandır yolun. (Hafız, 1990: 46)

e. Vardır pulun, hamı kulun,

Yokdur pulun, açıkdır yolun. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 322)

1510. Var varlatır,

Yok söyletir. (Aksoy, 1988: 460; Kırımlı, 1961: 100; Ergun-Uğur, 2002: 323)

- 1511. Vardı bağım, malım,
Gelirdi kardeşlerim,
Tükendi bağım, malım,
Gelmiyor kardeşlerim.** (Aksoy, 1988: 458)
- a. Vardı yağım, balım,
Gelirdi kardaşlarım,
Tükendi yağım, balım,
Gelmiyor kardaşlarım. (BAAD. I, 1996: 199)
- 1512. Varışına gelişim,
Tarhana aşına,
Bulgur aşım.** (Aksoy, 1988: 459)
- 1513. Varlıkta darlık olmaz,
Yoklukta dirlik olmaz.** (İzbudak, 1936: 49)
- 1514. Varma dula,
Girme çula.** (BAAD. II, 1996: 86)
- 1515. Varmag irâdet ile olur,
Getmek icazet ile olur.** (Bayat, 1992: 96)
- 1516. Varna Varna parasıs varma,
Varırsan da Balık Pazarı'ndan aşâ varma.** (Güngör-Argunşah: 2002: 142)
- 1517. Varsa aşın, rahattır başın,
Yoksa aşın, tehlikede başın.** (Kırımlı, 1961: 100)
- a. Varsa aşın,
Rahattır başın. (Hafız, 1990: 46)
- b. Bar bolsa aşñ,
Raattır başñ. (Ülküsal, 1970: 29; Mahmut-Mahmut, 1997: 156)
- 1518. Varsa borcun,**

Düşünme harcın. (Ergun-Uğur, 2002: 323; Kırmılı, 1961: 100)

1519. Varsa hünerin, var her yerde yerin,

Yoksa hünerin, var her yerde yerin. (Aksoy, 1988: 459)

1520. Varsa paran,

Yoktur yaran. (BAAD. I, 1996: 199)

1521. Vay arka, vay arka,

Kim utana, kim korka? (Ergun-Uğur, 2002: 323)

1522. Vay ol kürke ki, bit üşe,

Vay ol eve ki, Türk düşe. (İzbudak, 1936: 15)

1523. Ver elindeki sapı,

Dolan kapı kapı. (BAAD. I, 1996: 199)

a. Elindeki yârı ver ele,

Kendin aç ağzını yele. (BAAD. I, 1996: 107)

b. Ver elindeğini ellere,

Vur başını yerlere. (Hafız, 1985: 53; Hasan, 1997: 83)

c. Ver elindeki sapı,

Git dolan kapı kapı. (Aksoy, 1988: 460)

ç. Ver elindekileri ellere,

Sonra vur başını yerlere. (Kırmılı, 1961: 101; Beyzadeoğlu, 2003: 227; Hafız, 1990: 46)

d. Ver malını ellere,

Vur başını yerlere. (BAAD. I, 1996: 199)

1524. Ver emeği,

Ye yemeği. (BAAD. II, 1996: 86)

1525. Ver niyaz,

Al miraz. (Vasfi, 1985: 314)

- 1526. Ver piyazı,**
Saydır ayazı. (BAAD. I, 1996: 200)
- 1527. Vérdiyin bir yumurta,**
Onu da yırtı yırtı. (Kafkasyalı, 2002: 318)
- 1528. Verdüğine şükür gıl, olma füzul,**
Asıla me’na budur, bekle usul. (Bayat, 1992: 96)
- 1529. Veresiye dediler, alasım geldi,**
İstemeğe geldiler, ölesim geldi. (BAAD. I, 1996: 199)
a. Veresiye aldım, yabanda buldum sandum,
İssi ağçasın isteyince can alıcı sandum. (Bayat, 1992: 96)
- 1530. Vergili kulum,**
Sevgili kulum. (BAAD. I, 1996: 199)
- 1531. Vergini ver varoğlu gibi,**
Sözünü söyle eroğlu gibi. (BAAD. II, 1996: 86)
- 1532. Verirsen doyur,**
Vurursan duyur. (Aksoy, 1988: 461; Saracoğlu, 1992: 45)
- 1533. Verirsen veresiye,**
Batarsın karasuya. (Aksoy, 1988: 461)
a. Verme malın veresiye,
Akar, gider karasuya;
Baş yarılır, kol kırılır,
Sulh ederler yarısına. (BAAD. I, 1996: 200)
b. Verme malını veresiye,
Akar, gider karasuya. (Aksoy, 1988: 461)
- 1534. Vermeyince Mabut,**

Ne yapsın Mahmut? (Aksoy, 1988: 461; Yorgancıoğlu, 1980: 145; Beyzadeoğlu, 2003: 227)

- a. Vermeden Mabut,
Neylersın Mahmut. (Hafız, 1985: 53)
- b. Vermeden Mabut,
Neylesin Mahmut. (Hasan, 1997: 83; Yusuf, 1976: 392)
- c. Vermesin Mabut,
Neylesin Mahmut. (Vasfi, 1985: 314; Ketene, 1990: 137)
- ç. Vermezse Mâbûd,
Ne yapsın Mahmûd? (Ergun-Uğur, 2002: 323)
- d. Vêrmisen bir dogguzu,
Yémisen toppuzu. (Kafkasyalı, 2002: 318)

1535. Versin parayı,

Kapatsın yarayı. (Yorgancıoğlu, 1980: 145)

1536. Ya bu deveyi gütmeli,

Ya bu diyardan gitmeli. (Yorgancıoğlu, 1980: 145; Beyzadeoğlu, 2003: 227; Ergun-Uğur, 2002: 323; Kırmılı, 1961: 102; Saracoğlu, 1992: 45; Ülküsal, 1970: 96)

- a. Ya bu dévéni güdméli,
Ya bu dünyadan getmeli. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 323)
- b. Ya bu derdi çekecen,
Ya bu yerden gidecen. (Hasan, 1997: 83)
- c. Ya bu derdi çekmeli,
Ya bu köyden göçmeli. (Vasfi, 1985: 315; Ketene, 1990: 137)
- ç. Ya bu deveyi güdecen,
Ya bu diyardan gidecen. (Bağışkan, 1997: 371)

1537. Ya devlet başa,

Ya kuzgun leşe. (Yorgancıoğlu, 1980: 145; Beyzadeoğlu, 2003: 227; Ergun-Uğur, 2002: 323; Kırmılı, 1961: 102; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 323)

- a. Dölét başa konar,
Kuzgun leşé. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 142)

- 1538. Ya düdüğü çalmalı,**
Ya mandırada kalmalı. (Kırımlı, 1961: 102; Beyzadeoğlu, 2003: 227)
- 1539. Ya oku,**
Ya doku. (Ergun-Uğur, 2002: 323)
- 1540. Ya takt,**
Ya bakt. (Ülküsal, 1970: 96)
- 1541. Ya tek dur,**
Ya pek dur. (Ergun-Uğur, 2002: 323; Bayat, 1992: 97)
- 1542. Ya vélvélédén,**
Ya zélzélédén. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 324)
- 1543. Ya ver, doyur,**
Ya vur, öldür. (Bağışkan, 1997: 371)
- 1544. Yabancıyı seçe korlar,**
Arasına keçe korlar. (BAAD. II, 1996: 86)
- 1545. Yagın nişan kor olur,**
Anı vuran er olur. (Bayat, 1992: 97)
- 1546. Yağ ile yavşan yenir,**
Dağdaki tavşan yenir. (BAAD. II, 1996: 87)
a. Yağ ile yavşan,
Sirke ile tavşan. (Aksoy, 1988: 463)
- 1547. Yağcı’dan kız alma kaçır,**
Kayı’dan kız alma uçar. (BAAD. II, 1996: 87; BAAD. I, 1996: 200)
- 1548. Yağdan yarma kavuşu,**
Arada soğan bürüşü. (Vasfi, 1985: 315)

- 1549. Yağına göre tavaşı,**
Kuyusuna göre kovası. (Kırımlı, 1961: 102; Beyzadeoğlu, 2003: 228)
- 1550. Yağmadı yağış,**
Bitmédi kamış. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 325)
- 1551. Yağmur yağar taş üstüne,**
Her ne dersen baş üstüne. (Ergun-Uğur, 2002: 324)
a. Ya(ğ)mur yağar taş üstüne,
Her ne gelir baş üstüne. (Acaroğlu, 1985: 127)
- 1552. Yağmur yağsa kış değil mi,**
Kişi hâlini bilse, hoş değil mi? (Kırımlı, 1961: 102; Aksoy, 1988: 464)
a. Yağmur yağse ve yel esse, yağ mı değil,
Yohsul halin bilse, hoş mu değil? (Bayat, 1992: 97)
- 1553. Yağmurlica yazın olsun,**
Tumanlica kışın olsun. (Bayat, 1992: 97)
- 1554. Yağmuru yıl azdırır,**
İnsan il azdırır. (BAAD. I, 1996: 201)
a. Eli el azdırır,
Yağmuru yel azdırır. (BAAD. I, 1996: 109)
b. Havayı yel,
İnsanı sel azdırır. (BAAD. I, 1996: 133)
c. Yel seli azdırır,
Sel de yeli azdırır. (Gökçeoğlu, 1997: 112)
- 1555. Yahşı gızı éşiye vérme hayıfı,**
Yaman gızı özgeye vérme ayıbdı. (Kafkasyalı, 2002: 318)
- 1556. Yakışığı var mı yamanın,**
İyisi var mı kumanın? (Ergun-Uğur, 2002: 324)

1557. Yaman komşu, yaman avrat, yaman at,

Birinden göç, birin boşa, birin sat. (Aksoy, 1988: 466)

a. Kötü karı, kötü komşu, kötü at,

Birini boşa, birini boşa, birini sat. (Acaroğlu, 1988: 157)

b. Yaman arvad, yaman gonşu, yaman at,

Birin boşa, birin boşa, birin sat. (Ahundov, 1994: 154)

1558. Yamanmayınca giyilmez,

Yalanmayınca doyulmaz. (BAAD. I, 1996: 202; BAAD. II, 1996: 87)

a. Yamamadan giyen,

Yalamadan da yeyenin karnı doymaz. (Gökçeoğlu, 1997: 111)

1559. Yansam da yaz yağşı,

İymesem de may yağşı,

Bermese de bay yağşı. (Kürenov, 1995: 129; Yansam bile yaz iyi, yemesem bile yağ iyi, vermese de zengin iyidir.)

1560. Yap iyiliği,

Gör kemliği. (BAAD. I, 1996: 202)

a. Yap iyilik,

Gör kemlik. (Acaroğlu, 1986: 52)

1561. Yar ménimlé yar olsun,

Kol dibi diyar olsun. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 327)

1562. Yâr ölürse yâre ne,

Ben ölürsem çâre ne? (Beyzadeoğlu, 2003: 231)

1563. Yara var, bağlarlar,

Yara var, dağlarlar. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 327)

1564. Yaramaz adam pazar bozar,

İyi adam pazar yapar. (Beyzadeoğlu, 2003: 231; Kırımlı, 1961: 103)

1565. Yarım elma,

Gönül alma. (Saracoğlu, 1992: 46; Ülküsal, 1970: 96; Aksoy, 1988: 467; Yorgancıoğlu, 1980: 145; İzbudak, 1936: 29)

a. Hatır alma,

Bir elma. (Aksoy, 1988: 304)

b. Gönül alma,

Bir elma. (Aksoy, 1988: 290)

c. Yarım elma,

Gönlüm alma. (Beyzadeoğlu, 2003: 231)

1566. Yarım hekim candan eder,

Yarım hoca dinden eder. (Aksoy, 1988: 467; Kırımlı, 1961: 104)

a. Aman arba cer sızar,

Aman kişi el buzar. (Tavkul, 2001: 35; Kötü araba toprağı çizer, kötü kimse halkı bozar.)

b. Aman arba col çizir,

Aman adam el buzar. (Ülker, 1991: 163; Kötü araba yol bozar, kötü adam cemiyeti bozar.)

c. Araba yamanı yol bozar,

Molla yamanı din. (Kürenov, 1995: 92; Arabanın kötüsü yol bozar, molla'nın kötüsü din.)

ç. Cartı araba col bızır,

Yarım molla din bızır. (Ülküsal, 1970: 38; Mahmut-Mahmut, 1997: 160; Kırık dökük araba yol bozar, yarım hoca din bozar.)

d. Yarım hekim candan eder,

Yarım fakih dinden eder. (Beyzadeoğlu, 2003: 231; Ergun-Uğur, 2002: 323)

e. Yarım hekim candan,

Yarım hoca dinden eder. (Hafız, 1990: 47)

f. Yarı doktor insanı candan,

Yarı imam dinden, imandan eder. (Yorgancıoğlu, 1980: 145; Gökçeoğlu, 1997: 111)

g. Yaman araba yol bozar,

Yaman adam il bozar. (Kürenov, 1995: 128)

1567. Yarıştırırlarsa yerinme,

Öğerlerse sevinme. (Ergun-Uğur, 2002: 323)

1568. Yasemen yücede biter,

Kokusu âleme yeter. (Beyzadeoğlu, 2003: 231)

1569. Yaş yetmiş,

İş bitmiş. (Hafız, 1985: 53; Aksoy, 1988: 469; Yusuf, 1976: 393)

a. Altmış,

İşi bitmiş. (Acaroğlu, 1986: 32)

b. Yaşı yetmiş,

İşi bitmiş. (Ergun-Uğur, 2002: 324)

c. Yaş otuz,

Akıl topuz. (BAAD. II, 1996: 88)

ç. Yaş yirmi,

Akıl değirmi. (BAAD. II, 1996: 88)

d. Yaşı yüz olsun,

Başı buz olsun. (Kırımlı, 1961: 104)

1570. Yaşa yaşı,

Gör temaşa. (Aksoy, 1988: 468; Acaroğlu, 1988: 166)

a. Yaşayı gör yaşayı,

Sonra gör temeşayı. (BAAD. I, 1996: 202)

1571. Yatsılık bir töre,

O da adamına göre. (BAAD. I, 1996: 203)

1572. Yavşak büyür, bit olur,

Enik büyür, it olur. (BAAD. I, 1996: 203; Ergun-Uğur, 2002: 324)

a. Enik büyür, it olur,

Yavşak büyür, bit olur. (BAAD. I, 1996: 112)

b. İt eniği büyür, it olur,

Yavşak büyür, bit olur. (Ergun-Uğur, 2002: 306)

- c. Yavşak büyür, bit olur,
Öksüz büyür, it olur. (BAAD. II, 1996: 88)

1573. Yaz ékinçi,
Kış dilénçi. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 77)

1574. Yaz var, kış var,
Ne evecek iş var. (BAAD. I, 1996: 204)
a. Yaz var, kış var,
Hélé çok iş var. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 330)
b. Yaz var, kış ar,
Né tükénméz iş var. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 330)

1575. Yaz yağmuru yalancı olur,
Abdal kızı dilenci olur. (BAAD. I, 1996: 204)

1576. Yaza çıkardık danayı,
Beğenmez oldu anayı. (Ergun-Uğur, 2002: 324; Kırımlı, 1961: 104; Aksoy, 1988: 470; Hafız, 1990: 47; Ülküsal, 1970: 97)

1577. Yaza garşı yağırdan sağın,
Gışa garşı arıgdan sağın. (Bayat, 1992: 99)

1578. Yazın döşür,
Kışın pişir. (BAAD. I, 1996: 203)

1579. Yazın gölge hoş,
Kışın çuval boş. (Hafız, 1989: 29; İzbudak, 1936: 57; Aksoy, 1988: 471)
a. Yazın gölge oş,
Kışın ambar boş. (Hasan, 1997: 84; Acaroğlu, 1988: 166)

1580. Yazın serinlik hoş,
Kışın yürek boş. (Hafız, 1985: 53; Yusuf, 1976: 393)

- 1581. Yazın yersin lokumu,**
Kışın yersin bokumu. (BAAD. I, 1996: 204; Aksoy, 1988: 472)
- 1582. Ye eti, iç suyu, ağzın bala dönsün;**
Ye balı, iç suyu, ağzın yala dönsün. (BAAD. I, 1996: 204)
a. Et ye, su iç, bal gibi;
Bal ye, su iç, yal gibi. (BAAD. II, 1996: 47)
b. Ye tatlıyı, iç suyu, balgam olsun,
Ye eti, iç suyu, al kan olsun. (BAAD. II, 1996: 89)
c. Ye tatlıyı, içme suyu, yandırırса yandırır,
Ye yağlıyı, iç suyu, dondurursa dondurur. (BAAD. I, 1996: 205)
- 1583. Yédđi molla bir serik,**
Yédđi tülkü bir delik. (Kafkasyalı, 2002: 318)
- 1584. Yedik, işdik çok şükür,**
Doyduysak yüzüme tükür. (Yorgancıoğlu, 1980: 145)
- 1585. Yedin tut,**
Yegin tut. (Bayat, 1992: 99)
- 1586. Yedir tazıyı,**
Görsün yazıyı. (BAAD. I, 1996: 204)
- 1587. Yele bakan,**
Ele bakan. (BAAD. I, 1996: 204)
- 1588. Yelli gün derede,**
Yelsiz gün tepede. (BAAD. II, 1996: 88)
- 1589. Yemémisén kaz étini,**
Né bilérsén lézzétini. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 332)
a. Yeyérsén kaz étini,
Görérsén lézzétini. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 333)

1590. Yemeğin tadı tuz,

Dünyanın tadı göz. (BAAD. II, 1996: 89)

a. Aş tuz ile,

Tuz ayran ile. (İzbudak, 1936: 45; Bayat, 1992: 41; Aksoy, 1988: 157)

b. Aş tuz ile,

Tuz oran ile. (Acaroğlu, 1988: 137)

c. Aş, hararıyle,

Tuz kararıyle. (BAAD. I, 1996: 47)

ç. Aşın dadı duzdur,

Dünyanın dadı gözdür. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 55)

d. Aşın tadı tuz,

Dünyanın tadı göz. (Hafız, 1990: 13)

e. Dünyanın tadı göz,

Aşın tadı tuz,

Evin tadı kız. (BAAD. I, 1996: 100)

f. Otmek tuz man lezetlî,

Yukı kız man. (Mahmut-Mahmut, 1997: 177)

1591. Yemeyenin malını yerler,

Üstüne bir bardak su içerler. (Aksoy, 1988: 473)

a. Yemeyenin yerlar,

Cimeyenin ciyerlar. (Hafız, 1985: 53; Hasan, 1997: 84; Yusuf, 1976: 393)

b. Yemeyenin yeyicisi,

Giymeyenin giyicisi olur. (Gökçeoğlu, 1997: 112)

1592. Yer, pek girilmez,

Gök, yüksek çıkılmaz. (Ergun-Uğur, 2002: 324; Beyzadeoğlu, 2003: 233; Kırımlı, 1961: 105)

1593. Yetim owlak saklasañ, agzıñ-burnuñ may eder,

Yetim oğlan saklasañ, garabaşıña gay eder. (Kürenov, 1995: 130; Yetim oğlak korusan, ağzını burnunu yara eder; yetim oğlan korusan, hizmetçi kadına sarkıntılık eder.)

- 1594. Yıǵdı kırpa kırpa,**
Sonra verdi acı turpa. (Vasfi, 1985: 316)
- 1595. Yıl aldırır,**
Yıl saldırır. (BAAD. I, 1996: 206)
- 1596. Yiğit bin yaşar,**
Fırsat bir düşer. (Aksoy, 1988: 477)
- 1597. Yiğit hoş,**
Yancuk (kese) boş. (İzbudak, 1936: 31)
a. Yiğit hoş,
Yangıc boş. (Bayat, 1992: 100)
- 1598. Yiğit nece yürürse yaraşır,**
Yiğit ne geyerse yaraşır. (Bayat, 1992: 100)
- 1599. Yiğit, gız gıymetlü gerek,**
Gız, altun gıymetlü gerek. (Bayat, 1992: 100)
- 1600. Yiğite ver kızı,**
Mevlâ'dan iste rızkı. (Ergun-Uğur, 2002: 325)
- 1601. Yoğurt dökülür, yeri kahr,**
Ayran dökülür neyi kahr? (BAAD. I, 1996: 207)
- 1602. Yokman dep cılanma,**
Barman dep kuanma. (Ülküsal, 1970: 97; Yoksulum diye yakınma, varlıklıyım diye sevinme.)
a. Carlıma dep cılama,
Bayma dep kuanma. (Ülker, 1991: 169; Fakirim diye ağlama, zenginim diye sevinme.)

- 1603. Yoksa bakır,**
Olursun fakir. (BAAD. I, 1996: 207)
- 1604. Yoksul, bayun ne gartaşı,**
Eşek atun ne yoldaşı. (Bayat, 1992: 101)
- 1605. Yol büke büke,**
Deve çöke çöke. (BAAD. II, 1996: 90)
- 1606. Yolcu, yolıg gerek,**
Çoban, çolug gerek. (Bayat, 1992: 102)
- 1607. Yolcuya yol,**
Kurbāya göl. (Güngör-Argunşah: 2002: 143; Acaroğlu, 1985: 128; Acaroğlu, 1986: 53)
- 1608. Yolda iréli yoldaş,**
Evdén iréli kardaş. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 339)
a. Yolda yoldaş,
Evdé kardaş. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 339)
- 1609. Yoldan öğce yolçu,**
Evden öğce konşu. (Vasfi, 1985: 316)
- 1610. Yoldaş tanı, yola var,**
Yolda yüz bin belâ var. (Vasfi, 1985: 316)
- 1611. Yoldaş yoldaşa bahar,**
Canını oda yahar. (Ahundov: 1994: 154)
- 1612. Yolu yol ile,**
Ormanı balta ile. (Beyzadeoğlu, 2003: 237; Kırımlı, 1961: 107; BAAD. II, 1996: 90; Ergun-Uğur, 2002: 326)

- 1613. Yorğanuna göze gözet,**
Yüz govan, yüz sepet. (Bayat, 1992: 102)
- 1614. Yorulmaz diz,**
Utanmaz yüz,
Tükenmez yüz. (BAAD. II, 1996: 90)
- 1615. Yören atdan yol galar,**
Tapan érden mal galar. (Kürenov, 1995: 132; Yürüyen attan yol kalır, bulan yiğitten mal.)
- 1616. Yumurda olsa öyünün,**
Armud sapına döner boynun. (Bayat, 1992: 102)
- 1617. Yurdun iyi değilse göç,**
Komşun iyi değilse seç. (BAAD. II, 1996: 91)
- 1618. Yüğü gördün mü kaçır,**
Topu gördün mü ağzını açar. (Ergun-Uğur, 2002: 326)
- 1619. Yürüme bilmeyen yolu bozar,**
Konuşma bilmeyen sözü bozar. (Gökçeoğlu, 1997: 113)
- 1620. Yüz,**
Düz. (Güngör-Argunşah: 2002: 144)
a. Yüz olsun,
Düz olsun. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 341)
b. Yüz yaşa,
Yüz yaşa. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 150)
- 1621. Yüz elli,**
Yaz belli. (Aksoy, 1988: 481; Hafız, 1985: 53; Ülküsal, 1970: 97)
a. Kasım yüz elli,
Yaz belli. (Aksoy, 1988: 349)

b. Üç elli,

Yaz belli. (BAAD. I, 1996: 198; Aksoy, 1988: 454)

1622. Yüz on,

Tarlaya kon. (Hafız, 1985: 53; Ülküsal, 1970: 97; Kasım ayını yüz on gün geçince tarlanı sür.)

a. Ekim on,

Git tarlaya kon. (BAAD. I, 1996: 104)

1623. Yüz ölç,

Bir biç. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 342; Ahundov: 1994: 154; Acaroğlu, 1988: 167)

a. Bin defa ölç,

Bir defa biç. (Hafız, 1990: 17)

b. Dokuz ölç,

Bir biç. (Ergun-Uğur, 2002: 296; Aksoy, 1988: 246; Hasan, 1997: 44)

c. İki ölç,

Bir biç. (Aksoy, 1988: 323)

ç. On kere ölç

Bir kere biç. (Acaroğlu, 1988: 160)

d. On ölç

Bir biç. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 282)

1624. Yüz verince eşşeğe,

Çıkar biner döşeğe. (Yorgancıoğlu, 1980: 146)

a. Üz vermeyin Veli'ye,

Sıçar ipek halıya. (Vasfi, 1985: 313)

1625. Yüz, yüze değer;

Göz, göze değer. (BAAD. I, 1996: 208)

1626. Zalim olma asılırsın,

Mazlum olma basılırsın. (BAAD. I, 1996: 208)

1627. Zarifin belinde,

Arifin elinde. (Kırımlı, 1961: 108)

1628. Zengin arabasını dağdan aşırır,

Fakir düz yolda şaşırır. (Dede, 1978: 46; Ülküsal, 1970: 98)

- a. Zengin arabasını dağdan aşırır,
Züğürt düz ovada yolunu şaşırır. (Aksoy, 1988: 483)
- b. Zengin arabasını dağdan aşırır,
Yoksul düz ovada yolunu şaşırır. (Ergun-Uğur, 2002: 326)
- c. Zengin arabasını dağdan aşırır,
Züğürd ovada yolunu şaşırır. (Beyzadeoğlu, 2003: 242; Kırımlı, 1961: 108)
- ç. Zengin dağdan aşırır,
Fakir düz yolda şaşırır. (Gökçeoğlu, 1997: 114)

1629. Zengin buldu mu, mübarek ola,

Fakir buldu mu, nerden bula. (BAAD. I, 1996: 209)

- a. Zengin geyer, güle güle derler,
Fakir geyer, nerde buldun derler. (Yorgancıoğlu, 1980: 146)

1630. Zengin diye diye maldan ederler,

Yiğit diye diye candan ederler. (Hafız, 1990: 48)

- a. Comérd deméklé maldan etdilér,
İgid deméklé candan etdilér. (Musaoğlu-Gümüş, 1995: 109)
- b. Cömert demişler, maldan etmişler,
Yiğit demişler, candan etmişler. (Kırımlı, 1961: 35)
- c. Cömert demişler, malından etmişler,
Yiğit demişler, canından etmişler. (Ergun-Uğur, 2002: 291)
- ç. Cömert derler, maldan ederler,
Yiğit derler, candan ederler. (Aksoy, 1988: 213)
- d. El adamı cömert der, maldan eder,
Yiğit der, candan eder. (Aksoy, 1988: 259)
- e. El adamı yiğit diye candan eder,
Cömert diye maldan eder. (Hafız, 1990: 27; Musaoğlu-Gümüş, 1995: 226)

- 1631. Zengin ister dünyayı tutam,
Fakir ister peşinden yetem.** (BAAD. I, 1996: 209)
- 1632. Zengin kahar işine,
Yohsıl bahar dişine.** (Ketene, 1990: 137)
- 1633. Zengin yer sütlaç,
Fakir yer bulamaç,
Sabah olunca o da aç.** (BAAD. I, 1996: 209)
- 1634. Zengine dokun geç,
Uğursuzdan sakın geç.** (Ergun-Uğur, 2002: 326)
- a. Deliye değ de geç,
Akıllıya uy da geç. (İzbudak, 1936: 33)
 - b. Devletliye dokun geç,
Fukaradan sakın geç. (Beyzadeoğlu, 2003: 100; Aksoy, 1988: 241)
 - c. Fukaradan sakın geç,
Devletliye dokun geç. (Beyzadeoğlu, 2003: 120)
 - ç. Irzlıya dokunda geç,
Irsızdan sakın da geç. (Güngör-Argunşah: 2002: 132)
- 1635. Zengin azgını,
Kürk giyer yaz günü.** (Aksoy, 1988: 483)
- a. Akılsızın şaşkını,
Beyaz giyer kış günü. (Ergun-Uğur, 2002: 286)
 - b. Devletlinin düşkünü,
Yazlığ girer kış günü. (Vasfi, 1985: 278)
 - c. Eşkîyanın düşkünü,
Beyaz giyer kış günü. (Aksoy, 1988: 275)
 - ç. Eşkîyanın düşkünü,
Çuval giyer kış günü. (Hafız, 1990: 29)
 - d. Fuardanın düşkünü,
Beyaz geyer gış günü. (Yorgancıoğlu, 1980: 143)
 - e. Fukaranın düşkünü,

Beyaz giyer kış günü. (Aksoy, 1988: 281)

f. Fukarenin düşgünü

Yazlık geyer gış günü. (Yorgancıoğlu, 1980: 143; Saracoğlu, 1992: 38)

g. Hovardanın düşgünü

Beyaz geyer gış günü. (Saracoğlu, 1992: 40)

ğ. İhtiyarın düşkünü,

Beyaz giyer kış günü. (Aksoy, 1988: 320)

h. Orospunun düşkünü,

Beyaz giyer kış günü. (Gökçeoğlu, 1997: 95)

ı. Paşalının düşkünü,

Aklar giyer kış günü. (Beyzadeoğlu, 2003: 200)

i. Zürafanın düşkünü,

Beyaz giyer kış günü. (Aksoy, 1988: 486)

1636. Zenginin evinde findık tıkırtısı,

Mühlüzün evinde borç takırdısı. (BAAD. I, 1996: 209)

1637. Zenginin namı,

Fakirin ikrarı. (BAAD. I, 1996: 209)

1638. Zenginin parası çoktur,

Fukârenin uşakları çoktur. (Güngör-Argunşah: 2002: 144)

a. Pîkarenin balası,

Zengînnî'nin atı kıymetlîdir. (Mahmut-Mahmut, 1997: 178)

b. Zenginin malı,

Züğürdün evladı var. (Kırımlı, 1961: 108)

1639. Zeytin, ekmek,

Hazır yemek. (Ergun-Uğur, 2002: 327; Yorgancıoğlu, 1980: 146)

a. Peynir, ekmek,

Hazır yemek. (Aksoy, 1988: 414; Hasan, 1997: 75)

1640. Zinadan olan bebek,

Sallanmaz göbek. (BAAD. II, 1996: 92)